

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KOMUNIKACIJOS FAKULTETAS
BIBLIOTEKININKYSTĖS IR INFORMACIJOS MOKSLŲ INSTITUTAS

Bibliotheca Litwana I

BIBLIOLOGIJOS
METRAŠTIS

Sudarytojai
ARVYDAS PACEVIČIUS ir RASA SPERSKIENĖ

Vilniaus
universiteto
leidykla

2016

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Dr. Žygyntas Būčys (Vilniaus universitetas; Lietuvos nacionalinis muziejus)

Dr. Rima Cicėnienė (Vilniaus universitetas;

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)

Dr. Lilia Kowkiel (Krokuvos pedagoginis universitetas)

Dr. Ineta Krauls (Vilniaus universitetas)

Dr. (HP) Arvydas Pacevičius (Vilniaus universitetas)

Dr. Iwona Pietrzkiewicz (Krokuvos pedagoginis universitetas)

Habil. dr. Rafał Witkowski (Poznanės universitetas)

RECENZAVO:

Doc. dr. Genovaitė Raguotienė

Dr. Nijolė Bliūdžiuvienė

Dr. Tomas Petreikis

Leidinyi apsvartytas ir rekomenduotas
spausdinti Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto tarybos
2011 m. lapkričio 14 d., protokolo nr. 134

Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba
(sutarties nr. LIT-2-52)

ISBN 978-609-459-015-3

© Arvydas Pacevičius, 2016

© Rasa Sperskienė, 2016

© Vilniaus universitetas, 2016

TURINYS

Bibliotheca Litwana: ištakos, reikšmė ir publikavimo principai Arvydas Pacevičius, Rasa Sperskienė.....	7
Knygos temomis Juozas Rimantas.....	23
Knyga Petras Vaičiūnas	27
Nežinomi senieji lietuvių raštai ir rašytojai Vaclovas Biržiška.....	29
Kunigų Strazdo ir Valmiko kova su Vilniaus cenzūra Vincas Maciūnas	63
Nauja medžiaga apie Antaną Baranauską Petras Rimkūnas.....	87
<i>Diarum Societatis Jesu</i> ir lietuvių kalba Vilniuje (1710–1723) Antanas Rukša	113
Knygų prekybos klausimu Lietuvoje XVI–XVII amžiuje. (Keletas trumpų įrašų Lietuvos kultūros istorijai) Zenonas Ivinskis	139
Iš Lietuvos praeities Račinskių bibliotekoje Pozene Vincas Trumpa	163
Nesvyžiaus Radvilų biblioteka XVII šimtmečio viduryje Konstantinas Avižonis.....	195
Pažaislio kamaldulų vienuolyno bibliotekos likimas (1833–1836) Vilhelmas Burkevičius	231
Iš senojo Vilniaus universito bibliotekos užrašų Mykolas Biržiška	249
Raižiniai su žemaitiškais įrašais Paulius Galaunė	265

Jonas Kazimieras Vilčinskis ir jo Vilniaus albumas ryšium su besiartinančiu šimtmečiu nuo to albumo išleidimo	
Zigmas Toliušis	275
Lietuvių laikraštis (1904.XI.18–1906.I.6)	
Karolis Vairas-Račkauskas	335
Vilniaus lietuvių spaudiniai 1919–1939 m.	
Juozas Maceika	355
Vilniaus politiniai kalendoriai	
Vladas Abramavičius	463
Lietuvos viešosios bibliotekos	
Juozas Raciūnas	481
Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida	
Peliksas Bugailiškis	521
MISCELLANEA	
Lietuviškas Tikėjimo Akto tekstas, pridėtas prie 1662 m. balandžio mėn. 28 d. Vilniaus vyskupo Jurgio Bialozoro rašto. Iš Merkinės dekanato (1659–1683) procesų knygos nuorašo. Jos pradžioje pavadinimas: <i>Processus in decanatu Merecensi ab anno Domini 1659</i>	
Konstantinas Jablonskis	533
Lietuvių ūkininkų baudimas dėl nemokėjimo poterių lenkiškai	
Konstantinas Jablonskis	536
Bibliotekos ir mokyklos Lietuvoje ir kitose tuolaikinės Rusijos imperijos mokslo apygardose 1830 ir 1831 metais	
Aleksandras Ružancovas	538
Gubernatorius mokyklų bibliotekose	
Aleksandras Ružancovas	543
SANTRAUKA	546
LEIDINIO ILIUSTRACIJOS	548

BIBLIOTHECA LITUANA: IŠTAKOS, REIKŠMĖ IR PUBLIKAVIMO PRINCIPAI

Arvydas Pacevičius, Vilniaus universitetas

Rasa Perskienė, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Šioje knygoje publikuojama prieškariu, pirmosios sovietinės ir nacių okupacijos sąlygomis, spaudai rengta archyvinė medžiaga, kurią 1944 m. buvo planuojama išleisti bibliologijos metraštyje *Bibliotheca Litwana*. Deja, metraščio sudarytojui, Centrinės valstybinės bibliotekos Kaune direktoriui (1939–1950) Juozui Rimantui-Slapšinskui (1908–1973) „Lietuvos bibliotekos“ leidinio idėjos dėl prasidėjusios antrosios sovietinės okupacijos įgyvendinti nepavyko. Pažymėtina, kad J. Rimantas 1944 m. rugsėjo 12 d. rašte¹ švietimo komisaro pavaduotojai Michalinai Meškauskienei mėgino pagrįsti būtinumą gaivinti atiduotą spaudai leidinį, tačiau atsako, regis, nesulaukė. Pagrindinę *Bibliotheca Litwana* „numarinimo“ priežastį galima numanyti – didesnė minėtame sąrašė pateiktų straipsnių autorių dalis jau buvo „pabėgusi į Vakarus“ ir, sovietinės valdžios požiūriu, tapo liaudies priešais.

Bibliotheca Litwana rengimo spaudai istorijoje galima išskirti keletą etapų. Dar pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, 1941 m. pradžioje, Centrinė valstybinė biblioteka iškėlė idėją įsteigti ketvirtinį ar pusmetinį žurnalą „Bibliotekų metraštis“, pirmąjį jo sąsiuvinį planuota išleisti 1500 egzempliorių tiražu². Šį projektą rėmė Švietimo liaudies komisariatas, o Liaudies kultūros fondas skyrė 14 000 rublių, apie metraščio leidimo planus informavo respublikinė spauda³. Būtent šiuos planus atspindi minėtasis J. Rimanto 1944 m. rugsėjo 12 d. raštas⁴ M. Meškauskienei, kuriuo mėginta grįsti leidinio tęstinumą sovietiniu laikotarpiu. Tačiau daugiau informacijos apie sovietmečiu surinktą medžiagą, organizacinius darbus aptikti nepavyko (išskyrus J. Rimanto publi-

1 Bibliologinių studijų metraščio „Bibliotheca Litwana“ leidimo reikalu. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), F47-67, l. 1–2. Plg. Žukas Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*. 1989, t. 17 (24), p. 49, 56.

2 Sinkevičius Klemensas. *Lietuvos TSR bibliotekų istorija*. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 69.

3 Ten pat, p. 69.

4 Bibliologinių studijų metraščio „Bibliotheca Litwana“ leidimo reikalu. LNB RKRS, F47-67, l. 1–2. Plg. Žukas Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*. 1989, t. 17 (24), p. 49, 56.

kaciją apie Centrinę valstybinę biblioteką). Todėl galima pritarti teiginiui, kad metraštį išleisti „sutrukdė prasidėjęs karas ir hitlerinė okupacija“⁵.

Lietuvos generalinio komisaro Spaudos ir propagandos skyrius leidimą spausdinti *Bibliotheca Litwana* davė 1944 m. sausio 29 d.⁶ J. Rimantas 1943 m. gruodžio 10 d. pateiktame prašyme Generaliniam komisarui akcentavo, kad mokslinis leidinys *Bibliotheca Litwana* pradėtas rengti dar 1941 metais, tačiau „dėl įvairių kliūčių nebuvo realizuotas“ ir gali pasitarnauti „vokiečių–lietuvių kultūriniam bendradarbiavimui“. Akivaizdu, kad J. Rimantas „gudravo“ ir, norėdamas įtikinti okupacinę cenzūrą, pateikė straipsnių, kurių vėliau nė nemanė publikuoti, pavadinimus. Pavyzdžiui, „Vokiečių bibliotekininkystės mokslo apžvalga“, „Vokietijos bibliotekose ir archyvuose“, „Bibliotekų apsauga karo metu“ ir kt.⁷ Ar atsakingiems už knygų leidybą ir platinimą pareigūnams reikėjo duoti kyšį, kam ir kokio dydžio – dokumentai nutyli. Tačiau tokia praktika (cenzorių papirkinėjimas pinigais ir maisto prekėmis), kaip rodo naujausi tyrinėjimai (Jekaterina Kosakovskaja), buvo plačiai paplitusi⁸.

Apie leidimą rengti *Bibliotheca Litwana* J. Rimantas vasario 4 d. laiške iš Kauno pranešė Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos direktoriui Vilniuje Petriui Vaičiūnui, vildamasis iš Vilniaus gauti 12 straipsnių ir pabrėžęs, kad labai vertina vilniečių pasirinktas solidžias tyrinėjimų temas, kurios itin pakels leidinio prestižą⁹. Vasario 5 d. apie gautą leidimą rašė Švietimo vadybos direkcijos viršininkui (nuo 1943 m. kovo 10 d.) Juozui Raciui-Racevičiui¹⁰ (1907–po 1945 m.) prašydamas jo parengti Lietuvos bibliotekų apžvalgą. J. Raciui 1927–1934 m.

5 Žukas Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai, p. 49.

6 J. Rimanto 1943 m. gruodžio 10 d. Prašymas Lietuvos generalinio komisaro Spaudos ir propagandos skyriui su 1944 m. sausio 29 d. minėto skyriaus valdininko Mejerio (Meyer) viza (antspaudu ir parašu), leidžiančia rengti pateiktos formos leidinį. LNB RKRS, F47-66, l. 1.

7 J. Rimanto 1943 m. gruodžio 10 d. Prašymas Lietuvos generalinio komisaro Spaudos ir propagandos skyriui su 1944 m. sausio 29 d. minėto skyriaus valdininko Mejerio (Meyer) viza (antspaudu ir parašu), leidžiančia rengti pateiktos formos leidinį. LNB RKRS, F47-66, l. 1v.

8 Kosakovskaja Jekaterina. Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais (1941–1944). *Knygotyra*. 2001, t. 57, p. 103–104.

9 LNB RKRS, F47-67, l. 1; F47-78, l. 1.

10 Baigė Mažeikių valstybinę gimnaziją Nr. 6, 1927–1937 studijavo sociologiją, pedagogiką, teisių mokslus Kauno universitete ir gavo diplomą. 1927–1934 m. dirbo bibliotekininku VD universitete, 1937–1938 m. buvo Bibliotekų skyriaus tarnautojas Švietimo ministerijoje, 1938–1939 m. – raštinės vedėjas Visuomeninio darbo valdyboje, 1940 m. – tarnautojas Teisingumo ministerijoje, 1940–1941 m. – specialiųjų kursų instruktorius Švietimo liaudies komisariate. Nuo 1941-08-01 – suaugusių švietimo referentas Švietimo vadyboje. 1935–1936 m. atliko karinę prievolę 6 pėst. pulke. 1942 m. gyveno Vilniuje, Didžiojoje g. 16–1, buvo nevedęs. Nuo 1943-03-10 – Švietimo vadybos direkcijos viršininkas. Lietuvos valstybės centrinis archyvas (toliau – LVCA). F. 631, ap. 7, b. 8541, l. 1–10; 41–44; ten pat, F. 391, ap. 7, b. 4572, l. 1, 6, 10, 15.

dirbo bibliotekininku Kauno universitete, o 1937–1938 m. tarnavo Švietimo ministerijos bibliotekų skyriuje. Pranešimus, paraginus gavo ir kiti potencialūs autoriai ir bendradarbiai. Balandžio 28 d. J. Rimantas laiške vienam iš numatomų straipsnių autoriui Vladui Abramavičiui, tuomet dirbusiam Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje bibliografu, priminė sutarimą vilniečių *Bibliotheca Litwana* bendradarbių straipsnių iliustracijų klišės gaminti Vilniuje. Dėl šio reikalo buvo numatyta kreiptis į Juozo Kapočiaus (vėliau emigravusio į JAV ir įkūrusio Lietuvių enciklopedijos leidyklą) vaizdo įmonę. Bet paaiškėjo, kad J. Kapočius neturi cinkografijos¹¹, t. y. iškiliaspaudės formų (klišių) gamybos galimybių. Todėl J. Rimantas prašė V. Abramavičiaus sužinoti, kurioje Vilniaus spaustuvėje būtų tokia cinkografija, kad galėtų susitarti dėl klišių gaminimo. Be to, jis prašė nurodyti, kiek ir kokio dydžio štrichinių ar toninių iliustracijų numatoma pateikti prie straipsnių. Vėliau žadėjo atsiųsti metraščio puslapio parametrus, kad straipsnių autoriai galėtų iliustracijas pritaikyti. Laiško pabaigoje prašė kuo skubiau siųsti užbaigtus vilniečių straipsnius¹². V. Abramavičius gegužės 12 d. laiške J. Rimantui atsakė, kad savo straipsnį apie Vilniaus politinius kalendorius jau yra galutinai parengęs. Tvirtino, jog I leidinio tomui savo straipsnių daugiau neduos, nes šiam saviškius taip pat rengia Juozas Maceika ir Aleksandras Ružancovas. Taigi, iš vilniečių – jau pakankamai daug. Dėl J. Rimanto paklausimo apie cinkografiją V. Abramavičius atsakė, jog Vilniuje klišių pagaminti negali. „Švyturio“ spaustuvė, karo metu patyrusi didelių sunkumų, nors ir turi cinkografiją, jų gamyba esanti blogos kokybės. Jis J. Rimantui siūlė, jog vilniečiai galėtų padaryti iliustracijų fotografijas, iš kurių kauniečiai patys pasigamintų klišės. V. Abramavičius užsiminė, kad straipsnio medžiagą jau galėtų siųsti, bet su J. Maceika sutaręs iki gegužės 15 d. parengti ir iliustracijų fotografijas. Tuomet jie spaudai parengtą medžiagą būtų perdavę atvežti kam nors, vykstančiam į Kauną.

Iš Nacionalinėje bibliotekoje J. Rimanto fonde išlikusios medžiagos¹³ aiškėja, kad dalis metraščiui pateiktų straipsnių buvo pradėta rinkti „Varpo“ spaustuvėje Kaune 1944 m. birželio mėnesį. Yra išlikę titulinis metraščio lapas, surinktas įžanginis J. Rimanto straipsnis, paskutinis lapas su leidybos duomenimis, dedikacija V. Biržiškai, numatomo leidinio parametrai. Tai turėjo būti Lietuvos centrinės bibliotekos leidinys, atspausdintas *Ostland-Faser-G.m.b.H*

11 Technologija, pagrįsta atvaizdo fotografavimu šviesai jautriu sluoksniu padengtoje cinko plokštelėje ir cheminiu išdėdymu.

12 Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F271-40, l. 1.

13 LNB RKRS, F47-65.

70×100 cm popieriuje „Varpo“ spaustuvėje Kaune. Buvo numatyta 15 RM (reichsmarkių) kaina, tiražas – 5000 egz. Kitame lape rašomas jau 5200 egz. tiražas, maždaug 25 spaudos lankai po 16 puslapių aukščiau minėto popieriaus (70×100, 70 gr). Priedo dar 1 lankas kreidinio arba b/m glanceruoto popieriaus. Viršeliui – paišybos popierius 70×100, 190 gr b/m. Įsigyti popierių kintinta „Popieriaus Didmenų prekyboje“ „pas Šimukėną“. Leidinio parametrai, atrodo, buvo planuojami 18,3×11,5 cm¹⁴. Beje, Lietuvos generalinio komisaro pateiktame prašyme Spaudos ir propagandos skyriui formatas nurodomas kitoks – 25×18 cm¹⁵. Išlikusios pirmosios bandomosios korektūros, numatyti leidinio parametrai, tiražas, paskaičiuotos popieriaus kainos. I tomą planuota atspausdinti metų pabaigoje, gruodžio 2 d. minint garsiausio to meto bibliografo ir profesionaliosios knygotyros kūrėjo V. Biržiškos šešiasdešimtmetį¹⁶. Išliko pora variantų preliminarinių numatomo leidinio turinio sąrašų, kuriuose suskaičiuotos straipsnių apimtys. Deja, metraščio J. Rimantui išleisti nepavyko. Kaip jau buvo minėta, sovietinės valdžios atstovė M. Meškauskienė projekto neparėmė¹⁷. Pasikeitė politinės aplinkybės, Lietuvos visuomenei pristomos sovietinės ideologijos propaguotojams tokie darbai nebuvo priimtini. Juolab, kad dauguma autorių, net pats V. Biržiška, emigravo į Vakarų. Nemažai *Bibliotheca Litwana* rengėjų ir autorių – broliai Biržiškos, Z. Ivinskis, K. Avižonis, V. Maciūnas, A. Ružancovas, A. Rukša, V. Trumpa – tęsė sėkmingą mokslinę, visuomeninę veiklą ir išeivijoje. Kai kurių likimas tragiškas: antai 1944 m. vasarą artėjant frontui, į Vakarų pasitraukęs P. Rimkūnas žuvo Vienos bombardavimo metu. Komplikuotais galima pavadinti ir kai kurių Lietuvoje pasilikusių autorių santykius su sovietine valdžia. Antai Z. Toliušis keletą kartų buvo kalintas NKVD, o 1951 m. ištremtas į Sibirą¹⁸. J. Rimantas iš Centrinės valstybinės bibliotekos direktorius pareigų buvo atleistas dėl politinių motyvų¹⁹. Kiek palankiau sovietmečiu klostėsi K. Jablonskio, kuris 1956 m. tapo Lietuvos SSR mokslų akademijos tikroju nariu, karjera. Nebegalėjo, bent jau pokariu, būti aktualios, patrauklios ir daugelio straipsnių problemos, todėl dauguma jų taip ir liko rankraščiuose. Tiesa, ilgametė Nacionalinės bibliotekos darbuotoja Valerija Vilnonytė tyrinėjo *Bibliotheca Lithuana* medžiagą su viltimi ją išleisti, bet po patirto insulto 1993 m. jos darbai nutrūko. Galimas dalykas, kad V. Vilnonytę imtis

14 Ten pat, F47-65, I.1–16.

15 LNB RKRS, F47-66, I. 1v.

16 LNB RKRS, F47-65, I.13.

17 LNB RKRS, F47-80, I. 1, F47-67, I.2; F47-65, I. 1–13, 16; Žukas V. Ten pat, p. 49–57.

18 *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, t. 31, p. 285–286.

19 *Lietuvos knygos veikėjai*. Biografijų žinynas. Elektroninis išteklius.

Bibliotheca Litwana rengimo spaudai darbų paskatino nacionalinės bibliotekos idėjos ir jos realizavimo tyrimai, kuriuos autorė skelbė gausiose publikacijose. Kita vertus, neatmestina minėto V. Žuko tyrinėjimo²⁰ įtaka, taip pat gana platus rankraštyne sukauptos medžiagos skaitytojų ratas, kurio didesniąją dalį sudarė mokslininkai.

Parengti spaudai ir publikuoti, antram gyvenimui prikeliant šiuos netradicinius, labai skirtingo lygio ir kokybės šaltinius, sugulusius Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekų rankraštynuose, paskatino kelios aplinkybės. Visų pirma, daugelio šiame rinkinyje publikuojamų straipsnių autoriai buvo ir tebėra pripažinti humanitarinių ir socialinių mokslų autoritetai: Vaclovas Biržiška, Aleksandras Ružancovas – bibliotekininkystės, bibliografijos, knygotyros; Antanas Rukša, Vincas Maciūnas – filologijos, literatūrologijos; Paulius Galaunė – menotyros; Konstantinas Avižonis, Zenonas Ivinskis, Vincas Trumpa – istorijos; Mykolas Biržiška, Konstantinas Jablonskis – kultūros istorijos ir pan. Daugelis jų 1944 m. buvo priversti palikti tėvynę ir mokslinę veiklą tęsė egzodo sąlygomis. Todėl tikimės, kad ši knyga praplės ikisovietinės Lietuvos istoriografijos, biografikos, apskritai XX a. pirmosios pusės mokslininkų palikimo tyrimų lauką, taps savotišku paminklu mokslinei kūrybai sudėtingomis nacių okupacijos sąlygomis. Rengti šaltinių publikaciją taip pat skatino vienoje vietoje sutelkta svarbi, ir mūsų dienomis aktualumo nepraradusi, tarpdalykinės tyrimų nuostatas atspindinti medžiaga. Daug publikuojamų straipsnių autorių buvo studijavę ar mokslinius laipsnius įgiję užsienyje: K. Avižonis, Z. Ivinskis, V. Maciūnas Vokietijoje; A. Rukša Austrijoje; P. Galaunė, P. Rimkūnas, V. Trumpa Prancūzijoje. Tyrinėdami jie vadovavosi moderniais tuo laiku tyrimų metodais, ypač kritiškai interpretuodami istorijos šaltinius. Todėl publikuojamas palikimas svarbus ir mokslo istorijai. Svarbu ir tai, kad leidinyje *Bibliotheca Litwana* savo darbus pateikė aktyviai visuomeniame ir kultūriniame Lietuvos gyvenime dalyvavę asmenys, kurių veikla vienaip ar kitaip buvo susijusi su knyga ar istorinės atminties institucijomis (archyvais, bibliotekomis, muziejais). Į bibliofilų gretas reikia įrašyti Vilhelmą Burkevičių, P. Galaunę, Zigmą Toliušį; bibliotekose įvairiu laiku yra dirbę V. Abramavičius, V. Biržiška, V. Burkevičius, J. Mačeika, V. Maciūnas, J. Rimantas; archyvuose – V. Abramavičius, K. Jablonskis; muziejuose – P. Bugailiškis, P. Galaunė, P. Rimkūnas. Todėl natūralu, kad *Bibliotheca Litwana* autoriai savo publikacijose daug dėmesio skyrė spaudos

20 Žukas Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*. 1989, t. 17 (24), p. 49–60.

ir rankraštiniam paveldui, suvokdami ir interpretuodami jį plačiame istorinės Lietuvos bibliotekos kontekste.

J. Rimantas *Bibliotheca Litwana* pavadinimo terminą suvokė (pasiremdamas klasikinės filologijos specialisto Merkelio Račkausko²¹ rekomendacijomis) kaip tam tikrą apibūdinančią kategoriją, nebūtinai siejamą su „lietuviška, lietuviškų knygų biblioteka“, o istorine „Lietuvos biblioteka“. M. Račkauskas 1944 m. kovo 31 d. tuo klausimu rašė J. Rimantui: „Vieno iš tų būdvardžių (Lituanus/Lituanicus) pasirinkimas yra beveik skonio dalykas; reikia tik atsižvelgti į tuos būdvardžius šiek tiek skiriančią niuansą. Man, pav., atrodo, kad pasakymas *Bibliotheca Litwana* atitinka mūsų „Lietuvos biblioteka“, o pasakymas *Bibliotheca Lituanica* – „Lietuviška, lietuviškų knygų biblioteka“. Jei Jūsų studijų metraštis kalbės tik apie lietuviškas knygas, būtų teisingiau pavartoti būdv. *Lituanicus*, priešingu atveju vartotina Lituanus.“²² Kad labai kruopščiai buvo rengiamasi pagrįsti metraščio pavadinimą rodo gausi J. Rimanto korespondencija su filologu A. Rukša²³, kuris, tiesa, metraščiui siūlė *Bibliotheca Lituanica* pavadinimo variantą. Kaip atsakingai A. Rukša svarstė šį klausimą, rodo vien tai, kad jis konsultavosi su prof. dr. Janu Oko, buvusiu Vilniaus universiteto klasikinės katedros vedėju²⁴ ir kalbininku baltistu prof. Janu Otremskiiu²⁵. A. Rukšos nuomonė, paremta istorinės lingvistikos duo-

21 Merkelis (rusiškuose dokumentuose Melchioras) Račkauskas (1885–1968) – filologas. 1923–1927 m. buvo Mažeikių gimnazijos direktorius ir Kauno universiteto lotynų kalbos dėstytojas. 1927–1940 m. – Švietimo ministerijos mokyklų inspektorius ir Kauno universiteto docentas. 1940–1941 m. – Kauno III gimnazijos direktorius. 1941–1944 m. Kauno suaugusiųjų gimnazijos mokytojas. 1944–1949 m. – Kauno, o 1949–1967 m. Vilniaus universiteto klasikinės filologijos profesorius. Parengė lietuviškų sentencijų rinkinį (1928), knygą „Romėnų senybės“ (1929), Cezario, Livijaus, Horacijaus ir kitų romėnų autorių komentarus, romėnų literatūros chrestomatiją „Anthologia latina“ (su J. Vosyliumi, 3 d., 1938–1940 m.), graikų kalbos gramatiką (1930–1934 m.) ir kt. Parašė atsiminimus: Račkauskas Merkelis. *Užrašai*. Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy. Vilnius: LLTI, 2008.

22 Ponui Direktoriui Rimantui, Laisvės al. 76. LNB RKRS, F47-87, I. 1.

23 LNB RKRS, F47-88, I. 1–5.

24 Janas Oko (1875–1946) Stepono Batoro universiteto lotynų kalbos ir literatūros katedros vedėju buvo 1920–1939 metais. J. Oko – lotynistas, Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius (1920–1940), Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas (1923–1929; 1936–1939). Trumpai vadovavo universiteto archeologijos muziejui. 1940 m. buvo pakviestas dėstyti Vilniaus universitete (iki Pirmosios sovietinės okupacijos) ir, nepaisydamas lenkų profesūros boikoto, sutiko jame dėstyti. Paskaitas skaitė lotyniškai, lietuvius J. Dumčių, A. Rukšą, M. Ročką paskatino nagrinėti antikos autorių kūrybą. Parašė, be kita ko, darbus: „Maciej Kazimierz Sarbiewski, poeta uwieńczyony“ (Wilno, 1929), „Seminarium filologiczne G. E. Grodka“ (Wilno, 1933). 1945–1946 m. dėstė Lodzės universitete.

25 Janas Ščepanas Otremskis (Otrębski Jan Szczepan, 1889–1971) – kalbininkas, baltistas. 1921–1943 ir 1944–1945 m. dirbo Vilniaus universitete. 1923 m. įkūrė Indoeuropiečių

menimis ir išdėstyta 1944 m. balandžio 8 d. laiške, buvo tokia: „Nenorėčiau sutikti su prof. Račkausko argumentu, kad viduriniais amžiais forma „Lituanus“ dažnesnė už formą „Lituanicus“. Kad K. Jokantas būdvardį „lietuviškas“ verčia būdv[ardžiu] „Lituanus“, a, um“, manęs neįtikina, kad viduramžiais būdvardžio forma „Lituanus“ buvo / dažnesnė už formą „Lituanicus“. Man atrodo, kad K. Jokantas būdv[ardį] „Lituanus“ sudarė pagal pavyzdį „Romanus“, neieškodamas pavyzdžių viduramžiuose. Tenka laukti, kad viduriniais amžiais forma „Lituanicus“ o ne „Lituanus“ reišktė žodį „lietuviškas“. Juk anais laikais Lietuva buvo lenkų įtakoje. Pagal „Livonicus“, ypač „Polonicus“ turėjo prigyti ir „Litvanicus“. Ir iš tikrųjų, kiek man teko patirti, viduramžių tekstuose aptinkama nuolatos forma „Lituanicus“, *adverbium* „litanice“. Būdvardžio „litanicus“ populiarumą rodo ir iš jo sudarytasrieveiksmis „litvanice“. Tikrai tektų nustebti, radus tokiąrieveiksmio formą, kaip „Lituanec“, arba „Germanec“, „Britanne“. Visa tai rodo būdvardžio „Lituanus“ tam tikrą išimtinumą, ribotumą, tiek reikšmės, tiek vartojimo atžvilgiu. „Bibliotheca Litwana“, man atrodo, turėtų reikšti biblioteką, kilusią iš Lietuvos, atsiradusią Lietuvoje. Jei norima pasakyti, kad biblioteka, apskritai, koku nors būdu susijusi su Lietuva, tai turėtume tai išreikšti būdvardžiu „litanicus“, kaip kad, sakysim, „Encyclopaedia Britannica“ pasako, kad ši enciklopedija, apskritai, susijusi su Britanija, apskritai, turi su ja daugiau ar mažiau ko bendra... Be to, žodis „Litwana“ yra plačiai žinomas mūsų moksle. Tai yra nom plur. neutr. gen. ir reiškia „visa kas lietuviška“, „visa kas susiję su Lietuva ar lietuviškumu, su jos kalba, literatūra, istorija...“. Tokiai plačiai sąvokai reikšti būdvardis „Litwana“ kažkaip nederėtų. Siūlau leidinį pavadinti „Bibliotheca Litwana“.²⁶ Priėmus kitą variantą, A. Rukša 1944 m. birželio 12 d. laiške kiek nusivylęs rašė: „Kadangi Tamstos redaguojamas Metraštis žada domėtis tik Lietuvoje leistomis knygomis ir nesiima tirti dalykų, apskritai, su Lietuva susijusių, lituanistinių, tai labiau atitinkas leidinio pobūdį ir tikslus nusakąs jo turinį būtų būdvardis „Lituanus“, kurio pirminė reikšmė yra susijusi su

kalbotyros katedrą ir jai vadovavo. 1945–1960 m. Poznanės universiteto profesorius, Baltų filologijos katedros vedėjas. 1940 m. buvo pakviestas dėstyti Vilniaus universitete (iki Pirmosios sovietinės okupacijos) ir, nepaisydamas lenkų profesūros boikoto, sutiko jame dėstyti, buvo Lenkų filologijos ir Klasikinės filologijos katedrų vedėjas. 1944–1945 m. vadovavo Bendrosios kalbotyros katedrai, bendradarbiavo su Lituanistikos institutu. Tyrė lietuvių asmenvardžius ir vietovardžius. Svarbiausias lituanistikos veikalas – „Lietuvių kalbos gramatika“ („Gramatyka języka litewskiego“, t. 1–3, 1956–1965). Parengė spaudai S. B. Chilinskio NT vertimą į lietuvių kalbą.

26 LNB RKRS, F47-88. l. 2–3.

kilme... „Bibliotheca Litwana“ visų pirma turėtų reikšti „iš Lietuvos kilusią, Lietuvos biblioteką“. ²⁷ A. Rukša, kaip matyti iš šio laiško, kiek sutirštino spalvas, apsiėmęs papildomą našta nurodyti redaktoriui, kokio pobūdžio, teminės apimties publikacijos turėtų pasirodyti *Bibliotheca Litwana* leidinyje. Bet kuriuo atveju polemika buvo naudinga ir atskleidė skirtingas to paties dalyko variacijas ²⁸.

Taigi, konceptualių požiūrių leidinys buvo paruoštas kruopščiai, jo pavadinimą pagrindus profesinės aplinkos diskusijose, su lotynų kalbą išmanančiais specialistais. Svarbu, kad plati termino traktuotė, netgi pasirinkus ne A. Rukšos, o M. Račkausko variantą, suteikė daug erdvės interpretacijoms, siejančioms knygos studijas su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros ir visuomenės tyrimais. Tai buvo modernus ir progresyvus žingsnis ne tik li-tuanistikos, bet netgi politiniu požiūriu, mat baigiantis karui vėl tapo aktualus tiek Vilniaus miesto, tiek Vilniaus krašto, į kurį pretendavo lenkų nacionalistai, klausimas. Lietuviams buvo svarbu pareikšti savo poziciją mokslo kalba, kurią privalėjo išgirsti ir Lietuvą okupavusios nacių valdžios atstovai (straipsnių santraukas numatyta publikuoti vokiečių kalba).

Aptariant *Bibliotheca Litwana* ištakas, negalima atskirai nepaminti V. Biržiškos indėlio, kuris vertintinas keliais aspektais. Visų pirma prisimintina, kad J. Rimantas buvo V. Biržiškos mokinys, 1943 m. Kaune baigė bibliologijos studijas (Bibliologijos katedra buvo įkurta 1940 m. rugsėjo 1 d. Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų fakultete). Iškilus klausimui dėl naujo VUB vadovo posto, dar 1941 m. lapkričio 28 d. laiške Vilniaus universiteto rektoriui V. Biržiška, be kita ko, rašė: „Siūlyčiau atkreipti dėmesį į bibliotekininkus, nedarbančius universitete... siūlau dabartinį Valstybinės centrinės bibliotekos direktorių p. Rimantą, kuris ligi šiol pasirodė puikus organizatorius.“ ²⁹ Taigi jis protegavo savo mokinį, pasiklioję šio organizacinio talentu, tuo pačiu laikė ranką ant „bibliologijos pulso“. Matyt, neatsitiktinai *Bibliotheca Litwana* leido Centrinė biblioteka, mat bibliologijos studijų akcentas akivaizdus tiek J. Rimanto įvardiniame straipsnyje „Knygos temomis“, tiek leidinio paantraštėje, kuri, beje, įvairuoja: Bibliologinių raštų metraštis“ (prieš korektūrą), „Bibliologijos metraštis“ (po korektūros), „Bibliologijos studijų metraštis“, „Knygos

²⁷ LNB RKRS, F47-88, I. 5.

²⁸ Daugiau apie polemiką *Bibliotheca Litwana* termino klausimu žr. Pacevičius Arvydas. Diskusija Bibliotheca Litwana termino klausimu. *Knygotyra*. 2012, t. 59, p. 236–241.

²⁹ Stakulienė Silvija. Vaclovo Biržiškos gyvenimas ir veikla 1940–1941 m. *Knygotyra*. 1997, t. 33, p. 191.

studijų metraštis“ (1941 m. rašte M. Meškauskienei³⁰). Galimas daiktas, kad leidinio koncepciją formavo ne tik J. Rimantas, bet ir V. Biržiška. Manytina, kad pritariant V. Biržiškai, buvo pasirinktas pavadinimas *Bibliotheca Litwana*, o ne *Bibliotheca Litwanica*, kuri, remdamasis daugeliu autoritetų, siūlė jėzuitas A. Rukša³¹.

Tačiau didžiausią V. Biržiškos indėlį rengiant *Bibliotheca Litwana* sudarė straipsnių redagavimas. V. Biržiškos redakcinės pastabos spontaniškos, todėl įdomios kaip savotiškas marginalijų ir net egodokumentikos žanras. Ypač kritiškas recenzijose ir redakcinėse pastabose V. Biržiška buvo istoriko V. Trumpos, menotyrininko P. Galaunės ir kt. straipsnių atžvilgiu. Antai apie V. Trumpos darbą „Iš Lietuvos praeities Račinskių bibliotekoje Pozene“ recenzijoje „Dėl p. Trumpos netrumpos straipsnio“³² rašė, kad netinkama straipsnio antraštė, jame nėra sąsajų su jokia bibliologijos šaka, netinkamai rašomos Radvilų (turi būti ne Radvilas, o Radvila) ir Račinskių pavardės (reikia lietuvininti). Priekaištaujama, kad K. Avižonis ne pagal nuopelnus pavadintas profesoriumi, o Niemcevičius vadintinas ne istoriku, bet veikiau poetu ar rašytoju, kad Lietuvos valdovų vardas, pradedant Kęstutaičiu ir baigiant Vaza, buvo Žygimantas. V. Biržiškos recenzija netgi kupina sarkazmo: „Nieko ypatingo, kad Radvilos gavo kunigaikščių titulą iš vokiečių imperatorių – ir p. Trumpa, jei turėtų užtenkamai pinigų, dar XIX a. Vienoje ar Vatikane galėtų nusipirkti bent grapo titulą.“³³ Apie Habsburgus: „Radvilų papirkt negalėjo, nes šie buvo už Habsburgus turtingesni“. „Jėzuitai sužvejojo ir dalį Radvilų. Našlaitėlis, priėmęs katalikybę, jėzuitų įkalbėtas, kad tik tokiu būdu jis išsigydys jį ėdusį sifilį, nors ir nepagijo nuo sifilio [ir] mirė, visgi aklai savo politikoj ėjo jėzuitų vedamas, taigi ir pasidavė Habsburgams. Bet nors jis ir buvo sifilitikas, bet toli ne visi Radvilos buvo sifilitikai: ar apie jų degeneraciją netenka kalbėti bent iki XIX a.“³⁴ Prirašęs 7 lapus (14 psl.), pabaigoje V. Biržiška konstatuoja: „Pavargau šias pastabėles rašydamas, tai daugiau neberašysiu, nors būtų ką – bendras patarimas rašytojo senio jaunam – parašius rankraštį ir jį ištaisius, laikyti jį juodraščiu; kuri laiką jį palaikyti neliestą, po to parašyti kalbaite iš

30 LNB, F47-65, I. 16.

31 Daugiau apie V. Biržiškos vaidmenį leidžiant *Bibliotheca Litwana* žr.: Žukas Vladas. Gyvenimas knygai: Vaclovas Biržiška. Vilnius: VU leidykla, 2012, p. 411–413.

32 LNB RKRS, F47-93.

33 LNB RKRS, F47-93, I. 4.

34 LNB RKRS, F47-93, I. 4v.

naujo – esu tikras, kad darbas išeis daug tobulesnis.³⁵ Tuo tarpu į kritišką recenzento V. Biržiškos pastabas³⁶ iš pradžių, kad ir pagarbiai, bet neigiamai reagavęs P. Galaunė, vėliau pripažino į kai kurias prelegento pastabas atsižvelgęs³⁷. Gera V. Biržiška atsiliepė ir nuolat savo straipsnyje citavo V. Maciūno archyvine medžiaga paremtą tyrinėjimą „Kunigų Strazdo ir Vilmiko kova su Vilniaus cenzūra“. Nekritikavo, o tik kelias dalykines pastabas³⁸ pateikė tikrai suveltam, juodraštiniam V. Burkevičiaus straipsniui. Taigi, recenzentas buvo reiklus, ypač „šalia bibliologijos“ rašantiesiems. Dar viena V. Biržiškos ir *Bibliotheca Litwana* sąsajos grandis yra minėtas sprendimas rinkinį dedikuoti „Lietuvių bibliografijos kūrėjui, Vytauto Didžiojo Universiteto bibliotekos organizatoriui ir direktoriui, [Lietuviškosios enciklopedijos vyriausiam redaktoriui...], ordinariniam profesoriui dr. Vaclovui Biržiškai 60 metų amžiaus 1944. XII. 2 d. sukakusiam paminėti“³⁹. Tačiau tai nepriklausė nuo V. Biržiškos valios...

PUBLIKAVIMO PRINCIPAI

Knygoje publikuojami straipsniai ir kita medžiaga buvo atrinkta remiantis šiais principais. Pirmiausiai atrinktos tos publikacijos, kurios buvo numatytos pirmajam *Bibliotheca Litwana* leidinio tomui su dedikacija V. Biržiškai⁴⁰ ir fiksuotos J. Rimanto sąrašuose (turinyje), parengtuose 1944 m. birželio⁴¹ (toliau – Pirmasis sąrašas) ir rugsėjo mėnesiais⁴² (toliau – Antrasis sąrašas). Antra, į rinkinį pateko publikacijos, numatytos šiuose sąrašuose, kurias pavyko aptikti rankraščių saugyklose. Pavyzdžiui, nepavyko rasti Pirmajame ir Antrajame sąrašuose minimos Augustino Janulaičio studijos „Iš L. A. Jucevičiaus gyvenimo ir darbų“. Nėra žinių apie Pirmajame sąrašė minimą Antano Maceinos filosofinį tekstą „Knyga kaip kultūros kūrinys“. Tarp Antrajame sąrašė esančių, tačiau rankraštynuose neaptiktų straipsnių dar minėtini: Vytauto Steponaičio

35 LNB RKRS, F47-93, l. 7v.

36 Ten pat, F47-94, l. 1–3; F130-1614, l. 14–15.

37 Ten pat, F130-1614, l. 15–16.

38 LNB RKRS, F47-96, l. 22.

39 LNB RKRS, F47-65, l. 13.

40 Lietuvių Bibliografijos Kūrėjui, Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos Organizatoriui ir Direktoriui Ordinariniam profesoriui dr. Vaclovui Biržiškai 60 metų amžiaus 1944. XII. 2 d. sukakusiam paminėti. LNB RKRS, F47-65, l. 13.

41 *Bibliotheca Litwana* žanginis straipsnis, leidinio turinys, temų ir autorių sąrašas. LNB RKRS, F47-65, l. 16.

42 Bibliologinių studijų metraščio „Bibliotheca Litwana“ leidimo reikalu. LNB RKRS, F47-67, l. 1–1v.

„Leidiniai ir variantai“⁴³, A. Grincevičiaus „Lietuvos bibliologinė bibliografija“, V. Drėmos „Vilniaus knygos menas“, Vytauto Kazimiero Jonyno „Moderniosios knygos menas“⁴⁴, Vytauto Landsbergio „Modernių bibliotekų statyba ir įrengimas“ (ryšium su galimomis Lietuvos bibliotekų rūmų statybomis“), K. Karazijos „Knygų gabenimo iš Prūsų byla“. Trečia, į šį rinkinį įtraukti du A. Ružancovo straipsniai, kurie datuoti 1944 m. gegužės 7 ir 14 d. ir, kaip rodo korespondencija, buvo skirti *Bibliotheca Lituana* I tomui. Tai „Gubernatorius mokyklų bibliotekose“⁴⁵ ir „Bibliotekos ir mokyklos tuolaikinės Rusijos imperijos mokslo apygardose 1830 ir 1831 metais“⁴⁶. Manytina, kad J. Rimantas šių A. Ružancovo straipsnių į Pirmąjį ir Antrąjį sąrašą neįtraukė dėl nedidelės jų apimties ir, spėjame, buvo numatęs publikuoti Antrajame sąrašė minimame *Miscellanea* skyriuje, į kurį pateko, pavyzdžiui, K. Jablonskio publikacijos. Ketvirta, į rinkinį įtraukta P. Bugailiško publikacija „Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida“, kuri neminima Pirmajame ir Antrajame sąrašuose. Mat ją autorius tikrai buvo pateikęs pirmajam *Bibliotheca Lituana* tomui⁴⁷, tačiau neiškentęs išspausdino „Varpuose“⁴⁸. Taigi, iš viso šiame *Bibliotheca Lituana* rinkinyje skelbiami I-ajam metraščio tomui, skirtam V. Biržiškos jubiliejui, parengti 22 moksliniai straipsniai, šaltinių publikacijos, apžvalgos ir eilėraštis (Petro Vaičiūno „Knyga“).

Atrinkti ne tik neskelbti, bet tiek karo metais, tiek ir vėliau spausdinti straipsniai. Motyvas, skatinantis antrą kartą paskelbti jau publikuotus straipsnius, susijęs su šio leidinio sudarytojų conceptualiu siekiu neardyti J. Rimanto sumanytos vieningos *Bibliotheca Lituana* struktūros. Be to, atsisakius kai kurių publikuotų straipsnių (pavyzdžiui, V. Maciūno „Kunigų Strazdo ir Valmiko kova su Vilniaus cenzūra“), būtų sunku suvokti V. Biržiškos straipsnyje „Nežinomi senieji lietuvių raštai ir rašytojai“ pateiktas gausias nuorodas į minėtą V. Maciūno publikaciją ir beužsimezgančią polemiką. V. Maciūno straipsnis „Kunigų Strazdo ir Valmiko kova su Vilniaus cenzūra“ buvo publikuotas nese-

43 J. Rimantas rašo, kad „straipsnis pažadėtas, bet dar negautas, žr. LNB RKRS, F47-67, I. 1v. Panašiu pavadinimu straipsnį V. Steponaitis buvo publikavęs 1937 m. bibliofilinėje prieškario spaudoje, tad šis, matyt, buvo sumanytas kaip tęsinys, žr. Steponaitis Vytautas. Leidimai ir variantai. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas: Vidmanto Staniulio knygynas, 2004, p. 145–176.

44 Analogiška tema dailininkas skaitė pranešimus XXVII knygos mėgėjų draugijos susirinkimuose, tų pranešimų rankraščiai saugomi LNB RKRS, F25-280, žr. Žukas Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*. 1989, t. 17 (24), p. 53, išn. 25.

45 LNB RKRS, F47-2505.

46 LNB RKRS, F47-2504.

47 Žukas Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*. 1989, t. 17 (24), p. 54.

48 Bugailiškis Peliksas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. *Varpai*. 1943, p. 260–268.

niai išleistuose jo *Rinkiniuose raštuose*⁴⁹. Išėivijoje buvo išspausdinta A. Rukšos studija „*Diarium Societatis Jesu*“ ir lietuvių kalba Vilniuje (1710–1723)“⁵⁰. M. Biržiškos straipsnis „Iš senojo Vilniaus universiteto bibliotekos užrašų“ buvo publikuotas su plačiais Vytauto Jurgučio komentarais⁵¹. P. Bugailiško straipsnis „Šiaulių miesto bibliotekos“ dar karo metais buvo publikuotas almanache „*Varpai*“ 1943⁵². K. Jablonskio publikacijos buvo paskelbtos jo darbų rinktinėje „*Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*“⁵³. J. Raciaus straipsnio antroji dalis (bibliotekų sąrašas anketos duomenimis) buvo publikuota atskiru leidiniu⁵⁴. Taigi, iš rinkinyje pateikiamų 22 publikacijų skelbtos buvo 7. Tačiau šaltinių istorinės kritikos metodais buvo naudojamosi tik minėtose V. Jurgučio bei K. Jablonskio publikacijose. Kitos pateiktos be platesnių komentarų ir publikavimo principų aptarimo.

Sudarant rinkinį buvo siekiama išlaikyti J. Rimanto sumanytą leidinio struktūrą. Pagal ją pradžioje manyta dėti įvadinį autoriaus straipsnį „Knygos temomis“, paskui – P. Vaičiūno eilėraščių „Knyga“ ir t. t. (žr. turinį). Problemiška atspėti, ką J. Rimantas buvo numatęs spausdinti „Įvairenybių“ (*Miscellanea*) skyriuje, mat jis minimas tik Antrajame sąrašė, kuriame padaryta klaida – K. Jablonskio publikacija „Lietuviškas tikėjimo akto tekstas“ paminėta du kartus – ir kaip savarankiška pozicija, ir kaip „Įvairenybių“ medžiaga. Tuo tarpu kitas logiškai pagal savo pobūdį turėjęs tarp „Įvairenybių“ atsidurti K. Jablonskio tekstas „Lietuvių ūkininkų baudimas“ pateiktas kaip savarankiška pozicija. Todėl pastarąją publikaciją sudarytojai nusprendė dėti į „Įvairenybių“ skyrelį kartu su abiem A. Ružancovo panašios apimties (trumpais) straipsneliais. Orientuodamiesi į Antrąjį sąrašą sudarytojai padarė dar šiuos pakeitimus: a) Z. Ivinskio straipsnį perkėlė į pradžią, greta V. Trumpos straipsnio, kadangi jie labiau susiję tema ir chronologiškai; b) bibliotekų istorijai skirtus straipsnius sutelkė po bendrųjų knygos istorijos darbų, bet prieš menotyrines publikacijas. Tokiu būdu rinkiny-

49 Maciūnas Vincas. Kunigų Strazdo ir Valmiko kova su Vilniaus cenzūra. *Senoji Lietuvos literatūra*. 14 knyga: Vincas Maciūnas. Rinkiniai raštai, Vilnius, 2003, p. 357–372.

50 Rukša Antanas. „*Diarium Societatis Jesu*“ ir lietuvių kalba Vilniuje. *Tautos Praeitis*. Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis žurnalas (Chicago). 1961, nr. 3, p. 409–423.

51 Apie Vilniaus universiteto bibliotekos skaitytojus XIX a. pradžioje. Parengė V. Jurgutis. Iš *Lietuvos bibliotekų istorijos*. Vilnius: Lietuvos valstybinė respublikinė biblioteka, 1984, p. 52–65.

52 Bugailiškis Peliksas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. *Varpai*. 1943, p. 260–268.

53 Lietuvių ūkininkų baudimas dėl nemokėjimo poterių lenkiškai. Iš *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*. Sudarė Vytautas Merkys ir Juozas Jurginis. Vilnius: Mintis, p. 305–307. Lietuviškas tikėjimo akto ir giesmės „*Tantum ergo sacramentum*“ vertimas iš 1662. Ten pat., p. 209–213.

54 *Lietuvos viešosios bibliotekos 1943 metų anketos duomenimis*. Sudarė Klemensas Sinkevičius ir Jolita Steponaitienė. Vilnius: 1996, p. 8–34.

je išryškėjo tokie teminiai blokai: a) bendrieji bibliologijos, senosios lietuvių raštijos tyrinėjimai lituanistinio sąjūdžio kontekste (J. Rimanto, V. Biržiškos, V. Maciūno, P. Rimkūno); b) straipsniai, kuriuose tyrinėjama bendroji LDK kultūros istorija (A. Rukšos, Z. Ivinskio, V. Trumpos); c) bibliotekų ir skaitymo istorija (K. Avižonio, V. Burkevičiaus, M. Biržiškos); d) rašto raida ir meno-tyra (P. Galaunės, Z. Toliušio); e) spaudos, periodikos istorija (M. Račkausko, J. Maceikos, V. Abramavičiaus); f) bibliotekų raida XX amžiuje (P. Bugailiško, J. Raciaus); g) „Įvairenybės“ (K. Jablonskio, A. Ružancovo). Chronologiniu požiūriu didžiausią straipsnių dalį sudaro publikacijos, parengtos ir (arba) įteiktos redaktoriui vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.), todėl į rinkinį nepateko J. Rimanto straipsnis apie Lietuvos centrinę biblioteką, parengtas, kaip rodo temos plėtojimas ir retorika, Pirmosios sovietinės okupacijos metais.

Leidinio sudarytojai laikėsi principo, kad pagalbinė informacija, išnašos ir bibliografiniai aprašai yra svarbi mokslinio leidinio sudedamoji dalis. Tokių nuostatų laikosi tiek knygotyrininkai, tiek senosios lietuvių raštijos tyrinėtojai⁵⁵. Išanalizavus *Bibliotheca Litwana* pateiktą archyvinę medžiagą šiuo aspektu konstatuota, kad minėtą pagalbinę informaciją sudaro dvi grupės: autorių tekstai (1) ir redaktorių tekstai (2). Dabartinio leidinio sudarytojų komentarai ir pastabos sudarytų trečią informacijos lygmenį (3).

1. Rengdami straipsnius *Bibliotheca Litwana* autoriai nesilaikė vieningos bibliografinių nuorodų, komentarų, šaltinių ir literatūros pateikimo sistemos. Matyt, *Bibliotheca Litwana* sudarytojai, visų pirma J. Rimantas, nebuvo pateikę jiems rekomendacijų, kaip šiuo požiūriu „apiforminti“ straipsnius. Autorių pateiktą pagalbinę informaciją galima skirstyti į keletą kategorijų: a) bibliografinės nuorodos (išnašos) lapo apačioje (V. Abramavičius, K. Avižonis, M. Biržiška, J. Maceika, V. Maciūnas, V. Trumpa, P. Rimkūnas, A. Rukša, A. Ružancovas, K. Vairas-Račkauskas); b) bibliografinės nuorodos (išnašos) straipsnio pabaigoje pateikė Z. Ivinskis, Z. Toliušis; c) literatūros ir/ar šaltinių sąrašai straipsnio pabaigoje (K. Avižonis, P. Bugailiškis); d) autorių komentarai lapo apačioje kartu su išnašomis (K. Avižonis, V. Abramavičius, M. Biržiška, J. Maceika, V. Maciūnas, V. Trumpa, P. Rimkūnas, A. Rukša, A. Ružancovas, K. Vairas-Račkauskas); e) redakcinio pobūdžio autorinės pastabos ir/ar polemika su redaktoriais (P. Galaunė, Z. Toliušis); f) santraukos vokiečių kalba (Z. Ivinskis, A. Rukša) ir viena santrauka lietuvių kalba (V. Trumpa). Be jokio informacinio „aparato“ straipsnius pateikė V. Biržiška, V. Burkevičius,

55 [Mikas Vaicekauskas]. Rengėjo komentarai. Iš Marcelinas Ročka. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: LLTI, 2002, p. 423.

J. Racių, J. Rimantas. Tiesa, kai kurie autoriai (J. Racių, J. Rimantas) bibliografinę informaciją išdėstė paties straipsnio tekste skliausteliuose arba kabutėse, bet tokie atvejai tėra keli. Bibliografiniai aprašai labai skirtingi. Pavyzdžiui, A. Rukša straipsnių pavadinimus teikė kabutėse, kiti autoriai kabučių nenaudojo. Daugelis autorių teikė apytikslius bibliografinius aprašus, nesivargino įvardinti leidybos vietą originalo kalba (išskyrus Z. Ivinskį). Prie nestandartinės pagalbinės informacijos taip pat galima skirti J. Maceikos pateiktą darbo (straipsnio) turinį (p. 81–83). Atskirą pagalbinės informacijos grupę sudarytų lentelės, knygų, periodikos sąrašai, kurie buvo teikiami kaip integrali teksto dalis V. Abramavičiaus, V. Burkevičiaus, P. Galaunės, Z. Ivinskio, J. Maceikos, A. Ružancovo, Z. Toliušio straipsniuose. J. Maceikos straipsnyje pateiktas bibliotekų sąrašas gali būti apibūdintas kaip priedas. Beje, tokio priedo požymių turi ir J. Maceikos pateikti Vilniaus lietuvių spaudinių sąrašai. Jie palikti prie straipsnių neardant vieningos darbo struktūros. Taigi sudarytojai, remdamiesi minėtoju principu, kad pagalbinė informacija yra *svarbi mokslinio leidinio sudedamoji dalis*, „išikišo“ į aptartą autorių skirtingai traktuotą informacinį aparatą ir jį suvienodino, išskeldami autorines išnašas su bibliografija ir komentarais į straipsnių pabaigą.

2. Rinkinio redaktoriai buvo du – V. Biržiška ir J. Rimantas. Kai kur randama ir „trečioji ranka“ (gal autoriaus arba konsultanto), bet tokių atvejų nėra daug. Redaktorių pastabų ypač gausu V. Burkevičiaus ir kituose straipsniuose. Šio leidinio sudarytojai laikėsi nuomonės, kad kritinėje šaltinio publikacijoje būtina pateikti informaciją, atspindinčią šaltinio rengimo publikavimui procesą, redaktorių požiūrį į vartotą anuomet bibliologinę ir kitą terminologiją, taip pat pastangas norminti lietuvių kalbos rašybą. Kita vertus, rengiant spaudai nepublikuotus rankraščius iškyla perteklinės informacijos, kurią redakcinėse pastabose surašė redaktoriai, pavojus. Todėl, remiantis tekstologų rekomendacijomis (M. Vaicekuskas, P. Subačius), kai kurie redaktorių siūlymai buvo perkelti į tekstą automatiškai, jų nekomentuojant. Pavyzdžiui, V. Burkevičiaus straipsnis buvo redaguojamas daugiau kalbos kultūros, stilistikos požiūriu. Todėl nemažai jį redagavusio V. Biržiškos taisyimų buvo perkelti į tekstą be komentarų, o išnašose aptartos minėtos dalykinės pastabos: vienuolijos pavadinimo įvairavimas (kamalduliečiai-kamaldulai, kamalduliai) ir pan. Atskirą redaktorių pastabų grupę sudarytų išplėstinės dalykinės pastabos, tikslinančios autoriaus teiginius, jas praplečiančios, netgi polemizuojančios. Tokius redaktorių komentarus pateikiame su aiškia nuoroda į komentuojamo teksto vietą (pavyzdžiui, V. Biržiškos komentarai V. Burkevičiaus straipsniui, pateikti jo

pabaigoje). Taigi daug redakcinių pastabų, ypač kalbos kultūros, stilistikos, gramatikos, buvo priimta jų nekomentuojant, vengiant tekste informacijos pertekliaus. Visi redakciniai pataisymai, kuriuos sudarytojai laiko esminiais ir svarbiais, teikiami išnašose, pažymėtose specialiu ženklu (žvaigždute *) lapo apačioje.

3. Šio leidinio sudarytojų pateikta informacija sudaro trečią informacinį bloką, ir jis aiškiai atskirtas nuo dviejų pirmųjų. Ši informacija tai terminijos, pavardžių ir vietovardžių rašybos tikslinimas, dalykiniai komentarai ir pan. Parengėjų informacija, siekiant atskirti ją nuo redaktorių ir autorių taisyčių, žymima raidėmis: A), B), C) ir t. t. Taigi, palyginti su originaliu tekstu, šioje *Bibliotheca Litwana* publikacijoje buvo iš esmės pertvarkytas autorių pagalbinis informacinis aparatas, nuorodas ir autorių komentarus telkiant straipsnio pabaigoje kartu su literatūros ir šaltinių sąrašais, jei tokie buvo pateikti. Pagrindiniame tekste pereita prie „Knygotyroje“ įprastos numeracijos – [3], [8], [12], atitinkamai sunumeruojant naudotos literatūros ir šaltinių sąrašą straipsnio pabaigoje. Redaktorių pastabos, komentarai pateikti lapo apačioje, juos numeruojant kaip išnašas ir/ar atitinkamai žymint žvaigždute *. Sudarytojų komentarai taip pat teikiami lapo apačioje, juos atskiriant nuo redaktorių komentarų (raidės A), B), C) ir t. t.).

Apskritai, sudarytojai, siekdami kuo didesnio autentiškumo ir istorinės, išliekamosios vertės, vadovavosi tokia nuostata – pagrindinio teksto, t. y. rinkinio straipsnių, kalba taisyta minimaliai, dėl aiškumo taisyti elementarūs rašybos, gramatiniai, korektūriniai, kai kur skyrybos netikslumai, tačiau paliekama to meto originali vartojama kalba, (taigi, išlieka skirtingas autorių stilius), asmenvardžių ir vietovardžių rašyba. Skaitytojų aiškumui jie aptariami čia pat, lapo apačioje, teikiamose išnašose.

BIBLIOTHECA LITUANA REIKŠMĖ

Bibliotheca Litwana projekto imtasi sudėtingomis sovietinės ir nacių okupacijų sąlygomis. Tos sąlygos nebuvo palankios nei politiniu, ideologiniu, nei ekonominiu požiūriu, todėl metraštis nebuvo išleistas. Straipsnius rašė ir teikė Lietuvos mokslo ir kultūros elitas, jie buvo gana aukšto lygio. Galimas dalykas, kad leidinio koncepcija priklauso ne vien tik J. Rimantui, bet ir V. Biržiškai. Manytina, kad pritariant V. Biržiškai buvo pasirinktas ir pavadinimas *Bibliotheca Litwana*, o ne *Bibliotheca Lituanica*, kuri, remdamasis daugeliu autoritetų, siūlė jėzuitas A. Rukša. Apskritai *Bibliotheca Litwana* metraštis

buvo ir tebėra svarbi ne tik bibliotekininkystės, knygotyros, bet ir lituanistikos mokslo formavimosi, taip pat politinio, ideologinio proceso nacių okupacijos sąlygomis tyrimų aspektais. Pažymėtina, kad 1-asis *Bibliotheca Litwana* tomas buvo dedikuotas lietuvių bibliografijos kūrėjui V. Biržiškai, kuriam 1944 m. gruodžio 2 d. turėjo sukakti 60 metų. V. Biržiška daug prisidėjo, redaguodamas pateiktus leidybai straipsnius. Deja, savo neišsenkamą energiją ir žinias jis vėliau realizavo jau nebe Lietuvoje, o išeivijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose redaguodamas „Lietuvių enciklopediją“, bendradarbiaudamas kultūrinėje ir mokslinėje spaudoje. O štai sovietinėje Lietuvoje, nepaisant nelabai palankių lituanistiniams tyrimams sąlygų, primestų marksistinių metodologinių schemų ir temų, knygotyros ir bibliotekininkystės mokslai nestovėjo vietoje. Atsakyti į klausimą, kokią įtaką jų raidai, tyrimų kryptims ir turiniui turėjo *Bibliotheca Litwana* ir apskritai vos bepradedas skleisti lietuviškas, prieškarį siekiantis bibliologijos mokslas, bus galima atlikus nuodugnesnius tyrimus. Tačiau aki-vaizdu, kad būtent sovietmečiu susiformavusi mokslinė knygotyros mokykla, kritinė tyrėjų masė sudarė sąlygas minėtiems knygotyros ir bibliotekininkystės mokslams iš karto po nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais tapti komunikacijos ir informacijos mokslų branduoliu. Žvelgiant iš tyrimų situacijos XXI amžiuje konstatuotina, kad *Bibliotheca Litwana* leidinyje plėtotą problematika ir daugelis temų turėjo tęsinius, o knygotyros mokslas, ypač teorijos, metodologijos, knygos ir bibliotekų istorijos tyrimų srityse žengė pirmyn septinmyliais žingsniais. Tačiau tų pasiekimų, nemenkinančių J. Rimanto, V. Biržiškos ir kt. įnašo, įvertinimas būtų atskira tema. Apskritai *Bibliotheca Litwana* laikytinas knygotyros, ypač istorinės bibliologijos minties paminklu. Tikimės, kad praėjus kiek daugiau nei 60 metų, publikuojama medžiaga neprarado aktualumo ir taps ženkliai įnašu į pilnėjančią lituanistikos aruodą.

Straipsnių rinkinio sudarytojai dėkoja Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus darbuotojoms Rimai Dirsytei, Vaidai Sasnauskaitei, Almai Masevičienei, Teresai Mackevič, Dianai Norkūnienei, Daliai Tarailienei ir vedėjai Jolitai Steponaitienei už bendradarbiavimą rengiant spaudai rinkinį *Bibliotheca Litwana*. Taip pat tariame ačiū leidinio recenzentams Nijolei Bliūdžiuvienei, Tomui Petreikiui, Genovaitei Raguotienei ir rankraščių įdėmiai skaičiusiam Broniui Raguočiu. Vilniaus universiteto, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekų direktijoms dėkojame už suteiktą galimybę publikuoti medžiagą, saugomą jų vadovaujamų institucijų fonduose.

KNYGOS TEMOMIS*

Juozas Rimantas

Spausdintas ar rašytas žodis apskritai yra vienas iš pačių didžiausių žmonijos kūrybinės minties reiškėjų ir reprezentantų. Su jo pagalba vyksta senųjų amžių bendradarbiavimas su pačiais naujausiais ir tolimiausių kraštų vienu su kitais. Ypačiai svarbų vaidmenį spausdintas žodis vaidina žmonijos kultūriniam gyvenime.

Savo idealine prasme žodis *k n y g a* yra sinonimas kultūros ir šviesos. Ir tai todėl, kad knygos yra nepaprastai reikšmingos visam kultūrinės pažangos vyksmui. Nebe reikalo daugelyje senųjų bibliotekų buvo sutinkamas užrašas: *E x l i b r i s l u x*.

Nors spauda savaime tėra tik priemonė dvasiniam turiniui išreikšti, tačiau spausdintas žodis, kad ir atitrauktas nuo gyvo žmogaus, yra jau pats kultūrinės kūrybos ir kultūrinio gyvenimo turinys. Iki mūsų dienų šis turinys pasidarė toks platus ir gausus, kad be visos eilės specialių pagelbinių priemonių šiandien būtų stačiai sunku ir net visai negalima teisingai jame orientuotis. Dėl to pati knyga yra tapusi įvairių tyrinėjimų ir net specialaus mokslo objektu. Bendrajai knygos mokslo sąvokai išreikšti Lietuvoje vis labiau įprantama vartoti *b i b l i o l o g i j o s* žodį.

Bibliologijai kaip tik ir rūpi apimti visą knyginių klausimų kompleksą jų organiškame tarpusavio santykyje ir kartu sąsajoje su tomis sritimis, kurias knyga savo turiniu atstovauja. Nors jos apimtis dar nėra visai tiksliai apibrėžta, tačiau vienokiame ar kitokiame sugrupavime jai priskiriami šie dalykai: knygos ir spaudos apskritai istorija, knygos technika, knygos pramonė ir prekyba, bibliografija, bibliotekininkystė, knygos menas ir eilė kitų. Čia sutinkami net tokie dalykai, kaip knygos filosofija ir knygos politika. Visa tai, nors kai kurie iš minėtų dalykų priklausytų ir kitiems vienetams, sudaro kompleksinę visumą. Juos jungia vienas ir tas pats objektas. Iš kitų sričių bibliologijai labiausiai yra artimos literatūros ir kultūros istorija.

Taip suprasti bibliologijos klausimai yra visapusiškai aktualūs ir nieku būdu neišleistini iš bendrosios kultūros ir mokslų organizacijos. Jie turi net pirma-

* Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-105, I. 1.

eilės reikšmės tuo atžvilgiu, kad tinkamas jų išsprendimas labai teigiamai atsiliepia beveik visoms kitoms mokslo ir gyvenimo sritims. Dėl to rūpintis bibliologiniais klausimais – tai rūpintis pačiais kultūrinės pažangos pagrindais ir priemonėmis. Daugelis tiriamųjų ir kitokių darbų kaip tik ir pradami ne kuo kitu, o tik parengimu tinkamų bibliologinių sąlygų. Dėl to jau savaime suprantama, kodėl, sakysime, kuriame nors krašte sumanius įsteigti universitetą ar panašią instituciją, dar prieš jos atidarymą pasirūpinama suorganizuoti tinkamą biblioteką su pakankama bibliografinė medžiaga.

Iš antros pusės, tai, ką vadiname bibliologija, nėra tik siauras pagalbinis mokslas, nors apskritai visi mokslai vienokiame ar kitokiame komplekse yra vieni kitiems pagelbiniai. Bibliologija turi ir visą eilę savarankiškų tiriamųjų uždavinių. Objekto platumas ir jo reikšmingumas visam moksliniam, kultūriniam ir grynai praktikos gyvenimui iškelia visą eilę problemų, kurių tinkamas išsprendimas turi pirmąsias svarbos. Juk spausdintas žodis kultūros istorijoje buvo ir yra reikšmingas ne tik savo idėjomis, bet ir savo pavidalu, savo technika, savo menu, savo institucijomis ir kitais atžvilgiais, sudarančiais bibliologinių tyrinėjimų sritį.

Mūsų laikais visi šie atžvilgiai daugelyje kraštų yra labai preciziškai apspręsti pasinaudojant ilgu patyrimu ir teorijomis, sukurtomis įvairių atsidedusių šios srities darbininkų. Lietuva tuo, deja, dar negali pasigirti. Dėl ypatingų istorinių sąlygų iš ankstyvesnių laikų yra likę tik po įvairius kraštus išmėtytos nuotrupos anksčiau buvusių mūsų kraštui reikšmingų bibliologinių institucijų. Net ir savo lietuviškose knygose kaip reik dar negalime susivaikyti ir ne vieną jų lituanistams tenka atradinėti kur nors užsieninėje bibliotekoje ar archyve užsislėpusią nuo sunaikinimo. Tuo būdu dar tikimasi atkasti ne vieną labai brangų mūsų kultūros istorijai dokumentą.

Panašiai yra ir su bibliotekomis. Senojoje Lietuvoje jų būta gana gausu. Daugelis Lietuvos didikų, lėmusių mūsų krašto ano meto gyvenimą, pasižymėjo nemaža kultūrine erudicija ir gana plačiais ryšiais su savojo laiko ne tik politiniu, bet taip pat intelektualiniu ir meno pasauliu. Bibliotekų turėjo ir įvairios įstaigos. Kur jos šiandien? Žuvę arba išblaškytos po daugelį kraštų, tik mažos nuotrupos likę Lietuvoje. Tuo tarpu pažinti mūsų senąsias bibliotekas kad ir iš pėdsakų yra labai svarbu ne tik Lietuvos bibliotekų istorijai, bet ir Lietuvos kultūros istorijai apskritai. Mažne taip yra ir su kitomis bibliologijos sritimis. Visur čia tenka atkasinti laiko dulkėmis apneštus palaikus kaip savo istorinės sielos dalį. Juo labiau, kad visa tai yra labai svarbu ne tik praeities dokumentacijai, bet ir nūdieniniam kuriamajam darbui, kuris yra prasidėjęs su

lietuvių tautos atgimimu ir nori turėti glaudžius ryšius su visu tuo, kas buvo vertingo didžiojoje Lietuvos istorijoje.

Bibliologinių institucijų kūrimo reikalas atgimusioje Lietuvoje savaime negalėjo būti užmirštas, tačiau dėl visos eilės priežasčių jis buvo paliktas atsitiktinumui. Jo labai daug ir sutinkame visame spaudos gyvenime, bibliotekose, bibliografijoje ir kituose bibliologiniuose darbuose. Taip yra daugiausia dėl trūkumo šiems darbams pasirengusių ir atsidėjusių darbininkų, o taip pat dėl vadovaujančios iniciatyvos neapdairumo ar nesugebėjimų ir kitų bendresnių priežasčių. Tačiau ir tokiomis aplinkybėmis yra nemaža padaryta. Sukurta gana gausi spauda, sudarytas šoks toks bibliotekų tinklas, pradėti ir tęsiami platesni bibliografiniai darbai. Toliau tenka visus šiuos darbus jau nuosekliau išplėtoti bei mokslškai pagrįsti ir jų trūkumus išlyginti. Šia linkme taip pat padaryta reikšmingų žingsnių, iš kurių bene svarbiausiu tenka laikyti bibliologijos katedros įsteigimą vienoje aukštojoje Lietuvos mokykloje. Prof. Vaclovo Biržiškos iniciatyva ir pastangomis ši katedra nuo 1940 m. rudens buvo įsteigta Vilniaus universiteto Humanitarinių Mokslų Fakultete ir po metų, nuo 1941 m. rudens, perkelta į Vytauto Didžiojo Universiteto Filosofijos fakultetą Kaune. Katedros uždavinys – ugdyti ir plėtoti bibliologinius mokslus, pirmiausia parengiant bibliologiniam darbui kvalifikuotą darbininkų.

Tam pačiam biblioginės pažangos reikalui skiriama ir „B i b l i o t h e c a L i t u a n a“. Ji telktinėmis pajėgomis nori apimti bibliologinių klausimų visumą: bibliologijos istoriją ir jos teoriją bei praktiką. Tokie jos bendrieji uždaviniai. Tačiau ypatingai jai rūpės Lietuvos bibliologijos su įvairiomis jos institucijomis istorija, bendrasis ir lietuviškosios knygos menas ir naujųjų Lietuvos bibliologinių institucijų organizaciniai klausimai. Pagal aplinkybes ir reikalą ne vienu atveju nebus vengiama mažų ekskursijų ir į bibliologijai artimas sritis, o pirmiausia į literatūros ir kultūros istoriją. Be to, „Bibliotheca Lituana“ stengsis dokumentuoti ir bėgamąjį Lietuvos bibliologinį gyvenimą, skelbdama šios srities apžvalgas ir atžymėdama visus reikšmingesnius momentus. Tikimasi, kad tokiu būdu bus prisidėta ne tik prie suaktualinimo labai svarbių bibliologinių problemų, bet ir prie jų nuoseklaus išsprendimo.

Savaime suprantama, jog tai, kas minima, tėra labai bendros apybraižos darbo, kurio reikalingumu nors ir neabejojame, tačiau manome, kad jis gali būti sėkmingas tik atveju, kai talkins visos šios srities kūrybinės pajėgos. Dėl to į šį darbą yra maloniai kviečiami visi tie mūsų kultūros darbininkai, kurie vienu ar kitu būdu domisi bibliologiniais klausimais.

„Bibliotheca Litwana“, ypačiai rinkdama medžiagą Lietuvos bibliologinei istorijai, norės turėti ryšių su visomis tomis užsienio institucijomis ir asmenimis, kurie tokios medžiagos galėtų pateikti. O kaip žinia, čia nemaža tokios medžiagos sutinkama. Dėl to ir užsieniečiai yra kviečiami į „Bibliotheca Litwana“ talką.

„Bibliotheca Litwana“ pagaliau nesiribos tik vienomis lietuviškomis bibliologinėmis temomis. Jai rūpės ir kitų kraštų bibliologinis gyvenimas. Juk daugelis bibliologinių problemų yra bendro pobūdžio ir jos teisingai tegali būti sprendžiamos tik glaudžiamame kontakte su visuotine bibliologine pažanga. Dėl to šio leidinio skiltyse bus skiriama vietos ir bendresniems principiniams klausimams, kurie galėtų turėti reikšmės lietuviškam bibliologiniam darbui.

Visų šių pastangų centre stovi knyga ir jos gyvoji institucija – biblioteka. Ilgame knygos kūrimo procese biblioteka yra jau atbaigiamasis tarpsnis, jungiantis knygą su visuomene. Kartu ji yra ir simbolinė ir faktinė išraiška visų knyginių problemų, kaip užbaigtas architektūros kūrinys yra išraiška viso architektūrinio proceso. Dėl to ir norėtume, kad žodžiai „Bibliotheca Litwana“ geriausiai išreikštų mūsų pastangų tikslą bibliologijos srityje.

K N Y G A ***Petras Vaičiūnas**

Ak, knyga,
Kiek žydinčios saulės, bemiegių nakčių,
Kiek meilės žmonijai be saiko ir masto,
Kiek žemės svajonių, širdies paslapčių,
Kiek sielos, kiek proto, minčių išgalasto,
Byloja iš tavo žvaigždingų skilčių.

Ak, knyga,
Kokia tu kuklūtė, kaip dvasią vilioji,
Kaip žodžiai tavieji į smegenis sminga.
Akmens tu skeveldrą prabilt įgalioji...
Ko geidžia krūtinė, ko minčiai vis stinga,
Be išmaldos duodi, kaip meilė tylioji.

Ak, knyga, Žmogaus geras drauge, jausmais visagale,
Kai atveri tavo lakštus kaip žvaigždyną,
Širdy pajunti prometėjišką galią
Ir, tartum įžengęs į amžių išdyną,
Lemtingai renkies sau gyvenimo dalį.

Ak, knyga,
Tavy sau kiekvienas suranda, ko ilgis,
Nes tavo gelmynėj: ir džiaugsmas ir skausmas,
Ir nuodėmių smūgiai ir atgailos žvilgsnis,
Ir švintanti laimė ir tai, kas dar skaus mus...
Knyga – tai žmogus, pats savęs išsiilgęs.

1944.II.21.

V i l n i u s

* Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-105, I. 1.

NEŽINOMI SENIEJI LIETUVIŲ RAŠTAI IR RAŠYTOJAI*

Biržiška Vaclovas

I

Literatūros istorikas iš visos didžiulės masės raštų ir rašytojų atrenka tik tai ir tuos, kurie ne vien kalba, bet ir forma ir turiniu turėjo įtakos atitinkamos literatūros raidai. Dėl to žymi dalis kiekviena kalba rašiusių ir savo raštus spausdinusių rašytojų pasilieka už literatūros istorijos ribų net ir tais¹ atvejais, kai jie plačiai skaitomi ir skaitytojų mėgiami. Bet bibliografas tokios atrankos nedaro. Jam kiekvienas raštas ir kiekvienas rašytojas yra vienodai brangus ir svarbus, ir ypatingai jam brangūs yra mažiausiai žinomi ir vertinami raštai – plataus vardo ir garso rašytojai yra paprastai tiek ištirti ir išnagrinėti, kad nelengva ką nors naujo apie juos paskelbti. Bibliografas kruopščiai renka visą rašytinę medžiagą, nežiūrėdamas jos svarbumo ar rimtumo ir pateikia ją literatūros istorikui perkošti, atrinkti. Bet ir tai, kas pasilieka literatūros istorijos nenagrinėjama, nėra bevertė makulatūra, ypač praeities laikams, kada ir raštingumas taip silpnai buvo² paplitęs. Kiekvienas be išimties bibliografo surastas raštas ar spaudinys yra tam tikras kultūros faktas, tam tikros tautos raidos liudininkas ir akstinas, kurio nežinant ir pati savo tautos istorija pasidaro blanki, neaiški, dažnai visai neteisingai nušviečiama. Šių faktų reikšmei suprasti nėra būtina, kad jie pasižymėtų kokiais ypatingais literatūriniais savumais³, nes tai, kad tam tikru metu spaudoje raštu ar žodžiu buvo kas nors parašyta ar paskelbta, daug mums pasako apie tai, kokios tuo laiku linkmės vyravo dvasinės kultūros srityje. Plikos žinios apie tų raštų paplitimą⁴ skaitytojų tarpe leidžia mums apibūdinti atitinkamos visuomenės ar atskiro jos sluoksniu kultūros lygį. Bet normaliai visi tie smulkesni faktai pasilieka žinomi tik siauram tyrinėtojų ratui – platesnioji skaitančioji visuomenė su praeities literatūriniais faktais susipažįsta tik iš literatūros istorijos vadovėlių ar iš monografijų apie paskirus rašytojus, kur apie daugumą rašiusių nesakoma nieko; tuo tarpu bibliografų darbais įprastai nesidomi ne tik šiaip visuomenė, bet neretai ir literatūros⁵ tyrinėtojai.

* Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-2401, l. 1–40.

1 Mašinėraštyje buvo „tokiais“, pataisyta V. Biržiškos ranka, toliau visi redakeiniai taip pat jo taisymai.

2 Žodis įrašytas ranka.

3 Buvo „privalumais“, pataisyta ranka.

4 Buvo „prasiplatinimą“, pataisyta ranka.

5 Buvo „kitų sričių“, pataisyta ranka.

Kiekvienai literatūrai būdingas tam tikras literatūros istorijos nutolimas nuo bibliografijos, nuo atskirų dvasinės kultūros faktų. Lietuvių literatūroje tas reiškiny⁶ turėjo ir savo ypatingas priežastis, dėl kurių ilgai istoriko tyrėjo susidomėjimo orbiton nepatekdavo kartais ir labai ryškūs, neabejotinos literatūrinės vertės faktai, nes daugelis mūsų raštų ir rašytojų ir iš viso nebuvo žinomi nei bibliografams, nei literatūros istorikams. Lietuviškoji bibliografija pradėjo rinkti žinias apie mūsų raštus tik XVIII a. pabaigoje, kada daug kas jau buvo dingę ir išnykę, ir per pusantro šimto savo darbo metų nesugebėjo surinkti gal ir pusės tų raštų ir spaudinių, kurie seniau buvo parašyti ar išleisti. Visu šimtmečių vėliau už lietuvių bibliografiją atsiradusi lietuvių literatūros istorija ir ligi šiol dar negali imtis tyrinėti daugelio bibliografų minimų rašytojų vien tik dėl to, kad dažnai jie žinomi tik iš savo pavadinimų ar tik iš autorių vardų, o patys raštai ar jau yra galutinai dingę, ar dar iki šiol pelėja kokioj nežinomoj pastogėj ir laukia, kada gaisras ar kita kokia nelaimė juos sunaikins. Dėl tų priežasčių ypač senesnioji mūsų literatūra atrodė daug menkesnė negu yra iš tikrųjų. Bent iš puspenkto šimto rašytojų, rašiusių lietuviškai prieš spaudos uždraudimą ir bent iš savo vardų dabar mums žinomų, tik palyginti mažą dalį mini senoji mūsų literatūros istorija. Tik per paskutinių porą dešimčių metų bendromis senų, jaunesnių ir jaunų tyrinėtojų pajėgomis pradėjus ieškoti senesnių lietuviškų raštų ar bent žinių apie juos ir jų rašėjus⁷, tos tirstos miglos, kurios iki šiolei dengė mūsų senąją literatūrą, iš lengvo pradeda skleistis. Deja, daug kas jau dingo, nepalikę pėdsako, kitų raštų jau nebeatstatysime, bet, visgi, senų bažnyčių ir klebonijų pastogės, senų dvarų ar ūkininkų paliepės⁸ neabejotinai dar slepia ne vieną mums malonią šioje srityje staigmeną. Bet jau ir dabar yra galima plačiau pasižiūrėti į mūsų literatūros praeitį, galima iškelti viešumon ne vieną raštą ir rašytoją, kurio neseniai nė vardo nebežinojome.

II

Visi naujausi radiniai⁹ neišplėtė mūsų literatūros atgal – ir dabar, kaip ir anksčiau, savo literatūros pradžiai nustatome 1544–1545 m., t. y. kaip tik šiais metais minime keturis šimtus metų nuo jos pradžios. Senesnių lietuviškų tekstų nežinome visai, išskyrus poteriesius, kurie matyt savo pirminėje formoje buvo

6 Du žodžiai įrašyti ranka.

7 A) Dab. rašytojus.

8 B) Dab. palėpės.

9 Buvo „suradiniai“, pataisyta ranka.

išlikę iki ano didžiojo karo. Bent sena žegnojimosi formulė rodo į tai, kad tais žodžiais buvo išversta jau XIV a. pabaigoje, krikštijant Lietuvą ir išversta ne kunigo, bet pasauliečio – Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus vien tik lietuvių kalboje tebuvo: lotyniškas originalas čia Dievo visiškai nemini (*in nomine Patris et Filii*)¹⁰, visi kiti vertimai žodiškai seka lotynišką originalą, tik lietuviškas vertimas drįso nutolti. To nebūtų padaręs joks kunigas, bet tik pasaulietis, be to, tik taip realiai žiūrįs į religiją, kaip Vytautas: matyt, jis buvo tikras, kad kultūringi lietuviai neprisiims mechaniškai jiems teikiamo mokslo, supras jį taip, kaip jiems sakoma, bet ne aiškinama, ir jei jiems neprisidėti Dievo, tai besizęgnodami turės galvoje¹¹ savo fizinį tėvą ir sūnų. Greičiausiai ir visi poteriai tuo pat metu atsirado. Tačiau ir ligi šiol nesama jokių tikresnių įrodymų, kad kas nors kita, reikalinga religinėms apeigoms, būtų ligi XVI a. lietuviškai išversto. Nors A. Dambrauskas ir griežtai teigęs, kad turėję būti kokie nors Evangelijų lietuviški vertimai dar prieš Daukšą, bet jokių įrodymų tam nei jis nepateikė, nei kitų nesurasta. Atvirkščiai, turint galvoje, kad XIV–XV a. pradžioj Lietuvos krikštas buvęs vien politinis, ne tikybos aktas¹², kad beveik per du šimtus metų Lietuvoje žymiausia dalis kunigų buvo lenkų tautos ir lietuviškai nemokėjo, galiausiai¹³, kad provincijoje, parapijose kunigai negyveno, pasitenkindami vien rinkimu pajamų iš savo beneficijų, galima manyti, kad ligi XVI a. antros pusės Didžiosios Lietuvos katalikams ir ligi pirmos pusės protestantams jokia tikybinė literatūra lietuvių kalba nebuvo gaminama.

Pirmą kartą su neabejotina lietuvių tikybine kūryba susiduriame XVI a. keturiasdešimtuose metuose, kada lietuvių viešojo darbo arenoje pasirodė Abromas¹⁴ Kulvietis su Stanislovu Svetkum Rapolioniu ir būriu jų sekėjų.

Ligi 1922 m., kada prof. J. Gerullis surado ir paskelbė 1566 ir 1570 m. Mažvydo giesmynus, Abromas Kulvietis nebuvo žinomas nei vienu – konkrečiu lietuvišku literatūriniu savo darbu, nors dar jo prietelius Hopius, rašydamas apie jį vos porai metų nuo jo mirties suėjęs, aiškiai buvo paminėjęs Kulviečio lietuviškai išverstas psalmes. Mažvydo 1570 m. giesmyne išspausdinta viena giesmė – *Malonus dėkavojimas Ponui Dievui* – kurios autorium yra pažymėtas Kulvietis, giesmyne Kulviškiu pavadintas. Bet atrodo, kad tame pačiame Mažvydo giesmyne tarp daugelio bevardžių giesmių galima būtų ir daugiau

10 A) Lot. k. Vardan Tėvo ir Sūnaus.

11 Du žodžiai įrašyti ranka.

12 Žodis įrašytas ranka.

13 Žodis įrašytas ranka.

14 B) Abraomas.

Kulviečio giesmių surasti. Išleistas jau Mažvydui mirus giesmynas neatrodo vienalytis ir vieno redaktorius sudarytas. Neabejotinai pirmąją dalį, 94 puslapių 1566 m. giesmyną, visą spaudai paruošė pats Mažvydas ir išleido jo pusbrolis Vilentas. Bet antroji dalis, 550 puslapių 1570 m. giesmynas, sudaro kiek kitokią išpūdį. Pirmieji 210 pusl. (iki *Psalmių ant vakaro*) yra visiškai taip pat sutvarkyti, kaip ir pirmoji dalis, ir jie turbūt paties Mažvydo ir suredaguoti. Užtat likusi dalis sutvarkyta visiškai kitu principu – įvairios rūšies giesmės sutvarkytos tam tikromis grupėmis, ir tą sugrupavimą ir Mažvydo darbo papildymą greičiausiai atliko giesmyno leidėjas, tas pats Vilentas. Čia pradžioje eina keturiolikos giesmių grupė, pavadinta *Psalmi ant vakaro*, paskui viena giesmė *Ant Velykų*, nors velykinės giesmės jau anksčiau buvo Mažvydo įdėtos, *Perszegnochima Giesme Kyrtophoro*, *Redas Mischparu*, *Redas Jutrinas*¹⁵, grupė dvidešimties psalmių, pavadintų *Psalmi ant Rita meta* (pradžioje 1–13 psalmės¹⁶, paskui kitos suardytoje tvarkoje), Mažvydo giesmė *S. Ambraziejaus* iš 1549 m. leidimo, kelios litanijos (jų tarpe viena Zablockio), kelios maldos ir *Catechismas prastas*. Pirmoj 1570 m. giesmyno dalyje Mažvydo duota ir po vieną giesmę dešimties savo bendradarbių (tik vieno Vilento dvi) ir tai greičiausia ne dėl to, kad visos bevardės giesmės būtų paties Mažvydo parašytos, bet tuo būdu norėdamas tik išvardyti savo bendradarbius, kurių giesmių galėjo ir daugiau įsidėti. Bet to paties giesmyno antroj dalyje, priskirtiną Vilentui, išspausdinta dar po vieną Jomanto ir Zablockio giesmę, po vieną giesmę Gėdkanto¹⁷ ir Kyrtophoro¹⁸, kurių pirmoj dalyje nebuvo, ir eilė grupėmis sudėtų psalmių, matyt taip, kaip jos buvo išsilikusios svetimam rankrašty. Atrodo, kad tarp tų psalmių reikėtų ieškoti ir Hopiaus minimų Kulviečio giesmių.

Prof. Gerullis buvo prileidęs, kad Kulvietis galėjęs būti visų čia įdėtų psalmių vertėjas. J. Bertoleitis¹⁹ buvo linkęs jam priskirti tų psalmių daugumą, nes žymią dalį jis palikdavo Jomantui. Prof. Myk. Biržiška buvo linkęs Kulviečiui priskirti 1547 m. Katekizmo 50 – ją psalmę, kuri 1570 m. giesmyne yra pavadinta 51 – ja. Atrodo, kad jei ne pilnai, tai bent dalinai tie spėjimai yra ne be pagrindo. Mat, giesmyne tarp kitų psalmių yra, greičiausiai, Vilento įdėtos dar trys dubletinės²⁰ psalmės – 9-oji, 51-oji, (katekizme 50-ji) ir 66-ji (dvi psal-

15 Žodis įrašytas ranka.

16 Buvo „psl.“, pataisyta ranka.

17 A) Gėdkanto.

18 Pavardė įrašyta ranka.

19 B) Bertulaitis (Bertuleit).

20 C) Dubliuojančios.

mės kad ir yra pažymėtos antruoju Nr., bet tai yra dvi skirtingos, ne dubletinės psalmės giesmės). Tų trijų psalmių antrieji vertimai yra visiškai skirtingi, aiškiausiai atlikti kito vertėjo, bet ne to paties, kuris yra išvertęs pirmuosius; iš tų dviejų paralelinių vertimų vienas atrodo daug senesnis už kitą, jame jaučiamas ypatingas sunkumas išreikšti lietuviškai tą mintį, kuri buvo vertimo originale išreikšta lenkiškai, neturint jokių senesnių lietuviškų pavyzdžių. Jas skaitant gaunamas įspūdis, kad jos ir yra seniausias mūsų literatūrinis paminklas – beveik tikra, kad tai yra keli iš tų Kulviečio vertimų, kuriuos minėjo pirmieji biografai. Tai yra p. 519 išspausdinta psalmė 9 (jos vėlesnis vertimas išsp. p. 397) – *Schlawe tau Diewe domij isch wissas schirdies mana, sakau wissus stebuklus tawa*; p. 537 išspausdinta psalmė 51 (vėlesnis vertimas išspausdintas p. 355) – *Sussimilki ant manęs Diewe pagalei didzios milaschirdingistes tawa* (M. Biržiška buvo linkęs Kulviečiui priskirti kaip tik vėlesnį vertimą – *Sussimilki ant musu Diewe*, kuris greičiausia buvo Mažvydo verstas); išspausdinta p. 534 psalmė 66 (vėlesnis vertimas išsp. p. 364) – *Diewas tesussimilst mums ir teperszegno mus*. Visos tos trys giesmės yra atskiroj grupėje *Psalmių ant Rita meta* ir dėl to visai galimas daiktas, kad jos visos yra Kulviečio verstos. Bet ir vienų tų trijų giesmių priskirimas Kulviečiui keturiopai²¹ padidina mus pasiekusį pirmojo mūsų rašytojo literatūrinį palikimą.

Kulviečio bendralaikio, kad už jį ir vyresnio, Rapolionio²², turinčio tokią pat teisę nešioti pirmojo lietuvių rašytojo vardą, sudėta giesmė buvo jau anksčiau žinoma iš 1612 m. Sengstako²³ giesmyno, kur ji buvo iš Mažvydo pakartota, padėjus jo pavardę. Greičiausia, tarp Mažvydo giesmyno bevardžių giesmių yra ir daugiau Rapolionio sudėtų, tik jas iki šiol nepavyko nustatyti; bet jau seniai jam mėginama priskirti žinomą jau iš 1547 m. katekizmo Kalėdų giesmę *Bernelis gime mums*, kurią XVII a. pabaigoje ar XVIII a. pradžioje greičiausia jezuitas Gabrielius Šimkevičius šiek tiek ištaisė ir paleido katalikų tarpe. Iš tradicijos Rapolionui priskiriama ir to paties 1547 m. katekizmo giesmė *Christau, Dena esi ir schwesibe: Nakties nuodengi tamsibe*; jam galėtų būti priskirta ir viena kuri Mažvydo giesmyno giesmė, ten pavadinta „sena“.

21 Žodis įrašytas ranka.

22 A) Rapolionio

23 B) Sengstocko.

III

Iš dvylikos Mažvydo giesmyno bendradarbių dar prieš tų giesmynų suradimą gerai buvo žinomi tik penki: Kulvietis, Rapolionis, Vilentas, Augustinas Jomantas ir Mikalojus Blotna. Žinias apie Viento literatūrinius darbus kiek praplėtė prof. Gerullio Arch[ivum] Phil[ologicum] V 1935 paskelbtos ištraukos iš XVI a. Karaliaučiaus apyskaitų už apmokėtą spausdinimą kelių lietuviškų nežinomų knygučių, kurių tarpe greičiausia yra ir 1575 m. pasirodęs pirmasis jo 1579 m. *Enchiridiono*²⁴ leidimas; jam taip pat priskirtinas ir greičiausiai 1574 m. išspausdintas pirmasis leidimas Mažvydo *Paraphrasis*²⁵, kurios antrą leidimą išleido Bretkūnas 1589 m. Jomanto vardu yra išspausdintos dvi psalmės Mažvydo 1570 m. giesmyne ir trys giesmės 1612 m. Sengstako giesmyne, bet greičiausiai jo darbo yra ir dešimt psalmių, užvardintų Mažvydo giesmyne psalmėmis *Ant wakara*. Naujų žinių apie Blotną²⁶ neprisidėjo.

Septyni likę Mažvydo bendradarbiai – Jurgis Zablockis, Aleksandras Rodunionis²⁷, Jonas Šeduikionis, Tomas Gedkantas, Stanislovas Marcianas²⁸, Ulrikas Merkucecius²⁹ ir Jonas Kristoforas³⁰ – pirmą kartą, išskyrus Šeduikionį, kaip lietuvių literatūros dalyviai, pasidarė mums žinomi tik nuo to laiko, kada buvo surasti Mažvydo giesmynai. Savo veikla, ne raštais, ir anksčiau buvo žinomas Jurgis Zablockis, Kulviečio artimas kaimynas, prietelius globėjas, kolega iš Krokuvos ir Vitenbergo universitetų, prie Kulviečio gyvos galvos jam ruošęs kelią į Lietuvą, padėjęs jo Vilniaus mokykloje. Zablockis riša kartu XVI a. protestantiškus veikėjus su katalikų vadovais, būtent su Merkeliu Giedraičiu tuo laiku, kada tas nebuvo dar vyskupu. Dvidešimčia metų pergyvenęs Kulvietį, jis vertėsi mokytojo darbu prie įvairių Lietuvos didikų vaikų ir buvo jų globėju, lydėdamas juos į užsienio universitetus. Tarp savo globojamų jaunuolių Tiubingeno universitete jis turėjo ir Merkelį Giedraitį, kuris dar 1561 m. spausdindamas *Elegiją*, paskirtą atminčiai mirusios protestantų veikėjos Kotrynos Valavičaitės³¹-Viesiolovskienės, išspausdino kartu ir Zablockio lotynišką šešiacilį. Bet ir vyskupu likęs Giedraitis, matyt, nepamiršo savo mi-

24 A) Žodis įrašytas ranka. Iš graikų k. – vadovas, mokymo priemonė.

25 Žodis įrašytas ranka.

26 Pavardė įrašyta ranka.

27 B) Dab. Rodūnionis.

28 C) Dab. Marcijanas.

29 Pavardė įrašyta ranka.

30 D) Turėjo būti Kirtoforas.

31 E) Valavičiūtės.

rusio mokytojo, jei tarp jo testamentą pasirašiusių liudininkų randame Erazmą Zablockį, greičiausiai Jurgio sūnų. Šie saitai tarp katalikybės atgaivintojo Žemaičiuose ir vieno Lietuvos protestantų vadovų aiškiai rodo, kad XVI a. tikybinė kova Lietuvoje nekludė visai asmeninių santykių priešingų tikybinių stovyklų, bet bendrų politinių tikslų asmenų.

Kitas Mažvydo bendradarbis, kuriuo ypač tenka susidomėti, tai Jonas Kirtoforas (Kyrtophoras). Prof. Gerullis apie jį nieko negalėjo pasakyti. Tokios formos pavardės nei Lietuvoje, nei Prūsiose nebuvo ir negalėjo būti, bet tai, greičiausiai, ne pavardė, bet vardas – sužemaitintas Kristoforas. Ir Kristoforo pėdsakų ieškojimas galėtų eiti dviem kryptimis. Viena – priimant, kad čia turime tėvo vardą. Tuomet Kyrtophoras – tai ar Christoforskis, ar Kirstaitis, ar Kirtutaitis. XVI a. tokiais pavardėmis asmenų Lietuvoje buvo – tarp Žygimanto Augusto 1545 m. dvariškių Vilniuje minimas Jonas Christoporskis, greičiausiai, tas pats, kuris 1567 m. Lietuvos kariuomenės sąrašė žygiavo su Lydos vėliava. 1528 m. kariuomenės sąrašas žino Jurgį Kirtutaitį iš Kurklių, o 1567 m. sąrašas – Joną Kirstaitį iš Telšių. Kitas pėdsakas, kita galima versija yra ta, kad Mažvydas (ar Vilentas, jei jis įsidėjo į giesmyną Kirtoforo giesmę) čia tik pakeitė vardų vietas, Joną Kirtoforą padaręs iš Kristoforo, Christophoro Jono, kur Jonas ne lietuviškas vardas, bet pavardė. O čia visai konkretus asmuo, dar Kulviečio prietelius iš Karaliaučiaus universiteto, vienas dviejų autorių epitafijos Kulviečiui, Karaliaučiaus univ[ersiteto] teisių mokslo profesorius, paskui universiteto rektorius ir vicekancleris, miręs 1582 m. vasario 21 d. Tiesa, pavardė Jonas jau XVI a. buvo plačiai žinoma ir Vakarų Vokietijoje, atrodo, tarp grynų vokiečių – žinomi yra Feldkirche gimęs Jokūbas Jonas, Nordhausene gimęs Jodocus arba Justus Jonas. Bet Kristoforas Jonas buvo karaliaučiškis, vietinis asmuo, sūnus Mikalojaus, Karaliaučiaus tarėjo, tai galėjo būti visai vietos kilmės ir mokėti gerai lietuviškai. Jo saitai su Mažvydu ir ypač su Vilentu yra neabejotini – Kristoforas Jonas profesoriavo Karaliaučiuje 1544–1582 m., o Vilentas buvo Karaliaučiaus lietuvių parapijos klebonu 1550–1587 m. Tuo laiku nedideliame miestelyje Karaliaučiuje tarp jų negalėjo neužsimegzti per 30 su viršum metų ir labai artimi ryšiai. Dėl to manyčiau, kad Mažvydo Jonas Kyrtophoras tas pats profesorius Christoforas Jonas.

Apie kitus Mažvydo bendradarbius naujo³² palyginti mažai tepaaiškėjo. Jonas Šeduikionis gavo pavardę iš XVI a. Lietuvoje paplitusio vardo Šeduikio. 1528 m. kariuomenės sąrašas žino Taujėnų bajorą Joną Šeduikovičių, o Še-

32 Žodis įrašytas ranka.

duikius ir Šeduikionius (Šeduikovičius) žino tarp Anykščių, Kauno ir Upytės bajorų, o 1567 m. sąrašas – ir Žemaičiuose tarp Beržinėtų bajorų. Inventoriai XVI a. žino Joną Šeduikį iš Rokiškio. Šeduikionis, kuris kaip giesmių rašytojas buvo žinomas jau iš Sengstako³³ 1612 m. giesmyno, greičiausiai buvo ne liuteronas, bet Didž[iosios] Lietuvos reformatas, čia gyvenęs ir miręs, nes 1598 m. Petkevičiaus katekizmas pakartojo jo giesmę, išspausdintą Mažvydo giesmyne, tik ją keliais posmais sutrumpinęs ir kiek ištaisęs, vertimą priartinęs prie vokiško originalo, iš kurio buvo versta. Tą perdirbimą galėjo ir pats Šeduikionis atlikti ar atlikti Petkevičius.

Stanislovas Marcianas – tai ar tas pats 1528 m. sąrašo Vilkijos bajoras Stanislovas Martinovič, ar 1567 m. sąrašo Petrašiūnų ties Kaunu Stanislovas Martinovič, ar, greičiausiai, tas pats Stanislaus Musa Vilnensis, 1547 m. įsimatrikuliavęs Karaliaučiaus universitete, tėvas Bretkūno bendradarbio Jurgio Musos. Ir visai galimas daiktas, kad Stanislovas Musa ir Stanislovas Martinovičius iš Petrašiūnų yra tas pats asmuo, nes Stanislovas Marcianas 1570 m. buvo Deltuvoje evangelikų-reformatų kunigu. Ulrikas Merkucecius³⁴ gal buvo iš tos pat šeimos, kaip ir Jukna Merkucevičius³⁵ iš Vilkijos, 1528 m. statęs į kariuomenę vieną arklį.

Jokių naujų žinių nepaaiškėjo apie Aleksandrą Rodunionį, kurio tačiau biografija ir anksčiau buvo žinoma. Tomo Gedkanto biografija, apie kurią dar nieko negalėjo pasakyti prof. Gerullis, visai beveik paaiškėjo iš Nova Volios (Virbaliaus)³⁶ inventoriaus ir Širvintų bažnyčios istorijos, bet jokių naujų jo raštų be tos vienos giesmės Mažvydo giesmyne nežinome. Bet ir jo sūnus, ir vaikai turėjo tam tikrą ryšį ir su lietuvių literatūra XVII a.

IV

Su nauju būriu asmenų, susijusių dar XVI a. su lietuvių literatūra, supažindino mus V. Falkenhahn[as], autorius 1941 m. pasirodžiusios kapitalinės monografijos apie Joną Bretkūną. Deja, ši monografija sudaro tik pirmąjį tomą studijos apie³⁷ Bretkūną, kurioje be plačiai dokumentuotos Bretkūno biografijos, pateikiama medžiaga apibūdinti Bretkūno *Biblijos* ir *Postilės* bendradar-

33 Pavardė įrašyta ranka.

34 Pavardė įrašyta ranka.

35 Pavardė įrašyta ranka.

36 A) Dab. Virbalio.

37 Žodis įrašytas ranka.

biams, bet dar stingame antrojo tomo, kuriame laukiama Bretkūno raštų nagrinėjimo. Bet ir čia iškelta jau tokių, su lietuvių literatūra [susijusių]³⁸ asmenų, su kuriais anksčiau mūsų literatūra visai nesusidurdavo. Žinoma, šioje monografijoje centrinę vietą užima pats Bretkūnas, kurio asmuo yra objektyviai ir dokumentuotai nušviestas, bet greta jo V. Falkenhahn[as] iškelia dar Danielių Gaidį (Gallusą), Zachariją Blotną vyresnįjį, Aleksandrą Rodunionį jaunesnįjį, Mikalojų Siautylą, Joną Gedkantą, Joną Bylaukį, Joną Hopnerį, Pridriką³⁹ Masalskį, Jurgį Musą, Albertą Strišką, Patroklą Vėlverą ir, dirbusius su *Biblijos* rankraščiais jau Bretkūnui mirus, Joną Rėzą ir Danielių Kleiną. Jų tarpe yra asmenų, su kuriais mūsų literatūra buvo jau anksčiau susidūrusi, bet yra ir vardų, apie kuriuos ligi 1941 m. ji nebuvo girdėjusi, nors gi jų daugumos rolė literatūroje tebuvo pasyvi. Vienas įdomesnių Bretkūno *Biblijos* ir *Postilės* vertimų taisytojų-korektorių, buvęs Danielius Gaidys, pasivadinęs Gallusu, Laukiškės protestantų kunigas, miręs tarp 1602 ir⁴⁰ 1607 m. Artimiausias Bretkūno kaimynas šiam dar Labguvoje gyvenant, Gaidys gaudavo iš Bretkūno peržiūrėti ir taisyti vieną *Biblijos* vertimo knygą po kitos, kol Bretkūnas neišsikėlė į Karaliaučių. *Biblijos* rankraštyje yra daugybė Gaidžio įneštų pataisų. Kitas Bretkūno bendradarbis Zacharijas Blotna vyresnysis, sūnus Mikalojaus – Mažvydo bendradarbio, jau ir anksčiau buvo žinomas savo gražia lietuviška prakalba prie 1600 m. Simano Vaišnorio *Zemczyugos Theologiskos*. Jis ištaisė *Biblijos* vertimo Thobio knygą. Kaukėnų kunigas Aleksandras Rodunionis, taip pat Aleksandro, Mažvydo bendradarbio sūnus, anksčiau buvo žinomas iš vienos giesmės Sengstako 1612 m. giesmyne; jis padėjo taisyti tos pačios Thobio knygos vertimą. Visai naujas asmuo Mikalojus Siautyla ar Siutyla, matyt, žemaitis iš Beržinėnų val[sčiaus], nuo 1568 m. iki mirties 1595 m. buvęs kunigu Rusnėje; jis ištaisė *Biblijos* vertimo VII tomo 70 puslapių. Jonas Gedkantas, sūnus Mažvydo bendradarbio Tomo Gedkanto, (gimė 1556 m. ir mirė 1619 m.), Širvintų, Viešvilės ir Ragainės kunigas, taisė Bretkūnui Morkaus ir Motiejaus evangelijas. 1603 m. miręs Jurbarko (Isručio vyskupijoje) kunigas Jonas Bylaukis mūsų literatūroje buvo minimas dėl jam kartais priskiriamo vertimo 1573 m. *Iszguldimu Ewangeliu*. Jis dalyvavo sušauktoje Ragainėje konferencijoje aptarti Bretkūno vertimams ir jiems koreguoti, bet nėra visai aišku, ar tiesiogiai ką iškoregavo, nes *Biblijos* rankraštyje jo pataisų žymių V. Falkenhahn[as] nesurado. Tiuringietis vokiečių Jonas Hopneris (Hoepfner),

38 A) Praleistas žodis.

39 B) Frydrichą.

40 Jungtukas įrašytas ranka.

paskirtas vokiečių dijakonu Ragainėje, tiek ten lietuviškai pramoko, kad pas-kui ne tik buvo ligi mirties lietuvių kunigu Isrutėje⁴¹, bet galėjo dalyvauti ir⁴² Bretkūno *Biblijos* koregavime. J. Mörlino *Štambucke*⁴³ iš 1591 m. jis paliko lietuvišką dveilį (tai gal ir daugiau jų buvo parašęs), o 1590 m. su vyskupu Jonu Sperberiu sudarė Isručio vyskupijos lietuviškų parapijų ir kaimų sąrašą.

1592 m. Bretkūno *Biblijos* korektorium buvo paskirtas ir Pridrikis Masalskis. Kilimo iš Kėdainių (ar bent ten prieš išsikėlimą gyvenęs), jis bėgo į Prūsus ne nuo tikiybinių persekiojimų, bet nuo šeimos, kurią buvo Kėdainiuose palikęs. Nuslėpęs, kad jis jau buvo vedęs, prie gyvos savo žmonos jis Prūsuoje vedė antrą žmoną; tam paaiškėjus, jis buvo už dvipatystę patekęs į kalėjimą. Sunku pasakyti, iš kokių Masalskių jis buvo kilęs. XVI a. Lietuvos kariuomenės sąrašai žino daugybę Masalskių, bet vis kunigaikščių, jų tarpe net Pridriką Masalskį. Bet kunigas Masalskis savęs kunigaikščiu nevadino, o kadangi paprastų bajorų Masalskių kariuomenės sąrašai nemini, tai gal jis ir bajoru nebuvo. 1582–1606 m. buvęs Pilkalnės kunigu Jurgis Musa buvo paskirtas vienu Bretkūno *Biblijos* korektorių, bet jo darbo pėdsakų *Biblijos* rankraštyje V. Falkenhahn[as] neužtikio. Tai neabejotinai ano Stanislovo Musos Vilniečio sūnus, kaip matėme, gal indentiško su Stanislovu Marcianu. Alberto Striškos aprobeta *Biblijos* rankraštyje jau seniai buvo žinoma. Jis buvo Didž[iosios] Lietuvos reformatas ir⁴⁴, galimas daiktas, bendradarbiavo ir Petkevičiaus 1598 m. katekizme; jo biografija dar nepaaiškėjo, bet neabejotinai iš tos pat šeimos buvo tie keli reformatai Striškos, kuriuos užtinkame antroje XVI a. pusėje ir XVII a. Lietuvoje.

Kraupiškių kunigas 1577–1598 m. Patroklas Vėlveras, kaip ir Hepneris⁴⁵, atsikėlė į Rytprūsius iš vakarų. Jis su J. Bylaukiu ir Mykolu Sapūnu dalyva-vo nurašant 1573 m. *Postilę* ir, greičiausiai, buvo vienas *Biblijos* korektorių. Galiausiai, vienas Bretkūno *Postilės* korektorių buvo ir Simanas Vaišnoras, iš seno žinomas tiek savo 1600 m. išspausdinta *Zemczyuga theologiszka*, tiek giesmėmis, įdėtomis į 1612 m. Sengstako giesmyną.

41 A) Isrutyje.

42 Jungtukas įrašytas ranka.

43 Vardo inicialas, pavardė ir knygos pavadinimas įrašyti ranka.

44 Jungtukas įrašytas ranka.

45 B) Hopneris.

V

XVI a. Didžiosios] Lietuvos lietuvių katalikų literatūra negali pasigirti tokiu gausumu naujų vardų ir raštų, kaip protestantų. Tačiau ir čia kai kurie nauji faktai pradeda aiškėti. Jau 1936 m. prof. Gerullis, rašydamas žurnale *Studi Baltici* apie Bretkūną, atkreipė dėmesį į 1589 m. spalio 14 d. Prūsijos tarėjų raštą kunigaikščiui Jurgiui Pridrikiui, kuriame šie ragina greičiau išleisti Bretkūno lietuviškąją *Postilę*, kad užkirstų kelią platinamam ir Prūsų lietuvių tarpe lietuviškam Canisiaus katekizmo vertimui. Tuo tarpu anksčiau nežinojome jokio lietuviško Canisiaus vertimo ir seniausia lietuviška katalikiška⁴⁶ knyga buvo laikomas Daukšos 1595 m. Ledgesmos katekizmo vertimas. V. Falkenhahn[as] minėtoje monografijoje apie Bretkūną rado du panašius tvirtinimus iš 1590 m. Viename Bretkūno *Biblijos* [leidime]⁴⁷ korektoriai kalba bendrai apie lietuviškas katalikiškas knygas, platinamas Prūsiose, kitame tą patį tvirtina ir Bretkūnas. Žinoma, žinia apie vieną knygą, eidama iš lūpų į lūpas, galėjo per metus išaugti į bendrą informaciją apie katalikiškas lietuviškas knygas, tačiau atrodo neabejotina, kad bent viena – Canisiaus katekizmas – tikrai buvo išspausdinta jau prieš 1589 m. Karaliaučiskiai negalėjo supainioti jos su 1585 m. Vilniuje išspausdintu latvišku Canisiaus vertimu, nes prieš jį jie jau anksčiau ėmėsi tam tikrų priemonių, 1586 m. išleisdami Karaliaučiuje latvišką Liuterio katekizmą; be to, Bretkūnas, jo aplinkos veikėjai ir jo bendradarbiai, savaime aišku, gerai mokėjo lietuviškai ir nebūtų jos supainioję su latvių. Kitą vertus, susirado ir kitų įrodymų, kad Canisiaus katekizmo vertimas yra buvęs. Pvz., Vilniaus vyskupijos sinodas 1602 m. priėmė nutarimą, kad visose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose būtų dėstoma *Catechismum Canisii vel Ledgesmae Lituanice translatum* ir tą patį pakartojo 1633 m. išleistame *Constitutiones Synodorum Dioecesis Vilnensis*, kur buvo sutraukti senesnių sinodų nutarimai. Abiejose vietose dar prieš išspausdinimą 1605 m. naujo Ledgesmos katekizmo vertimo kalbama ne apie vieną Ledgesmos katekizmą, 1595 m. išspausdintą, bet ir apie Canisiaus, kurio vertimo iki šiol nežinojome. 1605 m. mums nežinomas Ledgesmos katekizmo vertėjas (K. Sirvydas ?) prakalboje prie savo vertimo apie Daukšos katekizmą kalba kaip apie jam gerai žinomą knygą ir kartu mini senesnę vertimą, kuris „ne žynai kaip nugayszintas“. Nors tuose žodžiuose ir kalbama apie dingusį Ledgesmos katekizmą, bet jokių būdų ne apie Daukšos katekizmą, ir jeigu 1605 m. katekizmo vertėjas ano katekizmo nematė, tai galėjo lengvai

46 Žodis įrašytas ranka.

47 A) Praleistas žodis.

supainioti Ledesmos katekizmą su Canisiaus. Tuo būdu tenka pripažinti, kad neabejotinai prieš 1589 m. turėjo būti išspausdintas lietuviškai Canisiaus katekizmo vertimas, gal tais pačiais 1585 m., kada Vilniuje buvo išspausdintas ir latviškas Canisiaus katekizmas.

Kitas sąsajoje su XVI–XVII a. pradžios lietuviškais katalikiškais raštais išskylęs klausimas, tai: tiksliai nežinomas evangelijų vertimas prieš Sirvydo 1629 m. *Punktų* pasirodymą. Į išsilikusias 1579 m. Vilento Evangelijų viename egzemplioriuje įrašytas trijų evangelijų katalikiškas korektas pirmas atkreipė dėmesio A. Auguskalns 1933 m. *Archivum Philologicum*. Kadangi ta ranka, kuria taisyta *Evangelijų* vertimą, tam pačiam egzemplioriuje yra įrašyta ir katalikiška *Pawszedna Spawiednes*, tai tenka prileisti, kad tas evangelijas taisė katalikiškas rašytojas. Pati pataisų forma taip pat priartina tų evangelijų vertimą prie katalikiškų vertimų būdingų savybių, ne prie protestantiškų, kurių kitos savybės išsiliko iki mūsų dienų, nors kai kas protestantiško ir paliko, pvz., vienoj evangelijoje paliekame *Tewas ir motina*, greta Daukšos *Tewas ir Maria Motina Jezaus*, kuomet pas Sirvydą ir visuose vėlesniuose katalikiškuose vertimuose turime *Jozafas (Juozapas)*⁴⁸ ir *Maria Motina Jezaus*. Ta pati ranka, kuri taisė evangelijas, knygoje atžymėjo ir 1610 metus, taigi Augustalns ir laiko 1610 m. ir korektos metais.

Nors Vilento 1579 m. *Evangelijų* egzemplioriuje yra sukatalikintos viso tik trys evangelijos, bet visai galimas daiktas, kad tas pats asmuo, kuris pirmąsias taisė tiesiog Vilento knygoje, kitas parašė atskirai. Atitinkamų evangelijų Daukšos vertimai tiek nuo šios korektos skiriasi, kad netenka abejoti, jog Daukša jų savo rankose neturėjo. Užtat atitinkamos evangelijos Sirvydo *Punktuose* yra šiai korektai tiek artimos, kad kai kurios atrodo tiesiog paimtos iš anos Vilento korektos (pvz. vietoje Vilento „labai meta“ korektoriaus įrašyta „labai sena“, kuomet pas Daukšą „buvo užejusi daugime dienu“ – pas Sirvydą taip pat „labai sena“; kitoje vietoje Vilento „garbinoia Wieschpati“ korektorius ištaisė į „izpažina Wieszpati“, pas Daukšą „garbino Wieszpati“, pas Sirvydą „iszažina wieszpati“ ir t. t.) Atrodo tikra, kad Sirvydo evangelijų vertėjas (Jaknavičius) ne tik kad turėjo savo rankose aną Vilento korektą, bet kad tai buvo tas pats asmuo, t. y. kad visa korekta, kaip ir *Pawszedna Spawiednes* darbas dar jauno Jaknavičiaus, kuris pasiryžęs visas bažnyčios apeigoms reikalingas evangelijas išversti, pradėjo nuo taisymo Vilento evangelijų vertimo. Iš to ilgainiui išaugo ir 1629 ir 1644 Sirvydo *Punktuose* įdėti evangelijų tekstai

48 Vardas įrašytas ranka.

ir 1637–1647 m. *Ewangelie polskie litewskie*. Tuomet ir pats klausimas, ar tarp Daukšos 1599 m. *Postilės* evangelijų ir Sirvydo 1629 m. *Punktų* evangelijų buvo koks nors kitas evangelijų vertimas, galėtų būti taip išspręstas: buvo, bet atliktas to paties žmogaus, kas pateikė evangelijų vertimus ir Sirvydui, t. y. Jaknavičiaus. Tą prileidę, mes kartu laimėtumėm ir Jaknavičiaus autografus, įrašytus į Vilento egzempliorių. Šita prielaida kiek paaiškindų viena ginčijamų klausimų polemikoje dėl Jaknavičiaus raštų, ypač dėl jo evangelijų (plg. Polemika tarp Kabelkos ir Vac[lovo] Biržiškos⁴⁹ *Archivum Philologicum*). Bet svarbiausią vaidmenį šioje polemikoje turėtų suvaidinti ligi šiol keistai nepastebėta visų, kas laikė savo rankose 1644 m. Sirvydo *Punktus*, knygos priekyje padėta *Dedicatio Viri Trinoque Domino*, pasirašyta slapyvarde J. J. S. J. Niekas iki šiol nebuvo mėginęs tą parašą iššifruoti, tuo tarpu čia aiškiai pasirašė Jaknavičius – J (oannes) J (achnowicz) S (ocietatis) J (esu). Šiuo parašu Jaknavičius aiškiai pabrėžė savo dalyvavimą Sirvydo *Punktų* leidime – šis dalyvavimas pasireiškė tiekimu abiems *Punktų* dalims lietuviškų evangelijų tekstų ir lenkišku vertimu 1644 m. lietuviškų „punktų“.

Dėl Jaknavičiaus dar paaiškėjo pora ir kitų faktų. Ligi šiol nesusiradus nei vienai knygai, kurioje būtų išlikęs Jaknavičiaus parašas, ir, išskyrus *Ewangelie polskie y litewskie*, nežinant nė vienos anoniminės knygos, kuri pilnai⁵⁰ atitiktų Jaknavičiui jo biografų priskiriamų, ypatingai įdomus yra įrašymas XVIII a. Vilniaus jėzuitų kolegijos bibliotekos kataloge pozicijos: *J. Jachnowicz Swiatlose wiary albo Katechizm Katolicki*⁵¹ 1654. Šios knygos ligi šiol neminėjo nei Jaknavičiaus biografai, nei K. Estreicherio⁵² bibliografija. Gal būt, kad tai buvo antras spausdintas leidimas Jaknavičiui priskiriamų 1639 m. *Institutiones Catecheticae*, ar 1628 m. *Nauka Katechizma*, ar 1638 m. *Mowy Katechizmowe*, ar visai nauja knyga. Pats to užrašo suradimas įrodo mums, kad Jaknavičiaus knygos – tai ne rankraščiai ir ne kokia mistifikacija, bet konkrečios knygos, kurias likimas taip negailėstingai persekiojo, kad jų visiškai nebeliko.

Galiausiai, čia tenka dar konstatuoti, kad kadaise mano Jaknavičiui priskirtas *Bulla in coena Domini* lietuviškas vertimas greičiausiai ne jo buvo išverstas. Atsiradus pirmam tos Bulės leidimui, išspausdintam lietuviškai 1647 m. Žemaičių sinodų nutarimuose, ir palyginus tą vertimą su tais pačiais metais išspausdintomis Jaknavičiui priskiriamomis evangelijomis, tenka konstatuoti,

49 Vardo sutrumpinimas ir pavardė įrašyti ranka.

50 Žodis įrašytas ranka.

51 Du žodžiai įrašyti ranka.

52 Pavardė įrašyta ranka.

kad tarp tų tekstų yra tokių skirtumų, kad jų abiejų negalėjo surašyti tas pats asmuo. Ir jei tikra, kad evangelijas išvertė Jaknavičius, tai bulę turėjo išversti kas nors kitas. Greičiausiai, lenkas Jamiolkovskis, tuolaikinis Kražių⁵³ redaktorius negalėjo to darbo atlikti, tuomet tekstų⁵⁴ priskirti prieš metus mirusiam jėzuitų provinciolui Gružauskiui.

VI

Nežiūrint, kad dėl politinių ir karinių įvykių XVII a. atmosfera nebuvo palanki kultūros ir literatūros darbui, visgi aiškėja, kad lietuvių raštų ir kalbos reikalu čia domėjosi platesnis žmonių būrys už tą, kuris buvo mums ligi šiol žinomas. St. Barycz knygoje *Polacy na studyach w Rzymie*⁵⁵ 1938 (p. 221) pateikia mums du vienuolius – Joną Gruževskį ir Joną Komperskį, kurių pirmas 1601 m., o antras 1603 m. buvo Romos kolegijos auklėtiniais. Gruževskis per iškilmingą priėmimą kolegijoje kardinolo Borghese, o Komperskis per priėmimą kardinolo Aldobrandini sveikino juos lietuviškomis prakalbomis, kurios, greičiausiai, buvo tuo kartu ir surašytos. Komperskis vėliau, 1613–1616 m., buvo Kražių kolegijos rektoriumi, paskui Smalensko⁵⁶ kolegijos rektoriumi ir mirė Smalenske 1622 m. Apie jo kokią lietuvišką veiklą nežinome nieko. Gruževskis gimė 1578 m., 1609 m. Vilniuje gavo teologijos daktaro laipsnį. Keliais atvejais buvo Vilniaus akademijos rektoriumi, o 1644–1646 m. buvo Lietuvos jėzuitų provinciolu⁵⁷. Jis, kaip provinciolas, 1644 m. aprobavo spaudai Sirvydo *Punktų* antrąją dalį; visai galimas daiktas, kad jis išvertė lietuviškai *Bulla in coena Domini* tekstą, išspausdintą 1647 m. Tai, kad jis mirė 1646 m., o vertimas išspausdintas 1647 m., tam neprieštarauja, nes Žemaičių vyskupijos sinodas, 1647. VII. 15 atiduodamas vertimą spausdinti, kalba apie jį, kaip apie darbą, anksčiau atliktą.

1932 m. *Arch[ivum] Philologicum* Ch. J. Stang paskelbė eilės asmenų iš Lietuvos įrašytus 1617–1618 m. Andriaus⁵⁸ Borghese Liubienieckio albume lietuviškus tekstelius – tai Andrius Rakiška (iš Rokiškio?), Stanislovas Burnevičius iš Kėdainių, Alijošius Gintautas, Jonas Okelevičius ir Petras Blastus Kmita. Be Kmitos, visi kiti nei savo koku lietuvišku darbu, nei viešąja veikla

53 Vietovardis įrašytas ranka.

54 Šeši žodžiai, skaičiuojant nuo išnašos į kairę, įrašyti ranka.

55 Aštuoni žodžiai, skaičiuojant nuo išnašos į kairę, įrašyti ranka.

56 A) Smolensko.

57 B) Lot. k. *provincialis*, katalikų vienuolių ordino provincijos viršininkas.

58 Vardas įrašytas ranka.

nėra mums visai žinomi. Kmita gi buvo lenkas kilimo, žinomas spaustuvininkas Lietuvoje ir čia, matyti, buvo lietuviškai pramokęs, bet irgi jokiais lietuviškais darbais nėra žinomas. Visi tie įrašai turėjo visai pripuolamą pobūdį – atsidūrę pietų Lenkijoje iš Lietuvos atvažiavę svečiai pasiryzo prieš lenkus pasigirti lietuvių kalbos mokėjimu.

Daug mums įdomesnis yra Šiaulių klebonas ir Joniškio dekanas, garsios Šiaulių bažnyčios statytojas kun. Petras Tarvainis. Jis, laukdamas atvykstant į Šiaulius Žemaičių vyskupo Tiškevičiaus naujai pastatytai bažnyčiai pašventinti, 1634 m. išleido toms iškilmėms skirtą knygutę su įvairiais lenkiškais eilėraščiais, o jų tarpe įsidėjo ir keturiolikos eilučių lietuvišką eilėraštį. Po 1589 m. eilėraščio tai yra antras žinomas pasaulinio turinio eilėraštis, išspausdintas Vilniuje. Pats Tarvainis, dar 1604 m. būdamas Vilniaus akademijos studentu, lotynišku eilėraščiu dalyvavo rinkiny, Akademijos skirtame šv. Kazimiero palaikų perkėlimui paminėti. Pats jis greičiausiai buvo kilimo iš Viduklės parapijos ir būdamas Šiaulių klebonu vykdė dar Žygimanto III jam 1618 m. uždėtą prievolę laikyti prie Šiaulių bažnyčios du gerai mokančius lietuviškai kamendorius. Jo didžiausias, tačiau, nuopelnas buvęs ne literatūros srityje, bet pastatymas gražiausios ir didžiausios Lietuvoje bažnyčios. Jis mirė tarp 1635 ir 1642 m.

Apie jėzuitą Jokūbą Paškevičių, gimusį apie 1587 m. ir mirusį Pašiaušėje 1657 m. 12 balandžio, šiuo tarpu tiek nežinome, kad jis buvo didelį populiarumą Žemaitijoje įsigijęs savo parašytais lietuviškais pamokslais apie Kristaus kančias ir gyvenimą ir apie šv. Motiną, bet ar jie buvo parašyti ir išspausdinti, ar tik žodžiu pasakojami, tuo tarpu nežinome. Dar labiau mums neaiškus vaidmuo tūlo kan. Jankevičiaus (nė vardo jo nežinome), apie kurį Vilniaus kolegijos bibliotekos katalogas, tas pats, kuris užfiksavo ir minėtą jau Jaknavičiaus knygutę, rašo, kad bibliotekoje buvo jo *Symbolum S. Athanasii Samogitico idiomate Vilnae 1673. In 8°*. Tokio spaudinio ligi šiol lietuvių bibliografija iš viso nežinojo, bet nemini jos ir Estreicheris⁵⁹ tarp nelietuviškų knygų. Tuo tarpu latvių bibliografija tarp XVII a. spaudinių mini išspausdintą priedu prie *Cantio de mysteriis fidei* taip pat ir *Symbolum S. Athanasii*. Galimas daiktas, kad ta knygutė buvo išspausdinta Vilniuje 1673 m., kada ten buvo išspausdinta latviška Elgerio knygutė *Cantiones spirituales*. Nejaugi šį Vilniaus katalogą surašęs kun. Antanas Skorulskis supainiojo lietuvišką kalbą su latvių ir latvišką Jankevičiaus knygutę pavadino žemaitiška? (tik latvių bibliografija iš viso Jankevičiaus pavardės nemini). Ar nepasirodė tikrai tas pats *Symbolum S. At-*

59 Pavardė įrašyta ranka.

hanasii 1673 m. lietuviškai Jankevičiaus vertime ir latviškai Elgerio ar kito kurio rašytojo vertimu? Šiuo tarpu į tą klausimą atsakyti duomenų neturime.

Tačiau labiausiai gali būti mums įdomus dar vienas to laiko lietuvis jėzuitas, Gabrielius Šimkevičius, kurį mes dabar galėtume pastatyti greta Sirvydo, Jaknavičiaus, Šrubauskio. Gimęs 1644 m. gegužės 13 d., t. y. lygiai prieš tris šimtus metų, ir miręs Vilniuje 1709 m. sausio 10 d., keliolika metų buvęs mokytoju Kražiuose ir kurį laiką vadovavęs Kražių ir Pašiaušės kolegijoms, buvęs pamokslininku Pinske, Karaliaučiuje, Kaune ir Vilniuje, Šimkevičius gan ilgai buvo lietuvių pamokslininku Vilniuje prie šv. Jono bažnyčios, nuo 1688 m. buvo Vilniaus akademijos profesorius ir kurį laiką popiežiaus alumnato⁶⁰ regentas⁶¹. Mūsų literatūros istorijoje Šimkevičius buvo ligi šiol minimas tik kaip autorius kelių, Kražiuose vaidintų, intermedijų su lietuviškais intarpais. Dabar aiškėja, kad jo lietuviškoji veikla buvo daug platesnė. Jėzuitų XVIII a. biografas, irgi grynas lietuvis, Jonas Pošakovskis, savo rankraštiniame darbe, sunaudotame⁶² Sommervogelio, tvirtina, kad Šimkevičius buvo pagarsėjęs savo kalėdinėmis giesmėmis. Ir tikrai, vieno lietuviškų pamokslų XVIII a. pradžios rankraščio pabaigoje buvo užtiktas rinkinėlis gražių devynių kalėdinių giesmių, kurių autorius buvo nežinomas. Jų tarpe yra ir originaliai sudėtų, ir perdirbtų iš senųjų protestantiškų giesmių, kurios tuo būdu paplito ir katalikiškoje Lietuvoje. Kadangi vienas tik Šimkevičius ir žinomas tuo laiku kaip kalėdinių giesmių autorius, tai netenka abejoti, jog čia turime jo darbo giesmes. Bet, kaip buvo sakyta, šios giesmės yra surašytos pabaigoje rinkinėlio 28 lietuviškų pamokslų, rašytų ta pačia ranka, kaip ir giesmės. Jei giesmės rašytos Šimkevičiaus, tai ir pamokslai yra jo, ir, greičiausiai, sakyti Vilniuje šv. Jono bažnyčioje. Tiesa, prie vieno pamokslo yra padėta data 1720 m., nors⁶³ Šimkevičius jau buvo⁶⁴ miręs 1709 m., bet ją greičiausiai padėjo ne pamokslo autorius, bet vėlesnis to rinkinio savininkas, kuris jį naudojo medžiaga savo pamokslams. Patys gi pamokslai turėjo būti parašyti dar Šimkevičiui gyvam esant, t. y. dar prieš 1709 m. Šis rinkinėlis, be to, turėtų būti mums įdomus ir kaip autentiškas, ligi šiol išlikęs Šimkevičiaus autografas.

60 A) Alumnatas (iš lot. k.) internatinė mokykla, kurioje auklėtiniai buvo nemokamai išlaikomi ir mokomi.

61 B) Regentas, iš lot. k. valdytojas.

62 C) kurį panaudojo Somervogelis.

63 Žodis įrašytas ranka.

64 Du žodžiai įrašyti ranka.

VII

Nuo XVI a. pabaigos protestantiškos pasaulietinės lietuvių literatūros srityje surastos tik šiekios tokios nuotrupos. Buvo jau paminėtas Jono Hopnerio, Bretkūno bendradarbio lietuviškas dvieilis. Miręs 1637 ar 1638 m. jo sūnus, irgi Jonas Hopneris jaun[esnysis]⁶⁵, 1634 m. išspausdino sveikinamąjį eilėrašį *Christups yra wardas tawa*, parašytą Kristupo Pretorijaus imatrikuliacijos proga. Jono Bretkūno žentas Kristupas Vilkas ar Vilkūnas, kuris savo pavardę, kaip ir jo tėvas Steponas, rašė Wilkau, vokiečių poetas iš vadinamo Karaliaučiaus ratelio, Simano Dacho prietelius, miręs 1647 m. lapkričio 2 d., mokėdamas gerai lietuviškai, į savo 1640 m. išspausdintą vokišką eilėrašį įpyrė keletą lietuviškų eilučių. Šis eilėraštis antrą kartą buvo išspausdintas 1659 m. Sveikinimo lietuvišką eilėrašį išspausdino 1643 m. ir Jonas Lehmanas vyr[esnysis]. Tai 16 eilučių eilėraštis, parašytas Verdainės kunigo Vilhelmo Martini-Martynaičio sutuoktuvų proga, išleistas kartu su dešimt kitų autorių nelietuviškais eilėraščiais. Hopnerio, Vilko ir Lehmano eilėraščius pirmą kartą paskelbė F. W. Neumann *Arch[ivum] Philol[ologicum]* 1935 m.

Labai įdomų pasaulietinį lietuvišką tekstą paskelbė prof. Gerullis *Studi Baltici* 1936 m. Tai mažutis, vienos eilutės tekstelis – pradžia lietuviškos dainos ar eilėraščio, – *Ne visi medžiai artojams priduoti* – su data 1634 m. birželio 1 d., įrašytas ragainiečio Kristupo Otteruso albume. Prie dainos pridėta ir gaida atitinkamo brėžinėlio fone. Autorius Bridžius, t. y. Pridrikis, Gedkantas, Jono sūnus, Tamošiaus, Mažvydo bendradarbio, vaikaitis, taigi iš šeimos, kurios lietuviškumas išsiliko eilėje kartų ir reiškėsi mažesniu ar didesniu lietuvišku literatūriniu darbu. Šis Gedkantas nebuvo kunigas, bet kurį laiką su šeima gyveno Ragainėje, nes 1669 ir 1676 m. Karaliaučiuje įsimatrikuliavę jo du sūnūs – Kristupas ir Jurgis – įrašų knygose pavadinti ragainiečiais. Visai galimas daiktas, kad šis Pridrikis Gedkantas yra identiškas su inžinieriumi Pridrikiu Gedkantu, iškilusiu nuo 1638 m. Tiesa, inžinierius Gedkantas, atsikeldamas Lietuvon ir Lenkijon, žymimas⁶⁶ Pareiniečiu, bet gal būt jis taip pasivadino, nes specializavosi ir kurį laiką gyveno Pareinėje. Nuo 1638 m. jis buvo karalių ir Lietuvos didž[iųjų] kunigaikščių Vladislovo IV ir Jono Kazimiero karo inžinierius, 1648 m. pagaminęs Vilniaus, Lukiškių ir Dancigo planus, fortifikavęs Kudako ant Dniepro ir Lvivo⁶⁷

65 Pavardė ir sutrumpinimas įrašyti ranka.

66 Buvo „pasivadino“, pataisyta ranka.

67 A) Lvovo.

tvirtovės, 1652–1655 m. Dancigo tvirtovės fortus⁶⁸, greičiausiai statęs ir Čenstakavo tvirtovę, kurios apgulimui vėliau jis vadovavo. Jis mirė 1666 m. Tai, kad Pridriko Gedkanto sūnus gimė Ragainėje, gali būti pilnai suderinta ir su inžinieriaus Pridrikio Gedkanto veikla, nes nuolatos besikeldamas karo metu iš vienos vietos į kitą, jis negalėjo su savimi ir savo šeimą gabenti, kuriai ramiausia tuo laiku vieta buvo jo gimtinėje Ragainėje. Rankraščiuose jis paliko *Topographia practica*, parašytą 1638 m., ir Dancigo fortų aprašymą iš 1648 m.

Dar vieną sveikinimo lietuvišką eilėraštį mes žinome iš 1708 m. Jį parašė mums nežinomas „wiežlib“ Balčius, kurio eilėraštis buvo išspausdintas kartu su vokiškais eilėraščiais rinkinėlyje, skirtam santuokai Pridrikio Mockeino⁶⁹ su Ona Vytiene Pleksneraite⁷⁰ pagerbti (*W Ziesemer Jahrbuch*⁷¹ d. *Vereins fuer niederdeutsche Sprachforschung* 1916).

Naujausių radinių įdomiausias yra, be abejo, ligi šiol buvęs nežinoma atsikira knygutė 1769 m. išspausdintas K. Donelaičio prozinis darbas. Gauname šiuo tarpu jį pažinti iš išlikusio defektuoto egzemplioriaus, kuriam trūksta antraštinio lapo, kelių puslapių pradžioje, viduje ir pabaigoje. Viso knygutė turėjo apie 45 spausdintus puslapius. Nežinome, ar antraštiniame lape buvo padėta Donelaičio pavardė; šiaip tekste jis pasirašė ne visai aiškia slapyraide, bet autorių gauname neabejotinai pažinti iš p. 13 įdėtos ištraukos iš *Vasaros darbų*, dabartinėje redakcijoje sudarančios 267–268 eilutę („ar nežinai, kad burs nor grečną grūdą sulaukti, tai pirm to jisai tur grečną šūdą pakrėsti“). Tačiau ir be tos ištraukos iš stiliaus ir viso rašinio tono nesunku pažinti Donelaičio plunksną. Šis rašinys, būdamas vienintelis mums žinomas Donelaičio prozinis darbas (vėlesnė savo byloje, gindamas Tolminkiemio bažnyčios reikalus, jis jį vadino tik savo vertimu, bet taip jau teko daryti bylos eigos sumetimais), yra kartu ir pirmoji lietuviška knygutė, parašyta žemės ūkio reikalais. Čia Donelaitis, anksčiau išvertęs oficialų valdžios įsakymą apie privalomą bendrų ganyklų padalijimą, paragintas administracijos ar tiesiog jos pavedamas, stengėsi įtikinti valstiečius, kuriuos šis įsakymas lietė, geru noru jį vykdyti, nes jis paskelbtas jų pačių naudai. Lengva kalba, pasirinkdamas pavyzdžius iš pačių ūkininkų gyvenimo, jis stengiasi įrodyti visus ganyklų padalijimo plusus, kurie atsiranda bendrai ganyklas valdant. Apytikrė tos knygutės antraštė galėjo būti tokia: *Gromata wieno gaspadoriaus burams apie ganyklų perdalijimo naudą*.

68 Žodis įterptas ranka.

69 Pavardė įrašyta ranka.

70 Pavardė įrašyta ranka.

71 Du vokiški žodžiai įrašyti ranka.

Tikybinės protestantų lietuvių literatūros XVII–XVIII a. srityje, be naujai surastų naujų leidimų jau žinomų tikybinių knygučių, tenka paminėti J. Matusevičiūtės surastą Mykolo Engelio giesmę, įrašytą Berlyno egz[emplioriuje] Sengstako 1612 m. giesmyno. Nėra visai aišku, kas toks giesmės autorius – ar Mykolas Engelis tėvas, 1616–1666 m. buvęs Piktupėnų kunigu, o nuo 1666 m. ligi mirties 1677 m. D. Kleino įpėdiniu Tilžėje, ar Mykolas Engelis sūnus, tėvo įpėdinis Tilžėje nuo 1677 m. ligi mirties 1707; vaikaitis ir provaikaitis irgi Mykolai Engeliai – su giesme, greičiausiai, nieko bendro neturėjo. Tam pačiam Sengstako giesmyno egz[emplioriuje] yra įrašyta ir kita giesmė, kurią pasirašęs D. Musculus. Nustatyti tą asmenį labai sunku, nes ligi XVIII a. pradžios buvo bent penki protestantų kunigai Musculai.

Galiausiai vienas iš jau seniai žinomų J. Rėzos bendradarbių leidžiant 1625 m. *Dovydo psalmes* Petras Nikolai tikrumoje buvo Isručio vyskupu Petru Kleikiu (Kleicke, kurį Arnoldt neteisingai buvo pavadinęs Bleicke), [?]tizavusiu⁷² savo pavardę iš tėvo Mikalojaus vardo, nors pats buvo kilęs iš Klaipėdos.

VIII

XVIII a. lietuvių literatūra Didž[iojoje] Lietuvoje ligi šiol atrodė labai kukliai, ir čia daugiausiai yra kalta mūsų bibliografija, nesugebėjusi ligi šiol iš užuomaršos⁷³ iškelti daugelio to laiko raštų. Kita vertus, protestantiškųjų mūsų rašytojų XVIII a. vardai – Donelaičio, Šimelpenigio, Milkės, Ruigio, Ostermeyerio ir kitų – tiek pasaulinės, tiek tikybinės literatūros srityje tiesiog nustelbė kuklius darbelius M. Olševskio, T. Plakevičiaus, K. Klimavičiaus, S. Jakštavičiaus ir kelių kitų, kurie šiek tiek pusiau originalinių raštų parašė XVIII a. ir Vilniuje išspausdino, bet net tikybinės literatūros srityje neprilygo XVII a. Sirvydui, Jaknavičiui, Šrubauskiui. O pasaulinės literatūros srityje tik į pačią XVIII a. pabaigą pradėjo dirbti Klementas, Poška, Strazdas, o šiaip per visą XVIII a. nepažinojome nei vieno tos rūšies darbo. Tačiau, sutraukus į vieną visą, kas ligi šiol naujo paaiškėjo apie mūsų XVIII a. raštus ir rašytojus, tenka konstatuoti, kad senesnės išvados apie XVIII a. mūsų kultūrinį darbą turi būti žymiai peržiūrėtos ir pakeistos.

Įprasta laikyti, kad Lietuvos lenkinimas per bažnyčias ypatingai padidėjo XVIII a., bet išlikę pamokslų rankraščiai sako mums ką kitą. Iš XVII a., be Sir-

72 A) Žodžio pradžia neįskaitoma.

73 B) Užmaršties.

vydo *Punktų*, kurie buvo tik medžiaga pamokslams, mes neturime jokios kitos medžiagos, kuri leistų tvirtinti, kad XVII a., kur nors buvo sakomi lietuviški pamokslai, išskyrus gal vieną Vilnių. Tiesa, gal likę rankraščiuose jie mūsų nepasiekė, kaip kiti Jaknavičiaus ar Jokūbo Paškevičiaus raštai. Bet yra tikra, kad daugumoje lietuviškų parapijų lietuviški pamokslai XVII a. nebuvo sakomi. Iš XVIII a. spausdintą pamokslą turime tik vieną M. Karpavičiaus iš 1794 m., kuris, be to, buvo ne originalus, bet verstas iš lenkų kalbos. Bet užtat rankraštinių lietuviškų pamokslų rinkinių susiranda⁷⁴ vis daugiau ir daugiau. Be jau minėto anksčiau Šimkevičiaus pamokslų rinkinio, žinome rinkinį iš 1716–1729 m. pamokslų Grūšlaukio klebono Stepono Sabalio (Sabalavičiaus ar Sabulavičiaus), kurių tarpe yra 11 lietuviškų ir 14 lenkiškų; nežinomo domininkono pamokslų rinkinį iš 1718–1739 m. iš rytų ir pietų Lietuvos, kuriame yra 20 lietuviškų, 68 lenkiški ir 1 lotyniškas pamokslas. 1767–1768 m. tūlo Radzikovskio pamokslų rinkiny yra vienas lietuviškas. 1782–1792 m. rinkiny kelių tomų Troškūnų konvento klierikų pamokslų yra lietuviški pamokslai pasakyti ir užrašyti klieriko Teofiliaus Liberavičiaus, Pelicijono Švegždžio-Švegždavičiaus, Pacifiko Alenkevičiaus, Leono Tumo-Tumavičiaus ir Antano Samulio-Samulevičiaus; 1792–1793 m. rinkiny bernardinų sakytų pamokslų yra 75 žemaitiški pamokslai, daugiausia sakyti Rudolfo Šimkevičiaus ir Petro Bukanto; rinkiny pamokslų iš 1792–1795 m., sakytų Dotnuvos bernardinų, yra 60 lietuviškų ir 37 lenkiški; jie daugiausia sakyti Domininko Dambrausko, kiti gal ir to paties Rudolfo Šimkevičiaus; rinkiny pamokslų iš 1792–1795 m., sakytų vak[arų] Lietuvoje Antano Monkevičiaus ir kt., yra šeši lietuviški tarp daugelio lenkiškų; rinkiny pamokslų iš 1763–1799 m., yra eilė ir lietuviškų ir t. t. Kadangi lietuviškais pamokslais, kaip būdinga mums kultūrine medžiaga, susidomėta palyginti neseniai, tai nėra abejonės, kad jų iš to paties laiko dar būtų galima daug daugiau rasti, jei būtų kaip reikiant išieškotos visos senųjų klebonijų pastogės. Bet jau iš to, kas jau dabar surasta, aišku, kad lietuviškų pamokslų sakymas buvo jau tiek paplitęs, kad daugelyje vietų, ypač į XVIII a. pabaigą jie jau nustelbia lenkiškuosius.

Greta susidomėjimo gyvu pamokslininko žodžiu auga nuolatos susidomėjimas ir religine lietuviška knyga. Religine, nes kitų tuo laiku dar nebuvo. Susiradus⁷⁵ Vilniaus akademinės spaustuvės užrašų knygai iš paskutiniosios XVIII a. ketvirties, paaiškėjo, kad be tų knygų, kurios ir anksčiau buvo mūsų bibliografijai žinomos, buvo išspausdinta daug naujų, kurių visai nežinojome. Nemaža

74 A) Atsiranda.

75 B) Čia ir kitur – atsiradus.

žinių apie nežinomas knygas XVIII a. paaiškėjo iš kitų šaltinių. 1924 m. leidamas *Lietuviškos Bibliografijos* I dalies pirmąjį leidimą, buvau sužymėjęs vos 77 lietuviškas knygas, išspausdintas XVIII a. ir skiriamas Didžiosios Lietuvos katalikams (Baltramaitis 1904 m. 56), tuo tarpu dabar jau turime žinių apie 149 spaudinius (iš jų 147 spausdintus Vilniuje), t. y. beveik tris kartus tiek, kiek aš pats prieš dvidešimt metų buvau sužinojęs, ir tai nežiūrint to, kad toli ne visos, ypač XVIII a. pirmoje pusėje, knygos mums ir dabar⁷⁶ yra žinomos. Iš tų XVIII a. 149 knygų pirmai pusei šimtmečio krenta 32, o antrai 117, kas rodo ypatingą augimą lietuviškų knygų pareikalavimo ypač tuo laiku, kada valstybė pergyvendavo politinę⁷⁷ krizę. Bet dauguma to leidžiamo knygų pricauglio krenta ne originalams⁷⁸ knygoms, bet verstinėms ar perdirbinėms iš lenkų kalbos ir be to, dažniausiai, senų leidimų pakartojimams. Iš spausdintų XVIII a. knygų pirmą vietą užima skiriami ne skaityti, bet vartoti bažnyčiose *Rituale sacramentorum*⁷⁹ su lietuviškomis krikšto ir jungtinių formulėmis; jų išspausdinta bent 24 leidimai, bet jie čia į tą skaičių 149 leidimų neįeina. Tarp lietuviškų knygų pirmą vietą užima Jaknavičiaus *Ewangelie polskie y litewskie*, kurios XVIII a. buvo bent 22 kartus perspausdintos iš XVII a. leidimų. Nors šios evangelijos buvo vartojamos ir bažnyčiose, bet labiausiai buvo perkamos sekmadieniniams skaitymams namie. Populiariausi XVIII a. maldaknygė *Rožančius*, kurios pirmas leidimas pasirodė 1681 m., ligi 1797 m. susilaukė 19 leidimų, iš jų 17 leidimų XVI–II a., be to, bent 20 leidimų XIX a. 17 leidimų XVIII a. susilaukė ir elementorius su katekizmu *Mokslas skaityma*; visi tie leidimai tenka XVIII a. antrai pusei. M. Olševskio *Broma atwerta ing wiecznasti* antroji XVIII a. pusėje buvo bent 11 kartų pakartota. Pirmą kartą dar XVII a. išspausdintas Šrubauskio *Balsas širdies* XVIII a. buvo perspausdintas bent 10 kartų. Maldaknygė *Altorius duchaunas*, vėliau nukonkuravusi ir *Rožančių*, buvo bent penkis kartus pakartota šiuo pavadinimu, ir tris kartus kaip *Aukso altorius*; trečioji maldaknygė – *Jezus, Marija, Juozapas šv.* – ypač populiarė XIX a. – XVIII a. pasirodė pirmuoju leidimu. *Giesmių apie szv. Mariją Paną* pasirodė bent 8 leidimai; jas sudėjęs tūlas M. V. – gal Mikalojus Vodinskis. Bent penkis kartus buvo išspausdinta maldaknygė, vėliau nekartojama ir dabar žinoma tik abejotinu pavadinimu – *Žemaitis prigimtu savo liežuviu Poną*⁸⁰ *Dievą garbina* – nei vienoje bibliotekoje nežinome nei

76 Žodis įrašytas ranka.

77 Buvo „ypatinga“, pataisyta ranka.

78 A) Originalioms

79 B) Lot. k. sakramentų ritualas.

80 Žodis įrašytas ranka.

vieno jos egz[emplioriaus]: sako, vienas egz[empliorius] buvęs Četvertininkių bibliotekoje. Keturis kartus dviejose skirtingose redakcijose buvo išspausdintas ir *Živatas Pono Jezaus*; keturis kartus išspausdintas *Pamokslas krikščioniškas*, bent tris kartus *Knyga Juozapa Szwenta*, tris kartus *Kalvarijos* ir eilė kitų knygų, kurios pasirodė tik vienu leidimu. Tos kartojamos keliuose leidimuose knygutės sudaro 80% visų XVIII a. išspausdintų lietuviškų knygų. Tarp kito ko, tai rodo į vieną susidomėjimo lietuvių knygomis savybę – lietuviškų knygų poreikavimas prašoko pajėgumą galinčių lietuviškai rašyti, ir leidėjai, neturėdami naujų raštų, bet nuolat gaudami naujus lietuviškų knygų reikalavimus, sugeba juos patenkinti vien kartodami anksčiau išspausdintas knygas, kad tik koku nors būdu patenkinti pirkejus. Ir tikrai, nauji vardai, su kuriais šiuo metu susiduriame, išskyrus vieną Strazdą, kuris iškilo tik XIX a., nedavė mūsų literatūrai nieko reikšmingesnio. M. Olševskis, T. Plakevičius, Jonas Lukoševičius (jis greičiausiai pats savo parašytą lietuviškai knygutę išvertė paskui latviškai), K. Klimavičius, Jonas Domoševičius, S. Jakštavičius, Jonas Lachavičius – tai daugiausia mūsų tikybinės [literatūros]⁸¹ pripuolami palydovai. Tiesa, ne viskas, kas šioj srity buvo parašyta, buvo išspausdinta. Daugelis rankraščių mūsų nepasiekė; bet keletas ir išliko: tai Jurgio ar Kristupo Lopacinskio 1794 m. parašyta *Karszta balsa apasztaliszka atnaujinima* (376 p.) ar pranciškono, Troškūnų klebono Kipriono Lukausko *Duona dwasiszka* 1795 m. (380 p.) ir *Pamokslas izz prisakima Diewa* 1797 m. (414 p.).

Tačiau paskutiniu metu paaiškėjo ir keli vardai, kurie literatūroje gal užims daug didesnę vietą už anuos, anksčiau žinomus. Štai jau 1734 m. vėlesnysis Vilniaus akademijos astronomijos profesorius ir astronominės observatorijos steigėjas Tomas Žebrys-Žebrauskas mėgina rašyti lietuviškai, tik vėliau, persimetęs į tiksliąją mokslų sritį, liaunasi. Vėl paaiškėjo, kad 1770 ir 1772 m. išleisto *Prasto pamokslo* autorius yra jėzuitas Jonas Jaskaudas, kuris daugiau, kaip 25 metus dirbo Drangovščiznoje (ties Tilže) ir Karaliaučiuje tarp tenykščių katalikų lietuvių. Jo *Prasto pamokslo* gražia kalba gėrėjosi dar S. Daukantas, nežinodamas, kas jį parašė. Galiausiai paaiškėjo ir vienas anksčiau visai nežinomas lietuvis poetas – jėzuitas Jurevičius. Su jo vardu pirmą kartą susidūrėme, susiradus⁸² vysk[upo] Kossakovskio laišku, rašytam Vilniaus universiteto rektoriui 1802 m. gruodžio 13/25 d., kur prašo jam atsiųsti lietuviškus eilėraščius žymaus lietuvių poeto Jurevičiaus „kuris lotynų eilėraščių pavyzdžiu parašė pagarsėjusius lie-

81 A) Praleistas žodis

82 B) Atsiradus.

tuviškus eilėraščius⁸³. Deja, jis paminėjo tik Jurevičiaus pavardę, bet nenurodė jo vardo. Lietuvių literatūra nei bibliografija jokio Jurevičiaus nežinojo. Lenkų bibliografija žino tik Joną Jurgį Jurevičių, kuris apie XVII a. pusę rašė eiliuotus lenkiškus ir lotyniškus panegirikus⁸⁴, o XVIII a. jėzuitų Jurevičių buvo gerokas būrys. Iš jų visų atrodo labiausiai tiktų Tadas Jurevičius, ilgai gyvenęs Gardine ir ten mokytojaves kartu su Ks. Baužu⁸⁴, paskui buvęs Gardine internuoto ekskariaus Stanislovo Poniatovskio nuodėmklausiu, jį paskui nulydėjusiu į Petrapilį⁸⁵. Šį Jurevičių gerai pažinojęs Kossakovskis, kuris jį pats ir Vilniaus pralotu⁸⁶ pakėlė. Bet tuo metu, kada Kossakovskis rašė savo laišką universitetui, Tadas Jurevičius dar buvo gyvas (jis mirė 1806 m. gruodžio 8 d.), tai patogiausia Jurevičiaus eilėraščių reikalu būtų buvę kreiptis į patį autorių, jei bent Kossakovskiui buvo žinoma, kad tie eilėraščiai atiduoti universitetui. Tačiau dėl šito fakto tuo tarpu negalima būti visiškai tikram, kad Kossakovskio Jurevičius turėjo Tado vardą.

Dar sunkesnis klausimas surasti jo eilėraščius. Čia V. Maciūnas buvo prileidęs, ar nebus tik Jurevičiaus parašyti tie eilėraščiai, kuriuos Baužas įsidėjo į savo knygą *O początkach narodu litewskiego*. Jau seniai buvo žinoma, kad nežiūrint savo lietuviško patriotizmo, Baužas labai menkai mokėjo lietuviškai ir dėl to nebuvo abejojama, kad jo įdėti eilėraščiai *Wanda buwa graża merga, Lanku karalaite, ištrauka iš IV kny[gos] Eneidos, Jau pirma ant ziames naujas Garstioje swiesibe* ir ištrauka iš Ovidijaus *Metamorfozių: Givenimas Saulis buwo* – rašyti ne Baužas, bet kito, nežinomo asmens. Šie eilėraščiai pilnai atitiktų Kossakovskio apibūdinimui „lotyniškų eilėraščių pavyzdžių“ ir juos iš Jurevičiaus Baužas galėjo gauti dar tuo laiku, kada jie abudu dirbo vienoje mokykloje, ar iš Kossakovskio, kada Baužas, kaip ir Kossakovskis, gyveno Varšuvoj. Žinoma, Jurevičiaus eilėraščių galima ieškoti ir tarp tų bevardžių eilėraščių, kurie įvairiuose nuorašuose iš XIX a. pirmos pusės išliko. Tačiau šiuo tarpu Jurevičiaus asmuo ir kūryba lieka mums visiškai neaiškūs.

IX

XIX a. Didž[i]ojoje Lietuvoje nuolatos auga spaudinių skaičius. Toje srityje naujų leidinių paskutiniu laiku nedaug teatsirado, bet užtat čia nuolatos sužinome apie naujus rašytojus, kurių darbai išliko rankraščiais, nors žymi tų ran-

83 A) Panegirikas, lot. k. iškilminga šlovinamoji kalba.

84 B) Bauža, čia ir toliau.

85 C) Dab. Sankt Peterburga.

86 D) Prelatu.

kraščių dalis mus nepasiekė. Rytprūsiuose turime atvirksčių reiškinių – naujų rankraščių ar žinių apie rašytojus, kurie savo raštus rankraščiuose paliko, turime nedaug, užtat paaiškėjo daug naujų spaudinių, nors tai daugiausia žinomų knygų nežinomi leidimai ar smulkios tikybinės propagandinės brošiūros, daugumoje ar verstos, ar perdirtos iš vokiečių kalbos. Naujų vardų veik neiškyla, naujų literatūrinių faktų veik nepaaiškėja. Čia gal įdomiausias naujas mūsų bibliografijai paaiškėjęs faktas, tai žinia, kad pradėję eiti 1832 m. *Nusidawimai apie Ewangelijos praplatinimą* nebuvo pirmasis mūsų protestantiškas ir iš viso lietuviškas periodinis leidinys. Kaip paaiškėjo iš žinios, paties Kelkio įdėtos pirmam 1832 m. *Nusidawimų* numery, jie turėjo savo pirmatakūną⁸⁷ 1823–1824 m. spausdinamų *Nusidawimų* Dievo *Karalystėje* vardu. Ne visai aišku, ar tai tikra periodika, ar tik tuo pačiu vardu pasirodė 1823 ir 1824 m. dvi knygutės. Viena vėlesnioji informacija šių *Nusidawimų* leidėju ir redaktoriumi deda Pridrikį Natanielių Ostermeyerį, kuris 1815–1827 m. buvo Kalninkų kunigu, o 1827–1846. VIII.4, kada jis mirė, Būdviečių kunigu. Šis Ostermeyeris kilęs iš gerai lietuvių literatūrai pasitarnavusios šeimos – jo senelis žinomas rašytojas Gotfridas Ostermeyeris, tėvas didis lietuvių užtarytojas⁸⁸ Zigfridas Ostermeyeris.

Didž[iosios] Lietuvos literatūra šiuo laiko tarpu duoda daug daugiau ir daug įdomesnės naujos medžiagos. Jau eilę seniau nežinomų literatūrinių faktų buvau iškėlęs 1931 m. *Tautoje ir Žodyje (Nežinomi senieji lietuviški tekstai)* ir 1933 m. *XXVII knygos mėgėjų Metraščio* I knygoje (*Nežinomi ir mažai žinomi XIX a. lietuviški rašytojai*). Jų čia nekartodamas, prabėgomis paliesiu vieną – kitą naujai paaiškėjusį rašytoją ar raštą, maždaug prisilaikydamas chronologinės tvarkos.

Silvestras Rucevičius, neseniai paaiškėjęs maldaknygės *Jezus Marya Juozapas Szw.* sudarytojas ir taisytojas (jei XVIII a. jos pirmasis leidimas ne jo buvo paruoštas), nebuvo tik pripuolamas lietuvių literatūros dalyvis, bet, kaip paaiškėjo iš jo laiško J. A. Pabrėžai, jau 1805 m. parašė ir savo lėšomis išleido *Isguldimą Aferos misziu szwentu*, kur jo pavardė nebuvo padėta.

1809 m. mirus dominikonui Aurelijonui Bukantui, buvo atiduota į Dotnuvos konvento⁸⁹ biblioteką trys tomai, iš daugiau kaip pusantro tūkstančio puslapių, jo pamokslų; šio rinkinio antrasis ir trečiasis tomas ligi mūsų laikų išsiliko. Antrame tome iš 81 pamokslo yra tik 17 lietuviškų, trečiame iš 48 pamokslų penki lietuviški.

87 A) Pirmtaką.

88 B) Užtarėjas.

89 C) Iš lot. k., vienuolių, įgaliotų spręsti ordino reikalus, susirinkimas.

Šiek tiek paaiškėjo 1816 m. J. A. Giedraičio išleisto *Naujo Ystatimo* klausimas. Tikrumoje mes čia turime ne vieną, bet tris tais pačiais metais išspausdintus leidimus: pirmas leidimas turi paskutiniame puslapyje padėtą neteisingą paginaciją⁹⁰ 398 vietoje 388; tai pagrindinis leidimas. Šio pirmojo leidimo nedidelį egzempliorių skaičių atmušus geresniame popieriuje su paauksintais kraštais ir pridėjus prancūzišką J. A. Giedraičio prakalbą – paaukojimą Aleksandriui I, buvo gautas antras leidimas. Išspausdinus jau žymią dalį egzempliorių ir suardžius apie pusę rinkinio, įsitikinta reikale atmušti didesnę egzempliorių skaičių. Vietoje suardytų pirmųjų 22 lankų (176 psl.) buvo surinktas naujas rinkinys, stengiantis jį surinkti visiškai taip pat, kaip ir pagrindinį leidimą, bet ypač antraštėse nesugebėjus išvengti pavartoti kitas raides ir daugybę įvairių naujų korektūros klaidų ir dalimi pakeitus rašybą, nes atrodo, kad tos dalies korektūrą atliko pati spaustuvė. Antroji knygos pusė, nuo p. 177, buvo atmušta iš seno rinkinio be jokių pakeitimų, tik buvo nuimta neteisinga paskutinio puslapio paginacija ir jos vietoje nepadėta jokios paginacijos. Iš to nepaginuoto paskutinio puslapio ir lengviausia tą trečią leidimą pažinti.

Kun. Laurynas Bortkevičius, Strazdo *Kialio kryžiaus* 1819 m. leidėjas, išvertęs lenkiškai Strazdo *Hymną apie šv. Jackų* ir dalį jo giesmių, pirmą kartą dar 1810 m. išspausdintų, pats savarankiškai 1817 m. lietuviškai išleido *Karawaką arba križių Anioliszką*. Atsirėmęs kun. K. Vizgirdos 1860 m. raštu Valančiui buvau tą leidinį neteisingai priskyres Vizgirdai, kuris tikrumoje 1860 m. pristatė jį Valančiaus cenzūrai kaip savo raštą, bet Valančius aprobato nedavė, laikydamas tą raštą liaudžiai nenaudingu.

S. Daukanto seniausiu mums žinomu raštu tenka laikyti L[ietuvų] M[mokslo] Dr[augijos] saugojamą rankraštį: *Prižodey arba Trumpas, o Tykras Pamokslas diel Apsyeima ant swieta 1813 m.* (72 p.), kur patarlės parašytos eilėraščių forma⁹¹.

Išsisaugojo rinkinys lietuviškų ir lenkiškų pamokslų iš 1775–1820 m., rašytas Varnių katedros pamokslininko kun. Igno Albrechto (rankrašty nėra jo vardo). Iš pastabos prie vieno pamokslo aiškėja, kad bent dalies lenkiškų pamokslų kalbą taisė Kražių mokyklos mokytojas Pelicijonas Alkimavičius.

Iš šiam almanache V. Maciūno aprašytos kun. Vilmiko su Vilniaus cenzūros bylos paaiškėjo vardas Aleksandras, seniai mums žinomo autoriaus

90 A) Iš lot. k., puslapių numeracija.

91 Prie šios pastraipos parašėję rašalu parašyta: „Tai ne S. Daukanto rankraštis.“ Deja, nepavyko nustatyti šios pastabos autoriaus.

Butkevičiaus, kuriam greičiausiai priskirtinas ir išlikęs L[ietuvių] M[okslo] Dr[augijos] rankraštis *Dikcyonorius Liezuwia Lietuwiszka* iš 1820 m. (685 p.).

Dėl Rupeikos *Jono iz Swistloczes* vertimo, išleisto 1823 m., jau anksčiau buvo iškeltas spėjimas, kad tai ne jo darbas, bet kito nežinomo lietuvių, kuris tam tikrais sumetimais padėjo⁹² autorių Rupeiką, juo labiau, kad ir antraštėje padėta, jog „iszgulditas“ Rupeikos „kasztu ir storone“. Atrodo, kad greičiausiai tuo vertėju buvo Simanas Stanevičius, kurį matyt, rišo su Rupeika gentystės ryšiai: mes žinome, kad XVIII a. Žemaičiuose gyveno Juozapas Rupeika su žmona Marijona Stanevičiūte, ar tai nebuvo kun. Juozapo Rupeikos tėvai? Jei tikrai, tai dėl Stanevičiaus darbo neturėtume mes ir abejoti – galimas daiktas, kad J. Rupeika, kaip Kiprijonas Nezabitauskis Kajetonui Nezabitauskiui, padėjo eiti Stanevičiui mokslus, ir tas, dėkingumo jausmo skatinamas, savo parašytoje knygutėje autoriumi padėjo Rupeiką, greičiausiai savo dėdę, lygiai taip pat, kaip Kajetonas Nezabitauskis savo Kluko vertimo autoriumi padėjo brolių Kiprijoną.

Yra duomenų, kad ir Vilniaus vyskupas, prieš tai kurį laiką universiteto rektorius ir vyriausios seminarijos vedėjas, Andrius Benediktas Klungevičius-Klungis buvo prisidėjęs prie lietuviškos tikibinės literatūros kūrimo. 1828 m., jau būdamas paskirtas Vilniaus vyskupijos valdytoju, jis asmeniškai įteikė Vilniaus cenzūros komitetui peržiūrėti knygutę *Pawinastės kriksczcioniszkos arba Katechizmas apie tuos dajktus, kuriuos kiekvienas kriksczcionis tur tikėt, žinot ir darit... iz lėkiszko lietuwiszkaj izsguldytas ir padaugintas*; pirmas tos knygutės leidimas pasirodė 1825 m. Labai abejotina, kad užėmęs sostinėje aukščiausią tikibinėje jerarchijoje vietą, jis rūpintųsi cenzūros leidimo išgavimu svetimam, ne savo rankraščiui. Greičiausiai, tai buvo jo darbas, kaip ir lenkiškas originalas. Galima prileisti, kad ir knygutė *Litanios su maldomis apie s. Petra*, kurios lenkiškas originalas buvo Klungevičiaus parašytas, o lietuviškas vertimas, vertėjo nenurodžius, buvo išspausdintas tik metams nuo Klungevičiaus mirties suėjus, buvo ir lietuviškai to paties Klungevičiaus išversta. Galiausiai, tą patį galime prileisti ir dėl 1832 m. lietuviškam vertime išspausdinto *Trumpo pamokslo apie paszanawoimą Ciesoriaus wissos Rossios*, kurio lenkišką originalą irgi Klungevičius parašė.

Kun. Juozas Kierbedis⁹³ yra palikęs rankraštį iš 1826 m. *Meditacijų* (280 p.), nors ne visai aišku, ar jis čia tik aprobavo svetimą darbą, ar pats jį parašė.

92 A) Užrašė – čia ir toliau.

93 B) Kerbedis.

Pijoras kun. Nereušas Stankevičius, o gal ir Stonkus, nes savo pavardę lietuviškai rašė Stonkevičius, 1826 m. atskiram lapelyj išleido *Giesmę ant Garbės S. Jokuba Apaszt. Patrona Szwiekszniū parapijos*. Stankevičius – tai vienintelis mums žinomas pijoras, susidūręs su lietuviškais raštais, jei neskaityti abejotino XVIII a. pijoro Lopacinskio, neva parašiusio lietuvišką žodyną. Stankevičius nuo 1807 m. buvo Raseiniuose matematikos ir gamtos mokslų mokytoju, nuo 1809 m. ten pat prefektu, vėliau, matyt, Švėkšnos klebonu.

Įdomiai aiškėja ir santykiai Vilniaus lenkiškosios cenzūros ir lenkiškosios šviesuomenės prie lietuviškų knygų. V. Maciūno straipsnis apie Vilmiką tuo atžvilgiu daug naujos šviesos įneša. Greičiausiai, ryšyje su tos bylos pabaiga, kada paaiškėjo, kad Vilniaus lenkų cenzūra tik ir teieško priekabių, kaip neduoti leidimo lietuviškoms knygoms išspausdinti, Vilniaus lietuvių tarpe (gal to paties S. Stanevičiaus iniciatyva) kilo mintis apsigynimui nuo tokio lietuviškų knygų boikoto įvesti į cenzūros komitetą savo žmogų, sąmoningą lietuvi. Tokiu žmogumi pasisiūlė Juozapas Volodzka. Gimęs 1763 m. Vainuto parapijoje, 1793 m. Vilniaus akademijoje įsigijęs filosofijos daktaro laipsnį, 1793–1797 m. buvęs Kauno pavietinės mokyklos matematikos ir fizikos mokytoju, o paskui privatinio mokytoju ir įvairių didikų ūkiškų reikalų vedėju, Volodzka, pasiūlydamas nemokamai cenzūruoti lietuviškas knygas, turėjo jau 65 metus. Vilniaus cenzūros komitetas visokeriopai tam priešinosi, bet Volodzka, visgi, buvo Vilniaus apygardos mokslo globėjo paskirtas cenzoriumi. Ir čia iš karto kaip cenzorius jis įnešė naujenybę: jei anksčiau cenzūra savo leidimą tam tikrai knygai spausdinti dėjo lenkiškai, jis, cenzūruodamas Stanevičiaus *Szeszes pasakas*, cenzūros leidimą įrašė lietuviškai, pasirašęs „Cenzorius Josephas Wolodzko, Daktaras filosofijos Žemaitis“. 1828 m. pabaigoj jis įteikė cenzūrai ir savo parašytą knygutę: *Altorelis arba maldos katalikiskaj krikszczioniskos su giesmėmis* (p. 22). Volodzkai po kelių mėnesių, 1829 m. kovo 24 d., mirus, knygutė jau nebuvo išspausdinta, ir, galimas daiktas, dingo tarp cenzūros bylų.

Tuolaikinės lenkų šviesuomenės dalies pažiūrai į lietuviškų knygų reikalą dar būdingesnė byla dėl išspausdinimo kun. Stanevičiaus parašytos žemaitiškai aritmetikos. Ši knygutė, jei būtų išspausdinta, būtų pirmoji tos rūšies lietuviškai parašyta knygutė ir būtų užkišusi labai svarbią spragą parapinių mokyklų programoje, kur kad ir buvo dažniausiai dėstoma aritmetikos pradžia, bet, nesant lietuviškų vadovėlių, buvo dėstoma lenkiškai. Bet kaip tik dėl tos priežasties jos ir nepavyko išspausdinti. Stanevičiaus rankraštis buvo

įduotas Vilniaus gub. mokyklų direktoriui Kajetonui Krasovskiui, kuris jį įvertinti pasiuntė Kražių gimnazijos matematikos mokytojui, lenkui Adomui Dąbrowskiui⁹⁴, kuris 1830 m. rugpjūčio 7 d. ir atsiuntė Krasovskiui savo atsiliepimą. Veik neliesdamas vadovėlio matematinės pusės, Dąbrowskis visu smarkumu puolė tą vadovėlį tik dėl to, kad jis parašytas lietuviškai (žemaitiškai). Pradžioje pabrėžęs, kad mokslo veikalo rašymas žemaitiškai yra valstiečiams nereikalingas daiktas, toliau nurodo, kad žemaičių kalbos įvedimas esąs priešingas valstiečių gerovei ir mokslo apygardos bendram mokslo planui... Mokslai nieko nelaimėsia, jei jiems dėstyti vietoje visuotinės krašto kalbos (suprask lenkų), garsiųjų mokslininkų išlavintos, bus pavartota provincijos tarmė, stovinti žemame kultūros laipsnyje... Kadangi dėl tų priežasčių šis veikalas yra netinkamas, tai jis pripažįstamas nenaudingas... Tokia „autoritetinga“ nuomonę gavę lenkai valdininkai savaime aišku cenzūros leidimo nedavė. Įdomu, kad po 30 metų visai panašius motyvus pavartojo rusų administracija prieš lenkų kalbą Lietuvos mokyklose... Kadangi susirašinėjime dėl to vadovėlio spausdinimo nėra nurodytas autoriaus vardas, tai nėra visai tikra, kuris kun. Stanevičius jį bus parašęs. Jų buvo keli, bet labiausiai čia atitinka kun. Jeronimas Stanevičius, gimęs Raseinių aps[krityje] 1793 m., Vilniaus universitete studijavęs fizikos-matematikos fakultete ir jį baigęs Filosofijos magistro laipsniu, 1814 m. stojęs į karmelitų ordiną, nuo 1819 m. dėstęs matematiką ir fiziką Kolainių karmelitų mokykloje ir kurį laiką buvęs tos mokyklos prefektu, o 1828–1843 m. buvęs Lietuvos karmelitų provinciolu. Jis mirė po 1854 m.

Iš kitų asmenų, su kuriais susiduriame dar prieš 1831 m., jau Liet[uviai] bibliografijos papildymuose iš S. Moravskio atsiminimų buvau ištraukęs kun. Antaną Medziogorskį, gimusį 1752 m. ir mirusį Kaune 1828 m. rugsėjo mėn. 2 d. Buvęs Rumšiškės, paskui Darsuniškio klebonu, jis savo apylinkėje pagarsėjo, be kita ko, sąmojingais lietuviškais, lenkiškais ir lotyniškais eilėraščiais, kurių tačiau nė vienas nėra mus pasiekęs, jei bent jų ieškoti tarp įvairių to laiko bevardžių eilėraščių. Visai pripuolamai su lietuvių literatūra susidūrė jaunas (gimęs 1813 m.) Adomas Underavičius, kuris, sekdamas lenkišką dainelę lietuviams sukilėliams, 1831 m. parašė *Gieysmi žemaičių Telšiu pawieta*. Po sukilimo emigravęs į Prancūziją, jis 1878 m. Paryžiuje išleido lenkiškų eilėraščių rinkinį.

94 A) Dombrovskiui.

X

Laikotarpyje tarp dviejų sukilimų lietuvių visuomenėje pastebimas vis didėjantis palinkimas prie poezijos. Tie visi „poetai“, kurie tuo laiku pradėjo eilėraščius rašyti, toli ne visi nusipelnė tam tikros vietos lietuviškam Parnase, tačiau būdingas ir jų gausumas, ypač kad čia dirbo ir pasauliečiai, ir kunigai, labai pasižymėję tikybinės literatūros srityje. Iš to laiko jau anksčiau buvo žinomi eilėraščiai Pabrėžos, Ivinskio, Valančiaus, Kiprijono Nezabitauskio-Zabičio, V. Zagurskio, M. Akelaičio, Klemenso Kairio, J. Varkalos-Varkolevičiaus, L. A. Jucevičiaus, K. Praniauskaitės, Antano Savickio, Prano Savickio, A. Rožėno, P. Zatorskio, B. Miknevičiaus, Pabijono Barkauskio, J. Skeberdžio, A. Jasevičiaus, Juliaus Anusavičiaus, Lauryno Tautkaus-Tautkevičiaus, pagaliau, Antano Baranauskio⁹⁵, kuris jų visų priekin prasimušė ir literatūros istorijoje beveik visiškai nustelbė. Bet ir tas dvidešimties su viršum asmenų būrys neapima visų ano laiko poetų. Aiškėja ir kiti, anksčiau nežinomi ar nepastebėti. Štai, Vilniaus dvasinės akademijos rektorius A. Osinskis, cenzūruodamas akademijos auklėtinių laiškus, vienam laiškų, rašytų buvusio akademijos auklėtinio Juozapo Korsako žinomam L. A. Jucevičiui, užtiko Korsako parašytą lenkišką eilėraštį – savitą degtinės panegiriką, kurį tas pasiuntė Jucevičiui ir savo lietuviškam vertime, prašydamas jį ištaisyti ar iš naujo išversti. Šis Korsakas, gimęs 1814 m., mirė apie 1862 m. ir buvęs Taboriškių, Valkininkų, Butrimonių ir Šaltininkų vikaru, kitais savo lietuviškais darbais nėra žinomas, bet tik 1842 m. išspausdino lenkišką eilėraščių rinkinį.

Kitą eilėraštį – *Senelej* (*Mes senelej diengalelej*) pateikia S. Daukantas savo *Dajnėse Žiamajtiu* 1846 m. su pastaba: „Amž. at. paraszę koneg. Grikszos tą dajnę.“ Daukantas apie autorių nepateikia jokių žinių, bet tai neabejotinai kun. Laurynas Grikša-Grikštavičius, gimęs apie 1774 m. ir miręs 1844 m. vasario 11 d., daugiau kaip trisdešimtį metų gyvenęs altaristas Žarėnuose. Galimas daiktas, kad jo ir daugiau eilėraščių parašyta.

Iš 1889 m. Prano Girdvainio laiško Stanislovui Didžiuliui sužinome, kad Girdvainis, 1863 m. ištremtas už dalyvavimą sukilime, dar 1848 m. buvo parašęs vėliau išgarsintas *Girtuoklių kantičkas* – *Pažitkay ysz Girtybes* (*Pradiekiam apsakity džiauksmus ir linksmybes pyioku dienas giwenyma yr girtybes*). Spaudos draudimo laikais jos buvo įvairiai ištaisomos, ir vienas, K. Stikliaus, perdirbinys daug kartų buvo spausdinamas. Girdvainis prie 1889 m. laiško buvo pridėjęs ir savo, matyt, iš atminties surašytą nuorašą, bet ir Daukanto

95 A) Baranausko.

palikime buvo likęs daug senesnis tų kantičkų nuorašas su parašu Igno Povilo, Leono sūnaus, Miedziochovskio, kuris, matyt, eilėraščių nurašė.

Pagaliau ir Baranausko prietelius Klemensas Kairys, neseniai žinomas tik vienu savo lietuvišku eilėraščiu, prie kurio 1931 m. buvau pridėjęs dar du, išspausdintus *Tautoje ir Žodyje* VII kn., praturtino mūsų literatūrą dar dviem lietuviškais eilėraščiais iš 1856 m. Iš jų matyti, kad tai buvo pradžia viso lietuviškų eilėraščių rinkinio, mūsų nepasiekusio. Šiuos eilėraščius išspausdiname 1944 *Varpų* antroje knygoje.

Pasaulietinės prozinės literatūros srityje šiam laikotarpyje paaiškėjo pora naujų faktų iš korespondencijos su spaustuvininku Zavadskiu. Autorius 1833 m. išspausdintos *Gramatyka polska dla litwinów* Motiejus Pranas Marcinkis-Martinaitis vienam laišku išaiškino, kad 1852 m. išspausdintas kun. Didinskio-Dėdyno vardu *Mokslas lietuviszko skajtimo ir katechizmas* yra darbas ne Didinskio, bet paties Marcinskio. Didinskio pavardę čia įdėjo elementoriaus nurašinėtojas, be Didinskio ir Marcinskio žinios, ir vėliau pats Didinskis iš patekusių į jo rankas egzempliorių pats savo pavardę išskusdavęs. Tas pats Marcinkis apie 1856 m. buvo paruošęs spaudai pradinės aritmetikos vadovėlį (antras bandymas po kun. Stanevičiaus) ir „papročių mokslą“, bet jam tarp 1856 ar 1860 m. mirus, matyt, abudu tie rankraščiai pateko į rankas jo broliavaikio, kurį laiką buvusio Varšuvos dvasinės akademijos rektoriumi, Antano Marcinskio, o šis 1861 m. pakartojo tik Marcinskio gramatiką, bet anų rankraščių neišspausdino.

Dirbęs Vilniaus vyskupijoje kun. Domininkas Budrikas (gimė Žemaičiuose 1798 m., mirė Zablotėje 1873 m. balandžio 17) ligi šiol buvo mums žinomas tik vertimu Z. N. knygutės apie degtinę – *Namu križiaus* 1856 m. Iš jo 1856 m. korespondencijos su Zavadskiu aiškėja, kad jis buvo spaudai įteikęs dar tris knygutės ne tikiybinio, bet moralinio pamokomo turinio. Zavadskis, kuris lietuviškas knygas spausdino tik tuo atveju, jei autoriai atlygindavo spausdinimo išlaidas ar buvo tikras gero pelno, nei vienos tų knygučių neišspausdino (ketvirtąją, *Namų kryžių*, išspausdino Olgelbrandas), nors jį Budrikas ir stengėsi įtikinti, kad lietuviams reikalingos ne vien tikiybinės, bet ir pasaulinės knygos. Autorius, tuo laiku būdamas Labūnavos vikaru, pats jų išleisti negalėjo ir rankraščiai, matyt, vėliau dingo, jam iš parapijos į parapiją besibasant.

Tam pačiam laiko tarpe iškyla ir tikiybinės literatūros srityje daug naujų vardų ir raštų, kurių keletą tenka paminėti. Paaiškėjo, kad slapyvarde K. J. K.

pasirašęs autorius *Jeneralno rokundo sumenes* 1843 m. yra kun. Jokūbas Kurmavičius (gimė 1802 m., mirė Šenberge 1858 m. gegužės 18 d.), kuriam, greičiausiai, tenka priskirti ta pačia slapyraide pasirašytą *Atsižegnojimą ir barne Mikola su Anielka*, išspausdintą Ivinskio kalendoriuje 1860-ms metams ir *Liet[uviių] bibliografijoje* priskirtą A. Kašarauskui.

Evangelikų kunigas Samuelis Nerlichas-Dėbskis⁹⁶, dar 1819 m. perredagavo senąją evangelikų *Kancionalą*, ar kaip teigė 1819 m. evangelikų sinodas, jį iš naujo iš lenkų kalbos išvertė, ir *Maldas Krikszczioniszkas*, kurios buvo išspausdintos tik 1845 m., jau Samueliui Nerlichui mirus. Ligi šiol tas darbas buvo neteisingai priskiriamas jo sūnui Karoliui Nerlichui.

Mūsų literatūrai nebuvo svetimi ir du kunigai Vincentai Prialgauškiai. Vyresnysis gimęs 1817 m. ir miręs 1884 m. spalio 14 d., 34 metus buvo Truskavos klebonu ir dar prieš spaudos draudimą tiekė L. Potockiui lietuviškas dainas, kurias šis išspausdino 1869 m. pirmame tome savo *Pamiėtniki Kamertona*. Jaunesnysis, gimęs 1818 m., miręs Maskvoje 1878 m. balandžio 15 d., buvęs Vilniaus vikaras, Onušio administratorius, nuo 1854 m. kapelionas Baltstogėje, nuo 1857 m. karo laivyno kapelionas Kronštate, paskui Maskvoje, 1862 m. išvertė lenkiškai dalį Valančiaus vyskupystės (*Katedra Żmudzka* p. 295). Jau aprobuotas darbas liko rankraštyje. 1852 m. jis koregavo ir taisė Valančiaus vertimą Tamošiaus iš Kempio *Apie Sekimą Kristaus*, o 1860 m., sekdamas Valančiaus pėdomis, trijuose tomuose išspausdino lenkiškai *Żywoty biskupów Wileńskich* – pirmąją Vilniaus vyskupijos istoriją.

1853 m. Valančiaus lietuviškų rankraščių, Vilniuje spausdinamų, taisymu ir koregavimu buvo užsiėmęs ir kun. Juozas Abelevičius, gimęs 1821 m. kovo 17 d. apie Anykščius ir miręs Vilniuje 1882 m. liepos 3 d. Gan ilgai jis buvo Vilniaus dvasinės seminarijos prorektoriumi, inspektoriumi ir rektoriumi.

Smilgių vikaras Antanas Norvaiša 1855 m. parašė neišspausdintas vėliau *Maldas* ir *Meditacijas Ant Atpusku deszimtu adinu*. Jis gimė 1827 m., nuo 1853 m. buvo vikaru įvairiose Žemaičių vysk[upijos] vietose, 1863 m. aktyviai dalyvavo sukilime ir buvo net būrio vadu, už ką suimtas sugebėjo 1865 m. pabėgti iš Kau-no kalėjimo į Prancūziją. Pabėgęs, už akių buvo nuteistas sušaudyti.

Dėl sukilimo nukentėjo ir kunigas Domininkas Žukas (greičiausia Vabalas iš Barboriškių, buv. Ukmergės apskr.), kuris 1859–1860 m. bandė pas Zavadskį išspausdinti savo parašytus *Trumpus pamokslus*, bet kuriuos Zavadskis pasistengė neišspausdinti. Nuo 1853 m. Ragelių kapelionas, nuo 1862 m. Ska-

96 A) Dembskis.

piškio administratorius, dėl ginčo su rusų administracija, norinčia užgriebti buv. Skapiškio dominikonų bažnyčią, buvo tyčia įskustas dalyvavęs sukilime, uždarytas kalėjiman ir nors teismas dėl įrodymų trūkumo ir išteisino, bet administraciniai jis buvo ištremtas į Tomsko guberniją. Apie 1888 m. gavo teisę vikarauti Rusijoje, 1898 m. grįžo į Lietuvą ir mirė 1904 m. Tirkšlių altarista, turėdamas 82 metus amžiaus.

Atrodo, kad ir garsusis sukilėlių vadas, kun. Antanas Mackevičius nebuvo svetimas lietuvių literatūrai, bent visai galimas daiktas, kad slapyraide K. A. M. pasirašyta ir 1860 m. išspausdinta knygutė *Ženklas wisu didžiausios malonės* yra parašyta Mackevičiaus; būdinga, kad Valančiaus archyve neužsiliko bylos apie šios knygutės aprobavimą, taigi galimas daiktas, kad ji tyčia buvo sunaikinta. Slapypaidę kun. J. P. pavartojo miręs 1895 m. Giedraičiuose kun. Jurgis Pikturna, 1864 m. išspausdintoje knygutėje *Prawadnikas apwajkszczojencziu paminkla Iszganytojaus*, kurią Pikturna „isz ziemajtiszka ant Letuwiszka isztumoczijo“.

Idomus likimas buvo Odoriko Laurinavičiaus, kuris 1858 m. parašė rankraštyje likusią *Knigele Medytacyų*. Tikrasis pranciškonas Odorikas Laurinavičius mirė jau pabaigoje 1857 m. Voronce ar Vilniuje. Kadangi rusų administracija draudė priiminėti naujus vienuolius, tai 1858 m. Kretingos vienuolyno prioras Rimkevičius mirusį Laurinavičių „atgaivino“ ir jo vardu priėmė Juozą Tijūnaitį, kuris ir buvo tikras ano rankraščio autorius. 1862–1863 m. jis, kaip Laurinavičius, buvo rusų administracijos patvirtintas Kretingos vienuoliu, o 1863 m. vyskupo Valančiaus išventintas kunigu ir 1865 m. gubernatoriaus sutikimu paskirtas Vėžaičių filialistu. Tik 1873 m. visas reikalas iškilo aikštėn – Laurinavičius-Tijūnaitis buvo uždarytas į Kretingos vienuolyną, o vienuolyno prioras nubaustas. Tačiau po metų ta pačia Laurinavičiaus pavarde jis grįžo į Vėžaičius. Iš rubricėlės⁹⁷ išnyko po 1880 m.

Čia tenka dar priminti kun. Stanislovą Vaidilą, kurio gyvenimą dalimi aprašė J. Šaulys *Mūsų Senovėje* I N 4/5 1922 m. Baigęs dvasinę akademiją, nuo 1841 m. pradėjęs eiti Švėkšnoje vikaro pareigas, jis iš karto virto alkoholiku, kilnojamu nuolatos iš vietos į vietą, uždaromu pas rokitus⁹⁸, galiausiai suspenduotu nuo 1866 m. Po to jis dar keliolika metų gyveno prie giminių. Jis tai, sėdėdamas Rokituose, žodine tradicija nurašinėjo Valančiaus rankraščius, buvo

97 A) Rubricėlės – XVIII–XX a. liturginiai-informaciniai kalendoriai dvasininkams.

98 B) Rokitai (Gailestingieji Šv. Roko broliai). Vienuoliška brolija, vadinama šv. Roko vardu. Vilniuje įsteigta 1705 m. Regula, be trijų vienuoliškų įžadų (neturtas, skaistumas, paklusnumas), ipareigojo brolius rūpintis vargšais ir sergančiais.

išvertęs lietuviškai Gaume ir Vilčiko pamokslus, rašęs lietuviškus ir lenkiškus pamokslus. Visai tai dingio. Tik atrodo, kad jam tenka priskirti slapyraide K. S. W. pasirašytą rankraštį *Istorije szwentos Bażniczes Rimo-Katalikiskzos*. Šis rankraštis nėra dingęs.

Ši apžvalga apima tik dalį medžiagos, paaiškėjusios laikotarpiui ligi spaudos uždraudimo pradžios. Joje veik nebuvo liečiami plačiai žinomi mūsų rašytojai, nors kiekvienam iš jų susirado naujos ar tai biografinės, ar literatūrinės medžiagos. Bet savaime aišku, čia paskelbti faktai toli neišsemia visų galimų ateity žinių – tas faktas, kad iš metų į metus skaičius atskleidžiamų ir atrandamų naujų faktų ne tik nemažėja, bet ir nuolatos didėja, leidžia manyti, kad dar daug nežinomo bus atrasta jei ne dabartinės, tai sekančios tyrinėtojų kartos. Iškeldamas tuos kartais smulkius, bet reikšmingus mūsų bibliografinius ir literatūrinius faktus, norėjau tik vaizdžiai parodyti, ką galime ir šioje srityje atsiekti, sistemingai bendromis pajėgomis įsigilinus į mūsų kultūros praeities tyrinėjimą; bendromis pajėgomis, nes tų paskelbtų čia faktų atskleidimas tai ne vieno žmogaus nuopelnas, bet daugelio, dirbančių tą patį darbą.

KUNIGŲ STRAZDO IR VALMIKO KOVA SU VILNIAUS CENZŪRA*

Vincas Maciūnas

Kajetono Nezabitauskio sudarytoje lietuvių bibliografijėlėje, įdėtoje jo 1824 m. išspausdintan elementoriun *Naujas mokslas skaytima diel mažū vaykū Žemaycziu yr Lietuwos*, skaitome šias žinias apie porą spaudai parengtų, bet taip ir neišspausdintų rankraščių: *Daynas arba Dayniuszkas sudietas par K. Drazdawska, yr K. Rappola Olechnawiczia – bus yszduotas par Kun. W. M. Wilmika P. W. K. W. Wilniuje Drukar: K. K. Bazyljonu. Tarmrieda (gramatyka) Lenkisz kay-Letuwiszka paraszita par kun. A. Butkiewiczia Bazylion. dar Rankas-Raszte*¹.

Ligi šiol gavus tenkintis šia lakoniška bibliografinė pastaba, dabar jau pavyko Vilniaus bibliotekų ir archyvų lobyje aptikti kiek daugiau žinių apie minėtųjų rankraščių likimą, taip pat ir naujų duomenų apie jų ligi tol mums mažai težinomą leidėją.

Kun. Vincas Valmikas ar Vilmikas [1] gimęs apie 1779 m. (1827 m. buvo 47 m. amžiaus) Šiaulių apskrities Šaukėnų parapijos, turbūt Kryklių kaime, kur pagal 1795 m. valstiečių surašymą gyveno jo tėvas valstietis Jonas Valmikas su savo sūnumis Vincu ir kt. 1795–1800 m. mokėsi Kražiuose karmelitų laikomoje mokykloje. 1800 VII 1 įstojo Tytuvėnuose į Bernardinų ordiną. 1807 III 28 buvo iššventintas kunigu Slanime. 1810 VI 6 buvo, kaip jis pats

* Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-99, I.1–24. Publikuota: Maciūnas Vincas. Rinktiniai raštai. Senoji Lietuvos literatūra, t. 14, Vilnius, 2003, p. 357–373.

1 Toliau mašinraštyje liko toks perbrauktas tekstas: „Vilniaus XIX a. pradžios cenzūros knygoje, saugomose Lietuvos mokslų akademijai atitekusiam buv[usios] Vilniaus lenkų mokslo mėgėjų draugijos rankraščių rinkinyje (rankraščiai nr. Nr. 388 ir 389), pavyko aptikti žinių apie minėtųjų rankraščių likimą, o taip pat ir naujų ryškių bruožų įdomios žemaitiškų kantiškų leidėjo kun. Vinco Vilmiko (ar Valmiko) asmenybės charakteristikai. Apie kun. Vilmiko gyvenimą žinių neperdaugiausia teturime. Po ranka neturint pilno Lietuvos vyskupijų rubricelių rinkinio, tebuvo galima nustatyti tik kai kurias jo biografijos datas. Vilniaus diecezijos rubricelėje 1819 metams Vilmikas pažymėtas Vilniaus katedros vikaru, turinčiu 38 metus amžiaus ir kunigavusiu jau 12 metų. Taigi jis bus gimęs 1780–81 metais ir kunigu iššvestas 1806–07 m. Vilniun bus atsikėlęs 1817 ar 1818 metais, nes 1817 metams skirtoje, taigi 1816 metų pabaigoje spausdintoje rubricelėje jo pavardės dar nėra (1818 m. rubricelės nepavyko gauti). Anksčiau matyti, bus kunigavęs Žemaičių vyskupijoje, iš kur ir yra kilęs. Antai I. Jucevičius rašo, kad Vilmikas esąs „rodem ze Žmudzii“ (Jucevičiaus rankraštis *Wiadomości Biograficzne i Literackie o uczonych Żmudzinach*). Viename dokumente, kurs toliau šiame rašinyje cituojamas, nurodoma, kad Vilmikų šeima 1795 m. gyvenusi Beržėnų dvarui priklausiusiam Krylių kaime Šiaulių apskrityje.

sakėsi, metropolito Siestšencevičiaus atleistas nuo vienuolio įžadų. Būdamas Vygrių diecezijoje, gavęs 1817 I 17 iš popiežiaus sekuliarizaciją. Atvykęs Vilniun, buvo 1818 m. paskirtas katedros vikaru, o 1822 m. ten pat viceprelatu ir pakantoriu (arba, kaip jis pats 1826 m. savo išleistųjų žemaitiškų kantičkų antraštėje rašo – pagiedojininku).

Kun. Valmikas buvo kilęs iš valstiečių, nors vėliau ir dėjosi bajoru iš senoviškos kryžiuočių kilimo giminės ir pasirašinėdavo V. M. iš Valmusų Valmiku. Kitų betgi dokumentuose ar tarnybiniuose raštuose buvo vadinamas tik Valmiku ar Vilmiku. Taip ir rubricelėse. Ir tik 1826 m. rubricelėse jis pavadintas Wilmik de Walmis Vincentius Martinianus.

Panorėjęs ir savo brolius išvaduoti iš pono valdžios, įklimpo į ilgą bylą su Kryklių kaimo savininku Bagdonavičium, savo skundais vargindamas ne tik Šiaulių žemės teismą, bet ir gubernijos valdybai ramybės neduodamas. Ir Vilniaus Romos Katalikų konsistorijai buvo su juo vargo. Susidomėta pagaliau, kaip jis buvo išvykęs į vadinamąją Lenkų Karalystę, kaip iš ten atsikėlė, kai metė vienuolio luomą, ar turėjo visus tam leidimus ir t.t. Nors Valmikas ir labai atkakliai įrodinėjo savo teises, betgi Petrapilio Romos Katalikų dvasinė kolegija savo 1827 IX 5 sprendimu liepė jį išvartyti atgal į Augustavo dieceziją. Mirė kun. Valmikas 1836 VIII 21.

Lietuvių raštijoje Valmikas žinomas kaip populiariųjų žemaitiškų kantičkų leidėjas. 1819 m. išėjo jo *Giesmes nobažnos*, kurių, rodos, trečiasis leidimas [2], pavadintas *Kantyczka Żemajtytzka arba giesmes nobažnos* pasirodė 1823 m. Vėliau kantičkos buvo spausdinamos 1826, 1831, 1834, 1837, 1840, 1844 ir 1850 m. Toliau, nuo 1855 m., buvo taisomos ir spausdinamos *giesmių šventų* antrašte.

Leisdamas savo giesmyną, Valmikas atsirėmė senuoju *Balsu širdies*, betgi šalia kitų yra įdėjęs ir savo paties giesmių, pvz., *Giesmie apery szwenta Wincenta Ferreriusza patronq dydziausiu Grieszninku sudieta par kunigq Wincenta iz Walmusu Walmika* [3]. Galimas dalykas, kad jo plunksnos darbas bus ir Pranciškaus Karpinskio populiariosios giesmės *Kiedy ranne wstaje zorze* vertimas-perdirbimas [4], nes pratarinėje Valmikas prašo atsiųsti jam įvairių giesmių, ypač vertimų iš lenkiškų kantičkų: „o labiausey giesmeles sudietos par rupesten Franciszkaus Karpinska metuose 1795“.

Kun. Valmikas nebuvo tik eilinis religinės literatūros gamintojas, bet jis bus pritapęs ir prie ano lietuvių rašytojų būrelio, veikusio Vilniuje apie 1823–1824 m. ir kurio lietuviškąją nuotaiką pagavo Simanas Stanevičius savo *Žemaičių šlovėje*. Štai jis ne tik leidžia tuo metu savo kantičkas, bet stengiasi

išspausdinti ir kitų mūsų rašytojų veikalus: Strazdo bei Rapolo Aleknavičiaus dainas ir kun. Aleksandro Butkevičiaus gramatiką. Paskui gi su dideliu atkalkumu kovoja su cenzūra dėl jų išleidimo.

Dabar susipažinsime bendrais bruožais su ano meto cenzūros santvarka, statutu ir praktika [5]. XIX a. Rusijoje labai šviesiai prasidėjo. Liberaliai išauklėtas jaunasis caras Aleksandras I, 1801 m. sėdęs sostan, tuojau susirūpino krašto švietimu, organizavo Švietimo ministeriją ir prie jos Vyriausiąją mokyklų valdybą, steigė naujus ir reformavo senus universitetus ir t.t. Padvelkė liberali dvasia, visi lengviau atsiduso, jausdami silpstant ligtolinius kultūrinio gyvenimo varžtus. Susirūpinta ir cenzūra. 1802 II 9 ukazu² panaikintos įvairios buvusios cenzūros įstaigos, o pati cenzūra pavesta civiliniams gubernatoriams, kurie tam reikalui turėjo naudotis mokyklų direktoriais. Taip norėta cenzūrą atimti iš mažamokslių valdininkų ir atiduoti į kompetentingesnį švietimo srities darbuotojų rankas. 1803 I 26 ukazu cenzūra pavesta universitetams. Tai buvo patvirtinta ir įvairių universitetų statutuose. Štai Vilniaus universiteto 1803 IV 4 patvirtinimo akte skaitome: „Universitetas privalo turėti savo cenzūrą peržiūrėti akademiniams veikalams, taip pat ir kitoms mokslo bei literatūros knygoms bei kūriniams, spausdinamiems jo spaustuvėje arba jo išsirašomiems savo naudojimui iš užsienio. [...] Jo žiniai priklauso ir visų jo apygardos spaustuvių cenzūra“. Vilniaus universiteto statuto (1803 V 18) § 15 nurodoma, kad universitetas bendrame posėdyje kasmet renka iš kiekvieno skyriaus po vieną aktualų ar išsitarnavusį profesorių cenzorium.

Tuo pat metu Vyriausioji mokyklų valdyba rengė cenzūros statutą. Petrapilio mokslo apygardos globėjas Novosilcevas, vėliau taip negarbingai pasireiškęs Vilniaus filomatų-filaretų byloje, siūlė danų pavyzdžiu prevencinę cenzūrą pakeisti švelnia baudžiamąja. Tačiau daugumos pasisakyta už prevencinę cenzūrą, nors ir pripažinta, kad ji gali būti itin galinga, jei koks bailus ar įtaringas cenzorius bijos praleisti mintis, pasižyminčias naujoviškumu ar drąsumu [6]. Taigi 1804 VII 9 patvirtintasis cenzūros statutas išėjo labai liberalus, nes ir oficialieji sluoksniai cenzūrą laikė liūdna būtinybe [7].

1804 m. cenzūros statutas numatė cenzūros komitetus, renkamus iš profesorių ar magistrų ir esančius tiesioginėje universiteto žinioje (§ 4). Kilus komitete abejojimams, jis turėjo kreiptis per mokslo apygardos globėją į Vyriausiąją mokyklų valdybą (§ 14). Į ją galėjo kreiptis su skundais ir leidėjai ar autoriai, nepatenkinti cenzūros komiteto sprendimu (§ 40). Cenzūros tikslas

2 A) Įsaku, čia ir toliau.

esąs pateikti visuomenei tinkamas tikrajam švietimui ir dorovės ugdymui knygas, o priešingas tam sulaikyti (§ 2). Todėl be cenzūros negalinti išeiti nė viena knyga (§ 3). Cenzoriai turi žiūrėti, kad nebūtų išspausdinta knygų, kuriose būtų kas „priešinga tikybai, valdžiai, dorovei ir kurio nors piliečio asmens garbei“ (§ 15). Toliau cenzoriams rekomenduojama būti nuolaidiems ir nešališkiems; be to, dviprasmiškas vietas aiškinti cenzūruojamam veikalui palankia prasme (§ 21). Kuklus ir išmintingas tikėjimo, žmonijos, įstatymdavystės, valstybės valdymo ir panašių dalykų svarstymas ne tik neturįs būti draudžiamas, bet naudojasi visiška spausdinimo laisve švietimo pažangai (§ 22). Tam tikru disonansu statute skamba tik § 19: „Jei į cenzūrą bus atsiųstas rankraštis, pilnas minčių ir posakių, aiškiai paneigiančių Dievo buvimą, kylančių prieš tikėjimą ir tėvynės įstatymus, įžeidžiančių aukščiausiąją valdžią, ar visiškai priešingas visuomenės santvarkos ir ramybės dvasiai, tada komitetas tuojau praneša vyriausybei apie tokį rankraštį, kad ji surastų autorių ir pasiųgtų su juo pagal įstatymus.“

Tačiau tas liberaliais posakiais išpuoštas statutas praktikoje neapsaugojo spaudos nuo asmeninės nuožiūros cenzorių, kurie, kas kartą augant bendrai reakcinei dvasiai valdžios sluoksniuose, ypač po Napoleono karų, darėsi vis įtaringesni ir net smulkmeniškai priekabingi. Tokio bukapročio pedanto cenzoriaus tikras įkūnijimas buvo savo laiku išgarsėjęs Aleksandras Krasovskis, labai ilgai cenzoriavęs, kurs kartą, pvz., uždraudė spausdinti straipsnį apie grybų žalingumą motyvuodamas tuo, kad „grybai – stačiatikių pasninko valgis ir rašyti apie jų žalingumą reiškia griauti tikėjimą ir platinti netikėjimą“ [8].

Nors cenzūra buvo atiduota Švietimo ministerijos organams, betgi 1811 m. įsteigus Policijos ministeriją jai irgi buvo pavestos tam tikros cenzūrinės funkcijos. Ji turėjo žiūrėti ne tik, kad knygų rinkoje nekursuotų necenzūruotų leidinių, bet persekioti net ir cenzūros praleistas knygas, jei jos pasirodytų žalingos bendrai tvarkai ir ramybei [9]. Dėl to viso spaudos sąlygos tik pasunkėjo. Pvz., viena smulkmena: policijos ministras išsistengė, kad būtų neleidžiamos spausdinti kritikos apie imperatoriškojo teatro artistus.

Dar įtariau buvo žiūrima į politinių dalykų svarstymus. Padarius taiką su Napoleonu, 1808 m. buvo įsakyta cenzūrai žiūrėti, kad spaudoje nepasirodytų nieko, kas galėtų įžeisti Napoleoną ir Prancūziją. Paskiau aplinkraščių buvo tiesiog įsakyta nepraleisti bet kokių politinius klausimus nagrinėjančių straipsnių. Taigi paprastu aplinkraščiu buvo faktiškai panaikintas liberalusis cenzūros statuto § 22 [10]. Štai, pvz., cenzūra uždraudė spausdinti vieną netgi monarchistinės dvasios rašinį apie konstitucijas, kad visuomenėje nekeltų visokių nereikalingų politinių diskusijų.

Ypač jautriai buvo reaguojama į rašinius, kur buvo paliečiami baudžios klausimai. Pvz., ištisą pasipiktinimo audrą sukėlė buvusio Vilniaus universiteto rektoriaus brolio žinomo ekonomisto Valerijono Stroinovskio veikalo *Apie dvarininkų sutartis su valstiečiais* rusiškas vertimas. Prieš vertėją net imtasi tarnybinių sankcijų. 1820 m. Maskvos universiteto prof. Čerepanovas buvo pašalintas iš cenzorių, o drauge ir iš dekanų, už tai, kad praleido viename žurnale straipsnį, kur, be kitko, rašoma, kad dėl Rusijos gerovės ir švietimo pažangos reikia duoti daugiau laisvės valstiečiams.

Susilaukdavo pabarimų ir Vilniaus cenzoriai, kaip antai, gavo išpėjimą prof. Ernestas Grodekas, 1813 m. praleidęs vieną masonišką knygą, ir kun. Pilypas Golianskis, 1818 m. leidęs spausdinti brošiūrą *Svarstymas, ar visiems be išimties galima skaityti Šv. Rašto knygas, spausdinamas liaudies kalba*, nes tuo pakenkęs valdžios proteguojamai Biblijos draugijai [11].

Reakcinei dvasiai valdžios sferose vis stiprėjant, 1804 m. cenzūros statutas faktiškai nustojo veikęs. Jau nuo 1820 m. buvo rengiamas naujas statuto projektas, kuris buvo baigtas 1823 m. Jame buvo numatyta cenzūros pareigas atimti iš universitetų ir pavesti specialiai sudarytiems komitetams. Mat tuo metu buvo prasidėję dideli universitetų (Kazanės, Petrapilio ir kitų) persekiojimai, liberalių profesorių atleidimai ir t.t. Tasai cenzūros statuto projektas, kiek pataisytas ir perdirbtas, buvo pagaliau 1826 VI 10 caro Mikalojaus I patvirtintas.

Naujasis statutas buvo nepalyginti griežtesnis ir ilgesnis už 1804 m. statutą (vienas turėjo tik 47 paragrafus, o kitas 230). Jame gana smulkmeniškai buvo nurodoma, kas turėjo būti cenzūros sekama ir draudžiama. Ypač akylai turėjo cenzūra žiūrėti, kad pro ją nepralįstų kas nors priešinga religijai ir valdžiai, būtent, kas griautų apreiškąjį tikėjimą (§ 159), mažintų pagarbą Stačiatikių Bažnyčiai ir jos hierarchams (§ 160, 161), kas rodytų autorių esant valdinio pareigų imperatoriui griovėją (tada autorius turi būti sulaikytas ir nubaustas) (§ 165), kas mažintų valdžios autoritetą (§ 167), kas silpnintų nuolankumą ir ištikimumą valdžiai ir įstatymams (§ 167), kas neigtų monarchinį valdymo būdą (§ 168), kas ižeistų Rusijai draugingas valstybes (§ 170) ir t.t. Turi būti draudžiami spausdinti visokie svarstymai apie valdymo reformas, apie luomų privilegijų pakeitimus, kol tai dar nėra valdžios aprobuota (§ 169). Toliau nurodoma, ko cenzorius turi žiūrėti dailiosios literatūros, istorijos, geografijos, filosofijos, teisės mokslo ir kt. veikaluose. Pvz., cenzorius turi žiūrėti, kokia dvasia parašytas istorijos veikalas. Antai griežčiausiai turėtų būti uždrausta istorijos knyga, kurioje, nors ir netiesiogiai, stengiamasi pateisinti visokius sukilėjus prieš teisėtą valdžią (§ 178) ar jie parodomi kaip aukos dėl visuomenės gerovės

(§ 179). Prieš filosofiją dar griežčiau pasisakyta, būtent: „Be mokyklinių logikos ir filosofijos knygų, reikalingų jaunimui, kiti šios rūšies veikalai, kupini naujųjų laikų bergždžių ir žalingų gudravimų, visai neturi būti spausdinami“ (§ 186). Leidžiant medicinos knygas reikia itin žiūrėti, kad laisvamanybė negalėtų jomis pasinaudoti, silpnindama lengvatikiuose švenčiausias žmogaus tiesas, pvz., tikėjamą sielos nemarumą ir t.t. (§ 193).

1826 m. statutas cenzūros funkcijas atėmė iš universitetų. Pagal jį cenzūros komiteto nariai nebebuvo universiteto renkami, o mokslo apygardos globėjui, kurio žiniai jie buvo pavesti, pristačius, švietimo ministro skiriami. Tokie cenzūros komitetai numatyti tik trys: Maskvoje, Vilniuje ir Tartu (Dorpate). Kiekvienas turėjo po tris cenzorius ir sekretorių. Petrapilyje buvo Vyriausiasis cenzūros komitetas, kurs buvo tiesiog subordinuotas švietimo ministrui. Nepatenkintas cenzoriaus sprendimu autorius ar leidėjas galėjo skųstis cenzūros komitetui. Iš ten jo skundas su pridėtu rankraščiu turėjo būti nusiųstas ministrui ir jo sprendžiamas, prieš tai išnagrinėjus bylą Vyriausiajame cenzūros komitete (§ 79).

1828 m. cenzūros statutas vėl buvo žymiai pakeistas ir kiek sušvelnintas. Betgi tolesnių cenzūros istorijos etapų čia nebeliesime, nes tai išeitų iš šio rašinio ribų.

Strazdo eilėraščiai Vilniaus cenzūros komitetui buvo įteikti formaliai dar tebeveikiant 1804 m. cenzūros statutui. 1824 IX 16 Strazdo rankraštis buvo 18 puslapių ir susidėjo iš dviejų dalių, būtent: iš lenkiškos eiliuotos dedikacijos Žemaičių vyskupui Juozui Arnulfui Giedraičiui – *Dedykacya J. O. X. Józefowi Giedroyciowi Biskupowi księstwa Żmuydzkiego i Kawalerowi różnych orderów, Arye pasterskie* ir lietuviškų dainų – *Giesmes Swiatyszkas ir szwintas*.

Kaip žinome, ta pačia antrašte Strazdas jau 1814 m. buvo išspausdinęs savo 9 dainas ir 2 giesmes. 1824 m. rankraštis turėjo tuos pačius eilėraščius kaip ir 1814 m. leidimas, nes Strazdas vėliau prie savo skundo cenzūros komitetui rankraščio vietoje pridėjo 1814 m. savo knygutę, kuri ir buvo cenzūros komiteto sulaukyta, kaip spausdinta be cenzūros leidimo ir kaip turinti tas pačias dainas (*poeliku³ zakliučaet teže samye pesni*), kurios buvusios ir uždraustame rankraštyje (plg. žemiau spausdinamąjį Vilniaus cenzūros komiteto 1827 XI 10 raštą globėjui).

1814 m. Strazdas savo knygutę dedikavo (trumpai lenkiškai) kunigaikščiui Gasparui Giedraičiui, Žemaičių kanauninkui, kurio palankumą Strazdas paty-

3 A) Taip mašinraštyje ir V. Maciūno straipsnio publikacijoje „Rinktiniuose raštuose“ (p. 361; 366). Turėtų būti „poskolku“.

ręs dar tebebūdamas seminarijoje. 1824 metais savo kūrinėlius (*arye pasterskie*) Strazdas lenkiškomis eilėmis dedikuoja vysk. Juozui Arnulfui Giedraičiui, žinomajam XIX a. pradžios žemaičių lietuviškojo sąjūdžio dalyviui ir rėmėjui, kuriam savo lietuviškus eilėraščius skyrė Poška, Klementas, Antanas Savickis ir kt., kartu ir pats įsitraukdamas į tą sąjūdį.

Vilniaus cenzūros komitetas, savo posėdyje 1824 IX 30 apsvarstęs Strazdo rankraštį, nutarė uždrausti jį spausdinti ir pagal statuto § 18 sulaikyti komitete. Apie Strazdo lenkiškąją dedikaciją referavo prof. Borovskis [12], o apie lietuviškus eilėraščius kun. Giniotis [13].

Strazdas, Valmiko raginamas, ryžosi nenusileisti ir kreipėsi su skundu į Vilniaus cenzūros komitetą ir aukštesnes cenzūros instancijas. Iš to kilo nemažas atitinkamų įstaigų susirašinėjimas, apie kurį sužinome iš minėtųjų rankraščių, saugomų Lietuvos mokslo akademijoje Vilniuje. Tie rankraščiai priklausė Vilniaus mokslo apygardos globėjo raštinei, todėl juose randame Vilniaus cenzūros komiteto ir švietimo ministro (jis pasirašydavo Vyriausiojo cenzūros komiteto raštus) raštų originalus, o globėjo raštų tik juodraščius, nes pagal statutą vietinių cenzūros komitetų susirašinėjimas su Petrapiliu ėjo per globėją. Nėra todėl tuose rankraščiuose Strazdo ir Valmiko skundų ir pačių uždraustųjų spausdinti rankraščių, nes juos globėjas, kaip tarpininkas, persiųsdavo su savo raštu iš komiteto ministrui ir atgal.

1827 VIII 15 Strazdas drauge su Valmiku kreipėsi į Vilniaus cenzūros komitetą teiraudamasis, ar 1824 m. įteiktasis Strazdo dainų rankraštis cenzūros aprobuotas; jei ne, prašė jį aprobuoti ir grąžinti jam spausdinti. Cenzorius Jurgevičius pranešė, kad prašomasis rankraštis 1824 IX 30 cenzūros komiteto posėdyje pripažintas draustinu spausdinti dėl kalbos grynūmui, skoniui ir minčiai priešingų posakių; pats rankraštis pagal 1804 m. cenzūros statuto § 18 buvęs sulaikytas komitete ir negalįs būti grąžintas; jei Strazdas noris gauti leidimą spausdinti savo veikalą, turįs vėl pateikti jo rankraštį. Strazdas su tuo sutikęs, betgi Valmikas vis tiek reikalavo, kad rankraštis būtų grąžintas autoriui, kaip šio nuosavybė, priešingu atveju ketino skųstis aukštesnei instancijai; be to, reikalavo raštiškos rezoliucijos ant Strazdo prašymo. Cenzūros komitetas 1827 VIII 17 posėdyje nutarė grąžinti Strazdo prašymą, nes nebuvo iš naujo pridėti rankraščiai, o pridėtasis spausdintasis egzempliorius (1814 m. knygelė), kaip be cenzūros leidimo išleistas, buvo sulaikytas. Strazdas skundėsi cenzūros komitetui prie Vidaus reikalų ministerijos. Šis skundą perdavė Vyriausiajam cenzūros komitetui (pagal priklausomumą), kurs 1827 X 7 kreipėsi į Vilniaus mokslo apygardos globėją, prašydamas pareikalauti iš Vilniaus cenzūros komi-

teto pasiaiškinimo ir pastarąjį su Strazdo skundu ir rankraščiais persiųsti Petrapilin. Gavęs globėjo raštą, Vilniaus cenzūros komitetas vėl peržiūrėjo Strazdo rankraštį ir vėl nutarė uždrausti jį spausdinti. Mat Strazdo lenkiškas dedikacinis eilėraštis neteikias skaitytojui nei naudos, nei net malonumo; taigi neturiš nieko, kas reikalaujama iš kiekvienos spausdintos knygos. Be to, ten įžeidžiama daugelio žmonių garbė, pvz., Raubos, Šimanskio, pulkininko Ozemblos ir kitų, kurie ten minimi, nurodant net jų gyvenamąsias vietas, ir kurie turbūt visai nenorėtų figūruoti tokiaime veikale. Be to, pats turinys esąs alegoriškas ir todėl galys duoti pagrindo įvairioms aliuzijoms, o tai esą caro įsakymu uždrausta. Taip pat ir lietuviškas rankraštis *Giesmes Swiatiskas ir sztvintas* neteikias nei naudos, nei malonumo; be to, ten esą vietų, žeminančių tautinę garbę, pvz., kad lietuviai esą kerštingi ir panašiai. Dėl tų priežasčių abu rankraščiai (ir lenkiška dedikacija, ir lietuviški eilėraščiai) esą draustini pagal statuto § 164 [14].

Globėjas, pranešdamas švietimo ministrui Vilniaus cenzūros komiteto pasiaiškinimus, sutinka, kad Strazdo lenkiškoje dedikacijoje tikrai nesą nieko naudingo nei malonaus, vietomis net ir prasmės nesą. Vis dėlto jis nesutinka, kad Strazdo eilėraščio alegoriškumas priklausytų draustinių politinių aliuzijų rūšiai. Apie lietuviškus eilėraščius globėjas savo nuomonės negalėjo turėti tos kalbos nemokėdamas.

Švietimo ministras 1828 VII 4 atsakė globėjui, kad, Vyriausiojo cenzūros komiteto manymu, Strazdo eilėraščių negalima esą drausti dėl tos priežasties, kad juose nesą nei naudos, nei malonumo, nes pagal 1826 m. cenzūros statuto § 1 tokie veikalai yra leidžiami, jei jie yra bent nežalingi [15]. Taip pat, Vyriausiojo cenzūros komiteto manymu, nėra pagrindo drausti Strazdo lietuviškųjų eilėraščių, išmetus Vilniaus cenzūros komiteto pažymėtas vietas. Jei dedikacijoje Giedraičiui ir yra stambių kalbos klaidų, tai pagal statuto § 154 ir 155 jas reikia duoti ištaisyti pačiam autoriui [16]. Pagaliau čia nieko nesą tokio, dėl ko ten minimieji asmenys galėtų jaustis įžeisti. Taigi čia nieko nesą priešingo cenzūros nuostatams ir rankraštis galys būti spausdinamas, jei vysk. Giedraitis, kuriam dedikacija skirta, duosiąs tam savo sutikimą.

Cituojamoje cenzūros raštų knygoje yra ir nepasirašyta 1828 VI 27 pastaba (*zapiska*), matyt, tuometinio Vilniaus universiteto rektoriaus prof. Vaclovo Pelikano, nes prieš tai ton knygon įdėtame švietimo ministro rašt globėjui yra prirašyta: „prie šio prijungiamas p. rektoriaus raštas“. Rektorius, šiame globėjui skirtame rašte atpasakojęs Vyriausiojo cenzūros komiteto 1828 VI 14 rašto turinį, dar kartą formuluoja, kodėl Vilniaus cenzūros komitetas uždraudė Strazdo rankraštį spausdinti, būtent, 1) kad minėtas kūrinys neteiktų nei naudos, nei

malonumo, be to, be reikalo sumaišo pasaulietiškas dainas su šventomis giesmėmis; 2) kad Šimanskis, Ozembla, Rauba, Ancipiravičius ir kiti turbūt nenorėtų būti minimi tokiaime netikusiam veikalė; 3) jei Giedraičio, tai ir jų sutikimo reiktų pasiklausti prieš spausdinant; 4) toks beprasmiškas veikalas, gavęs cenzūros aprobatą, būtų blogas pavyzdys kitiems.

Vilniaus cenzūros komiteto užsispyrime žiūbūt nepraleisti spaudon Strazdo eilėraščių turbūt galime įžiūrėti vilniškių aferų nesimpatiją Strazdui. Juk jis ne kartą gavo teisintis dvasinei vyresnybei, rašyti jai kandžiai ironiškas eksplikacijas ir pakelti visą eilę persekiojimų. Ir štai tolimasis Vyriausiasis cenzūros komitetas Petrapilyje į visą tą cenzūros bylą neutraliai žiūrėjęs, nieko draustino nerado Strazdo rankraštyje, nepripažino Vilniaus cenzūros komiteto argumentavimo pakankamu ir jį sugriovė. Tikrai Vilniaus cenzūros komiteto argumentavimas tėra nelabai vykęs išsisukinėjimas, turįs pridengti aiškų nusistatymą prieš Strazdą. Štai mes pažįstame Strazdą kaip didelį lietuviškos liaudies draugą, o Vilniaus cenzūros komitetas imasi neva ginti nuo jo užsipuolimų lietuvių tautinę garbę: mat Strazdas vadinas lietuvius kerštingais ir t.t. Čia aiškus medžiojimas draustinumo argumentų, stengimasis kaip nors rasti vietų rankraštyje, kurios nors ir grynai formaliai atrodytų numatytos cenzūros nuostatuose; mat cenzūros statuto § 164 draudė įžeisti tautinę ar asmeninę garbę. Nežinia, kur Strazdas vadino lietuvius kerštingais. Iš visų 1814 m. spausdintų jo dainų (o tos pačios dainos buvo ir 1824 m. rankraštyje) tik vienoje *Gegužėlėje* Vilniaus cenzūros komitetas turbūt būtų galėjęs rasti tariamą lietuvių tautinės garbės nuplėšimą:

Ale ant jums žiūrėdama,
Jūsų piktą apsėjimą
Giedu visuomet verkdamas.
Gailysta man didi ima,
Kodėl tarp jum tankios zvodos,
Nors razumni esat žmonės?
Ustavičnos barnės, zdrodos
Neturit tarp sau malonės.

Betgi čia ir patsai bukaprotis rusų cenzorius Krasovskis nieko draustino nebūtų įžiūrėjęs. Žinome, kad Strazdas gyvenime neretai susikirsdavo su ponija, ne vieną skaudžiai įgeldamas ir nustatydamas prieš save. Tat ar nebus Raubos ir kitų ponų paminėjimas eilėraščiuose svarbiausia jų uždraudimo priežastis?

Vis dėlto Vyriausiasis cenzūros komitetas neįžvelgė, kad Strazdo eilėraščiuose paminėti asmenys galėtų dėl to įsižeisti.

Nors Vyriausiasis cenzūros komitetas ir leido rankraštį spausdinti, betgi jis spaudos ir nebeišvydo. Mat Strazdo draugas Valmikas buvo išvartytas iš Vilniaus Augustavo diecezijos, o Strazdui pačiam Vilnius buvo sunku pasiekti.

Be Strazdo dainų, Valmikas turėjo dar ir kitą konfliktą su cenzūra. 1824 IV Valmikas įteikė Vilniaus cenzūros komitetui arčiau šiuo tarpu mums nežinomo kun. Aleksandro Butkevičiaus lietuvių kalbos gramatikos rankraštį *Kalbrieda Lietuwiskay Lenkiszka Leżuwie mieleyśnieme Żemayciu*. Rankraštis iš karto buvo pasiūstas prof. Leonui Borovskiui, o paskiau prof. Žurovskio peržiūrėta ir 1825 XII 7 leista spausdinti, išbraukus „netinkamus“ pavyzdžius, imtus iš Onufro Kopczyńskiego lenkų kalbos gramatikos. Toji gramatika buvo labai populiari, bet dėl gausių patriotinių posakių (pvz., saldu mirti už tėvynę ir t.t.), filaretų-filomatų bylai iškylus, buvo 1824 m. uždrausta vartoti kaip vadovėlis [17]. Užsigulėjęs rankraščiui pas cenzorių, Valmikas kelis kartus skundėsi Petrapilin net reikalaudamas spausdinimą trukdančius Vilniaus cenzūros komiteto tarnautojus nubausti sulaikant jiems atlyginimo mokėjimą. Dėl to skundo Valmikas buvo Petrapilio Romos katalikų Dvasinės kolegijos net įspėtas, kad be reikalo nevargintų valdžios savo skundais, o jei turi pretenzijų Vilniaus cenzūros komitetui, kreiptis į Vyriausiąjį cenzūros komitetą Petrapilyje. Matyt, ir ten Valmikas skundėsi, nes 1827 XII 2 pareikalauta Vilniaus cenzūros komiteto pasiaiškinti. Šis 1828 I 19 atsako rankraštį grąžinąs Valmikui, su kuriuo tačiau dabar negalima esą susisiekti, nes jis pašalintas į Augustavo dieceziją. Taip ir tas antrasis Valmiko rūpintasis leidinys nebeišvydo spaudos ir kažkur užsimetė.

NUORODOS

- [1] Pavardė įvairiuose dokumentuose ir įrašuose nevienodai rašoma, dažniau betgi pirmąja lytimi. Jis pats pasirašydavo Vincu Martinijonu iš Valmusų Valmiku. Kartais tačiau ir abi lytis pavartodavo, pvz., viename teismo rašte pasirašo Wincenty Martynian z Walmusow Walmik alias Wilmik (*Kurjer litewski*, 1825, nr. 83, dodatek). 1826 m. žemaitiškų kantičkų antraštėje skaitome, kad jos yra išleistos „per [...] kunigą Wincenta Martiniona iz Walmusu Walmiko arba Wilmiko“.
- [2] Plg. V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. II, Kaunas, 1926, nr. 550.

- [3] Cit. iš 1831 m. leidimo.
- [4] „Kada auszra jau užteka“, 1831 m. leidimo p. 591.
- [5] M. J. Suchomlinov, *Izsledovanija i statji po russkoj literature i prosveščeniju*, t. 1, S. Peterburg, 1889; A. M. Skabičevskij, *Očerki russkoj cenzury (1700–1863 (g.))*, S. Peterburg, 1892; VI. Rozenbergo ir V. Jakuškino str. knygoje *Russkaja pečat' i cenzūra o prošlom i nastojaščem*, Moskva, 1905; „Ustav o cenzure [1804 VII 9]“, *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii*, t. 28, p. 439–444; „Ustav o cenzure [1826 VI 10]“, *Polnoe sobranie zakonov*, rink. II, t. 1, 1830, p. 550–571.
- [6] M. J. Suchomlinov, *Izsledovanija i statji...*, p. 413.
- [7] Ten pat, p. 398.
- [8] Ten pat, p. 182.
- [9] Ten pat, p. 116.
- [10] *Russkaja pečat' i cenzūra ...*, p. 30.
- [11] M. J. Suchomlinov, *Izsledovanija i statji ...*, p. 422–423.
- [12] Leonas Borovskis (1784–1846), gudų kilmės Vilniaus universiteto literatūros profesorius (1816 adjunktas, 1821 ekstraordinarinis prof., 1824 ordinarinis prof.).
- [13] Kun. Juozas Giniotis (1784–1864), 1817 baigęs Vilniaus vyriausiąją seminariją išventintas kunigu, 1823 teologijos magistras, 1813 Eržvilko vikaras, 1822–1826 Vilniaus vyriausiosios seminarijos prefektas, 1825 Žemaičių kanauninkas, 1843 oficiolas. Lituanistikos dalykai jam nebuvo svetimi, pvz., jis yra davęs lietuvių liaudies dainų Daukanto 1846 m. rinkiniui (*Lietuviškoji enciklopedija*, t. IX, Kaunas, 1941, p. 3).
- [14] 1826 m. cenzūros statuto § 164: „Taip pat draudžiamas kiekvienas literatūros ir dailės veikalas, priešingas geriems papročiams, padorumui ar tautinei ir asmeninei garbei.“
- [15] Statuto § 1: „Cenzūros įsteigimo tikslas yra tas, kad literatūros, mokslo ir dailės veikalams, leidžiant juos pasaulin knygų spausdinimo, graviravimo ir litografijos būdu, būtų duota naudinga ar bent nežalinga tėvynės gerovei kryptis.“
- [16] Statuto § 154: „Veikalai ir rankraščiai tėvynės kalba, kuriuose aiškiai nusižengiama rusų kalbos taisyklėms ir grynumui arba kurie pilni gramatikos klaidų, neleidžiami spausdinti be tinkamo iš autorių ar vertėjų pusės pataisymo.“ § 155: „Ši taisyklė

galioja ir svetimomis kalbomis spausdinamų knygų ir rankraščių atžvilgiu, jei jie yra pilni stambių klaidų ir nusižengimų kalbos taisyklėms.“

- [17] S. Pigoń, „Występné ksiązki“, *Z dawnego Wilna*, Wilno, 1929, p. 67–69.

PRIEDAI

A

Iš rankraščio nr. 389 (Lietuvos mokslo akademija, buvusioji Vilniaus lenkų mokslo draugija)

Vilenskij Universitet. Mesiačnyja donesienija soveta i Cenzurnago komiteta s vypiskami iz žurnala Cenzurnago komiteta s 17 Aprelia 1824 goda.

Vypis iz Žurnala Cenzurnago komiteta pri Imperatorskom Vilenskom Universite za sentiabr' mesiac 1824 goda.

Zaglavie rukopisi napečatannoj knigi ili sočinenija

37. Giesmes Swietiszkas. Rukopis, Stichy na litovskom dialekte, s posviaščeniem stichami polskimi.

Čislo stranic

18

Kogda predstavleno v komitet cenzurnyj

Predstavleno 16 sentiabria.

Prozvanie cenzora, kotoryj razsmatriveal rukopis ili nepečatannuju knigu

Razsmatriveano v zasedanii komiteta. Posviaščenie razsmatriveal professor Borovskij, o

Litovskich stichach položil mnenie ksenz prefekt Ginijat.

Prozvanie i imia izdatelia ili avtora est li izvesten

Ksenz Antonij Jezierža Drozdovskij.

Vsia li rukopis odobrena ili s nekotorymi isključenijami

Zapreščeno pečatat i po šile Ustava § 18 opredeleno zaderžat v Komitete rukopis;

avtoru že o tom dar' znat' za raspiskoju.

Kogda obratno otdano

—

Statskij Sovetnik, Cenzurnago komiteta člen
Ignatij Reška

B

Iš rankraščio nr. 388

Vilenskij Universitet. O učreždenii Cenzurnago Komiteta i opredelenii v onyj činovnikov. Nač. 12 sentiabria 1824.

Wileński Uniwersytet o ustanowieniu Komitetu Cenzury i przeznaczeniu do niey urzędników. Tu znajduią się i użalenia autorów na cenzurny komitet.

I

Vyriausiojo cenzūros komiteto 1827 X 7 raštas nr. 329 Vilniaus mokslo apygardos globėjui (originalas)

Ministerstvo Narodnago Prosveščeniya.

Glavnyj Cenzurnyj Komitet.

S. Peterburg 7 oktiabria 1827 N 329

O žalobe ksendza Drozdovskago.

Gospodinu Popečiteliu Vilenskago Učebnago Okrugą.

Cenzurnyj Komitet Ministerstva vnutrennich del preprovadil v glavnyj Cenzurnyj Komitet prislannuju v onnyj žalobu Vilenskoj Gubernii Velikomirskago poveta. Plebanii Komajskoj Ksendza Antonija Drozdovskago na Cenzora Vilenskago Cenzurnago Komiteta Jurgeviča. Poeliku? že na osnovanii § 79^{go} Ustava o Cenzure žaloby izdatelej na Cenzurnye Komitety dolžny postupat' črez G. G. Popečitelej Učebnych Okrugov vmeste s rukopisju i objasneniem Komitetą: to imeja čest' prepovadit' pri sem k Vašemu Vysokoprevoschoditelstvu pomianutuju žalobu G. Drozdovskago, s priloženiem pri onoj, pokornejše prošu vas, Milostivij Gosudar', istrebovat' po onoj objasnenie Vilenskago Cenzurnago Komiteta, a takže i rukopisi G. Drozdovskago, dostavit' mnie onye, s vozvraščeniem i samoj žaloby.

Ministr Narodnago Prosveščeniya

A. Šiškov

Predsedatel' Glavnago Cenzurnago Komiteta

Inžiner General Lejtenant

[parašas neišskaitomas]

II

Globėjo 1827 X 26 raštas nr. 1295 Vilniaus cenzūros komitetui (juodraštis)

Atpasakojęs ministro ano rašto turinį, globėjas rašo:

v sledstvie sego preprovaždaja pomianutuju žalobu s priloženiem pri onoj

v Vilenskoj cenzurnyj Komitet, predlagaju predstavit' mne po sodержanii onoj nadležaščee objasnenie, pri čem prislat' mne i rukopis G. Drozdovskago vmes- te s ego prošeniem dlia dostavlenija v sego [...] g. Ministru.

III

Vilniaus cenzūros komiteto 1827 XI 10 raštas nr. 100 globejui (originalas)
Gospodinu Popečitelju Vilenskago Učebnago Okrug.

Vsledstvie predpisanija Vašego Vysokoprevoschoditelstva ot 26-go prošla- go oktiabria za №1295, o dostavlenii objasnenija po žalobe ksendza Antonija Drozdovskago na cenzora Jurgeviča, Vilenskij Cenzurnyj Komitet čest' imeet Vašemu Vysokoprivoschoditelstvu donesti sledujuščee:

Označennij ksenz Drozdovskij vmeste s byvšem Vikariem Vilenskoj Kafe- dralnoj cerkvi ksenzem Martinijanom Vilmikom podal donesenie v sej komi- tet ot 15-go prošlago avgusta želaja, daby predstavlenija im v 1824 godu v prežnij Cenzurnyj Komitet dve rukopisi, – odnu pod zaglaviem: *Dedykacya J. O. X. Józefowi Giedroycowi Biskupowi Księstwa Zmudzkiego i Kawalero- wi różnych orderów. Arye pasterskie*, a druguju pod zaglaviem *Giesmes Swia- tyszkas ir szwintas*, estli one uže odobreny, emu vozvratit' dlia napečatanija, eželi že neodobreny, čtoby tot čas odobrit' i emu vozvratit'. Pri sem predstavil ekzempliar knižki napečatannoj 1814 goda v Vilne bez odobrenija Cenzury.

Cenzor Jurgevič priniav takovoe ego ksendza Drozdovskago prošenie i sde- lav vypravku po delam Cenzurnago Komiteta objavil emu, čto trebujemyja im rukopisi razsmotreny uže prežnim Cenzurnym komitetom v polnom ego so- branii 30-go sentiabria 1824-go goda i zapreščeny k napečataniju, po pričine – vyraženij protivnych čistote jazyka, vkusu i razsudku, a na osnovanii § 18-go prežniago ustava o cenzure uderžany v komitete, pročital emu takovoe opre- delenie onago komiteta i upomianutyj paragraf ustava: objaviv pri tom, čto po sim povodam označennija rukopisi vozvraščeny byt' ne mogut, no čto eželiby želal prositel' imet pozvolenie na napečatanie svoego sočinenija, to sleduet emu predstavit' vnov rukopisi onago na razsmotrenie nynešnemu komitetu na čto ksenz Drozdovskij i soglasilsia, no ksenz Vilmik nastaival, čtoby ozna- čennija rukopisi kak sobstvennost' sočinitelia byli emu vozvraščeny, i čto, eže- li ne budet' udov-letvoreno ego želaniju, žalovatsia budet vyšnemu načalstvu, pri tom želal pismennoj na prošenie ksendza Drozdovskago rezoliucii.

Cenzurnyj Komitet v zasedanii 17-go prošlago Avgusta, razsmatrev takovoe ksendza Drozdovskago prošenie opredelil, vozvratit' onoe z nadpisju, po tomu čto nebylo vnov' priložennych pri onom upomianutych rukopisej, a vmesto

oných napečatannyj ekzempiar pod zaglaviiem: *Giesmes Swiatiskas*, kotoryj poeliku zakliučaet tež samye pesni, kotorye nachodiatsia v zapreščennoj rukopisi i napečatan bez odobrenija Cenzury; to i zaderžan v Komite. te.

Nyne Komitet rozsmatrev v nov' označennyya rukopisi, našol čto pisannaja na polskom jazyke pod zaglaviiem *Dedykacya* i pr. 1) ne sootvetstvujet obščej celi, kotoroj vse pečatnyja knigi dolžny otnositsia; ibo ne zakliučaet v sebe ni polzy, ni daže prijatnosti. 2) oskorbliaet ličnuju čest mnogich liudej, kotorych avtor imenuet, označaja mesto ich žitelstva, kak na pr. polkovnika Ozembly, G. G. Rouby, Šimanskago i t. d. kotorye v takom sočinenii verojatno neželaliby byt' pomeščeny; na konec soderžanie sego stichotvorenija est allegoričeskie i možet dat povod k alliuzii, čto Vysočajše zapreščeno. Ravnym obrazom i v drugoj rukopisi na žmudskom jazyke pod zaglaviiem *Giesmes Swiatiskas ir Szwintas* krome toho, čto v onoj net ni polzy ni prijatnosti, no naprotiv zakliučajutsia mesta protivnyja česti narodnoj kak napr.: Litovcy sut zlobny ljudi i t. p. Po semu obe sie rukopisi na osnovanii 164 § ustava o cenzure podležat zapreščeniju.

Čto že kasaetsia do žaloby ksendza Drozdovskago izjasnennoj v ego prošennii, to vyše izložennoe objasnenie dokazyvaet onoj nespravedlivost'.

Takovoe objasnenie Vilenskij cenzurnyj komitet čest' imeet predstaviti' na blagousmotrenie Vašemu Vysokoprevoschoditelstvu vmeste s prošeniem ksendza Drozdovskago i upomianutyimi v onoj rukopisiami, a takže s označennym napečatannym ekzempiarom.

Predsedatel *Adam Povstanskij*
Sekretar *Michajlo Vasiljev*

IV

Globėjo 1827 XI raštas švietimo ministrui (juodraštis)

Atsakydamas į švietimo ministro (Vyriausiojo cenzūros komiteto) 1827 X 7 raštą nr. 329, globėjas atpasakoją Vilniaus cenzūros komiteto 1827 XI 10 d. rašto nr. 100 turinį.

Toliau rašo:

Za sim zakliučaet Vilenskij Cenzurnyj Komitet, čto žaloba ksenza Drozdovskago est' nespravedлива. Pri takovom objasnenii Vilenskij cenzurnyj Komitet predstavil mne i upomianutye v prošennii G. Drozdovskago rukopisi, a takže označennyy Ekzempiar Litovskich ili žmudzkich stichotvorenij.

Ja po razsmotrenii polskoj rukopisi u sego preprovoždaemoj, ne vchodia v protčem v suždenie o poetičeskom dostoinstve sego stichotvorenija, nachožu

tolko, čo soderžanie onogo [*išbraukta*: možet byt' neskolko zanimatelno po mestnym sootnošenijam i dlia osob v onom nazvannyh, v protčem ono konečno] ne zaključaet v sebe netokmo [netolko?] ničego poleznago ili prijatnago [*išbraukta*: dlia vsech voobšče čitatelej], no nekotoryje mesta ne imejut daže smysla. Čto kasaetsia do allegorii ili alliuzii, kotoruju Vilenskij Cenzurnyj Komitet nachodit v sem stichotvorenii i po povodu kotoroj priznaet onoe takže podležaščim zapreščeniju, to ja somnevajus [*vietoj išbraukto*: to ja polagaju], čo by allegorija ili alliuzija, kotoraja v upomianutom stichotvorenii [*išbraukta*: v koem stichi Selskago žitelja upodobljajutsia pastuškam] prinadležala [*ištaisyta iš*: ne prinadležit] k tem nepozvolitelnym alliuzijam, v razsuždenii koich po Vysočajšemu povelениju predpisano v predložennii Vašego Vysokoprevoschoditelstva ot 13-go sentiabria za nr. 1377 čtoby cenzūra smotrela s bolšuju osmotritelnostju na alliuzii v stichach, pomeščaemyh v publičnyh listkach, kotoroj smysl v političeskom otnošenii možet podat' povod k različnym nelepym razsuždenijam i tolkam.

Predavaja vse sii obstojatelstva v sobstvennoe blagorazsmotrenie Vašego Vysokoprevoschoditelstva, obiazyvajus ešče prisovokupit', čo ja o litovskich ili žmudskich stichotvorenijach, takže u sego preprovoždaemyh, po neznanii sego jazyka, sobstvennogo zaključeniya sdelat' ne mogu [*vietoj išbraukto*: nikakogo suždenija imet' ne mogu]. Dostavlennoe mne ot Vašego Vysokoprevoschoditelstva podlinnoe prošenie ksenza Drozdovskago imeju čest' u sego vozvratit'.

V

Výriausiojo cenzūros komiteto 1827 XII 2 raštas nr. 444 globėjui (originalas)
Gospodinu Popečitelju Vilenskago Učebnago Okrug.

Cenzurnyj Komitet Ministerstva vnutrennich del preprovodil v Glavnyj Cenzurnyj Komitet prislannuju v onnyj žalobu Vice Pralata Vilenskoj kafedry Svjaščennika Vikentija Martinijana Janoviča iz Valmov Valmusov Valmika, na byvšij Vilenskij Cenzurnyj Komitet.

Poeliku? že na osnovanii § 79 Ustava o Cenzure žaloby izdatelej na Cenzurnye komitety dolžny postupat' črez Gospod Popečitelej Učebnyh okrugov vmeste s rukopisju i objasneniem komiteta, to imeja čest' preprovodit' pri sem k Vašemu Vysoko prevoschoditelstvu pomianutuju žalobu G. Janoviča, pokorniejše prošu Vas, Milostivoj Gosudar' moj, istrebovat' ot Vilenskago Cenzurnago komiteta, nadležaščija objasnenija po onoj žalobe iz del byvšago

Cenzurnago Komiteta, a takže i rukopis A. Butkeviča bude onaja v Komitete nachoditsia, i dostavit' mne onyja s vozvraščeniem i samoj žaloby.

Ministr Narodnago Prosveščeniia A. Šiškov

Predsedatel

Inžiner General Lejtenant [*parašas neišskaitomas*]

VI

Globėjo 1827 XII 18 raštas nr. 1798 Vilniaus cenzūros komitetui (juodraštis)

Globėjas atpasakoja ministro 1827 XII 2 rašto nr. 444 turinį ir prašo, siunčiant paaiškinimą, grąžinti ir čia pridedamąjį skundą.

VII

Vilniaus cenzūros komiteto 1828 I 19 raštas nr. 28 globėjui (originalas)

Gospodinu popečiteliiu Vilenskago Učebnago Okrugą

Vsledstvie predpisanija Vašego Vysokoprevoschoditelstva ot 18 Dekabria istekšago goda za nr. 1798, o dostavlenii objasnenija na priložennoe pri onom prošenie Vice Prelata menšago kapitula, Vice Kantora i Vikarija Vilenskoj Kafedry Svjaščennika Vikentija Martinijana iz Valmov Valmika, v ktorom žaluetsia na byvšij Cenzurnyj komitet, čto sej perederžal u sebia značitelnoe vremia predstavlennuju im dlia odobrenija rukopis pod zaglaviiem *Grammatyka Litewsko Polska*, a na glavnoe učilišč pravlenie, budtoby emu ne vozvratilo preprovoždennyh v onoe pri žalobe 27 listov priloženij; Vilenskij Cenzurnyj Komitet čest' imeet donesti sledujuščee:

1) Iz del prežniago komiteta okazalos', čto označennyj Svjaščennik Valmik predstavil rukopis pod zaglaviiem: *Kalbrieda Lietuviszkay Lenkiszka Ležuwie mieleyšnieme Žemayciu* sočinennuju svjaščennikom Aleksandrom Butkevičem na 168 stranicach v četvertuju doliu lista, kotoraja po razsmotrenii byvšim Cenzorom Žukovskim i izkliučeniei im nepriličnyh primerov počerpnutyh iz polskoj Grammatiki svjaščennika Kopčinskago. 7-go Dekabria 1825 goda pečatat' dozvolena i vozvraščena emuže svjaščenniku Valmiku. Skolko že vremeni označennaja rukopis ostavalas' u Cenzora, o tom za nepredstavleniem onoj Valmikom pri prošeniei v Komitet, ne izvestno.

2) Ne dovolstvujas' upomianutyj Valmik takovym pozvoleniem na napečatanie onoj rukopisi, vošol v Cenzurnyj Komitet s prošeniei ot 17-go Dekabria togože 1825 goda želaja, daby vyšeskazannaja rukopis' vtorično byla razsmotrena, no kak onoj do sele ne predstavil v Komitet, to i nevozmožno bylo udovletvo želaniju prositelia.

Pričem komitet čest' imeet preprovođit' obratno prošenie Sviasčennika Valmika i vmeste Vašemu Vysokoprevoschoditelstvu donesti čto on ukazom Rimsko-kataličeskoj Duchovnoj kolegii iz 1-go Departamentą 5-go Sentiabria 1827 goda (koego kopija u sego prilagaetsia) udalion v Avgustovskuju Eparchiju čto v Carstve polskom, a po tomu i nevozmožno bylo imet' ot nego objasnenija gde nachoditsia upomianutaja im rukopis.

Predsedatel Vilenskago cenzurnago komiteta

Adam Povstanskij

Sekretar *Michajlo Vasiljev*

VIII

Globėjo 1828 II 16 raštas nr. 125 švietimo ministrui (juodraštis)

Globėjas atpasakoja Vilniaus cenzūros komiteto 1828 I 19 rašto turinį ir pareiškia, kad jam komiteto pasiaiškinimas atrodo patenkinamas.

IX

Výriausiojo cenzūros komiteto 1828 IV 18 raštas nr. 312 globėjui (originalas)

Soglasno izložennomu v predstavlenii vašego vysokoprevoschoditelstva ot 16 fevralia sego goda za N 125, objasneniju Vilenskago Cenzurnago Komiteta na sčet žaloby Sviasčennika Janoviča, ja pokornejše prošu vas Milostivyj Gosudar' moj, sdelat' nadležaščee rasporiaženie, o objavlennii sviasčenniku Janoviču pričin, po kotorym prosba ego ne mogla byt' udovletvorena.

Ministr Narodnago Prosveščeniya *A. Šiškov*

Predsedatel Inžiner General Lejtenant

[*parašas neišskaitomas*]

X

Globėjo 1828 V 9 raštas nr. 654 Vilniaus Cenzūros komitetui (juodraštis)

Globėjas atpasakoja švietimo ministro 1828 IV 18 rašto turinį ir prašo painformuoti apie tai kun. Janavičių (t.y. Valmiką).

XI

Výriausiojo cenzūros komiteto 1828 VI 14 raštas nr. 398 globėjui (originalas)

Ministerstvo Narodnago Prosveščeniya

Glavnyj Cenzurnyj Komitet

V S. Peterburge 14-go Ijunia 1828 N 398

Otvet na N1537

[*pieštuku prirašyta*: k semu prisovokupliaetsia zapiska G. Rektora]
Gospodinu Popečitelii Vilenskago Učebnago Okrug.

Vsledstvie žaloby na vilenskij Cenzurnyj Komitet Vilenskoj Gubernii Vilkomirskago Poveta Plebanii Komajskoj ot ksendza Antonija Drozdovskago, Glavnyj Cenzurnyj Komitet po razsmotrenii rukopisi: *Dedykacya J. O. X. Jos. Giedrojciowi* na Polskom jazyke i *Giesmes Swiatyszkas* na Litovskom ili Žmudskom, predstavil mne, čto po mneniju onago, sii stichotvorenija ne moguť podležat' zapreščeniju po toj pričine, čto o nich ne zaključaetsia ni polza ni prijatnost', ibo Vysočajše utverždennym v 10 den Ijunia 1826 goda Ustavom o Cenzure (§ 1) dopuskajutsia takogo roda izdanija kol' skoro oni po krajnej mere bezvredny. V razsuždenii Žmudzkich pesnej v osobennosti, Glavnoj Cenzurnoj Komitet nachodit, čto za isključeniem zamečennych vilenskim Cenzurnym Komitetom mest, ne nastoit nikakogo prepjatstvija k propusku onych. Ravnym obrazom i posviaščenie Episkopu Samogitskomu kniazii Gedrojciu, chotia i soderžit v sebe nekotoryja grubija ošibki protiv jazyka i smysla, zamečennyya vilenskoj Cenzuroju, no po semu ne podvergaetsia zapreščeniju Ustavom po kotoromu (§ 154 ir 155) sii ošibki dolžno predostavit' ispravit' samomu sočiniteliu. Vpročem že ono ne zaključaet' v sebe ni kakich obidnych do ličnosti otnosiaščichsia vyraženij i otzyvov, koimi upominaemyja v onom osoby mogliby oskorbitsia i, buduči napisano v Pastušeskom i Romantičeskom rode, ne soderžit v sebe ničego protivnago pravilam Cenzury, i potomu po mneniju Glavnago Cenzurnago Komiteta možet byt' udobreno k napečataniju, esli tolko Episkop Kniaz Gedrojć k koemu ono otnositsia predvaritelno izjavit' svoe na to soglasie.

Utverdiv takovoe zaključenie Glavnago Cenzurnago komiteta pokorniejše prosu Vaše Vysokoprivoschoditelstvo predložit' o tom Vilenskomu Cenzurnomu Komitetu, prilagaja pri sem i samyya rukopisi stichotvorenija ksendza Drozdovskago.

Ministr Narodnago Prosveščeniya
General ot infanterii kniaz Liven
Predsedatel Inžiner General Lejtenant
[*parašas neišskaitomas*]

XII

Rektorius pastabos (nuorašas)

[prirašyta: 27 Ijunia 1828]

Zapiska

Na otnošenie G. Ministra Narodnago Prosveščeniya ot 14 Ijunia sego 1828 goda za N 398 k Ego Vysokoprevoschoditelstvu Gospodinu Popečiteliu Vilenskago Učebnago okruga.

Po žalobe ksendza Antonija Drozdovskago koego sočinenije pod zaglavijem *Dedykacya J. O. X Jos. Giedroyciowi i Giesmes Swiatyszkas* Vilenskij Cenzurnyj Komitet zapretil k izdaniju v svet, Glavnyj cenzurnyj komitet položil mnienie svoe, čto onoe ne zaključaja v sebe ni polzy ni daže prijatnosti na osnovanii § 1 Ustava o Cenzure Vysočajše v 10 den Ijunia 1826 goda utverždennago za isključeniem nekotorych mest soderžajuščich grube ošibki protivu jazyka i smysla ne podvergaetsia zapreščeniju i čto onoe ne zaključaet ni kakich obidnych do ličnosti odnosiaščichsia vyraženiij i buduči napisano v pastušeskom i romantičeskom rode ne soderžit v sebe ničego protivnago pravilam cenzury a potom i možet byt' odobreny k napečataniju.

Vilenskij cenzurnyj komitet razsmatrivaja sie sočinenie preispolnennoe grubymi ošibkami kak protivu jazyka tak i smysla prederživajas § 1 ustava o Cenzure 1826 goda vysočajše utverždennago zapretil pečatat' onoe po sledujuščim povodam.

1) Čto ono v celom svoego sostave nezaključaet polzy i naprotiv buduči napisano vo mnogich mestach bez smysla mešaet ešče sviaščennyja pesni s svetskimi.

2) Čto imianuet lica, kotoryja možeby ne želali byt' pomeščeny v stol' durnom sočinenii, kak naprimer Ozembly, Rouba, Ancyporoviča, Šimanska-go i pr.

3) Čto eželi predpisyvaetsia sprosit' pozvoleniya kniazia Gedrojcia, poželaet li on posviaščeniya sebe označennoj rukopisi, to sleduet sprosit' i pročich lic, kotoryje poimianovany v sem sočinenii.

4) Čto stol' bezmyslennoe sočinenie imeja odobrenie cenzury, služiloby primerom dlja drugih a posemu pričinialoby vred dlja podražatelej.

C

Iš Vilniaus Romos katalikų konsistorijos archyvo

Ukazy R. K. D. Kollegii 1822, 1823, 1824, 1825 i 1826 g. Nr. 19

Ukaz Ego imperatorskago Veličestva Samoderžca vserossijskago, Rimsko Katoličeskoj Duchovnoj Kollegii iz 1^{go} Departamenta, Vilenskoj Rimsko Katoličeskoj Duchovnoj Konsistorii.

Po ukazu Ego imperatorskago Veličestva, sej Departament slušav predloženie Ego Vysokoprevoschoditelstva G. Ministra Narodnago Prosveščeniya Glavnoupravliajuščago Duchovnymi delami inostrannyh ispovedanij v koem izjasniaja: čto nazyvajuščij sebia viceprelatom i podkantorem Vilenskoj kafedry, Vikentij Valmik v prislannom na imia Departamenta narodnago prosveščeniya ot 21^{go} fevralia 1826^{go} goda prošenii izjesnial, čto v aprele mesiače 1824 goda predstavil on predsedatelju Vilenskago cenzurnago komiteta profesoru Reške rukopis' sočinennoj Ksenzom Butkevičem litovsko polskoj grammatiki čto v mae mesiače togože goda rukopis' sija peredana byla dlja razsmotrenija professoru Leonu Bobrovskomu [*klaidingai vietoj*: Borovskomu] a ot nego spustia neskol'ko nedel' perešla v ruki k profesoru Žurovskomu, kotoryj proderžav bolee polutora goda, razrešil k napečataniju za isključeniem vvedeniya i drugih pribavlenij sostavliajuščich šest' listov da dvuch listkov vziatyh iz pečatnago bukvaria, čto prositel' tri raza obraščalsia v cenzurnyj Komitet o dozvolenii napečatat' grammatiku so vsemi pribavlenijami, no po izjasneniju Ego nepolučil zakonnago rešenija, krome oskorbitelnyh otzyvov ot Sekretaria Jurgeviča. Po semu ksenz Valmik prosil 1° ustanovit proizvodstvo žalovanie vsem členam cenzurnago Komiteta i sekretariu Jurgeviču do rešenija sego dela. 2°, naznačit' drugih bezpristrastnyh cenzorov poimenovannyh vprošennii 3° voznagradiť emu izderžki po perepiske v tečenii dvuch let 4°, dozvolit' nemedlenno napečatat' Grammatiku; 5° prežnyh cenzorov i po vychode sej knigi podvergnut' zakonnomu nakazaniju; 6° vydat' kopiju z rezolucii kakaja posleduet, vozvrativ emu i priloženija predstavleniija pri prošenii i 7° pošliny za gerbovuju bumagu otnest' na sčet cenzorov. Prošenie sie kak pisannoe v meste s priloženijami na prostoj bumage po sile ukaza pravitelstvujučago senata 4^{go} Dekabria 1821^{go} goda ostavleno bez dejstvija, Ksenz Valmik obraščalsia v Departament narodnago prosveščeniya eščė s dvumia prošenijami ot 20^{go} Junia i 14^{go} oktiabria 1826^{go} goda po tomu že predmetu kotoryja po prežnej pričine ostavleny bez proizvodstva. Nyne v prislannom v nov' prošenii Valmik prosit podvergnut' kogo sleduet vyzskaniju za samovlastnoe budto odvraščenie emu raporta ego ot 27^{go} jenvaria sego goda za No 78 s protivozakonnoju

nadpisju, o kakom raporte ego Departamentu prosveščenia vo vsia neizvestno, iz posledniago prošenia Valmika prilagaemago pri predložении kollegija uvidet netol'ko neosnovatelnost' ego trebovanij i nesobliudenie predpisannago zakonami poriadka v razsuždenii podači žalob no vmeste ukoritelnyja i derzkija vyraženia. Po semu Ego Vysokoprevoschoditelstvo predlagaet Kollegii predpisat' komu sleduet, zapretit' Svjaščenniku Valmiku, daby on neosmelivalsia vpred' nedelnymi žalobami i predstavlenijami zatrudniat' načalstvo. A esli on imeet osnovatel'nuju pričinu byt' nedovolnym dejstvijami členov Vilenskago cenzurnago komiteta, to ot nego zavisit obratitsia o tom s pros'boju v glavnyj cenzurnyj Komitet, razsmotreniju koego takovyja dela podležat.

Prikazali: s propisaniem onago predloženia, i s priloženiem kopii prašenija Svjaščennika Valmika, poslat' v onuju Konsistoriju ukaz, predpisav onoj, zapretit' pomianutomu svjaščenniku Valmiku, čtob on vpred' neutruždal nedelnymi žalobami i predstavlenijami načalstvo, pod opaseniem neminuemago postuplenija s nim po vsej strogosti zakonov, i v tom obiazat' ego podpiskoju; v pročem imet' onaja Konsistorija objavit' Emu Valmiku, čto esli on imeet osnovatel'nuju pričinu byt' nedovol'nym dejstvijami členov Vilenskago cenzurnago Komiteta, to o tom možet obratitsia s pros'boju v Glavnyj cenzurnyj Komitet; o čem k svedeniju donesti Ego Vysokoprevoschoditelstvu G. Ministru narodnago prosveščenia, Glavnoupravliajuščemu Duchovnymi delami inostrannyh ispovedanij i Kavaleru.

Maja 17 dnia 1827^{so} goda.

Assessor Prelat *Matfij Kopalinskij*

D

Vilniaus Romos katalikų konsistorijos archyvas. Personalinės kunigų bylos

I

Dzielo

za Ukazem Rzymsko katolickiego duchownego Kollegium 1. Departamentu po przedłożeniu JW-go Ministra Szyszkowa o zobowiązanie Rewersem Wikaryusza katedry wileńskiej X. Walmika iżby nieważył się utrudzać wyższych władz swemi petitami iak to uczynił skarżąc się na Komitet Cenzury Wileńskiej o zatrzymanie daney do teyże Cenzury Grammatyki Litewsko Polskiej przez X. Butkiewicza ułożoney. –

weszło 25 maia 1827.

II

Do Rzymsko-Katolickiego Wileńskiego Konsystorze

od

Niżej podpisanego

– Raport

Ukaz z Wileńskiego Rzymsko-Katolickiego Konsystorza w roku teraz idącym Maja 27 dnia za N. 857 dany, ażeby X. Walmik Wikaryusz Katedry Wileńskiej nieważył się nadal niedorzecznemi pismami utrudzać władze wyższe, jak to uczynił przez skargi na Komitet Cenzury Wileńskiej do Departamentu Narodowego oświecenia i Głównego Rządu Szkół zanoszone, wspomnianemu X. Walmikowi objawiłem, a następnie jaki od tegoż X. Walmika otrzymałem Rewers, taki przy niniejszym Raporcie mam honor w prześwietnym Konsystorzu złożyć. –

X. Justyn Węglewski

vice Dziekan Wileński

N. 49.

1827 roku

Czerwca 4 d.

III

Niżej podpisany daię niniejszy Rewers vice Dziekanowi Wileńskiemu WJX-dzu Justynowi Węglewskiemu, wtem: iż obiawił Ukaz Konsystorza Rzymsko Katolickiego Duchownego 1-go Departamentu Maia 17-go dnia za N-m 836 Nastaly przez który Duchowne Kolegium w stosowność przełożenia JW. Ministra Narodowego Oświecenia Główno Zarządzającego Duchownemi Dzielami Obcych wyznań i Kawalera, aby nieutrudzać wyższe władze skargami na Komitet Cenzury Wileńskiej lecz aby udawać się z prośbą do Głównego Cenzury Komitetu. W czen niniejszy Rewers własnoręcznie podpisuię.

Vice Pralat Kapituły mniejszey,

Podkantor i Wikaryusz Katedry Wileńskiej

Wincenty-Martynian Janowicz

z Walmow Walmusow Walmik

1827 r.

Junii 3-o dnia.

[1944]

NAUJA MEDŽIAGA APIE ANTANĄ BARANAUSKĄ¹

Petras Rimkūnas

Po Kristijono Donelaičio, savo „Metais“² iškėlusio³ lietuvių grožinės literatūros vardą, ryškiausiai pasireiškė Antanas Baranauskas. Kokios įtakos⁴ literatūros pasauliui turėjo po autoriaus mirties išspausdintieji „Metai“, su⁵ tokiu pat susidomėjimu buvo sutiktas Baranausko „Anykščių šilelio“ pasirodymas⁶. Tai du lietuvių literatūros stulpai, kuriuos persispausdino ir plačiai komentavo Vakarų Europos tautos.

Donelaitis ir Baranauskas gyveno visai skirtinguose laiko, vietos ir istorijos rėmuose. Donelaičio gyvenamoji epocha tautinių aspiracijų dinamika nepasižymėjo, ko nebūtų galima pasakyti apie Baranausko epochą ir ano meto⁷ Lietuvą, kur tautinis gyvenimas, ypač „Aušros“ metu, buvo potvyniu išsiliejęs. Dėl to literatūros istorikas, vartydamas Donelaičio kūrybą ir žvelgdamas į kūrėjo asmens gyvenimo užkampį, siauresne prasme suprasto tautinio momento nė nefiksuoja. Jis pasitenkina socialiniais motyvais, kurių buvo gausu Donelaičio kūryboje. Baranauskas stovi visai kitoje plotmėje. Jis kūrė tuo metu, kai tiek

1 A) Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-102, l. 1–23. – Čia ir toliau neautorizuota korektūra komentuojama nurodant tekste buvusį žodį ar frazę. Visame tekste Dr. keista į dr., vysk. – vyskupas, ark. – arkivyskupas. Skliausteliai /.../ keisti į dabar vartojamus (...), pavyzdžiui, /3/ – (3). Frazės, knygų ir straipsnių pavadinimai, paskiri žodžiai kitomis kalbomis (pav., lotynų, lenkų), jei jie pateikti ne kabutėse, rašomi kursyvu: pavyzdžiui, motto – *motto*, Slowo – *Slowo*. Taip pat kursyvu rašomi visi išretinimai: pavyzdžiui, pamokslų teorija – *pamokslų teorija*; kursyvinami ir pabraukimai, pastarųjų pagrindiniame tekste atsikant. Taisomos akivaizdžios klaidos, neatitinkančios dabartinių rašybos normų: pastumėjęs – *pastūmėjęs*, trugdyti – *trukdyti*. Pavardžių santrumpos išskleidžiamos laužtiniuose skliaustuose: B-kas – B[aranausk]as. Neautorizuoti redaktorių taisymai, korektūra atskleidžiami išnašose, autorizuoti redaktorių komentarai (pavyzdžiui, V. Biržiškos) žymimi išnašoje žvaigždute *, Pavyzdžiui, *A. Dambrauskas tvirtina, kad Pask[utinis] Pamokslas yra ne Baranausko darbas. Vac. B-ka (žr. 26 išnašą). Sudarytojų pastabos, komentarai šalia išnašos ženklinami raidėmis: A), B), C) ir t. t., bet ne ištisine numeracija, o atskirai kiekviename lape. Bibliografinės nuorodos ir autoriaus (P. Rimkūno) pastabos ir komentarai nukelti į straipsnio pabaigą, tekste nuorodas žymint laužtiniuose skliaustuose – [3], [9] ir pan. .

2 B) Pirmas leidimas, parengtas Liudviko Rėzos, pasirodė 1818.

3 Mašinraštyje buvo „išauginusio“, taisyta, galimas daiktas, J. Rimanto ranka.

4 Buvo „kokią įtekmę“, taisyta ranka.

5 Jungtukas įterptas ranka.

6 C) Pirmą kartą „Anykščių šilelis“ išspausdintas Lauryno Ivinskio 1860 ir 1861 m. „Kalendoriuje“. Autoriaus ir Hugo Weberio parengti paraleliniai tarminis ir sunormintas tekstai išleisti knygoje *Ostlitauische texte* (Weimar, 1882). Atskiras leidimas, redaguotas Jono Jablonskio, išėjo Vilniuje 1905.

7 Taisyta ranka vietoj „tūdienę“.

statiškos, tiek dinamiškos tautinės kovos pulsas buvo juntamas kiekvienoje Lietuvos vietoje ar net už etnografinių jos ribų. Dėl to istorikas Baranausko epochoje, o ypač jo gyvenime, ieško tų momentų, kurie plaukia iš tuolaikinių nuotaikų.

Be aukšto kūrybinio lygmens sutapimo, be tautinės kovos atžvilgiu skirtingų epochų, Donelaitį ir Baranauską lietuvių literatūros istorijoje jungia ir skiria profesinis momentas. Abu jie dvasininkai. Tik Donelaitis – eilinis pastorius, o Baranauskas – katalikų vyskupas. Dėl skirtingų gyvenamų laikotarpių ir dėl skirtingų profesinių pareigų Donelaičio gyvenimas panašus į šaltą epinį pasakojimą, kai Baranausko – pilnas vingių, krioklių, duburių; tai aukštos įtampos drama, turinti daug situacijų ir daug atomazgų.

Donelaičio ir Baranausko eskizinį sugretinimą čia davėme vien tam, kad parodytume du didelius talentus, kūrčius sunkiose sąlygose, bet labai skirtingai gyvenime traktuojamus. Apie Donelaitį, nors nedaug žinių teužsiliko, bet jos tiesios ir aiškios, joks komentatorius čia nereikalingas, gi apie Baranauską buvo veik tiek nuomonių, kiek žmonių apie jį rašė⁸. Ypatingai diskutuojama Baranausko savaip⁹ suprastoji ir skelbtoji tautinė koncepcija, daugiau paryškėjusi jo gyvenimo saulėleidy, nors su grožine Baranausko kūryba nieko bendra neturėjusi.

Jei ne „Aušra“ ir jos skelbtosios idėjos, jei ne aukštos pareigos dvasinėje hierarchijoje, anais laikais reikalavusios didelio sugebėjimo¹⁰ laviruoti, ir bažnytinės politikos – vargiai kas tą senelio kampuotumą būtų pastebėjęs. Tenka manyti, jo gyvenimas tada būtų buvęs toks pat lygus ir epiškas kaip Donelaičio. Tie visi veiksniai, ypatingai vyskupo lazdos politika, bus priežastis¹¹ palyginti daug atsiminimų apie Baranauską. Ir čia spausdinami Adomo Jakšto – prelato Aleksandro Dambrausko, Maironio – prelato Jono Mačiulio ir vyskupo Kazimiero Paltaroko neskelbti atsiminimai bei pastabos daug¹² kur liečia tą Baranausko savotiškai suprastą tautiškumą, išplaukusį iš sielų ganytojo pareigų.

Šiam klausimui pilniau nušviesti bei skaitytojo geresnei orientacijai, ryšium su čia skelbiamais atsitiktinai¹³ rastais ar gautais atsiminimais, duosime keletą svarbesnių apie Baranauską nuomonių, išryškėjusių pastarųjų penkiasde-

8 Redaktorius J. Rimantas ties šiuo sakiniu parašėse parašė klausukus.

9 Žodis įterptas ranka.

10 Žodis įterptas ranka.

11 Žodis įterptas ranka.

12 Žodis įterptas ranka.

13 Buvo „pripuolamai“, taisyta ranka.

šimt metų laikotarpį¹⁴. Tai Baranausko kaltinimai ar jo pateisinimai, dėl kurių objektyvi literatūros istorija dar nėra tarusi paskutiniojo žodžio. Iš didelių asmenybių ir didelių kūrėjų visuomet daugiau reikalaujama, kaip greičiau kad pastebimas ir jų gyvenimo užkulisis. Baranauskas – didelis kūrėjas, dėlto ir tauta iš jo kur kas daugiau reikalavo, negu jis jai davė. Iš tų reikalavimų ir kilo dviejų rūšių pagrindiniai kaltinimai: 1) kūrybinio atžvilgiu ir 2) tautiškumo supratimo atžvilgiu.

Pirmąjį kaltinimą geriausiai išreiškė J. Dobilas-Lindė: „Visai natūralu, jei toks kraštas davė mums maldingiausią iš visų kūrėjų. Tik žemelė jam niekada nedovanos už šventųjų Prometėjaus tradicijų sulaužymą: kūrėjas iš dangaus turi vogti šviesą ir nešti paniukusiam pasauliui; o mūsų dainius atbulai padarė: prisirinkęs jos čia tiek, kad visas ne sykį spinduliudavo, – vos žiupsnelį mums blokštelėjęs, visą tą taip brangų ir taip Lietuvai reikalingą turtą nusineša tylomis į dausų pasaulį“ [1]. Ir dr. J. Basanavičius prieš „Aušros“ pasirodymą, vykdamas pro Kauną, užsukdavo aplankyti „Anykščių Šilelio“ autoriaus. Vieno svečiavimosi metu jie išsikalbėjo apie poeziją. Basanavičius prikaišiojo Baranauskui plunksnos metimą ir talento užkasimą. Vėliau Basanavičius tą pasikalbėjimą Baranausko atminimui skirtoje antologijoje¹⁵ „Gabija“ taip aprašė: „Man tuomet jam į akis pasakius ir didį gailestį išreiškus, kad jis, turėdamas taip puikų poetišką talentą, jį žemėse užrausęs laiko ir nenori lietuviams ir ką daugiau suteikti, kuomi jie pasidžiaugti galėtų, – Baronas, sutraukęs pečius, išsitarė: „Kunigystės priedermės – ir poezija... Kaip sutaikinti? Sunku!...“. „Ir aš negalėjau ką atsakyti *ultra posse nemo obligatur*“ [2]. Be tos Baranausko suminėtos priežasties buvo jų ir daugiau: filologinės studijos, profesoriavimas, homeopatija, muzika... Gi svarbiausia priežastis, reikia manyti, bus toji, kad Baranauskas buvo ne racionalaus proto, bet jausmo poetas. Jausminė poezija liejasi kūrybiniais vaizdais, dažnai neišdailintais (priešingai racionalistams), jaunystės brendimo metu. Istorija žino daug poetų, kurie skaidriai perdegdavo brendimo laikotarpy, jausminės poezijos tarpsny, o vėliau nieko nebepasakydavo; iš jų talento likdavo tik kaitriai degusio ugniakuro pelenai. Baranauskas grožinio žodžio kūrybos atžvilgiu skirtinas prie pastarųjų. Tai jis pats Basanavičiui patvirtina: „Dėl poezijos, girdi, reikia turėti jaunystės dienas, o toms seniai praėjus, dvasios mitrumui pragaišus, jau ir ant Pegaso neužsėstumei...“ [3]. Šią tiesą Baranauskas greit įrodė praktiškai. Kiek laiko prabėgus po ano su Basanavičiumi pasikalbėjimo, 1883 m. jis parašo ciliuotą sveikinimą naujai

14 Buvo „bėgy“, taisyta ranka.

15 Redaktorius J. Rimantas virš šio žodžio parašė klaustuką.

įšventintam vyskupui Paliulioniui¹⁶. Sveikinime, reikia manyti, Baranauskas nuoširdžiai pasisako, nes ir mus jis įtikina, kad tame ilgame – 131 eilutę turinčiame eilėrašty poezijos nėra:

Kitkart dainuot mokėjau,
Bet dabar pasenėjau:
Ir kanklai sudruniję,
Ir striunos surudiję,
Stemplė gargia užkimus,
Jausmė smokso aprimus.
Imu skambint – barbena,
Imu rentaut – szwatrena,
Tylėt dwasia paprato;
Bet kaip szyszas sukrato
Tada tylėt sunkoku,
Nu, kaip moku, taip szoku.
Isz ko to szyszo kilta?
Isz ko szirdės suszilta?
Ne isz ko kito,
Kaip tik isz szito, ir t.t.¹⁷ [4].

Nebeieškant daugiau gausių pavyzdžių, rodos, bus aišku, kad tie nekūrybingumo¹⁸ kaltinimai „Anykščių Šilelio“ autoriui nelimpa. Jie išsilieję publicistikoj, giliau neižvelgus į klausimo esmę. Jakštas savo atsiminimuose apie¹⁹ Baranauską darbo sričių kaitaliojimo priekaištą taip pat atmeta kaip neteisingą. Tik Jakštas motyvuoja tuo, kad „savo darbo dalykus jis rinkos ne pats, bet dirbo tai, kas jam buvo pavesta“.

Antrasis kaltinimas, liečias tautinį klausimą, nepaprastai rimtas ir opus. Juo operuoti tenka labai atsargiai, pirma išstudijavus anų laikų sąlygas, nuotaikas ir dvasinio gyvenimo apraiškas. Šį klausimą paliečia visi trys čia spausdinamų atsiminimų autoriai. Jie daugiausia konstatuoja tik patį faktą [ir] Baranausko

16 A) Mečislovas Paliulionis (1834–1908), 1883 konsekruotas vyskupu.

17 B) „Sveikinimo jo myl[istos] Žemaičių vyskupo Paliulionio“ autografas, datuotas 1883 liepos 12/24 d., saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyne, f.1-532. Pirmą kartą spausdinta *Szwiesa*, 1887, nr. 1. Kritinę publikaciją žr.: Antanas Baranauskas. *Rinktinė*. Parengė Regina Mikšytė. Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 140–144.

18 Buvo „kūrybinio požvilgio“, taisyta ranka.

19 Žodis įterptas ranka.

pareikštą nuomonę²⁰ nedarydami iš to toliau siekiančių išvadų. Aiškumo dėliai peržvelgsime istorinę klausimo raidą.

Vos pasirodžius „Aušrai“, 1883 m. Basanavičius Petrapilio dienrašty „Novoje Vremia“ išspausdina straipsnį „Po povodu polskich radostiei“ (2502, 2529, 2557 nr. nr.) ir kiek vėliau – „Poliaki v Litvie“ (2634 nr.). Tuose straipsniuose Basanavičius griežtesniais žodžiais puolė lietuvių lenkinimą, o ypatinškai iškėlė tą lenkinimą per bažnyčią, suminėdamas Vilniaus, Seinų vyskopus ir Žemaičių pavyskupį Beresnevičių, artimą Baranauskui žmogų. Baranauskas į paskutinįjį str. atsakė „Przegląd Katolicki“ laikrašty (1883 m. 38 nr.) Basanavičiaus kaltinimus atremiančiu str. „Czy kościół katolicki wynaradawiał litwinów? Odpowiedź Żmujdzina na niektóre zarzuty gazety *Novoje Vremia*“²¹. Baranauskas visus priekaištus dėl sąmoningo lenkinimo atmetė, o lenkiškų giesmių giedojimą procesijos metu pateisino, nes toks yra popiežiaus aprobuotas Piotrkovo ritualas, ir versti giesmes į kitą kalbą esą negalima. [Apie] šią ginčą jau minėtoje „Gabijoje“ užsimena ir pats Basanavičius, laikydamas tai įžanga į Baranausko konfliktą su „Aušra“.

Baranausko neigiamą nusistatymą „Aušros“ atžvilgiu daug kas linkęs laikyti vienu iš didžiausių jo nusikaltimų tautiškumo reikalui. Tačiau pats konflikto pobūdis tokiam kaltinimui pagrįstos medžiagos neduoda. Baranauską, pirmoje vietoje statantį religinį momentą, skaudžiai užgavo „Aušros“ redaktoriaus Basanavičiaus anksčiau minėti straipsniai, jo manymu, puolą bažnyčią. To negana. Basanavičius, autoriaus neatsiklausęs, „Aušros“ pirmajame numery išspausdino Baranausko niekur neskelbtą²² eilėrašį „Lietuvos senovės paminėjimas“²³. Baranauskas gal į tai būtų nereagavęs, jei toje pat „Aušroje“ nebūtų tilpusi J. Mikšo (vėliau paaiškėjo – be Basanavičiaus žinios) recenzija, kurioje Vištelio versta Kraševskio „Vitolio rauda“ prilyginama Šventraščiui. Kietą dogmatinių tiesų gynėją ir Lietuvos bažnyčios šulą Baranauską tai skaudžiai paveikė, ypač dar tuo, kad jis buvo gavęs pastabų dėl bendradarbiavimo „bedievių“ laikrašty. Dvasininkų akyse „Aušros“ vardą dar labiau suniveliovo joje tilpęs J. Šliūpo straipsnis apie Daukantą, piktai užkabinęs tikėjimą. Stai-

20 Prie šios sudurtinio sakinio dalies redaktorius parašėje parašė klaustuką.

21 A) Antoni Baranowski. Czy Kościół Katolicki wynaradawiał litwinów. *Przegląd katolicki*. 1883, no. 38, s. 605–608.

22 Pabraukęs prieš šią pastabą esančius du žodžius pieštuku, redaktorius parašėje parašė klaustuką.

23 B) A. Baranausko eilės „Lietuvos senovės paminėjimas“ buvo publikuotos rinkinyje: *Lakšutės giesmelės: jaunimo mėgiamųjų dainų rinkinėlis*. Vilnius: M. Piaseckaitės Šlapelienės knygyno leidinys, 1913. p. 3–5.

gus Baranausko būdas to nebepakėlė, ir jis 1883 m. birželio mėn. vokiečių kalba parašo „Aušros“ redakcijai laišką, kuriame protestavo prieš jo eilėraščių išspausdinimą be autoriaus sutikimo, prieš minėtus straipsnius, bet „pirtardamas „Aušros“ leidimui, siūlė neižeidinėti tikėjimo jausmų“ [5]. Pirmasis šitą konfliktą išpopuliarino dr. J. Šliūpas. Jis jau 1890 m. Tilžėje išleistame stambesniame veikale „Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai“ karčiai ižeidinėjo Baranauską, ne tik vadindamas jį „aitriu fanatiku“, bet ir iš paviršiaus rimton literatūros istorijon įbrukdamas tokį banalų faktą, surištą su minėtu Baranausko ir „Aušros“ konfliktu: „Lietuviai jam nelukėtai pasidėkavojo už tokį iszsitarimą priesz visatinį tėvyniszką garsą. Jaunuomenė isz Garlavos nusiuntė jam 1884 m. kryžių su visokiomis bjaurybėmis: kryžius buvo isz sudžiovinto gruczko padarytas, o peczvietys isz lako nuo szvaksinės diežutės, prieg tam buvo padėtas paraszas: *Uż platinimq polszcziznos ir uż gesinimq lietuvystės*. Taip tai kaip kada atkerszyja lietuviai... Kersztas regisi ganėtinai pasiekė savo mierį“ [6]. Nežinia, ar Baranauskas tą „kryžių“ gavo, bet šitoji Šliūpo literatūros istorija tikrai jį, tada pavyskupį, pasiekė, o pasiekusi skaudžiai ižeidė ir²⁴ tokio užsispyrusio būdo žmogų galėjo dar labiau pastūmėti i²⁵ nevaisingą kovą ir prisidėti prie²⁶ nesuprantamų jo pažiūrų tautiškumo klausimu susidarymo²⁷.

Kan. Juozas Tumas-Vaižgantas, – savo nevaržomu stiliumi daug kur per grubiai Baranauską aprašęs, ką pamini savo pastabose ir Maironis, – į „Aušros“ konfliktą ir Šliūpo argumentus žiūrėjo kiek kitaip: „*Aušrą* kritikuoti buvo gero pamato, ypač, kai ją pagadino (tai ir Basanavičius patvirtina) įsikišęs Šliūpas. Kad ne tai, mes galėtume pritarti jo papeikimui Baranauskui, kam jis *Aušrą* lenkų laikraštyje peikęs už tai, kad ji skirianti lietuvius nuo lenkų. Aštrų papeikimą tam dalykui rasite žemiau; tačiau ne tokį, kokį suruošė, žinoma, tas pats Šliūpas, sukurstęs Garliaviškius nusiųsti 1884 m. *gručko kryžių su visokiomis bjaurybėmis*. Abejojame, ar tas *kerštas ganėtinai pasiekė savo mierį*, nes po to Baranauskas šimtą kartų smarkiau užstojo *polščiznq*“ [7].

Tautinio klausimo supratimas ir jo interpretacija ryškiausiai pasireiškė Baranausko parašytame „Paskutiniame pamoksle wiena Zemajcziu kuniga priesz smerti“, kaip ir čia spausdinamuose Jakšto atsiminimuose, kuriuose Baranauskas kalba apie *gente lituani, natione poloni*. „Paskutinį pamokslą...“ 1889–1890 m. išspausdina „Vienybė Lietuvninkų“ ir išleidžia atskiru leidinėliu, tik

24 Jungtukas įterptas ranka.

25 Mašinraštyje buvo „užgrūdinti“, taisyta ranka.

26 Mašinraštyje buvo „i senatvę“, taisyta ranka.

27 Žodis įrašytas ranka.

su praleidimais tų vietų, kur autorius kalba apie lietuvių santykius su lenkais. Baranauskas dėl tų praleidimų įsižeidė²⁸ ir 1895 m. Prūsiose išspausdino antrąją pilną laidą. Šioje brošiūroje jis aprašė lietuvių ir lenkų santykius, lenkus labai aukštai iškeldamas. Lenkai – lietuvių mokytojai, gynėjai ir prieteliai... Be lenkų lietuviai būtų virtę liuteriais... Ragina mokytis lenkų kalbos ir prideda: „bet neniekinkit ir nepameskit sawosios brangios žemaitiszkos kalbos“ (56 psl.). Tumas dėl²⁹ šito „Paskutinio pamokslo...“ smarkiai Baranauską puolė „Tėvynės Sarge“ (1896 m. 4 nr.) ir vėliau lietuvių literatūros paskaitose. Bet buvo vietų, kurios jam ir kitiems jauniems kunigams patiko. Tai žodžiai prieš katalikus persekiojančią carinę Rusiją. Dėl to Tumas minėtą brošiūrą trumpai apibūdina: „Tai buvo aiškus revoliucinis, nors dvasiškas, aktas prieš Rusiją, už Lenkiją“ [8]. Ši Baranausko rašinį^{*30} galima suprasti tik žinant jo besąlyginį atsidavimą katalikų bažnyčiai, kurios globoje turinčios gražiai sugyventi dvi katalikiškos tautos, kenčiančios bendrą Rusijos priespaudą. Artimai prie Baranausko buvęs J. Daubaras jį taip charakterizuoja: „Mylėjo jisai savo tėvynę, bet visame savo gyvenime *pirma* buvo kunigas, Bažnyčios sūnus, o paskui jau lietuvis. To patsai jisai laikėsi ir reikalaujavo to pačio nuo kunigų – nesikišti į jokią politiką ir būti *Kristomanais*“ [9].

Dar galima pririnkti visą eilę smulkmenų, kurios Baranauskui charakteringos ir atskleidžia jo mėtymąsi, sau prieštravimą. Jos pavaizduoja bent iš dalies³¹ Baranausko būdą ir staigų, neapgalvotą veikimą, dėl³² kurio jis kartkartėmis buvo kaltinamas kaip ir dėl³³ tautinių aspiracijų nesupratimo³⁴.

Seminarijoje dėsto lietuvių kalbą, pats ja žavisi, kelia, o tuo pat metu ant savo tėvų kapo į Anykščius iš Kauno atsiunčia špižinį paminklą su lenkišku parašu viršuje ir lietuvišku – apačioje [10].

1875 m. gegužės 20 d., laidojant vyskupą Motiejų Valančių, Seminarijos inspektorius kun. Baranauskas prie jo karsto pasako lenkišką pamokslą, kuriame iškelia nepaprastus Valančiaus nuopelnus. „Krito, kaip karžygys, – darbo ir uolumo auka“, gaudeno jis gausius laidotuvininkus, bet savo pamoksle ne tik nepaminėjo Valančiaus tautinio darbo, bet nė lietuvių vardo, su kuriuo miręs

28 Mašinraštyje buvo „užsigavo“, taisyta ranka.

29 Mašinraštyje buvo „už“, taisyta ranka.

30 *A. Dambrauskas tvirtina, kad Pask[utinis] Pamokslas yra ne Baranausko darbas. Vac[lovas] B[iržiš]ka.

31 Mašinraštyje buvo „dalelę“, taisyta ranka.

32 Mašinraštyje buvo „už“, taisyta ranka.

33 Mašinraštyje buvo „nesupratimu“, taisyta ranka.

34 Žodis įrašytas ranka.

vyskupas taip artimai buvo suaugęs. Vargiai kas kitas galėjo taip sklandžiai suminėti Valančiaus nuopelnus, kaip Baranauskas. Nuosekliai iškelta viskas, išskyrus tautinius nuopelnus. Pamokslas pradedamas *motto* iš Jeremijo rašyto, kurias vėliau į lietuvių kalbą beversdamas Baranauskas mirė. Paskutinis jo mirties dieną išverstas sakinytis buvo: „Padarė, jog man niekas nebesiseka“ [11]. O maždaug tuo pat metu Basanavičius taip aprašo jo pasikalbėjimą su Baranausku: „Mudviejų kalbos, kiek atsimenu, sukinėjosi daugiausiai apie lietuvių, kaip tuomet apie ją suprantama buvo, apie lietuviškos kalbos atgaivimą, apie jos grožybes ir kitas panašias temas“ [12].

Prieš važiuodamas į Seinus, kaip savo atsiminimuose pasakoja vysk. Palta-rokas, Baranauskas atėjo su klierikais atsisveikinti.

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus! – pasisveikina.

– Per amžių amžius, – atsako klierikai. Baranauskas kalba toliau:

– Mes – lenkai, jūs – lietuviai; mes mokomės jūsų kalbos, jūs mokykitės mūsų kalbos. *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!* – ir išėjo važiuoti į Seinus. O 1897 m. gruodžio 28 d., nuvykęs į Seinus ir pradėjęs eiti vyskupo pareigas, pirmas iš vyskupų Seinų katedroje pasako įspūdingą pamokslą lietuvių kalba. Pamokslu ir naujuoju vyskupu lietuviai susižavėjo iki ašarų... Praslinkus porai metų, savo senelį Seinuose atlanko moksleivis A. Vienuolis-Žukauskas: „– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus! – pasveikinau aš savo senelį ir pabučiavau jam ranką.

– *Na wieki wieków. Amen*, – atsakė man mano senelis ir įsisiurbė į mane akimis.

Aš sumišau ir nežinojau, kaip toliau kalbėti.

– *A któs jestes?* – lyg nusteбęs paklausė vyskupas.

Aš pasisakiau jau lenkiškai“ [13].

1897 m. birželio 19 d. Baranauskas vieši Plungės dvare ir ta proga svečių knygoje įrašo šį eilėrašį:

Po szituo stogu
Węszét patogu:
Cza kożnas żodyś
Szirdį parodyś
Cza tikra szirdis
Par lųpas girdis
Cza kożnam darbe
Gaun Dėwas garbę

Tarnai dorybę
Wargszai szwėsybę
Allkani maistą
Ligonys waistą.
Tegul gi Dėwas
Nū pikto gina
Dirwas ir pėwas
Wiską laimina
Szirdis ir balsą;
Ir dūda skalsą
Ir waisių gerą
Ir paukszczu perą
Teszmenis, dėtis,
Daržines, klėtis,
Brąswas ir piutis
Isczas ir krutis
Sweikata, laimę
Meilę ir baimę [14].

Ne tiek Baranausko kūrybai reikšmingas šis neseniai rastas eilėraštis, kiek pats faktas, kad toje knygoje veik visi įrašai lenkiški, o Baranauskas vienintelis įrašė lietuviškai. Tenka atminti, kad ne taip seniai buvo antrąja pilna laida išleistas jo „Paskutinis pamokslas wiena Zemajcziu kuniga priesz smerti“, su-
laukęs daug užsipuolimų.

Nors nepaprastai duburingas buvo Baranausko gyvenimas, pilna prieštara-
vimų jo tautinė veikla, bet nuo gimtosios kalbos savo širdy jis niekuomet
nenutolo. Jo jausminis pasaulis, nors į senatvę ir išblėšęs, turėdavo grįžti prie
tų žodžių, kuriuos jis viename laiške draugui Hugo Weberiui parašė: „Pirmėji
tėsos spinduliai mąno prôte lėtūwiskai mań krutińę sukaĩtino, sudrėbino. Manę
motūtė lėtūwiskai supdamą lylawo, áuklėtoja lėtuwiskai pāsakas sakýdawo.
Pírmosios daĩnos lėtūwiskai³⁵ mań szirdiń klūdė. Wáikszzodamas móks-
linyczon, ką tiktaiń nū mókytoju ar rúsiskai ar lėnkiskai girdėdawau, arbā
patsai po knigās skaitýdawau, wís taiń sāwo tėwėlams potām lėtūwiskai ap-
sakinėdawau. Lėnkiszkos kalbōs newėikiai iszmókau; 17 mėtų turėdamas dar
netĩkusiai lėnkiszkai kalbėdawau“ [15].

35 Įterpta ranka pradedant žodžiu „pasakas“.

Jo atminty iki gyvenimo saulėleidžio išliko ir Valančiaus žodžiai, kuriuos lenkų kalba rašytame laiške (1865.I.8) parašė³⁶ ką tik iš užsienio grįžusiam Baranauskui. Tarp kitko ten rašoma: „Dviejų daiktų bijau, kad per didelį darbą nenustotum sveikatos ir kad užsiėmęs prakilnesniais darbais – neužmirštum Lietuvos. Juk nuo neatmenamų laikų šitoji šalis neturi rašytojo, todėl ir toji liaudis naudojasi tiktai žemaitiškais knygomis. Reikia, kad pirmutinis savo darbus pašvęstum tautiečiams“ [16]. Jei Baranauskas, kaip kūrėjas, tarpais ir nustodavo rūpinęsis tais Valančiaus minimais tautiečiais, tai kad vėl nauju impulsu prie jų grįžtų. Jei jo ranka, gyvenimui pasvirus į vakarus, nebeturėjo tos gaivios kūrybinės šilimos, – ne „Anykščių Šilelio“ autoriaus kaltė. Jis davė, ką galėjo. Seinuose prirašė ar išvertė daug giesmių, o pačią gyvenimo pabaigą norėjo apvainikuoti lietuvišku šv. Raštu. Net sirgdamas dirbo nepaprastai daug. Per keliolika mėnesių (1901-1902) Baranauskas išvertė tris penktadalius viso Šventraščio.

Kaltinimas dėl³⁷ tautiškumo supratimo tam žmogui, kuris niekuomet nėra atšaukęs savo patriotinės lyrikos, žavėjusios ir žavinčios plačiausias tautos mases, kuris pirmoje eilėje prie lietuviškojo žodžio išklupodavo ištisas dienas, – negali būti laikomas tiksliai šūviu ir negali bent kiek pritemdyti skaidriai žerinties didžio poeto aureolės. „Daug kas jį kaltino pataikaujant lenkams, kurie mokėjo į jį prieiti, tačiau jis tai darė iš grynios širdies, savito teisybės supratimo ir baimės, kad į bažnyčios gyvenimą neįsiveržtų pergriežtų naujenybių“ (M. Biržiška) [17]. O tų naujenybių vis tik buvo pastebima, jei ne kur kitur, tai Baranausko platinamose giesmėse. Net 1900 m. jis rašo broliui Jonui laišką ir kviečia pas save: „Atvažiuok ant ilgesnio czėso, kad galėtumai iszmokti bent keletą nauju szwentu gėsmiu ir persiraszės parwežti Anyksztėnams“ [18]. Kaip Daubaras tvirtina, lenkai nuo Baranausko asmens ilgą laiką net po jo mirties nenorėjo nutrinti „litvomano“ vardo. Būna žmonių, kurių gyvenimo keliai šiek tiek paaiškėja tik po šimtmečio...

Pateikę vieną kitą nuomonę daugialypės Baranausko asmenybės atžvilgiu, manome, skaitytojui būsime padėję geriau susiorientuoti čia spausdinamuose Jakšto, Maironio ir Paltaroko atsiminimuose.

36 Mašinėraštyje buvo „atsiuntė“, taisyta ranka.

37 Įrašyta ranka.

1. *ADOMO JAKŠTO-DAMBRAUSKO ATSIMINIMAI
APIE VYSK. A. BARANAUSKĄ*³⁸

I

Su a. a. A. Baranausku aš susipažinau 1881 m., įstojęs Kauno Kunigų seminarijon. B[aranausk]as tuomet joje inspektoriavo ir profesoriavo. Aukštesnių kursų klierikams dėstė jis moralinę teologiją ir homiletiką, o pirmamečiams – lietuvių kalbos gramatiką.

Profesorius jis buvo neblogas. Moralinę teologiją aiškino lotyniškai, suprantamai, bet niekad neišeidavo iš vadovėlio ribų ir nevargindavo klausytojų kazuistika.

Su homiletika bei „šv. iškalbos mokslu“ buvo daug vargo, nes nebuvo jokio vadovėlio. Jis teko pačiam B[aranausk]ui sustatyti, o klierikams iš jo rankraščio nusirašinėti.

Pagamintasai B-o homiletikos vadovėlis buvo sausokas, nes tepaduodavo tik pačius reikalingiausius nurodymus, kaip pamokslai suplanuoti, kaip jų dalyš sutvarkyti ir kaip jie iš sakyklos pasakyti. Kitaip sakant, tai buvo *pamokslų teorija*.

Šalia jos B[aranausk]as rūpinos ir praktiškai klausytojus supažindinti su pavyzdingais gerų pamokslininkų pamokslais. Tam tikslui jis duodavo mums skaityti garsaus lenkų jezuito Petro Skargos pamokslus ir liepdavo jų turinį atpasakoti raštu.

Homiletiką ir moralinę teologiją B[aranausk]as ne tik dėstė, bet ir reikalavo, kad klausytojai tuodu dalyku gerai išmoktų. Apie lietuvių kalbos pamokas to negalima pasakyti. Manydamas, kad visų klierikų gerais kalbininkais ir litvanologais vis tiek nepadarys, B[aranausk]as didesnio lietuviškos gramatikos mokėjimo iš klierikų ir nereikalavo. Kiek kas mokėdavo, tiek ir užtekdavo.

Viena, ko B[aranausk]as griežtai reikalavo, tai, kad pirmamečiai klierikai pristatytų jam savo tarne parašytas po tris pasakas bei šiaip jau pasakojimus. Gavęs tuos rašinius, B[aranausk]as tam tikrais ženklais pažymėdavo tarmiškas jų ypatybes ir patikrinęs jas, autoriams antrąkart savo rašinius beskaitant, perrašydavo savo ranka ir siųsdavo vokiečių mokslininkui H. Weberiui. Iš Weberio palikimo tuos raštus išleido 1920 m. dr. Spechtas savo knygoje : *Litauische Mundarten*. Ten radau tarp kitų ir savo tris pasakas.

38 A) Publikaciją žr.: Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas. Mano atsiminimai apie vyskupą A. Baranauską. *Literatūra ir kalba*. T. 19: Antanas Baranauskas. Vilnius, 1986. P. 433–438.

Bet, žinoma, tos pasakos negalėdavo įkvėpti klausytojams didesnės simpatijos B-o lietuviškos gramatikos pamokoms, ypač kad tos nesimpatijos joms buvo ne viena priežastis.

Pirmiausia, B[aranausk]o dėstomoji lietuviška³⁹ gramatika buvo sunkoka, reikalaujanti nemažo kalimo. Klierikai turėdavo, pavyzdžiui, išmokti, kurie lietuvių kalbos garsai yra čiulpiei, kurie švilpiei, kurie šnypščiai ir t. t. Nuo šio pastarojo termino klierikai ir visą B[aranausk]o gramatiką pašiepiamai pavadino „šnypštine“.

Lietuvių kalbos sintaksei B[aranausk]as taipgi prisikalė nemaža naujų gramatiškų terminų, pasidarytų iš to pat žodžio sakyti, k[aip] š[tai]: *sakulys, sakinys, sakanas* ir t. t. Tai irgi davė medžiagos klierikų humoristikai. Iš tų naujų terminų jie prisidirbo juokingų posakių, pav.: „kai paimsiu sakulį, kai drošiu tau per sakinį, tai man pamatysi sakaną“ ir p[an].

Ne be kaltės čia buvo ir pati B[aranausk]o dėstymo sistema. Klierikai seminarijose atvykdavo jau gerai apsipažinę su kitų kalbų gramatikomis, pav., rusų, lotynų, vokiečių, parašytomis populiariai pedagogiškai. Nei į vieną iš jų B[aranausk]o gramatika nebuvo panaši. Mat, B[aranausk]as savo gramatikai medžiagą sėmė iš Schleicherio *Litauische Grammatik*, parašytos kalbininkams, taigi primurgdytos visokių moksliškų pastabų, įvairių pavadinimų ir kitokių smulkmenų. B[aranausk]ui, kaip kalbininkui, visa tai atrodė svarbu, o klierikai žiūrėjo į tai, kaip į tuščią, neįdomų balastą.

Todėl pigu suprasti, kad tokioje atmosferoje B[aranausk]o lietuvių kalbos pamokos nerado klausytojuose reikiamo atbalsio ir neatnešė tiek naudos, kiek būtų galėjusios atnešti.

II

1884 m. pasiųstas Peterburgo Kunigų Akademijon, aš apleidau Kauną, ir mano santykiai su B[aranausk]u nutrūko. Vėliau penkerių metų ištėmimas Rusijon neleido man irgi susidurti su B[aranausk]u. Tik kai man vienas draugų pranešė, kad B[aranausk]as esąs karštai užsiėmęs matematika, aš iš Ustiužnos parašiau jam laišką, atsiklausdamas, kuriais matematiškais klausimais jis ypatingai yra susidomėjęs. B[aranausk]as atsakė. Taip užsimezgė tarp mudviejų susirašinėjimas laiškais. Tie laišškai davė man užtektinai medžiagos platesniam straipsniui apie B[aranausk]ą, kaip matematiką. Jis buvo įdėtas „Draugijon“,

39 Žodis įterptas ranka.

paskui išleistas atskira brošiūrėle, o galop pakartotas mano knygoj „Užgesę žiburiai“. Į ten ir tekreipias, kas norėtų gauti apie tai platesnių žinių.

Pagrįžęs iš Rusijos, aš apsigyvenau Kaune; B[aranausk]as buvo Kauno suf-raganu. Rusų administracijai manęs netvirtinant, aš kurį laiką neturėjau oficialinių pareigų, bet užtat turėjau daug atliekamo laiko. Naudodamasis tuo, aš padėdavau neprimatančiam vysk. Paliulioniui kunigiškus poterus kalbėti, o vysk. B[aranausk]ą lydėdavau jo kasdieniniuose pasivaikščiojimuose.

Tie pasivaikščiojimai buvo tuo įdomūs, kad buvo tylūs. Būdamas labai maldingas žmogus, B[aranausk]as kiekvieną pasivaikščiojimą jungdavo su⁴⁰ malda. Taigi, vos tik išeidavo iš savo buto (Rotušės aik[štėje], Fišerio namai su kolonomis, antrame aukšte), tuojau išsitraukdavo iš kišenės rožančių ir imdavo jį kalbėti. Eidavo jis neskubėdamas, todėl pasivaikščiojimas užtrukdavo apie pusantros valandos. Pabaigęs rožančių, atkalbėdavo dar keletą vainikėlių (karunkėlių)⁴¹ ir kitų privačių maldų.

Kaip kituose dalykuose, taip savo pasivaikščiojimuose B[aranausk]as griežtai laikėsi sykių nustatytos tvarkos. Dėliai to jo pasivaikščiojimų maršrutas visuomet būdavo tas pats: iš namų pro Vytauto bažnyčią nusileisdavo žemyn, pereidavo mediniu, ant vandens ištiestu tiltu į Aleksotą, čia tuojau pasukęs kairėn panemuniais pro daržus ir pievas nueidavo iki žaliujo gelžkelio tilto; nuo čia pasukdavo atgal ir tuo pačiu keliu grįždavo namo. Praeidamas antrąkart pro Vytauto bažnyčią, B[aranausk]as paprastai baigdavo savo maldas ir tuomet pradėdavo šnekėtis apie šiaip jau dalykus.

Pasibaigus pasivaikščiojimui kviesdavosi mane pas save arbatos. Ta arbata taip pat būdavo vienoda ir kukli: duona, sviestas, sūris, kartais ne pasninko dienomis kumpis. Bet užtat ta arbata visuomet būdavo sujungta su dvasios puota. B[aranausk]ui kasdien ateidavo iš Varšuvos jo užsisakytas lenkų dienraštis „Slowo“. Jo feljetomuose ėjo tuomet garsi Sienkevičiaus apysaka „Krzyżacy“. B[aranausk]as jaja buvo sužavėtas, todėl, išgėręs stiklinę arbatos, imdavo savo „Slowo“ ir paskaitydavo tos dienos feljetoną. Po „Krzyżaków“ imdavo kurį lenkų klasiką, Mickevičių, Chodźką ar ką kitą ir skaitydavo apie ¾ val. ką nors iš jų veikalų. Skaitydavo jis gerai, gyvai, kiek⁴² rašytojo mintį aikštėn iškeldamas. Vieną kartą, manydamas B[aranausk]ą esant nuvargusį, pasisiūliau – paskaitysias aš. Bet nepraėjo nė kelių minučių, agi žiūriu, mano garbus klausytojas jau nuleido galvą ant krūtinės ir migo. Nuo to laiko aš jau

40 Jungtukas, įterptas ranka.

41 Rožinis.

42 Mašinėraštyje buvo „kitą“.

nebesipiršau į lektorius ir laikiaus pasyvios klausytojo rolės. Ši B[aranausk]o silpnybė lengva išaiškinti: mat, jis vėlai guldavo ir anksti keldavo ir dieną daug dirbdavo.

Retkarčiais pavaišindavo mane ir kalbos dalykais. Mat, tuomet Peterburgo Mokslų Akademija spausdino B[aranausk]o brošiūrą: „Zametki o litovskom slovarie i jazykie“⁴³. Gavęs jos korektūros lanką, tuoj imdavos skaityti ir taisyti spaudos klaidas.

Kadangi B[aranausk]as tuomet nebuvo dar metęs matematikos, tai kartais užvesdavo kalbą ir apie matematikos dalykus. Šiame moksle B[aranausk]as buvo autodidaktas⁴⁴, neišjęs sistematiškai net elementarinės matematikos kurso, o apie aukštesnę matematiką visai neturėjęs supratimo. Dėliai to kartais pridedavo ir visai netikrų rezultatų. Arčiau tiesos gal bus pasakius B[aranausk]ą buvus ne tiek *matematiką*, kiek *skaičiuotoją*. Skaičiuoti jis mėgdavo su dideliausiais skaičiais, turinčiais daug dešimtainių ženklų.

Vieną kartą po pasivaikščiojimo B[aranausk]as sako man:

– Eikš, parodysiu tau įdomų dalyką.

Nusivedęs mane savo darbo kambarin, išsitraukia iš stalčiaus didelį popierio lanką, visą prirašytą vienu skaitmenų:

– Veizėk, – sako man⁴⁵, – bedaugindamas vieną didelį skaičių kitu tokiu pat, aš padariau nedidelę klaidą. Jos nepastebėjęs aš dauginau toliau teisingai. Bet sudėjęs gautuosius padaugus, gavau galutinį rezultatą klaidingą. Patikrindamas savo dauginimą, aš vieton netikrų skaitmenų dėją tikruosius. Tie per-taisyti skaitmens išėjo riebesni, juodesni, ir, kaip matai, jie sudaro savotišką *klaidų trikampį*, parodantį, kaip klaida iš vienos eilutės pereina antron, iš antros trečion ir t. t. Ir tai ne vienoj aritmetikoje. Tas pat pasitaiko ir gyvenime. Po vienos padarytos klaidos seka antra, trečia, ketvirta, kurios nesyk niekais paverčia gražiausius mūsų darbus...

Kaipo buvusiam moralistui, šis pirštu prikišamas klaidos plėtimosi įrodymas B[aranausk]ui atrodė dideliai įdomus ir svarbus.

Bet dar įdomesnis kitas B[aranausk]o išradimas. Tai jo „transcendentalinė progresija“. Tuo vardu pavadino B[aranausk]kas metodus neapsakomai dideliems skaičiams gauti. Atskyrus jų vieną antrą, visi kiti buvo taip dideli, kad joks žmogus nei jų apskaityti, nei parašyti negalėtų, nors jie ir turi tam tikrą

43 Knygos pavadinimas įrašytas ranka.

44 A) Iš graikų k., savamokslis.

45 Įterpti ranka du žodžiai prieš šią pastabą.

galuotą⁴⁶ dydį. B[aranausk]as manė – tais skaičiais operuoja, angdai, ir Dievas. B[aranausk]ui atrodė, kad tie skaičiai nėra jokios proto fikcijos, bet yra realiniai skaičiai ir egzistuoja konkrečiai gamtoje, pav., visų jūrų vandens lašų skaičius, visų medžių lapų skaičius, visų pasaulio atomų skaičius ir t. t.

B[aranausk]as tuomet kaip tik rengė spaudai tos savo „transcendentalinės progresijos“ teoriją. Jis kamavos, norėdamas griežtai apskaityti bent vieną kitą tos savo progresijos narį. Matydamas tą jo bergždžią darbą, aš patariau mesti aritmetišką tų narių apskaitinėjimą ir išreikšti juos algebriškais simboliais. Pateikiau jam net ir gatavas formules, kurių pasigaunant galima kiekvienas tos progresijos narys išreikšti pirmojo pagrindinio nario funkcijoje. B[aranausk]as apsidžiaugė ir mano pasiūlymus priėmė. Iš tos savo progresijos B[aranausk]as darė šią išvadą: jei yra tokių skaičių, kurių žmogus negali nei apskaityti, nei parašyti, tai reikia prileisti, kad yra ir bent viena aukštesnė būtybė, kuri gali tais milžiniškais skaičiais operuoti. O kadangi tie milžiniški skaičiai gamtoje *yra ir konkrečiai realizuoti*, tai yra ir visų aukščiausioji Būtybė, kuri tuos milžiniškus pasaulius ir jų atomus yra suskaičius ir realizavus.

Kietesni kritikai to B[aranausk]o Dievo buvimo įrodymo⁴⁷ nelaiko tvirtu ir neišgriaunamu. Bet čia parašyto B[aranausk]o minties originalumo, tariuos, turbūt nieks neginčys.

Tačiau šalia naujų minčių B[aranausk]as pareikšdavo ir labai senų, savo amžių išgyvenusių pažiūrų.

Vieną kartą pav. B[aranausk]as kažkaip užkliudė tautybės klausimą ir pasisakė esąs šalininkas tų, kurie mano, kad mes *lietuviai* esame drauge ir *lenkai*.

Man užėjo noras pasiginčyti su B[aranausk]u dėl to dalyko. Taigi tariau:

– Ekscelencija, aš to visai negaliu suprasti. Jei kas yra lenkas, tai jis nėra lietuvis, ir kas yra lietuvis, tai negali būti lenkas.

– Nepridera į tautybę žiūrėti taip siaurai. Reikia prisiminti kad ir žinomą distinkciją...

– Kokią?

– Gi kad mes esame *gente lituani*, o *natione poloni*.

– Bet aš ir tos distinkcijos gerai nesuprantu ir laikau ją net neteisėta. Nes jei aš gimiau lietuviu, tai juo ir lieku, ir nematau, kuriuo būdu, iš kur galėtų lenkystė mano asmeniui prilipti.

– Aš neneigiu, kad Sveikas, gimdamas lietuviu, pasilieki lietuviu. Bet neužmiršk, kad tavo tėvynė Lietuva Liublino unijoj susiliejo su lenkų tauta į

⁴⁶ Žodis įrašytas ranka.

⁴⁷ Mašinraštyje buvo „įrašymo“.

vieną valstybinį organizmą, na, o būdami to organizmo nariai, mes ir privalom vadintis lenkais.

– Jei tai būtų tiesa, – tariau, – tai dabar mes turėtumės vadintis *gente lituani, natione russi*, nes jau daugiau kaip šimtas metų sudarom dalį kito, būtent, rusiško pilotinio kūno Rusijos.

– Tai neteisinga išvada, – sušuko pasipiktinęs B[aranausk]as. – Lietuvių santykiai su Rusija ir Lenkija toli gražu nelygūs. Rusija yra mus pavergusi, o su lenkais mes susidėjom gera valia...

Matydamas B[aranausk]ą tame dalyke esant neperkalbamą, aš toliau nebesiginėjau. B[aranausk]ui unija su Lenkija buvo beveik dogmatas, neliečiama šventenybė, panaši į moterystės sakramentą bei Bažnyčios tradiciją. Persiėmęs tokiais jausmais B[aranausk]as visai nebematė, kad ta unija jau nebeegzistuoja, kad ji seniai išbraukta iš gyvenimo, tapusi nebegyvu mitu. Užburtas mistiškų praeities veikėjų B[aranausk]as (ypač savo gyvenimo pabaigoj) yra tapęs ištikimu lenkystės riteriu; jis troško, kad visi lietuviai laikytų save *natione poloni*, kad lenkams reikėtų kuo karščiausios meilės, pripažintų juos kultūros nešėjais, savo vadovais. Bet, deja, visa tai buvo tik B[aranausk]o *pia desideria*⁴⁸ ir nerado lietuvių tautoje jokio pritarimo.

Per didelis lenkystės branginimas yra nesyk pastūmėjęs B[aranausk]ą ir prie kitų nepamatuotų išsišokimų. Pav., vieną kartą per vysk. Paliulionio vardadienį, užėjus kalbai apie sutvarkymą bažnytinių giedojimų, B[aranausk]as ėmė įrodinėti, kad Lietuvos bažnyčiose tėra dvi *liturginės kalbos* – lotynų ir lenkų, jomis ir tegalima pridėdamose pamaldose giedoti, nes tik jiedvi tapatvartinės Piotrkoviškis sinodas. Vysk[upui] Paliulioniui tai keistai nuomonei nepritarus, B[aranausk]as nutilo, bet buvo matyt, kad jis pasilieka prie savos nuomonės.

Pats apie save B[aranausk]as nesyk sakydavo, kad Dievas jam davęs daug išminties (*dona sapientiae*), bet pašykštėjęs paprasto protingumo (*dona prudentiae*). Pastaba ši tikrai teisinga. Teoretiškuose dalykuose jis neblogai orientuodavosi, bet gyvenime jam trūkdavo paprasto gaspadoriško proto. Dėlei to jis nesyk yra išleidęs savo vyskupijai nevykusių cirkuliarų, kuriuos paskui gaudavo atšaukti, drėbdavo ir neatsargių žodžių, kurių tekdavo paskui gailėtis. Dėlei to sunkiai buvo sugyvenamas ir savo pavaldiniams įkyrus, nors turėjo gerų norų išlaikyti teisybės normas ir kitiems gera daryti bei tobulybėn pastūmėti.

Kalbant apie B[aranausk]ą, reikia priminti dar vieną dalyką. Užsiėmęs

48 A) Lot. k. geri, bet neįvykdomi norai.

įvairiais darbais, jis be lenkų „Słowo“ ir „Przegląd Katolicki“⁴⁹, jokių kitų, net ir teologiskų laikraščių neskaitė. Užsieniuos tuomet buvo pradėjęs reikštis modernizmas, sukėlęs daug ginčų ir polemikų. Minties darbas virte virė. Bet B[aranausk]as tuo visai nesidomėjo. Todėl jis buvo gerokai atsilikęs nuo katalikiško mokslo pasaulio, o apie šv. Raštą – visai nedaug ką nežinojo. Jam rodės, kad verčiant jį gyvon kalbon, užtenka Vulgatos tekstą žodis į žodį išversti, o tinkamesnės prasmės suradimu galima galvos nesukti. Taip nusistatęs, ėmė jis 1901 m. energingai versti šventraštį lietuviškai⁵⁰. Bet čia ir išėjo aikštėn visas jo neprisirengimas prie to darbo. Jo vertime žodžiai kad ir lietuviški, bet jų konstrukcija buvo lotyniška, o komentorius⁵¹ paimtas iš Menochijaus, XVII amžiaus egzegeto⁵², nors užsienio literatūroje buvo nemaža naujų, kur kas geresnių šv. Rašto aiškintojų. B[aranausk]o pateisinimui galima nebent tik tai tepridurti, kad ir lenkiškas šventraščio leidimas, ark[ivyskupo] Kazlausko spaudai parengtas, kuriuo mes klierikai anuomet naudojomės, buvo nė kiek negeresnis už B[aranausk]inį.

Kai kas prikaišojo dar B[aranausk]ui, kad jis buvo nepastovus, mėtės nuo poezijos – prie kalbotyros, nuo kalbotyros – prie matematikos, nuo šios – vėl prie šv. Rašto. Priekaištas neteisingas. Savo darbo dalykus jis rinkos ne pats, bet dirbo tai, kas jam buvo pavesta. Liepė jam vysk[upas] Valančius dėstyti lietuvių kalbą, – jis ją ir dėstė. Puolė lenkai lietuvių kalbos turtingumą ir gražumą, – jis ją ir gynė, parašydamas „Anykščių Šilelį“ ir savo lyriškas dainas.

Net ir matematikos jis ėmės ne savo valia, bet pagal⁵³ tam tikrą nurodymą iš aukšto⁵⁴. Istorija buvo tokia. Vienais metais B[aranausk]as, kaip paprastai, laikė 8 dienų rekolekcijas. Priėjęs iš eilės meditaciją apie pragarą, B[aranausk]as pradėjo vaizduotis pragarą kaip tam tikrą vietą žemės vidury. B[aranausk]as ne tik tai įsivaizdavo, bet ir įtikėjo pragarą esant žemės vidury. Bet čia pradėjo trukdyti mąstymą B[aranausk]ui visokios mintys. Jei pragaras žemės vidury,

49 Varšuvos arkivyskupijos savaitraštis. Leistas su pertraukomis (1915–1922; 1939–1983) nuo 1863.

50 A) A. Baranauskas vertė iš Vulgatos, padedamas kun. J. Laukaičio, remdamasis jėzuito Menochijaus komentarais. Išvertė iki Jeremijaus Raudų trečiojo skyriaus. Rankraštis prieš karą buvo saugomas VDU bibliotekoje.

51 B) Komentaras.

52 C) Giovanni Stefano Menochio (1575–1655), italas jėzuitas, egzegetas, bibliistas. Svarbiausias veikalas *Brevis Explicatio Sensus Literalis Sacrae Scripturae optimus quibusque Auctoribus per Epitomen Collecta* (pirmas leidimas Kelne 1630). Menochijus iki šiol laikomas vienu vienu iš geriausių Šventojo rašto komentatorių, nes hebraiškų tekstų prasmę aiškino gilindamasis į žydų istoriją.

53 Žodis įterptas ranka.

54 *Taip bent B[aranausk]ui rodėsi.

tai jis turi tam tikrą talpą bei tūrį, kuris nedidėja, o nusidėjėlių skaičius didėja. Tai kilo klausimas: jei ilgainiui nusidėjėliai pragare nebetilps. Tam klausimui išspręsti tėra vienas tik būdas, – apskaityti matematiškai pragaro talpą. Panašiomis mintimis B[aranausk]as kamavos apie dvi valandas. Už tokį savo minčių nesuvaldymą B[aranausk]as užsidėjo dar vieną rekolekciją. Bet ir rytojaus dieną pasikartoję ta pati⁵⁵ istorija. Vos tik pradėjo medituoti, vėl ėmė lipti galvon mintys, kaip apskaityti⁵⁶ pragaro tūrį, jei žemės žievė teturinti storio nedaugiau kaip 50 kilometrų. Už šitų minčių išsiblaškymą B[aranausk]as užsidėjo dar vieną dieną rekolekcijų. Bet kad nepasikartotų ta nelaimė trečią kartą, B[aranausk]as padarė įžadą, pabaigęs rekolekcijas, užsiimti rimtai pragaro tūrio apskaitymu. Na, šį kartą mąstymas apie pragarą pavyko kuo geriausiai, ir B[aranausk]as laimingai užbaigė savo rekolekcijas, tik besitęsusias nebe 8, bet 10 dienų.

Po to kurį laiką B[aranausk]as buvo visai užmiršęs savo įžadą. Tik viena kartą jam išėjus pasivaikščioti, ūmai lyg koks balsas šūktelėjo: „Ar taip savo⁵⁷ apžadą vykdai?“. B[aranausk]as nusigando. Su Dievu juokų nėra. Todėl tuojau nuėjo knygynan, nusipirko algebros ir geometrijos vadovėlių ir ėmė studijuoti ir rinkti žinias pragaro tūriui apskaityti. Bet juo daugiau matematiką pažino, juo labiau ja susižavėjo.

2. MAIRONIO PASTABOS APIE VYSK. A. BARANAUSKĄ

Vyras aukšto ūgio, gilaus teoretiško mokslo, tvirto būdo, geležinės valios. Gimė netoli Ukmergės, Anykščiuose, kaip labai neturtingo bežemio ūkininko sūnus, gražioje apylinkėje, kur bėga Šventosios upė, kame matomai graži gamta paveikė į jo sielą ir jauną vaidentuvę⁵⁸, įkvėpdama iš mažų dienų grožio skonį.

Jie nuo seno vadinosi Baranauskais ir nedera juos vadinti Baronais. Ganė bandą, 1845 m. įstojo į parapiinę Anykščių mokyklą, kurioje pasirodė gabus, nors buvo surūgęs ir neapsukrus.

Mokykloje mokinta rusiškai ir lenkiškai. Maldas lenkiškai mokindavo. Iš čia vieno kunigo pasergėtas ir atiduotas Rumšiškės mokyklon, kur valsčiaus raštininkais rengta; išlaikymas ir mokymas veltui; už tai reikėjo paskui atitarnauti. Čia žymi lenkų įtaka ir po 1831 metų žymėjo...⁵⁹. Pradėjo čia rašyti. Pa-

55 Žodis įterptas ranka.

56 Žodis įterptas ranka.

57 Mašinėraštyje buvo „kur“, taisyta ranka.

58 A) Vaizduotė.

59 B) Neužbaigtas sakinyss, vietoj žodžio žymėjo turėtų būti *sukilimo*.

rašė iki 20 lenkiškų eilių, net su tėvais ir giminėmis lenkiškai susirašinėdavo. Iš mažens maldingas, čia ėmė svajoti kunigu tapti, bet be vilties; dėl to kankinosi ir liūdėjo. Pabaigęs 1853 mokyklą, Vainuto valsčiaus raštininko padėjėju, paskui jau raštininku Raseiniuose, Sedoje ir Skuode buvo. Prie sunkaus raštininko darbo vis eiles rašinėjo, ir taip geras, kad Vainuto klebonas netiki jįsai parašęs, greičiau iš kitur išrašęs. Raseiniuose parašė *Hold wdzięczności dla Zwierzchności*, kur sakosi: mano tikslas – mylima tėvynė ir karalius, už kurį galvą dėtų; iš Raseinių persikėlė į Surviliškį, paskui – į Sedą. Čia susipažino su Karolina Praniauskaite (1830–1859), sėdiške bajore, inteligente, žinoma lenkų rašytoja, seserimi garsaus prelato Praniausko, Valančiaus sekretoriaus.

Praniauskaitė, Žemaičių Deotyma, parašė *Festyna wielkiej Kalwaryi na Żmudzi* 1856⁶⁰ ir *Piosneczki* 1858⁶¹, kur daug Lietuvos meilės. Iš eilių, Praniauskaitei skirtų, Baranauskas pripažįsta, kad ji jam aukštesnį tikslą prie lietuviybės gražinus ir į Varnių semin[ariją] važiuoti paskatinus, metus raštininko amatą. Praniauskaitė iš Kraševskio Vitolio raudos išvertė dalį „Žalčio motė“, kurią Ivinskis Metskaitliuje 1859 įdėjo. Padrąsintas 1856, nusipirkęs IV kl. progimnazijos liudymą, rudenį stojo į Varnių seminariją; kurioj pabuvęs du metus atsidūrė Petrapilio⁶² akademijoje, o 1862, gavęs Teol[ogijos] Mag[istro] laipsnį, draug su Symonu, buvusiu paskui tos akademijos ir mano rektoriu, išvažiavo į užsienį, pirma į Muncheną⁶³, iš čia po metų į Rymą⁶⁴. Munchene esant užklupo lenkmetis: čia atsišaukimus iš lenkiško lietuviškai vertė, bet paklauses nuodemklausio, metė į ugnį. Čia jau pradėjo ir lietuvišką kalbą tyrinėti net su Schleicheriu⁶⁵. Iš Rymo atvyko į Louvaine⁶⁶ Belgijoje, išbuvo du mėnesiai. Sugrįžęs į Petrapilį profesoriavo, bet ne ilgai; grįžo į Kauną prie Katedros vikaru, nuo 1867 kunigų seminarijoje prof[esorius] ir inspekt[orius]. Čia dėstė tarp kitų ir lietuvišką kalbą. 1884 pakeltas į Žemaičių pavyskupius, o 1897 į Seinų vyskupą, kuriuo išbuvo nepilnus penkius metus. Seinų Katedros bažnyčioje palaidotas.

Baranausko asmeny matome pavyzdį, kaip žmogus labai gabus, turintis 9 talentus, bet besimėčiodamas, galutinai ne daug ką palieka: buvo poetu, paskui

60 A) *Festyna wielkiej Kalwaryi na Żmudzi*. Opowiadanie Karoliny Proniewskiej. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1856. 39 s.

61 B) *Piosneczki Karoliny Proniewskiej*. Bogu na chwałę, za pamiątkę przyjaciołom. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858. 263 s.

62 C) Sankt Peterburgo.

63 D) Miuncheną, toliau t. p.

64 E) Romą.

65 F) Šleicheriu.

66 G) Leuveną.

omeopatija⁶⁷, muzika, kompozicija, gramatika ir lietuviška rašyba, kurios niekas nesilaiko, matematika *o progresji transcendentalnej*. Galop Rašto šv. vertimas. Įsitikinimų buvo panašiai Kuodaičiui, tik lenkiškos orientacijos, matė išganyką ankštoje vienybėje su lenkais, bijojo labai antagonizmo tų dviejų tautų, kreivai žiūrėjo į patį lietuvių atgimimą. „Aušrą“, su manimi rašinėjosi lenkiškai, o kai pamėginau lietuviškai, tai korespondencija ir nutrūko.

Apie Baranausko būdą. 1) Nors ne taip baisus, kaip Tumo ir Seinų 1912 leid[imo] fotografija, vis tik buvo šiurkštaus, nesugyvenamo būdo. Mokytojaudamas Seminarijoje, atstūmė nuo taip simpatiško, kaip savo kalbos mokymo, kur galima buvo patraukti, patriotizmą sužadinti. 2) Geležinės valios, bet mėtėsi nuo vieno prie kito daikto. 3) Lenkiškos orientacijos ir ideologijos. Iki 16 metų tik lietuviškai temokėjo, o paskui kas kartą daugiau atitolo, ypač nuo „Aušros“ laikų. Akademijoje man teko prakalbėti liet[uviškai], atsakė barbariškai lietuv[iškai], o paskui nutraukė korespond[enciją]. Būdamas Seinų vyskupu išiseisdavęs, jei kas lietuviškai prakalb[ėdavo]. Kada tai išsitaręs (Tumas, 69 p.): Laikyčiau nuodėmę bent žodžiu prisidėti prie lietuvių literatūros. Charakterizintis⁶⁸ jo *Paskutinis pamokslas viena Zemajcziu kuniga prieš smertį*. Al[eksandras] Dambrauskas daug kartų mėginęs įtikinti Baranauską, jog kas lietuvis, tai ne lenkas. Bet niekados nepavykė. Baranauskas tvirtinęs: visi lietuviai privalą būti lenkais ir tiek!

Baranausko eiliuotus veikalus (ne poeziją) galima paskirstyti: a) į bažnytinės giesmės, b) asmeniškų, surištus su kelione į Peterburgą, c) pasveikinimus Valančiui, Paliulioniui,

d) *Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva*, e) *Anykščių Šilėlį*. Gyvesnis laikotarpis tai nuo 1857–1863. Nuo *Dainų dainelė* (86, Seinų leid.), iki *Svetimoj šalelėj*.

a) Bažnytinės (Tumas, 99) vienos verstos iš lotyniško ir lenkiško, kitos originalios. Artojų giesmės buvo išleistos. Geriausia *Sveika Marija, Dangaus lelija* (102 p.), kitos labai silpnos, nors gal buvo kiek pažangos, sulyginus su tuo, kas pirma, kai buvo žodžiai be prasmės: Kas nor P[anai] Mar[ijai] služyt, o jos asablivu mielasninku būt. b) Asmenės, individualios; jų kai kurios buvo savo laike populiaros, nors per ilgos; bet iš jų kai kurios tiesiog nepakenčiamos, sunku sau įsivaizduoti, kad jas Baranauskas galėjo rašyti (Seinų leidinys, 23 p.). Teisingai Tumas sako (42 p.): banališkos ir kerėbliškos.

67 A) Homeopatija.

68 Charakteringas.

3. IŠ VYSK. K. PALTAROKO ATSIMINIMŲ APIE VYSK. A. BARANAUSKĄ

Pirmą sykį pamačiau pavyskupį Baranauską 1894 m., įstojęs į Dvasinę Kauno Seminariją. Vyskupas Paliulionis tuo metu remontavo katedrą; jos pamaldos buvo laikomos Seminarijos bažnyčioje. Baranauskas, kalbėdamas rožančių, laikomą rankovėje, kartkartėmis ateidavo mišių; prieš jas, atsiklaupęs suole, ilgai mąstydavo, galvą parėmęs ant rankų; esu ne kartą pastebėjęs ašaras akyse... Man visa tai darydavo gilaus įspūdžio.

Kalėdose sakė pamokslą; kiek beatsimenu, labai karštai barė Betliejaus gyventojų nejautrumą, kad žiemos šaltyje neužleido vietos savo namuose šv. Šeimai, ir Kristus turėjo gimti tvartelyje...

1895 metų gale Baranauskas man suteikė tonsūrą⁶⁹ ir keturius mažesniuosis šventimus. Sykį vedė klerikams rekolekcijas; iškalbingai įrodinėjo, kad mus šaukiąs ne Dievas, o kūnas ir kraujas... Vienas padijakonis tarė: „Gera! sakė, bet man jau pervėlu“.

Vėliau katedroje tekdavo matyti pav. Baranauską celebruojant. Pamokslas būdavo per sumą; celebrantas⁷⁰ tuo tarpu sėdėdavo faldistoriume⁷¹; matydavau, jog imdavo snapsoti; kai pamokslininkas prašydavo Ganytojo laiminimo savo žodžiams, archidiakonas turėdavo paakinti pavyskupį, kurs padarydavo labai mažą kryžiaus ženklą. Susiinteresavau tuo reiškiniu ir sužinojau Baranauską dirbant naktimis, įsigilinus į matematikos problemas...

Sakydavo, kad⁷² jo kabineto kertėje prikrauta prirašytų popierių krūva. Man jos neteko regėti, nors kartą-kitą esu buvęs jo bute. Nueidavome pasveikinti švenčių; pagiedodavome *Gratulamur Tibi*... Velykose yra mus pavaišinęs prie pašventinto stalo... Didįjį Penktadienį Tamsioje Aušrinėje kasmet Baranauskas pats giedodavo paskutinę liamentaciją⁷³, vadinamąją pranašo Jeremijo maldą.

Man būdavo nuostabu klausytis, su koku giliu jausmu jis rypuodavo: Viešpatie, atsimink, kas mums atsitiko... Mūsų tėvainystė⁷⁴ teko svetimiems, mūsų namai – kitataučiams... Mes buvome varomi su grandinėmis ant kaklo, pailsusiems nebuvo duodama atilsio... Su pavojumi savo gyvybei mes atsinešdavo-

69 Iš lot. k. *tonsura* – kirpimas, katalikų dvasininkų viršugalvyje iškirpta arba išskusta vieta.

70 Celebrantas, iš lot. k. *celebrans* – iškilmingai švenčiantis, t. y. mišias laikantis kunigas.

71 Krėslas arba kėdė sukryžiuotomis stilizuotomis kojomis, kilęs iš vad. *sella curulis* – sudedamosios taburetės, naudotos sen. Egipte, Graikijoje, Romoje, paskui valdovų rūmuose ir bažnyčiose.

72 Mašinraštyje buvo „būk“, taisyta ranka.

73 Iš lot. k. *lamentatio* – skundimasis, raudojimas, vaitojimas.

74 Tėvynė.

me duonos... Savo malkas pirkdavome... Vaikai sukniumba po našta... Mūsų tėvai nusidėjo, jų nebėra ir mes nešame jų nusikaltimus...

1897 m. Baranauskas buvo paskirtas Seinų vyskupu; išvyko Petrapilin atlikti formalumų. Mums rašė akad[emijos] stud[udentas] Jul[ijonas] Jasienskis dėl priesaikos šv. Kotrynos bažnyčioje⁷⁵. Įvykęs nesusipratimas: vyskupas Baranauskas pirma prisiekęs Popiežiui, paskui Carui. Svetimųjų Tikybų Departamento Direktorius taręs: „Peržengtas įstatymas“ – ir pasišalinęs. Tuo tarpu iš Petrapilio Seminarijon atsiųsta karieta; iš Suvalkijos – keturi juodi arkliai. Vyskupas rengėsi kraustyti į savo Seinus.

Atėjo Seminarijon atsiseikinti su klierikais. Įėjo salėn, garsiai tarė: „Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus!“ – „Per amžių amžius“ – sušunkame. Vyskupas sako: „Mes – lenkai, jūs – lietuviai; mes mokomės jūsų kalbos, jūs mokykitės mūsų kalbos. *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!*“⁷⁶. Išėjo, paliko mus nustebintus. Nuo to laiko nebesu matęs vyskupo Baranausko. 1902 m. sužinojau, kad, beversdamas Jeremijo raudas į lietuvių kalbą, turėjo priepuolį ir baigė darbingą savo gyvenimą.

ATSIMINIMŲ METRIKA⁷⁷

Adomo Jakšto-Dambrausko rankraštis, pavadintas „Mano atsiminimai apie vysk. A. Baranauską“, turi 19⁷⁸ vienoje pusėje rašalu rašytų puslapių. Formatas – 11,5 × 18,5 cm. Spausdinant stilius ir visa kita palikta taip, kaip rankrašty, išskyrus keletą nereikšmingų skyrybos pataisėlių. Taip pat ištaisyta viena kita kalbos klaida, kurią Jakštas, matyt, skubėdamas atsiminimus rašyti, buvo praleidęs. Rankraščio pabaiga – pustrėčio puslapio – kažkieno raudonu pieštuku nubraukta. Tai galėjo padaryti ir pats Jakštas, nes atsiminimai, matyt, nebaigti. Po paskutiniojo sakinio – „Bet juo daugiau matematiką pažino, juo labiau ja susižavėjo“ – parašytas dar vienas nepilnas sakiny: „Ypač patiko jam mate-
ma-“, kurio atsiminimuose nebespausdiname. Minėta nubraukta dalis prasi-
deda po sakinio: „B[aranausk]o pateisinimui galima nebent tik tai tepridurti,
kad ir lenkiškas šventraščio leidimas, ark. Kazlausko spaudai parengtas, ku-
riuo mes klierikai anuomet naudojomės, buvo nė kiek negeresnis už B[aranau]

75 Svarbiausioji Romos katalikų bažnyčia Sankt Peterburge, projektuota architektų Domenico Trezzini, Jean-Baptiste Vallin de la Mothe ir Antonio Rinaldi, pašventinta 1783.

76 Lenk. k. – „Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus“.

77 Rašyta ranka.

78 Skaičius įterptas ranka.

skinį“. Nubrauktuosius atsiminimus spausdinome, nes jie literatūros istorikui gali praversti. „Mano atsiminimai apie vysk. A. Baranauską“ greičiausiai buvo parengti kokiai paskaitai, nes jie į Maironio Literatūros Muziejų pateko sykiu su rankraščiais kitų Jakšto skaitytų ir nespėtų skaityti paskaitų.

Maironio rankraštis, pavadintas „Antanas Baranauskas 1835–1902“ ir „Apie Baranausko būdą“, paimtas iš jo Teologijos-Filosofijos fakulteto studentams skaitytų lietuvių literatūros paskaitų sąsiuvinio, pradėto rašyti 1923 m. rugsėjo 28 d. Abiejų straipsnelių rankraštis užima veik tris abiejose pusėse parašytus lapus. Formatas – 16,5 × 21 cm. Rankrašty Maironio pastabos apie Baranauską labai konspektyvios. Jis čia sužymėjęs tik pagrindines mintis, kurias studentams paskaitos metu praplėsdavo. Dėl to keletoj vietų teko susidurti su nepilnais sakiniais. Daugiausia sakiniui trūko vieno aiškiai numanomo žodžio. Spausdinant literatūrinės pastabas, teko tą vieną kitą numanomą žodį įterpti. Pvz., Maironis konspekte rašo: „iš Raseinių į Surviliškį, paskui į Sėdą“. Teko įterpti numanomą žodį: „iš Raseinių persikėlė į Surviliškį, paskui – į Sėdą“. Arba: „gavęs Teol. Mag. Laipsnį, draug su Symonu, buvusiu paskui tos akademijos ir mano rektorium, į užsienį, pirma į Muncheną, iš čia po metų į Rymą“. Prieš „į užsienį“ teko įdėti *išvažiavo*. Toks konspekto praplėtimas buvo padarytas keletoj vietų. Taip pat pakeistas vienas kitas skyrybos ženklas ar ištaisyta pastebima rašybos klaida.

Maironio pastabos apie Baranauską literatūros istorikui didesnės vertės neturės. Jos ir ne originalios. Daug kur atsitiktinai⁷⁹ skolintos iš J. Tumo 1924 m. išleistos monografijėlės „Antanas Baranauskas“, nes kaip tik šios knygutės pasirodymo metu Maironis skaitė kursą apie Baranauską. Tačiau yra viena kita ir originali mintis, paties Maironio išgyventa bei patirta. Net ne vien dėl to šios Maironio pastabos čia spausdinamos. Jos šiek tiek vertingos, kaip medžiaga apie Baranauską, bet dar vertingesnės paties Maironio atžvilgiu, nes laikui bėgant mūsų Tautos Dainiaus turės būti paskelbti visi rankraščiai. O apie Baranauską jo tik tiek tėra parašyta, neminint jau spausdinto gabaliuko „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“. Rašalu rašyti rankaščiai „Antanas Baranauskas 1835–1902“ ir „Apie Baranausko būdą“ yra Maironio Literatūros Muziejuje.

Vyskupo Kazimiero Paltaroko atsiminimai autoriui atsiųsti asmeniškai prašant, kaip medžiaga ruošiamai Baranausko monografijai. Atsiminimai parašyti mašinėle ir vysk[upo] Paltaroko ranka iškoreguoti. Apie Atsiminimus vysku-

79 Mašinraštyje buvo „pripuolamai“, taisyta ranka.

pas laiške rašo: „Terašiau tai, ką pats mačiau, ką girdėjau: mažmožius. Gal kiek būdingesni epizodai – priesaikos Petrapily ir atsisveikinimo su Seminarijos auklėtiniais Kaune“. Atsiminimai spausdinami be jokių pataisų.

NUORODOS

- [1] J. Dobilo mintys Baranausko tėviškėj. „Mokslo Dienos“ 11 nr. 1937, 605 psl. Tai dalis J. Dobilo rankraščio „Ką man Nemunas kalbėjo“, esančio V[ytauto] D[idžiojo] Universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje.
- [2] Dr. J. Basanavičius. Prakalbos vieton. „Gabija“, Krokua, 1907. 2 psl.
- [3] Ibid.
- [4] „Draugija“ 61 nr. 1912, 7–8 psl.
- [5] Vac. Biržiška, Aušra. „Lietuviškoji Enciklopedija“ II t. 331 psl.
- [6] *Lietuvos Mylėtojas* (=Jonas Šliūpas), *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai*. Tilžė, 1890. 82 psl.
- [7] Doc. p. e. J. Tumas, *Antanas Baranauskas*. Lietuvių literatūros paskaitos. Kaunas, 1924. 33 psl.
- [8] Op. cit. 73 psl.
- [9] J. Daubaras, *Vyskupas Antanas Baranauskas*. Seinai, 1911. 50 psl.
- [10] A. Vienuolis, *Baranausko tėvynėje*. „Literatūros Naujienos“ 3 (19) nr. 1935.
- [11] 100-metinės sukaktuvės (1801–1901) Žemaičių vyskupo Motiejiaus III. Valančiaus. „Žinyčia“ 3 nr. Tilžė, 1901. 3–7 psl. Šiame „Žinyčios“ nr.⁸⁰ pirmą kartą atspausdintas iš lenkų kalbos išverstas visas Baranausko pamokslas, pasakytas Valančiaus laidotuvėse. Pamokslas labai stilingas, turįs literatūrinių pagražinimų.
- [12] „Gabija“. 1 psl.
- [13] A. Vienuolis, *Mano kelionė į Seinus pas vyskupą Antaną Baroną Baranauską*. „Židinys“ 5–6 nr. 1938. 745 psl.
- [14] Plungės dvaro svečių knyga yra V. D. Universiteto Bibliotekos rankraščių skyriuje. Baranausko eilėraščių „Po szitū stogu“

80 Įterpta ranka pradedant žodžiu „Tilžė“.

pirmą kartą paskelbė A. Merkelis „Lietuvos Aide“ 16 (2279) nr. 1935.

- [15] Anton Baranowski und Hugo Weber, *Ostlitauische Texte*. Weimar, 1882. XXIX–XXX psl.
- [16] J. Daubaras. Op. cit. 27 psl.
- [17] M. Biržiška, *Barono gyvenimas ir raštai*. Kaunas, 1924. 29 psl.
- [18] J. Daubaras. Op. cit. 47 psl.

DIARUM SOCIETATIS JESU IR LIETUVIŲ KALBA VILNIUJE (1710–1723)*

Antanas Rukša

Seniausi ir gausingiausi Vilniaus gyventojai buvo lietuviai [1], kurie senovėje tiek Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos, tiek jos sostinės gyvenime vaidino vadovaujamą vaidmenį [2]. Kad kasdieniniame gyvenime nuo sena jie kalbėjo gimtąją lietuvių kalba [3], abejoti netenka. Tačiau karai, gaisrai, svetimųjų Lietuvos kultūrinių turtų grobstymas [4] išdildė daugelį mūsų sostinės lietuviškosios praeities pėdsakų arba padarė juos sunkiai prieinamus. Užtat mūsų žiniose apie Vilniaus lietuviškumą ir jo nutautimo procesą esama nemaža spragų. Tad kiekviena išlikusi žinutė, kiekvienas dokumentas, bent kiek praskleidžias mums šią laiko dulkių apneštą Gedimino Miesto praeities tiesą, yra nepaprastai brangus. Tarp tokių ypatingai svarbių mūsų sostinės lietuviškai senovei pažinti dokumentų, kuriems lemta buvo išlikti, yra Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis.

Šis istorinis šaltinis, palyginti, trumpai yra paminėtas daugiau nei prieš šimtą metų Mykolo Homolickio Vilniuje leistame periodiniame mokslo leidinyje [5]. Lietuviškąją visuomenę su šiuo dokumentu supažindino dr. Jonas Basanavičius prieš trisdešimt su viršum metų [6]. Pats Basanavičius šio dienyno nematęs, tad, be savo samprotavimų ir išvadų, apie jį patį tepaduoda tiek, kiek buvo parašęs Homolickis, su visais netikslumais ir klaidomis.

Štai tas dr. Basanavičiaus lietuviškai verstas (mano kiek sumodernintas) Homolickio tekstas: „Kad pirmoje aštuonioliktojo amžiaus ketvirtyje šv. Jono bažnyčioje kas sekmadienis ir šventadienis būdavo sakomi pamokslai lietuvių kalba, įsitikinome iš kunigų jėzuitų Vilniaus kolegijos dienyno, kurį mums teko matyti lotynų kalba rašyta vardu *Diarium collegii Vilnensis S.J. pro anno 1710 ad an. 1723*, kuriame buvo užrašinėjami visi svarbesnieji atsitikimai su kolegijos žmonėmis, todėl buvo žymėta, kas kurį sekmadienį ir šventę ir kuria kalba sakė pamokslą. Paduodame iš to dienyno kelias ištraukas apie tuos pamokslus. Pav., 1710 m. balandžio 13 d. lietuvišką pamokslą sakė kun. Beraškevičius, lenkų kalba pamokslas nebuvo. 1712 m. gruodžio 25 d. sakė lietuviškai pamokslą iš ryto kun. Beraškevičius, lenkiškai – kun. Minkavičius, po pietų lietuviškai kun. Fursevičius. 1715 m. kovo 3 d. iš ryto sakė lenkišką pamokslą kun. Barštis,

* Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-213, I. 1–22.

lietuviškai – kun. Burnevičius, o po pietų kun. Elertas. 1721 m. vasario 2 d. lenkiškai pamokslą sakė kun. Truknevičius, lietuviškai – kun. Žubrevičius. 1723 m. vasario 7 d. Dievo žodį skelbė iš ryto lenkiškai kun. Namarauskas, vakare lietuviškai – kun. Bakanauskas. 1723 m. liepos 18 d. po lietuviško pamokslu atliko antrąją primiciją kun. Tab. Orentas, kolegijos rektorius“. Tiek tepaskelbė Homolickis ir tiek iš jo tegalėjo pasisemti Dr. J. Basanavičius.

Čia paduotos žinios apie dienoraštį yra trumpos ir paviršutiniškos. Atsitiktinai¹, be sistemos imtos citatos, netiksliai ir su klaidomis užrašytos, rodo, kad ir pats jų autorius su kalbamuoju dokumentu tik šiek tiek tebuvo susipažinęs. Netiksliai, sakysim, užrašyta jau pati dienyno antraštė. Suklysta, kad 1723 m. vasario 7 d. vakare lietuviškai pamokslą sakęs kun. Bakanauskas, apie kurio lietuviškus pamokslus dienoraštyje niekur net neužsiminta. Beje, dienyne nepamirėtas nė vienas ne tik kun. Bakanauskas, bet ir bet kieno kito vakare sakomas lietuviškas pamokslas. Homolickis apsiriko, skaitydamas šią tai dienai skirtą teksto dalį: „Concionem dixit mane P. Naramowski, vesperi P. Bakanowski litaniae de omnibus sanctis dicuntur per hos dies finita concione post vespervas ante Venerabile“ [7]. Čia Homolickis žodį *litaniae* perskaitė *litvanice*, nors šis žodis gan aiškiai parašytas ir kontekstas, kaip matyti, tokiame skaitymui griežtai prieštarauja.

Kadangi Homolickis tekonstatavo tik patį lietuviškų pamokslų sakymo šventadieniais ir sekmadieniais faktą ir, tepailluistravęs dienoraštį tik pripuolamomis citatomis, nesigilino į jo turinį, tai, tikiuosi, pravartu, ypač karo metu, smulkiau šis retas dokumentas aprašyti ir tiksliau užfiksuoti bent svarbesnes žinias apie minimus jame lietuviškus Vilniaus pamokslus ir pamokslininkus.

Kalbamojo dokumento pilna antraštė tokia: „Diarium Collegii Vlnensis Societatis Jesu Ab Anno MDCCX Ad Anni 1723 septembrem exclusive“. Tai yra 31,5 cm ilgio 20,5 cm pločio kartono viršeliu rankraštis, turįs 280 puslapių lotyniško teksto. Nors ir ne visas rankraštis vienos rankos rašytas, tačiau rašysena² rodo, jog visą eilę puslapių paprastai užpildydavo tas pats raštininkas be pakaitos. Raštas aiškus, tik antrojoje knygos pusėje pasitaiko kiek sunkiau įskaitomų vietų.

Diarijaus³ gyvenimo keliai mums tuo tarpu labai mažai nežinomi. Nėra jame jokių pašalinės rankos rašytų pastabų, be kartkartėmis⁴, kontroliuojančio asmens pasikartojančių trafaretinių teksto vietoje prierašų „Hucusque diarium visum est“ [8], dienyno rašymo metu atsiradusių ir todėl apie jo istoriją nieko negalinčių

1 Buvo „pripuolamai“, taisyta ranka.

2 Buvo „braižas“, taisyta ranka.

3 A) Iš lot. k. – dienoraščio.

4 Buvo „kartas nuo karto, tur būt“ – taisyta ranka.

sakyti. Tačiau gan nunešiotas, apibrizgęs, silpnai besilaikas viršelis, visai atbrizgę apačioje dešinieji abiejų viršelio šonų kraštai, nutrinti paskutiniųjų 16 lapų apatiniai kampai ir pagaliau net tokia smulkmena, kaip iš keturių buvusių stiprių knygai rišti šikšnelių tik viena teišlikusi ir vos besilaikanti, rodo, jog *Diarium* ilgame savo gyvenimo kelyje daug ko patyręs. Pats rankraštis dėlto visai gerai išsilaikęs, ir tekstas, be nežymių nuoskaudų dėl atbrizgusių kampų, beveik nė kiek nemukentėjęs.

Dienoraštis apima laikotarpį nuo 1710 m. balandžio m. 1 d. iki 1723 m. rugsėjo 1 d. su trumpa pertrauka tarp 1710 m. rugsėjo 7 d. ir 1711 m. sausio 1 d. Tuo metu nebuvo kas rašo dienyną, nes dėl siautusio Vilniuje baisaus maro jėzuitų kolegija buvo labai išsisklaidžiusi [9].

Svečių atsilankymas, iškylos, vaišės, prakalbos, maisto tiekimas, pamaldų tvarka, procesijos, pamokslai ir įvairūs kitokie rašančiojo nuomone reikšmingi įvykiai šiame dienyne sužymėti trumpai, sausu metraštininko stiliumi. Kone kasdien atsirasdavo įrašytinų įvykių. Retai tepasitaiko diena, pažymėta „Nihil speciale“ (nieko ypatinga) ar kitu panašiu įrašu.

Vilniaus kultūros istorijai ypatingai svarbūs yra įrašai, susiję su pamokslais. Paprastai nurodoma, kuriuo metu ir kuria kalba buvo sakytas pamokslas. Taip pat žymima ir pamokslininko pavardė, prieš kurią rašoma ir pirmoji jo laipsnio ar titulo raidė, sakysim: „P(ater) Bieraszkiewicz. M(agister) Burniewicz“. Yra pamokslų ir nepažymėtų, kuria kalba sakyti. Tai paprastai lenkiški, nors kartais pasitaiko ir vienas kitas lietuviškas [10]. Pasitaiko kartais, kad vienas kitas pamokslas į dienoraštį neįtrauktas arba tik iš dalies tepaminėtas, nenurodant, sakysim, pamokslininko pavardės ar kalbos, kuria jis sakytas, tačiau šiaip jau šiuo atžvilgiu dienoraštis gan vienalytis, ir iš 13 su viršum metų laikotarpio paskirų, dažnai pasikartojančių lakoniškai paminėtų smulkmenų galime susidaryti gana aiškų vaizdą apie ano meto lietuviškus pamokslus akademinėje Šv. Jono bažnyčioje.

Išnagrinėję smulkiai dienoraštį, aptinkame įdomų, iš pradžių stebinantį mus reiškinį, kad lietuviški pamokslai kartais net turėdavo tam tikrą pirmenybę prieš lenkiškus. Per tris didžiąsias katalikų šventes dienos metu normaliai būdavo sakomi du lietuviški ir tik vienas lenkiškas pamokslas. Tos didžiosios šventės – Kalėdos [11], Velykos [12], Sekminės [13]. Lietuviškieji pamokslai turėjo pirmenybę taip pat per dvi dideles šventes, kada tam tikrais pamaldų tvarkos sumetimais dienos metu tebūdavo sakomas tik vienas pamokslas ir tasai vienas būdavo lietuviškas. Tokios šventės buvo Verbų sekmadienis [14] ir Dievo Kūno šventė [15].

Per kitas šventes būdavo sakomi ir lietuviški, ir lenkiški pamokslai. Nepastebėjau, kad kuri nors kalba būtų daugiau svėrusi. Tik per šv. Kazimiero

šventę būta kiek tendencijos lenkiškųjų pamokslų naudai, nes per pirmąsias dvi šv. Kazimiero dienas būdavo tiek lietuviški, tiek lenkiški pamokslai, o trečiąją dieną jau tesakydavo tik lenkiškąjį, ketvirtąją – jokie nebebūdavo [16].

Dėl paprastų sekmadienių nieko žymėtino netenka minėti. Šiaip jau sekmadieniais būdavo sakomas ir lietuviškas ir lenkiškas pamokslas, dažniausiai pirma lietuviškas, paskui lenkiškas.

Iš šios pamokslų apžvalgos matome, kad aštuonioliktojo amžiaus pirmojoje ketvirtyje akademiniame šv. Jono bažnyčioje paprastais sekmadieniais ir šiaip šventadieniais dienos metu būdavo paprastai sakomi tiek lietuviški, tiek lenkiški pamokslai beveik lygiomis, o per penkias didžiąsias šventes aiškiai vyravo lietuviškieji. Tačiau kas kita vakarais, Mišparų metu. Visame dienoraštyje neteko aptikti paminėto nė vieno vakare sakyto lietuviško pamokslo, nors lenkiškų pasitaiko.

Tokiam nevienodam lietuviškų ir lenkiškų pamokslų suskirstymui, matyt, turėjo įtakos klausytojų sudėtis. Dienoraščio autorius pats padeda mums šį klausimą spręsti, taip vienoje vietoje išsireikšdamas: „Lietuvišką prakalbą sakė⁵ žmonėms T. Vaiciekavičius, lenkiškai pasakė T. Barštis“ [17].

Lietuviškųjų pamokslų vyravimas per didžiąsias šventes puikiai patvirtina tą dienoraštininko pasakymą. Per Kalėdas, Velykas, Sekmines ne tik iš paties miesto, bet, reikia manyti, net iš aplinkinių kaimų suplaukdavo į bažnyčią žmonių masės. Verbų sekmadienį aibės žmonių prigužėdavo išpažinties. Minios žmonių rinkdavosi ir į Dievo Kūno šventės procesiją bei pamaldas. Vadinas, per visas čia suminėtas šventes suplaukdavo didelės žmonių minios, *populus*⁶. Tam *populus*, masėms ir buvo daugiausia sakomi lietuviškieji pamokslai.

Jei lietuviškieji pamokslai buvo taikomi žmonių minioms, liaudžiai, tai į didikus kreipdavosi per pamokslus tik lenkiškai [18], retkarčiais ir lotyniškai [19]. Tiesa, vienur pasakyta: „Mūsų bažnyčioje, gausingai susirinkus magnatams, lenkiškai sakė pamokslą T. Sufčinskis, lietuviškai M. Stanišauskis“ [20]. Šią atskirai paimtą vietą gal kas bandytų interpretuoti ir ta prasme, kad ne tik lenkiškas, bet ir lietuviškas pamokslas buvo sakytas didikams. Gal iš dalies šiuo atveju taip ir buvo. Jei lietuviškas pamokslas ir nebuvo taikomas didikams, tai, vis dėlto, bent jo klausytis galėjo ir didikai. Sunku šiandien patikrinti, kaip iš tikrųjų buvo: ar kunigui lietuviškai persižegnojus jie pasišalino iš bažnyčios, ar liko joje ir toliau ir atsidėję klausėsi lietuviško pamokslo... Tikra tėra tik tai, kad visame diarijuje niekur nėra įsakmiai pasakyta, kad bet kuris kunigas per lietuviškąjį pamokslą būtų kreipęsis su panegiriku, sveikinimu ar šiaip kuria nors proga į kurį didiką ar šiaip paskirą asmenį ar korporaciją.

5 Buvo „turėjo“, taisyta J. Rimanto.

6 A) Lot. k. – minia, žmonės, liaudis.

Susipažinę su klausytojais, pasistenkime dabar susipažinti su tais, kurie į juos kalbėjo. Turime gan seną žinią apie šv. Jono, pirmosios Vilniaus miesto parapijos bažnyčios, pamokslininkus. Vilniaus miesto magistrato sutartyje su šv. Jono bažnyčios klebonu Leonardu Rodijanu 1521 m. bal[andžio] 9 d. minimi du pamokslininkai: lietuvis, kurį turėjo išlaikyti klebonas, ir lenkas, kurio išlaikymu turėjo rūpintis miestas [21].

Iš vėlesnių laikų turime žinių, kad prie šv. Jono bažnyčios būdavo išlaikomi trys pamokslininkai: vienas lietuvis ir du lenkai – sekmadienių (*concionator ordinarius* arba *a dominicis*) ir švenčių (*concionator extraordinarius* arba *a festis*) [22].

Neminėsiu čia ištisos eilės žinomų šv. Jono bažnyčios nuolatinių lietuviškų pamokslininkų, ypač kad Homolickio [23] paskelbtas jų sąrašas nuo 1664 iki 1737 m. yra ir lietuviškai dr. J. Basanavičiaus minėtoje knygelėje pakartotas. Tepaminėsiu tik tuos nuolatinius lietuviškus pamokslininkus, kurie prie šv. Jono bažnyčios buvo ir dienoraščio žymėtais metais. Tai – Beraškevičius Paulius (1709–1714) ir Zubrevičius Jonas (1715–1723).

Remiantis diarijumi, galime apytiksliai nustatyti, kada baigėsi kadencija vieno ir prasidėjo kito. 1715 m. liepos 7 d. šv. Jono bažnyčioje pamokslą dar tebesakė kun. Beraškevičius, kitą sekmadienį, liepos 14 d. pamokslininkas neįšvardintas, o to pat mėnesio 17 d., trečiadienį kun. Beraškevičius išvyko į Žemaičius [24]. Toliau nebuvo nuolatinio pamokslininko, kol pagaliau tais pat metais rugpiūčio 14 d. iš Kražių atvyko naujai paskirtas nuolatinis pamokslininkas T. Zubrevičius [25]. Pirmąjį pamokslą jis pasakė sekmadienį, rugpiūčio 18 d. Apie Beraškevičiaus tolesnį likimą iš diarijaus tiek nežinome, kad 1721 m. rugpiūčio 28 buvo atsilankęs ir svečiavosi Vilniaus kolegijoje. Nuolat gyveno tada Tilžėje, kur buvo vyresniuoju (*superior illius loci*).

Diarijaus metu šv. Jono bažnyčioje lietuviškus pamokslus sakydavo ne tik tuodu pamokslininku. Nuolatiniai pamokslininkai visuomet turėdavo daugelį pavaduotojų, kurie sakydavo pamokslus dažniausiai per šventes [26]. Va šešios pavardės vaišių proga išvardintų pamokslininkų [27]: Vaiciechavičius, Astrauskas, Fursevičius, Burnevičius, Beržanskis ir Jurevičius [28].

Štai pavardės dar dešimties pavaduotojų, kuriems teko sakyti lietuviški pamokslai maždaug apie tą patį laiką ar kiek anksčiau: Kelpšas, Smolokas, Stanišauskis, Kšanstauskis, Sviderskas, Vainauskas, Vilkinavičius, Pušinskas, Horodeckis, Skladauskas [29].

Ypatingo dėmesio vertas yra kun. Pošauskas, žinomas lietuviškų bažnytinių knygų rašytojas, kuris, jau dr. Basanavičiaus spėliojimu [30], turėjęs sakyti Vilniuje lietuviškus pamokslus. Diarium šį Basanavičiaus nujautimą gan įtikinamai patvirtina [31].

Pagaliau dar devynios pavardės pavaduotojų, skelbusių „Dievo žodį“ lietuviškai apie tą pat metą ar kiek vėliau: Narevičius, Narvilavičius, Koryzna, Trusevičius, Kunickis, Riškevičius, Steponavičius, Pacevičius, Buividas [32].

Tad matome, kad per 13 metų du nuolatinis šv. Jono bažnyčios lietuvių pamokslininkus pavadavo dar 26 jėzuitai ar jų auklėtiniai. Kai kurie jų prisakė nemažai pamokslų, tačiau, kaip matėme, buvo ir tokių, kuriems tebuvo lemta vos vieną ar du kartus iš sakyklos prabilti lietuviškai. Iš to galime spėlioti, kad Vilniuje tuo metu galėjo būti ir daugiau jėzuitų, gerai mokėjusių lietuviškai, bet neturėjusių progos pasireikšti. Tačiau ir šis skaičius yra gan imponuojantis. Net jei neturėtume kitokių įrodymų, tai vien šio šaltinio pakaktų įsitikinti, kad lietuvių kalba daugeliui ano meto Vilniaus jėzuitų nebuvo svetima [33].

Tėvai jėzuitai sakydavo pamokslus ne tik pas save, šv. Jone, bet kartais būdavo kviečiami pamaldų bei pamokslų ir į kitas Vilniaus bažnyčias, kaip į Pilies bažnyčią (katedrą), šv. Kazimiero, šv. Petro ir Povilo Antakalnyje, T.T. Pranciškonų ir į kitas. Dienoraštininkui apskritai nerūpėjo pamaldų tvarka kitur. Ne šv. Jone laikomas pamaldas jis tepaminėdavo tik tada, kai į jas kviesdavo jėzuitus arba kai jos šiaip kuriuo būdu būdavo susijusios su jėzuitais ir jų akademija. Užtat ir apie kitur sakytus pamokslus daug mažiau tesužinome. Vis dėlto iš diarijaus patiriame vieną kitą vertingą žinutę apie lietuviškus pamokslus dar dviejų Vilniaus bažnyčių: Tėvų Pranciškonų ir šv. Jurgio (Karmelitų). Šios žinios tuo vertingesnės, kad jų nenurodo kiti paskelbti šaltiniai [34].

Kad lietuviški pamokslai būdavo sakomi Tėvų Pranciškonų bažnyčioje, liudija 1710 m. šv. Antano dienos įrašas, tvirtinąs, kad tą dieną Tėvų Pranciškonų bažnyčioje jėzuitas Smolokas sakęs lietuvišką pamokslą [35].

Dar įtikinamesnių duomenų duoda dienoraštis apie antrąją bažnyčią. Net septynis kartus paminėti lietuviški pamokslai, jėzuitų sakyti šv. Jurgio bažnyčioje [36] per šv[entą] Jurgį ir kitas šventes.

Nei apie lietuviškųjų pamokslų turinį, nei apie jų formą iš dienyno nieko nesužinome. Tėra tik vienur užsiminta apie kun. Buivido pamokslo „kilnų žemaitišką stilių“ [37]^{*7}.

Prieš baigiant tenka dar priminti dvi pastabas dėl paskutinių dviejų per Kalėdas sakytų popietinių lietuviškųjų pamokslų klausytojų. 1721 m. per antrąjį

7 *Yra išsilikęs rinkinėlis 28 lietuviškų pamokslų, greičiausiai sakytų šv. Jono bažnyčioje, kuriuos anksčiau buvau priskyręs 1720 m., bet geriau rankraštį išstudijavęs, priėjau išvados, kad tai pamokslų rinkinys, mirusio 1709 m. sausio 10 d. Gabrieliaus Šimkevičiaus, jėzuito, buvusio eilę metų (1683, 1688 ir t. t.) ir lietuvių pamokslininku Vilniuje. Va[c]l[ov]as B[iržiš]ka.

lietuvišką pamokslą kun. Pacevičius vos kelis klausytojus teturėjęs [38]. Ir per sekančių metų antrąjį kalėdinį lietuvišką pamokslą kun. Steponavičius nedaug teturėjęs klausytojų [39]. Čia kai kas galėtų įžiūrėti lietuviškųjų pamokslų šv. Jono bažnyčioje krizės pradžią, pasibaigusią tariamuoju visišku jų panaikinimu po 1737 metų [40]. Tačiau tokiam prileidimui per menkas pagrindas. Galėjo būti įvairių priežasčių, kad tomis dienomis tiek maža žmonių teklausė to pamokslų. Išklausius vieno, maldininkams galėjo nebepakakti noro ir kantrybės klausyti antro tą pačią dieną ir ta pačia kalba sakomo pamokslų, ypač jei dar pamokslininkas pasitaikydavo menkesnis. Be to, Kalėdų šaltis, pamokslų ilgumas ir dienos trumpumas, o gal dar ir kurios kitos, mums nežinomos specifinės priežastys atgrasė klausytojus nuo antrojo pamokslų.

Jeigu jau klausytojų negausumas galėjo turėti įtakos lietuviškiems pamokslams šalinti, tai čia tegalima būtų kalbėti tik apie popietinius kalėdinius pamokslus, kuriems lyg pradėjo stigti klausytojų. Šių tačiau išskyrimas ir kitų nutylėjimas sakyte sako, kad visiems kitiems lietuviškiems pamokslams klausytojų pakako ir kad ne be pagrindo dienoraštininkas šioje seniausioje Vilniaus parapijėje bažnyčioje lietuviškąjį žodį laikė kreipimuisi *ad populum*, į žmonių minias.

Ar iš tikrųjų tasai Vilniaus *populus* diarijaus metu Vilniaus mieste tebekalbėjo dar savo tėvų kalba? Bandant bent kiek priartėti prie šio neaiškaus ir gan painaus, bet kartu ir viliojančio klausimo sprendimo remiantis gautais iš diarijaus duomenimis, tenka gerai įsidėmėti, kad jei kurioje Lietuvos bažnyčioje seniau papildomos pamaldos ir pamokslai buvo lenkiški, tai iš to dar negalima daryti išvados, kad ir tos parapijos daugumas ar bent žymi dalis kalbėjo lenkiškai arba bent kiek padoriau tos kalbos būtų pramokusi [41]. Neužmirškime, kad bažnyčia Lietuvoje buvo vienas iš svarbiausių lenkystės plitimo šaltinių [42].

Tiesa, nuo seniau žinoma populiari kadais tarp lenkų kultūros istorikų nuomonė, kad bažnyčia nelenkinusi lietuvių, kad pamokslai ir papildomosios pamaldos buvusios laikomos ta kalba, kuria žmonės kalbėję. Štai vieno žymiausių šios pažiūros atstovo, Krokuvos Universiteto bažnyčios istorijos profesoriaus kun. dr. Jono Fijaleko žodžiai: „Per visą Lenkų valstybės laiką lietuvių liaudies religiniai reikalai, apskritai, būdavo tenkinami savo gimtąja kalba, ir žmonėms nestigdavo savo kalbos dvasininkų“ [43].

Šiandien ne tik lietuviai bet ir lenkai, norėdami būti bešališki, su tokiu tvirtinimu sutikti nebegali. Faktai griauja iš pagrindų šią klaidingą apriorinę pažiūrą, ir dabar, neminint lietuvių, net ir lenkų rimtesni kultūros istorijos tyrinėtojai turi tai pripažinti.

Sakysim, žinomas lenkų kultūros istorikas, jėzuitas kun. St. Bednarskis [44], ištikimas dėsniai *amicus Plato, sed magis amica veritas*⁸, vieno esančio centriniame jėzuitų archyve dokumento [45] žodžiais vaizduoja tikrą padėtį, diametraliai priešingą aukščiau pareikštai Fijaleko nuomonei [46].

„Nors Lietuva krikščionių tikyba priėmė prieš 232 metus, niekuomet jos gyventojai nebuvo pakankamai pamokyti tikėjimo tiesų dėl dviejų, pirmiausia, priežasčių. Pirmiausia dėl to, kad niekuomet nebuvo ganytojų ir dvasininkų, mokančių lietuvių kalbą. Klebonais kaimuose ir miestuose buvo lenkai, nemoką to krašto kalbos, ir todėl nei išpažinties neklausė, nei Dievo žodžio neskelbė jų kalba. Ne tik kaimo parapijose nesirasdavo kas mokėtų lietuvių kalbą, bet net pačioje sostinėje, Vilniuje, kuriame yra 18 katalikų bažnyčių, klero perpildyta katedra ir 4 vienuolynai, iki jėzuitų atvykimo nebuvo nieko, kas šia kalba galėtų sakyti pamokslus...“.

Nuo savęs šis bešališkas lenkų jėzuitų istorikas ta proga pareiškia, kad Lietuvos žmonės „lenkų kalbos nemokėjo, o lietuviškai ar gudiškai jų mokyti nenorėta ir nemokėta“ [47].

Kad XVI a. pabaigoje ir XVII pradžioje, vadinasi po dviejų su viršum šimtų metų nuo Lietuvos krikšto, Vilniaus diecezijoje ir apskrityje Lietuvoje dar beveik nebuvo kunigų, mokančių lietuviškąją vietos žmonių kalbą, vieningai liudija ir kiti šaltiniai, ypač Apaštališkojo Sosto siųstų vizitatorių pranešimai. Vienas tokių popiežiaus legatų, nuncijus Kumulėjus, vizituodamas Vilniaus dieceziją, konstatavo visai tokią pat padėtį, kaip ir ką tik atvaizduotoji: „Kai, anksčiau minėto Viešpaties švenčiausiojo popiežiaus Klemenso Aštuntojo ir jo švento Apaštališkojo Sosto pavedami, lankėme Vilniaus dieceziją ir jos kurią dalį arba plotą už Neries upės lankydami apžiūrėjome, kaip daug pastebėjome ten apleistų parapijų bažnyčių, nuo seniai paliktų savo šeimininkų dėl kunigų trūkumo šioje diecezijoje, o jei kuriose bažnyčiose pasitaikydavo rasti kuriuos kunigus, patyrėme, kad jie dėl lietuviškosios žmonių kalbos nemokėjimo to krašto bažnyčioms ir žmonėms visai nenaudingi. Dėl jų stokos ir kalbos nemokėjimo žmonės gyvena ne tik be jokio mokslo, reikalingo išganymui ir sakramentų priėmimui, bet neturi nuovokos net apie tuos pat sakramentus ir kone apie patį Dievą...“ [48].

XVII-me amžiuje padėtis kiek pagerėjo. Plintant protestantizmui Lietuvoje, Romos spaudžiama, mūsų sostinės dvasinė vyresnybė pagaliau buvo priversta rimčiau pažiūrėti į tikybinių žmonių reikalų rūpinimą ir įsteigtoje Vilniaus seminarijoje turėjo nuolatos mokyti bent 20 lietuvių klierikų, mokančių savo

8 A) Lot. k. – Platonas draugas, bet tiesa – dar didesnė draugė, t. y. tiesa brangesnė už viską.

tėvų kalbą [49]. Užtat XVIII-me amžiuje, kaip patyrėme iš diarijaus, lietuviškai mokančių kunigų Vilniuje būta jau gan daug, tad gimtosios žmonių kalbos „nemokėjimas“ tarp kunigų žymiai sumažėjo, tačiau kita kliūtis lietuvių kalbos vartojimui bažnyčioje, „nenoras“, atrodo, neišnyko ir vėliau. Taip galvoti duoda pagrindo tokie faktai, kaip ano meto Vilniaus vyskupo Bžostovskio įsakymas užsakus skelbti lenkų kalba [50], prieš komuniją priimant žmonėms kalbėti lenkiškai: „Panie, nie jestem godzien...“ [51]⁹.

Tokie vyskupo įsakymai pasirodys mums dar keistesni, jei prisiminsime, jog kalbamuoju metu tiek Vilniaus diecezijoje, tiek apskrityje Lietuvoje sulenkėję ir aplenkėję tebuvo tik aukštesnieji visuomenės sluoksniai ir didesni miestai, o kaimas lenkystės dar tebebuvo visai neliestas. Juk ištisi lenkiškai kalbančiųjų plotai Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje tepradėjo rasti tik baudžiavą panaikinus, antroje XIX a. pusėje, ypač paskutinėje ketvirtyje [52].

Lietuvių kalbai parodyto „nenoro“ priežasties, be įprasto „pagoniškos prastuolių kalbos“ niekinimo, ar tik nevertėtų paieškoti dar ir tam tikroje, apskrityje, polonifiliškoje tų laikų Vilniaus bažnytinės vyresnybės tendencijoje, krintančioje į akis kad ir iš tokio fakto, kad 1717 m., atidarant vyskupijos kunigų sinodą, per procesiją į katedrą Lietuvos sostinėje buvo giedamas lenkų patriotinis himnas *Gaude, Mater Poloniae...* [53]¹⁰.

Ir iš Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraščio prisiskverbiam aikštėn tam tikras ano meto Lietuvos vadovaujančios visuomenės lietuvių kalbos „nenoras“, jos per menkas gerbimas net jėzuitų šeiminkaujamoje šv. Jurgio bažnyčioje. Juk lietuviškai bažnyčioje tekalbėdavo tik *ad populum*¹¹, o *ad magnates*¹² tik lenkų ar retkarčiais lotynų kalba. Savaime suprantama, kad toks gimtosios kalbos negerbimas Lietuvoje stelbė ir patį jos vartojimą. Žmonės stengėsi išmokti tos kalbos, kuria kalbėjo ponai ir kunigai. Tuo būdu buvo stumiami iš gyvenimo lietuvių kalba, užleisdama vietą svetimoms slavų kalboms.

Vis dėlto, XVIII a. pirmoje ketvirtyje daugeliui, jei ne daugumai vilniečių gimtoji lietuvių kalba dar tebebuvo savesne ir labiau suprantama, negu iš viršaus primesta ir peršama lenkiškoji, jei šv. Jono bažnyčioje visais sekmadieniais ir šventadieniais tebebuvo gyvas reikalas sakyti lietuviškus pamokslus ir jei per didžiąsias šventes, kada suplaukdavo minios klausytojų, lietuviškieji pamokslai net vaidino aiškiai svarbesnį vaidmenį už lenkiškuosius.

9 A) Lenk. k. – Pone, esu nevertas.

10 B) Lot. k. – Džiaukis, motina Lenkija...

11 C) Lot. k. – žmonėms.

12 D) Lot. k. – didikams.

Tai patvirtina ir sporadiškos mus pasiekusios diarijaus pastabos, kad ir kitose Vilniaus bažnyčiose, kaip šv. Jurgio ir T.T. Pranciškonų, kur lietuvių kalbos „nenoras“ turėjo stipriau pasireikšti, negu jėzuitiniame šv. Jone, anuomet taip pat dar negalėta visiškai išsiversti be lietuviškųjų pamokslų. Gali būti, kad lietuviškai tuomet tebesikreipdavo į žmones ir dar kai kuriose kitose Vilniaus bažnyčiose, nes kaip, sakysim, visai atsitiktinai, vos iš vieno paminėjimo tesužinojome apie Pranciškonų bažnyčios lietuviškus pamokslus, taip lygiai pripuolamai bet kurios kitos Vilniaus bažnyčios lietuviški pamokslai galėjo ir nepalikti jokių pėdsakų diarijuje ar šiaip kuriame mums išlikusiame šaltinyje.

Tiek lietuviškieji pamokslai, tiek lietuvių pamokslininkų gausus būrys Vilniuje sakyte sako, kad kalbamuoju metu lietuvių kalba mūsų sostinėje tebebuvo dar gan populiari.

Turime būti dėkingi jėzuitų kolegijos dienoraščiui, ištikimai išsaugojusiam per du su viršum šimtus metų kad ir nedidelį, bet tikrą mūsų sostinės praeities fragmentą, *sine ira et studio*¹³ liudijantį apie lietuvišką Gedimino miesto senovę.

NUORODOS

- [1] Cnf. J. Basanavičius. „Šv. Jono bažnyčia ir lietuvių kalba Vilniuje“. Parašė Jks. Vilniuje, 1913, p. 5, 7. Jan Jakubowski. „Studja nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. Varšuva, 1912, p. 3 sqq.
- [2] Plg., J. Jakubowski, op. cit. p. 6 sqq, 85.
- [3] Cnf. Jakubowski, op. cit. p. 10.
- [4] Ypač skaudų nuostolį Lietuvai padarė rusai, išgabendami uždaryto Vilniaus universiteto visą biblioteką į Kijevą, Charkivą¹⁴ ir kitus Rusų imperijos miestus.
- [5] „Wizerunki i roztrząsania naukowe“, Nr. 23, Vilniuje, 1842, p. 214 sq.
- [6] Op. cit. p. 14 sq.
- [7] „Pamokslą sakė rytą T. Naramauskas, vakare T. Bakanauskas. Visų Šventųjų litanija šiomis dienomis kalbama po Mišparų baigus pamokslą prieš Švenčiausiąjį“.
- [8] „Iki čia dienoraštis žiūrėtas“. – Iš Bednarskio veikalo „Upadek i odrodzenie szkół jezuckich w Polsce“, Krokua, 1933,

13 A) Lot. k. – be pykčio ir šališkumo.

14 B) Charkovą.

p. 428 *in margine*¹⁵ matyt, kad lenkų okupacijos metu diarijų saugojo lenkų „Mokslo bičiulių draugija“ Vilniuje. Anksčiau šis rankraštis turėjo būti kunigaikščių Čartoriskių nuosavybė, kaip rodo viršelio priekinėje pusėje iš vidaus štampos su įrašu: „Depozyt XX Czartoryskich Nr. 4.“ Dabar diarijų saugo Vilniaus *Almae Matris*¹⁶ bibliotekos rūmai¹⁷.

- [9] Diar., p. 9: „Reliquum Septembris, October, November, December notari non poterat Communitate in 7 Loca dispersa, P. Ministro in Professore Physices assumpto, R.P. Rectore ad diversas Nostorum Stationes et Zodziscos ad R.P. Provincialem tunc ibi subsistentem passim excurrente“ (Likusios dalies rugsėjo, spalio, lapkričio, gruodžio žymėti negalėjo, nes bendruomenė buvo išsklaidyta į 7 vietas, t. ministras paimtas fizikos profesoriumi, rektorius keliaudavo čia šen, čia ten, į tolimas mūsiškių stotis ir į Žodiškius į Gerb. T. Provinciola, ten tuomet apsisitėjusi).
- [10] Pavyzdžiui, 1719 m. lakt. 1 d.: „Concinati P. Zubrewicz P. Truchanovicz“ (Pamokslus sakė T. Zubrevičius, T. Trukanavičius). Čia savaime suprantama, kad Zubrevičius, nuolatinis lietuviškas pamokslininkas, tą dieną sakė lietuviškąją pamokslą, o Trukanavičius lenkiškąją, nes kaip matyti iš diarijaus, paprastai per Visų Šventę būdavo sakomas lietuviškas ir lenkiškas pamokslas¹⁸.
- [11] Pav., 1712.XII.25: „Concionatus litvanice P. Bieraszkiewicz... Post prandium circa 2-dam concionatus litvanice C. Fursewicz“ (Lietuviškai sakė pamokslą T. Beraškevičius... Po pietų apie 2 v. lietuviškai sakė pamokslą C. Fursevičius). 1713. XII.25: „In medio sacri concionatus P. Gizbert, Lituanice P. Bieraszkiewicz... Concionatus R.P. Ordinarius. Post prandium hora 2. concionatus Lituanice M. Wilkinowicz“ (Per mišias pamokslą sakė T. Gizbertas. Lietuviškai T. Beraškevičius... Pamokslą sakė G. T. nuolatinis pamokslininkas). Čia paminėti ir lenkiški du pamokslai, nors, šiaip, kitur Kalėdų

15 A) Lot. k. – parašėję.

16 B) Lot. k. – motina maitintoja, pagarbus atsiliepiamas apie aukštąją mokyklą.

17 Šis sakinytis parašytas ranka.

18 Šioje išnašoje skliausteliuose esantis tekstas A. Rukšos įterptas ranka.

pirmą dieną paprastai teminimas vienas lenkiškas pamokslas. 1714.XII.26: „Concionatus est Litvanice P. Bieraszkievicz. Idem 2-dam a prandio dixit concionem Litvanicam“ (Lietuviškai pamokslą sakė T. Beraškevičius. Jis taip pat pasakė antrą popietinį lietuvišką pamokslą) ir t. p.

- [12] Pavyzdžiui, 1712.III.27: „Resurrectio D-ni N.Jesu X-ti... Concionatus litvanice P. Bieraszkievicz, polonice P. Masyni. Post prandium litvanice P. Smollok“ (Viešpaties) Mūsų Jėzaus Kr[istaus] Prisikėlimas... Lietuviškai pamokslą sakė T. Beraškevičius, lenkiškai T. Masinis. Po pietų lietuviškai T. Smolokas). 1714.IV.1: „Dom. Resurrectionis... Lituanice concionatus P. Bieraszkievicz, post prandium eadem lingua m. Jurewicz. Polonice P. Masyni“ (Velykų sekmadienis... Lietuviškai pamokslą sakė T. Beraškevičius, po pietų tą patį kalbą M. Jurevičius. Lenkiškai T. Masinis). Čia, kaip ir per kitas Velykas, paprastai minimi du lietuviški, vienas lenkiškas pamokslas.
- [13] Sakysim, 1714.V.20 (*Festum Pentecostes*): „Lituanicam concionem dixit P. Bieraszkievicz. Polonice R.P. Ordinarius... Concionem dixit post prandium Lituanicam hora 2-da M. Fursewicz“ (Sekminių šventė: lietuvišką pamokslą pasakė T. Beraškevičius. Lenkiškai Gerb. T. nuolatinis... Lietuvišką pamokslą po pietų 2 val. pasakė M. Fursevičius). 1715.VI.9: „Dominica Pentecostes... Lituanice concionatus mane et post prandium Pr. Bieraszkievicz. Polonice Pr. Barszcz“ (Sekminių sekmadienis... Lietuviškai pamokslą sakė iš ryto ir po pietų T. Beraškevičius. Lenkiškai T. Barštis). Šiuose pavyzdžiuose, kaip ir kitur, per Sekmines du lietuviški ir vienas lenkiškas pamokslas.
- [14] Pav., 1710.IV.13: „Dominica Palmarum... Concionatus Litvanice P. Bieraszkievicz Polonice non fuit“ (Verbų sekmadienis... Lietuviškai sakė pamokslą T. Beraškevičius, lenkiškai nebuvo). 1712.III.20: „Dominica Palmarum... Concionatus litvanice post sacrum 2-dum P. Bieraszkievicz. Concio polonica non fuit“ (Verbų sekmadienis. Lietuviškai pamokslą sakė po 2-sios mišios T. Beraškevičius. Lenkiško pamokslo nebuvo). 1714.III.25: „Dominica Palmarum... Concionatus

Lituanice P. Pieraszkievicz. Polonica concio non dicta, quia in Sacro canitur Passio“ (Verbų sekmadienis... Lietuviškai pamokslą sakė T. Beraškevičius. Lenkiškas pamokslas nebuvo sakytas, nes per mišias giedama Kančia). 1715.IV.14: „Dominica Palmarum... concio Litvanica dicta ab ordinario P-re. Bieraszkievicz... Concio Polonica iuxta morem non fuit“ (Verbų sekmadienis... Lietuviškas pamokslas sakytas nuolatinio T. Beraškevičiaus... Lenkiško pamokslo pagal paprotį nebuvo). 1723.III.21: „Dominica Palmarum... Concio fuit sola Litvanica“ (Verbų sekmadienis... Pamokslas tebuvo tik lietuviškas).

- [15] Pav., 1710.VI.19: „Concionatus Litvanice solum P. Bieraszkievicz. Polonica non fuit iuxta morem scilicet propter publicam processionem“ (Pamokslą tesakė tik lietuviškai T. Beraškevičius. Lenkiško nebuvo pagal paprotį, būtent, dėl viešos procesijos). 1713.VI.15: „Festum Corporis X-ti. Concionatus litvanice P. Bieraszkievicz. Polonica mane non est“ (Dievo Kūno šventė. Lietuviškai pamokslą sakė T. Beraškevičius. Lenkiško iš ryto nebūna). 1722.VI.4: „Festum SS. Corporis Christi. Concio Litvanica ab ordinario solita. Concio Polonica mane non solet esse“ (Švenč. Kristaus Kūno šventė. Lietuviškas pamokslas įprastas nuolatinio pamokslininko. Lenkiško pamokslo rytą paprastai nebūna). 1723.V.27: „Festum Corporis X-ti... Concio mane sola Litvanica fuit“ (Dievo Kūno šventė... Rytą tebuvo tik lietuviškas pamokslas). Panašiai ir kitur.
- [16] Kurią dieną kurie pamokslai būdavo sakomi per šv. Kazimiero šventę, aiškiai matome iš 1715 m. Taip, III-3: „Concionatus est mane P. Barszcz Polonice, Litvinice M. Burniewicz“ (Rytą pamokslą sakė T. Barštis lenkiškai, lietuviškai M. Burnevičius) III.4: „Concionatus est Litvanice M. Narwilowicz... Concionatus est Polonice mane P. Frackiewicz“ (Pamokslą sakė lietuviškai M. Narvilavičius... Iš ryto lenkiškai pamokslą sakė Pranckevičius). III.5: „Concionatus est mane P. Bieraszkievicz Polonice. Litvanica concio iuxta morem non fuit“ (Rytą pamokslą sakė T. Beraškevičius lenkiškai. Lietuviško pamokslo pagal paprotį nebebuvo). O jau ketvirtą dieną ne-

bebūdavo jokio pamokslo. III.6: „neutra concio fuit iuxta morem“ (jokio pamokslo nebebuvo pagal paprotį).

- [17] Diar. p. 58, 1714 Oct. 28: „Litvanicam orationem egit ad populum Pr. Wojciechowicz, Plonice dixit P. Barszcz“ N.B.: čia žodis *orationem* daugiau konjektūros¹⁹, būdu rekonstruotas, negu išskaitytas iš paties teksto, kur beveik visas žodis užlietas tuo pačiu rašalu ir sveikos tēra išlikusios trys raidės: pirmoji ir dvi paskutinės. Priešpaskutinė raidė daugiau panaši į „r“ negu į „n“, tačiau ir kitur „r“ šiek tiek panaši į „n“.
- [18] Kreipimosi į naujai išrinktą miesto magistratą, tribunolą ir šiaip didikus įvairiomis progomis per lenkiškus pamokslus aptinkame gana apščiai pavyzdžių. Čia tenurodau vieną kitą iš jų. 1712.IX.25: „Concionatus litvanice P. Bieraszkiewicz polonice P. Masyni praesente Illustrissimo Mareschalce et Deputatis Tribunalis valendicento et gratias agendo eisdem“ (Lietuviškai pamokslą sakė T. Beraškevičius, lenkiškai T. Masinis, dalyvaujant šviesiausiajam Maršalkai ir Tribunolo atstovams, sveikindamas ir dėkodamas jiems). 1713.XII.17: „Litvanice concionatus M. Beržanski, Polonice R. P. Mazyni, qui in concione Magistratum neo-electum salutavit“ (Lietuviškai sakė pamokslą M. Beržanskis, lenkiškai G. T. Mazinis, kuris per pamokslą sveikino naujai išrinktąjį magistratą). 1717. IV.8: „Concionatus Litvanice ordinarius. Polonicus ordinarius salutavit Tribunal, interfuitque tam Mareschalcus, quam Deputati fere omnes“ (Lietuviškai sakė nuolatinis pamokslininkas. Nuolatinis lenkiškas sveikino Tribunolą. Dalyvavo tiek Maršalka, tiek beveik visi atstovai). 1719.IV.30: „Concionatus Litvanice P. Poszakowski Polonice P. Delamars salutavit Tribunal“ (Lietuviškai pamokslą sakė T. Pošakauskas, lenkiškai T. Delamars sveikino Tribunolą).
- [19] Lotyniškas ir lenkiškas dienoraštyje randame laidotuvių kalbas. 1715.V.31: „Funus Illustris M. D. Vladislai Chominski, sumptu Congregationis Minimae institutum... Orationes funebres Latina et Polonica dictae“ (Šviesaus Gerb. P. Vladislavo Chominskio laidotuvės, suruoštos Mažiausiosios Kongregaci-

19 A) Lot. k. coniectura – spėjiojimas, prielaida, t. y. spėjimais paremtas neišlikusios ar neįskaitomos teksto, dažniausiai rankraščio, dalies atkūrimas.

jos lėšomis... Buvo pasakytos laidotuvių prakalbos lotyniškai ir lenkiškai. 1717. VII. 19: „Interfuerant huic funeri varii Magnates. Post Sacrum erant duae orationes funebres, una Latina, altera polonica dictae a sodalibus mediae congregationis“ (Šiose laidotuvėse dalyvavo įvairūs didikai. Po mišių Vidurinės kongregacijos nariai pasakė dvi laidotuvių prakalbas, vieną lotynišką, kitą lenkišką).

- [20] Diar. p. 21, 1712.I.31: „Concionatus in templo nostro in frequentia magnatum polonice P. Suffczyński, litvanice M. Staniszewski“.
- [21] Cf. „Wizerunki i roztrząsania naukowe“, Nr. 22, 1841 m., p. 45.
- [22] Op. cit. Nr. 23, 1842, p. 215 in margine.
- [23] Op. cit. Nr. 23, 1842, p. 213 sq.
- [24] 1715.VII.17: „P. Paulus Bieraszkiewicz abiit Passaviam pro officio V. Rectoratus“ (P. Paulius Beraškevičius išvyko į „Possavią“ [kiek į šiaurės rytus nuo Kražių] G. Rektoriaus pareigų).^{*20}
- [25] 1715.VIII.14: „P. Zubrewicz venit Crosis pro Concionatura Lituanica ad Collegium“ (T. Zubrevičius atvyko iš Kražių į kolegiją lietuviško pamokslininko pareigų).
- [26] Pav., 1714.I.23: „...adfuerunt prandio unus Patrum ex quarti anni Theologis, scholastici septem, qui concionatorem lituanicum ordinarium in concionibus supplendo pro illo adiuverunt“ (pusryčiuose dalyvavo vienas Tėvų iš ketvirtųjų metų teologų, septyni scholastikai, kurie padėdavo nuolatiniam lietuviškam pamokslininkui, pavaduodami jį papildomais pamokslais).
- [27] 1714.V.16: „Pro coena venerunt Magistri, qui Lituanicam concionem pro Patre Concionatore Lituano Festis diebus dixerunt M. M. Wojciechowicz, Ostrowski, Fursewicz, Burniewicz²¹, Beržanski et Jurewicz“ (Pietų atėjo mokytojai, kurie švenčių dienomis sakydavo lietuvišką pamokslą už Tėvą, lietuvių pamokslininką ... m. m. Vaiciehavičius ir t. t. ...).
- [28] Pamokslus sakė: Vaiciehavičius: 1713.VI.25, VII.23, VII.25;

20 * *Possavia* – tai Pašiaušė Šiaulių aps[krityje], kur tuo laiku buvo jėzuitų kolegija. V[aclovas] B[iržiška].

21 Pavardė įterpta A. Rukšos ranka.

1714.II.2, IV.23, V.31, VII.25, VIII.12, X.28; 1715.V.7, V.19, V.26, VI.2, VII.28; 1719.VIII.20. Astrauskas: 1713.IX.10, X.1, XII.6; 1714.II.24, V.1, VII.2, IX.8; 1716.IV.26; 1723.II.21. Fursevičius: 1712.VI.29, VII.25, XII.25; 1713.III.12, VII.9, XII.26; 1714.V.20, VI.3, VIII.10; 1718.V.8, VI.26, IV.23 (šv. Jurgio bažnyčioje). 1714.V.11 baigęs Vilniaus akademijoje filosofijos, 1720.V.10 teologijos mokslus, tais pat metais VII.28 išvyko į Kražius filosofijos mokytoju (Diarium, 1714.V.11: „defendit ex universa philosophia“, 1720.V.10: „defendit ex universa theologia P. Fursewicz“, VII.28: „P. Fursewicz expeditus Crosos pro philosophia“). Burnevičius: 1713.IX.2, XII.10, XII.24; 1714.IV.3, V.21, XII.6; 1715.III.3, IV.10, VIII.4; 1716.V.24, V.31; 1718.IX.8, X.28, XII.4, XII.18; 1719.IV.23, V.1, VIII.24; 1720.VI.2; 1721.IV.15. Beržanskis: 1713.IX.17, XI.11, XI.26, XII.3, XII.17; 1714.IV.2, V.22, V.27, VI.17, VIII.15, XI.25; 1715.IV.21, V.15, V.30, VI.30; 1717.III.30, IV.23; 1718.XII.4 (šv. Jurgio bažnyčioje); 1720.VIII.4; 1721.IV.14, XII.4 (šv. Jurgio bažnyčioje); 1722.III.19. Jurevičius: 1712.II.25, V.15, VII.22; 1713.III.5, XII.25; 1714.IV.1, VI.10, VI.29; 1716.XII.25; 1717.V.16; 1718.IV.27, VI.5, VII.2, VIII.10, VIII.15, VIII.21; 1719.IV.9, V.28, VIII.13. Tai paskutinis pamokslas, nes 1720.II.20 išvyko į Mintaują²² lietuviško pamokslininko pareigų eiti. Tatai žinome iš tos dienos įrašo: „P. Jurewicz pro concionatura Lithvanica Mitaviam abiit equis Mitaviensibus“.

- [29] Kelpšas sakė pamokslus: 1710.IV.20; 1712.I.24, III.19, VII.2, VIII.10, VIII.15. Daugiau apie jo pamokslus negirdime, nes dienyne 1712.IX.16 randame tokį įrašą: „C. Kielpsz Metaphysicus rite dispositus omnibusque sacramentis munitus obiit post prandium hora 5-ta non sine dolore et lachrymis tam P P quam etiam scholasticorum“ (Metafizikas Kelpšas, tinkamai paruoštas ir visais sakramentais aprūpintas, 5 val. po pietų mirė, padarydamas didelį skausmą tiek Tėvams, tiek scholastikams). Smolokas: 1710.IV.27, VI.13 (T.T. Pranciškonų bažnyčioje); 1712.II.14, III.27. Smolokui Vilniuje, ma-

tyt, daugiau nebeteko sakyti lietuviškų pamokslų dėl to, kad 1712.VIII.4 išvyko į Kražius „su artistais ir kažkokiu muziku“, pagal diarijų: *discessit Crosos, duxit secum Artifices et quendam Musicum*. Stanišauskis: 1712.I.31; 1713.V.1, V.7. Kšausauskis (Chrzastowski): 1712.II.2, III.4. Šiam pamokslininkui dėl mirties neteko ilgiau sakyti pamokslų: *Diar.* 1713.VII.3: „sepultura C. Chrzastowski“ (Kšausauskio laidotuvs). Sviderskas: 1712.III.28, IV.4, IV.23, V.5, XI.13, XI.20; 1713.VI.18, VI.24, VI.29. Vainauskas: 1712.V.16. Vilkinavičius: 1713.VII.12, XII.25. Pušinskas: 1714.I.1. Juozas Horodeckis: 1713.VII.2; 1715.V.1 (Šis pamokslininkas paprastai sakydavo lenkiškus pamokslus). Skladauskas: 1712.VIII.24; 1713.III.26, IV.17, V.8; 1714.XII.26. Be to, 1713.VIII.13 lietuvišką pamokslą sakė kažkoks *scholasticus*²³, kurio pavardė nepažymėta.

[30] *Op. cit.* p. 13 sq.

[31] Poškausko pamokslai: 1712.III.29, V.3, VI.24, VII.26, XII.18; 1713.II.12, VII.6, XI.12, XII.27; 1714.I.7; 1718.IX.11; 1719.II.19, IV.30; 1721.IV.13, IV.20. 1718.VIII.30 ėgijo filosofijos daktaro laipsnį: „*Ibidem absolutus actus, in que P. Sokulski et P. Poszakowski Doctores facti Philosophiae*“ (Ten pat buvo atliktas aktas, kuriame T. Sokulskis ir T. Poškauskas tapo filosofijos daktarais).

[32] Narevičius: 1714.VII.26, IX.2, XII.30; 1715.VI.23, VII.21, VIII.10, XII.25; 1716.VIII.9, VIII.15; 1717.III.28, III.29, IV.23 (šv. Jurgio bažnyčioje); 1719.VIII.17. Narvilavičius: 1714.VII.19; 1715.III.4, VI.11, VII.26, VIII.11; 1716.VIII.16; 1717.XII.25; 1718.IV.14; 1721.XII.14; 1722.III.29, VI.7, VIII.2. Koryzna: 1718.XII.25; 1719.XII.8; 1720.IV.14. Nors Koryzna dienyne minimas ir vėliau (1721.VI.8 primicijos²⁴, 1722.II.21 iš visos teologijos egzamino proga), bet lietuviško pamokslo sakyti jam nebepasitaikė. Trusevičius: 1719.XII.6, XII.25; 1720.III.31, IV.23 (šv. Jurgio bažnyčioje), V.19; 1722.V.10. Kunickis: 1720.XII.25. Riškevičius: 1721.IX.7; 1723.V.16. Steponavičius: 1721.IX.8; 1722.XII.25; 1723.II.28.

23 A) Lot. k. – mokinys, studentas.

24 B) Iš lot. k. – naujai įšventinto kunigo pirmos iškilmingai laikomos mišios.

Pacevičius: 1721.XII.25; 1723.III.4. Buividas: 1723.II.24, III.7, III.28, V.17.

- [33] Jėzuitų mokslininkas St. Bednarskis aukščiau minėto veikalo gale paduoda Lenkijos ir Lietuvos provincijų jėzuitų kalbų mokėjimo lentelę 1740 ir 1770 metais. Lietuvos provincijoje 1740 m. iš bendro 695 (420 kunigų ir 275 scholastikų) skaičiaus lietuvių kalbą mokėjo 111, žemaičių – 17, vadinasi, kartu turėtume 128. 1770 metais iš bendro 911 (518 kunigų ir 393 scholastikų) skaičiaus lietuviškai temokėjo 118, žemaitiškai – 2, tad iš viso 120. Iš to matome, kad tarp jėzuitų mokančiųjų lietuvių kalbą procentas krito, nors, apskritai, kalbų mokėjimas, ypač prancūzų ir italų, kilo. Taip, vokiškai mokančių skaičius iš 148 pakilo iki 188, prancūziškai – iš 16 pašoko net iki 125, itališkai – iš 7 iki 30, latviškai – iš 36 iki 48. Kai kurias kitas kalbas vienas kitas temokėjo. Čia neimta galvon lotynų ir lenkų kalba. Šias kalbas kiekvienas Lietuvos jėzuitas turėjęs mokėti. Kalbos mokėjimu laikomas čia visiškai mokėjimas: ne tik skaityti, bet ir laisvai kalbėti. Galėjimas skaityti nebuvo imamas dėmesin. Kad lietuvių kalbos mokėjimas tarp jėzuitų turėjo tendencijos kristi, stebėtis netenka vis labiau įsigalint Lietuvoje lenkystei. Diarijaus metu, reikia tikėtis, lietuviškai mokančių jėzuitų procentas turėjo būti maždaug toks kaip 1740 metais, jei ne kiek didesnis. Iš lietuvių kalbą mokančių jėzuitų gan žymi dalis, kaip matėme, turėjo gyventi Vilniuje.
- [34] Taip, Homolickis, op. cit. Nr. 24, 1843 p. 178, surašęs nuolatinis šv. Jono bažnyčios lietuvių pamokslininkus tarp 1723–1737 m., sako: „W latach następujących Kaznodzieja litewski nie jest wymieniony: więc z tego wnosić można, że rok 1737 jest rokiem ostatnim, w którym przy wykładaniu dla mieszkańców Wilna nauki wiary i moralności jeszcze, używano języka ich przodków, i to w jednym tylko już kościele S. Jana“ (Sekančiais metais lietuviškas pamokslininkas nebeišvardintas: tad iš to galima daryti išvadą, jog 1737 metai yra paskutiniai, kuriais Vilniaus miesto gyventojus mokant tikybos ir dorovės

dar tebevartojo jų tėvų kalbą ir *tai jau tik vienoje šv. Jono bažnyčioje*²⁵.

- [35] p. 5., 1710.VI.13: „*Concionatus Litvanice apud P.P. Franciscanos Ch.: Smollok*“.
- [36] 1717.IV.23: „Festum S. Georgii M. Patroni M.D.L-ae... Apud P.P. Carmelitos ad aedes S. Georgii concionati 3 mane Litvanice M. Narewicz...“ (Šv. Jurgio, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Didžiojo Patrono šventė... Pas T. Karmelitus šv. Jurgio šventovėje pamokslus sakė 3: iš ryto lietuviškai M. Narevičius...). 1718.IV.27: „Festum S. Georgii... Concionatus Litvanice in templo S. Georgii P. Zubrewicz“ (Šv. Jurgio šventė... Lietuviškai sakė pamokslą šv. Jurgio bažnyčioje T. Zubrewičius). Be to, 1718.XII.4 šv. Jurgio bažnyčioje lietuvišką pamokslą sakė Beržanskis, 1719.IV.23 Fursevičius, 1720.IV.23 Trusevičius, 1721.XI.10 pakviesti į šv. Jurgio bažnyčią pamokslą sakyti lietuvių ir lenkų pamokslininkai: 1721.XII.4 šv. Jurgyje Beržanskis sakė lietuvišką pamokslą.
- [37] 1723.V.17: „Concionem Polonicam dixit P. Sadowski. Litvanicam M. Bujwid et quidem stylo samogitico sublimato“.
- [38] 1721.XII.25: „Post prandium hora I-ma dixit Litvanicam concionem M. Pacewicz, sed vix aliquot habuit auditores, fere poenitendo habere“ (Po pietų pirmą valandą lietuvišką pamokslą pasakė M. Pacevičius, bet vos keletą klausytojų teturėjo, tenka beveik apgailestauti).
- [39] 1722.XII.25: „Post horam I-mam a prandiis concionatus Litvanice M. Stefanowicz coram exiquo auditore“ (Po pirmos valandos popiet M. Steponavičius lietuvišką pamokslą sakė negausiems klausytojams).
- [40] Chf. „Wizerunki“ Nr. 24, 1843 p. 178. – Homolickio prileidimas, kad po 1737 m. lietuvių kalba buvo visai pašalinta iš Vilniaus bažnyčių nepasitvirtina. Plg. kad ir minėtą Basanavičiaus veikalėlį.
- [41] Turska, Halina, nebaigta leisti veikale „O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie“, p. 53 sq. sako: „W parafjach litewskich na pograniczach zwartego obszaru

25 A. Rukšos ranka įrašyta: „mano pabraukta. A.R.“

litewskiego, jak również w parafjach mieszanych litewsko-białoruskich kazania i nabożeństwo dodatkowe odbywały się z reguły w języku polskim“ (Lietuviškose parapijose, esančiose ištiso lietuviško ploto paribys, lygiai kaip ir mišrios lietuvių gudų parapijose pamokslai ir papildomosios pamaldos, pagal taisyklę, būdavo atliekamos lenkų kalba). Šie H. Turskos žodžiai taikomi kaimo parapijoms, tačiau nematau priežasties, dėl ko kitaip turėjo būti mieste, ypač sostinėje, kur lenkystė plito dar spartesniu tempu.

- [42] Turska, op. cit. p. 53 sq. pripažindama, kad iš trijų Lietuvos kaimų lenkinusių šaltinių svarbiausią vaidmenį neginčytinai vaidinusi bažnyčia, toliau apie lietuviškas ir mišrias lietuvių gudų parapijas sako: „Nabożeństwa były tu jakby lekcjami języka polskiego, które pobierały liczne rzesze włościan“ (Pamaldos čia buvo kaip ir lenkų kalbos pamokos, kurias ėmė gausios kaimiečių minios). Kas čia pasakyta apie daug vėliau (XIX a., ypač antroje pusėje) prasidejusį Vilniaus krašto kaimų lenkėjimą, daug kas analogiškai galėjo vykti diarijaus metu Vilniaus mieste.
- [43] X. Dr. Jan Fijałek, „Uchrześcianienie Litwy przez Polskę“ iš „Polska i Litwa w dziejowym stosunku“, Varšuva, 1914, p. 258: „Lud litewski znajdował naogół za cały czas państwa polskiego zaspokojenie potrzeb religijnych w swej mowie i duchownych swego języka nie był pozbawiony“.
- [44] Autorius apologetinio, bet rimtai moksliškai parašyto mūsų minėto veikalo „Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce“. Gausią šaltinių medžiagą šiam veikalui surinko ne tik iš visų žymesnių Lenkijos ir Vilniaus bibliotekų ir archyvų, bet ir pasiekė net sunkiai ir ne bet kam prieinamą centrinių jėzuitų archyvą, kuriame turėjo progos rasti įdomios ir dar nepaskelbtos medžiagos ir iš Lietuvos bažnyčios istorijos.
- [45] *Archivum Societatis*, veikalų *Poloniae*, tomas 50, folio 48 (sutrump.: A. S. Pol. 50, f.48) rankr. „Quo anno, qua occasione, quo autore Societas ingressa est in Regnum Poloniae“ (Kuriais metais, kuria proga, kam vykdant ordinas įžengė į Lenkijos Karalystę). Ks., Stanisław Bednarski T. J. „Geneza

akademji Wileńskiej“, „Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Wileńskiego“. T. I., Vilnius, 1929.

- [46] Op. cit. p. 3, tekste Bednarskis duoda lenkišką šio rankraščio ištraukos vertimą, o išnašoje lotyniškąjį jos originalą: „...licet enim ante 232 annos Lituania fidem christianam amplexasit, numquam tamen coloni sufficienter in rudimentis fidei instituti fuerunt, duas potissimum ob causas. Prima est quod nulli erant Pastores vel Ecclesiastici linguae Lituaniae gnari... Parochi, qui constituebantur per villas et oppida, Poloni erant, linguae patriae ignari et ita nec confessiones excipiebantur, nec pabulum Verbi Dei illorum lingua tradebatur. Unde non modo in villis per Parochias nullus linguae peritus inveniebatur, sed ne ipsa quidem Metropoli Wilna, quae 18 catholicis Ecclesiis constat et Cathedrali clero refertam habet, atque 4 Religiosorum ordines comlectitur, ullus prorsus ante adventum Societatis inveniebatur, qui concionari hac lingua possit...“
- [47] Op. cit. p. 3.
- [48] „Alexandri Cumulei ad Septemtrionales Principes Nuncij Apostolici et Visitatoris sede vacante in Episcopatu Vilnensi provisio Seminarij pro alendis viginti Juvenibus Lituaniis et Bursae Valerianae melioratio. Anno 1595“ (Aleksandro Kumulėjaus šiaurės valdovams apaštališkojo nuncijaus ir vizitatoriaus Vilniaus vyskupijos sostui vakuojant, seminarijos aprūpinimas dvidešimčiai lietuvių jaunuolių išlaikyti ir Valerijono bursos pagerinimas. Metais 1595). Iš Vilniaus kapitulų aktų. Ėmiau iš M. Balinskio „Dawna akademia Wileńska“, Petrapilis, 1862, p. 439 sq: „Cum ex Commissione praelibati S. D. N. Dni Clementis Papae Octavi, eiusque sanctae Sedis Apostolicae, Diaecesis Vilnensem visitaremus, eiusque quandam partem sive tractum, ultra Viliam fluvium visitando perlustraremus, quam plurimas ibi Ecclesias Parochiales desolatas suisque Rectoribus, ob defectum Sacerdotum in illa Diaecesi, a multo tempore destitutas comperimus, quad si aliquos Sacerdotes, in quibusdam Ecclijis invenire contigit, eos ob ignorantiam vulgaris Litvanici sermonis, Ecclijis populoque tractus illius, prorsus inutiles esse consideravimus, ob quorum inopiam, et linguae ignorantiam, populum non modo absque omni doctrina, ad salutem necessaria, sacrorum Sacra-

mentororum perceptione: verum etiam absque eoeundem Sacramentorum, et ipsius fere Dei notitia... vivere...“

- [49] Plg. Kumulėjaus pranešimą, Baliński, op. cit. p. 439 sqq.
- [50] „Constantinus Casimirus Brzostowski cet...“ Iš brošiūros var-du²⁶ „Epistola Pastoralis. Impressa Vilnae, Typis Soc. Jesu Anno Domini (1710)“. Diecezinės Seminarijos biblioteka. Ėmiau iš Kurčevskio veikalų „Biskupstwo Wileńskie“, Vilniuje, 1912, p. 423 sqq.: „Promulgatis bannis addant: Jeżeli kto wie o przeszkodzie do małżeństwa, między osobami wspomnianemi: Jakie są przeszkody pokrewieństwo, kumowstwo ze chrztu, albo bierzmowania y inne, niechay daie znać do Nas“ – p. 452 – (Paskelbę užsakus tepriededa: „Jeigu kas žino minėtų asmenų situoktuvėms kliūtį, kurios kliūtys yra giminystė, krikšto arba birmavonės²⁷ kūmystė ir kitos, tegu praneša mums“.). Chf. Basanavičius op. cit. p. 15.
- [51] C.C. Brzostowski..., ibidem, p. 430: „Dum distribuunt communionem, dicant latine: Corpus Domini etc. et non polonice. Ante communicnem vero: Panie, nie jestem godzien, abyś Ty wszedł...“ (Kol dalina komuniją, tesako lotyniškai: Kristaus kūnas ir t. t., ir ne lenkiškai. Tačiau prieš Komuniją: Viešpatie, nesu vertas, kad Tu įeitumei...). Cnf. Basanavičius, op. cit. p. 16 sq.
- [52] Cnf. Jakubowski, op. cit. p. 3 sqq., Turska, op. cit. p. 1, 33, 48 sqq., passim.
- [53] Kurczewski, op. cit. p. 134: „W r. 1717 dn. 4 i 5 lutego z wielką uroczystością odprowiony został synod djecezalny przez biskupa Brzostowskiego. Biskup wraz z całym duchowieństwem, w asystencji plutonów wojsk, przy śpiewie „Benedictus“, a potem „Gaude, Mater Poloniae“ wyszedł procesjonalnie z pałacu do katedry“ (1717 m. vasario 4 ir 5 d. vyskupas Bžostovskis iškilmingai atliko diecezijos²⁸ sinodą. Vyskupas kartu su visa dvasiškija, kariuomenės būrių lydimas, giedant

26 A) Pavadinimu.

27 B) „Birmavonė“ arba „dirmavonė“ yra kai kur liaudyje išlikęs darinys iš lenkiško Sutvirtinimo sakramento pavadinimo – „Bierzmowanie“. Bendrinėje lietuvių kalboje šis žodis nevartojamas.

28 C) Iš lot. k., vyskupija – katalikų bažnyčios administruojama sritis.

„Benedictus“, o paskui „Džiaukis, Lenkijos Motina“ [tekste, matyt, korektūros klaida: „Gaude Mater Polonia“ – „Džiaukis Lenkija Motina“], išėjo su procesija iš rūmų į katedrą. Cnf.: Kun. Kan. K. Prapuolenis, „Lenkų apaštalai Lietuvoje“, Kaunas, 1938, p. 125; Dr. J. Basanavičius, op. cit. p. 16. Šiaip ar taip atrodo, kad rimto pagrindo turi šie jau Prapuolenio ir Basanavičiaus daryti priekaištai vysk[upui] Bžostovskiui dėl lenkystės, jei ne Prapuolenio suprata pastarųjų laikų lenkiško „endekizmo“²⁹ prasme, tai bent perdėtu buvusios Lietuvos Lenkijos „vienybės“ garbinimu, pasireiškusiu šiandien mums sunkiai besuprantama „patriotizmo“ forma, kaip kad Lenkijos garbinimas Lietuvos sostinėje, tos Lietuvos, kuri vis dėlto iki pat padalinimo vis dar tebebuvo atskira valstybė.

Kun. Prapuolenis op. cit. p. 118, be to, dar prikiša vyskupui Bžostovskiui, kad jis 9-me savo postulatų kapitulai punkte įsakęs kad: „į seminariją reikia priimdinėti, pagal fundušą“³⁰, bajorus, lietuvius gi – ribotame skaičiuje“. Čia Prapuolenis klaidingai interpretavo vysk[upo] Bžostovskio žodžius: „Do seminarjum należy stosownie do funduszów szlachtę i Litwinów w liczbie określonej“ (X. Jan Kurczewski, „Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska“, Vilniuje, 1908, I d., p. 179). Bžostovskio „w liczbie określonej“ yra ne kas kita, kaip Kumulėjaus minėtos reliacijos³¹ „certus numerus Lituannorum“, reiškias tam tikrą, nustatytą skaičių, ne mažiau kaip, „ad minus viginti iuvenes Lituani“, „quindecim aut viginti Lituani iuvenes“ (bent 20 jaunuolių lietuvių, 15 ar 20 lietuvių jaunuolių). Tad pastarasis Prapuolenio priekaištas, atrodo, neturi pagrindo.

29 A) Lenkų tautinės demokratų partijos (*Narodowa demokracja*) skleista ideologija. Partijos užuomazga buvo Lenkų sąjunga, įsteigta 1887. Siekė Lenkijos autonomijos arba nepriklausomybės. Siekė asimiliuoti tautines mažumas. Aktyviai veikė Vilniaus krašte.

30 B) Iš lenkų k., fondas, lėšos, kapitalas.

31 C) Iš lenkų k., pranešimo.

DAS *DIARIUM SOCIETATIS JEZU* UND DIE LITAUISCHE SPRACHE IN WILNA (1710–1723)

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel habe ich mir die Aufgabe gestellt, eine bisher wissenschaftlich noch nicht erforschte Handschrift vom ersten Viertel des XVIII Jhrh. zu untersuchen und auf Grund der daraus herausgeholten Gegebenheiten etwas Licht in das Problem des damaligen Gebrauches der litauischen Sprache in der Stadt Wilna zu bringen.

Die Notizen des Diariums geben uns ein Bild des litauischen Sprachgebrauches in den Kirchen Wilnas. Der kirchliche Gebrauch des Litauischen entsprach jedoch nicht dem täglichen Sprachgebrauche.

Die Polen versuchten die Nichtüberreinstimmung des kirchlichen und täglichen Sprachgebrauches einfach zu leugnen, die Sprache der Quellen ist jedoch so überzeugend und eindeutig, dass in der letzten Zeit auch die ernsteren polnischen Forscher es anerkennen mussten, dass der kirchliche Sprachgebrauch des Litauischen bei weitem dem täglichen Sprachgebrauche nachstand.

Besonders klaren Ausdruck gibt der Feststellung dieser Tatsache der polnische Kulturhistoriker der Jesuitenpriester St. Bednarski, den ich als ersten Forscher und tiefdenkenden Wissenschaftler aus dem von ihm verfassten gründlichen Werke „Über den Verfall und die wiedergeburt der Jesuitenschulen in Polen“ kennengelert habe. Diesem Jesuitenpriester war die polonisatorische Tätigkeit der polnischen Kirche in Litauen vermutlich besser als keinem anderen bekannt, weil ihm bei der Sammlung des Materials für sein Werk ausser den leichter für andere Forscher zugänglichen Bibliotheken und Archiven, das Zentralarchiv des Jesuitenordens offen stand.

Über die Lage der katholischen Kirche in Litauen von der Einführung der katholischen Religion (1386) bis in das XVII Jhrh. hat er sich folgendermassen geäussert: „Das litauische Volk verstand nicht polnisch, man hat es aber litauisch oder ruthenisch lehren weder gewollt noch gekonnt“.

Darüber, dass die Katholische Kirche einer der Hauptfaktoren der Polonisation in Litauen auch in der Neuzeit war, berichtet uns die polnische Wissenschaftlerin Halina Turska in ihrem vor diesem Kriege verfassten und bis jetzt noch nicht zu Ende geführten Buche: „Über die Entstehung der polnisch sprechenden Gebiete im Lande Wilna“. „Sowohl in den litauisch sprechenden

Gemeinden“, gibt diese Forscherin zu, „die an der Grenze des geschlossenen litauischen Sprachgebietes lagen, als auch in den Gemeinden der gemischten litauisch-weissruthenischen Sprache wurden die Predigten und der Zusatzgottesdienst regelmässig in polnischer Sprache gehalten... der Gottesdienst spielte hier eine Rolle der Unterrichtsstunden in polnischer Sprache“.

Auch der in Frage kommende Zeitabschnitt macht hinsichtlich des kirchlichen Sprachgebrauches keine Ausnahme. Einerseits hat sich zwar die von Bednarski geschilderte Lage einigermassen verbessert, weil die „Unkenntnis“ der litauischen Sprache durch die Priester sich während des siebenzehnten Jahrhunderts vermindert hatte, jedoch an „gutem Willen“ zum Predigen in litauischer Sprache hat auch damals gefehlt. Dies geht aus manchen Verordnungen des damaligen Bischofs Brzostowski über den obligatorischen Gebrauch der polnischen Sprache in den Kirchen hervor. Diese Tatsache wird abermals durch das Vorsingen der polnischen patriotischen Hymne „Gaude, Mater Poloniae“ in der litauischen Hauptstadt während der festlichen Prozession der kirchlichen Synode 1717 bestätigt.

Obgleich die Litauische Sprache der polonofilisch gesinnten Kirche in Litauen zuwider war, wurde es jedoch, wie aus dem Jesuitendiarium hervorgeht, in dem ersten Viertel des XVIII Jahrhunderts in manchen Kirchen Wilnas noch litauisch gepredigt.

Daraus ist zu ersehen, dass in der St. Johannkirche an Sonntagen und Festtagen in der litauischen und in der polnischen Sprache fast in gleichem Masse gepredigt wurde. An den höchsten Festen, wie Weihnachten, Ostern, Pfingsten fanden am Tage zwei litauische und eine polnische Predigt statt. An anderen zwei Festen, am Palmsonntag und an dem Fronleichnamfest gab es am Tage wegen der spezifischen Art des Gottesdienstes nur eine Predigt, und die musste in litauischer Sprache gehalten werden.

Da begrifflicherweise die Verfasser des Jesuitendiariums nur die Vorgänge interessierte, die in irgendwelcher Beziehung mit dem Jesuitenkollegium standen, erfahren wir über die litauischen Predigten in anderen Kirchen verhältnismässig wenig. Trotzdem wissen wir aus einigen zufälligen Notizen, dass damals auch in der St. Georg- und Franziskanerkirche litauisch gepredigt wurde. Diese Erwähnungen sind um so wertvoller, da diese Tatsache bisher noch nicht bekannt war.

Ausserdem entnehmen wir dem Tagebuche ausser den zwei schon früher bekannten Namen der ständigen litauischen Prediger bei der St. Johannkirche auch die 26 Namen der bisher noch nicht bekannten litauischen Prediger, die

diese, besonders an den Festtagen, zu, ersetzen pflegten. Unter denen fällt besonders der bekannte litauische Kirchenschriftsteller J. Pošakauskas, Professor an Wilnaer Akademie, auf.

Dass die litauischen Predigten aller dieser Predigten für das gemeine Volk bestimmt waren, bestätigt eine Notiz unseres Tagebuches: „Litauische Rede zum Volke („ad populum“) hat Pr. Wojciechowicz gehalten, polnisch sprach P. Barszcz“. Auch das Übergewicht der litauischen Predigten an allen grösseren Festen bekräftigt diese Tatsache, denn an den bezeichneten Festen versammelte sich massenschaft in die Kirchen Wilnas das gemeine Volk, das polnisch noch nicht genug verstand.

Nicht in allen Kirchen Wilnas wurde damals litauisch gepredigt. Jedoch die Abwesenheit der litauischen Predigten in manchen anderen Kirchen Wilnas gibt keinen Grund zur Feststellung, dass die Gläubigen der betreffenden Gemeinden mehr polnisch verstanden als die Gläubigen der Jesuitenkirchengemeinde, für die litauische Predigten gehalten wurden. Denn es ist allgemein bekannt, dass der polonisatorische Geist unter den Jesuiten verhältnismässig spät eingezogen ist.

Aus der Tatsache, dass trotzdem das Polnische als offizielle damalige Staats- und Kirchensprache grosse Anziehungskraft in Litauen, besonders in der Hauptstadt Wilna erworben hat, in manchen Kirchen Wilnas noch litauisch gepredigt wurde und in der St. Johannskirche die litauischen Predigten sogar ein gewisses Übergewicht hatten, ergibt sich, dass für einen beträchtlichen Teil der Bevölkerung Wilnas, wenn nicht für die überwiegende Mehrheit, das Litauische mehr vertraut und verständlich war, als die von oben empfohlene und durch den geistigen Zwang eingebürgerte fremde polnische Sprache.

KNYGŲ PREKYBOS KLAUSIMU LIETUVOJE XVI–XVII AMŽIUJE (KELETAS TRUMPŲ ĮNAŠŲ LIETUVOS KULTŪROS ISTORIJAI)¹

Zenonas Ivinskis

I. *Įvadas. Galimybės įsigyti užsieninių knygų.* Atsitiktiniai pirklių pataravimai. Keliautojai po Vakarų Europą. Lietuviai studentai užsienio universitetuose. M[erkelio] Giedraičio, M[ikalojaus] Daukšo², Abraomo Kulviečio bibliotekos. Knygos dovanų pavidalu. II. *Sąskaitos Žygimanto Augusto bibliotekos Vilniuje.* Bibliotekos likimas. Knygų pirkimas Frankfurte. Tricesiaus³ sąskaitos 1557 ir 1550 m. Jaunojo Tricesiaus⁴ sąskaitos už 1551 ir 1552 m. pirktas knygas. Kitos sąskaitos. Atskiri veikalai ir jų kainos. III. *Knygynai ir jų inventoriai.* Vilnius – kultūrinis Lietuvos centras XVI amž[iuje]. Pirmieji knygynai Vilniuje. Bibliopolo K[azimiero] Wierzbowskio knygų inventorius. Knygų sąrašai ir jų kainos.

I. Bandyti kalbėti apie Lietuvos knygų prekybą XVI-me, net XVII-me amž[iuje], yra beveik neįmanoma, nes nėra iki šiol atsiradę tinkamos medžiagos. Tiesa, yra šiek tiek padrikų žinių apie popieriaus dirbtuves (malūnus), apie Vilniaus knygryšių cechą, vienintelį tos rūšies Lietuvoje, apie knygų krautuves („bibliopolijas“). Užtinkame inventoriuose atsitiktinių paminėjimų apie dvaruose arba klebonijose rastas knygas. Bet žinių apie pačią knygų prekybą kaip ir nėra, arba jos labai skurdžios. Tad drąsu imtis tos temos, ypač kai reikalingi archyvai nepasiekiami. Tačiau po kai kurių rimtų abejonių buvo ryžtasi užfiksuoti bent tai, kas dabartinėmis karo sąlygomis pasisekė, būtent, daugiausia iš spausdintų rinkinių, surankioti šiek tiek, nors dažnai netiesioginės, medžiagos rūpimu klausimu. Trūksta čia ypač medžiagos iš Karaliaučiaus valstybinio ar-

1 A) Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-97, l. 1-27. Straipsnio pabaigoje pateiktos bibliografinės nuorodos ir citatos tikslintos remiantis Z. Ivinskio pavieniais rankraščiais, saugomais ten pat., F29-392, F29-393. – Straipsnis beveik neredaguotas, todėl šiek tiek redaguojama remiantis dabartinės kalbos taisyklėmis: pavyzdžiui, *pavydalu* – *pavidalu*, *figuruoja* – *figūruoja*, *vėlybajame* – *vėlyvajame*, *Poznaniaus* – *Poznanės*, *archidiadiezinės* – *arkivyskupijos*, *Psalteriai* – *Psalmynai*. Stilius netaisytas, paliekamas autentiškas.

2 B) M. Daukšos.

3 C) Lenk. Trzeciecki, Tricesius Andrzej senior.

4 D) Trzeciecki, Tricesius Andrzej junior.

chyvo, kur yra atskiras stambus konvolūtas⁵ apie įvairius kultūrinius santykius. Jis liečia knygų spausdinimą, platinimą („Buchführung“) ir t.t. O su Karaliaučiumi knygų pirkimo ir spausdinimo reikalais, ypač Lietuvos protestantai turėjo daug santykių. Bet toji archyvinė ir kita nauja medžiaga galės duoti progos vėliau daryti esminių papildymų ir pataisų.

Apskritai materialinių gėrybių mainuose ar prekyboje per praeitus šimtmečius, daug sunkiau galima kalbėti apie tai, kaip vyko tas apsimainymas kultūrinėmis vertybėmis. Ir Lietuvoje, pav[yzdžiui], jau apytiksliai, net nuo XIII-jo amž[iaus] galo žinoma faktų, kokiais keliais ir kuriais būdais buvo eksportuojami tokie gausūs ano meto miškingosios Lietuvos produktai, kaip vaškas, brangieji kailiai, masiniai miško išdirbiniai (rąstai, stiebai, pelenai, derva, degutas), brangieji kailiai. Taip pat ne mažiau žinoma, kaip ir iš kur patekdavo į Lietuvą tokie importo gaminiai, kaip druska, geležis, vilnonės medžiagos. Ne kartą pasitaiko susekti ir tikslūs skaičiai per įvairias krašto muitines įvežtų ir išvežtų gaminių. Ir todėl faktų tai prekybai charakterizuoti esama, palyginti, daug [1].

Visai kas kita yra su kultūros vertybėmis. Galima, kai konkrečių ir pozityvių faktų nėra, tik bendrus samprotavimus daryti, iš kur, pav[yzdžiui], į Lietuvą XIV–XV amž[iaį] patekdavo pergamentas, popierius, rankraštinės knygos. Naturaliai reikia manyti, kad ir čia, bendruose ano meto Lietuvos užsienio prekybos rėmuose, XIV amž[iuje] Ryga, o XV a. amž[iuje] Dancigas turėjo vaidinti tam tikrą tarpininko rolę.

Kaip Talino (Revalio⁶) ir Rygos dar gana kuklūs rankraštinų knygų reikalavimai vėlyvajame viduramžyje (XIV–XV amžiais), svarbiausia, žinoma, bažnytinių knygų, buvo tenkinami Liubeko pirklių [2], taip pat, turbūt, Lietuvai patarnaudavo ir Dancigo pirkliai. Šalia kitų vis gausiau XV-me amž[iuje] importuojamųjų prekių, jie galėdavo atvežti ir individualiai pageidaujamų knygų. Kai Lietuva tapo pakrikštyta, bažnytinių knygų reikalas pradžioje buvo tvarkomas per Lenkiją.

Bet toks pripuolamas patarnavimas pirklių, turinčių visai kitus interesus, negalėjo turėti pastovios reikšmės, juo labiau, kad ir pačioje Lietuvoje bet koks

5 E) Konvoliūtas, iš lot. k. *convolutus* – susuktas, supintas, t. y. vienai kuriai nors temai skirtas įvairių leidinių (knygų, žurnalų, brošiūrų) arba rankraščių rinkinys.

6 Tada Revelio.

knygos pareikalavimas tegalėjo būti labai ribotas, nes iki 1579 metų [Lietuvos] Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo jokios aukštosios mokyklos. Nuo Liublino unijos metų jėzuitai pirmieji kūrė ir vidurines mokyklas (kolegijas).

Žymiai daugiau užsienio knygų į Lietuvą galėjo patekti, kai Lietuvos bajorų ir miestiečių jaunimas ėmė važinėti į Vakarų studijuoti. Tie lietuvių išvažavimai prasidėjo, palyginti, gana anksti, nes jau nuo XV-jo amž[iaus] antros pusės, t.y. nuo Kazimiero laikų, vis dažniau matrikeliuose aptinkamos lietuvių studentų pavardės, ne tik iš Vilniaus, bet ir iš tikrosios Lietuvos provincijos miestelių [3]. O Krokuvos universitete pastoviai nuo 1412 m. beveik kasmet būdavo įmatikuliuojama po keletą studentų [4]. Krokuvos universiteto lankymas iš Lietuvos sumažėjo tik XVI-jo amž[iaus] antroje pusėje, ypač kai jėzuitai Vilniuje įkūrė savo Akademiją.

Keliauti į užsienius anuo metu lietuvių bajorai, ypač didikai, laikė būtinai reikalingu savo išsilavinimui. Todėl visos trys Lietuvos Statuto redakcijos fikso savo teisę išvykti į užsienius studijoms, mokytis riteriško karo meno ar gydytis [5]. Gausiausia lietuvių studentų būdavo nuo XV-jo amž[iaus] galo Leipcigo universitete, nuo XVI-jo amž[iaus] vidurio Karaliaučiuje, Heidelberge, Wittenberge ir Leidene. Bet jų pasitaikydavo, ir tai kai kuriais metais ne po vieną, Greifswalde, Frankfurte a. d. Oder⁷ (tik nuo 1566 m.), Freiburge i. B.⁸ (nuo 1577 m.), Bazelyje (nuo 1563 m.), Ingolstadto-Miuncheno universitete (nuo 1577 m.), Dillingene (nuo 1606 m.). Bet buvo lankomi ir romaniškųjų kraštų universitetai (Bolonija, Padua⁹, Paryžius). Daugelis magnatų sūnų ir bajoraičių vykdavo į Vakarų ne vien tik studijuoti, bet ir pasižvalgyti, „svieto pamatyti“, karo meno prisižiūrėti [6].

Visos tokios progos, ypač, kai nuo XV-jo amž[iaus] galo Guttenbergo išradimo dėka imta masiškai daugelyje Vakarų Europos miestų spausdinti knygas, teikė galimybių jų įsigyti, ypač tokiems turtingiems magnatams, kurie išsiųždavo iš Lietuvos daug pinigų ir vis nebuvo pratę jų taupyti. Šitokiu būdu bene didžiausią į Lietuvą patenkančių užsieninių knygų poziciją ir sudarė tos knygos, kartais net ištisos bibliotekėlės, kurias susipirkdavo lietuviai studentai bei Vakarų Europos valstybių svarbesnių centrų ir universitetinių miestų lankytojai.

Nors į užsienius važiuojančiųjų (iš Lietuvos) skaičius buvo labai gausus, bet konkrečių pavyzdžių, koku būdu kurios knygos būdavo perkamos, labai ma-

7 A) Frankfurte prie Oderio.

8 B) Breisgau Freiburgas.

9 C) Paduva.

žai teturime. Iš V[ytauto] D[idžiojo] Universiteto bibliotekoje esančio vieno XVI-jo amž[iaus] knygos egzemplioriaus žinoma pav[yzdžiui], kad ją pirko Tiubingene studijuodamas Merkelis Giedraitis, kuris 1551 m. vasario m[ėnesio] 12 d. buvo įmatrikuluotas Karaliaučiuje, 1560 m. vasario m[ėn.] 14 d. Wittenberge (M. Goderitz), o 1560 m. rugpiučio 14 d. Tiubingene kaip „Melchior Gedrotius“ [7]. Toje knygoje yra paties Giedraičio autentiškas parašas su vietos nurodymu. Rūpestingai peržiūrėjus V[ytauto] D[idžiojo] Universiteto bibliotekos senuosius rinkinius, tokių įrašų, be abejo, būtų surasta ir daugiau, juo labiau, kad čia yra patekęs senas Kražių bibliotekos rinkinys. Iš šitokių būdu senose knygose randamų kartais gana įdomių ir vertingų įrašų, V[arvara] Adrianova¹⁰, pav[yzdžiui], yra sudariusi monografiją „Materijaly dlia istoriji cen na knigi v drevnej Rusi XVI–XVIII vv.“ („Pamiatniki drevnej pis'mennosti i iskusstva“, t. CLXXVIII, 1912)¹¹. Tie įrašai padeda nustatyti prekybinius knygų centrus, jų plitimą Maskvos Kunigaikštystėje.

Užsieniuose pirktų bibliotekų turėjo būti ir daugiau, tik apie jas žinios labai atsitiktinės.

Apie kan. Mikalojų Daukšą, tiesa, nežinome, kur jis mokslus ėjo [8], bet kai nuncijaus [Jono Andriejaus] Caligari pavedimu 1579 m. Žemaičių vyskupystės bažnyčiose darė vizitaciją¹² auditorius Tarkvinijus Pekulas, jis užrašė protokoluose, kad Krakėse vikaravęs Daukša (Daux) turėjęs nemažą biblioteką. Jo knygų tarpe vizitatorius aptiko net kelias nekatalikiškas humanistų knygas [9].

Didelį knygų rinkinį, bestudijuodamas įvairiuose Vokietijos universitetuose buvo susipirkęs tas mokytojas hebraistas, ankstybas Lietuvos protestantas Abraomas Kulvietis. Kai jis, atvykęs iš Karaliaučiaus aplankyti savo motinos, netikėtai mirė, jo biblioteka iš Karaliaučiaus, hercogo Albrechto sutikimu, turėjo būti pergabenta Lietuvon. Šalia nuostabiai kuklaus daiktų palikimo, figūruoja to dvigubo mokslo daktaro bibliotekos lotyniškos, graikiškos ir hebraiškos knygos, kurių sąrašas yra pridėtas prie hercogo laiško iš 1545 m. birželio 29 d. („Inventarium omnium librorum et supellectilis d. doctoris Abrahami“) [10]. Ten yra daugelis romėnų ir graikų klasikų, gramatikos, Melanchtono vei-

10 A) Varvara Adrianova (Адрианова-Перетц, Варвара Павловна, 1888–1972). Literatūrologė, knygotyrininkė, akademikė, senosios Rusijos raštijos tyrinėtoja.

11 Адрианова-Перетц, Варвара Павловна. Материалы для истории цен на книги в древней Руси XVI–XVIII вв. [СПб.] : Тип. М.А.Александрова, 1912. 162 с. (Памятники древней письменности и искусства; вып. 178).

12 B) Vizitacijos publikaciją žr.: Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579). Tekstą parengė, iš lotynų k. vertė ir rodykles sudarė Liudas Jovaiša. Iš *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae* I. Vilnius: Aidai, 1998.

kalai (Kulvietis jo mokinys) ir t.t. Tarp tų knygų yra pažymėta kažkokia „Prutenicus libellus“ ir „Statuta regni Poloniae“. Lietuvą liečiančių knygų nėra¹³.

Šitokis knygų supirkinėjimas arba bibliotekų sudarymas važinėjant po universitetinius miestus nėra dar knygų prekyba tikslia to žodžio prasme. Lygiai taip pat nebuvo prekybinio charakterio, kai anais laikais nemaža knygų, ypač dedikuotų, buvo siunčiama, gaunama ir platinama *dovanų* pavidale. Gaudavo jų valdovai. 1564 m. vasario mėn. 23 d. siuntė, pav., Mikalojus Radvila hercogui Albrechtui per savo notarą Mačinskį Bibliją, savomis lėšomis ir savo spaustuvėje L[ietuvos] Brastoje lenkiškai išleistą [11]. Dėkodamas ir įvertindamas taip didelį darbą, Albrechtas atsakė nesuprantas lenkiškai.

Pasikeisdavo knygomis kunigaikščiai, žymesnieji valstybinio gyvenimo asmenys. XVII amž[iuje] ypač buvo mėgstama knygas dedikuoti ir nusiųsti kaip dovaną labai apčiuopamai tikintis sau naudos. Apie XVI-jo amž[iaus] vidurį ir Vakarų Europoje šitokios žemos rūšies dedikavimas, kuriame būdavo spekuliuojama turtingų mecenatų garbės troškimu ir tuštybe, buvo labai įėjęs į madą [12]. Nusistovėjo net taksos už dedikavimus. Lietuvoje leidžiamos knygos irgi dažnai būdavo dedikuojamos. Bet tas klausimas pas mus dar jokių atžvilgiu netyrinėtas.

Kas liečia knygų dovanojimus, būdavo įvairių intencijų, kaip ir su dedikavimais. Štai, pav., popiežiaus nuncijus Žečpospolitai vysk. Klaudijus Rangoni savo laiške (1606 m.) Dimitriui Prisimetėliui¹⁴ (=Otrepovui?) mini, jog jis jam siunčias paskutinės laidos lotynišką Bibliją („Biblia latina postremae impressionis“) [13]. Šitokiu būdu Dimitrą globojant buvo tikimasi daug naudos katalikų Bažnyčiai.

Studentų ar keliautojų po Vakarų Europos miestus į Lietuvą suvežamos knygos, lygiai kaip ir dovanų titulu gaunami veikalai, ne tik nebuvo pastovi priemonė knygoms plisti Lietuva, bet tai nereiškė knygų prekybos, kurią galima būtų išlikusiomis sąskaitomis pavaizduoti. Pirmosios *knygų sąskaitos* Lietuvoje yra surištos su didžiojo kunigaikščio rūmuose Vilniuje suorganizuota Žygimanto Augusto biblioteka.

II. Žygimanto Augusto bibliotekos Vilniuje ir ypač jos knygų *likimo* klausimas galėtų sudaryti atskirą didelį tyrinėjimą. Ta garsia biblioteka, kurios

13 A) Apie A. Kulviečio bibliotekos autorius ir knygas bei pobūdį žr.: Ročka, Marcelinas. A. Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos. *Knygotyra*. 1970, t. 1, p. 115–128; Ročka, Marcelinas. A. Kulviečio bibliotekos pobūdis. *Knygotyra*. 1972, t. 2, p. 149–158. Naujesnė publikacija Marcelino Ročkos rinktiniuose raštuose (2002).

14 B) Dab. Dmitrijui Apsišaukėliui.

knygos išmėtytos po Lenkijos, Švedijos ir Rusijos įvairias bibliotekas ir jose laikomu retu bibliotekų turtu, nemažai iki šiol domėjosi skandinavai (švedai, danai), o ypač lenkai. Kaip ironija skamba, kad Vilniuje, buvusiamе tos bibliotekos centre, universiteto bibliotekos rinkiniuose bėra vos vienas tos Žygimanto A. bibliotekos knygų egzempliorius [14]. Tikrai galima pasakyti: „Habent sua fata libelli“.

Daugiausia Žygimanto biblioteka tyrinėta bibliofiliniu atžvilgiu. Taip darė Kaz[imieras] Hartlebas, Fr[antišekas] Biesiadeckis ir Kaz[imieras] Piekarskis. Edm[undas] Majkowskis rūpestingai aprašė Poznanės arkivyskupijos bibliotekos egzempliorius. Mums čia rūpi toji biblioteka kitu atžvilgiu. Dešimties metų laikotarpiui (1547–1557) yra paskelbtos tos bibliotekos knygoms pirkti padarytosios išlaidos.

Iš tų sąskaitų, kurios paprastai parodo atskiras sumas, bet ne knygų pavadinimus, matyti, kad karalius pavedė atskiriems dvaro žmonėms supirkti knygas bibliotekai. Tokiu figūravo knygų žinovas Andrius (Andreas) Tricesius (Trzycieski), kuris turėjo visokias knygas pirkti („libri omnis generis in usum et ad bibliotecam“). Mokėjimus turėjo atlikti, pagal pristatomas knygų sąskaitas, Liudvikas Decijus (Decius).

Iki 1547 metų rugsėjo mėn. pamokslininkas Cosmius (Kozminczyk), kuris tvarkė pačią biblioteką, buvo nupirkęs knygų už 60/18/6 auksinų (florenų). Jų įrišimui buvo išleista 10/21/6 auksinų (fl.) [15]. Tad bibliotekai iš viso dar tebuvo išleista 71 auks[inas]. Bet nuo to laiko energingai knygas ėmė supirkinėti minėtasis Tricesius, o jam greit mirus jo sūnus. Biblioteka ėmė sparčiai augti. Knygos būdavo supirkinėjamos užsienyje. Daug jų buvo įsigyta Frankfurto a. Main¹⁵ jomarkuose (mugėse). Tai parodo iš dalies ir pačios sąskaitos.

Frankfurtas a. M. jau XV-jo amž[iaus] paskutiniajame ketvirtyje buvo pasidaręs centriniu Europos knygų prekybos punktu. Ten, pav[yzdžiui], ir Livonijos miestams buvo perkamos Biblijos, Psalmynai, Kanonai [16]. Anuo metu knygų spausdinimas ir jų leidimas bei platinimas dažnai būdavo vienoje rankose [17]. Todėl į mugės ir jomarkus susirinkdavo su savo darbo produktais tokie spaustuvininkai ir leidėjai ir čia juos betarpiškai siūlydavo. XVI amž[iuje] yra žinomos pagarsėjusios rinkos knygomis Leipgigo, Nürnbergo, Strassburgo¹⁶, Bazelio, Zurzacho, St. Galleno, Augsburgio, Nördlingeno, Naumburgo, Erfurto, Breslavo mugės [18]. Bet jas visas ilgai pralenkė savo garsu Frankfurto mugės.

15 A) Frankfurto prie Maino, čia ir toliau.

16 B) Strasbūro.

Ten supirktos Žygimanto Augusto bibliotekai knygos buvo siunčiamos į Krokuvą, kur knygryšys Dovydas turėdavo jas įrašyti. Tas nuostabiai brangus ir skoningai padarytas įrašymas yra dabar knygos mylėtojų susidomėjimo objektas. Buvo užsakyti, be kitko, tom knygom antspaudouoti du antspaudai [19]. Šitaip sutvarkytos knygos rūpestingai Krokuvoje būdavo saugojamos ir atskiromis partijomis, atsargiai jas įpakavus, siunčiamos į Vilnių.

1547 metų spalio mėn. 20 d., Andrejaus Triecešiaus pastangomis, galėjo būti perduota bibliotekai didelių ir mažesnių knygų už fl. (auks.) 145/5. Jos buvo greit, knygryšiui jas sutvarkius, išsiųstos į Vilnių. Po tėvo A. Triecešiaus jo sūnus, kuris toliau pirkimu rūpinosi, tuoj L. Decijui pagal sąskaitas perdavė 120 knygų už fl. 153/17 ½. Jos buvo numeruotos (Nr. 112–232) ir tuo metu Žygimantui Augustui esant Krokuvoje, ten pilyje deponuotos, kol susidarys didesnis transportas [20].

Naujų knygų reikėjo tačiau palaukti. Tik 1550 m. rugsėjo mėn. Triecešiaus sūnus galėjo pristatyti, palyginti, didelį knygų kiekį, būtent 341, kurios buvo numeruotos Nr. 232–573. Jų kaina fl. 634/1. Visas jas, drauge su anksčiau nupirktomis, Decijus pasiuntė į Vilnių. Sąskaitose figuruoja išlaidos už įpakavimo popieriaus tris ritinius (*resis*) – fl. 1/6; už virvutes (*filis*), dėžes (*vasis*) ir jų nešimą sumokėta fl. 1/21½. Daugiau kainavo pats transportavimas į Lietuvą dviejuose vežimuose, būtent fl. 48/-. Sąskaitose labai tiksliai yra sužymėta, kad visos 461 tos ekspedicijos knygos, įskaitant minėtas pakavimo ir transporto išlaidas, atsiėjo fl. 838/16. Tad beveik du auksinu (florenu) turėjo kainuoti viena knyga. Ar tai buvo brangu, bendrai paėmus, paaiškės iš vėlesnių palyginimų.

Žinoma, negalime susekti, kiek už *pačias knygas* buvo mokėta Frankfurte. Triecešiaus sąskaitos būdavo apmokamos, jau įskaičius ir transporto išlaidas, pačioje Krokuvoje. Tad galimas daiktas, kad transportas sudarė daugiau negu 10 % knygų kainos.

Kaip sąskaitos toliau parodo [21], bibliotekos komplektavimas sėkmingai vyko toliau. Per vienerius metus, t.y. iki 1551 metų rugsėjo 14 d., jaunasis Triecešius parūpino naujų knygų kiekį – 384 tomus (Nr. 573–957). Jų kaina pagal sąskaitą buvo fl. 721/12. Jeigu transportas iki Krokuvos nepareikalavo didesnių išlaidų, tai šitos užsieninės knygos buvo akivaizdžiai vertingesnės rūšies, nes jų kiekvienos kaina išeina beveik du auksinu. O kai jos buvo nugabentos į Vilnių, sumokant už visą transportą fl. 40/7½, kiekviena knyga atsiėjo ca. 2 auks[inai] [22], nes visos tos ekspedicijos 384 knygos atsiėjo franco {?} Vilnius – fl. 761/19½. Ir šioje sąskaitoje smulkiai surašytas transportas

nuo Krokuvos iki Vilniaus. Siunčiamosios knygos buvo sudėtos į šešias dėžes, kurios svėrė iš viso $22\frac{3}{4}$ centnerius (*centenarius*). Už kiekvieno centnerio pergabenimą tokį tolimą kelią sumokėta $43\frac{1}{2}$ skatikai (grašiai). Tiksliai apskaičiuota, kad iš viso susidarė fl. 32/29½. Pačios 6 dėžės (gal pintinės?) kaštavo fl. 2/24. Popierius knygoms įvynioti fl. 1/6. O virvutės fl. -/28. Už pakrovimą ir surišimą knygų sumokėta fl. 2/10. Nuostabu, kad taip smulkiai sužymint visas su knygomis surištas išlaidas, nefigūruoja atskirai jų įrišimas. Jis buvo atlyginamas iš kitų Decijaus dispozicijai skirtųjų sumų.

Už dešimties mėnesių (1552.VI.12) vėl buvo pristatyta Triesesijaus sąskaita 316-ai knygų (Nr. 957–1273) už fl. 548/2. Į dvi dėžes jų nebuvo galima sutalpinti. Todėl transportui reikėjo pasinaudoti, berods, karnų pintinėmis (*vasculo subertino*). Už 13-ką centnerių jų svorio, mokant už centn. po 40 skat., išleista fl. 17/10.

Žygimanto Augusto bibliotekos knygos būdavo [įrišamos] gražiai su supekslibrisais, paauskuotais ornamentais, gražiom nugarėlėmis, su jam specialiai padarytu užrašu ant knygos skoningo ir labai meniškai padaryto viršelio: „Sigismundi Augusti Regis Poloniae Monumentum 1551“.

Šitokias knygas reikėjo labai atsargiai transportuoti. Matyti, kad anais laikais tokios buvo geresnėms knygoms įpakavimo priemonės, kurių dabar nebežinoma. Štai šitam paskutiniam panaudotos ne tik dėžės, virvutės, bet vietoje popieriaus kokia tai austa medžiaga, tur būt, vilnonė, nes pavadinta „lana“. „Laneum“ anais laikais reiškė tik vilnonę medžiagą. Tam reikalui išlaidų [23] susidarė fl. 3/13½. Tad už visas to pirkimo knygas susidarė išlaidų – fl. 568/25½.

Iš viso per tą trumpą laiką tėvo ir sūnaus Triesesijų pirkimai, jeigu dar pridėti mediko Alberto Saxo¹⁷ parūpintas knygas, pasiekė stambios sumos, būtent fl. 3257/28. Bet čia, žinoma, tik dalis tų sumų, kurios suėjo tai bibliotekai įsigyti [24]. Kokio ji buvo didumo, skaičiai labai [skiriasi].

Užbaigdamas savo sąskaitas J. Decijus 1557 m. mini, kad A. Triesesijui buvę duota honoraro už knygų pirkimą fl. 200, kuriuos po tėvo mirties paveldėjęs jo sūnus. Jam gi važinėjant į Frankfurtą knygų pirkti, joms įgyti ir įrišti buvo išduota fl. 2.820/10. Už fl. 1.903/25 jis pristatė knygų, kurios vėl buvo, žinoma, pasiųstos į Vilnių.

17 A) Albertus Saxonis, v. Baza. Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto gydytojas (m. 1562). Jam tarpininkaujant 1547 buvo nupirktas mirusio mediko Jokūbo Ferdinando biblioteka, žr. Alodia Kawecka-Gryczowa. *Biblioteka ostatniego Jagiellona*. Pomnik kultury Renesansowej. Wrocław, Warszawa etc., 1988, s. 61.

Labai nedaugelyje atvejų tegalime konkrečiai kalbėti apie atskiras knygas ir jų kainas, nes šiaip teįtrauktos tik bendros sumos. Jau iš to, kas žinoma, galima samprotauti, kad bibliotekos turinys buvo labai įvairus. Čia patekdavo, be kitko, istorijos, medicinos, karo mokslo, fortifikacijos ir t. t. veikalai. Net metalurgija nepamiršta! 1557 m. vasario mėn. 28 d., pav[yzdžiui], už fl. 2/6 (už įrišimą sumokant 15 skatikų), buvo Breslave nupirkta Georgii Agricolaе „de re metallica“ [25]. Tais pat metais (1557 m.) žinomas protestantas Fransiscus Lismaninus paliko karališkajai bibliotekai knygą [26] „Della castramenttatione delli antiqui Romani“, už kurios įrišimą išleista fl. -/14. O 1566 m. pats Decijus Pavijoje už fl. 6/18 nupirko itališką karo knygą „Gerolami Maggi della fortificatione della citta“ ir ją ano meto paštu („per postam“) nusiuntė Krokuvon. Už šitos brangios knygos įrišimą sumokėta fl. 1/10.

Kai kurių knygų, kurių tik nedaug žinoma, neiški paskirtis. 1548 m. figūruoja pirktą gydytojo Bazos anatomijos knygą fl. 6/-. Už anatomiją lapuose (*in chartis*) temokėta fl. -/15/-. O už žolių knygutę („herbario libello“) irgi nedaug [27] mokėta fl. -/25/-. Tai buvo, matyti, atsitiktiniai pirkimai bibliotekai.

Buvo, be minėtojo Triesesijaus, ir kitų knygų parūpintojų. Pav., 1548 m. už minėtojo Cosmijaus supirkta knygas (pagal jo sąskaitą) sumokėta fl. 38. Už kelias kitas knygas išmokėta fl. 6/5. O dar vėliau už porą knygų ir jų įrišimą tereikėjo mokėti [...] [28].

Tiek žinių iš prieinamų sąskaitų apie Žygimanto Augusto biblioteką, kuri buvo ano meto unikumas, nes Lietuvos sostinėje tikros bibliotekos ėmė tik vėliau atsirasti [29]. Bet mums rūpi, be kitko, kaip apskritai plito knygos Lietuvoje.

III. Pirmiausia kyla klausimas, kokios galimybės buvo susidariusios knygai pasklisti? Remiantis inventorių, testamentų, pardavimo aktų ir kita medžiaga galima surankioti šiek tiek žinių apie *knygynus*, kuriuose būdavo pardavinėjamos knygos.

Neteko užtikti, žvelgiant per inventorius, jokių knygynų pėdsakų Lietuvos provincijos miestuose ir miesteliuose. Įdomu, kad net Kaunas niekada nevaidino jokios reikšmės Lietuvos knygų prekyboje. Nebuvo jame ir spaustuovės iki to laiko, kol rusai XIX amž. jį padarė gubernijos miestu. Tad neteko užtikti pėdsakų apie Kaune kokius nors buvusius knygynus. Prie patogaus vandens kelio atsiradęs, miestas išlaikė charakterį hanzeatiškos prekybos, kurioje ypač reikšėsi masinių miško produktų ir javų eksportas. Šitą savo ekonominį bruožą

Kaunas išlaikė iki XVIII-jo amž[iaus] galo, ir su knyga jis tiek bendra teturėjo, kiek jame nuo XVI-jo amž[iaus] buvo žinoma popieriaus dirbtuvė [30].

Vilnius palieka kaip vienintelis žinomas miestas, kuriame jau XVI amž. būta knygynų. Knygynų, t. y. knygų prekybos, klausimas, žinoma, priklauso nuo to, ar daug esama visuomenės, kuri knyga domisi ir jos reikalauja.

XVI-tojo amž[iaus] Vilnius, kada švietimas Lietuvoje ėmė formuotis, kada, palyginti, tiek daug bajorų ir miestiečių važiuodavo pasimokyti į Vakarų Europą, buvo tapęs tikruoju Lietuvos kultūrinio gyvenimo centru. Jis suklestėjo visokeriopa. Kai palyginame Vilnių su kitais ano meto Vakarų Europos miestais, matome, kad jo pora dešimčių tūkstančių gyventojų buvo toks skaičius, kuris pralenkė daugelį ano meto žymiųjų Vakarų Europos miestų. Iš tiesų teigimai, kad miestuose gyvendavo tada šimtai tūkstančių gyventojų, yra labai netikslūs [31].

Bet ir tarp ne daugiau kaip 30.000 siekiančio Vilniaus miesto gyventojų skaičiaus jau buvo nemaža žmonių su specifiskais kultūriniais palinkimais. Juos didino provincijos bajorija ir magnatai, kurie Vilniuje, kaip vieninteliame stambiausiame *Lituania propria* centre, stengdavosi įsikurti, įsigyti savo namus.

Seniausia žinia apie knygyną Vilniuje yra iš 1568 m. liepos mėn. 31 d., kai Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius pirkė jėzuitų kolegijai namus, kurie turėjo būti paversti „na kolegium tovarystva jezuitov ku požitku reči pospolitoje...“ [32]. Pirkimo aktuose figuruoja krautuvė, kur esąs buvęs knygynas (*libraria*). Jos durys geležinės su spyna, langas apkaltas geležiniais virbalais ir padaryti įrengimai knygoms sudėti [33]. Apie tą knygyną daugiau ir nebežinome.

Kita taip pat netiesioginė žinia yra iš 1581-ųjų metų. Mikalojaus Radvilos Juodojo (Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikščio), įtakingiausio ir veikliausio ano meto kalvinisto, Vilniaus vaivados ir Lietuvos kanclerio, sūnus Jurgis ne tik perėjo katalikybėn, bet tapęs Vilniaus vyskupu tapo labai griežtu kitatikiams. Rostovskis pasakoja, kaip tas vyskupas, atvykęs iš Romos, neapvylęs Vilniaus jėzuitų ir paskelbęs karą herezijai. Jo įsakymu (1581 m.) buvo iškirstos knygyninės krautuvės („*librarium tabernae*“) [34], kurių matomai buvo ir ne viena. Liuteronų, kalvinų ir kitų sektų knygos buvo iš tų krautuvių išimtos ir prie Šv. Jono bažnyčios sudegintos. Apvalytos buvo ir bibliotekos. Be to, uždrausta heretikų raštus spausdinti ir pardavinėti. Vysk. Jurgio Radvilos brolis Mikalojus Krištupas irgi parodė uolumą. Tėvo (Juodojo) Lietuvos Brastoje išleistą kalvinų Bibliją, išpirkęs už 5000 dukatų (aukso auks[inių]), Vilniaus aikštėje sudegino.

Apie čia paminėtas knygų krautuves nieko daugiau nebežinome. Laimingesnėje padėtyje esame tik už šimto metų.

1666 metų liepos mėn. 25 d. mirus Vilniuje knygų prekybininkui–bibliopoliui („bibliopolae“) Kazimierui Wierzbowskiui (Viežbovskis), notorialiniu būdu buvo sudarytas „bibliopolijos“ inventorius. Jį surašant dalyvavo ne tik našlės globėjas – auksakalys (Żołątkiewicz), du miesto atstovai ir du liudininkai, bet taip pat „bibliopola“ Andrea Hrehorowicz. Šiaip, kaip žinovui („uti librorum notitiam habente“), ir buvo pavesta knygos ir daiktai įkainoti.

Tas inventorius, išspausdintas iš Vilniaus miesto magistrato aktų, neužbaigta 40-me tome „Akty Vil. Komissiji“ (85–6 p.), keleriopu atžvilgiu yra įdomus. Pirmiausia jis parodo, kad ano meto knygyninkai užsiėmė ir knygryšyba, arba, teisingiau pasakius, knygrišiai buvo ir knygų pardavėjai. Todėl ir Viežbovskio inventoriaus sąrašo pradžioje yra paminėtas visas knygrišybos įrankių komplektas („naczynie introligatorskie iako tylko do rzemiosła należy ze wszystkim“).

Lygiai tą patį patvirtina dveji metai prieš Viežbovskio mirtį (1664 metų birželio 8 d.), jo ir kito bibliopolo (Elias von Till) prašymu Jono Kazimiero patvirtintasis knygryšių statutas [35]. Iš jo aiškiai matyti, kad knygrišiai gana aktyviai pardavinėjo ir knygas. Šią procedūrą reikia, turbūt, taip aiškintis, kad iš spaustuvių dideli knygų kiekiai tiesiai patekdavo į introligatorių rankas. Anais laikais neįrišta ar storais viršais neaprupinta knyga dar ne dažnai tebūdavo paleidžiama į rinką. Spaustuvės darbas paprastai būdavo atspausdinti tik tekstą. O įrišimas priklausė jau atskiriems amatininkams. Viežbovskio bibliopolijoje yra daugiausia įrištos knygos.

Vartant ar skaitant šitokius sąrašus XVI–XVII amž. knygų, randamų Lietuvoje, reikia išsiaiškinti jų spausdinimo vietą ir metus, kad būtų galima nustatyti centrus, iš kurių knygos (šiuo atveju XVII amž. viduryje) patekdavo į Vilnių. Tam turėjo iš dalies patarnauti Kar[olio] Eistreicherio didžiulė „Bibliografia polska“ kurioje reikėjo ieškoti kiekvienos knygos atskirai. Ne kartą pastangos būdavo tuščios, nes ne visos knygos toje bibliografijoje sužymėtos. Šią sunkų ir daug laiko reikalaujantį darbą autoriui maloniai atliko prof. Vacl[ovas] Biržiška.

Štai tas inventorius čia paduodamas, drauge nurodant tai, kas prof. V. Biržiškai pasisekė Eistreicherio bibliografijoje surasti.

Eilės Nr.	Knygų pava- dinimas pagal invent[orių].	Egz. skai- čius	Kaina vieno egz. auks. skat.	Suma (bendra auks. skat.)	Pavadinimas pagal K. Eistreich[erio] bibliogr[afiją]	Vieta	Metai
1.	Gradalow nowych	3	30 –	90 –	=„Graduale Romanorum“	Craco- viae	1629, 1651
2.	Antiphona- row	4	30 –	120 –	=„Antiphonarium“	Crac.	1645, 1655
3.	Psalterzow	2	12 –	24 –	=„Psalterz Dawidow J. Wuyka“...	Krakow	1616, 1626
4.	Żywotow Świątych	2	12 –	24 –	=„Żywoty Świątych przez X. Piotra Skargę“...	Kraków	1644
5.	Rytualow	4	12 –	48 –	=„Rytuale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae ceremonia- rum ad uniformem Ecclesia- rum Regni poloniae et Magni duc. Lithuaniae“	Vilnae (jėzuitų Akadem. spaustu- vėje)	1647 1648 1653 1654 1656 1661
6.	Wienica	2	2 10	13 6	Senesnis leidimas =„Wienice liliowy z żywoty i męki Jezu- sa Chrystusa“ kurį Estr. Żino tik iš: Gabriel Paszkiewicz- Tołokonski: Wienice liliowe na trumnie Adame Tryzny	Kraków	1744
7.	Wiencow liliowych	3	– 40 (lenk.)	4 –	Pas Estr. to tomo dar nebuvo	be vietos	1643
8.	Gramatyk	8	– 10	2 20	Gali būti „Alvares: De insti- tutione grammatika“	Craco- viae	1662
9.	Constitutie wszystkie w zieloney oprawie	1		36 –	Constitutycje Statuta y przywi- leie od roku 1550 do 1637	Kraków	1637
10.	Nasładowa- nie Chrystusa pana	3	– 20	2 –	=„Tomasz a Kempis: Nasła- dowanie Chrystusa Pana“...	Kraków	1655
11.	Owidiuszow	5	– 45	7 15	=„Ovidius libri VI“	Craco- viae	1646
12.	Drogi Czer- cowe	4	– 1	4 –	=„Drogi ciemiowe albo modlitwy“	Kraków	1655
13.	Książeczek małych różnych	14	– 10	4 20			
14.	Elementar- zow	79	– 5	14 –			

15.	Sinonim	6	40 (lenk.)	8 –	= „Cnapius: Synonima seu Dictionarium polono-lati- num“	Craco- viae	1664
16.	Naszładowanie Chrystusa Pana	18	– 20	12 –	žr. nr. 10		
17.	Żywot Najświętszey Panny...	2	– 40	2 20	= „Żywot Przenaychwale- bnijszey Bogorodzice Panny Maryi“	Kraków	1648
18.	Ogrodow Liliowych	9	– 15	4 5	Arba „Dan. Żieliński: Ogród lilij duchownych“ arba Estreich. nežinomas senesnis (prieš 1666 m.) leidinys... Dar žinomas: „Angelus Ostrorog: Ogród liliowy“ Estreich. seniausią mini leid. iš 1701 m.)		
19.	Żrzenicy duchowney	6	– 10 (lenk.)	2 –			
20.	Epistolae Ciceronis	3	– 40	4 –	Cicero: Epistolae familiares	Craco- viae ar Gedani	1643 1663
21.	Psalterzyków	5	– 6	1 –			
22.	Officia dzie- cinne małe	10	– 4	1 10			
23.	Siedm psalmow dziecinnych	7	– 4	–			
24.	Przewodnik Kalwarji	19	– 1½	– 28½	= „Jacek Burkwic: Prowiant duchowny na drogi Kalwa- ryjske“	Kraków	1662
25.	książeczek małych pa- pierowych	50	– 2	3 10			
26.	książeczek różnych pa- pierowych	15	– 2	1 –			
27.	książeczek Isagoge	6	– 10 (lenk.)	2 –	„Isagoge“ (daug yra)		1511– 1665
28.	książeczek różnych pa- pierowych	8	– 8	2 4			
29.	Publij Ouidij ksiąg trzy	1	– –	3 –	Gal vienas egz. to Ovidijaus, kurį mini Nr. 11, nes „P. Ouidij ksiąg trzy“ nėra. Plg. Nr. 40.		
30.	Xiag variae editionis	3	1 –	3 –			

31.	różnych ksiąg w papier y w pergamin oprawionych in quarto	15	– 15	5 15			
32.	Nowych Tes- tamentow	6	2 –	12 –	„Nowy Testament przez Jakuba Wayka“...	Kraków	1647
33.	Praeco uerbi magni Alberti	1	– –	5 –	„S. Okolski: Praeco divini verbi B. Albertus Magnus“	Craco- viae	1649
34.	Krynica złota	17	– 20 (lenk.)	11 10	„Krynica złota“ Estr. visai nemini. Gal ji yra kur nors po autoriumi.		
35.	oprawionych w sexternach	60	– 12 (lenk.)	24 –			
36.	Ovidiusz polski	1	– –	8 –	„Księgi Matamorphoeon od P. Owidiusza przeł. przez Otwinowskiego“	Kraków	1638
37.	Grona win- ne...	4	– 50	6 10	„Grono winne z ogrodu P. Chrystusa“ arba „J. Ols- zewski winne pod Zodiakiem“	Kraków Wilno	1638 1631
38.	Obrok du- chowny	7	1 –	7 –	„Simplician Prasneus: Sza- farnia obrokow duchownych“ (turbūt, buvo ir vėlesnis leidimas).	Kraków	1622 1634
39.	Praxis pietatis y podobnych inszych gatunkow	37	– 15	18 15	„Praxes pietatis seu Praecchones Sacrae“ streich. seniausią leidimą duoda Cracoviae 1863, bet, matyti, buvo ir senesnis leidimas...	Craco- viae	
40.	Cicero De officiis (sztuk)...	2	– 20	1 10	„Cicero de officiis libri III“	Craco- viae ir Brauns- berg	1640 1645
41.	Processio- nale: Niseni Ksiąg cztyry	1	– –	30 –	„Nissenus Didacus: Opera omnia“ t. I–IV...	Craco- viae	1650
42.	Constitutio- nes sinodales księga iedna	1		nepa- žymėta	galėjo būti įvairių vyskupijų Constitut. Synodales		
43.	Cursus Philosophiae in quarto xiąg dvie	1		ne- pažm.			

44.	Psalterz Dawidow, Kochanowskiego	1		nepažm.	= „Psalterz Dawidow przekładania Jana Kochanowskiego...	Kraków	1641
45.	Processus judiciarius, Zawackiego, ksiąg trzy...	1		nepažm.	= „Processus judiciarius in causa Geeorgio Lubomirski“ Turbūt, Zawadzki Processus, bet jo pas Eistreich. Nėra.	Varsaviae	1664
46.	Theatrum swiata wszystkiego ksiąg cztyry oprawnych	1		nepažm.	= „J. Botterus: theatrum swiata wszystkiego“ t. 5	Kraków	1659
47.	Forteca duchowna krolew. pol.	19		nepažm.	= „P. H. Pruszc: Forteca duchowna Królestwa Polskiego“	Kraków	1662
48.	Statuty Litew.	11	7 15	92 15	= „Statut W. X. Lit.“ (Galėjo būti ir ankstyvesni leidimai)	Warszawa	1648
49.	Gramatyk	37		nepažm.			
50.	Ksiązek sub titulo Lilium Conualium siue de immaculata – BMV Conceptione officia (sztuk)	20	– 12	8 –	Pas Estr. nerasta, Greičiausia koks V. Biciausko raštas		
51.	Ciceronow (sztuk)	50	– 8 (lenk.)	13 10	Sunku nustatyti, koks čia Ciceron.		
52.	Ksiązek sub titulo Nauka dziatek młodych (sztuk)	29	– 29	28 1	Gal? = „Nauka dla dziatek. Nauka czytania polskiego“	Kraków	1611
53.	Ksiązek sub titulo Winnica (sztuk)	4	2 –	8 –	Žr. nr. 6		
54.	Ksiązek sub titulo Skarb dusze sztuk	11	– 15	5 15	= „Skarb duszny“ „Skarb duszy pobożnej“ 738 (tarp šitų metų koks nors XVII amž. leidimas)	Kraków	1594
55.	Praxis pietatis seu praecationis (sztuk) –	11	– 15	5 15	Žr. nr. 55		
56.	Fasciculus aureus	15	– 10	5 15	Nerandama		

57.	Lilium Conualium z roznemi mo- dlitewkami (nie opravne)	37	– 10	12 10	Žr. nr. 50. (nejrištas)		
58.	Item po- wszechnych modlitw roznych	32	– 8	8 16	„8 nieoprawne“		
59.	Psalmow roz- nych małych dziecinnych (sztuk)	20	– 6	4 –			
60.	Officia malenkie de immaculata conceptione, oprawne	40	– 6	8 –			
61.	Książek nieoprawne	4	– 15	2 –			
62.	„W kramie różnych ksiąg in folio	20	– –	– –	„pani wdowa powiadała, że cudze, nie należą do inwen- tarza“		
63.	Mniejszych sztuk	16	– –	– –	????		
64.	Ksiąg pięć Ouidij Na- sonis	5	1 –	5 –			
65.	Książek małych	20	– 15	10 –			
66.	Wienice liliowy	1	– –	1 10			
67.	Dziennikow różnych	35	– 12	14 –			
68.	małych drobnych książeczek	26	– 2	1 22			
69.	Officia wiel- kich szt.	7	1 10	9 10	„oprawne“		
70.	różnych ksiąg oprawnych ogółem wszystkich wielkich y małych	19	1 –	19 –			
71.	różnych książek bez cooperty y pulpapierkow	30					

72.	Ksiąg in quarto	4	1 –	4 –			
73.	Ciceronikow małych w sexternach	160	– 3	160 –			
74.	Księgi sub titulo Theatrum	2			„Theatrum Heroae“ Virtutis. O gal tai tas pats Nr. 46	Vilnae	1655
	„Powiedziała pani wdowa, że są z Żyrowicz p. Franciszka						

Iš šito inventoriaus aiškiai matyti, kokios knygos buvo pas Vilniaus bibliopolus pardavinėjamos. Viežbovskis, kurio knygyne beveik išimtinai pardavinėjami tik *Krokuvos* leidiniai, nesudaro įspūdžio, kad būtų turėjęs santykių su kitais įvairių užsienio miestų knyginkais. Iš pirmo žvilgsnio į jo knygų sąrašą, atrodo jis lyg būtų Krokuvos spaustuvininkų komisijonierius. Faktas, kad 1664 m. Viežbovskis buvo vienas iš dviejų seniūnų („starszych“) introligatorių ceche, rodos, lyg kalbėtų už tai, kad jis buvo žymesnis savo amato žmogus.

Knygyno inventorių, kaip matome, sudarė 74 bibliografinės pozicijos. Visas knygas sudėjęs krūvon išeina ? [taip tekste] egzempliorių. Kainos labai įvairios. Pigiausia yra „Dvasinis maistas Kalvarijos kelyje“ (žr. nr. 24) – pusantro skatiko (grašio). Brangiausias yra Konstitucijų rinkinys (žr. nr. 9) – 36 auks. (zlt.). Iš viso susidaro 850 auks. suma. 11-kos bibl. pozicijų nepažymėtos kainos. Dauguma knygų skaičiuojamos keliais ar dešimtimis skatikų, ir jų daugiausia religinio turinio. Tačiau jų tarpe yra gana brangios religinės knygos, kurių gradualas ir antifonarijus kainuoja po 30 auks., o psalterijus, šventųjų gyvenimas ir sakramentų ritualas po 12 auks. Tarp tų bibliopolijos knygų figūruoja nemažai ir lotyniškų ir lenkiškų vadovėlių, kurie buvo skirti mokykloms ir jėzuitų Akademijos auklėtiniams. Į vadovėlių skaičių, be elementorių ir gramatikų, reikia priskaityti ir Cicerono veikalus, kurio mažojo rinkinio (Nr. 73) yra 160 egz. [36].

Vilniaus miesto magistratė knygoje taip pat yra žinių iš 1683-ųjų metų apie kitą knygyną, kurio savininku buvo Elias (von) Till. Jo knygyno inventoriuje, kurio charakteris panašus į Viežbovskio bibliopoliją, figūruoja taip pat lotyniškosios ir lenkiškosios knygos, kurių daugumas yra religinio turinio. I. Kraševskis yra, berods, *in extenso*, patiekęs to knygyno sąrašą (Wilno, t. IV, 72–75 p.). Tačiau čia pagal eilę, kokią iš miesto knygų patiekė Kraševskis [37], surašytosios Till'io bibliopolijos knygos parodo, kad tas šio knygynas buvo žymiai

turtingesnis. Štai tas sąrašas, kurio kiekvieną bibliografinę poziciją prof. Vcl. Biržiška bandė atsekti ir nustatyti iš Estreicherio bibliografijos:

Eilės Nr.	Knygų pavadinimas pagal E.Till inventorių	Egz. skaič.	Pavadinimas pagal Eistreicho bibliografiją	Išleidimo vieta	Metai
1.	Mszal Rzymiski drukowany w Kolonij fol. maj. W axamit czerwony i srebro pozlociste oprawny, należący do O.O. Franciszkanów	1	„Missale romanum“	Colonia Agripinae	
2.	Rożanców w Gdańsku kosztem Tylla drukowanych	1146	Estr. Dancigo leidimo nepaduoda		
3.	Mundus Symbolicus sive Emblematicus	13	=„F. Picinello: Mundus Symbolicus. In Emblematum Universitate formatus“. Estreichr. pirmą vokišką leidimą nurodo 1687, o kito nemini. Šitas gi leidimas ne vėliau kaip 1683.	} Coloniae Agripinae	
4.	Manipuli Hieremiae Drexelij S. J.	1	Drexelius Hieremiae (tarp jo daugelio darbų sunku nustatyti, kuri čia)		
5.	Alwar. typ. Crac.	1	=„Alvarez Emanuelles: De institutione Grammatica“	Cracoviae	1662
6.	Masrenae Orator	1	Turbūt: „Maria,...Orator J. Kwiatkowskiego	Caleszii	1673
7.	Centurio concionum Eustachij Ord. S. Domin. De Rosario	4	Centurio Concionum Eustachii		
8.	Suada Civilis	1	=„Kwiatkowski Jan: Suada civilis huius aevi“...	Caliszii	1682
9.	Rhetorica Patri Suarae S. J.	1	?		
10.	Scrutinium veritatis fidaei Olivae	1	=„J. F. Hacke: Scrutiinium veritatis fidee“	Olivae	1682
11.	Młodzianowskiego S. J. fol. Kazania pro Dominicis et festis	1	=„Młodzianowski Tomasz S. J.: Kazania i [homilye] na niedziele, także święta t. I–IV	Poznań	1681
12.	Gramm. Krakowska (sic!)	1	=„Piotrowski Lukasz: Grammaticarium Institutionum Principia“	Cracoviae	1674 ar 1683
13.	Praxis pietatis	1	=„Praxes pietatis seu Prae-cationes Sacrae“	Cracoviae	1683
14.	Kalwarya polska za Krakowem	1	=„Burkwic Jacek: Prowiant duchowny na drogi Kalwaryjskie“ Arba „Skarbiniusz Mikołaj: Kalwarya albo Krotka historia o fundacje mieyską“	Kraków	1662
				Kraków	1632

15.	Katechizm polski	1	= „Katechizm Rzymiski“	Kraków	1643?
16.	Ray do Zabawy	1	= „Domochowski Przemysław: Ray zabaw dusze nabożney“	Kraków	1649
17.	Czyścić	1	= „Roa Marcia – Czyścić albo stan Duk“	Wieno	1671
18.	Officia de conceptione...	24	= „Rodriguez Alf.: Officium Purissimae et Immaculatae Conceptionis S. Virginis Mariae“ (ar tas?)	Caliszii	1672
19.	Takież officia polskie	1	= „Officium albo Godziny Błogosławioney Panny Mariey“ (ar tas?)	Kraków	1680
20.	Winnica Chrystusowa pol.	12	Pas Estreichr. nĕra. Źr. Viežbov. Inv. Nr. 6		
21.	Observationes Lipsij (do prawa Magdeb.)	1	?		
22.	Hübneri Conciones sup. Evang. pro Dom. et Festis	1	= „Makowski Simon: Pars hiemalis concionum dominicalium“ (I Pars aestiva; II 1675. Pars hiemalis concionum pro Festivitatibus III 1666. Pars aestiva IV 1655).	Cracoviae	1668
23.	Conciones Pacuchetij de B.M.V. folio	1	?		
24.	Legatio Chinensis cum iconibus po niem,	1	?		
25.	Magnum speculum exemplorum	4	= „Jaskier: juris provinciale quod Speculum saxonum nuncupatur libri tres“ ...?	Tamaci	1602
26.	Matka Bolesna	1	= „Hineza, M.: Matka Bolesna Marya“	Kraków	1665
27.	Process i Manifest Lubomirskiego Marsz. W. i Hetm.	1	= „Lubomirski Jerzy Sebastyan: Jawney niewinności manifest z przyda[nia] perspektywy na Proces W Processus in causa Georgio Lubomirski“	Warszawa	1664
28.	Kazania Makowskiego fol. I. II pars.	1	Źr. nr. 22.		
29.	Kazania Starowolskiego pro festo B.V. M. fol.	1	= „Starowolski Simon: Wieniecie niepraczystey P.“	Kraków	1649
30.	Tegoż pro Dominicis	1	= „Starowolski Simon: Świętnica Polska zamykaiąca w sobie kazania na uroczystości Świąt“	Kraków	1645

31.	Ernesti Gueludij – de principibus Europaeis	8	?		
32.	Peroniana	8	Peromana?		
33.	Instructio Sparelli	4	Instructio Spacelli?		
34.	Panegyricus de Bianchi	4	= „Gawiński Jan: Sielanki“ (su pasakojimu Bianki, taigi tos pačios „Panegyricus de Bianchi“).	Kraków	1668
35.	Conciones Pauli Olivae S. J.	1	= „Panegyrici Joannis Pauli Olivae S. J. et Antonii Viciva B. Stanislao Kostka“	? Cracoviae	1676
36.	Antiphonal	4	= „Antiphonarium de tempore et Sanctis“	Cracoviae	1655
37.	Koronka Kamadulska	4	= „Koronka żywota Jezusa Chrystusa według zwyczajnie O. O. Kamedulów“	Kraków	1658
38.	Paradisus animae Antverpiae	42	= „Merlok Jacobus: Paradisus animae Christianae“. (Estreichr. mini Dancigo leidimą 1683 m., bet turėjo būti apie tą patį laiką ir Antverpeno leidinys).	Antverp.	
39.	Starowolski in rem. Poloniae (sic!)	24	= „Starowolski Simon: Polonia“ (Gali būti „De rebus Sigismundi Poloniarum Regis“)?	Gedan Cracoviae	1669 1616
40.	Cibus quotidianus	18	= „Dzielowski Fr.: Cibus quotidianus“	Cracoviae	1668 ir 1672
41.	Enchridion Theologiae pastoralis Bensfeldij	24	?		
42.	Meditationes Joan Buzei	24	= „Bunacus Joannes: Enchiridion piarum meditationum“ (Estr. nurodo tik ...), bet turėjo būti ir leidimas apie 1683.	Gedani	1700
43.	Junius Juvenalis	8	= „Juvenalis Junii et italie Persis Satyrae“	Cracoviae	1647
44.	Julius Caesar	8	Lenkiškų leidinių Estreichr. nenurodo		
45.	Ductonius	8	?		

46.	Horatius Flaccus	8	= „Horatius Flaecus Carmi- num Liber I“ ar „Carminė“ ar „Opera“	Varsaviae Brunsber- gae Dantisci	1653 1668 1648
47.	Documenta sacra Joan Nitij	8			
48.	Conciones Jansenij	1	= „Jasenius Joannes: Duella seu Luctantium sacra“ arba „Scutum regium Joan- nis III“	Dantisci Olivae	1668 1676
49.	Sermo funebris Germiani	8	?		
50.	Ejusdem Sermo de Exemplis	1	?		
51.	Officia B. V. M. Coloniae	12	?	Coloniae	
52.	ditto	32	?		
53.	ditto... Antverpiae	24	?	Antver- piae	
54.	Mendulla Theologiae Busenbaum	12	= „Busenbaum Herman- nus: Medulla Theologiae Moralis“	Lublin	1655
55.	Historia Belgica Stradae S. J.	8	Strada Famianus?		
56.	Ogród lilij duchownych	8	= „Żeliński Daniel: Ogródlilij duchownych“		1661

NUORODOS

- [1] J. Remeika: Der Handel auf d. Memel von Anfang des 14. Jhr. bis 1430. Diss. Kiel 1927. (Atsp. iš „Tauta ir Žodis“, III, 1927). W. Stein: Vom deutschen Kontor in Kowno, „Hansische Geschichtsblätter“, XXII (1916) 225–266. Z. Ivinskis: Lietuvos prekyba su Prūsais, I (1934), 11–29 (ten nurodyta gausi literatūra ir šalt.).
- [2] W. Stieda: Zur Geschichte des Buchhandels in Riga. „Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte“, III, 254, 600. Plg. „Archiv f. die Geschichte des dt. Buchhandels“. IV (1881), Leipzig. Cit. iš Friedr. Kapp: Geschichte d. deutschen Buchhandels, I (1886) 278.
- [3] Fr. Papec: Polska i Litwa na przełomie średnich wieków, 1904.
- [4] A. Šapoka: Mokslo ieškančių senovės lietuvių keliai, atsp. iš „Židinio“ 1935 m. Nr. 10 ir 11, 8 p.

-
- [5] I. I. Lappo: Velikoje Kniažestvo Litovskoje 1569–1586. I (1901), 507.
- [6] A. Šapoka: Mokslo iešk. sen. liet. keliai, o.c.
- [7] Th. Wotschke: Abraham Culvensis, Altpreussische Monatschrift (sutrump. = AM), t. 42 (1905), 212 p. pstb. 1.
- [8] Vac. B(iržiš)ka: Liet. Enciklopd. VI 160 – 1.
- [9] K. Jablonskis: Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą, „Archivum Philologicum“, IV (1933), 66 p.
- [10] Th. Wotschke: Abr. Culvensis, AM, t. 42 (1905), 189–190; plg. ten pat 183 p. Jono Bielevičiaus ir Jono Kmitos laiška herc. Albrechtui.
- [11] N. Radvila rašo: „...ex mea Brzestensi typographica officina sacrosanctus bibliorum liber in polonico sermone sumptibus quidem meis sed opera doctissimorum quorundam virorum Germanorum, Gallorum et Polonorum...“ AM t. 42 (1905) 244. Lietuvos Brastoje N. Radvilos paliepiu iš lotynų kalbos į lenkų buvo verčiama ir daugiau knygų. T. p. 241 p. Plg. Hosii epistola II, Nr. 402.
- [12] Fr. Kapp: Geschichte d. dt. Buchhandels, I 317–321 p.
- [13] Sbornik imperat. russk. istorič. obščestva, t. 137 (1912). Pamiatniki diplomat. snošen. Moskovsk. gosud. s Pol'sko-Litovskim gosudarstvom, t. IV, izd. S. A. Bielokurov, p. 208. Rus. Tekstas p. 209 („Bibliju latinskuju poslednije pečati posylaju k tebe...“).
- [14] Kaz. Hartleb: Bibljoteka Zygmunta Augusta. Lwów 1928 (Bibl. Towarz. Milosników Książki we Lwowie), 177 p. (šitos knygos, deja, Lietuvos bibliotekose nepavyko gauti). K. Hartleb: Dzieje spuścizny królewskiej. Lwów 1929. Materjały do dziejów bibljoteki Zygmunta Augusta. Serja I. Zebrana przez Franciszka Biesiadeckiego i Kazimierza Piekarskiego, Kraków 1924 (atsp. iš „Exlibris“, V). Materjały do dziejów bibljoteki Zygmunta Augusta przechowywane w bibljotece archidiecezjalnej w Poznaniu. Zebral ks. Edmund Majkowski. Poznań Towarzystwo bibliofilów 1928.
- [15] Adam Chmiel: Źródła do historii sztuki i cywilizacji w

Polsce. T. 1. Rachunki dworu królewskiego 1544–1567. (Wydawnictwo komisji do badania historyi sztuki w Polsce Akademii Umiejętności). Kraków 1911, 241 p. Šitose Žygimanto Augusto dvaro sąskaitose yra paduodami trejopi skaičiai: a) auksinai (florenai), lenk. vad. złoty. b) skatikai (grosze) ir c) denarai. 1 auksinas = 24 lietuv. skatikai; į kapą eina 48 liet. skat. = 30 lenk. skatikų; į kapą eina 60 lenk. skat. Jeigu atsiskaitymas vyko auksiniais auksiniais, t. y. dukatais arba raudonaisiais (*czerwone złoty, aureus ungricus*), tai tada čia nurodyto pariteto nebebuvo. Už tokį auksiną (floriną) paskaitydavo 52 lenk. skat. 1 lietuv. skat. = 10 lenk. denarų. 1 lenk. skat. = 8 lietuv. denarai. Lenkiškų denarų į lenkišką skatiką Žygimanto Augusto laikais sueidavo 18-ka. Šitokia buvo atsiskaitomoji valiuta. Bet šitose sąskaitose nuostabiai tikslūs apskaičiavimai eina lenkiškais pinigais.

- [16] Fr. Kapp: Geschichte d. dt. Buchhandels, I, 278 p.
- [17] Fr. Kapp: o.c. I 265 p.
- [18] Fr. Kapp: o.c. I 277 p.
- [19] Už antspaudą mažosioms knygoms („libellis minoribus“) buvo sumokėta graveriui 4 „aureos Ung.“ (= auksiniai florinai ar auksinai), kurie atsiskaityme 52 skat. skaičiuojami. Tad buvo išmokėta flor. (auks.) 6/28. Už didžiąją antspaudą, skirtą didesnėms knygoms antspauduoti („libris majoribus“), vienas auksakalys gavo 4 flor. A. Chmiel. Źródła do historii sztuki o.c. 89 p.
- [20] A. Chmiel: Źródła o.c. 89–90 p.
- [21] A. Chmiel: Źródła o.c. 90 p.
- [22] A. Chmiel: Źródła o.c. 90 p.
- [23] A. Chmiel: Źródła o.c. 91 p.
- [24] L. Kolankowski: Zygmunt August, wielki książę Litwy, 1913, p. 328 pšt. 2 kalba dar apie bibliotekai išleistus 4.244 auks. 4 grašius.
- [25] A. Chmiel: Źródła o.c. 69 p.
- [26] A. Chmiel: Źródła o.c. 91 p.
- [27] A. Chmiel: Źródła o.c. 259, 264 p.

-
- [28] A. Chmiel: Źródła o.c. 261, 269, 272 p.
- [29] J. I. Kraszewski: Wilno, t. IV (1842), 80 p.
- [30] A. Vasiliauskas: Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė, „XXVII knygos mėgėjų metraštis“, II (1937), 25–37 p.
- [31] T. Iljaszewicz: Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie (1575–1622), 1938, 31 p. (ten nurodyta kita literatūra).
- [32] Akty izdav. Vilenkoju Komissijeju dlia razbora drevnich aktov, XX 16; (toliau tas rink. cit. AVK).
- [33] „Item. Sklep, gdzie libraria bila, drvi zelazne i zamek i krata i safa na vrząd w thim sklepie veziniona dla xiąg i rzecziov v niei“. 1568 m. liepos mėn. 31 d. Orig. V. D. Universiteto bibl. rankr. skyrius A 326 (Prof. K. Jablonskio suteikta žinia). Plg. AVK XX 14–15 p. (Nr. 21).
- [34] St. Rostowski: Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem. Recognoscente J. Martinov, 1877, 192–3 p. Plg. Nie-siecki: Herbarz Polski. W Lipsku VIII (1841) 67 p. M. Baliński: Dawna Akademia Wileńska, 1862, 77 p. ir pstb. 2. Vacl. Biržiška: Lietuviškų knygų istorijos bruožai, I (1930), 15 p.
- [35] Akty cechów wileńskich, surinko H. Łowmiański, I, p. 301 (Nr. 281). Šitas rink. nėra išbaigtas ir tegali būti panaudojamas tik spausdintuose lankuose, kurie yra dabar Lietuvos Mokslų Akademijos žinioje.
- [36] Marja Łowmiańska: Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku, Wilno 1929, 97 p. ir pstb. 3.
- [37] Wilno T. IV p. 107 pažymėta (prie išnašos 33), kad tas sąrašas paimtas iš „Xięgi Burm. Radzieckie N. XVII“, t. y. iš Vilniaus magistrato knygu.

IŠ LIETUVOS PRAEITIES RAČINSKIŲ BIBLIOTEKOJE POZENE¹

Vincas Trumpa

1. MŪSŲ PRAEITIES ŠALTINIŲ BEIEŠKANT

Lietuvos istorijos šaltiniai išbarstyti visur. Tik labai nedidelė jų dalis išlikusi pačioje Lietuvoje, ypač kas liečia senesnius amžius. Dar mažesnė jų dalis yra jau išleista. Visa kita kol kas slepiasi įvairiuose archyvuose, bibliotekose ir privačiose rankose. Be abejo, toji aplinkybė labai apsunkina mums savosios istorijos tyrinėjimus, o kai kuriais atžvilgiais tai buvo ir visai negalima. Pavyzdžiui, iki šiol mums neprieinama toji medžiaga, kuri yra Sovietų Sąjungoje.

Savo laiku Lituanistikos Institutas, o vėliau Lietuvos Mokslų Akademija pasistatė tikslą kiek galima daugiau medžiagos surinkti pačioje Lietuvoje. Pirmiausia buvo rūpinamasi² suregistruoti ir, jeigu galima, surinkti į vieną vietą pačioje Lietuvoje esamieji³ šaltiniai. Kadangi beveik neįmanoma gauti patys šaltiniai, kurie yra⁴ užsienio archyvuose ir bibliotekose, buvo norima bent svarbesnius nurašyti ir nufotografuoti. A. a. prof. kun. J. Totoraitis dalį to darbo yra atlikęs Vatikano archyve. Buvo manoma panašiu keliu eiti ir toliau. 1939 m. kilęs karas tą darbą laikinai sutrukdė.

Be abejo, daugiausiai Lietuvos istorijos šaltinių yra buv[usioje]⁵ Lenkijoje ir Rusijoje. Lenkų istorikai nemažai vertingos mūsų praeičiai medžiagos yra patys išleidę, o be to vienam kitam mūsų istorikų buvo duota progos ilgesnį ar trumpesnį laiką pasirausti tenyščiuose archyvuose ir nurašyti dalį ten esančių⁶ šaltinių, kuriuos jie panaudojo savo istoriniuose tyrinėjimuose ir kuriuos dabar rūpinasi išleisti. Rusai taip pat suteikė mums vertingų šaltinių leidinių. Tačiau ne vien tik tuose kraštuose slepiasi mūsų praeitis. Vokietijoje, Švedijoje, Prancūzijoje ir kitur yra ne vienas archyvas ir biblioteka su taip pat svarbia mūsų istorijos medžiaga [1].

1 A) Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-104, l. 1–33, pavadinime minimas Pozenas – tai Poznanė.

2 Buvo „pasirūpinta“, taisyta redaktoriaus J. Rimanto ranka (ir toliau).

3 Buvo „besirandą“, taisyta redaktoriaus ranka.

4 Buvo „randasi“, taisyta redaktoriaus ranka.

5 B) Straipsnis rašytas 1944 m., kai Lenkija buvo okupuota Vokietijos.

6 Buvo „besirandančių“, taisyta redaktoriaus ranka.

Praeitą vasarą man buvo leista tuo tikslu aplankyti Vokietiją. Dėl riboto laiko ir karo sąlygų (labiau bombarduojamose srityse archyvinė medžiaga turėjo būti suslėpta ir archyvinis darbas sustoti) plačiau teko susipažinti tik su Vienos archyvais ir su Račinskių bibliotekos lituanistine medžiaga Pozene. Šiame straipsnyje ir noriu referuoti apie tuos mūsų istorinius šaltinius, daugiausiai rankraštinę epistoliarinę medžiagą⁷, kuri yra Račinskių bibliotekoje. Iki šiol, berods, niekas iš mūsų istorikų toje bibliotekoje nedirbo. Negaliu praeiti nepadėkojęs bibliotekos direktoriui dr. Paul⁸ Sattler ir personalui už visas paslaugas tą darbą dirbant, kurios, ypač karo sąlygomis, buvo man labai brangios ir be prிக்கaištų.

2. EDVARDAS RAČINSKIS IR JO BIBLIOTEKA

Edvardo Račinskio (lenk. Raczyński)⁹, vardas žinomas kiekvienam Lietuvos istorijos tyrinėtojiui. Nors iš profesijos jis ir nebuvo istorikas, tačiau nepaprastai daug nusipelnė mūsų istorijos mokslui, pirmiausiai kaip šaltinių leidėjas ir praeities tyrinėtojas. Iš jo leidinių, kurie sudaro apie 200 tomų, žymi dalis liečia Lietuvos istoriją. Kilęs ir daugiausiai gyvendamas Prūsų užimtoje Lenkijos dalyje, Račinskis (1786?–1845) buvo vokiečių kultūros žmogus. Frankfurte a. d. Oder jis studijavo gamtos mokslus ir senovės kalbas, daug keliavo, bet daugiausiai jėgų skyrė¹⁰ šaltinių leidimui ir bibliotekos steigimui.

Iš jo išleistų veikalų mums ypač svarbūs „Pamiėtniki A. S. X. Radziwiłła“, 2 tomai (1839 m.), „Pamiėtniki Otwinowskiego“ (1838), „Codex diplomaticus Lituaniae“ (1845), „Gabinet Medalów“, 3 tomai, „Obraz polaków i Polski XVIII wieku“, 19 tomų, „Portofolio królowej Marji“, 2 tomai, „Życie sławnych polaków XVII wieku“ ir daug kitų. Be to, Račinskio pastangomis buvo išleista trys tomai istorinių T. Čackio veikalų.

Tiesa, Račinskio leidiniai neatitinka šių dienų istorinių šaltinių leidimo reikalavimų, ir kai kurie jų (pav[yzdžiui] Paseko „Pamiėtniki“) jau šiandien turi savo naują kritiškai parengtą leidimą. Tai tinka ir Lietuvos kanclerio A. S. Radvilo atsiminimų leidimui, kurių Račinskis išleido tik lenkišką vertimą ir, berods, padarytą ne pagal originalą, bet pagal toje pačioje Račinskių bibliotekoje išlikusį nuorašą. Užtat juose randama daug netikslumų, praleidimų ir trūksta

7 Ši sakinio dalis nuo pradžios įterpta redaktoriaus J. Rimanto.

8 A) Vardas įterptas redaktoriaus ranka.

9 Lenkiška pavardės forma įterpta redaktoriaus ranka.

10 Buvo „pašventė“, taisyta redaktoriaus ranka.

pabaigos. Kadangi A. S. Radvilo¹¹ „Memoriale“ yra vienas svarbiausių mūsų XVII a. istorinių šaltinių, jų pilnos ir iš originalo, kurio dalis yra Čartoryskių bibliotekoje Krokuvoje, dalis (pabaiga) Viešojoje Bibliotekoje Varšuvoje, laidos¹² reikalas jau daug kartų buvo keliamas mūsų ir lenkų istorikų [2].

Nemirštamą vardą nusipelnė E. Račinskis bibliotekos įsteigimu Pozene. Jai Račinskis paaukojo daug savo jėgų, išteklių ir rūpesčių. Jau 1818 m. ne be didelio vargo jis nupirko iš miesto magistrato Pozene žemės sklypą, kur netrukus ėmė statyti puikius rūmus, slėpdamas tikrą jų paskirtį. Tie rūmai ir šiandien tebestovi. 1829 m. gegužės 5 d. juose buvo atidaryta biblioteka ir atiduota visuomenės naudojimuisi. Toliau jau per visą savo gyvenimą E. Račinskis, jo giminaičiai ir įpėdiniai bei bibliotekininkai, kurių pirmasis buvo žinomas reformacijos Lietuvoje istorikas J. Lukaševičius, dėjo visas pastangas jai papildyti tiek naujomis knygomis, tiek dokumentais, tiek rankraščiais. Šiandien Račinskių biblioteka turi apie 180.000 tomų knygų, jų tarpe nemažai labai retų¹³, apie pustrčio šimto dokumentų, apie 500 tomų įvairių rankraščių (originalų ir nuorašų). 1885 m. L. Kurtzmanno ir tuolaikinio bibliotekos vedėjo M. E. Sosnovskio pastangomis buvo sudarytas ir išleistas bibliotekos katalogas. 1931 m. išleistas po 1885 m. naujai įgytų dokumentų, rankraščių ir knygų katalogas (I tomas, redaguotas A. Wojtkowskio).

Įdomiausią Lietuvos istorijai medžiagą sudaro keliolika tomų rankraščių iš Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos, kurie kažkuriuo būdu buvo pakliuvę į J. Niemcevičiaus rankas. Niemcevičius, pirkdamas Ursynovo dvarą, buvo pasiskolinęs iš Račinskio 2000 dukatų. Paskui, turėdamas emigruoti į užsienį ir negalėdamas kitaip grąžinti skolos, 1835 m. už keletą šimtų dukatų¹⁴ pardavė Varšuvoje likusią savo biblioteką Račinskiui. Tai, be abejo, patys vertingiausi Račinskių bibliotekos rankraščiai. Kai kurie tų rankraščių turi Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisą.

Savo turtingą gyvenimą Ed. Račinskis užbaigė tragiškai, 1845 m., savižudybe, palikdamas būsimoms kartoms, be savo leidinių, vertingą biblioteką [3].

11 A) Radvilos, toliau taip pat.

12 B) Leidimo.

13 Ši sakinio dalis įterpta redaktoriaus ranka pieštuku.

14 Buvo „200 dukatų“, taisyta autoriaus ranka.

3. RADVILIANA RAČINSKIŲ BIBLIOTEKOJE

A. Svetimų valdovų laiškai Radvilams

Radvilų šeima Lietuvoje vaidino labai didelį vaidmenį. Tarp kitų didikų šeimų (Sapiegų, Pacų¹⁵, Oginskių) Radvilams, be abejo, priklausė pirmoji vieta. Radvilų dvaras, šalia karaliaus dvaro Vilniuje, buvo lyg antras politinis centras Lietuvoje, ne kartą lėmęs viso krašto likimą. Taip mes žinome, kad kartais Lietuvos gyvenimas sukosi aplink Nesvyžių, Kėdainius, Biržus. 1551 m. Lietuvos d[idydis] kunigaikštis Zigmantas¹⁶ Augustas suteikė Lietuvos kancleriui N[ikalojui]¹⁷ Radvilui Juodajam (garsiam kovotojui prieš uniją su Lenkija) privilegiją, pagal kurią Nesvyžiaus archyve (vadinasi, Radvilų rezidencijoje) buvo galima laikyti visus dokumentus, kurie lietė d[idžiają]¹⁸ Lietuvos kunigaikštiją. Tuo aktu Nesvyžiaus archyvas sulyginamas su d[idžiojo] kunigaikščio archyvu [4]. Dėl to nenuostabu, kad Nesvyžiuje buvo laikomi¹⁹ ne tik privatus Radvilas, bet ir visą Lietuvos valstybę liečią dokumentai.

Iš kitos pusės Radvilai ne tik kaip vadovaują asmenys Lietuvos valstybėje turėjo progos palaikyti glaudžius santykius su svetimomis valstybėmis, bet ir asmeniškai buvo susirišę su svetimomis dinastijomis. Pirmą tokį kontaktą su Habsburgais jie padarė 1515 m., dalyvaudami Vienos – Presburgo kongrese. Tariant mūsų kronikininko Streikausio²⁰ žodžiais, lietuvių delegatai (M. Radvilas ir S. Goštautas) padarė vokiečių, italų ir kitoms tautoms labai didelį įspūdį ir sukėlė nusistebėjimą, nes jos iki šiol maniusios, kad Lietuvos kraštuose gyvenanti barbariška tauta [5]. Matyt, kad įvertino M. Radvilą imperatorius Maksimilijonas, kad čia pat pasiūlė jam šv. Romos imperijos duko titulą. 1547 m.²¹ imperatorius Karolis V suteikė jiems šv. Romos imperijos kunigaikščio titulą. Nuo to laiko viena Radvilų šaka vadinosi Nesvyžiaus, Olykos ir Klecko kunigaikščiais, antroji – Biržų ir Dubingių kunigaikščiais (principes). Greitai tarp Radvilų ir įvairių vokiečių valdovų užsimezgė glaudus politinis ir kultūrinis bendradarbiavimas [6].

Račinskių bibliotekos rankraščių skyriaus Nr. 86 ir yra vienas Vokietijos imperatorių, erchercogų, Brandenburgo elektorių, vėliau Prūsų karalių, Angli-

15 Buvo „Vazų“, taisyta autoriaus ranka.

16 A) Žygimantas.

17 B) Mikalojui, toliau t. p.

18 C) Didžiąją.

19 Buvo „tausojami“, taisyta redaktoriaus ranka.

20 D) Strijkovskio.

21 Prie šios datos parašėję pažymėtas klausukas.

jos, Švedijos karalių laiškų rinkinio tomas. Tai yra originalai su antspaudais, kartais rašyti pačių valdovų ranka. Į Račinskių biblioteką jis pakliuvo iš Nesvyžiaus bibliotekos per J. Niemcevičių. Jie apima laikotarpį nuo 1547 iki 1727 metų. Viso čia randame 126 laiškus, daugiausia lotynų, vėliau ir prancūzų kalbomis. Ne visi jie adresuoti Radvilams, bet ir tie, kurie ne jiems adresuoti, liečia jų reikalą.

Skaitant tuos laiškus, prabėga pro akis daug garsių Europos valdovų, kurie turėjo vienokių ar kitokių reikalų su Lietuva. Kai kurie jų yra, taip sakant, grynai privataus pobūdžio ir tėra svarbūs Radvilų šeimos istorijai. Jie teikia medžiagos šios plačios giminės vieno ar kito atstovo charakteristikai ir atvaizduoja vieną kitą momentą iš margos jų praeities. Beveik išimtinai jie adresuoti Nesvyžiaus–Olykos Radvilų šakai, kuri beveik visą laiką išliko katalikiška, tuo tarpu kai Biržų–Kėdainių–Dubingių šaka buvo protestantiška–kalviniška. Visi jie yra liudininkai tų gausių santykių, kurie rišo Lietuvą su Vakarų Europa.

Keletas pirmųjų laiškų liečia įvykius prieš 1569 m. Lietuvos sąjungą su Lenkija, kol dar buvo gyvas Nesvyžiaus–Olykos šakos galva atkaklusis Nikolajus Radvilas Juodasis. Jam mirus (1565), toji Radvilų šaka, galima sakyti, neteko savo lyderio. Tai buvo smūgis ne tik Radvilams, bet ir visai Lietuvai, kas ir palengvino susitarimą su Lenkija Liublino seime. Galbūt, nei vienas Radvilo Juodojo įpėdinių nei savo politiniu talentu, nei kovos dvasia, nei valstybės reikalų atjautimu negalėjo lygintis su juo. Galbūt, būtų galima matyti net tam tikrą šeimos degeneraciją. Ir fiziškai, ir moraliai jo palikuonys buvo blankesnės asmenybės, nors vienas kitas jų ir sugebėjo iškilti ir pasiekti aukštų valstybės vietų. Net ir tokie svarbūs politiniai veikėjai, kaip N. Radvilos sūnūs N. K. Radvilas Našlaitėlis ir kardinolas Jurgis Radvilas, nei savo moralinėmis vertybėmis, nei politiniu nusistatymu, nei iš viso asmenybės solidumu (abu buvo chroniškai paliegėliai) nepasižymėjo. Tas vaidmuo, kuris krito ant jų pečių ir kurį jie geriau ar blogiau suvaidino, buvo aplinkybių sukurtas, ir jų reikšmė buvo pagrįsta ne tiek asmeniniais jų nuopelnais, kiek tuo, kad jie naudojosi galingos šeimos hipoteka ir jai kurį laiką turėjo vadovauti.

Ypač 1572–1588 m. laikotarpyje tarp Habsburgų ir Radvilų buvo glaudus politinis bendradarbiavimas, kuris pasireiškė tiek gyva vienu kitiems korespondencija, tiek dažnomis vienu pas kitus diplomatinėmis misijomis. Mat šiuo metu net tris kartus vakavo Lietuvos–Lenkijos sostas, į kurį skverbte skverbėsi Habsburgai. Didžiausias jų politinių siekimų ramstis buvo Lietuva, o habsburgiškosios partijos vadas Lietuvoje buvo jaunasis N. K. Radvilas (1549–1616),

studijavęs Vokietijoje, labai pamaldus konvertitas²², bet ne kažkokių politinių sugebėjimų ir dar silpnesnės sveikatos žmogus. Jau 1569 m. imperatorius Maksimilijonas II siunčia jam du arklus dovanų *in signum favoris et benevolentiae* (86 tomas, laiško Nr. 15). Toliau jau, ypač 1572–1576 m. Habsburgai patiki N. K. Radvilui Našlaitėliui visas savo politikos Lietuvos–Lenkijos atžvilgiu paslaptis, visuomet pabraukia savo laiškuose jo „ištikimumą, išmintį ir pastovumą“ (Nr. 9), remiant Habsburgų kandidatūrą į Lietuvos sostą, visuomet reiškia nepaprastą pagarbą ir visuomet pasižada tų nuopelnų neužmiršti ir už juos atitinkamai atsilyginti. Būdinga taip pat tuose laiškuose, kad jau tuojuo po Liublino unijos Habsburgai įmatė Lietuvos – Lenkijos valstybinį dualizmą, dėl kurio iš pačių Liublino Sąjungos aktų ir kai kurių kitų to laiko dokumentų (pav[yzdžiui], garsiųjų Henriko artikulų) būtų galima abejoti.

Lietuviai už paramą Habsburgams statė savo reikalavimus, kuriuos pareikšdavo arba savo laiškuose arba per pasiuntinius. Kadangi tai buvo slaptas reikalas, išsamiai apie tai buvo pavojinga rašyti, nes tokie laišakai galėjo pakliūti į lenkų rankas ir ten sukelti didelę audrą. Dėl to, tai buvo pavedama atlikti pasiuntiniams, kurie būdavo kartu ir pasiuntiniais, ir diplomatais. Tokiam pasiuntiniui įteiktas laiškas atitiko mūsų laikų diplomatinėje praktikoje žinomus kredencijalinius²³ raštus. 1575 m. tas pats Maksimilijonas II rašo Radvilui Našlaitėliui: „Visuomet visomis jėgomis siekėme to, kad neatrodytų, jog nesirūpiname tuo, kas liečia arba viešuosius Didžiosios Kunigaikštijos, arba privačius atskirų, pirmoje gi eilėje jūsų ir garsiosios jūsų giminės naudą, orumą ir papuošimą“. (*Namque summo semper studio eo incumbemus, ut que vel ad publica Magni istius Ducatus, vel ad privata singulorum, inprimis vero vestra ac Illustris familiae vestrae commoda, dignitatem et ornamentum pertinebunt, nulla occasione neglexisse videamur*). Tik apie tai nori patvirtinti ne žodžiais, bet veiksmais (Nr. 17).

Trečiojo tarpuvaldžio metu šalia Radvilo Našlaitėlio iškilo jo jaunesniojo brolio Vilniaus vyskupo ir kardinolo Jurgio Radvilo (1556–1600) asmuo, kuris pasisakė už ercherco Maksimilijono kandidatūrą. 1587 m. adresuojama jam laišką Austrijos dukas Ernestas, kaipo J. Radvilo „geras draugas“ (*Bonus amicus*), iškeldamas Radvilų šeimą, kuri tiek kilmingumu, tiek ir senumu ypatingai nusipelnė ne tik d[idžiojoje] Lietuvos kunigaikštijoje, bet ir plačiojoje Lenkijos karalijoje²⁴ kaip tėvynės ir respublikos meile, taip ir atsidavimu aukš-

22 A) Iš lot. k., atsivertėlis, perėjęs į kitą tikėjimą.

23 B) Iš it. k., akreditavimo, įgaliojimo.

24 C) Karalystėje.

tajai Austrijos dinastijai (Nr.23). Laiškuose kardinolui Radvilui Habsburgų kandidatūros reikalas siejamas su visos krikščionijos reikalu. Atsisėdus jiems į Lietuvos–Lenkijos sostą, galėtų sustiprėti krikščionijos kova su pagonija (turkais ir totoriais), to laiko Vak[arų] Europoje labai populiaru.

Nors visos tos Habsburgų–Radvilų pastangos ir nedavė galutinio laimėjimo, tačiau Radvilų palankumas Habsburgams vokiečių imperijoje nebuvo pamirštas. Tai rodo, kad ir šis faktas. XVI a. pabaigoje Austrijos ercherogas Ferdinandas užsimojo netoli m[iesto] Innsbrucko pastatyti pilį – muziejų, kuriame būtų surinkti visų to laiko didvyrių (imperatorių, karalių, kunigaikščių ir šiaip garsių vyrų) atvaizdai ir ginklai. Be to, turėjo būti išleistas specialus leidinys, skirtas jų gyvenimui ir žygiams atvaizduoti. To savotiško biografinio žodyno redaktoriumi buvo pakviestas kunigaikščio patarėjas ir sekretorius Jokūbas Schrenkas. Tarp tų didvyrių buvo numatyta įtraukti net du iš Radvilų giminės (K. Radvilą ir N. K. Radvilą). Jų ginklai buvo gauti dar prie Ferdinando gyvos galvos ir buvo išstatyti Ambraso pilyje (taip vadinasi toji pilis muziejus [7]). O dėl gyvenimo aprašymo ir atvaizdų rūpinosi jo ipėdinis Karolis, prašydamas vieno iš Radvilų prisiūsti jų gyvenimo aprašymus Schrenko redaguojamam leidiniui²⁵.

Vėliau tarp Habsburgų ir Radvilų kurį laiką korespondencija nutrūko, kol pagaliau, kilus 30 metų karui, Radvilų pagalba pasidarė vėl labai reikalinga. Tuo metu imperijos tarnyboje ypač pasižymėjo Zigmantas Karolis Radvilas (1591–1642), N. K. Radvilo Našlaitėlio sūnus, tipingas kosmopolitas, kokių ne vieną davė plačioji Radvilų giminė. Didesnę savo gyvenimo dalį jis praleido užsienyje, užimdamas aukštas vietas prie Habsburgų dvaro. 1623 m. imperatorius Ferdinandas II siunčia jį pas Zigmantą III, prašydamas verbuoti karius kovai su imperijos priešais (Nr. 39). Su savo vadovaujamais kazokais šiame avantiūriniam 30 metų kare jis pridarė²⁶ įvairių išdaigų (tame rinkinyje daug ercherogo Leopoldo laiškų jam, Nr. 45–52).

Vėl po pertraukos tarp Habsburgų ir Radvilų korespondencija atgyja, išmirus Vazų dinastijai Lietuvoje, kada vėl atsiranda proga Habsburgų pretenzijoms į Lietuvos–Lenkijos sostą. Dabar Nesvyžiaus–Olykos Radvilų šeimos galva yra Myk. Kazimieras Radvilas, Lietuvos vicekancleris ir lauko etmonas

25 Sakinio dalis po kabelio prirašyta autoriaus ranka. Toliau turėjęs būti minėto Karolio laiško lotyniškas tekstas straipsnio mašinraščio originalo 7–9 lapuose perbrauktas, o kartu išbraukta⁸ išnaša.

26 Buvo „padarė“, pataisyta autoriaus ranka.

(1625–1680). 1671 m. į savo dukters Teofilės vestuves su karaliaus giminaičiu Dimitrijum Višniaveckiu M. K. Radvilas pakvietė daug Europos valdovų, tarp jų imp[eratorių] Leopoldą, Švedijos karalių, Brandenburgo elektorių ir kt. Tiesa, nei vienas jų tose vestuvėse nedalyvavo, bet per savo pasiuntinius ir laiškais pasiuntė daug linkėjimų, o jaunojo Švedijos karaliaus Karolio vardu jo motina Eleonora palinkėjo jaunavedžiams daug vaikų (Nr. 73).

Tame pat laiškų rinkinyje Radvilams randame ir Anglijos karaliaus Jokūbo II laišką Jonui Sobieskiui, kuriame dėkoja jam, kad turėdamas tiek rūpesčių seimuose ir kovoje su turkais, rado laiko jam parašyti ir pasiuntė į Angliją Jurgį Radvilą. Esąs labai dėkingas už simpatijos pareiškimą, ypač per tokį pasiuntinį, kurį jis taip vertinąs, nes tai kaip tik tinka tokios giminės asmeniui ir tai užimamai vietai, kurią jis turi prie karaliaus dvaro (Nr. 77). Iš tikrųjų, Jurgis Radvilas, M. K. Radvilo ir K. Sobieskytės sūnus, tuo metu vos 17 metų vaikėzas tebuvo, studijavo Paryžiuje ir buvo pasiūstas Anglijon pasveikinti Jokūbo II jo įžengimo į sostą proga. To rinkinio gale randame visą eilę Prūsų karaliaus Fridricho Vilhelmo laiškų Radvilams iš XVIII a. pradžios prancūzų kalba.

B. Lietuvos valdovų laiškai

Be Zigmanto Augusto laiškų Radvilams Račinskių bibliotekoje yra dar trys tomai Stepono Batoro ir Zigmanto III laiškų (tomai 71, 72 ir 79), kurie čia pakliuvo taip pat iš Nesvyžiaus bibliotekos. Jų vienas kitas tėra spausdintas [9]. Tai originalai, adresuoti Lietuvos politikos vadams, tad liečia beveik išimtinai Lietuvos reikalus ir dėl to mūsų istorijai labai įdomūs. Stepono Batoro čia randame 10 laiškų, o Zigmanto Vazos²⁷ 230 laiškų.

Valdovų laiškai skiriasi nuo privačios korespondencijos. Juose žymus tam tikras oficialumas, turinio preciziškumas, stiliaus aiškumas. Prie karaliaus dvaro paprastai būdavo geri ir prityrę sekretoriai, kurie buvo ne tik gerai išmoksinti (dėl to ir tas didžiulis kalbos skirtumas tarp karalių raštų ir privačių asmenų), bet ir mokėjo tiksliai vartoti to laiko politines sąvokas. Patys valdovai, be abejo, taip pat turėjo progos geriau pažinti politinę gyvenamojo momento padėtį, ir jų laiškuose randamos žinios gali būti laikomos kaip tikra dvaro politikos išraiška. Žinoma, kiekvienas karalius turėjo savo politinius planus ir savo laiškais didikams stengėsi juos tiems planams palenkti. Kaip žinia, bendra krašto politika ne visuomet sutikdavo su karaliaus politine programa. Tai ypač

²⁷ Buvo „Zigmanto III“, pataisyta autoriaus ranka.

charakteringa Zigmanto III valdymo laikotarpiui, nes tas karalius turėjo nuolat slaptų politinių planų, kuriuos paremdavo tik arti karaliaus dvaro stovį asmenys. Valdovų laiškuose, kurie dažnai įvelkami į tam tikrą diplomatinę formą, reikia daugiau mokėti skaityti tarp eilučių, negu privačioje korespondencijoje.

Perskaičius mūsų rinkinio laiškus, krinta į akis kai kurie bendri jų visų turinio bruožai. Beveik kiekviename laiške, kuris tik yra bendresnio pobūdžio, randame esamos padėties kritiką. Nuolat ir nuolat nusiskundžiama dėl politinių negerovių, visuomenės nenoro aukotis, nekaringumo, apsilaidimo, anarchijos. Ne viename iš jų pranašaujama valstybės žlugimas. Būdinga taip pat, ypač kas liečia Zigmanto Vazos laiškus, išorinių pavojų nepaprastai reljefingas ir dažniausiai perdėtas atvaizdavimas. Santvarkos kritika ypač sukoncentruota į iždo ir krašto saugumo reikalus, tas dvi sritis, kurios to laiko visuomenės (bajorijos) buvo pačios nemėgiamiausios. Po teisybei, tai ir tebuvo vienintelės jų prievolės valstybei. Suprantama, kad valdovas, kaip valdžios funkcijos nešiotojas, siekė tuo kiek galima daugiau išspausti iš visuomenės. Žinome iš kur kitur, kad ir tie asmenys, kuriems buvo laikinai pavedamos kurios nors valdžios funkcijos, panašiai kalbėdavo. Geriausias pavyzdys čia yra etmonų korespondencija. Jų uždavinys buvo valstybės saugumas ir vadovavimas karo metu [10]. Visuomenei pateisinti reikia priminti tik tiek, kad karų tuo metu buvo tiek daug, kad jie iš tikrųjų galėjo visuomenei įgrįsti ir pasidaryti nepakeliami. Užtat nenuostabu, kad iš visuomenės pusės randame irgi labai daug nusiskundimų dvaro politika, kuri, rodos, tyčia ieškojo progų įsivelti į karą.

Kaip ten bebūtų, iš valdovų laiškų galima susidaryti neblogą vaizdą, kaip veikė tuo laiku valstybinis aparatas, kaip buvo šaukiami seimai ir atskirieji Lietuvos suvažiavimai, kaip pravedama mobilizacija, kaip buvo kuriama viešoji opinija, kaip skiriami įvairūs valdininkai, kaip priimamos ir siunčiamos į užsienį diplomatinės misijos.

Vos išrinkus Steponą Batorą Lietuvos–Lenkijos karaliumi, habsburgiškosios partijos vadas Lietuvoje Radvilas Našlaitėlis skuba sueiti su juo į kontaktą ir, atsižadėjęs savo anksčiau peršamo kandidato, siunčia pas jį savo pasiuntinį, laišką ir dovanų. Naujasis valdovas, atsidėkodamas jam, užtikrindamas, kad jis jo atžvilgiu bus tokio paties nusiteikimo, kaip ir jo pirmtakai (*dabimus quoque operam, ut synceritas tua non alium nostrum in se cognoscat animum, quam antecessorum nostrorum summa sua cum laude semper fuit experta*). Į savo valdymo pabaigą skirdamas tą patį Radvilą Trakų kaštelionu, Steponas Batoras nurodo, kad tuo jis galės būti arčiau jo ir teikti daugiau patarimų valstybės reikaluose (*ut eo propiorem lateri nostro et consiliji pro Republica dandis Since-*

ritatem Tuam haberemus 79 t. 17–18 l.). Prieš pat mirtį rašo dar kartą Radvilui Našlaičiui, dėkodamas už pakvietimą į vestuves, linkėdamas daug laimės ir apgailestaudamas, kad pats negali dalyvauti. (t. p. 32–3 f.)

Tarp Stepono Batoro laiškų randame ir jo laišką iš Pskovo Vilniaus vyskui J. Radvilui (1581.X.28), kad paskirtų keletą dvasiškių aptarnauti Velikije Luki karių ir civilių dvasiniams reikalams, pažadėdamas jiems aprūpinimą. Ypač įdomus yra 1585 m. Stepono Batoro laiškas, N. K. Radvilui apie liūdną išdo padėti, kurį atspausdino Niemcevičius [11]. Iš tų kelių Stepono Batoro laiškų daug ko negalima pasakyti nei apie jo charakterį, nei apie jo politinę liniją.

Kitas reikalas su Zigmantu Vaza, kurio Račinskių bibliotekoje yra 230 laiškų. Zigmantas III istorinėje literatūroje labai nevienodai vertinamas. Vienaip apie jį atsiliepia monarchistai, kitaip demokratai, vienaip katalikai, kitaip kitų tikybų šalininkai. Jo valdymas labai turtingas vidaus ir užsienio politikos įvykiais. Kas liečia valstybės vidaus politiką, galima tik tiek pasakyti, kad Zigmanto Vazos laikais susiformavo toji bajoriškoji respublika, kuri išliko maža tepasikeitusi iki pat XVIII a. pabaigos reformų. Karaliaus pastangos sustiprinti savo valdžią susitiko su tokiu griežtu visuomenės pasipriešinimu, kad visas jo viešpatavimas ir praėjo nuolatinės kovos ženkle tarp monarchinių valdovo tendencijų ir bajorijos laisvės siekimų.

Zigmantas Vaza savo valdymą pradėjo karu ir įvairiais sąmaisčiais²⁸. Gera žinoma, kaip sunkiai Zigmantas Vaza pateko į Lietuvos–Lenkijos sostą. Ypač Lietuva ilgai spyrėsi prieš jo kandidatūrą. Tai jam negalėjo būti paslaptis. Kadangi Nesvyžiaus–Olykos šaka 1587 m. rinkimuose²⁹ stovėjo habsburgiškosios partijos priešaky, (N. K. Radvilas, kardinolas J. Radvilas), tad iš pradžios Zigmantas Vaza bandė remtis Biržų–Dubingių protestantiškąja Radvilų šaka. Jau savo pasiuntiniams į rinkimus Zigmantas įduoda laišką K. Radvilui Perkūniui, kuriame primena jam, kad jo protėvių valdoma Lietuva ir Lenkija buvusi laiminga [12], o jam pačiam žada už paramą atsilyginti. Iš tikrųjų Radvilas Perkūnas vienas pirmųjų Lietuvoje sutiko su Zigmanto Vazos išrinkimu, ir šis pastarasis, jau vykdamas į karūnaciją Krokuvoje, parašė jam kitą laišką, dėkodamas, kad sutiko su jo viešpatavimu ir kartu prašydamas, kad ir kitus savo tautos vyrus paveiktų, kad pripažintų jį valdovu, nes jis „kilęs iš garbingos lietuvių tautos protėvių ir tų pačių protėvių pavyzdžiu nori valdyti, gerbda-

28 A) Maištais.

29 B) Iš lot. k., rinkimuose.

mas tą tautą, iš kurios pats kilęs“. Kartu prašo dalyvauti karūnacijos iškilmėse (1587.X.25. 71 tomas 3–4 f.).

Tačiau tarp jėzuitų auklėto ir apsupto karaliaus ir išdidaus Lietuvos disidentų³⁰ vado nuoširdžios draugystės negalima buvo laukti. Greitai tarp jų prasidėjo trynimasis, kuris kartais išsiliedavo į aštrias formas. Ir Žemaičių kašteliono Mykolo Talvošo³¹ paskyrimas Lietuvos kiemo maršalu (Radvilas siūlė kitą kandidatūrą), ir atsisakymas patenkinti jo prašymą dėl Koknesės, ir ypač religiniai ginčai tą draugystę greitai atšaldė. 1588 m. Vilniuje kilo tikybinis sąmaištis (*tumultus*), kurio kaltininku, karaliaus nuomone, buvo Vilniaus kalvinų bažnyčios bendruomenė. Vienas jų, Elijošius Ješmanas, pamaldų metu įsiveržęs į Panos Marijos bažnyčią ir ten apmušė žmones ir prikūrė kitokių išdaigų. Jis buvo suimtas ir atiduotas vaivados (vadinasi, K. Radvilo) teismui. K. Radvilas jį paleido, o jo vietoje sukišo į kalėjimą kai kuriuos katalikus. Jeigu taip būtų, rašo savo laiške Zigmantas Vaza Radvilui Perkūnui, tai atsivertų žmonėms kelias į dar didesnę sauvaliavimą. Užtat prašo, kad būtų nubaustas Ješmanas, kaip nekaltų žmonių prievartautojas ir kad nekalti žmonės nuo jo urėdo nenukentėtų (1588.IX.22, 71 t. 27–8 f.). Kaip žinome iš kur kitur (iš kard[inolo] J. Radvilo korespondencijos), tas ginčas padarė mirtiniais priešais Vilniaus vysk[upą] kard[inolą] J. Radvilą ir tą patį Radvilą Perkūną. Maždaug tuo pat metu (kiek anksčiau) Zigmantas Vaza uždraudė steigti Vilniuje protestantišką kolegiją, kurios vienas iš iniciatorių buvo Radvilas Perkūnas (Zigmanto laiškas Vilniaus vyskupui 1588.VII.18 79 t. 38–9 f.) [13]. Be abejo, tuo draudimu buvo padaryta didelė skriauda Lietuvos švietimui.

Vis dėlto, dar tais ir sekančiais metais tarp Zigmanto Vazos ir Radvilo Perkūno atviro konflikto nebuvo. 1588 m. pabaigoje, ruošiantis Bendžinos–Bytomio deryboms, Zigmantas Vaza kviečia ir Radvilą Perkūną jose dalyvauti, kaip Lietuvos atstovą. Laiškas, kuriame tas reikalas išdėstytas, įdomus ir tuo, kad juo iškeliamas Lietuvos ir Lenkijos dualizmas santykiuose su kitomis valstybėmis. Tarp kitų motyvų, kodėl Zigmantas Vaza pageidavo, kad Radvilas dalyvautų derybose, nurodomas ir tas, kad „tos derybos turės vykti kaip *sub titulo regni*, taip ir *Magni Ducatus Lithuaniae*“. Net ir derybų laikas buvo nukeltas į 1588 m. gruodžio 1 d., kad Lietuva suspėtų atsiųsti ten savo delegatus. (71 t. 31–2 f.). 1589 m. Zigmantui Vazai vykstant į Taliną pasimatyti su savo tėvu, buvo kviečiamas ir Radvilas toje kelionėje dalyvauti (t. p. 44–5 f.). Iš

30 A) Iš lot. k., nesutinkantis, prieštaraujantis, asmuo, nepripažįstantis (nesilaikantis) oficialios valstybės religijos, dominuojančios ideologijos.

31 B) Tolvaišo.

tikrųjų Radvilas ir lydėjo karalių į Suomiją su imponantišku skaičiumi savo dvaro karių (2000). Iš viso per pirmuosius du savo valdymo metus Zigmantas Vaza parašė K. Radvilui net 19 laiškų (tiek jų yra Račinskių bibliotekoje).

Zigmantas Vaza greitai susidūrė su įvairiais sunkumais kaip krašto viduje, taip santykiuose su kitomis valstybėmis, juoba kad netrukus ėmė grėsti pavojus iš Turkijos pusės. Visuomenės, o ypač Lietuvos, kuriai tas pavojus buvo nei šilta nei šalta, nuotaikos nesutapo su labai katalikiško karaliaus užsidegimu kovoti su didžiausiu tuo metu krikščioniškosios Europos priešu. 1590.V.24 rašo jis Vilniaus vaivada ir d[idžiajam] etmonui (juo K. Radvilas buvo paskirtas 1589, kaip šnekėjo žmonės, dėl to, kad kanclerio vietą galėtų atiduoti katalikui L. Sapiegai), išdėstydamas visą Respublikos silpnumą ir nepasirengimą turkų pavojaus akivaizdoje. 1590 m. pavasario seimas buvo numatęs specialią karo tarybą iš senatorių ir bajorijos atstovų, kuri turėjo nuolat būti prie valdovo ir padėti spręsti visus su karu susijusius klausimus [14]. Tačiau ji neskubiai rinkosi. Tuo tarpu Lenkijos etmonas, stovėdamas pietinių Respublikos sienų sargyboje, aliarmavo. Karalius gi nei pats vienas negalėjo nieko daryti, nei turėjo prie savęs kompetetingo organo, kuris galėtų jam patarti. Gi visuomenė buvo abejinga ir vietiniuose susirinkimuose kritikavo ir užė ant karaliaus ir seimo, ir nenorėjo duoti seimo paskirtos subsidijos. Zigmantas Vaza norėjo eiti pagal visagalio seimo valią, to seimo, apie kurį, kaip jis tame laiške rašo, esąs ir priežodis, kad jei jis nutartų ir savo sąnarius kapoti, visi turėtų tai daryti. „Nenorėti pripažinti to, kas bendrajame seime nutarta, kalbėti prieš seimą, ką kita tai reiškia, jei ne įvesti anarchiją ir visus reikalus *sursum deorsum* (aukštytin kojomis) apversti ir nieko nepalikti sveiko ir saugaus“. Dėl to jis ir kreipiasi į K. Radvilą, kad šis patartų, ką daryti, ir prašo, kad kitus įtikintų pavojaus rimtumu, nes „jei viso pasaulio auksu laisvė būtų nupirkta, vis vien ji būtų pigiai nupirkta“ (71 t., 60–61 f.).

Dėl karo su Turkija Lietuvos ir Lenkijos nuomonės skyrėsi. Šioje pastarojoje jis buvo daug populiariesnis, mat jis betarpiškai jai grasino. Dėl to ji ir mokesčiais tam reikalui uoliau apsikraudavo ir mieliau stėjo į kariuomenę. Lietuviams pasipriešinus seime, buvo šaukiamas atskiras Lietuvos suvažiavimas Vilniuje (1591.V.13). Zigmantas Vaza ragino lietuvius prisidėti prie bendro pavojaus pašalinimo, nes „geriau esą pas kaimyną gesinti gaisrą, negu laukti, kol užsidegs savo paties lizdas“. Be to, unijos ryšys reikalaujantis padėti vienų kitiems pagalba, bendrai pakelti laimę ir nelaimę, vieniems kitus suprasti. „O tam taip sutvirtintam ryšiui, meilei ir broliškai pareigai būtų nusikalsta iš D[idžiosios] Lietuvos kunigaikštystės luomų pusės, jeigu tokiu momentu savo

brolių lenkų luomus atsisakytų gelbėti, kaip privalo, ir vienodos naštos su jais nenorėtų nešti, kaip bendrai Respublikai kad tinka“. (Zigmanto Vazos laiškas Vilniaus vaivadaui 1591. 31, 71 t. 86–7 f.)

Vienas dažniausiai randamų nusiskundimų Zigmanto Vazos laiškuose tai dėl tuščio išdo. Tuo skundėsi, kaip pamename, ir Steponas Batoras. Išdo džiova buvo nuolatinė Lietuvos–Lenkijos liga. O ką gi galima daryti be pinigų, arba, kaip tada buvo vadinama, be *nervus rerum gerendarum*³². Net padoriai iškelti vestuvių, kurios turėjo įvykti 1592 metais, nebuvo galima. Tiesa, karaliui vestuvių kelti nelabai buvo galima ir be seimo pritarimo, bet šį kartą, nors ir sukeliant krašte įvairių abejonių ir gandų, Zigmantui Vazai pavyko apeiti tą reikalavimą. Kur kas sunkiau su lėšomis pačioms vestuvių iškilmėms. Savo laiške Radvilui Našlaitėliui (1591.XII.14) jis labai griaudžiai dėl to skundžiasi. Esą, Dievo valia ir ponų tarėjų pritarimu jis sugalvojęs stoti į šventą moterystės luomą. „Bet kadangi tokiam aktui reikia nemaža pinigų ir išlaidų, o mūsų kaip Karūnos (Lenkijos) taip ir Lietuvos išdas priėjęs prie liepto galo (*zawiedziony*) ir negali pakelti to akto taip, kaip reikalauja mūsų ir lenkų bei lietuvių garbė. Kadangi tokiu atveju žmonės šaukiasi savo draugų ir valdinių pagalbos, tai ir mes sugalvojome iš mūsų mielų D[idžiosios] Lietuvos K[unigaikštis]jos luomų reikalaus arba prašyti pagalbos, kad mus tam reikalui naujais mokesčiais arba naujais pakeltais muitais, arba kokia žymesne suma grynais gelbėtų ir padėtų“ (79 t., 50–51 f.).

Dėl tų pat vestuvių rašė karalius ir Vilniaus vaivada. Kviesdamas jį į vestuves, prašė Zigmantas Vaza pasirūpinti ir vestuvių linksmąja dalimi, kad svečiai būtų nustebinti. Visų pirma jis norėjo, kad pasirūpintų tokiais totoriais, kurie galėtų iš lankų pramušti šarvus, kurie zovada jodami galėtų nuo vieno arklio persėsti ant kito, kurie jodami galėtų nuo žemės nagaiką pakelti. Tokių, švariai aprengtų vyrukų reiktų kelių dešimčių. Be to, būtų gera, kad Radvilas pristatytų laukinių meškų narvuose. Jeigu taip greit nebūtų galima parūpinti laukinių, tai reiktų išerzinti prijaukintas meškas, joms duodant mėsos. Prašo taip pat žmonių, kurie galėtų išdirbti su jomis įvairius numerius. Nors tai jam ir daug kaštuos, bet tikisi, kad kaip seniau taip ir dabar nesigailės lėšų tam, ko reikalauja jo karališkoji garbė. (71 t. 118–9 f.).

Bet ne tik vestuvėms kelti nebuvo išde pinigų. Trūko jų kariuomenei apmokėti, trūko diplomatinėms misijoms siųsti ir priimti, trūko net padoriau karališkąjį dvarą išlaikyti. 1589 m. tarp kitų delegatų prie šv. Sosto buvo numatytas ir

32 A) Lot. k. – viso ko nervai (t. y. pagrindas) yra pinigai.

St. Radvilas. Kadangi St. Radvilas neturėjo Lietuvoje jokių valstybinių dvarų, tad nežiūrint iščiulpto išdo, Zigmantas Vaza pasižadėjo jį aprūpinti kelionėje maistu, geresniu, negu paprastai (71 t. 50–51 f.). Daug sunkiau su svetimų delegacijų priėmimu. Diplomatinė misijų išlaikymu turėjo rūpintis ir Lietuva, ir Lenkija. 1591 m. atvykus Maskvos delegacijai, Zigmantas Vaza skuba pranešti Vilniaus vaivada, kad sulaikytų ją Lietuvoje, nes Lenkijos išdas turįs darbo aprūpinti jo (vadinasi, karaliaus) išlaikymą [15]. Be to, karalius įspėja pristatyti prie jos apsuokų prievaizdą, kuris jos neišleistų iš akių, kad būtų prie jos visuomet sargyba ir kad nebūtų jokių pasikalbėjimų su pašaliniais asmenimis (71 t., 94–5 f.). Mat panašiai buvo elgiamasi ir Maskvoje su Lietuvos diplomatinėmis misijomis.

Zigmantas Vaza jau nuo savo valdymo pradžios buvo įtariamasis dėl savo slaptų planų. Visuomenė skeptiškai žiūrėjo dėl jo vedybų su Habsburgaite, ypač kad jos buvo daromos be seimo pritarimo. Įtarė taip pat karalių, kad jis nori palikti Respubliką, grįžti atgal į Švediją, o Lietuvą–Lenkiją kaip krautį atiduoti būsimam savo sesers, kuri taip pat slapta buvo atvykus iš Švedijos į Lenkiją, vyrui. Zigmantas Vaza turėjo dėl to teisintis, sakydamas, kad jo sąžinė rami ir kad jis viską daro su rezidentų žinia (jo laiškas N. K. Radvilui 1592. IV.4; 79 t. 58–9 f.). Iš tikrųjų gi, 1592 m. mirus Švedijos karaliui, jo tėvui, jis greitai išbėgo į Stokholmą, rūpindamasis užimti Švedijos sostą. Švedijos sostas pasidarė pagrindine Zigmanto Vazos gyvenimo problema, dėl kurios Lietuva–Lenkija įsivėlė į labai sunkų ir ilgą karą su savo šiaurės kaimynu anapus Baltijos jūros.

Tas karas prasidėjo 1600 m., kai Zigmantas Vaza nenorėjo pripažinti savo dėdės Karolio IX Švedijos karaliumi, reikšdamas į sostą pats pretenziją. Vien tik per šiuos metus Zigmantas Vaza parašė apie 20 laiškų Vilniaus vaivada ir d[idžiajam] etmonui Radvilai Perkūnui. Šito karo našta pirmiausiai gulė ant Lietuvos pečių, o jo vadu turėjo būti K. Radvilas, kaip d[idysis] etmonas. Iš tų laiškų aiškiai matyti, kaip sunku buvo Respublikai vesti karą. Kariuomenei samdyti trūko pinigų, o bajorijos mobilizaciją pravesti buvo taip pat nelengva. Jau šiuo metu pasirodė, kad tinkamesnė yra samdytoji kariuomenė. Tam reikalui karalius per Lietuvos etmoną ir su iždininko žinia pasiūsdavo tam tikriems asmenims patentus (*listy przypowiednie*) samdyti tam tikrą skaičių žmonių ir asekuracijas³³, kad pasamdytai kariuomenei bus mokama alga. Bet kariai norėjo iš anksto gauti atlyginimą, o kadangi išdas amžinai buvo tuščias, tai jų ir

33 A) Iš lenkų k., garantinius raštus.

nebuvo iš kur paimti. Dėl to, tad, kariuomenės verbavimas vyko labai sunkiai. Šį kartą jos susirinko taip maža, kad ir pats karalius rašė Radvilui Perkūnui, jog gėda d[įdžiajam] etmonui vadovauti tokiam mažam kariuomenės kiekiui. Užtat kai prasidėjo karo veiksmai, pergalė greitai pasirodė švedų pusėje. Jie užėmė Pernavą, veržėsi iš Estijos į Latviją ir ėmė grasinti Rygai. Veltui ragino Zigmantas Vaza atskirus didikus duoti frontui jų turimas asmenines kariuomenes. Nemažiau sunku buvo ir su amunicija. Buvo kreipiamasi į K. Radvilą, kad jis pasiųstų patrankas, kurias turėjo savo arsenale Biržuose.

Pavojaus akivaizdoje buvo šaukiamas seimas. Bet tai buvo per ilga procedūra, kai priešas jau ant kulnų lipo. Dėl to karalius ir šaukėsi į lietuvių tautą, sakydamas, kad „be Dievo, kitos vilties nėra, išskyrus garbingą lietuvių tautą, kuri norėdama išsaugoti garbę, saugumą ir Respublikos integralumą, neatsisakys gelbėti aną provinciją (Livoniją)“³⁴. Buvo kreiptasi taip pat į Žemaitiją ir Upytės bei Ukmergės apskritis, kaip esančias arčiausiai Livonijos, organizuoti apskričių kariuomenę pavojui atremti. Lenkai, nors pagal susitarimą lygiomis priklausė prie Livonijos ir lygiomis turėjo ją ginti, delsė, atsilygindami už ankstyvesnį lietuvių pasyvumą karo su turkais atveju. Tik į metų pabaigą imta derėtis su jų etmonais dėl kariuomenės dalinių persiuntimo į Livoniją.

Dar nepasibaigus karui su Švedija, atsirado nauja proga įsimaišyti į Maskvos reikalus, kurios Zigmantas III taip pat nenorėjo atsisakyti. Pas kunigaikštį Adomą Višniaveckį atklydo vienuolių išaugintas jaunuolis, kuris laikė save Jono³⁴ IV sūnumi Dimitrijumi, vadinasi, teisėtu pretendentu į Maskvos sostą, kur caras Borisas Godunovas visuomenės ir šiaip jau nebuvo mėgiamas. Politinėms intrigoms pramušta Zigmanto Vazos galva ėmė planuoti įvairias kombinacijas, kurias jis ir išdėstė savo laiške N. K. Radvilui (1604.II.18), jų iniciatyvą suversdamas ant savo patarėjų. „Kai kurie mūsų ponai tarėjai, rašo jis, nurodo mums, kad atsiranda didelė proga padidinti³⁵ Respublikos gerovei³⁶, garbei ir jai sustiprinti, nes jei su mūsų pagalba būtų tas Dimitrijus pasodintas Maskvos sostan, iš to būtų daug naudos: ir Švedija galėtų būti greičiau išlaisvinta, ir Livonijoje sugrąžinta taika, ir padidėtų jėgos prieš kiekvieną priešą“ (79 t. 156–7 f.). Vėliau, iš tikrųjų, avantiūristui karaliui pavyko įtraukti Lietuvą ir Lenkiją į karą su Maskva, kuris jokios konkrečios naudos nedavė, tik ir vienai, ir kitai valstybei nulašino daug kraujo.

Šitas Zigmanto Vazos mėčiojimas iš vieno karo į kitą buvo susijęs su jo

34 A) Ivano.

35 Žodis įterptas autoriaus ranka.

36 Buvo „labui“, pataisyta autoriaus ranka.

vidaus politikos planais, kur jis siekė sustiprinti savo valdžią ir pažaboti bajorijos sauvaliavimą. Tačiau ir čia jis nebuvo labiau laimingas, negu santykiuose su kitomis valstybėmis. 1606–1607 m. prieš jį kilo revoliucija (rokošas). Tos revoliucijos vienas iš vadų buvo Lietuvos taurininkas Jonušas Radvila, Radvilo Perkūno sūnus, karštas protestantas (religinė netolerancija buvo viena iš revoliucijos priežasčių). Po to, kai maištas pasibaigė, Zigmantas Vaza rašė Radvilui Našlaitėliui, dabar jau Vilniaus vaivada (nuo 1604 m.), apgailestaudamas, „kad tarp kitų tų Respublikos sąmaiščių ir sukilimo prieš mus autorių yra iš garbingos jūsų malonybės šeimos tas, kuris, nepaisydamas³⁷ nei mūsų nuolaidumo bei kantrumo, nei jūsų malonybės, pirmojo savo tėvynės senatoriaus ir seniausiojo savo šeimoje autoriteto, rūpestingų pastangų bei išpėjimų, nuo taip biauraus užsimojimo nesileido atitraukiamas, bet visa tai užsispyręs paniekino, puolė³⁸ mus, savo poną, garbę ir mūsų sveikatą“. Jis apgailestavo taip pat, kad nors ir labai nenorėdamas, turės prieš principalus imtis „aštrių vaistų“. (1607. VIII.1 79 t. 166–7 f.) Tai buvo ką tik po Grochovo kautynių, kur maištininkai buvo sumušti, bet savo bausmės jiems įvykdyti Zigmantas Vaza taip ir negalėjo, dargi pats turėjo sekančiame seime nusileisti, atsižadėdamas savo monarchistinių siekimų.

Seimų sušaukimas ir jų tinkamas pravedimas buvo taip pat vienas iš nuolatinių karaliaus rūpesčių. Tuo reikalu jam ypač svarbu buvo įtakingų ir jam palankių žmonių parama. Prieš kiekvieną seimą, kurio rinkimosi vieta ir laikas buvo nutariami karaliaus su senatoriais rezidentais, karalius rašydavo didikams laiškus, kuriuose išdėstydamas, kas numatoma svarstyti būsimajame seime, kuria linkme reikia padaryti nutarimus, ir prašydavo, kad jie dalyvautų seimelių posėdžiuose, kur buvo renkami pasiuntiniai į seimą, ir generaliniame Lietuvos seimelyje, kur buvo svarstoma, kokią poziciją Lietuva turi užimti vienu ar kitu klausimu. Kai 1595 m. seimas buvo šaukiamas ne Varšuvoje, bet Krokuvoje ir greičiau, negu leido įstatymai, Lietuvoje kilo nepasitenkinimas. Karalius kreipiasi savo laišku į N. K. Radvilą, teisindamasis, kad tai padaręs su daugelio senatorių pritarimu, nes pavasariui reikia būti pasirengus galimam turkų-totorių užpuolimui. „Dėl to pageidaujame iš jūsų malonės, kad vardan savo pareigos ir tėvynės meilės bei noro išsaugoti jos integralumą sugebėtume žmonėms taip nušviesti mūsų reikalą, jog tai atsitiko ne dėl asmeninių sumetimų, kurių čia visai neturime, taip pat ne dėl garbingos lietuvių tautos menko vertinimo, bet visame tame reikale greičiau buvo atsižvelgta į Respublikos

37 Žodis įterptas autoriaus ranka.

38 Buvo „metėsi“, taisyta autoriaus ranka.

naudą“. (79 t. 84–5 f.) Panašių kreipimūsi mūsų rinkinyje randame labai daug. Kartais buvo siunčiami ir specialūs karaliaus pasiuntiniai padėčiai nušviesti.

C. Didikų korespondencija

Račinskių bibliotekoje yra keletas tomų didikų korespondencijos iš XVI a. antros pusės ir XVII a. pradžios. 78 tome sudėti originalūs Nesvyžiaus–Olykos Radvilų šakos laišakai iš 1549–1599 metų. Čia randame Radvilo Juodojo, Albrechto, Jurgio ir Stanislovo Radvilų laiškus. Viso jame yra 422 foliantai. Tas tomas yra iš Nesvyžiaus archyvo. 77 tome yra Radvilų laiškų originalai Chodkevičiams iš 1611–1626 m. (1–143 f.) ir Sapiegų laiškų originalai tiems patiems Chodkevičiams iš 1572–1620 m. (144–261 f.). Mažiau įdomūs kiti tomai, kur yra įvairių lenkų didikų laišakai, arba su Lietuva mažiau bendro turėjusių asmenų laišakai, kaip Sluckių, Ostrogskių³⁹ ir kt. (pav[yzdžiui], 34 tomas).

Mūsų didikų korespondencijos iki šiol išleista labai nedaug. Iš kalbamojo laikotarpio turime tik tris didesnius leidinius. Tai A. Sokolovskio parengtą Radvilų korespondencijos tomą „Archivum domu Radziwiłłów“ [16], Prochaskos „Archivum domu Sapiehow“, kurio, deja, pasirodė tik pirmas tomas, nors buvo užsimota labai plačiai, ir „Korespondencija J. K. Chodkiewicza“ [17]. Atskirai pribarstyta didikų laiškų randame įvairiuose šaltinių leidiniuose bei istoriniuose tyrinėjimuose. Vis dėlto, tai yra nepaprastai maža. Negalima sutikti su Radvilo korespondencijos leidėjo A. Sokolovskio nuomone, kad Lietuvos istorija kūrėsi daugiau didikų dvaruose, negu karaliaus kabinete, arba seimuose, nes jie, užimdami prie karaliaus dvaro aukštas vietas, be abejo, turėjo didelės įtakos tai pačiai karaliaus dvaro politikai. Jie buvo lyg tarpininkai tarp karaliaus ir bajorijos, ir jeigu retai kada galėjo kurti savo politiką, tai bent geriau negu kas nors kitas turėjo progos ją pažinti ir savo korespondencijoje ją atskleisti.

Šių laiškų skaitytoją pirmiausiai turi nustebinti tokios rūšies korespondencijos gausumas. Dažnai laiškais buvo keičiamasi kas mėnesį ir dažniau. Surinkus visą kurio nors didiko korespondenciją, susidarytų daug storų tomų. Tai darosi suprantama prisiminus, kad tuo metu nebuvo spaudos ir kad beveik vienintelė susižinojimo priemonė buvo laišakai. Svarbesnieji to laiko politiniai veikėjai turėjo net savo pašto priemones (žmones ir arklius) tai korespondencijai palaikyti. Štai, pavyzdžiui, J. Radvilas Rokošininkas, turėdamas išvykti į Dancigą,

39 A) Ostrogiškių.

rašo J. K. Chodkevičiui, kad jo pašto arkliai būsią išstatyti net iki Vilniaus, iš kur jo korespondenciją galės paimti Chodkevičiaus suorganizuotas paštas. Pats Chodkevičius tuo metu žygiavo į Maskvą. „Būtų gerai, rašo J. Radvilas, kad ir jūsų malonė turėtų kuri nors patikimą žmogų Vilniuje, kuris galėtų mano laiškus perimti ir dienos ar nakties metu jūsų malonei persiųsti“ (77 t. 32 f.). Kadangi didikų laišakai buvo sekami, tad rūpindavosi, kad jų pertiekėjai būtų patikimi žmonės, o kartais net naudojosi šifru ir sutartiniais žodžiais.

Didikų korespondencijos turinys labai įvairus. Joje rasime viską, pradedant nuo grynai asmeninių jausmų pareiškimo, įvairių smulkių šeimyninių reikalų, baigiant valstybinėmis problemomis ir tarptautine politika. Skaitant ją, visuomet reikia turėti prieš akis, kas jos autorius ir kam ji siunčiama. Artimų žmonių, artimų giminių korespondencijoje randame įvairių smulkmenų, neišsakytų minčių, kurių kartais visai negalima suprasti, arba bent reikia jas papildyti kita istorine medžiaga. Tokie laišakai yra, pav[yzdžiui], tarp gausių Radvilo Juodojo sūnų. Jeigu susirašinėję asmenys yra toliau vienas nuo kito, jų korespondencija yra oficialesnė ir aiškesnė, pav[yzdžiui], Lietuvos kanclerio L. Sapiegos laišakai d[idžiajam] etmonui J. K. Chodkevičiui.

Ir didikų laiškuose, kaip ir valdovų, randame daug to laiko visuomenės ir santvarkos kritikos. Ypač tuo pasižymi etmonų korespondencija. Bet jeigu karaliai visą kaltę stengėsi suversti visuomenei, tai didikų korespondencijoje toji kaltė padalinama tarp dvaro politikos ir visuomenės. Charakteringa tačiau, kad retai kada galima užtikti užsipuolimų ant paties karaliaus. Užtat labai dažnai nepasigailima aštresnio žodžio jo patarėjams ir artimiesiems bendradarbiams. Aukštesnės vietos prie karaliaus dvaro buvo toji meškerė, ant kurios retai kuris didikų nesileisdavo pagaunamas. Didikų egoizmas ir kova dėl aukštesnių vietų buvo kasdieninis reiškiny. Karaliai tai suprato ir mokėjo tą padėti išnaudoti. „Atskirai paėmus, rašo popiežiaus nuncijus Malaspina, karaliaus valdžia yra didelė dėl to, kad turi savo rankoje duoną ir gali duoti ją tam, kam patinka. O lenkai daugiausia⁴⁰ yra neturtingi⁴¹ ir negalėtų kaip reikiant gyventi be karaliaus kišenės, t. y. be seniūnijų, urėdų ir dignitorijų⁴². Didikų silpnoji pusė ir

40 Buvo „didelėj dalimi“, taisyta autoriaus.

41 Buvo „biedni“, taisyta autoriaus.

42 Dignitorius – LDK ir Lenkijos karalystėje pareigūnas, atliekantis nesenatoriškas centrinių urėdų pareigas: etmonas, rūmų išdininkas, didysis Lenkijos sekretorius, LDK raštininkas, dvasinis ir pasaulietinis referendorius, didysis ir rūmų vėliavininkas, prievaizdas, stalininkas, pastalininkas, pjaustytojas, taurininkas, kardininkas, arklininkas, medžioklis. Dignitorijos – dignitorių valdos.

buvo ta, kad tarp atskirų didikų arba jų šeimų nuolat vykdavo kova. Tokioje santvarkoje, kokia tuomet buvo Lietuvoje, tai buvo neišvengiama. Dažniausiai laimėdavo tie, kurie eidavo išvien su karaliumi.

Zigmanto Vazos valdymo metu pradžioje kilo smarkus ginčas dėl Vilniaus–Krokuvos vyskupijų. Tai nebuvo vien tik ginčas tarp lietuvių ir lenkų, kaip tai nori atvaizduoti jį istorikai, bet tai buvo taip pat ginčas tarp atskirų Lietuvos didikų. 78[ame] Račinskių bibliotekos tome yra daug Vilniaus, o vėliau Krokuvos vyskupo kardinolo Jurgio Radvilo laiškų, kurių didelė dalis liečia kaip tik ginčą dėl Vilniaus vyskupijos. Kardinolas J. Radvilas buvo netiesioginis visos šitos bylos kaltininkas, nes paskyrus jį Krokuvos vyskupu, (to paskyrimo motyvai iki šiol nėra išaiškinti), Zigmantas Vaza norėjo kompensuoti lenkams, paskiriant Lucko vyskupą B. Maciejievski Vilniaus vyskupu. Dėl to kilo aštrus ginčas pirmiausiai tarp J. Radvilo ir Lietuvos didikų, paskui tarp lietuvių ir lenkų, kuris truko apie 10 metų, iki pat kard[inolo] J. Radvilo mirties (1600 m.). Lietuviai priešinosi ne tik Maciejievsčio paskyrimui Vilniaus vyskupu, bet taip pat nenorėjo, kad J. Radvilas sutiktų būti Krokuvos vyskupu.

1591 m. Lietuvos seimas priėmė tuo reikalu nutarimą ir pasiuntė seimo vardu laišką J. Radvilui, puldamas jį už Krokuvos vyskupijos priėmimą. Račinskių bibliotekoje yra aštrus J. Radvilo atsakymas į šią Vilniaus seimo nutarimą (iš Capraroli Italijoje 1591 m. rugpjūčio mėn. 78 t. 212–214 f.). Visų pirma, J. Radvilas išdėsto, kad jo paskyrimas įvyko visai be jo pastangų, net jam nežinant ir priešinant, Zigmanto Vazos ir popiežiaus valia. Toliau jis atremia lietuvių kaltinimą, kad tuo paskyrimu įžeidžiamos Lietuvos teisės ir laisvės. Iš savo pusės J. Radvilas puola didikus, kad jie negynė Lietuvos teisių tada, kai reikėjo jas ginti, ir apkaltina juos, kad jie patys turi Lenkijoje seniūnijas ir favorizuoja lenkus, užimančius Lietuvoje įvairias vietas. Jis puola taip pat Lietuvos, ypač Vilniaus visuomenę, kuri buvusi jam labai nedraugiška, kol jis buvęs Vilniaus vyskupu. Čia kardinolas turi galvoje Lietuvos protestantų nusistatymą prieš jį, ypač 1588 ir sekančiais metais garsiąją Ješmano bylą, dėl kurios jo buvimas Vilniuje darėsi net pavojingas. Žinome iš kur kitur, kad kard[inolas] Radvilas organizavo net būrį kariuomenės savo ir katalikų reikalams ginti Vilniuje. „Jūsų malonės rašo, kad pasilikčiau tarp tų, kurie taip barbariškai ir įsiutusiai (*barbarae et rabiose*) puolė teises, laisves, orumą, užimamą vietą arba greičiau mano paties asmenį, kuris tą vietą reprezentuoja, be jokios priežasties, eidami prieš bet kurią teisę ir padorumą ir net prieš patį Lietuvos statutą ir tribunolo konstitucijas, tiktai dėl grynios dvasinės impotencijos ir iš grynios neapykantos

prieš dvasinį luomą, nenorėdami palikti nieko sveiko, griaudami iki pamatų bažnytines teises ir šlykščiai trypdami kojomis savo tėvynėje jos laisves“. Dar daugiau. Įtūžęs kardinolas pranašauja, kad tokie reiškiniai turi privesti valstybę prie pražūties, „nes neįmanoma, kad ten, kur laužomos Dievo Bažnyčios laisvės ir teisės, pasiliktų sveiki pasauliniai įstatymai (*prophanae leges*)“. Ir užtat su pikta ironija priduria, kad tas, kuriam jis užleidžia vietą, geriau galės jiems įtikti, negu jis. Toliau jis pasisako dėl lietuvių pasipriešinimo prieš lenko paskyrimą Vilniaus vyskupu. Tai, esą, ne visų toks nusistatymas. Jis esąs vienas tokių, kurie palaikys lenko kandidatūrą. Jis nesupranta, kodėl turi būti tas tautinis skirtumas (*differentia nationum*). Juk tos dvi tautos sujungtos į vieną.

Dar plačiau visą tą istoriją kardinolas J. Radvilas išdėsto kitame savo laiške nežinomam adresatui (atrodo vienam iš savo brolių). Iš jo dar labiau paaiškėja, kad J. Radvilas bažnytinius reikalus stato aukščiau už valstybinius. Jo paskyrimas Krokuvos vyskupu ne tik negali pakenkti Lietuvos teisėms ir laisvėms, bet, priešingai, ją gali tik dar labiau išskelti. Taip galvojęs ne jis vienas. O jei ir būtų kas nors įžeidžiančio, tai jis kaip dvasiškis Dievo tarnybą turi statyti aukščiau už valstybės tarnybą (*servitium Dei bono patriae antepone*). Iš kitos pusės, jis negali pritarti tiems Lietuvos įstatymams, kurie reikalauja, kad vyskupai Lietuvoje būtų tiktai lietuviai. Lietuvoje ne tik nėra tinkamo kandidato į vyskopus, bet jeigu laikytis tų įstatymų, tai dėl kunigų stokos turėtų vakuoti daug bažnyčių Lietuvoje. „Kai anas išgarbintas mūsų statutas buvo kalamas, rašo ne be ironijos J. Radvilas, ir į jį buvo įrašyta, kad jokios nei mažos nei didelės beneficijos⁴³ Lietuvoje negalės užimti lenkas ir kad nuo šiol dvasiniame tribunole galės dalyvauti tik lietuviai kanauninkai, matydamas, kad tai eretiškas arba tiesiog velniškas išradimas, siekias sunaikinti dvasininkų luomą, prieinausi tam, ir kai nežiūrint to buvo tai į statutą įtraukta, iškilmingai protestavau“. Juk Vilniuje tesą du lietuviai kanauninkai, kurie gali būti dvasinio tribunolo nariais. O dvasininkus Lietuvoje taip traktuoja, kad tūlas bevelytų geriau visą gyvenimą būti rašas, negu eiti į kunigus.

Toliau J. Radvilas visas savo laiško ašmenis nukreipia prieš Vilniaus vadvą K. Radvilą Perkūną, garsųjį Lietuvos protestantų vadvą. Tai jis užviręs visą tą košę, nors jam tegu rytoj pasiūlo kokią pelningą vietą tegu ir Turkijoje, ir tai ją priims. Tie, kurie dabar taip uoliai giną savo tėvynę, ar ne jie privedė

43 A) Iš lot. k., *beneficium* — geradarystė: 1. V. Europoje ankstyvaisiais viduriniais amžiais žemės valda be paveldėjimo teisės, skiriama karaliaus arba stambaus feodalo savo vasalui už tarnybą (dažniausiai karinę); 2. Pelninga tarnyba, kurią dvasininkams teikdavo katalikų bažnyčia.

ją prie pražūties? Jų tėvynės meilė pasirodžiusi praėjusiose elekcijose, vėl ne be ironijos pastebi kard[inolas] Radvilas. „Ir dabar dar [kiekvieną dieną beveik kiekviename seime pasirodo, kad ne tik lapkričiai (Novembrai. Nežinia, ką tas žodis reiškia) nesipriešina, kai mūsų tėvynei krečia šposus⁴⁴, kai taip pikta veržiasi į mūsų įstatymus ir laisves, bet dargi lyg šuniukai paskum bėgioja, dargi lyg parazitai jam įsiteikia, dargi jo⁴⁵ garbę proteguoja ir neleidžia nė mažiausiam dalyke jo įžeisti. Taigi didumą patys pagadinę, nori pasirodyti švarūs esą ir mane puola, nenorėdami, kad imčiau tą dignitoriją Lenkijoje, nors patys ten turi seniūnijas, nors patys savo tarnams lenkams, neturintiems Lietuvoje žemių, duoda čia tarnybas. Tam p[onui] etmonui (Radvilui Perkūnui), duos Dievas ateis laikas, akis išbadysiu, kuris prieš visų norą pliklenkį Radziminskį padarė Žemaičių pakamore, o po to praėjusiam seime pasisakė už Dzieržeką, kurį taip pat velionis vaivada Glebavičius (Trakų 1590), pagal kanclerio (L. Sapiegos) norą, padarė Trakų vėliavininku. Tad kodėl negali būti Vilniaus vyskupas lenkas, juoba, kad tai ne pirmas kartas.

Tačiau suklydo kardinolas, kad ne jis vienas palaikys Lucko vysk[upo] B. Maciejevskio kandidatūrą į Vilniaus vyskupus. Ne tik Lietuvos protestantai tam priešinosi. Pasipriešino ir katalikai ir net J. Radvilo broliai. Žinoma, niekas negalėjo priversti J. Radvilą palikti Krokuvos vyskupiją ir grįžti į Vilnių. Bet Maciejjeviskis Vilniaus vyskupijos taip ir neišvydo.

Tame pat rinkinyje yra ir daugiau J. Radvilo laiškų kitais klausimais. Ypač įdomiai jis aprašė popiežiaus Inocento rinkimus, kuriuose kaip kardinolas dalyvavo. Šalia J. Radvilo laiškų čia randame ir kitų jo brolių laiškus, jų tarpe ir Žemaičių seniūno St. Radvilo, kuris tik atvažiavęs į Žemaičius pastebėjo, kad besibastydamas po užsienį išmoko daug svetimų kalbų ir lietuviškai vos nepamiršo, ir negalėdamas be jos išsiversti, sakėsi turėsiąs vėl eiti į mokyklą.

77[-ame] tome randame Sapiegų ir Radvilų laiškus Chodkevičiams, daugiausia Salaspilio (Kircholmo) mūšio su švedais didvyriui d[įdžiajam] etmonui J. K. Chodkevičiui. Iš jų mes norime atkreipti dėmesį į Lietuvos kanclerio L. Sapiegos ir rokošininko Jonušo Radvilo laiškus iš XVII a. pradžios. Abu šie magnatai rašė beveik tuo pat laiku ir adresavo tam pačiam asmeniui (J. K. Chodkevičiui). Bet koks skirtumas! Iš L. Sapiegos laiškų matyti, kad jų autorius yra valdžios žmogus, turįs savo nusistatymą, bet mokąs jį suderinti su esama padėtimi, šaltas ir nuosaikus, nepasiduodąs jausmams ir susivaldąs, sprendžiąs įvairius klausimus, taip sakant, valstybiniu mastu. Dėl to, jo laiškai

44 Paraštėje redaktoriaus parašyta „kas?“.

45 Paraštėje redaktoriaus parašyta „kieno?“.

oficialūs, panašūs į šių dienų tarnybinius raštus. Iš jų matyti, kad tarp L. Sapiegos ir J. K. Chodkevičiaus nebuvo glaudesnių santykių, kad jie susidurdavo tik ten, kur juos suvesdavo jų užimamos vietos. Iš Sapiegos laiškų galima spręsti, kokia tuo metu buvo oficiali Lietuvos politika. Juose daugiausia kalbama apie karą su Maskva (1609–1615) ir apie su juo susijusius Lietuvos vidaus reikalus (kariuomenės mobilizaciją ir aprūpinimą, jos saugumą ir konfederacijas). Dėl santykių su Maskva viename laiške Sapiega pareiškia tokią nuomonę (1614.III.29): „Nieko nepadarysime prašymais ir taikos neišprašysime, jeigu neužgulsime jiems ant sprando taip, kaip jie ant mūsų gula“ (77 t. 185–6 f.). Iš viso tame rinkinyje yra apie 30 laiškų L. Sapiegos J. K. Chodkevičiui (1604–1620).

Visai kitokio pobūdžio Jonušo Radvilo laiškai. Radvilo Perkūno sūnus neatsiliko nuo savo tėvo kovos ištverme tiek prieš karaliaus dvarą, tiek ypač prieš prolenkišką ir jėzuitišką Zigmanto Vazos politiką. Viename savo laiške J. K. Chodkevičiui jis rašo, kad reikia mokytis politinio bekompromisingumo ir ištvermės iš jo tėvo, kada jis kovojo dėl Vilniaus vyskupystės (77 t. 38–9 f.). J. Radvilas buvo vienas iš 1606–1607 m. revoliucijos (rokošo) vadų. Kadangi tuo metu karaliaus kariuomenei prieš rokošininkus vadovavo Chodkevičius, vadinas, jie buvo priešai. Bet vėliau (turbut, 1613 m.) jie padarė sutartį. Nuo tada ir prasidėjo tarp jų atviras susirašinėjimas. Bent J. Radvilas, atrodo, nieko nuo Chodkevičiaus neslėpė. Atrodo, kad šiuo metu ir Chodkevičius priklausė tai pačiai opozicijai, kaip ir J. Radvilas. J. Radvilas ypač puola savo laiškuose karaliaus patarėjus, favoritus, dvaro pataikūnus (mini kažkurių triumviratą, kuris diktatoriškai ir sprendžias Lietuvos reikalus). „Labai bijau, rašo jis, kad mūsų tėvynei nebūtų atėjęs likiminis momentas. Dievas taip sumaišė visų tų protus, kurie turi jai patarti ir apie ją galvoti, kad visi jų patarimai, kaip išsireikė p. Herburtas rokošo metu, taip tinka dabartiniais laikais, kaip pirštinės ant kojų, o batai ant rankų“ (1614.III.1). Vėliau, jau būdamas Dancige, dar pikčiau tuos patarėjus puolė, vadindamas juos Judomis, kurie už duonos kąsnį pardavė ne tik laisvę, bet ir savo sielą. Jo nuomone, galima ir karaliui tarnauti ir tėvyinės nepamiršti, bet nieku būdu netinka valdovą garbinti, o tėvynę skandinti. „Kas išduoda tėvynę ir blogais patarimais veda ją prie pražūties, vertas tokios pat bausmės, kaip ir tas, kuris užmuša tėvą ar motiną“. Jo priešų (vadinas, dvaro politikos šalininkų) tikslas esąs „mūsų tautą paversti Lenkų karalių ir jų įpėdinių paveldimu turtu“. Iš kai kurių laiškų matyti, kad 1614 m. J. Radvilas organizavo naują revoliuciją Lietuvoje ir Lenkijoje. Po vieno tokio laiško jis deda prieraišą, kad „tų laiškų, kuriuos dabar siunčia, niekas, o niekas, net ir pa-

tikimiausias, nematytų⁴⁶. Iš viso, tiesiu ir drąsiu žodžiu, aštria kritika, vaizdžiu stiliumi pasižymi visi J. Radvilo laišškai, ir juos skaityti vienas malonumas. Dėl savo aštraus charakterio ne tik kad jis negavo aukštesnės vietos (jos, kaip sakosi, ir netroško), bet ir ilgą laiką turėjo gyventi svetur. Anot jo, „laisvas gimęs nori surasti tokią vietą, kur laisvai galėtų gyventi, net jei pavergtai tėvynei reiktų pasakyti ir *ultimum vale*^{46a}“.

J. Radvilas buvo ne tik politinis, bet ir socialinis revoliucionierius. Girdėdamas, kaip ponai ir dvarų laikytojai lieja vargšų žmonių baudžiauninkų kraują, jis pastebi, kad prieš Dievo sostą jų kraujas yra lygiai brangus, kaip ir didžiausio valdovo. Tik retas kuris tais laikais galėjo tokią nuomonę pareikšti.

D. Keletas kitų rankraščių

Be mūsų paminėtų, Račinskių bibliotekoje yra daug kitų rankraščių tomų (originalų ir nuorašų), kurie liečia Lietuvos istoriją. Šiuo tarpu mes atkreipsime dėmesį dar į porą trejetą tomų, kurių medžiaga ištiesai kalba apie Lietuvą ir kurie apima tą patį laikotarpį.

88[-ame] tome surinkti atskirų vaivadijų, apskričių ir miestų raštai į Lietuvos kanclerį L. Sapiegą, kuriuose arba prašoma ginti jų teises, arba siūloma praveisti kokį nors projektą prie karaliaus dvaro. Tai yra savotiškų peticijų rinkinys. Tuose laiškuose L. Sapiega dažnai vadinamas Lietuvos laisvių ir teisių sargas, tėvynės sargas arba tiesiog didysis senatorius. 1612 m. susirinkęs grabnyčių seimelis Gardine rinkti deputatų į Lietuvos Tribunolą, pasiuntė L. Sapiegai, kaip geram tėvynės sūnui ir senatoriui bei tėvynės mylėtojui ir Lietuvos teisių bei laisvių sargui, laišką, kuriame išdėsto visas lenkų skriaudas, daromas Lietuvai. Lenkai esą į praėjusio Varšuvos seimo konstitucijas neteisėtu būdu įtraukė kai kuriuos Lietuvai žalingus punktus, tarp jų ir dėl Smolensko ir Sievero žemių, kurias esą karalius kažkokiu diplomu prijungęs prie Lenkijos. Jie prašo, kad toks punktas, kaip priešingas unijai ir Lietuvos teisėms, būtų panaikintas. Jeigu gi tai nepasisiektų dabar padaryti, tai jie pasiryžę sekančiame seime įteikti iškilmingą peticiją. „Pasitikime jūsų malone ir nuolankiai prašome, kad kaip pradėjai mylėti ir kelti mūsų nupuolusią tėvynę, kad taip ir iki galo neapleisdamas jos išrūpintumei mūsų pasiuntiniams audienciją pas karalių ir karūnos senatą ir kad mūsų pasiuntiniai, karaliui ir karūnos luomams išdėstę tą reikalą, pasiektų palankų mums sprendimą⁴⁶“. Prašo taip pat, kad su jo

46 A) Lot. k. – paskutinis atsisveikinimas.

intervencija ir pagalba pasiuntiniai galėtų grįžti su jų ir visos Lietuvos Respublikos pasitenkinimu. Mano, kad ir kitos vaivadijos ir apskritys eis tuo pat keliu (1612.II.3. 88 t. 3 f.).

Idomų laišką pasiuntė L. Sapiegai Volkovyske suvažiavusi bajorija 1613 m. (po dokumentu padėta klaidinga 1603 m. data). Iš jo matyti, kad L. Sapiega buvo jiems parašęs apie derybų eigą su susikonfederavusia kariuomene Lietuvos Brastoje⁴⁷, kuri reikalavo 400000 zlotų. Jai apmokėti buvo kreiptasi į tą suvažiavimą apsidėti naujais mokesčiais tam reikalui. „Maloningasis pone kancleri, atsakė jam Volkovysko suvažiavimo dalyviai, kai prasidėjo karas su Maskva, kai karalius buvo lydimas į Maskvą, niekas mums, bajorijai, jokių laiškų nerašė ir nieko apie tai nepranešė. Dargi, kai karaliui esant Vilniuje prieš žygį į Smolenską Tribunolo nariai paklausė karaliaus, kur rengiasi vykti, jiems buvo atsakyta, kad jie esą pasiūsti teisti, o ne statinėti klausimus. Dabar gi, kai jau tėvynę užgulė tokie nepakeliami ir iki šiol negirdėti sunkumai ir ji sunaikinta, rašote, jūsų malonybė, mums, bajorijai, kaip ją gelbėti nelaukiant seimo. Gaila, kad tiems, kurie jaučiamės esą tikri tos tėvynės sūnūs, vos neprišėjo pasakyti, kad kas užtraukė tėvynei nelaimę, tas tegu ją ir gelbsti. Tačiau kadangi nesame išgamos, o tikri tos tėvynės sūnūs, nenorime jos apleisti ir neapleisime, kaip ir iki šiol neapleidome“. Dėl to pageidauja, kad prieš seimą būtų sušauktas visų d[idžiosios] Lietuvos kunigaikštystės luomų suvažiavimas tiems reikalams apsvastyti ir naujais mokesčiais apsidėti. 1603 (1613?) IX,9, (t. p., 102–103 f.).

Ir kituose panašiuose kolektyviniuose laiškuose keliamos politinės negerovės, aliarmuojama dėl gresiančių pavojų ir t. t. 1626 m. rašo Vilniaus miesto burmistras ir tarėjai, kad Vilniaus miestui grasina Sudermanlandijos kunigaikštis Gustavas [18]. Iš tų pat metų randame ir daug apskričių ir visos Žemaitijos vardu laiškų L. Sapiegai tuo pačiu reikalu. Bajorija rašė ir siuntė pasiuntinybes pas L. Sapiegą, kad palengvintų mokesčius, kad apgintų nuo sauvaliaujančios kariuomenės ir t. t. Mscislavlio⁴⁸ vaivadijos bajorija skundėsi, kad ji taip nubiednėjusi, išbėgus jų baudžiauninkams į Smolenską, kad dabar patys turi vaikščioti paskui žagrę (t. p. 56–57 f.).

Atskirai reikia paminėti keletą Dancigo, Karaliaučiaus ir Rygos miestų laiškų L. Sapiegai iš 1626 m. Dėl karo su švedais turėjo smarkiai nukentėti tų pirmacilių prekybos miestų reikalai, kurie palaikė glaudžius prekybos santykius su Lietuva. Persikėlus karinėms operacijoms į Prūsiją, karas priartėjo prie

47 A) Dab. Breste.

48 B) Mstislavlio.

Lenkijos. Lietuva visuomet buvo linkusi susitarti su Švedija ir 1626–1627 m. faktiškai su Gustavu Adolfu nebekariavo, dargi palaikė prekybinius ryšius. Ypač įdomūs ilgi Karaliaučiaus prokonsulų ir konsulų vardu parašyti laišškai L. Sapiegai (lotynų kalba). Karaliaučius, po Gustavo Adolfo ultimatumo, buvo nutaręs laikytis neutralumo švedų–lenkų karo atžvilgiu. Faktiškai jis pakliuvo į švedų rankas. Savo laiškuose Karaliaučiaus miesto galvos pareiškė ištikimybę karaliui ir išdėstė reikalą palaikyti prekybos ryšius, ypač su Lietuva, kurie nuo senų laikų buvę intensyvūs. Nors nežinia, ką Karaliaučiai atsakė L. Sapiegai, bet iš kitur žinome, kad tarp Lietuvos ir Karaliaučiaus šio karo metu prekyba nenutrūko. Lenkai už tai darė skaudžių priekaištų Lietuvos adresu. Turbūt, ne be pagrindo 1627 m. vienas lenkų pasiuntinys kalbėjo seime: „Karo su Gustavu nebaigsime, kol ponai lietuviai nesutiks uždaryti savo uosto, nes per tą uostą visi javai, iš kurių ponai lietuviai gerai pasipelno, pasiekia priešą, ir pagaliau sieros, salietros, parako, dagčių, alavo ir kitų karui svarbių žaliavų tas uostas pakiša priešui. Turiu įtikinančių žinių, kad jeigu būtų ponai lietuviai Torno seime sutikę uždaryti uostus, jau būtų tas karas laimingai ir garbingai Respublikai pasibaigęs. Dėl to, kas nenori uostų uždaryti, tas trokšta karo be pabaigos“ [19].

Račinskių bibliotekos rankraščių 87[-a] tomą sudaro lenko etmono Kristupo Radvilo laišakai karaliui ir senatoriams, jo kalbos seimuose ir kitomis progomis, o taip pat 1621–1622 karo Livonijoje dienynas. Tai didžiulis dokumentų nuorašų tomas 1620–1625 Lietuvos istorijai nušviesti su Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisu (viso apie 1200 foliantų). Žymi dalis čia randamos medžiagos jau spausdinta [20]. Tai lyg savotiška K. Radvilo apologija⁴⁹ prieš tuos kaltinimus, kuriuos jam metė Zigmantas Vaza dėl karo su Švedija. Tai yra taip pat karo vado teisinamasis dėl visų patirtų nepasisekimų.

Šitas tomas prasideda K. Radvilo laišku karaliui iš 1620 m. spalio mėn., kuriame [jis] pareiškia didelį apgailėstą dėl Cecoros pralaimėjimo su turkais. Tai esą negirdėtas pralaimėjimas, dėl kurio pagonims dar labiau pakilo ūpas, o mus apsupo gedulas. Lenkijai atlikus visai be etmonų, karui su Turkija vadovauti buvo pavesta d[įdziajam] Lietuvos etmonui J. K. Chodkevičiui. Bet tuo pat metu baigėsi paliaubos su Švedija, ir grėsė karas iš tos pusės. Prieš savo norą, K. Radvilas turėjo rūpintis Livonijos saugumu. Tai buvo sunkus uždavinys, juoba, kad pačios geriausios kariuomenės jėgos buvo nukreiptos prieš Turkiją, o karalius ar tai dėl paniekos Gustavui Adolfui, ar dėl kitų prie-

49 A) Iš lot. k., apsigynimas.

žasčių (atrodo, ir dėl nepasitikėjimo K. Radvilu, kaip protestantu) Livonijos karu mažai tesirūpina. Veltui jam rašė K. Radvilas, kad be mobilizacinių raštų (patentų) ir *sine nervo rerum gerendarum* (pinigų) Livonijos tarnybos negalima atlikti. Liko tik apskričių kariuomenė, tačiau kaip niekas pirmtakų nieko su ja negalėjo daryti, taip ir nei karaliaus apsaugoti, nei pats pasikliauti ja *sine nota temeritatis* negalįs (laiške karaliui 1620.XI.3, 87 t. 8–9 f.). Tuo pat reikalu rašo jis ir Lietuvos vicekancleriui A. S. Radvilui (garsiajam atsiminimų autoriui, kurių rankraščio nuorašas yra taip pat Račinskių bibliotekoje: lotyniškas tekstas ir lenkiškas vertimas), nurodydamas, kad matas kaip veidrodyje, kad „nors Livonijoje būtų ir didžiausias pavojus, visi *in bellum Turcicum intenti* ir labai maža arba jokios pagalbos neskirs tiems kraštams ginti“. Prašo ginti jo ir kiekvieno Radvilo garbę (t. p. 9–11 f.). Švedijos pavojumi aliarmavo K. Radvilas karalių, Lenkijos primą, Lenkijos ir Lietuvos kanclerius, Tribunolus, dvaro valdininkus ir visą visuomenę. Buvo laukiama, kad Gustavas Adolfas pagrindines savo pajėgas išsodins ties Ryga, o siekdamas suskaldyti operacijas, mažesnę desantą iškels Žemaitijos pajūryje.

Tiesa, buvo paskirta komisija deryboms vesti su švedais, bet ne karaliaus ir seimo vardu, bet asmeniškai Vilniaus vaivados J. K. Chodkevičiaus iniciatyva. Tai buvo teisinis nonsensas, padarytas sąmoningai. Iš tikrųjų derybų su sveitimomis valstybėmis iniciatyva priklausė tik karaliui ir seimui. Kadangi Zigmantas Vaza nenorėjo pripažinti Gustavo Adolfo teisėtu Švedijos karaliumi, tad norėdamas išlošti laiko, sutiko leisti tam tikrai komisijai tartis su juo, tačiau tuo neįpareigojant nei jo, nei visos respublikos. Tokia keista teisės atžvilgiu padėtis tęsėsi ilgą laiką. Negana to, ir toji komisija (ją sudarė Vendeno kaštelionas J. G. Tyzenhauzas, Dorpat⁵⁰ pakamorė B. Važynskis ir Naugarduko (Livonijoje) seniūnas V. Pletenbergas) nepalaikė su K. Radvila kontakto.

1621 m. vasarą (rugpjūčio 10 d.) Gustavas Adolfas su didelėmis pajėgomis išsikėlė prie Rygos. Šio įvykio paveiktas K. Radvilas dar labiau ėmė šauktis pagalbos ir tarp kita ko rašė L. Sapiegai, kad „bus *actum de nobis* (baigta su mumis), jei mes kuo greičiausiai nepasirūpinsime žmonėmis, pinigais, ginklais ir kitais kariniais reikmenimis. *Actum* (baigta) su Ryga, jei jūsų malonė neparodysite jai iš to seimo šiokios tokios geradarybės“. O jeigu krisianti Ryga, kris ne tik mūsų valdos Livonijoje, bet ir Lietuva ne kažin kaip laikysis ant kojų. Toliau aprašo, kokia sunki šiuo momentu Rygos padėtis. „Ne be priežasties rimtai apie tai rašau, nes kiekvienam etmonui Ryga yra lyg dešinė ranka, jei-

50 A) Dab. Tartu.

gu jis ją turi savo pusėje“ (t. p. 74–75 f.). Deja, šį kartą Ryga neilgai pasiliko etmono pusėje, ir jau už mėnesio laiko po ano laiško ji pasidavė Gustavui Adolfui. Tai buvo nauja proga šaukti „*Hannibal ante portas*“⁵¹, tačiau, neturėdamas dvare pasitikėjimo, ir toliau K. Radvilas mažą paramos tegavo.

1621–1622 m. Livonijoje praėjo po karo ir įvairių diplomatinų derybų ženklų. Papildžius tai, kas apie tuos įvykius jau atspausdinta „Sprawy wojenne i polityczne“, ta medžiaga, kuri yra 87[-ame] Račinskių bibliotekos rankraščių tome, galima susidaryti jų pilną vaizdą, kurio sintezę davė pats K. Radvilas savo plačioje kalboje 1623 m. seime (t. p. 1131–1168 f. Ji, kiek žinia, iki šiol nėra spausdinta). Štai keletas tos pilnos politinių samprotavimų kalbos įdomesnių vietų. Stebisi esą žmonės, kodėl jo nuopelnai Livonijoje taip neįvertinami. „Bet būtų daug nuostabiau, kad toje mūsų amžiaus pabaigoje ir senatvėje atsirastų toks padėties vertinimas, kuris visa tai, kas *optima fide* karaliui ir respublikai padeda, iš visų pusių būtų giriama. Yra tikra, kad laikas kaip visų daiktų, taip ir žmonių pykčio tėvu gali būti pavadintas, ir dėl to juo toliau, juo mažiau galima tikėtis nuo pavydo laisvų jausmų, kad juos su senoviniu nuoširdumu būtų galima sulyginti“. Dabar esą žmonės daugiau rūpinasi kitus šmeižti, negu patys garbės įsigyti. 1620 m. seimas buvo nutaręs Livonijos apsaugai pastatyti 3000 karių, prie jų prijungti Lietuvos totorius, K. Radvilą paskyrė į derybų komisiją, bet po seimo viskas pasikeitė: „Seimo nutarimai tuoj po seimo buvę užpokuoti“, karas buvęs pavadintas Radvilo ir Rygos karu. Kalbėjo, kad „jei Radvilas eis ten su kariuomene, tikrai užtrauks karą su švedais. Gi patikėjus derybas kam kitam, tuojau būtų taika. Tikrai gana. *Atrox iniuria*“⁵² ir iš tų, kurie kalbėjo ir iš tų, kurie tikėjo, jeigu tikėjo. Jau norėjęs viską mesti, bet prisirišimas prie karaliaus ir tėvynės meilė neleido nuleisti rankų. Tikrai *unico silentio* galėjau pašalinti tuos rūpesčius ir miegoti su miegančiais, juoktis su besijuokiančiais, netikėti su netikinčiais“.

Išsikėlus Gustavui Adolfui su 26000 karių ties Ryga, K. Radvilas dar kartą siūlė karaliui paskirti naują komisiją deryboms, kad tuo būtų galima laimėti laiko. Prašė taip pat tuo metu posėdžiaujančio seimo daugiau kariuomenės. Dėl Rygos ir Jelgavos netekimo kalbėjo Radvilas, kad Rygos netekus, jis, rodos, vienos rankos netekęs. „Bet pasakysiu teisybę, kad Jelgavos netekimas mane nemažiau sukrėtė, nes Ryga vis dėlto atlaikė šiek tiek priešų puolimą, ši gi *nulla accepta, nulla data hostilitate*, iš karto su mumis atsisveikino“. O nuo Jelgavos iki Lietuvos siena tik per keturias mylias. Dar kartą labai skeptiškai

51 A) Lot. k. – Hanibalas prie vartų, t. y. gresia didelis pavojus.

52 B) Lot. k. – baisi žala.

atsiliepė K. Radvilas apie apskričių kariuomenę. Dėl karinių operacijų, Radvilo tikslas buvo išvilioti priešą į lygų lauką ir ten sumušti, bet to padaryti jam nepasisėkė. Paskui Gustavas Adolfas nukreipė dalį savo jėgų Estijos link ir paėmė Volmarą⁵³ (1622.I.5). „Nežinau, kaip etmonas gali apginti tokias vietas, kurios ne tik nuo priešo, bet net nuo naktinio plėšiko sunkiai galėtų apsiginti“. Iš viso išskyrus keletą svarbesnių pilių, „kitose nebuvo nei sargo vartams uždaryti“.

Pabaigoje kalbama apie derybas su švedais, kurių iniciatyva išėjusi iš švedų pusės. Plačiai teisinasi dėl Jelgavos paliaubų sudarymo. Baigdamas prašo, kad karalius būtų maloningas jam *cum aliis bene merentibus*, nes tėvynė ir toliau reikalaus savo sūnų pagalbos. Jei gi jiems dėkingumu nebūtų atsimokėta, bijo, kad tėvynei ir mirties patale gulint ne kiekvienas eis gelbėti.

Po etmono kalbos ir po komisijos pranešimo apie derybas su švedais, karaliaus vardu padėką pasakė Lietuvos kancleris A. S. Radvilas, senato vardu Vilniaus vyskupas E. Valavičius, pasiuntinių rūmų vardu seimo maršalas Sobieskis.

Visa ta medžiaga, kuri yra 87[-ame] Račinskių bibliotekos tome, gali būti nepaprastai svarbi tam, kuris domisi anų laikų karo technika (čia rasime, ir kokie ginklai buvo, ir kokius sustiprinimus darėsi, ir kaip kėlėsi per upes, ir kaip šturmavo pilis, kaip šnipinėjo, kaip tardė belaisvius ir t. t. ir t. t.), karo vedimo organizacija ir kitais panašiais klausimais. Iš antros pusės, ji įdomi ir diplomatinės istorijos specialistui, nes lygia greta su karinėmis operacijomis vyko ir diplomatinės derybos. Čia rasime, kaip buvo užmezgamas tarp kariaujančių pusių kontaktas, kaip išdirbamos deryboms instrukcijos, kaip sutinka abiejų pusių delegatai, titulų ir pirmenybės klausimai ir t. t. ir t. t.

Račinskių bibliotekoje yra ir daugiau rankraščių, svarbių mūsų praeičiai nušviesti. Bet per tuos du mėnesius, kuriuos man teko toje bibliotekoje dirbti, nebuvo galimybės ją visą peržiūrėti ir nurašyti. Tas, kas norėtų sužinoti, kokiais dar kitais klausimais galima ten rasti medžiagos, tepasiziūri Sosnovskio–Kurtzmano ir dr. A. Wojtkowskio sudarytus katalogus.

53 A) Valmierą.

*SANTRAUKA*⁵⁴

1943 m. man buvo duota progos susipažinti su kai kuriais Vokietijos archyvais ir bibliotekomis, jų tarpe su Račinskių biblioteka Pozene. Į Račinskių biblioteką atviliojo mane Radzivilliana, t. y., keletas tomų rankraščių, pakliuvusių čia iš Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos, per žinomą XIX a. pirmos pusės istoriką J. Niemcevičių. Kadangi turėjau ribotą laiką, porą mėnesių, spėjau nurašyti tik tuos tomus, kurie mane labiausiai domino, būtent, tuos, kurie liečia XVI a. antros pusės ir XVII a. Lietuvos istoriją.

Daugiausia mano peržiūrėtos medžiagos liečia garsiąją Lietuvoje Radvilų šeimą. Nei viena kita didikų šeima Lietuvoje nebuvo tokia populiari Vak[arų] Europoje, ypač Vokietijos imperijoje, kaip Radvilai. Jau 1518 m. iš vokiečių imperatoriaus Maksimilijono buvo gavę dukų, o 1547 m. iš imperatoriaus Karolio V kunigaikščių titulą. Kada XVI a. pabaigoje kunigaikštis Ferdinandas užsimojo pastatyti netoli Innsbrucko specialią pilį, kurioje būtų surinkta visų didikų Europos imperatorių, karalių, kunigaikščių ir karo vadų ginklai ir atvaizdai, tarp kitų didikų buvo numatyta patalpinti šitame arsenale ir dviejų Radvilų ginklus ir atvaizdus. Kartu su tuo buvo pavesta kunigaikščio patarėjui ir sekretoriui Jokūbui Schrenkui paruošti veiklą apie tą didikų gyvenimą ir darbus. Į šią biografinį žodyną buvo įtraukti tie patys du atstovai iš Radvilų šeimos.

Peržiūrėtą ir nurašytą Račinskių bibliotekos medžiagą galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmąją grupę sudaro imperatorių, karalių ir kunigaikščių laišškai Radvilams nuo 1547 iki 1727 metų (86[-tas] rankraščių tomas). Viso čia yra 126 laišškai Radvilams, rašyti daugumoje lotynų, į pabaigą prancūzų kalba. Antrąją grupę sudaro Lietuvos–Lenkijos karalių laišškai Radvilams ir kt. Lietuvos didikams. Čia randame Zigmanto Augusto, Stepono Batoro ir Zigmanto III laiškus (71, 72 ir 79 tomiai). Ypač daug Zigmanto III laiškų (230). Jie nepaprastai įdomūs to laiko Lietuvos vidaus ir užsienio politikai pažinti. Trečiąją grupę sudaro tarpusavio didikų korespondencija. Čia randame korespondenciją tarp atskirų Radvilų šeimos narių (78 tomas), su labai įdomiais kardinolo Jurgio Radvilo laiškais, kurie daug naujos šviesos meta garsiam ginčui dėl Vilniaus–Krokuvos vyskupijų. Čia randame taip pat Radvilų laiškus Chodkevičiams iš 1611–1626 m., o taip pat Sapiegų laiškus tiems pat Chodkevičiams iš 1572–1620 m. (77 tomas). Toji medžiaga yra būtinai reikalinga, norint pažinti tokius

54 Straipsnio autoriaus rankraštis.

garsius to laiko Lietuvos veikėjus, kaip kanclerį L. Sapiegą, d[įdyjį] etmoną J. K. Chodkevičių ir garsųjį revoliucionierių Jonušą Radvilą. Iš jos paaiškėja ir didikų tarpusavio santykiai. Prie šios grupės medžiagos priklauso taip pat kunigaikščių Sluckių, Ostrogskių ir kt. korespondencija (34 tomas). Ketvirtąją grupę sudaro specialūs rankraščių rinkiniai iš to paties laikotarpio. 88[-ame] tome randame įvairių Lietuvos vaivadijų, apskričių ir miestų laiškus Sapiegoms. Iš jų ypatingą dėmesį reikia atkreipti į 1626 m. Karaliaučiaus miesto laiškus L. Sapiegai, kuriuose tas miestas siūlo Lietuvos kancleriui, nežiūrint karo tarp Švedijos ir Lenkijos, palaikyti prekybinius ryšius su Lietuva. 87[-as] Račinskių bibliotekos rankraščių tomas apima 1621–1622 m. karą Livonijoje. Tai yra Lietuvos lauko etmono K. Radvilo, vadovavusio tam karui iš Lietuvos pusės, surinkta visa medžiaga tam karui nušviesti.

Visa tai (išskyrus 87 tomą) yra originalai ir iki šiol niekur nespausdinti. Račinskių bibliotekoje yra dar ir daugiau rankraštinės medžiagos, svarbios Lietuvos istorijai, bet laiko stoka ir karo sąlygos neleido jos visos peržiūrėti. Bet ir tai, kas pavyko peržiūrėti ir nurašyti per tokį trumpą laiką, būtų buvę neįmanoma be Račinskių bibliotekos direktoriaus dr. Sattler ir be jos personalo visapusiškos paramos. Užtai šioje vietoje jiems reiškama gili padėka.

NUORODOS

- [1] Trumpų žinių apie nespausdintus Lietuvos istorijos šaltinius įvairiuose pasaulio archyvuose ir bibliotekose galima rasti E. Chwaleviko veikale „*Zbiory Polskie*“, I–II t. 1926–1927 m.
- [2] Dr. K. Avižonis turi nurašęs jų originalą ir dalį (pabaigą) išspausdino „Lietuvos Pracityje“ I t. 1 dalis 1940 m. Yra ir atspaudas.
- [3] Kitais metais sukaks 100 metų nuo jo mirties. Toms šio garbingos atminties vyro mirties sukaktuvėms paminėti tebus leista paskirti ir šis autoriaus straipsnis. Plačiausiai iki šiol Ed. Račinskio gyvenimą ir jo bibliotekos istoriją yra apžvelgęs dr. A. Wojtkowski savo veikale „Edward Raczyński i jego dzieło“, 1929 m.
- [4] *Eichhorn, das Verhaeltnis des hochfuerstlichen Radziwill'schen Hauses zu den Fuerstenhaeusern-Deutschlands*. Priedai Nr. 12 (Yra ir lenkiškas praplėstas 1843 m. leidimas).
- [5] Cit. *Kotlubaj, Galerja Nieswieżska*, 37 psl.

- [6] Karolio V privilegiją atspausdino *M. Balinski, Pamietniki o krolowej Barbarze*, I t. 208 p. Apie Radvilų santykius su Habsburgais *O. Halecki, Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel*. (Mitteil. d. Istituts fuer oestereichische Geshichtsforschung XXXVI t.) 1915 m. Yra ir atspaudas.
- [7] Ji yra išlikusi iki mūsų laikų ir yra už 3–4 km. nuo Innsbrucko. Schrenko redaguotas leidinys nebuvo atspausdintas. Jo rankraštis yra *Naturhistorisches Museum* Vienoje.
- [8] Išbraukta.
- [9] *Niemcewicz, Zbiór pamietnikow ir Lachowicz, Listy Zygmunta Augusta*.
- [10] Užtenka paskaityti J. K. Chodkevičiaus ir K. Radvilo korespondenciją, (*Museum K. Swidzinskiego*) I t. ir „*Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*“.
- [11] *Zbiór pamietnikow*, II t. 313–315 p.
- [12] Zigmantas buvo Švedijos karaliaus ir Zigmanto Augusto sesers sūnus.
- [13] Tas laiškas spausdintas pas Niemcevičių, *Zbiór pamietników* II t. 334–335 p.
- [14] *Volumina legum*, II t. 305–306 p. (1319–1321 f.)
- [15] Kad tokios užs[ienio] delegacijos iš tikrųjų galėjo daug kaštuoti, matome iš Boriso Godunovo misijos Lietuvoje 1601 m., kuri susidėjo iš 631 žmogaus ir 895 arklių. Vienai dienai jai išlaikyti reikėjo: 90 svarų juodos duonos, 20 sv[arų] pusbaltės ir 20 baltos, 13 veršių, 20 avinų, 50 vištų, 15 ančių, 4 tetervinų, 5 kiškių, 1 kiaulės, 8 palčių lašinių, 1 pūdo sviesto, 2 kibirų grietinės, 90 kiaušinių, 4 pūdų druskos, 2 ketvirčių kruopų, 1,5 pūdo sviesto, 5 kibirų acto, 15 kibirų medaus, 27 kibirų alaus, 40 kvortų⁵⁵ degtinės, 1 boso⁵⁶ ropių, pusės boso morkų, 2 kibirų kopūstų, 6 pynių cibulių, 4 pynių česnakų, kviet[inių] miltų ketvirčio boso, 100 žvakių, 20 vaškinių žvakių, 90 bosų avižų, 90 vežimų šieno, 70 vežimų šiaudų, 90 pakinkytų vežimų. Pasninkų dienomis vietoj mėsos žuvis. (Račinskių b[ibliotek]os 34 t. 160 f.).
- [16] *Scriptores rerum Polonicarum*, VIII t.

⁵⁵ A) Kvorta – 1. skysčių ar biralų saikas, lietuviškoji kvorta buvo lygi 1,4, vėliau 0,7 litro.

⁵⁶ B) Senasis matavimo vienetas, 1 bosas buvo lygus 40 kibirų.

-
- [17] *Muzeum K. Swidzińskiego* I t.
- [18] Gustavas Adolfas, Karolio IX sūnus, kurio Zigmantas Vaza savo kvailų pretenzijų į Švedijos sostą vedamas, nepripažino Švedijos karaliū. Oficialiai jis ir buvo vad[inamas] Sudermanlandijos kunigaikščiu.
- [19] *Cichocki, Medjacja Francji w rozejmie altmarskim*, 41 p.
- [20] *Radziwill, Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*, Paryž 1859.

Čia duosime tik vieną kitą ištrauką iš tų dokumentų, kurių šiame leidinyje nėra.

NESVYŽIAUS RADVILŲ BIBLIOTEKA XVII Š[IMTMEČIO] VIDURYJE*

Dr. Konstantinas Avižonis

Sunku įsivaizduoti XVII-jo šimtmečio Lietuvą be Nesvyžiaus, kuris tuo metu vaidino labai svarbų vaidmenį visame Lietuvos gyvenime. Nesvyžius, ši Nesvyžiaus ir Oluikos Radvilų buveinė, nelyginant jų sostinė, senasis nesvyžiškių Radvilų šeimos lizdas, XVII-jame šimtmetyje buvo vienas svarbiausių kultūros, švietimo ir politinio gyvenimo židinių Lietuvoje. Pakanka prisiminti, kokią įtakingą ir valstybės likimą vairuojančią padėtį tuo metu Lietuvoje buvo užėmę Radvilai, ir jau vien iš to aiškėja Nesvyžiaus reikšmė. Gi Radvilų, tiek biržiškių, tiek nesvyžiškių, šeima XVII š. viduryje kaip tik buvo pačiame savo galybės ir didybės pakilime. Šie didikai tuomet buvo nelyginant nevainikuoti Lietuvos karaliukai, savo įtakoje sugebėję laikyti ne tik plačiasias bajorų mīnias (nuo kurių balso bent formaliai priklausė bajoriškiosios valstybės likimas), bet taip pat ir kitas Lietuvos didikų šeimas, privalėjusias skaitytis su Radvilų įtaka valstybėje ir jų siekimais.

XVII š[imtmečio] Nesvyžius kultūriniame pasaulyje garsėjo ne tik puikiais ir prabangiais Radvilų rūmais, atstovavusiais puošnų baroką, didžiulėmis tų rūmų salėmis, bet ir garsiais Radvilų meno rinkiniais, paveikslų galerija su originaliniu Leonardo da Vinči „Kristumi“, nepaprastai turtingu brangenybių rinkiniu – lobiu, turtingu savo archyvu, didele biblioteka, tvirtais įstiprinimais, didelės meninės vertės įvairių ginklų rinkiniu, žymiu numizmatikos kabinetu ir garsiąja Nesvyžiaus pabūklų bei varpų liejykla. Jau tuomet įvairūs Nesvyžiaus rinkiniai sudarė neįkainojamą kultūrinį ir meno lobį¹. Patys Radvilai, kaip ir daugelis kitų to meto Lietuvos didikų, buvo mokslo ir švietimo mecenatai, globojo rašytojus ir mokslo žmones, kviesdamiesi juos į savo rūmus arba

* Straipsnio mašinraštis saugomas LNB RKRS, F47-90, lap. 1–44. – Čia ir toliau autoriaus pateiktos nuorodos ir išnašos paliekamos pagrindinio teksto lapo apačioje, t. y. taip, kaip mašinraščio originale, jų nekeliant į straipsnio pabaigą. Mat K. Avižonis vienintelis savo straipsnyje pateikė ir naudotų šaltinių bei literatūros sąrašą, ir – išnašose – nuorodas. Tekste redaktorių pastabos ženklina žvaigždute*, o sudarytojų pastabos ir komentarai – didžiosiomis raidėmis [A], [B], [C], o išnašose A), B), C). Siekiant išlaikyti originalią išnašų numeraciją, redaktorių ir sudarytojų komentarai atskirose išnašose neteikiamos.

1 Apie nepaprastą Nesvyžiaus rūmų prabangą bei ištaigą, didžiulius meno turtus, garsų aukso bei sidabro dirbinių lobį, gobelenus, kilimus, porcelano rinkinius žiūr. Loziński, Wł., Życie polskie w dawnych wiekach, wyd. III ilustr., Lvovas 1912, p. 15–16, 19, 34, 77 ir kt.

materiališkai juos remdami². Kam pagaliau nėra žinomas Radvilų spaustuvės Nesvyžiuje vaidmuo kultūriniame gyvenime.

Be abejonės Nesvyžiaus rūmų turtingi rinkiniai atsirado ne iš karto. Jie augo palaipsniui, menu ir kultūra besidominčių Radvilų renkami ir plečiami. Taip pat ir garsioji Radvilų biblioteka ne iš karto susikūrė bei išaugo: ji turi savo ilgą istoriją.

Nors patys seniausieji Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos kūrimosi laikai dar nėra visapusiškai tyrinėti ir jos pradžia dar tebeskendi praeities miglose, vis dėlto, nėra jokios abejonės, jog tos bibliotekos užuomazgos šaknų reikia ieškoti jau XVI šimtmetyje. Galbūt per drąsų būtų teigti kartu su J. Jaroševičiumi, jog „jau XVI š. Radvilai turėjo didelę biblioteką Nesvyžiuje“³. Šitokį teigimą galima būtų suprasti tik kaip labai ribotą ir sąlyginį, tą didumą įsivaizduojant gana kukliu ano meto privatiųjų bibliotekų mastu. Tačiau, vis dėlto, Nesvyžiaus bibliotekos atsiradimas turi būti rišamas su pirmųjų Radvilų apsigyvenimu bei veikla Nesvyžiuje. O tai kaip tik sutampa su humanizmo laikotarpio pakilimu Lietuvoje XVI š. pirmoje pusėje, kada daugiau dėmesio imta skirti ir knygai.

Po galingų Lietuvos didikų Kiškų Nesvyžius vedybų ir paveldėjimo keliu 1533 m. perėjo Radvilų šeimos nuosavybėn⁴. Jis pasidarė Mikalojaus Radvilos Juodojo buveinė, nuo kurio ir prasidėjo garsioji nesvyžiškių Radvilų šaka⁵. 1547 m. Mikalojus Radvilas Juodasis nuo imperatoriaus Karolio V gavo kunigaikščio titulą, ir nuo to laiko nesvyžiškių Radvilų šaka titulavosi Nesvyžiaus ir Oluikos kunigaikščiais⁶ Mikalojus Radvilas Juodasis pirmas ir pradėjo rūpintis Nesvyžiaus ekonominiu bei kultūriniu kėlimu. Tam darbui susidarė palankios sąlygos, nes jo vaidmuo Lietuvos gyvenime buvo labai įtakingas. Jis buvo vienas svarbiausiųjų Žygimanto Augusto patarėjų ir naudojosi neribotu šio pastarojo pasitikėjimu. Tapęs Lietuvos valstybės kancleriu, Mikalojus Radvilas Juodasis 1551 m. lapkričio mėn. 3 d. išsirūpino iš Žygimanto Augusto privilegiją, kuria buvo leista visus Lietuvos valstybės dokumentus, kitaip sa-

2 Brückner, Al., *Dzieje kultury Polskiej*, Krokua 1931, t. II, p. 238.

3 Jaroszewicz, J., *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, Vilnius 1844–1845, t. II, p. 124, 279.

4 Taurogiński, B., *Z dziejów Nieświeża*, Varšuva 1937, p. 7. Kotlubaj, Ed., *Galerja Nieświeżka portretów Radziwiłłowskich*, Vilnius 1857, p. 228.

5 Mikalojus Radvilas Juodasis gimė Nesvyžiuje 1515.II.4, mirė Vilniuje 1565.V.28. Kotlubaj, *Galerja Nieświeżka*, p. 235, 243.

6 Ten pat, p. 236; Taurogiński, B., *Z dziejów Nieświeża*, p. 9. – A) Mašinraščio pagrindiniame tekste šios išnašos žymėjimas yra praleistas.

kant Lietuvos Metriką laikyti Nesvyžiaus archyve⁷. Tuo būdu iš karto pakilo Nesvyžiaus reikšmė.

Lietuvos kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas Juodasis, garsusis Lietuvos ir Lenkijos unijos priešininkas, buvo žymus protestantizmo rėmėjas ir švietimo globėjas Lietuvoje⁸. Į Lietuvos Brastą jis buvo parsikvietęs mokytų protestantų, pavesdamas jiems išversti bibliją. Savo rūmuose jis laikė nemažą būrį mokytų kalvinistų, remdamas juos ir turtu ir savo įtaka, kas labai padėjo kalvinizmui plisti Lietuvoje. Jis įsteigė protestantų bažnyčias Vilniuje, Lietuvos Brastoje, Nesvyžiuje, Klecke, Morduose. Norėdamas sudaryti sąlygas protestantų raštams ir knygoms plisti Lietuvoje, Mikalojus Radvilas Juodasis įkūrė spaustuves Lietuvos Brastoje ir Nesvyžiuje, išspausdinusias nemažai veikalų. Pagaliau savo lėšomis Lietuvos Brastoje jis išleido puošnią protestantišką bibliją lenkų kalba.

Savaime suprantama, jog toks žymus ir apsišvietęs asmuo, koks buvo Mikalojus Radvilas Juodasis, kuris tiek rūpinosi viso krašto švietimu, negalėjo neturėti savo privatinės bibliotekos. Kaip visa jo veikla, taip ir jo biblioteka be abejonės turėjo humanistiškai-protestantišką atspalvį. Tačiau labai gaila, kad ligi šiol nebeišliko jokių žinių, kokios apimties buvo jo biblioteka Nesvyžiuje. Dėl to apie ją nieko smulkiau ir negalima pasakyti.

Mikalojus Radvilas Juodasis mirė 1565 m. gegužės mėn. 28 d. Vilniuje, Nesvyžių su visais jo rinkiniais palikdamas savo sūnui Mikalojui Krištupui Radvilui Našlaičiui⁹. Jau prie Mikalojaus Radvilo Juodojo pradėjęs kilti Nesvyžius kultūriniu atžvilgiu dar labiau pražydo nuo 1565 m. ligi 1616 m., valdomas jo sūnaus Krištupo Radvilo Našlaičio, kurį ir reikia laikyti Nesvyžiaus Radvilų rūmų steigėju, kadangi jis ligi tol buvusį medinį Nesvyžių pavertė mūriniu ir išpuošė įvairiais viešaisiais pastatais. 1583–1587 m. Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis, parsikvietęs žymių architektų, pačios gamtos vandenimis gerai apsaugotoje vietoje pastatydino didelę Nesvyžiaus mūrinę

7 Barwiński, Eug., Archiwum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu Collectanea ex archivo collegii historici, t. XI, Krokua 1909–1913; Taurogiński, B., Z dziejów Nieświeża, p. 10. Kutrzeba, St., ir Semkowicz, Wł., Akta unji Polski z Litwą 1385–1791, Krokua 1932, p. XVIII–XXII įrodinėja, jog ta privilegija esanti falsifikatas, sudarytas XVIII š. pirmoje pusėje.

8 Šepetys, J., Reformacijos istorija Lietuvoje, Vilnius 1922, I d., p. 62–64, 68, 70–71. Taurogiński, Z dziejów Nieświeża, p. 10–19. Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 238, 239, 243. Łukaszewicz, J., Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań 1842–1843, t. I, p. 22–23, t. II, p. 10, 30, 49, 52, 112.

9 Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis gimė Čmielovie 1549.VIII.2, mirė Nesvyžiuje 1616.II.28, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 305, 317. – A) Dab. Mikalojui Krištupui Radvilai Našlaitėliui, t. p. ir toliau.

pilį su rūmais¹⁰. Pilis buvo pastatyta pagal to meto olandų ir italų architektų kūrybos geriausius Vakarų Europos fortifikacijos pavyzdžius ir savo išvaizda bei sustiprinimais labai panašėjo į Buren pilį Olandijoje¹¹.

Nemažiau už savo tėvą Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis buvo susirūpinęs ir kultūriniu Nesvyžiaus gyvenimu. Tačiau jo veikla dvasinės kultūros srityje turėjo visai kitą pobūdį ir daugelyje atvejų ėjo savo tėvui diametraliai priešinga kryptimi. Kadangi jis pats perėjo į katalikybę, tai kaip uolus jos platintojas ėmė griežtai kovoti su protestantizmu ir dažnai net griauti savo tėvo nuveiktąjį darbą. Sėkmingesnei kovai su protestantizmu ir katalikiškajam žmonių švietimui jis įkūrė ir toliau visaip rėmė jėzuitų kolegiją Nesvyžiuje¹². Tačiau savo tėvo įsteigtąją Nesvyžiaus spaustuvę, skirtą protestantiškoms knygoms spausdinti, Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis išmetė iš savo rūmų ir pardavė Lietuvos raikytojui Jonui Kiškai, o savo pastatydintai jėzuitų kolegijai Nesvyžiuje 1586 m. įsteigė naują spaustuvę¹³. Taip pat ir savo tėvo įkurtąją Lietuvos Brastoje spaustuvę, išspausdinusią nemažai poleminių veikalų, religinių pamokslų, panegirikų ir kt., jis panaikino ir 1575 m. atidavė Vilniaus jėzuitų kolegijai¹⁴.

Nors nėra jokios abejonės, jog Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis irgi buvo apsišvietęs ir žymus žmogus, jog jis taip pat mėgo knygas¹⁵, rūpinosi Nesvyžiaus rūmų biblioteka, archyvu ir kitais rinkiniais, vis dėlto, jo perėjimas katalikybėn iš pradžių turėjo neigiamai atsiliiepti į tolimesnį Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos plėtojimąsi. Taip, pavyzdžiui labai gerai yra žinomas faktas, jog uolusis katalikybėje Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis kartu su savo įkurdintais jėzuitais Nesvyžiaus turgavietėje, taip pat ir Vilniuje, viešai degino savo tėvo Lietuvos Brastoje išleistąją puošniąją protestantų bibliją ir gudiškąjį Simono Budnio katekizmą, taip pat savo tėvo išleistą. Kur tik galėdamas, jis

10 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 23, 203; Bersohn, M., *Dawna zbrojownia książąt Radziwiłłów w Nieświeżu*, Varšuva 1904, p. 6; Kotlubaj, *Galerja Nieświeżka*, p. 318; Morelowski, M., *Przewodnik po Wileńszczyźnie*, Vilnius 1940(?), p. 241. A) gali būti: Morelowski M. *Przewodnik po okolicach Wilno*. Wilno, 1939. S. 196–201; arba Morelowski M., *Tochtermann J. Przewodnik turystyczny po województwie wileńskim*. – Wilno, 1939. S. 189.

11 Morelowski, *Przewodnik*, p. 56, 241.

12 Žiūr. mano straipsnį *Švietimas Lietuvoje XVII-jo amžiaus pirmoje pusėje*, atspaudas iš Lietuvos Praeities I tomo, Vilnius–Kaunas 1940–1941, p. 9–10.

13 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 23.

14 Bieliński, J., *Uniwersytet Wileński (1579–1831)* Krokua 1899 t. I, p. 121; Łukaszewicz, J., *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, Poznań 1849–1851, t. IV, p. 47.

15 Bartoszewicz, K., *Radziwiłłowie*, Varšuva–Krokua 1928, p. 68.

stengėsi surasti ir supirkti minėtąją bibliją ir visus jos surastus bei įsigytus egzempliorius sudegino kartu su kitomis prieš katalikybę nukreiptomis knygomis¹⁶.

Savaime suprantama, jog šitokio „apsivalymo“ metu skaudžiai turėjo nukentėti ir Nesvyžiaus Radvilų rūmų biblioteka. Tačiau kartu netenka abejoti, jog šioje bibliotekoje padarytos spragos to paties Mikalojaus Krištopo Radvilo Našlaičio buvo užpildomos senomis ir naujomis, katalikų išleistomis, knygomis. Kovoje su reformacija svarbų vaidmenį tada kaip tik ir suvaidino visa ta gausioji poleminė religinė katalikiškoji literatūra, kurios tiek daug buvo spausdinama ypačiai jėzuitų spaustuvėse ir kuri negalėjo nepatekti į tokio uolaus kovotojo už katalikybę biblioteką. Kaip jo tėvas rėmė protestantų mokslo vyrus, taip jis pats globojo įvairius mokytus katalikus ir buvo katalikiškojo švietimo bei mokslo mecenatas.

Mikalojui Krištopui Radvilui Našlaičiui rūpėjo ne vien tik švietimas, bet ir kiti su tuo susiję reikalai. Yra žinoma, jog Nesvyžiuje dirbo jo pakviestas to meto talentingiausias kartografas Tomas Makovskis, kuris čia paruošė ne tik įvairių vietovių raizinių, bet ir garsųjį Radvilų Lietuvos žemėlapi, savo globėjo Mikalojaus Krištopo Radvilo Našlaičio lėšomis 1613 m. išleistą Amsterdame¹⁷, kuris tuo metu buvo naujausios kartografijos pavyzdys ir Vakarų Europoje.

Po pirmųjų savo žaizdų, gautų Mikalojaus Krištopo Radvilo Našlaičio valdymo pradžioje, Nesvyžiaus Radvilų biblioteka pamažu vėl atsigavo ir per ilgą jo valdymo laikotarpį, trukusį net 51 metus, vėl išaugo ir praturtėjo. Savo biblioteką jis praturtino ne tik naujai išėinančiomis, ne kartą jam dedikuotomis, iš savo globojamųjų leidėjų jėzuitų gautomis, bet ir įvairiomis pirktomis knygomis. Dar labiau jo biblioteka padidėjo, kai 1600 m. sausio mėn. 21 d. Romoje pasimirė jo brolis kardinolas Jurgis Radvilas. Šio pastarojo biblioteka buvo prijungta prie Nesvyžiaus bibliotekos.

Norėdamas, kad laikui bėgant Nesvyžiaus Radvilų turtai dalybų ir paveldėjimo keliu nesusmulkėtų ir nesunyktų, Vilniaus vaivada Mikalojus Krištopas Radvilas Našlaitis įsteigė Nesvyžiaus ordinaciją, nustatydamas tam tikrą paveldėjimo tvarką, pagal kurią Nesvyžius neturėjo būti dalijamas tarp įpėdinių, o kartu su visais savo priklausiniais paveldimas vieno asmens. Jis taip pat pasirūpino, kad ir Nesvyžiaus rūmuose surinkti kultūriniai turtai laikui bėgant dalybomis nesusmulkėtų ir neišnyktų. Todėl dar 1612 m. kovo mėn. 21 d. jis savo

16 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 64; Šepetys, *Reformacijos istorija Lietuvoje*, d. I, p. 71, 75.

17 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 30.

surašytame testamente davė nurodymų ir dėl Nesvyžiaus bibliotekos likimo, jame jis rašė: „Visos religinio ir pasaulinio turinio knygos, senosios ir naujai pirktos ir ypačiai tos, už kurias užmokėjau po jo malonybės kunigo kardinolo, savo brolio, mirties, tos visos turi palikti mano sūnui Jonui ir jo įpėdiniams Nesvyžiaus pilies bibliotekoje, kad nebūtų išblaškytos“¹⁸.

Mikalojui Krištupui Radvilui Našlaičiui mirus, 1616 m. Nesvyžiaus ordinacija perėjo jo sūnui Jonui Jurgui Radvilui¹⁹, kuris Nesvyžių ir visus jo kultūrinius rinkinius valdė ligi 1625 m.²⁰ Išėjęs mokslus Vilniuje, jis kartu su savo jaunesniu broliu Albrechtu Vladislovu nemažai keliavo po katalikiškus užsienius, po Austriją, Prancūziją ir Italiją. Būdamas silpnos sveikatos, politinė veikla jis mažai tesidomėjo ir daugiausia ramiai gyveno savo Nesvyžiuje. Anais laikais Lietuvos didikų sūnūs, bekeliaudami po užsienius, ne tik praplėsdavo savo akiratį ir pažindavo kitų tautų gyvenimą, bet dažnai parsiveždavo arba užsieniuose nupirkę parsisiųsdindavo įvairių knygų. Galimas dalykas, jog ir Jonas Jurgis Radvilas iš savo kelionių po užsienius buvo parsivežęs įvairių knygų, kuriomis papildė iš tėvo paveldėtą Nesvyžiaus rūmų biblioteką. Nuo lat gyvendamas Nesvyžiuje, jis daugiau už kitus Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio įpėdinius turėjo progos rūpintis savo tėvo paliktais rinkiniais.

Po Jono Jurgio Radvilo mirties nuo 1625 m. ligi 1636 m. Nesvyžiaus ordinaciją valdė jo brolis Albrechtas Vladislovas Radvilas²¹. Šiam pastarajam mirus, nuo 1635 m. ligi 1642 m. Nesvyžius buvo trečiojo Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio sūnaus Zigmanto Karolio valdžioje²². Galima manyti, jog ir šie abu Nesvyžiaus savininkai bus prisidėję prie bibliotekos padidinimo, nors iš tų laikų ir neužsiliko jokios žinios apie jos stovį.

Nuo 1642 m. Nesvyžiaus ordinacija kartu su visais savo kultūriniais turtais perėjo į jauniausiojo Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio sūnaus Aleksan-

18 „Księgi wszystkie in theologia, także in politicis, dawne i świeżo kupione, i osobliwie co po JMci ksdzu kardynale bracie moim zapłacił, te wszystkie zostawać mają Janowi synowi mojemu w bibliotece zamku nieświeskiego i successorom jego, aby rozpraszane nie były“, Archiwum Domu Radziwiłłów, wyd. A. Sokołowski, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. VIII, Krokua 1885, p. 78.

19 Jonas Jurgis Radvilas gimė 1588.I.8 Černovicuose, mirė 1625.XII.18, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 323–325.

20 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 40–47.

21 Ten pat, p. 47. Jis gimė 1589. I.16 Nesvyžiuje, mirė 1636.VII.20 Černovicuose, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 327–329.

22 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 47–48. Jis gimė 1591.XII.4 Nesvyžiuje, mirė 1642.XI.5 Asyžiuje, Italijoje, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 331–334.

dro Liudviko rankas²³, kuris ją valdė ligi 1654 m.²⁴. Ankstyvesnysis Nesvyžiaus valdytojas, jo brolis Zigmantas Karolis, daugiausia gyveno užsieniuose, mažai tebedamas Nesvyžiuje. Dėl to Aleksandrui Liudvikui Radvilui visų pirma teko sutvarkyti perimtos ordinacijos reikalus ir pasirūpinti tolimesne bibliotekos ir kitų rinkinių priežiūra. Tam darbui pasitaikė labai sunkus, nepatogus ir neramus laikas. Pakanka prisiminti to meto kazokų sukilimus ir nelaimingus Lietuvos karus su Maskva, norint suprasti, kaip sunku tada buvo dirbti ramų kultūrinį darbą. Prie viso to dar reikia pridėti, jog 1651 m. Nesvyžių gerokai apnaikino maro epidemija, o 1654 m., tiesa, jau po Aleksandro Liudviko mirties, Nesvyžių užėmė ir nuniokojo [A] Maskvos kariuomenė²⁵.

Vis dėlto, Aleksandras Liudvikas Radvilas nemažai pasidarbavo Nesvyžiaus rinkinių priežiūrai, rasdamas laiko ir energijos net greta intensyvios savo valstybinės veiklos. Gi politinė Aleksandro Liudviko Radvilo karjera buvo sekanti²⁶: nuo 1626 m. jis buvo paskirtas Lietuvos stalininku, nuo 1631 m. Lietuvos Brastos vaivada, nuo 1635 m. Vitebsko vaivada, kiek vėliau nuo tų pačių 1635 m. Lietuvos rūmų maršalka, o nuo 1637 m. ligi 1653 m. didžiuoju Lietuvos maršalka. Tuo būdu jis visą laiką užėmė svarbias pareigas valstybėje. Gerokai pašlijus jo sveikatai, 1653 m. jis atsisakė nuo didžiojo maršalkos vietos ir buvo paskirtas Polocko vaivada. Norėdamas pataisyti sveikatą, jis neužilgo išvažiavo į Italiją, kur 1654 m. kovo mėn. 30 d. ir mirė Bolonijoje. Palaidotas jis buvo Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje.

Aleksandras Liudvikas Radvilas buvo vienas šviesiųjų to meto žmonių, baigęs mokslus Vilniaus akademijoje, keliavęs po užsienius, papildydamas ir praplėsdamas savo žinias. Jau būdamas didžiuoju Lietuvos maršalka, 1651 m. jis ėmėsi tvarkyti Nesvyžiaus Radvilų biblioteką. Tuo tikslu savo buvusiame kambariniame raštininkui ir tarnų priežiūretojui, o bibliotekos tvarkymo metu jau prisiekusiam privilegijuoto Nesvyžiaus miesto tarybos nariui ir vyriausiajam Nesvyžiaus viešųjų pastatų statybininkui Jonui Hanovičiui jis pavedė sudaryti rūmų bibliotekos katalogą. Šis pastarasis 1651 m. balandžio, gegužės ir birželio mėn. dienomis ir sudarė Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogą, kuris jau leidžia tiksliai susipažinti su ta biblioteka, su jos sudėtimi, pobūdžiu

23 Aleksandras Liudvikas Radvilas gimė 1594.VIII.4 Nesvyžiuje, mirė 1654.III.30 Bolonijoje, Italijoje, Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 338–340.

24 Taurogiński, Z dziejów Nieświeża, p. 48.

A) Mašinraštyje buvo „nuterijo“, taisyta redaktoriaus J. Rimanto arba autoriaus ranka.

25 Ten pat, p. 48, 53.

26 Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 337–340.

ir apimtimi XVII-ojo šimtmečio viduryje. Katalogo sudarymo darbas tiek ilgai užtruko greičiausia dėl to, jog teko sutvarkyti ir pačią biblioteką.

Jono Hanovičiaus 1651 m. sudarytasis katalogas yra iš viso pirmas žinomas Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogas. Jokių ankstyvesnių tos bibliotekos aprašymų, knygų sąrašų ar katalogų ligi šiol dar nėra aptikta. Šį katalogą dar 1933 m. man pavyko surasti buvusių grafų Dzialynskių archyvo bibliotekoje Kurnike, netoli Poznanės (Biblioteka Kornicka). Tai yra kelių dešimtų puslapių rankraštis originalas, įrištas į rudos odos apdarus, pažymėtas Kurniko bibliotekos rankraščių signatūra Ms.1320. Katalogo antraštė sekanti: „Bibliotheca alias Consignatio Generalis Librorum Arcis Nesuisiensis per Clases dispositorum Jussu et Imperio Illriss^{mi} Dvcis ac Principis Dni D. Alexandri Ludovici Radziwil, Marschalci Supremi Mag. Duc. Lit: opera vero et industria Joannis Hanowicz Infamulatoris olim et Notarii Cubicularis eius Ill^{me} Cels^{dinis} nunc Consulis Iurati et Aedilium Publicarum Praefecti Priuilegiatae Ciuitatis Nesuisiensis confecta A: D: 1651 Aprilis, Maii et Iunii Diebus“.

1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogas susideda iš keturių pagrindinių dalių. Pirmąją katalogo dalį sudaro sisteminis, antrąją – alfabetinį* katalogas. Trečiojoje dalyje surašytos knygos svetimomis kalbomis, o ketvirtoje dalyje sukatalogizuoti bibliotekoje buvę rankraščiai.

Jau vien iš katalogo plano atrodo, jog paruošimas buvo sistemingas, planingas. Tačiau jau šioje vietoje turiu pažymėti, jog užsibrėžtas planas nebuvo tiksliai įvykdytas. Taip iš katalogo plano atrodytų, jog sisteminėje ir alfabetinėje katalogo dalyse turėjo būti pakartotos tos pačios knygos, tik vieną kartą pagal turinį, o antrą pagal autorių. Tačiau giliau įsigilinus į katalogą paaiškėja, jog iš tikrųjų alfabetinėje dalyje sužymėtos knygos nėra įtrauktos į sisteminį katalogą ir atvirkščiai. Iš to galima spręsti, jog dalis Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos buvo sutvarkyta lentynomis pagal knygų turinį, o kita dalis knygų buvo sudėta lentynose mišriai. Todėl, katalogizuojant pagal turinį sutvarkytas knygas, gautas sisteminis katalogas, o mišriai sudėtos knygos buvo surašytos alfabetine tvarka. Taip pat ir į svetimųjų kalbų knygų katalogo dalį nebuvo įtrauktos knygos, suminėtos sistemininiame kataloge, nors jos ir būtų buvusios svetima kalba spausdintos (kaip matyti iš katalogo, „savąją“ kalba buvo laikomos lotynų ir lenkų, o „svetimomis“ – italų, prancūzų, vokiečių, anglų kalbos). Pagaliau taip pat atsitiko ir su rankraščiais: vieni jų buvo įtraukti į sisteminę katalogo dalį, o kiti surašyti rankraščių skyriuje.

* Virš mašinraštyje esančio šio žodžio, V. Biržiškos ranka pieštuku užrašyta „abėcėlinis“, matyt, žymusis bibliografas taip neprimygtinai siūlė vartoti labiau lietuvišką terminą.

Sisteminė katalogo dalis yra padalyta į 31 skyrių.

1. Į pirmąjį skyrių surašytos biblijos, ir jis pavadintas „Biblia sacra“. Čia mes randame 5 biblijas. Pastabose pažymėta, jog jos įrištos į raudonos ir baltos odos apdarus; viena jų labai sena, pergamente rašyta.

2. Antrąjį skyrių sudaro šventųjų tėvų raštai – „Sancti Patres“. Jame surašyta iš viso 20 tomų, brangia raudono safiano medžiaga įrištų. Iš jų tik viena knyga neįrišta. Kaip matyti iš katalogo, dauguma šio skyriaus knygų į Nesvyžiaus Radvilų biblioteką pateko paveldėtos iš kardinolo Jurgio Radvilo, nes daugumoje jų randamas šio pastarojo herbas („pod herbami xzcia Jerzego cardinala“).

3. Į trečią skyrių pateko šventųjų raštų aiškintojai – „Interpretes SS: Scripturae“, iš viso 17 tomų. Dalis jų įrišta į raudoną safianą su Radvilų herbais, kitos – į raudonos ir baltos odos apdarus, o kai kurios lentiniais apdais, aptrauktais oda.

4. Ketvirtame skyriuje randame įvairias bažnytinių apeigų knygas. Jis įvardytas „Rituales“, turi viso 11 tomų, kurių dauguma baltos ir raudonos odos apdais, o kitos įrištos į lentinius, pergamentinius, raudono popierio ir raudono pusatlasio apdarus.

5. Į penktą sisteminio katalogo skyrių surašytos dogmatinės knygos – „Dogmatici“, iš viso 12 tomų, daugiausia baltos ir rudos odos, o kai kurios ir raudono popierio apdais.

6. Šeštąjį skyrių sudaro religinės polemikos raštai. Šis skyrius pavadintas „Controversistae“ ir turi 39 tomus, daugiausia baltos, raudonos, žalios ir oranžinės spalvos apdais. Kelios knygos įrištos į lentinius ir raudono popierio apdarus.

7. Septintajame skyriuje sudėtos teisės knygos – „Iura et decreta“. Jų priskaitome 35 tomus. Tai daugiausia knygos, kurių turinį sudaro bažnytinė teisė /jų daugiausia/, senovės Romos teisė, Lietuvos bei Lenkijos teisė ir kitų valstybių teisė. Dauguma knygų baltos, žalios, juodos, geltonos ir raudonos odos apdais; viena oda aptrauktais lentiniais apdais, viena įrišta į plikus lentinius apdarus, dvi popieriniais apdais ir viena visai be apdarų.

8. Į aštuntą skyrių pateko bažnytinės istorijos veikalai. Šiame skyriuje, pavadintame „Historiae Ecclesiasticae“, randame net 43 tomus raudonos, juodos ir baltos odos apdais. Šio skyriaus tik viena knyga tėra įrišta į lentas, aptrauktas raudonu aksomu, su sidabriniais užsegimais /„z klauzurami srebrnemi“/, ir viena turi popierinius apdarus. Savo knygų skaičiumi tai yra vienas didesniųjų skyrių.

9. Devintajame skyriuje randame politinę literatūrą. Šis skyrius, įvardytas „Politici“, irgi nėra mažas: jis turi 27 tomus, daugiausia balta, raudona, juoda ir žalia oda įrištus. Iš jų 3 tomai yra popieriniais apdaraais, 1 juodos drobės ir 1 įrištas į lentas, aprauktas raudona oda.

10. Dešimtajį sisteminio katalogo skyrių sudaro Lietuvos ir Lenkijos istorijos knygos – „Historiae Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae“. Tų knygų visai nedaug, vos 10 tomų. Knygos įrištos balta ir raudona oda, viena raudona oda aprauktais lentiniai, viena popieriniais ir viena išsiuvinėto raudono aksomo apdaraais. Šiame skyriuje mes užtinkame Kromerio, Heidenšteino, Posevino, Orzechovskio ir kitus veikalus.

11. Vienuoliktame skyriuje surašytos visuotinės istorijos knygos. Skyrius pavadintas „Historiae Profanae“ ir yra pats didžiausias visoje Nesvyžiuje Radvilų bibliotekoje: jame priskaitome net 110 tomų. Tai įvairių kraštų istorijos. Čia randame daug vertingų ir senų knygų, daugiausia Romos istorijos veikalų. Čia įtrauktas ir Livius, Plutarchas, Thucidides, Xenophontas, Tacitas, Svetonius, Herodotas, Cezaris, Plinius ir kt. Dauguma knygų įrišta lentiniais apdaraais, aprauktais raudona, juoda ar balta oda; viena raudonu pusatlasu.

12. Šis skyrius skiriamas specialiai karo mokslo veikalams – „Militares“. Jame tik 7 tomai, kurių 6 įrišti balta oda, 1 – raudonu aksomu.

13. Tryliką skyrių sudaro įvairios geografinės knygos. Jis pavadintas „Imagines Varias“ ir turi 26 tomus. Knygos taip pat rūpestingai įrištos į baltos ir raudonos odos apdarus, viena tarp lentų, viena įrišta raudonu aksomu.

14. Keturioliktą skyrių sudaro matematikos knygos – „Mathematici“. Tačiau čia įtraukti ir įvairūs geografijos veikalai. Skyriuje iš viso 18 tomų. Knygos baltos, žalios, juodos ir raudonos odos apdaraais; pora knygų įrišta tarp lentų, aprauktų oda, ir viena popieriniais apdaraais.

15. Penkioliktas skyrius skiriamas medicinos veikalams – „Medici“. Jis visai mažas, turi tik 8 tomus. Knygos apdarytos balta, žalia ir raudona oda, viena popieriu.

16. Kaip matyti iš įvardijimo „Philosophici“, į šešioliktąjį skyrių turėjo patekti filosofijos veikalai. Šis skyrius tačiau nuostabiai nedidelis, teturi vos 9 tomus. Sunku manyti, jog filosofijos veikalais tuomet tiek mažai tebutų domėtasi. Šis skyrius greičiausia dėl to toks mažas, jog įvairių filosofų veikalų randame išbarstytų ir kituose skyriuose. Čia užtinkame Aristotelio ir kitų filosofų veikalus. Knygos baltos odos ir žalio aksomo apdaraais.

17. Šis skyrius pavadintas „Epistolici“ ir yra labai mažas, nes teturi vos 6 tomus, įrištus balta ir raudona oda.

18. Aštuonioliktajame skyriuje surašytos mokyklinės knygos – „Scholastic“. Tai daugiausia įvairūs žodynai, vadovėliai, gramatikos ir kitos, su mokykla surištos knygos, iš viso 18 tomų. Kaip ir kitų skyrių, taip ir šio knygos įrištos balta, žalia ir raudona oda, kitos tarp lentų, aptrauktų oda, 1 pergamentiniais ir 1 popieriniais apdaraais.

19. Į šį skyrių pateko įvairūs gražbylostės veikalai „Oratores“, iš viso 23 tomai. Čia randame Cicerono ir kitų oratorių knygas, taip pat įvairias progines Radvilų šeimos kalbas, pasakytas įvairių iškilmių metu, per jų vestuves, laidotuves ir panašiomis progomis. Dauguma knygų baltos ir raudonos odos apdaraais, viena juodo aksomo, viena rudo popierio, viena drobės ir dvi visai be apdarų.

20. Dvidešimtas sisteminio katalogo skyrius skiriamas specialiai poezijai. Tai yra vienas didesniųjų skyrių, įvardytas „Poetae“, turįs iš viso 40 tomų. Dauguma knygų įrišta baltos, juodos ir raudonos odos apdaraais, 17 knygų apdaryta popieriu ir 1 pergamentu.

21. Į šį skyrių turėjo būti surašytos įvairaus turinio knygos, nes jis įvardytas „De variis materiis“, tačiau iš tikrųjų mes čia randame Platono, Senekos, Plutarcho ir kitus veikalus, iš viso 8 tomus. Visi jie įrišti į baltos, juodos ir raudonos odos apdarus.

22. Šis skyrius skiriamas specialiai įvairių kalbų knygoms, todėl ir pavadintas „Variarum Lingvarum“. Tai antras savo didumu sisteminės bibliotekos skyrius, turįs lygiai 100 tomų. Jame mes randame 94 itališkas, 5 prancūziškas ir 1 ispanišką įvairaus turinio knygą. Dauguma jų baltos, geltonos, raudonos ir juodos odos, 1 pergamento, 5 įvairaus spalvoto popierio apdaraais ir 3 visai be apdarų.

23. Tai įvairių polonistikos veikalų skyrius – „Polonici“. Jis yra irgi vienas didžiųjų bibliotekos skyrių, nes turi net 59 tomus. Tai yra įvairaus turinio knygos, rašytos lenkų kalba. Jos irgi įrištos į raudonos ir baltos odos apdarus, 1 raudonu pusatlasu, 4 popieriniais apdaraais.

24. Šis skyrius apima įvairius germanistikos veikalus, yra pavadintas „Germanici“ ir susideda iš 7 tomų. Visos tos knygos vokiečių kalba, įvairaus turinio. Apdarai baltos, geltonos ir raudonos odos; viena įrišta į raudoną medžiagą („w armezynie czerwonym“), dvi popieriniais apdaraais.

25. Šis skyrius apima knygas slovėnų (?) kalba. Jis pavadintas „Sclauonici“ ir turi 8 tomus, įrištus juoda ir raudona oda.

26. Į dvidešimt šeštąjį skyrių pateko katalikų bažnyčios draudžiamosios knygos, ligi tol dar išlikusios Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje. Skyrius pava-

dintas „Prohibiti“ ir turi 15 tomų. Tai yra įvairių autorių veikalai lotynų kalba. Tarp jų randame „Pomponii Mellae de Orbis Situ“ ir „Stanislai Sarnicii de rebus Polonorum et Lithuanorum“. Knygos daugiausia juodos ir raudonos odos, kai kurios lentiniiais apdarais.

27. Ši skyrių sudaro lenkiški rankraščiai. Jis yra pavadintas „Manuscripty Polskie“ ir susideda iš 10 tomų. Tarp rankraščių randame Strykowski kroniką ir vieną rankraštį rusų kalba. Rankraščiai taip pat įrašti į juodos ir baltos odos apdarus, 1 popieriniais apdarais, 2 visai be apdarų.

28. Į šį skyrių pateko lotyniškieji rankraščiai – „Manuscripty Lacinskie“, iš viso 7 tomai, įrašti balta ir raudona oda.

29. Šiame skyriuje randame itališkus rankraščius – „Manuscripty Wloskie“, iš viso 6 tomai, kurių 5 baltos odos apdarais, o 1 visai be apdarų.

30. Ši skyrių sudaro rankraščiai vokiečių kalba – „Manuscripty Niemieckie“. Jų yra tik 3 tomai, visi raudonos odos apdarais.

31. Paskutinį sistematinės bibliotekos katalogo skyrių sudaro įvairi kartografinė, braižinių ir raižinių medžiaga. Šis skyrius pavadintas „Mapp, Munsztukow, Fortec y inszych sztuk Abrysy“. Iš viso jų suregistruota 80 pozicijų.

Tuo ir baigiasi sistematinė Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogo dalis. Joje iš viso yra sukatalogizuota 787 tomai, dauguma jų foliantai. Iš jų didžiausią dalį sudaro įvairaus turinio knygos – 189 tomai; antroje vietoje stovi istorija – 163 tomai; trečioje vietoje – geografija – 124 tomai²⁷; ketvirtoje vietoje teologija – 104 tomai²⁸; penktoje vietoje – filologija – 81 tomas; šeštoje vietoje – teisė – 62 tomai; septintoje vietoje filosofija – 23 tomai; aštuntoje vietoje – medicina – 8 tomai ir devintoje vietoje karo mokslas – 7 tomai; pagaliau dar įvairaus turinio 26 rankraščiai.

To paties meto Biržų šakos Lietuvos arklydininko Boguslavo Radvilo Slucko bibliotekoje turinio atžvilgiu knygos grupavosi panašiai: pirmoje vietoje ėjo geografijos-istorijos veikalai – 125 tomai, antroje vietoje teologija ir filosofija – 90 tomų, trečioje vietoje klasikinių autorių, klasikinės senovės tyrimo ir humanistų veikalai – 70 tomų, toliau teisės ir valstybės mokslo – 30 tomų, medicinos ir gamtos 25 tomai ir karo mokslo 12 tomų²⁹.

Kaip matome, tiek Nesvyžiaus, tiek Biržų Radvilai, patys daug keliavę po

27 Į šį skaičių įeina ir kartografinė medžiaga.

28 Iš tikrųjų teologijos ir filosofijos knygų buvo žymiai daugiau, tik daugelis jų, kaip rašytų ne lotynų, bet kitomis kalbomis, pateko į įvairaus turinio knygų skyrių.

29 Diesch, C., Fürst Boguslav Radziwill und seine Bücherschenkung an die Königsberger Schlossbibliothek, Festschrift Georg Leyh 1877–1937, Leipzigs 1937, p. 122.

užsienius, daugiausia dėmesio skiria istorijos ir geografijos turinio knygoms, taip pat teologijos, filosofijos bei teisės mokslams. Visa tai buvo labiausia reikalinga ir kasdieniniame jų gyvenime.

Kalbos atžvilgiu Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje absoliučią daugumą sudaro knygos lotynų kalba³⁰, antroje vietoje eina knygos italų kalba, trečioje – lenkų, ketvirtoje – prancūzų, penktoje – vokiečių, šeštoje rusų ir slovėnų (?), septintoje – ispanų ir anglų. Lietuvių kalba knygų neužtikau³¹. Toks didelis įvairiomis kalbomis knygų skaičius parodo, kiek įvairių kalbų anais laikais didikų mokėta. Didelis įvairių kalbų mokėjimas Lietuvoje ir Lenkijoje krisdavo į akis ypač svetimšaliams, anuomet keliavusiems šiose valstybėse³².

Lotynų kalbos dominavimas Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje savaime suprantamas, nes anais laikais lotynų kalba buvo kultūringojo ir mokslo pasaulio kalba. Labai didelis skaičius knygų italų kalba (94 tomai sisteminėje katalogo dalyje ir 47 tomai svetimų kalbų knygų katalogo dalyje) Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje paaiškinamas tuo, jog šios šakos Radvilai savo kelionėse po užsienius paprastai vykdavo į Italiją, iš kur šių knygų ir parsigabendavo arba parsisiųsdavo. Tuo pačiu būdu atsirado ir nemažas prancūzų kalba knygų skaičius (5 tomai sisteminio katalogo dalyje ir 28 tomai svetimų kalbų katalogo dalyje). Mažą skaičių knygų vokiečių kalba galima išaiškinti tuo, jog Nesvyžiaus Radvilai buvo uolūs katalikai, todėl savo kelionėse po užsienius paprastai aplenkėdavo protestantinę Vokietiją ir vengė savo bibliotekoje komplektuoti protestantų knygas, kurių dauguma ir būdavo vokiečių kalba spausdintos. Tačiau katalikiškų vokiškų knygų randame ir Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje (7 sisteminiam kataloge ir 10 svetimų kalbų knygų kataloge).

Maždaug to paties meto protestantinės Biržų Radvilų šakos paskutiniojo atstovo Boguslovo Radvilo bibliotekoje Slucke vokiškų knygų randame dvigubai daugiau – net 40 tomų, tuo tarpu kitų mažiau: prancūziškų 22, olandų

30 Siarczyński, Fr., *Obraz wieku panowania Zygmunta III czyli obraz stanu, parodu i kraju, wystawiający religiją, obyczaję, naukę, prawa etc.*, Poznań 1843–1858, t. I, p. 183 pažymi, kad ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje didžiausias ir garsiausias privatinis knygynas buvo Radvilų biblioteka, žymi ne tik savo knygų kiekybę, bet ir kokybę; jokia kita biblioteka negalėjusi jai prilygti savo graikiškomis, hebrajiškomis ir lotyniškoms knygoms. Iš Siarczyńskiego pastabos tačiau neaišku, ar jis kalba apie Biržų, ar Nesvyžiaus Radvilų biblioteką. Aš bent savo pastabose apie 1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogų nesu pasižymėjęs, o iš atminties nebeprisimenu, kad jame būtų minimos graikų ar hebrajų kalba knygos.

31 Visiškai išsamiai šio katalogo išstudijuoti 1933 m. negalėjau dėl laiko stokos, nes buvau užsiėmęs kitu mokslo darbu, o dabar man šis katalogas neprieinamas. Ar lietuvių kalba knygų nėra ir alfabetinėje katalogo dalyje, griežtai tvirtinti negaliu.

32 Pavyzdžiui, tuo stebisi Zeillerus, M., *Neue Beschreibung desz Koenigreichs Polen und Groszherzogthums Litauen*, Ulmas, 1852, p. 46.

5, lietuvių 1, lenkų 1, čekų 1 ir italų kalba vos tik 2³³, nes Italija buvo grynai katalikiškas kraštas nedominęs protestantinių Biržų Radvilų.

Antrąją pagrindinę Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos 1651 m. katalogo dalį sudaro alfabetinis katalogas. Kaip jau aukščiau minėjau, šioje alfabetinėje katalogo dalyje surašytos knygos nėra įtrauktos į sisteminį katalogą. Į alfabetinį katalogą iš viso įrašyti 456 tomai. Knygų formatas įvairus: in folio, in quarto ir in octavo. Kaip sisteminiam kataloge, taip ir alfabetiniame vyrauja istorijos bei geografijos turinio knygos. Čia mes randame daug klasikinės senovės veikalų: Demosteną, Cezarį, Horacijų, Homerą, Herodotą, Plinijų ir kt. Tačiau šiaip alfabetiniame kataloge įtrauktos knygos įvairaus turinio ir įvairių laikų. Tarp jų randame ir Jono Dluogošo Lenkijos istoriją. Knygos rūpestingai ir gražiai įrištos į įvairių spalvų odinius bei medžiaginius viršelius. Vos kelios knygos tėra neįrištos. Toks rūpestingas knygų įrišimas, dažniausiai į brangius liuksusinius odinius apdarus, taip pat į įvairių brangių medžiagų apdarus, parodo, kokia didelė pagarba buvo reiškiamą knygai ir kaip labai rūpintasi išviršine bibliotekos išvaizda. Neįrištų knygų beveik visai nėra, o paprastais popieriniais apdaraais labai mažai teutinkame.

Kalbos atžvilgiu alfabetiniame kataloge daugiausia knygų lotynų kalba, antroje vietoje eina lenkų kalba.

Trečią Jono Hanovičiaus 1651 m. sudaryto Nesvyžiaus rūmų bibliotekos katalogo dalį apima katalogas knygų svetimomis kalbomis. Kaip jau minėjau, ši katalogo dalis nėra tobulai apdirbta, nes čia nepateko knygos, suminėtos sisteminiam kataloge. Trečiojo katalogo dalyje randame iš viso 86 tomus. Dauguma jų taip pat gražiais odiniais apdaraais, o be apdarų tik kelios knygos. Kalbos atžvilgiu šioje katalogo dalyje yra įrašyti 47 tomai italų kalba, 28 tomai prancūzų, 10 tomų vokiečių ir 1 tomas anglų kalba. Tokiu būdu ir čia vyrauja italų kalba, nemaža knygų ir prancūzų kalba.

Ketvirtą ir paskutinę 1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos katalogo dalį sudaro rankraščių katalogas. Jame iš viso įrašyti 9 rankraščiai. Tarp jų mes randame ir to meto bibliotekos savininko Aleksandro Liudviko Radvilo dienoraštį, rašytą 1611 m., kai jis dar būdamas jaunas keliavo į Italiją. Kaip jau aukščiau buvo minėta, į šią katalogo dalį nepateko rankraščiai, sužymėti sisteminėje katalogo dalyje.

33 Diesch, Fürst Boguslav Radziwill, p. 123–124. Nuostabiai mažas lenkų kalba knygų skaičius būtų paaiškinamas tuo, jog Slucko biblioteką pervežant į Karaliaučių galėjo būti nesidomima lenkiškomis knygomis, kurios galėjo būti ten ir paliktos, todėl į bibliotekos katalogą, sudarytą jau Karaliaučiuje, jos galėjo nepatekti.

Sudėję krūvon visose katalogo dalyse surašytas knygas ir rankraščius, matome, jog 1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje buvo iš viso 1338 tomai. Palyginę didžiojo Lietuvos maršalkos Aleksandro Liudviko Radvilo biblioteką Nesvyžiuje su to paties laiko Lietuvos arklydininko Boguslovo Radvilo biblioteka Slucke, matome, jog Nesvyžiaus biblioteka buvo žymiai didesnė, negu Slucko, nes pirmojoje 1651 m. buvo iš viso 1338 tomai, o antrojoje, po Boguslovo Radvilo mirties iš Slucko išvežtoje į Karaliaučių, 1671 m. buvo 428 tomai in folio³⁴. Tiesa, iš Slucko į Karaliaučių buvo pervežtos tik vertingesnės knygos, kitas paliekant Slucke savo vietoje. Po kiek laiko papildomai dar buvo pervežta 65 tomai in quarto³⁵. Tačiau net ir prileidus, jog Slucke galėjo likti, nors ir mažiau vertingų, dar antra tiek knygų, kiek buvo išvežta į Karaliaučių, kuomet vis dėlto sunku būtų tikėti, tai ir tuo atveju Nesvyžiaus biblioteka buvo nepalyginamai didesnė, negu Slucko.

Norint teisingai įvertinti ano laiko mastu ir pilnai suprasti Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos didumą ir reikšmę, reikia ją palyginti dar ir su kitomis to paties laikotarpio privatinėmis bibliotekomis Lietuvoje. Kitaip sakant, reikia atsakyti į klausimą, kokią vietą Nesvyžiaus Radvilų biblioteka XVII š. užėmė tarp kitų Lietuvos bibliotekų.

Bibliotekos Lietuvoje pradėjo kurtis tik XVI š. Jau pačioje pradžioje 1510 m. didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto Senojo biblioteka Vilniuje turėjo 71 knygą³⁶. Tiek jis pats, tiek jo žmona karalienė Bona, tiek ir jų sūnus Žygimantas Augustas buvo žymūs humanistai ir humanizmo rėmėjai. Greta kitų savo darbų, jie rūpinosi didinti ir didžiųjų Lietuvos kunigaikščių biblioteką, kuri nuolat augo. Tuo būdu 1562 m. Žygimanto Augusto biblioteka buvo pasiekusi jau 4.000 tomų³⁷. Anais laikais tai buvo nepaprastai didelė biblioteka, kurią sudaryti tebuvo įmanoma tik patiems didiesiems kunigaikščiams, turėjusiems didelius lėšų išteklius. Vėliau ši didžiulė biblioteka perėjo Vilniaus Akademijai ir nuolat augo, vis priperkant naujų knygų, o dar daugiau* įvairiems labdariams užrašant jai savo knygas. 1800 m. Vilniaus Akademijos biblioteka turėjo jau 8.680 tomų³⁸.

Kaip kitur, taip ir Lietuvoje daugiausia bibliotekų buvo prie vienuolynų, prie kapitulų ir prie katalikų bei protestantų mokyklų. Savo bibliotekų turėjo ir

34 Diesch, Fürst Boguslav Radziwill, p. 120.

35 Ten pat, p. 121.

36 Biržiška, Vcl., Bibliotekos Lietuvoje, Lietuviškoji Enciklopedija, t. III, Kaunas 1935.

37 Ten pat.

* Mašinsraštyje buvo „labiau“, taisyta ranka.

38 Ten pat.

atskiri dvasininkai, ypač vyskupai. Iš Vilniaus miesto istorijos sužinome, jog Vilniuje beveik kiekvienas vienuolynas turėjo savo biblioteką³⁹.

Dar XVI šimtmečio antroje pusėje didžiulę kelių tūkstančių tomų biblioteką yra turėjęs Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, 1580 m. savo knygas dovanojęs Vilniaus akademijai⁴⁰.

Žemaičių vyskupas Mikalojus Pacas, miręs 1619 m., visą savo turtą kartu su knygų rinkiniu atidavė jėzuitų kolegijai, Lietuvos didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus neseniai įsteigta Kražiuose⁴¹.

Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius, miręs 1630 m., Vilniaus Akademijai atidavė savo biblioteką⁴², tačiau nežinia kokio didumo.

XVI š. pabaigoje ir XVII š. pirmoje pusėje Vilniaus Akademiją dar yra apdovanoję knygomis, nors ir nežinia kuriuo kiekiu: Jurgis Radvilas⁴³, Alšėnų klebonas Lukošius Krasnodembskis⁴⁴, Vilniaus pralotas Mikalojus Decijus⁴⁵, Vilniaus klebonas Mikalojus Jasinskis⁴⁶. 1662 m. daug įvairaus turinio knygų Vilniaus Akademijai paaukojo Vilniaus kanauninkas Kazimieras Vaišnaravičius⁴⁷.

Privatinių bibliotekų Lietuvoje turėjo taip pat ir atskiri didikai bei šviesesni bajorai. Daugelis Radvilų, Chodkevičių, Sapiegų, Pacų ir kitų Lietuvos didikų buvo švietimo ir mokslo rėmėjai, įvairių mokyklų steigėjai ir globėjai. Jiems buvo dedikuojamos įvairios knygos bei brošiūros, Lietuvoje išeinančios. Tarp šviesuolių didikų pasitaikydavo net ir moterų, susidomėjusių mokslu. Tokia, pavyzdžiui, buvo XVII š. vidurio Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos savininko Aleksandro Liudviko Radvilo duktė Ona Eufemija Radvilaitė, garsėjusi savo žiniomis matematikos, ekonominiuose ir politikos moksluose⁴⁸.

39 Kraszewski, J. I., Wilno od początków jego roku 1750, Vilnius 1840–1842, t. IV, p. 82–83.

40 Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 41; Kościalkowski, St., Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie, Nauka Polska, t. V, Warszawa 1925, p. 251.

41 Siarczyński, Fr., Obraz wieku panowania Zygmunta III, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, Lwów 1828, t. II, p. 51; Kościalkowski, Z dziejów ofiarności, p. 251; Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 41.

42 Łukaszewicz, Historia szkół, t. IV, p. 41.

43 Kościalkowski, Z dziejów ofiarności, p. 251. Čia bene turima omenyje šiame darbe jau minėtas kardinolas Jurgis Radvilas, kuris, dar būdamas Vilniaus vyskupu, 1575 m., jėzuitų padedamas, Vilniuje atėmė nuo kalvinistų visus knygynus ir jų knygas liepė viešai sudeginti prie šv. Jono bažnyčios; Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 250; Łukaszewicz, Dzieje kościołów t. I, p. 52.

44 Kościalkowski, Z dziejów ofiarności, p. 251.

45 Ten pat.

46 Niesiecki, K., Herbarz Polski, Leipzig 1839–1845, t. IV, p. 459.

47 Bieliński, Uniwersytet Wileński, t. I p. 134; Kościalkowski, Z dziejów ofiarności, p. 252.

48 Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 280–281; Kotlubaj, Galerja Nieświeżka, p. 341.

Sunku būtų manyti, jog apsišvietę ir mokyti Lietuvos didikai dažnai žymūs mokslo rėmėjai, patys būtų neturėję savo privatinių bibliotekų. Tik, deja, apie jų turėtas bibliotekas labai mažai tėra užsilikę žinių, ir tos pačios paprastai būna labai skurdžios. Ligi šiol man pavyko surasti žinių arba vien tik užsiminimų apie šias privatinės Lietuvos didikų bei šviesesnių bajorų bibliotekas ar knygų rinkinius:

Kultūros istoriko *Aleksandro Brücknerio* žiniomis, 1589 m. Lietuvos gilumoje pas vieną Pacą (jo vardas nepaduodamas) tiek daug buvę knygų, jog joms jau ir lentynų trūkė⁴⁹.

Stropiai knygas rinko ir tikrai su meile atsidėjęs jomis rūpinosi XVII š. pradžioje Lietuvos Brastos vaivada Krištopas [A] Zenavičius. Įdomiame savo testamente 1611 m. jis pagarbiai rašė apie savo surinktą biblioteką Smurgonyse: „Biblioteką, kurią Dievo padedamas per visą savo gyvenimą galėjau surinkti, palieku kaip brangų kleinotą [B] tau, mielas sūnau Mikolajau, ir tavo įpėdinams, prašydamas kad jos neišdraskytumei, bet, duok Dieve, dīdintumei ir visuomet vienoje vietoje, Smurgonyse, ne išdalindamas nei skolindams, prie mūrinės kalvinistų bažnyčios (dėl ko ten iš bokšto išmūriju biblioteką) užlaikytumei, kadangi knygų daugiau yra iš teologijos; ir kai Dievui padedant sulauksi labiau subrendusio savo amžiaus, prašau tavęs ir primenu, mielas sūnau, kad tiek savo sąžinę, kaip ir savo išmintį stropiau skaitymu aštrintumei ir lavintumei“⁵⁰ [C]. Tolimesnis tos bibliotekos likimas, tačiau lieka nežinomas.

49 Brückner, *Dzieje kultury Polskiej*, t. II, p. 68.

A) Dab. Kristupas, toliau t. p.

B) Iš vok. k. – brangenybę.

50 „Biblotheka na yaką sie za pomocą Bożą za swego wieku zebrać mogł za dobry kleinoth tobie miły sinu Mikolajuy i potomstwu thwemu zostawuyę, o którą proszę, abys onę nierozrywał, ale da bog przymnażał, a zawsze na yednym w Smurgoniach /nierozdawayac ani pożyczayac/ miejscu, przy zborze murowanym, /dla czego tam ze wieży bibliotekę zmurowałem/ chował, gdyż ich więcej *in Theologia* iest, y gdy za pomocą Bożą wiek swoi dozrzalszy będziesz miał, proszę cie y napominam miły Synu, abys w pilnym czytaniu ta sumnienie swe, iako y rozum swoi ostrzył i czwiczyl“, Krupowicz M., *Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych, posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów od 1387 do 1710 r.*, Vilnius 1858, d. I p. 53.

C) Visą kritinę K. Zenavičiaus testamento publikaciją žr.: Augustyniak, Urszula. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim. Warszawa: Semper, 1992, s. 103–120. – Pažymėtina, kad U. Augustyniak, skirtingai nuo originalią rašybą išlaikiusio K. Avižonio, šaltinio tekstą sunormino, t. y. sulenkino teikdama vietoj „Biblotheca“ – „Biblioteka“, „kleinoth“ – „klejnot“ ir t. t.

XVII š. pirmoje pusėje savo biblioteką yra turėjęs Lietuvos vicestalininkas ir raštininkas Krištupas Mikalojus Sapiega, miręs 1631 m. Savo knygas jis dovanojo Vilniaus Akademijai⁵¹.

Taip pat ir Zigmanto Vazos sekretorius Adrijonas Viežbickis savo knygas buvo atidavęs Vilniaus Akademijai⁵².

To paties meto garsusis Lietuvos kancleris Leonas Sapiega, vienas šviesiausių ir mokyčiausių to laiko žmonių buvo surinkęs nemažą biblioteką, apie kurią tačiau smulkesnių žinių nebeišliko. Yra tik žinoma, kad jis savo testamentu 1632 m. visą savo biblioteką, buvusią Rožėnuose, taip pat ir visur kitur esančias savo knygas savo rūpesčiu surinktas, lygiomis padalija savo sūnums Jonui Stanislovui ir Kazimierui Leonui Sapiegoms⁵³. Ar jiedu iš tikrųjų tėvo biblioteką pasidalijo, ar ji visa perėjo vienam tik Kazimierui Leonui Sapiegai, kuris paveldėjo ir Rožėnus, sunku pasakyti. Bent apie Jono Stanislovo biblioteką jokios žinios niekur nepavyko rasti [A].

Nemažiau už savo tėvą Leoną Sapiegą knygas mėgo ir savo biblioteką rūpinosi ir Lietuvos vicekancleris Kazimieras Leonas Sapiega. Jis iš savo tėvo paveldėtą biblioteką dar labiau praplėtė, praturtino ir išugdė ligi pačios didžiausios to meto privatinės bibliotekos Lietuvoje. Jo Rožėnų biblioteka buvo tiek garsi ir turėjo tokių retų veikalų, jog net pats karalius iš jos skolino knygas. Taip Vladislovas Vaza 1640 m. liepos mėn. 10 d. savo laiške prašė Kazimiero Leono Sapiegos, kad šis paskolintų jam iš garsiosios savo bibliotekos perskaityti „opera Calimachi“, kurių niekur negalys gauti; jei jis tos knygos negalėtų paskolinti, karalius prašė leisti bent atsiųstam raštininkui ją nurašyti⁵⁴.

1644 m. Lietuvos vicekancleris Kazimieras Leonas Sapiega prie Vilniaus Akademijos savo lėšomis įkūrė teisių mokslų fakultetą⁵⁵, kuriuo ir vėliau visą laiką rūpinosi. 1655 m. liepos mėn. 30 d. savo testamentu paveldėtąją iš savo

51 Kościalkowski, *Z dziejów ofiarności*, p. 251–252.

52 Ten pat, p. 252.

53 „Biblioteka Rożańska i gdziekolwiek są księgi moje, za staraniem moim sposobione, to w równy dział mają być“ Sapiehowie, *materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, Petrapilis 1890–1894, t. I, p. 403.

A) Šiuo metu Vilniaus universiteto bibliotekoje žinomos keturios knygos su J. S. Sapiegos, paveldėtąją Ružanų bibliotekos dalį tikriausiai išvežusio į savo dvarus Slanime ir Liachovičiuose, nuosavybės įrašais. Vėliau visos jos kartu su tėvo ir brolio Kazimiero Leono knygomis susijungė draugėn kaip testamentinė Kazimiero Leono Sapiegos donacija Vilniaus jėzuitų akademijai, žr. Braziūnienė, *Alma. Bibliotheca Sapiehana – europinės LDK kultūros veidrodys*. Iš *Bibliotheca Sapiehana*. Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: *Katalogas*. Vilnius: LTTI, 2010, p. XII.

54 Kognowicki, K., *Życia Sapiehow y listy od monarchów książąt i różnych panujących do tychże pisane*, Vilnius–Varšuva 1792, t. III, p. 305.

55 Baliński, M., *Dawna Akademia Wileńska 1579–1803*, Petrapilis 1862, p. 146.

tėvo ir savo triūsų surinktą didžiulę Rožėnų biblioteką jis užrašė Vilniaus Akademijai. Tame jo testamente skaitome: „Jei dar gyvas būdamas Rožėnų biblioteką ir visas knygas pats iš karto neatiduočiau, tai man mirus jo malonybė Vitebsko vaivada (Povilas Jonas Sapiega) privalo jų malonybėms tėvams jėzuitams, gyvenantiems prie Vilniaus Akademijos, nusiųsti ir atiduoti, kad ten ji ir liktų naudojimui, neperkeliant tų knygų į kitas kolegijas“⁵⁶. Vilniaus Akademijai dovanotoji Kazimiero Leono Sapiegos biblioteka turėjo net 3.000 su viršum tomų⁵⁷. Joje ypač daug buvo teisės mokslų knygų. Ji Vilniaus Akademijai iš tikrųjų ir buvo perduota 1661 m.⁵⁸, jau po Kazimiero Leono Sapiegos mirties. Prie Akademijos bibliotekos iš jos buvo sudarytas atskiras skyrius, pavadintas „Sapiegos Biblioteka“, turėjęs ir atskirą savo katalogą.

XVII š. pirmoje pusėje didelę Biblioteką yra turėjęs Biržų ir Dubingių kunigaikštis, Lietuvos laiko etmonas ir Vilniaus vaivada Krištopas Radvilas, miręs 1640 m., didelis Lietuvos kalvinistų globėjas, Kėdainių ir Slucko kalvinistų mokyklų įkūrėjas. Galbūt kiek ir perdėtu vieno bendralaikio teigimu, jo biblioteka susidėjusi net iš kelių tūkstančių tomų. Taip 1641 m. sausio mėn. 22 d. Vyžainių bažnyčioje per egzėkvijas pasakytame laidotuvių pamoksle Jonas Fridrichas Starckis pažymi⁵⁹, jog Krištopas Radvilas, dar mažas būdamas, jau tiek buvo pramokęs graikiškai, kad lengvai suprasdavo ta kalba knygas; paaugęs studijavo religiją etiką, politiką, istoriją ir matematiką, labai mėgo mokslą, ypačiai skaityti knygas ir visuomet prie savęs laikydavo mokytus ir išmintingus vyrus („doctos, prudentesque viros in familia sua perpetuo habuit atque audivit“). Begirdamas jo dorybes, toliau tas pats pamokslininkas mini, kad Krištopas Radvilas daugiausia Frankfurte prisipirko ir parsisiųsdino vis naujai išleidžiamas knygas, kurių įsigijo tiek, kad jo biblioteka išaugo net ligi kelių tūkstančių tomų („ut ad aliquot voluminum millia in bibliotheca conspicerentur“). Galimas dalykas, kad pagrimuose įsismaginęs pamokslininkas

56 „Bibliotekę Rożańską i księgi wszystkie, jeślibym za żywota swego nie oddał sam razem, za zejściem moim Jegomość pan Wojewoda Witebski ma Ichmość OO.S.J. przy akademji Wileńskieij mieszkającym odesłać i oddać, by tam in usu zostawały, do inszych Kolegiów tych Ksiąg nie przenaszając“, iš Lietuvos Metrikos cituojama knygoje Sapiehowie, t. II, p. 253. Plg. Łukaszewicz, *Historia szkół*, t. IV, p. 24.

57 Kognowicki, *Życia Sapiehów*, t. III p. 94; Łukaszewicz, *Historia szkół*, t. IV, p. 41; Kościalkowski, *Z dziejów ofiarości*, p. 252; Baliński, *Akademia Wileńska*, p. 149.

58 Kościalkowski, *Z dziejów ofiarości*, p. 252.

59 *Sermo Funebris Inclytae Memoriae Christophori Radziwił Ducis Birzarum et Dubinkorum Sacri R. I. Principis, Palatini Vilmensis et exercituum M. D. Lithuaniae Generalis etc. etc. Principis incomparabilis in exsequiis ejusdem celebrandis Wysuni Lithvanorum die 22. Ianuarij Anni MDCXLI oblatu a Ioh. Friderico Starckio, Elbingas 1641.*

kiek ir padidino Krištupo Radvilo bibliotekos tomų skaičių, kurį net ir gerokai sumažinus, vis dėlto turi likti nemažas knygų kiekis.

Kuriame Radvilų dvare ši biblioteka buvo laikoma, sunku pasakyti. Pamokslininkas to neužsimena, o kitur apie tą biblioteką jokių žinių neradau. Būtų galima manyti, kad ji buvo laikoma Biržuose, nes pats Krištopas Radvilas ypač ten mėgdavo gyventi. Tačiau griežtai to teigti negalima, nes tam nėra tvirto pagrindo⁶⁰. Koks buvo tolimesnis tos bibliotekos likimas, irgi nepavyko susekti. Netenka abejoti, kad po Krištupo Radvilo mirties kartu su jo brangenybių rinkiniu tą biblioteką bus paveldėjęs jo sūnus, garsusis Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas, 1655 m. Kėdainių sutarties autorius. Tačiau ir iš jo laikų neteko rasti žinių apie šią biblioteką⁶¹. Kadangi Jonušo Radvilo turtą vėliau paveldėjo jo pusbrolis Boguslavas Radvilas, Lietuvos arklidininkas, savininkas garsiosios Slucko bibliotekos, 1671 m. pervežtos į Karaliaučių, tai būtų galima spėti, jog bent dalis jo dėdės Krištupo Radvilo surinktų knygų galėjo patekti ir į Slucką ir čia sudaryti pagrindą Boguslavo Radvilo bibliotekai.

Maždaug iš to paties laiko, kaip apie Krištupo Radvilo biblioteką, randame žinių ir apie Vilniaus vaivados Jonušo Skumino Tiškevičiaus, mirusio 1642 m., gana turtingą knygų rinkinį. Yra žinoma, kad jis mirdamas paliko įvairių svarbių ir brangių knygų ir kad jo biblioteka buvusi mažiausia 30.000 auksinų vertės⁶². Tačiau vien iš tos įkainojimo sumos labai sunku dabar būtų besuvokti, kokia didelė galėjo būti minėtoji biblioteka.

Vėlyvesnis Vilniaus vaivada Krištopas Chodkevičius, miręs 1652 m., irgi yra turėjęs savo biblioteką, kurios apimtis ir pobūdis nėra žinomi⁶³.

Jau aukščiau buvau minėjęs, kad su Krištupo Radvilo mirtimi 1640 m. dingsta ir jo turėtos bibliotekos aiškūs pėdsakai, nors ir netenka abejoti, kad ją bus paveldėjęs jo sūnus didysis Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas, vienas žymiausių biržiškių Radvilų šeimos atstovas. Jis irgi buvo vienas žymesnių švietimo globėjų Lietuvoje, savo dvare Kėdainiuose protestantų knygoms

60 Yčas, J., Biržai, tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė, Kaunas 1931, visai nemini jokios Biržų pilies bibliotekos. Matyti, rašydamas Biržų istoriją, jis irgi nebuvo suradęs jokių žinių apie XVII š. pirmoje pusėje kuria nors Biržuose buvusią Radvilų biblioteką.

61 Kotlubaj, Życie Janusza Radziwiłła, Vilnius–Vytebskas 1858, Jakubėnas, P., Kunigaikštis Janušas Radvilas /1612–1655/, Biržai 1927, kaip ir kiti autoriai, nieko nemini apie Jonušo Radvilo biblioteką. Iš Krištupo Radvilo paveldėtą brangenybių rinkinį mini Łoziński, Życie polskie, p. 16.

62 „Księżgi różne wielkiej wagi i wielkiego szacunku i bibliotekę najmniej na 30.000 zł. Szacowaną“, Łoziński, Życie polskie, p. 23.

63 Apie Krištupo Chodkevičiaus biblioteką užsimena Siarczyński, Obraz wieku Zygmunta III, obraz stanu, t. I p. 183.

spausdinti įkūrė kalvinistų spaustuve⁶⁴, gi savo įsteigtąją Zabludovo dvare seminariją ne tik išlaikė savo lėšomis, bet aprūpino ir biblioteka⁶⁵. Kad Jonušas Radvilas yra turėjęs ir savo privatinę biblioteką, pavyko rasti tiesioginių įrodymų. Taip 1653 m. rugsėjo 27 d. savo laiške Kėdainių administratoriui Laurynui Kochanskiui jis rašė pasiuntęs iš Dancigo per Vilniaus miestietį Wolfgangą Kriegerį vieną vežimą su trimis dėžėmis, kurių viena buvusi prikrauta knygų, antroji – mažų paveikslų, o trečioji – didesnių paveikslų; antrą vežimą jis pasiuntęs su auksinėmis ir sidabrinėmis monetomis, kurios jam buvusios kaldinamos Hamburge⁶⁶. Šitame savo laiške jis liepia teirautis apie iš Dancigo pasiųstuosius daiktus, bijodamas kad jie nežūtų, nes jie jam kainavę daugiau negu 10 milijonų.

Užgriuvus Lietuvą įvairioms nelaimėms ir vykstant ypačiai sunkiam karui su Maskva, kurios kariuomenė vis gilyn veržėsi į kraštą, didysis Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas 1654 m. lapkričio mėn. 12 d. laiške tam pačiam Kėdainių dvaro administratoriui davė šių nurodymų: „Bibliotekos neliesti, bet turėti paruoštus kubilus, statines, dėžes; jei, saugok Dieve, kas įvyktų, o daiktus iš Raudondvario tektų išvežti, kad būtų galima ir biblioteką iškelti“⁶⁷. Be abejonės, dėl nelaimingų to meto Lietuvai karų Jonušo Radvilo biblioteka nemažai nukentėjo. Kiek labai jis buvo prie jos prisirišęs, liudija nors ir ta aplinkybė, jog jau traukdamasis iš Lietuvos jis kartu su savimi vežėsi ir knygas bei kitus savo turėtus kultūros ir meno turtus. Sąrašė daiktų, likusių po Jonušo Radvilo mirties 1655 m. Tykocine, pirmoje eilėje minimos net 28 dėžės su jo archyvu, privilegijomis, popieriais, dokumentais, raštais ir biblioteka. Tarp jų viena didelė vežiminė dėžė buvo su senomis ranka rašytomis knygomis, keturios dėžės spausdintų knygų ir aštuonios dėžės su paveikslais⁶⁸. Jau vien šie duomenys leidžia įžvelgti Jonušo Radvilo bibliotekos didumą, nors, be abejo-

64 Jakubėnas, Janušas Radvilas, p. 28; Łukaszewicz, *Dzieje kościołów*, t. IV, p. 26; Kotlubaj, *Życie Janusza Radziwiłła*, p. 216.

65 Jakubėnas, Janušas Radvilas, p. 28.

66 „Ze Gdańska już tam mi jedną furą przez Wolfganga Krygiera, mieszczanina Wileńskiego, jedną furę, trzy skrzynie: jedna z xięgami, druga z obrazami małemi, trzecia z obrazami większemi; drugą zaś furą z monetą złotą i srebrną, co mi ją robiono w Hamburgu“, *Археологический Сборник документов относящихся к истории Слверозападной Руси издаваемый при Управлении Виленскаго Ученнаго Округа*, Vilnius 1870, t. VIII, p. 368. A) Leidinio rusų k. duomenys įrašyti ranka, gali būti, paties autoriaus ranka.

67 „Biblioteki nieruszać, ale mieć kadzie, beczki, skrzynie z potrzebą, gdyby uchował Boże co nastąpiło, a rzeczy z Czerwonego Dworu uwozić przyszło, żeby i bibliotekę wybieść“, ten pat, t. VIII, p. 371. Be to, jis liepia paskubinti pervežimą varpo, Karaliaučiuje nupirkto už 12.000 auksinų, tuo reikalu įsakydamas paruošti ir padirbinti laivus, ten pat, p. 371.

68 Kotlubaj, *Życie Janusza Radziwiłła*, priedai, p. 420.

nės, tokiais neramiais laikais jis su savimi galėjo vežtis ne visą, bet tik likučius savo bibliotekos arba tik vertingesnes jos knygas.

Reikia manyti, kad Jonušo Radvilo pusbrolis Lietuvos arklidininkas Boguslovas Radvilas, kiek vėliau paveldėjęs Jonušo, tiesa, jau gerokai priešų išplėstus, dvarus ir turtus, bus perėmęs ir bibliotekos likučius. Boguslovo Radvilo biblioteka irgi buvo viena didžiausių privatinų bibliotekų to meto Lietuvoje. Kaip jau minėjau, ji buvo laikoma jo dvare Slucke ir po jo mirties⁶⁹, vykdamas jo 1668 m. gruodžio mėn. 27 d. testamentą, 1671 m. buvo pervežta į Karaliaučių ir atiduota Karaliaučiaus pilies bibliotekai. Ten buvo pergabenta 428 tomai in folio, o kiek vėliau dar 65 tomai in quarto⁷⁰. Kadangi Karaliaučiaus pilies biblioteka ir taip buvo turtinga knygomis, tai Slucko bibliotekos pervežimą į Karaliaučių vykdęs bibliotekininkas Martinas Silvestras Grabe savo nuožiūra iš Slucko atrinko tik 493 vertingesnius toms, kitas knygas palikdamas vietoje. Kiek jų liko Slucke, nebeliko jokių žinių. Iš pervežtųjų į Karaliaučių Slucko bibliotekos knygų prie Karaliaučiaus pilies bibliotekos buvo sudarytas atskiras skyrius, vadinamas „Bibliotheca Radziviliana“, kuriam 1673 m. buvo paruoštas ir atskiras katalogas⁷¹. Tokios didelės bibliotekos išvežimas iš Lietuvos valstybės ribų sudarė didelį nuostolį kultūriniais Lietuvos turtams.

Be didžiosios Slucko bibliotekos, Lietuvos arklidininkas Boguslovas Radvilas yra turėjęs knygų ir kituose savo dvaruose. Kadangi jis beveik nuolat gyvendavo Rytprūsijoje (kurių jis buvo administratorius, paskirtas savo giminaičio Brandenburgo kurfürsto, daugiausia laiko praleisdamas Karaliaučiuje, tai ir čia jis turėjo savo knygų. Jo Karaliaučiaus kabinete buvusių knygų, rankraščių ir raižinių originalinis sąrašas yra išlikęs kunigaikščių Čartoriskų bibliotekos archyve Krokuvoje⁷². Jis buvo sudarytas Karaliaučiuje 1662 m. rugsėjo mėn. 19 d. Iš jo sužinome, kad greta labai turtingų ir puošnių gin-

69 Jis mirė 1669.XII.31 netoli Karaliaučiaus, Kothubaj, Galerja Nieświeżka, p. 176.

70 Diesch, Fürst Boguslav Radziwill, p. 120–121.

71 Tos bibliotekos ir katalogo aprašymas ten pat, p. 117–128.

72 Regestr Xiąg y Abrysow w Kabinecie Xcia JeMsc będących, Čartoriskų archyvas Krokuvoje, rankraštis Ms. 2247, dok. 17. Jame minima: 1. Boguslovo Radvilo 1648–1652 m. laiškų dienynas. 2. Bylių dėl kunigaikščio dvarų nuorašų knyga. 3. 1635 m. Krištupo Radvilo dienoraštis. 4. Prūsų kunigaikštystės teisių ir privilegijų rinkinys /spausdinta knyga/. 5. Krištupo, Jonušo ir Boguslovo Radvilų rašytas dienoraštis. 6–7. Dvi didelės tekos (iš lenkų k. aplankai, rinkiniai), kuriose buvo įvairių užsienio rūmų, įvairių Lietuvos miestų ir įvairių kautynių bei asmenų raižiniai. 8. Teatrum Orbis Terrarum. 9. 8 įvairių Radvilų dvarų planai ir įvairių pasaulio vietų žemėlapiai. 10–11. Pora genealoginių Radvilų šeimos rankraščių. 12. Radvilų ir kitų Lietuvos ir Lenkijos didikų raižinių knyga. 13. Įvairių Radvilų šeimos asmenų ir kautynių paveikslų knyga. 14. Didelė knyga su įvairių miestų, daugiausia Prūsų, planais. 15. Keli Kėdainių ir kitų Radvilų dvarų planai. 16. Pora epitafijų rankraščių. 17. Gražus rankraštis su įvairių didikų herbais ir 18. Stalčius įvairių Boguslovo Radvilo antspaudų.

klų, Boguslovo Radvilo kabinete Karaliaučiuje dar buvo kelios knygos, keli rankraščiai, įvairūs planai, žemėlapiai ir raiziniai. Knygos ir rankraščiai buvo gražiai įrišti į įvairių spalvų odinius ir aksominius apdarus.

XVII š. viduryje biblioteką yra turėjęs Dirvėnų tėvūnas ir Tauragės seniūnas Vaitiekus Vazinskis. Jo 1658 m. rugsėjo mėn 15 d. Tryškiuose surašytame judomo turto sąraše, pridėtame prie jo testamentu, randame gana daug pasaulinio turinio knygų. Čia minima: Lenkijos konstitucijos; Piaseckio kronika; Livonijos bylų rankraščiai; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo pasiuntinybės į Maskvą reliacijos; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo Šventosios Romos imperijos aprašymo; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo Lenkijos karalių ir Turkijos sultonų sutarčių; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo Gustavo panygyriko; ranka rašyta knyga, prasidedanti nuo karaliaus atsakymo Livonijos kariuomenės pasiuntiniams. Visos tos knygos in folio. Toliau seka ranka rašyta knyga in quarto, prasidedanti nuo etmono Karolio Chodkevičiaus laiško karaliui Zigmantui Vazai; ranka rašyta knyga in quarto, prasidedanti nuo rusiško dvasiško pamokymo nuorašo; ranka rašyta knyga in folio, prasidedanti nuo eilėraščių Vladislavo Vazos išrinkimui paminėti; senas breviorius, paveldėtas dar iš tėvo; Jono Sulikovskio Lenkijos istorijos komentarai; Jokūbo Sobieskio Chotimo karo komentarai ir įvairūs kalendorėliai su užrašais nuo 1632 m.⁷³ Dauguma Vaitiekaus Vazinskio rankraščių ir knygų buvo įrišti į raudonos, baltos, juodos ir pilkos odos arba į balto, žalio ar raudono pergamento apdarus.

73 „Regestr xiąg, ktore sie j. m. panu bratu, panu staroscie, dostać maią; constitucie wszyskie Coronne y Kronika Piaseckiego; xięga pisana spraw inflantskich w czerwoney oprawie w skurzaney; xięga pisana w bialej oprawie pergaminowey, w ktorey początek od rellacii poselstwa moskiewskiego; xięga pisana w bialej oprawie w skurzaney, ktorey początek ab ordine Sacri Romani Imperii; xięga pisana w zieloney oprawie pargaminowey, ktora sie poczyna a pactis regum Poloniae cum imperatoribus turcarum; xięga pisana w czerwoney oprawie pargaminowey, ktora sie poczyna a panagirico Gustavi; xięga pisana w czerwoney oprawie w skurzaney, ktory początek od responsu kro. j. msci posłom woyska inflanskiego. Te wszyskie xięgi in folio. Xięga pisana in quarto /w/ oprawie czerwoney w skurzaney, poczyna sie od listu Carola Chotkiewicza, hetmana, pisanego do kro. j. msci Zygmonta Trzeciego. Xięga pisana in quarto w oprawie czarnej w skurzaney, ktory początek od kopii pouczenia ruskiego duchownego. Xięga pisana in folio w oprawie szarej w skurzaney, ktorey początek od wierszow ne electią kro. j. msci Władysława Czwartego. Officium Beate Marie Virginis w capie opravne, stare, ktore mi sie po nieboszczyku j. m. panu oycu dostało. Joannis Sulikowski Commentarium rerum Polonicarum. Jacobi Sobieski Commentarium belli Chotinensi. Minucie rozne ab anno tysiąc szesc seth trzydziestego wtorego, ktorych rozne notacie“, 1660 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1660.III.15 įrašas eil. nr. 57, l. 135a, Vytauto Didžiojo Universiteto Biblioteka Kaune, rankraščių skyrius.

A) Žemaičių pilies teismo knygos dabar saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Daugiau apie V. Vazinskio knygų rinkinį, atitekusį broliui Jeronimui Vazinskiui, Tirkšlių seniūnui, žr.: Arvydas Pacevičius. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. Žemaičių bibliofilas. Nr. 2 (2000), p. 7.

Ši biblioteka įdomi tuo, jog joje randame daug pasaulinio turinio knygų bei rankraščių, ypačiai iš Lietuvos ir Lenkijos istorijos [A].

Iš kitų žymesnių bajorų XVII š. biblioteką dar yra turėjęs Vitebsko vaivada Jonas Antanas Chrapovickis, anksčiau buvęs Smolensko pakamorė. Jis savo biblioteką, nežinia kokio didumo, laikė Smolenske. Jį prijungus prie Maskvos, jo biblioteka ten ir pasiliko, kaip matyti iš jo dienoraščio 1672 m. rugpjūčio mėn. 30 d. įrašo: „Šiandieną rašiau į Smolenską broliui p. Jurgiui dėl ten pasilikusios mano bibliotekos“⁷⁴.

Pagaliau savo biblioteką dar turėjo bajoras Steponas Vainilavičius Boryšyno dvare. Ossolinskių bibliotekos archyve Lvove esu aptikęs 1677 m. vasario mėn. 7 d. kunigo Mykolo Vainilavičiaus pakvitavimo originalą, kuriuo jis pakvituoja iš Stepono Vainilavičiaus Boryšyno dvaro bibliotekos pasiskolinęs 8 knygas, jam reikalingas Naugarduko pakamorės laidotuvėms panegyrikui parašyti⁷⁵.

Tai ir visos privatinės bibliotekos, apie kurias man pavyko surasti nors šiokių tokių žinių ar užsiminimų ligi XVII-jo šimtmečio 80-ųjų metų. Iš šitų pastabų tenka prieiti išvadą, jog XVII š. privatinės bibliotekas Lietuvoje yra turėję tik šviesuoliai, žymiausi didikai ir kai kurie apsišvietę bajorai, iešką aukštesnės dvasinės kultūros, pasireiškiančios raštijoje⁷⁶. Tuo būdu dar XVII š. privatinės bibliotekos Lietuvoje buvo retas dalykas. Jos, surinktos savo krašte bei supirktos užsieniuose, buvo tik išimtys. Retai tepasitaikydavo didikų ar bajorų, kurie su meile, sistemingai ir su aiškiu tikslu būtų kūrę bibliotekas. Net priešingai, kartais susiduriame su faktais, kad jau su dideliu vargu surinktos bibliotekos

74 „Pisalem dziś do Smoleńska do P. Jerzego z strony biblioteki moiej tam pozostaley“, Chrapowicki, J. A., *Dyaryusz*, wyd. J. Rusiecki, Varšuva, 1845, p. 305.

75 Tos knygos buvo: 1. *Monomachia pro defensione fidei SSmae Trinitatis*. 2. *Opera Senecae*. 3. *De philosophia Jouellii Canapicii*. 4. *Thesaurus politicorum Agnorismorum*. 5. *Biblia Sacra non integra*. 6. *Joones Ecclehier de secretu*. 7. *La Luccà del Moni* ir 8. *Conuiualis apparatus*. Ossolinskių Archyvas Lvove, rankraštis Ms. 5411, p. 119–120.

76 Brückner, *Dzieje kultury Polskiej*, t. II, p. 199 mano, jog Lietuvos ir Lenkijos valstybėje mokslu labiausiai rūpinosi miestiečiai. Esą tik miestuose susidarė didesnės bibliotekos. Kiek ši nuomonė teisinga Lietuvai, tuo tarpu dar sunku pasakyti, nes miestų gyvenimas Lietuvoje iš viso dar mažai tėra ištirtas. Tačiau netenka abejoti, kad ir Lietuvoje kai kurie šviesuoliai miestiečiai yra turėję savo bibliotekų. Taip yra žinomas 1649 m. Vilniaus burmistro Stepono Lebedevičiaus bibliotekos inventorių /Акты издаваемые Виленского Археогрaфического Комиссiею для разбора древнихъ актовъ (rusiško leidinio duomenys gali būti įrašyti autoriaus ranka – R. S.), Vilnius 1878, t. IX, p. 479–485/. Jame yra minimos iš viso 94 knygos, kurių dauguma lotyniškų, 12 rusiškų, 5 lenkiškos. Didžiausią grupę sudaro religinės knygos. Šiaip biblioteka gana įvairi, turi po kelias knygas ir iš filosofijos, ir klasikinės literatūros, kelionių aprašymų, žodynų, net medicinos knygų. Tačiau nereikia išleisti iš akių tos aplinkybės, jog tai buvo tik miestiečio turtuolio knygynas.

lengvapėdiškai buvo naikinamos. Katalikybės kovų su protestantizmu sukūryje religinė polemika buvo išugdžiusi plačią literatūrą, kurią skaitė ir bajorai. Tačiau gana dažnai jų sūnūs, perėję kiton tikybą, patys sudegindavo savo tėvų surinktas knygas. O smulkiajai bajorijai knygos iš viso būdavo tik nereikalinga prabanga⁷⁷. Dar ir XVIII š. bajorai nedaug dėmesio teskyrė bibliotekoms⁷⁸.

Jei jau retas kuris didikų ar šviesesnių bajorų teturėjo savo privatinę biblioteką, tai ką jau bekalbėti apie eilinių bajorų masę. Visa materialinė to meto bajorų prabanga toli gražu buvo didelėj disproporcijoj su dvasinio gyvenimo turtais. Negalima tvirtinti, jog bajoruose nesireiškė aukštesnės kultūros troškimai. Tačiau paprastai jie pasireiškėdavo tik materialinės kultūros kėlime, bent puikiu didikų rūmų statymu ir prabangiu jų įrengimu bei išpuošimu. Kai kada didikų rūmuose randame dar tapybos, skulptūros ir raižybos bei kitų meno kūrinių, tačiau be galo retai dėmesys tebuvo kreipiamas į knygas. Taip įvairiomis progomis galime susidurti su to meto daugelio bajorų dideliais turtais, rečiau su įvairios vertės meno dalykais /nors ir su brangiais papuošalais, vertinant juos iš meninės pusės/, bet nepaprastai retai teužtinkame nors ir mažus knygų rinkinius. Dar retesni tarp bajorų pasitaiko tikri knygų ir mokslo mėgėjai. Aniems laikams tai buvo visai suprantama, nes bajorai labiau buvo dvarininkai, bet ne mokslo žmonės. Jau minėtu būdingu kultūros istoriko Łozińskiego palyginimu, bajorai daugiau turėdavo arklių, negu knygų. Pagaliau ir grynasis menas labiau buvo vertinamas iš materialinės, negu iš idealinės pusės. Daugiausia tiek jis tebuvo reikalingas, kiek jo kūriniais galima buvo papuošti bažnyčias ir savo gyvenamuosius namus.

Kad šitokia pažiūra nėra perdėta, neginčijamai įrodo to meto bajorų bei jų dvarų judomojo turto inventoriai ir testamentai. Šios rūšies dokumentų jau daug yra išspausdinta, bet dar daugiau jų guli įvairiuose archyvuose. Testamentuose ir inventoriuose užtinkame nepaprastai daug aukso, deimantų, įvairių brangakmenių, sidabro ir pasakiškai brangių rūbų, kailių, baldų, aukso ir sidabro dirbinių, papuošalų ir blizgučių. Brangių daiktų galime užtikti net ir pas vidutinį bajorėlį, tačiau kokie nors paveikslai ar skulptūros kūriniai randami tik pas didikus. Tačiau ir jie tėra lašas jūroje prieš begalę praktiškosios

77 Brückner, *Dzieje kultury Polskiej*, t. II, p. 199. Iš vėlesnio laikotarpio įdomų bibliotekų naikinimo pavyzdį mini Łoziński, *Życie polskie*, p. 23; XVIII š. antroje pusėje Nestoras Sapięga iš Paryžiaus rašė savo motinai laišką, prašydamas, kad ji lieptų pagal svorį parduoti jo šeimos bibliotekos „senus popiergalius“ /„kazala sprzedac na wage stare szpargaly“/, nes jis Paryžiuje susidaręs sau naują biblioteką.

78 Jonas Klemensas Branickis savo puikių Baltstogės rūmų arklidėse laikė 200 arklių, o bibliotekoj teturėjo tik 170 tomų, Łoziński, *Życie polskie*, p. 23.

prabangos daiktų, kaip paaukuotų ar sidabruotų indų, baldų įvairių papuošalų, rūbų, kurių pavadinimų šiandieną jau nė suprasti nebegalima. Pagaliau sunku šiandien būtų tuos visus turtus vertinti kaip ekonominės bajorų gerovės rodiklį, nes iš tikrųjų tai buvo vėžys, naikinęs visą žemės ūkį: paprastai sunkiomis baudžiovomis iš žemės ūkio išspausť pinigų nebeužtekdamo bajorų prabangos išlaidoms padengti, kas stūmė juos į skolas ir smukdė žemės ūkį.

Man yra tekę peržiūrėti daugybę įvairių testamentų ir dvarų bei bajorų turto inventorių, kuriuose kuo smulkiausiai surašomas visas jų turtas, neaplenkiant nė kokios nors suplyšusios kepurės arba paskirų sagų („guzų“), bet paprastai nė žodžio nerasdavau apie knygas, kurios tik išimtinai retais atsitikimais te-užtinkamos. Prof. K. Jablonskis Istorijos Archyvo I tome yra paskelbęs apie pusantro šimto XVI š. Lietuvos dvarų inventorių, ir tik dviejuose jų, neskaitant dar poros bažnytinių, randame minint knygas: 1596.I.23 Rosčių dvarelyje, Veliuonos valsčiuje, randame lentynėlę knygoms, kurioje tėra tik lenkiška spausdinta postilė, suplyšęs katekizmas ir sena spausdinta lietuviška maldaknygė⁷⁹; o 1600.X.17 Kraukėnų dvare, Upytės pavietye, randame įvairių bylų ir kažin kokią konfederacijos knygutę⁸⁰. Taip pat veltui ieškotum ir kituose, jau paskelbtuose, įvairių Lietuvos dvarų XVI ir XVII š. inventoriuose, jei neminėti / ir tai labai retai užtinkamų/ bažnytinių knygų bažnyčių inventoriuose⁸¹.

Nemažai man teko peržiūrėti ir dar niekur nespausdintų inventorių, bet ir juose paprastai knygos neminimos⁸², o jei išimties keliu ir pavyko rasti vieną

79 „...паличка для книгъ, на тои палище постилля полска друкована, катехизмъ подарты, молитвы литовские друкованные стапе“ (tekstas kirilica gali būti įrašytas autoriaus ranka – R. S.), Jablonskis, K. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, Istorijos Archyvas, Kaunas 1934, t. I, p. 404.

80 „...xiązeczki jedne confederatii“, ten pat, p. 551.

81 Žiūr. Акты Виленской Археографической Комиссии, т. XIV, Инвентари имлний XVI-го столетия, Vilnius 1888 ir t. XXV, Инвентари и разграничительные акты, Vilnius 1898. (Tekstas kirilica šioje išnašoje gali būti įrašytas autoriaus ranka – R. S.).

82 Pvz., 1651.VI.22 ilgame įvairiausių brangenbių sąrašė, pridėtame prie Betygalos dvaro savininko Andriaus Burbos testamento, kuriame greta brangenbių surašomas visas jo judomasis turtas, puošnūs rūbai, ginklai, namų apyvokos daiktai, pakinktai, gyvuliai, vekseliai ir kiti daiktai, neišskiriant nė senų katilų, neminima nė viena knyga, 1652–1653 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1652.VIII.28 įrašas eil. nr. 192, V. D. Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyrius. Andriui Balaševičiui Sviderskiui mirus, 1660.II.2 Dobitino dvare, Veliuonos valsčiuje, sudaryto įvairaus turto /rūbų, namų apyvokos daiktų, aludės įrankių, javų, galvijų ir kt./ sąrašė minimos trys dėžutės su bylomis /„szkatuł trzy okowanych w ktorych spraw nie mało“, tačiau nerandame nė vienos knygos, 1660 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1660.II.12 įrašas eil. nr. 47, V. D. Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyrius. Gana daug turto randame ir Slanimo pakamorės Mikalojaus Šemeto dvare Vepriuose po jo mirties 1660.VII.9 sudarytame judomojo turto sąrašė, bet čia neminima nė vienos knygos, ten pat, 1660.VIII. 15 įrašas eil. nr. 151. Daug inventorių, kuriuose neminima nė viena knyga, taip pat ir tokių testamentų, galima rasti kiekvienoje kurio nors pavietyo pilies ar žemės teismo knygoje.

kitą užsiminimą apie knygas, tai paprastai tik pačioje inventoriaus pabaigoje. Štai kelios ištraukos iš tokių inventorių.

Balčių dvaro, Viduklės valsčiuje, savininkės Agripinos Andrienės po mirties likusių daiktų 1652.VII.27 sąrašė, išvardijus visą jos likusį turtą, neužmirštant nė 10 sūrių, medaus gorčiaus ir dviejų gorčių miltų, paminėta viena jos postilė ir dvi pasiskolintos maldaknygės⁸³.

Tendžiogalos valsčiaus bajoro Zigmanto Gorskio 1653.IV.27 d. daiktų sąrašė, pridėtame prie jo testamentu, randame daug brangenybių, papuošalų, brangių indų, auksu ir sidabru išpuoštų rūbų ir ginklų, brangių baldų bei pakinktų ir daug įvairaus turto. Sąrašas toks smulkus, jog į jį įrašoma net pora uolekčių gelumbės, bet iš knygų randame tik dvi: vienas giesmynas ir viena postilė. Sąrašė pažymėta, jog postilė paskolinta kunigui Karvikovskiui, kuriam, matyt, irgi tiek tesirado su knygomis⁸⁴ [A].

Geišiškių, Klusių, Klisiškių ir Padubysio dvarų, Raseinių valsčiuje, ir Tautkiškių dvarelio, Viduklės valsčiuje, savininko Jono Geišo 1660.IV.10 d. judomojo turto sąrašė, surašytame Šiaulėnuose, greta puošnių ir prabangių rūbų, baltinių, indų bei ginklų randame vieną lenkišką postilę ir vieną lenkišką statutą su konstitucijomis⁸⁵.

Jei kuris bajoras išimties atveju ir turi kokią knygą, tai ji paprastai religinio turinio. Pasaulinio turinio knygos dar rečiau teuztinkamos. Kad anais laikais ne kiekvienam eiliniam bajorui knyga buvo prieinama, neginčijamai parodo to meto inventoriai ir testamentai. Atsižvelgiant į tai, jog knygos dėl savo retumo buvo brangus dalykas, negalima prileisti, kad jos galėjo būti nepamintetos testamentuose, inventuriuose, įvairiuose dovanojimo aktuose ir kituose dokumentuose, kuriuose išskaičiuojamas bajorų turtas. Taigi šiekia tokia dvaro bibliotekėlė buvo be galo retas dalykas. Iš tikrųjų bajorų dvarų bibliotekos Lietuvoje ėmė kurtis tik XIX š., dėl Vilniaus universiteto sukulto didelio lituanistinio sąjūdžio įtakos ir iš viso smarkiau pradėjus kilti švietimui Vilniaus universiteto veikimo laikotarpyje, daugiausiai 1831–1863 m.⁸⁶

83 „...xsiąg postyla jedna, Arfa jedna, roza jedna, te oboie Xięgi odemnie Sobolewskiego / inventoriaus surašytojo/ są dane nieboszcze“ 1652 – 1653 m. Žemaičių pilies teismo knyga, 1652.VIII.5 įrašas eil. nr. 188, V. D. Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyrius.

84 „...kancyonał y postilę, ktora jest u xiendza Karwikowskiego“, ten pat, 1653.IV.29 įrašas eil. nr. 50, V. D. Universiteto biblioteka Kaune, rankraščių skyrius.

A) Pabraukta sakinio dalis pieštuku, pradedant žodžiu „tiek“ ir paraštėje parašytas klausukas.

85 „...Postyla polska, statut polski s konstituciami“, 1660m. Žemaičių pilies teismo knyga 1660.VIII.2 įrašas eil. nr. 192 l. 475–476, V. D. Universiteto Biblioteka Kaune, rankraščių skyrius.

86 Biržiška, Vael., Bibliotekos Lietuvoje, Lietuviškoji Enciklopedija, t. III.

XVI š. pabaigoje ir XVII š. daugybė bajorų dar buvo beraščiai, kuriems jau vien dėl to knyga neturėjo jokios reikšmės. Eilinių bajorų neraštingumas labai dažnai minimas Lietuvos teismų knygoje, kuriose labai dažnai užtinkama, jog besibylinėjančios pusės nemoka pasirašyti ir parašo vietoje prispaudžia tik savo antspaudus⁸⁷. XVI š. pabaigoje pasitaikydavo net ir tokių atvejų, jog vazniai, oficialūs teismų liudininkai, pasiuntiniai ir sprendimų vykdytojai buvo beraščiai⁸⁸. 1587.VI.19 d. Upytės pavieto bajoras Jonas Bizginas teismui pareiškia nemokąs nei skaityti, nei rašyti⁸⁹. Taip pat ir seimelių dokumentuose liko neužginčijamų liudijimų apie į seimelius susirinkusių bajorų neraštingumą. 1587.IX.10 d. Lietuvos Brastos vaivadijos seimelio nutarimus pasirašo ir antspauduoja tik kai kurie bajorai, o visų kitų, kurių prisirinkęs nemažas skaičius, kurie su savimi savo antspaudų neturėjo ir kurie nemokėjo pasirašyti, vardu prašomas tuos nutarimus antspauduoti Lietuvos Brastos seniūnas ir juos įrašyti į pilies teismo knygas⁹⁰. Iš tos instrukcijos aiškiai matome, jog prie įvairių dokumentų pridedami antspaudai be jų savininkų parašų kaip tik rodo, jog šie pastarieji nemokėjo pasirašyti.

Seimelių instrukcijose paprastai randame tik po keliolika parašų. Daugiau jų nėra dėl to, jog kiti bajorai nemokėdavo pasirašyti ir net ne visada savo antspaudus prispausdavo. Pagaliau ir pačių viešųjų dokumentų rašyba ir rašysena arba ir dokumentų originalų parašai aiškiausiai rodo, kad jų autoriams labai sunku buvo valdyti plunksną ir kad daugelis jų vos tesugebėdavo šiaip taip išvedžioti savo parašą. Pagaliau nekartą pačiuose dokumentuose pažymima, jog už beraščius pasirašo raštingi bajorai.

Negalima nepastebėti, kad visų to meto Lietuvos mokyklų be abejonės buvo mažai, kad jose būtų buvę galima išmokyti visą bajorinį jaunimą. Taip pat ir dėl savo retumo bei tolumo ne visiems bajorams jos buvo pasiekiamos, o samdytis namų mokytoją ne kiekvienas teiŝgalėdavo. Pagaliau besimokantiems vaikams reikalas gyventi mieste, nes į mokyklų bendrabučius palyginti nedaug

87 Лаппо, И. И., Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской унії до смерти Стефана Баторія (1569–1586) (leidinio duomenys rusų kalba įrašyti ranka, Petrapilis 1901, p. 503.

88 Лаппо, И. И., Земскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI в., Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія Petrapilis 1897, nr. 6, p. 277. A) Leidinio duomenys rusų kalba įrašyti ranka.

89 Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ Vilnius 1909, t. VII, Upytės pilies teismo knyga, dok. 1351. A) Leidinio duomenys rusų kalba įrašyti ranka.

90 Nutarimų originalas Čartoriskų Archyve Krokuvoje rankraštis Ms. 2243, dok. 14. Prie originalo prispausta 40 antspaudų ir tik 32 parašai.

jų tetilpdavo, nepasiturintiems bajorams buvo nenugalima kliūtis, uždariusi jų vaikams duris į mokyklą. Tai patvirtina ne kartą užtinkami didikų labdarybės dokumentai, kuriais prie mokyklų steigiami bendrabučiai ir skiriamos stipendijos neturtingų bajorų vaikams. Mokslas eiti mokyklose plačiosioms bajorų masėms dar tebuvo išimtis, bet ne taisyklė. Mokslas buvo prieinamas tik didikams ir labiau pasiturintiems bajorams. Šiaip bajorai toje aukso laisvės gadyneje geriau mokėdavo valdyti kardą, negu plunksną.

Bajorų neraštingumas Lietuvoje yra žinomas dar ir XVIII š. Taip Stanislovo Augusto Poniatauskio laikais dar tebebuvo beraščių bajorų, nes jo išrinkimo aktą, taip pat ir Targovicos konfederacijos manifestus daugelis pasirašė tik kryžiukais⁹¹.

Dėl beraščių nė kiek ne geresnė padėtis buvo ir kaimyninėje Lenkijoje. Kultūros istoriko Brücknerio liudijimu, Stepono Batoro laikais Lenkijoje buvę keliolika didikų, nemokančių nė pasirašyti⁹², o Łoziński dar ir XVII š. tarp lenkų didikų, net vaivadų, randa visiškų analfabetų, nemokančių nei skaityti, nei rašyti⁹³.

Dėl palyginti nedidelio švietimo išsiplėtimo bajorų dvaruose tik tiek nedaug tepavyko surasti privatinų bibliotekų Lietuvoje XVII š. Grįžtant prie Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos ir lyginant ją su kitomis to meto bibliotekomis, tenka konstatuoti, jog tai buvo iš tikro labai didelė ir nepaprastai turtinga biblioteka. XVII š. viduryje pati didžiausia privatinė biblioteka Lietuvoje buvo vicekanclerio Kazimiero Leono Sapiegos, o ją 1661 m. perėmus Vilniaus akademijai, pirmoji vieta tarp privatinų bibliotekų Lietuvoje atiteko Nesvyžiaus Radvilų bibliotekai.

Galbūt, laikui bėgant, bus surasta žinių dar ir apie daugiau bibliotekų. Taip visiems gerai žinomas Jono Karolio Chodkevičiaus šviesumas ir garsiojo Lietuvos kanclerio Stanislovo Albrechto Radvilo mokytumai leidžia spėti ir juos turėjus nemažai knygų, bet apie jų bibliotekų buvimą ligi šiol man dar nieko nežinoma. Tačiau ir atradus dar daugiau to meto bibliotekų pėdsakų, vargu kuri nors kita privatinė biblioteka pasirodys tokia didelė, jog galėtų prilygti Nesvyžiaus Radvilų bibliotekai: kokia nors didesnė biblioteka nebūtų išnykusi, nepalikdama kokio nors pėdsako to meto žmonėse.

Dar tenka tarti kelis žodžius apie tolimesnį Nesvyžiaus Radvilų bibliote-

91 Korzon, T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta*, wyd. II, Krokua–Varšuva 1897, t. I, p. 272.

92 Brückner, *Dzieje kultury Polskiej*, t. II, p. 174.

93 Łoziński, *Życie polskie*, p. 156–57.

kos likimą. Po Aleksandro Liudviko Radvilo mirties ši biblioteka nuolat augo toliau. Nors dėl įvairių įvykių, ypačiai dėl karų, tekdavo jai laikas nuo laiko nukentėti, bet jau vien dėl to jai augti buvo palanki sąlyga, jog Nesvyžiaus ordinacija buvo paveldima turto nesidalijant tarp giminių. Tuo būdu kiekvieno Nesvyžiaus ordinacijos savininko įgytos knygos vis didino šią biblioteką.

XVIII š. prie Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos ugdymo ypačiai prisidėjo Lietuvos lauko etmono Mykolo Kazimiero Radvilo Žuvelės⁹⁴ žmona Pranciška Uršulė Višniavieckaitė, žymi meno ir mokslo rėmėja, pati įvairių dramos veikalų autorė, vaidintų tuo metu išgarsėjusiam Nesvyžiaus teatre. Jos laikais Nesvyžiaus Radvilų biblioteka pasiekė jau 20.000 tomų⁹⁵.

Tokia ji išliko ligi pat savo žlugimo. Žlugo ji po pirmojo Lietuvos ir Lenkijos padalinimo, kada 1772 m. rusų generolas Bibikovas visą šią didžiulę, turinčią 20.000 tomų, galinčią didžiulis net dviejų šimtų metų istoriją, biblioteką, kartu su labai vertingais brangenybų rinkiniais, išvežė į Petrapilį (dab. Sankt Peterburgą – R. S.)⁹⁶. Kiek vėliau, 1813 m. iš Nesvyžiaus rūmų į Charkovo universitetą dar buvo išvežtas didžiulis numizmatikos kabinetas, susidedęs iš 13.253 auksinių bei sidabrinų medalių ir auksinių, sidabrinų, varinių ir kt. monetų⁹⁷.

Rusų išvežtoji istorinė Nesvyžiaus Radvilų biblioteka negailestingai buvo išdraskyta ir išdalinta įvairioms Rusijos mokslo įstaigoms⁹⁸. Nė maža savo dalimi ji niekada jau nebegrižo į savo buvusią buveinę – Nesvyžių⁹⁹. Tokios bibliotekos pagrobimas buvo neįkainojamas nuostolis ir didžiulė žaizda kultūriniame Lietuvos gyvenime.

Kaunas, 1944 m. gegužės mėn.

94 Nesvyžiaus ordinaciją jis valdė nuo 1720 m. ligi 1762 m., Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 62, 107.

95 Ten pat, p. 69; Kotlubaj, *Galerja Nieświeżka*, p. 458, bus apsirikęs, manydamas, jog ši biblioteka tuomet turėjusi tik 9.000 tomų.

96 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 119; Barwiński, *Archivum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu*, p. 3.

97 Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, p. 156; Jaroszewicz, *Obraz Litwy*, t. II, p. 124, 279.

98 Bartoszewicz, *Radziwiłłowie*, p. 318.

99 A) Daugiau apie bibliotekos katalogą, raidą ir likimą žr.: Witkowski Rafał. *Katalog biblioteki księcia Aleksandra Ludwika Radziwiłła w Nieświeżu (1651)*. Iš *Bibliotheca Litwana*. T. 2: *Atminties institucijų rinkiniai*. Sud. Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2012, p. 329-427.

NAUDOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyvinė medžiaga

Čartoriskių Archyve Krokuvoje.

Kurniko (netoli Poznanės) Bibliotekos buv. grafų Działyńskich archyve.

Ossolinskių Archyve Lvoje.

Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos Kaune rankraščių skyriuje.

Spausdintieji šaltiniai ir literatūra

Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, t. IX, XIV, XXV, Vilnius 1878, 1888, 1898¹⁰⁰[A].

Археографическій Сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверо-западной Руси издаваемый при Управленіи Виленскаго Ученнаго Округа, t. VIII, Vilnius 1870.

Archivum Domu Radziwiłłów, wyd. A. Sokołowski, Scriptores rerum Polonicarum, t. VIII, Krokua 1885.

Avižonis, K. Švietimas Lietuvoje XVII-ojo amžiaus pirmoje pusėje, atspaudas iš Lietuvos Praeities, I t., Vilnius-Kaunas 1940–1941.

Baliński, M., Dawna Akademia Wileńska 1579–1803, Petrapilis 1862.

Bartoszewicz, K., Radziwiłłowie, Varšuva-Krokua 1928.

Barwiński, E., Archivum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu, Collectanea ex archivo collegii historici, t. XI, Krokua 1909–1913.

Bersohn, M. Dawna zbrojownia książąt Radziwiłłów w Nieświeżu, Varšuva 1904.

Bieliński, J., Uniwersytet Wileński /1579–1831/, t. I, Krokua 1899.

Biržiška, Vacł., Bibliotekos Lietuvoje, Lietuviškoji Enciklopedija, t. III, Kaunas 1935.

Brückner, Dzieje kultury Polskiej, t. II, Krokua 1931.

Chrapowicki, J. A., Dyaryusz, wyd. J. Rusiecki, Varšuva 1845.

Diesch, C., Fürst Boguslav Radziwill und seine Bücherschenkung an die Königsberger Schlossbibliothek, Festchrift Georg Leyh 1877–1937, Leipcgas 1937.

100.A) Visi sąrašė pateikiamų leidinių pavadinimai rusų kalba įrašyti ranka.

Jablonskis, K., XVI a. Lietuvos inventoriai, Istorijos Archyvas, t. I, Kaunas 1934.

Jakubėnas, P., Kunigaikštis Janušas Radvilas (1612–1655), Biržai 1927.

Jaroszewicz, J., Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII, t. II, Vilnius 1844–1845.

Yčas, J., Biržai, tvirtovė, miestai ir kunigaikštystė. Kaunas 1931.

Kognowicki, K., Życia Sapiechów y listy od monarchów książąt i różnych panujących do tychże pisane, t. III, Vilnius-Varšuva 1792.

Korzon, T., Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, wyd. II, Krokuva-Varšuva 1897.

Kościalkowski, S., Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie, Nauka Polska, t. V, Varšuva 1925.

Kořubaj, Ed., Galerja Nieřwieřka portretów Radziwiłłowskich, Vilnius 1857.

– Życie Janusza Radziwiłła, Vilnius-Vytebskas 1858.

Kraszewski, J. I., Wilno od początków jego do roku 1750, t. I–IV, Vilnius 1840–1842.

Krupowicz M., Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych, posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów od 1387 do 1710 r., d. I, Vilnius 1858.

Kutrzeba, St., i Semkowicz, Wł., Akta unji Polski z Litwa 1385–1791, Krokuva 1932.

Лаппо, И. И., Великое Княжество Литовское за время отъ заключения Люблинской уніи до смерти Стефана Баторія (1569–1586), Petrapilis 1901.

– Земскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI в., Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, nr. 6, Petrapilis 1897.

Łoziński, Wł., Życie polskie w dawnych wiekach, wyd. III illustr., Lvovas 1912.

Łukaszewicz, J., Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, t. I–II, Poznań 1842–1843.

– Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794, t. I–IV, Poznań 1849–1851.

- Morelowski, M., Przewodnik po Wileńszczyźnie, Vilnius 1940(?).
- Niesiecki, K., Herbarz Polski, t. I–X, Leipcigas 1839–1845.
- Опись документов Виленскаго Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ, t. VII, Vilnius 1909.
- Sapiehowie, materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe, t. I–III, Petrapilis 1890–1894.
- Siarczyński, Fr., Obraz wieku panowania Zygmunta III czyli obraz stanu, narodu i kraju, wystawiający religiję, obyczaje, nauki, prawa etc., t. I–II, Poznané 1843–1858.
- Obraz wieku panowania Zygmunta III, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, t. I–II, Lvovas 1828.
- (Starckius) Sermo Funebris Inclytæ Memoriale Christophori Radziwil Ducis Birzarum et Dubinkorum Sacri R. I. Principis, Palatini Vilnensis et exercituum M. D. Lithvaniae Generalis etc.etc. Principis incomparabilis in exsequiis ejusdem celebrandis Wysuni Lithvanorum die 22. Ianuarij Anni MDCXLI oblatus a Ioh. Friderico Starckio, Elbingas 1641.
- Šepetyš, J., Reformacijos istorija Lietuvoje, I d., Vilnius 1922.
- Taurogiński, B., Z dziejów Nieświeża, Varšuva 1937.
- Zeillerus, M., Neue Beschreibung desz Koenigreiche Polen vnd Groszherzogthumbs Lithauen, Ulmas 1652.

DIE BIBLIOTHEK DER FÜRSTEN RADZIWIL IN NESVYŽIUS IN DER MITTE DES 17. JAHRHUNDERTS

/Zusammenfassung/

Dr. Konstantinas Avižonis

Nesvyžius /Nieswiez/, der alte Stammsitz der Fürsten Radziwil, war im 17. Jahrhundert das eine der wichtigsten Zentren des kulturellen und politischen Lebens in Litauen. Der politische Einfluss und die Überheblichkeit des Magnatenhauses Radziwil hatte in der Mitte des 17. Jhdts. in Litauen ihren Höhepunkt erreicht. In der kulturellen Welt war Nesvyžius damals nicht nur wegen des prächtigen und herrlichen Schlosses der Fürsten Radziwil gut bekannt,

sondern auch wegen der wertvollen Kunstsammlungen, der Gemäldegalerie, der besonders reichen Schatzkammer, des numismatischen Kabinetts und der grossen Bibliothek berühmt.

Die Anfänge dieser historischen Bibliothek reichen bis in die Mitte des 16. Jhdts., in die Zeit des Fürsten Nikolai Radziwil des Schwarzen /1515–1565/, des berühmten Gönners der Reformation und des Bildungswesens in Litauen. Er hielt auf seinem Schlosse in Nesvyžius mehrere gelehrten Calvinisten und gründete zwei Druckereien /in Nesvyžius und in Lietuvos Brasta/ zum Drucken der protestantischen Schriften.

Die Bibliothek des Fürsten Nikolai Radziwils wurde weiter von seinem Sohne Nikolai Christophor Radziwil dem Waisen /1549–1616/ gepflegt. In seinem Besitze wurde die Bibliothek anfangs beschädigt, da er selbst zusammen mit Jesuiten mehrere von seinem Vater herausgegebene protestantische Bücher öffentlich verbrannte. Bald aber wuchs die Bibliothek wieder an, vervollständigt durch die einheimische und ausländische katholische Bücher.

Nach dem Tode Nikolai Christophor Radziwils des Waisen sorgten seine vier Söhne weiter nacheinander für die Bibliothek.

Um die Mitte des 17. Jhdts. kam Nesvyžius mit allen seinen Kunstsammlungen, auch mit der Bibliothek, in die Hände des jüngsten Sohnes Nikolai Christophor Radziwils, – Alexander Ludwig Radziwil. In seniem Auftrage im Jahre 1651 wurde ein Katalog der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius gebildet: „*Bibliotheca alias Consignatio Generalis Librorum Arcis Nesuisiensis per Clases dispositorum Jussu et Imperio Illriss^{mi} Dvcs ac Principis Dni D. Alexandri Ludovici Radziwil, Marschalci Supremi Mag. Duc. Lit. opera vero et industria Joannis Hanowicz Infamulatoris olim et Notarii Cubicularis eius Ill^{me} Cels^{dimis} nunc Consulis Iurati et Aedilium Publicarum Praefecti Priuilegiatae Ciuitatis Nesuisiensis confecta A:D:1651 Aprilis, Maii et Iunii Diebus*“. Das Original der Handschrift des Kataloges liegt in der Bibliothek des ehem. Archivs der Grafen Działyński in Kurnik, bei Posen, unter Signatur Ms.1320.

Der Katalog der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius vom Jahre 1651 besteht aus vier Hauptteilen: 1. systematischer Katalog /Realkatalog/, 2. alphabetischer Katalog, 3. Katalog der Bücher in fremden Sprachen und 4. Katalog der Handschriften. In jedem Teile des Katalogs wurden nur diejenigen Bücher eingetragen, welche in anderen Teilen des Katalogs nicht erwähnt wurden.

Der systematische Katalog zerfällt in 31 Teile: 1. Biblia sacra, 5 Bände. 2. Sancti Patres, 20 Bände. 3. Interpretes SS. Scripturae, 17 Bände. 4. Ritua-

les, 11 Bände. 5. Dogmatici, 12 Bände. 6. Controversistae, – die Literatur der Religionspolemik, 39 Bände. 7. Jura et decreta, 35 Bände. 8. Historiae ecclesiasticae, 43 Bände. 9. Politici, 27 Bände. 10. Historiae Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, 10 Bände. 11. Historiae profanae, 110 Bände. 12. Militares, 7 Bände. 13. Imagines variae, – geographische Werke, – 26 Bände. 14. Mathematici, 18 Bände. 15. Medici, 8 Bände. 16. Philophici, 9 Bände. 17. Epistolici, 6 Bände. 18. Scholastici, 18 Bände. 19. Oratores, 23 Bände. 20. Poetae, 40 Bände. 21. De variis materiis, 8 Bände. 22. Variarum linguarum, 100 Bände. 23. Polonici, 59 Bände. 24. Germanici, 7 Bände. 25. Sclavonici, 8 Bände. 26. Prohibiti, 15 Bände. 27. Polnische Handschriften, 10 Bände. 28. Lateinische Handschriften, 7 Bände. 29. Italienische Handschriften, 6 Bände. 30. Deutsche Handschriften, 3 Bände und 31. Kartographische und Stichsammlungen, 80 Stück.

Von den 787 Bänden, meistens Folianten, welche in den systematischen Katalog eingetragen waren, den grössten Teil der Bibliothek bilden die Bücher verschiedenen Inhalts /189 Bände/. Dazu müssen noch 26 Handschriften zugerechnet werden. An zweiter Stelle stehen die Werke aus der Geschichte /163 Bände/, an dritter – Geographie /124 Bände/, an vierter – Theologie /104 Bände/; dann folgen Philologie /81 Bände/, Rechtswissenschaft /62 Bände/, Philosophie /23 Bände/, Medizin /8 Bände/ und Kriegswissenschaft /7 Bände/. Daraus sieht man, dass die Inhaber der Bibliothek, – die Fürsten Radziwil, – welche viel im Auslande zu reisen pflegten, das grösste Gewicht auf die Bücher des geschichtlichen und geographischen Inhalts legten. Sie interessierten sich auch für Theologie, Philosophie und Rechtswissenschaften, denn Kenntnisse aus allen diesen Gebieten brauchten sie für das alltägliche Leben.

Im alphabetischen Teile des Katalogs der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius vom Jahre 1651 finden wir noch 456 Bände in folio, in quarto und in octavo. Das Übergewicht an der Zahl nehmen auch hier die Bücher des klassischen Altertums, der Geschichte und der Geographie.

Im Kataloge der Bücher in fremden Sprachen finden wir 86 Bände. Hier sind jedoch die fremdsprachigen Bücher aus dem systematischen Teile des Katalogs nicht eingetragen.

Der Handschriftenkatalog besitzt nur 9 Handschriften. Eigentlich befanden sich in der Bibliothek mehr, denn noch 26 von ihnen waren ins systematische Katalog eingetragen.

Der Sprache nach bildeten die lateinischen Bücher die überwiegende Mehrheit. An der zweiten Stelle standen die Bücher in italienischer Sprache /141

Bände/, an der dritten – die Bücher in polnischer Sprache, an der vierten – die Bücher in französischer Sprache /33 Bände/, dann kamen die Bücher in deutscher /17 Bände/, russischer /8 Bände/, spanischer /1 Band/ und englischer /1 Band/ Sprachen. Der Grund der einen so grossen Menge der italienischen Bücher liegt darin, dass die Fürsten Radziwil von Nesvyžius, die Vertreter des katholischen Zweiges des Magnetenhauses Radziwil, welche meistens eifrige Katholiken waren, die Vorliebe nach Italien zu reisen hatten und von dort die eingekauften italienischen Bücher nach Nesvyžius mitbrachten. Auf ihren Auslandsreisen vermieden sie gewöhnlich das protestantische Deutschland zu besuchen. Deshalb finden wir nur so wenig von deutschen Büchern in ihrer Bibliothek /dieselben sind nur des katholischen Inhalts/.

Im Jahre 1651 in der Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius befanden sich insgesamt 1.338 Bände. Die Bücher waren meist im schönen farbigen Leder gebunden.

Im Vergleich mit anderen damaligen Privatbibliotheken war die Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius die zweitgrösste Bibliothek in Litauen. Die grösste Privatbibliothek, bestehend aus mehr als 3.000 Bände, besass der litauische Vizekanzler Kasimir Leo Sapiega in Rožėnai in der Mitte des 17. Jhdts. /im Jahre 1655 wurde sie von ihm der Wilnaer Akademie geschenkt/.

Die Bibliothek der Fürsten Radziwil in Nesvyžius wuchs auch später immer an. Im 18. Jhd. sorgte besonders um sie Franziska Urschul Radziwil, geb. Wisniowiecka, die Frau des litauischen Feldherrn Michael Kasimir Radziwils. Damals erreichte die Bibliothek ihren Höhepunkt und bestand aus 20.000 Bänden.

Nach der ersten Teilung Litauens, im Jahre 1772 wurde diese grosse Bibliothek der Fürsten Radziwil, welche sich 200-jähriger Geschichte rühmen konnte, vom russischen General Bibikow aus Nesvyžius nach Petersburg verschleppt. Hier wurde sie unbarmherzig auseinandergerissen und an verschiedene russische wissenschaftliche Anstalten zerteilt. Das Ausbeuten dieser historischen Bibliothek verrichtete einen uneinschätzbaren und unersätzlichen Schaden für das kulturelle Leben Litauens.

PAŽAISLIO KAMALDULŲ VIENUOLYNO BIBLIOTEKOS LIKIMAS (1833–1836)¹

Vilhelmas Burkevičius

1943 metų vasarą² turėjau galimybės kiek pažūrėti Pažaislyje, mūsų Centraliniame Valstybės Archyve³, rusų laikų (1832–1915) Pažaislio vienuolyno bylas. Jų yra čia gana daug per apie 80 metų (1832–1915) rusų valdymo laiką surinktų ir ganėtinai tvarkingai, pagal atskirus ar kelis metus iš karto, ryšuliais sudėtų. Šių bylų turinys yra aplamai⁴ mažos dabar mums vertės: įvairiausios ūkiškai-administratyvinės vienuolyno ūkio apyskaitos, statybų-remontų protokolai, sąmatos, vienuolių gyvenimo tvarkymo įvairiais klausimais susirašinėjimai ir pan. Bet pasisekė užtikti tarp jų ir buv. kamaldulų⁵ vienuolyno bibliotekos likvidacijos reikalu keletą raštų. Buv[ęs] kamaldulų vienuolynas, gyvavęs⁶ čia apie 170 metų (1663 – 1832), buvo už tariamą⁷ jo vienuolių dalyvavimą 1831 metų sukilime⁸ caro⁹ Mikalojaus I-jo¹⁰ 1832.II.5 (s. st.)¹¹ ukazu¹² konfis-

1 A) Saugomas LNB RKRS, F47-96, l. 1–21. – Mašinraštyje buvęs straipsnio pavadinimas „Keletas archyve rastų žinių apie buv. Kamalduliečių vienuolyno bibliotekos likimą Pažaislyje“ užbrauktas ir pataisytas V. Biržiškos ranka. Daugiau apie bibliotekos raidą ir likimą žr. Pacevičius Arvydas. Pažaislio kamaldulių vienuolyno biblioteka: raida, išsklaidymo keliai ir paveldas. Iš *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija: mokslinių straipsnių rinktinė*. Sud. Mindaugas Paknys. Vilnius: LKTI, 2014, p. 307–348.

2 B) Kaip rodo lydraštis-dedikacija J. Rimantui, medžiaga, tarp kurios buvo ir archyve saugomų knygų sąrašų fotokopijos, V. Burkevičius įteikė 1943 liepos 3 d. Lydraščio tekstas: „Knygos Mėgėjui – mano mylimajam Juozui Rimantui – buv. Pažaislio vienuolyno Bibliotekos (XIX amž. pradž.) istorijos medžiaga (Bibliotekos likusių kelionė iš Pažaislio į Polocką 1836 m.). Širdingai įteikiau. 1943 m. liepos 3 d. V. Burkevičius (parašas)“, žr. LNB, F47-2484, lap. 15. Straipsnio mašinraštis įteiktas 1943 m. rugsėjo 23 d.

3 C) Dar vadinamas Kauno valstybiniu archyvu, kuris pirmosios sovietinės okupacijos metais veikė kaip LTSR Centrinio valstybinio archyvo Vilniuje filialas, be pagrindinių patalpų Pažaislyje turėjęs dar saugyklą Laisvės al. 46. 1941 rugsėjo pabaigoje patalpos Pažaislyje buvo užantspauduotos, o archyvas vėl pradėjo veikti tik 1942 sausio pabaigoje. Nuo 1942 balandžio 1 d. pavaldus Vidaus reikalų vadybos archyvų inspekcijai ir Ostlando reichskomisariato patarėjui archyvų reikalams dr. Dülferiui.

4 Mašinraštyje prieš tai buvo „bendrai“, čia ir toliau taisyta J. Rimanto ranka.

5 D) Dab. kamaldulų.

6 Mašinraštyje buvo „egzistavęs“, taisyta V. Biržiškos.

7 Mašinraštyje buvo „neva“, taisyta J. Rimanto.

8 Žodis įrašytas J. Rimanto.

9 Mašinraštyje buvo „Rusijos imperatoriaus“, taisyta V. Biržiškos.

10 E) Dab. Nikolajaus I.

11 F) Sutr. senuoju stiliumi.

12 G) Liet. įsakymu.

kuotas ir 1832.X.29 patvirtintu Rusijos Sinodo nutarimu paverstas pravoslavų vienuolynu. Buvusiojo katalikų vienuolyno turtas surašytas ir pravoslavų žinybon perimtas 1832 metų kovo 15 d.

Šiame rusų laikų archyve ir randame kiek žinių apie rusų valdžios iš kamaldulų perimtųjų knygų 1833–1836 metų laikotarpyje patvarkymą. Gavo rusai ne daug, rodos, viso tik apie kokius 500–600 knygų (tikrą skaičių iš bylos sunku nustatyti)¹³.

Iš įvairių kitų šaltinių dabar apytikriai galime¹⁴ spręsti, kad rusams 1832 m. teko tik dalis, kaip ir likučiai, buvusios anais laikais (bent iki XVIII šimtmečio] turtingesnės Pažaislio bibliotekos. To knygų lobio nykimas, dėl įvairių priežasčių, atrodo, prasidėjo antroje XVIII šimtmečio pusėje. Ne be to irgi, kad vertingesnės knygos pačių savininkų, rusams ateinant, galėjo būti ir paslėptos, taip pat, kaip ir¹⁵ archyvo raštai kalba apie bažnyčios varpų ir kito turto žemėje tada užkasinėjimą.

1755 m. birželio 10 dieną per audrą iš žaibo užsidegė bažnyčios stogas, ir tada nukentėjo ir vienuolyno biblioteka. Kiek nuostolių bibliotekai buvo tada padaryta, net apytikriai nežinome.

Per prancūzų-rusų karą 1812 metais vienuolynas buvo prancūzų apiplėštas. Tada biblioteka irgi, sakoma, turėjo žymių nuostolių.

1824 metais, t.y. apie 160 metų po vienuolyno įsteigimo, buvo padarytas vienuolyno turto pagrindinis patikrinimas. Šios revizijos metu¹⁶ nustatyta buvo tiksliai, kad bibliotekoje dar yra¹⁷ viso 505 *tomai* įvairių knygų, būtent: teologinių – 118, pamokslinių – 47, istorinių – 45, filosofinių – 15 ir įvairaus turinio – 280. Tais metais, matyti¹⁸, knygynas buvo sutvarkytas ir jo turinys sistematizuotas.

1832–1836 m. vienuolyno aprašyme, pavadintame: „Opisanie Požajskago Monastyria s ego imuščestvom, sostavlennoe pri priniatii onago v Grekorossijskoe vedomstvo. Marta 15 dnia 1832 goda“, randame nurodymą ir į buv[usios] bibliotekos patalpas. Būtent, ten pasakyta, kad iš abiejų pusių nuo didžiojo bažnyčios altoriaus yra patalpos („priedely“) įvairioms bažnyčios reikmenims saugoti, o virš tų patalpų yra tokio pat didumo kambariai. Vienaime tų kambarių, dešinėje (nuo altoriaus) pusėje esanti¹⁹ vienuolyno biblioteka, o

13 Šiame sakinyje, tai, kas yra skliausteliuose, redaguota V. Biržiškos.

14 Mašinraštyje buvo „būtume linke“, taisyta V. Biržiškos.

15 Mašinraštyje buvo „pav.“, taisyta V. Biržiškos.

16 Žodis įterptas J. Rimanto.

17 Mašinraštyje buvo „randasi“, taisyta J. Rimanto.

18 Mašinraštyje buvo „matomai“, taisyta J. Rimanto.

19 Mašinraštyje buvo „esą randasi“, taisyta J. Rimanto.

kairioje – tuščia patalpa. Šiame bibliotekos kambaryje esą rasta tada 523 egz. įvairiomis kalbomis knygų, t. y. skaičius, kuris buvęs atžymėtas taipogi ir 1830 m. „vizite“, ir jis buvęs patikrintas ir rastas pilnas. Tačiau katalogo šioms knygoms nesą. Vienuolyno ir jo turto surašymo data atžymėta tame aprašyme 1832 m. kovo 15 d.

Iš to matyti, kad ir per paskutinius vienuolyno sunkius gyvenimo metus jo biblioteka turėjo vis tik tendencijos augti (1824 m. buvo 505 t., 1830 m. – 523).

Po sąrašų pasirašė²⁰ kun. Kazimieras Rapševičius, archimandritas Platonas, Minsko Katedralinio Soboro Protojerėjus K. Šimanovskis. Pagal sąrašą turta perduodant-priimant, Katalikų Konsistorijos įsakymu dalyvavo kanonų teisės daktaras, Vilniaus Katedros kanauninkas, Ignas Barauskas ir taipogi rusų Konsistorijos valdininkas.

Minsko Dvasinė Konsistorija, apsvarsčiusi Rusijos Pravoslavų Sinodo 1832.XII.2 ukazą dėl Pažaislio, buv[usio] kamaldulų, vienuolyno perėmimo pravoslavų dvasinės valdžios žinion, pareiškė savo nuomonę dėl to ukazo įgyvendinimo Minsko ir Lietuvos pravoslavų²¹ vyskupui Eugenijui. Šiame Konsistorijos referate dėl vienuolyno knygų buvo bendrai pasakyta, kad jas, Konsistorijos nuomone, kaip pravoslavams nereikalingas, tektų atiduoti katalikų dvasininkams. Tvirtindamas, kiek pakeisdamas ir papildydamas, šį Konsistorijos referatą, vyskupas Eugenijus 1833 m. sausio mėn. 12 d. rezoliucija dėl bibliotekos pareiškė tokią savo nuomonę: „Kadangi priėmusieji Pažaislio vienuolyną nesurašė to vienuolyno įvairių kalbų bibliotekai atskiro knygų katalogo, o tik bendrai pareiškė, kad esą ten jų surasta 523 pavadinimai (numeriai) ir kad jų skaičiuje esą daug bažnytinių Romos-Katalikų knygų, bet nieko nepasakyta, kokios būtent knygos ir kiek jų yra, tad kol kas susilaikyti perduoti knygas katalikų bažnyčios vyriausybei, tiek bažnytines, apeigines katalikų knygas, tiek ir visas kitas, kurios yra vienuolyno bibliotekoje. Tuo tarpu įsakyti tėvui archimandritui Platonui su šventiku Mironovičium neatidėliojant sudaryti tikslų („obstojaatelna“) katalogą visoms, be jokios išimties, vienuolyno bibliotekos knygoms ir jų sąrašą pristatyti man peržiūrėti, kurias knygas reikalinga atiduoti R.-Katalikų vyriausybės žinion ir kurias reikia bei naudingai paimti Minsko dvasinės seminarijos bibliotekai, ir apie tai pranešti Sinodui“.

Kada tas sąrašas (katalogas) buvo sudarytas ir Konsistorijai pateiktas, tą pat (1833) metų rugpjūčio 24 dieną šitoje Konsistorijoje vėl tas reikalas buvo toliau svarstomas, nes esą visas kitas turtas jau yra perduotas ir liko tik knygos.

20 Trys žodžiai prieš šią pastabą trumpinti ir taisyti V. Biržiškos.

21 Žodis įterptas V. Biržiškos.

Iš įvykusio tos dienos nutarimo motyvų matyti, kad²² pristatant surašytą knygyno katalogą, *įtraukta buvo knygų: lotynų kalba – 256 ir lenkų – 31, viso 287 egz.*, Sinodas buvo prašomas pavesti tas knygas Minsko Dvasinei Konsistorijai. Svarstant gi Sinode ši klausimą, prisiminta buvo, ryšium²³ su vienuolyno konfiskacija, jo turto, taipogi ir bibliotekos likimo trumpa istorija. Yra čia kiek žinių ir apie biblioteką²⁴. 1832.V.2 Sinodo ober-prokuroras kunigaikštis Petras Meščerskis pateikė Sinodui kolegijos asesoriaus Voicechovičiaus, kuris buvo komandiruotas savo laiku priimti Pažaislio vienuolyno turto, raportą, kur dėl knygų pareiškta: „Pažaislio vienuolyno biblioteka susideda iš nedidelio knygų skaičiaus („незначительного числа“), kaip pasakytą turto sąraše, ir, be to, iš visai nevertingų knygų („книг весьма неважных“)“. Toliau seka įvairių bažnytinių apeigų knygų pavyzdžiai²⁵. Turto priėmėjai archimandritas Platonas ir protojerėjus Šimanovskis buvo pareiškę nuomonę, kad, kadangi šioje bibliotekoje daug yra katalikų bažnytinių apeiginių knygų, jas reikia atiduoti katalikų dvasiškosios vyresnybės patvarkymui. Polocko dvasinės konsistorijos 1833 m. rugpjūčio 24 d. posėdyje toliau buvo konstatuota, kad Pažaislio vienuolynas šio turto perėmimo metu²⁶ yra perėjęs iš Minsko į naujai įsteigtosios Polocko eparchijos²⁷ žinybą. Todėl nutarta, atsižvelgiant į tai, kad atsiųstajame knygų kataloge matyti²⁸, jog dalis knygų yra dvasinio, o dalis pasaulinio²⁹ turinio, ir kadangi visas tas knygas negalima laikyti pravoslavų dvasininkijai nereikalingomis, – paskirti visas jas tos dvasinės seminarijos bibliotekos naudai, kuri bus įsteigta naujojoje Polocko eparchijoje.

Iš šio nutarimo aiškiai nematyti³⁰, kad dalis visos buv[usios] kamaldulų bibliotekos paliekama Pažaislyje. Tačiau, sugretinus kitus raštus, pasirodo, kad³¹ konfiskavus vienuolyną, jame rasta 523 kamaldulų knygos, kurios buvo atžymėtos ir 1830 metų vizitacijos metu. Dabar į Polocką siunčiama viso 287 (256 lotynų kalba ir 31 – lenkų). Taigi lieka dar 236. Atskirai buvo sudarytas sąrašas paliekamų Pažaislyje 139 – 146 egz. Kadangi nenurodyta, kiek atiduodama katalikų dvasininkijai, tai iš bendro skaičiaus išeina, kad grąžinta katalikams

22 Mašinraštyje buvo „štai kas“, taisyta V. Biržiškos.

23 Mašinraštyje buvo „sąryšyje“, taisyta J. Rimanto.

24 Šis sakinyis įterptas V. Biržiškos.

25 Žodis įterptas J. Rimanto.

26 Žodis įterptas J. Rimanto.

27 Vyskupijos, t. p. ir toliau.

28 Mašinraštyje buvo „matosi“, taisyta J. Rimanto.

29 Mašinraštyje buvo „svietiško“, taisyta J. Rimanto.

30 Mašinraštyje buvo „nesimato“, taisyta J. Rimanto.

31 Du žodžiai prieš šią pastabą, atskirti kableliu, yra įrašyti V. Biržiškos.

turėjo būti viso tik apie 90 – 100 egz. Bet ar tikrai buvo gražinta, kam būtent, kada ir t. t., apie tai jokių žinių nepavyko užtikti³².

Iš esamo atskirai surašyto knygų rejestro, kurios paliekamos Pažaislio bibliotekai, pagal³³ Polocko dvasinės konsistorijos 1833.IX.12 d. raštą Nr. 4779, matyti, kad trijų įvairių formatų skirta palikti Pažaislyje viso 92 pavadinimai (numeriai), sudarą 139 – 146 egz.

Netrukus, rugsėjo 20 (1833 m. raštu Nr. 639), Polocko Dvasinė Konsistorija primena Pažaislio vienuolyno archimandritui Arkadijui šią Vyskupo rezoluciją: „Įsakyti buv. kamaldulų vienuolyno bibliotekos knygas kaip reikia („po nadležasčemu“) išsiųsti į Polocką saugoti jas Archijerėjaus namuose ir savo laiku perduoti jas į steigiamą Polocko dvasinę seminariją“. Šis raštas Pažaislyje buvo gautas spalio 9 dieną ir tą patį spalio mėnesį (diena nenurodyta) knygos, atrodo, buvo į Polocką išsiųstos, nes sąrašė atžymėta ir apie jų įpakavimą. Viso, pagal rejestrą³⁴, tų knygų buvę svorio: knygų – 18 pūdų 14 svarų, dėžių – 4 pūdai ir įvyniojimo („uborka“) – 6 svarai; viso: knygos su tara – 22 pūdai 20 svarų, taigi 7 centneriai bendro svorio su viršum³⁵. Siunčiamųjų knygų rejestras įvardijimu³⁶ ir skyriais atrodo taip³⁷:

REJESTER

knig, poslannych v Polockuju Duchovnuju Konsistoriju iz Požajskago
vtoroklassnago Monastyria, pri raportie ot...

latinskija knigi	v list	NN	1 – 37	egz.	56
„	„	„	1 – 45	„	52
„	„	„	1 – 88	„	110
„	„	„	1 – 49	„	50
polskija	„	„	1 – 6	„	13
„	„	„	1 – 7	„	11
„	„	„	1 – 5	„	7
Viso lotynų ir lenkų kalbomis:		NN	1 – 237	egz.	299

Tačiau, kaip toliau pamatysime, yra rimto pagrindo abejoti, ar tas knygų siuntinys tikrai tada, 1833 m. rudenį, į Polocką išvyko.

32 Mašinsraštyje buvo „neužtikau“, vietoj to du žodžius prieš šią pastabą įrašė V. Biržiška.

33 Mašinsraštyje buvo „sulyg“, taisyta J. Rimanto.

34 Iš rusų k., sąrašą.

35 Du paskutiniai šio sakinio žodžiai prirašyti J. Rimanto.

36 Mašinsraštyje buvo „užvardijimu“, taisyta J. Rimanto.

37 Du paskutiniai šio sakiniai žodžiai prirašyti J. Rimanto.

1836 m. rugsėjo 12 d. Polocko Dvasinėje Konsistorijoje svarstomi buvo du Pažaislio vienuolyno vedėjo, archimandrito Filareto, raportai: 1. apie tai, kad rugpiūčio 29 dieną iš Pažaislio į Polocką paruošta pasiūsti jo, vienuolyno vedėjo, nuožiūra parinktų geresnių ir naudingesnių („lučšija k upotrebleniju poleznyja“) knygų siuntinys, susidedas iš 256 lotynų kalba ir 31 lenkų kalba knygų, ir 2. kad knygos ir rejstras (jų sąrašas) jau pasiūsti. Arkivyskupas Smaragdus dėl pirmo raporto padėjo tokią rezoliuciją: „Padaryti atitinkamą parėdymą dėl knygų gavimo ir jų saugojimo reikalo, turint omenyje, kad dar ne visos knygos iš Pažaislio į Polocką pristatytos“. Dėl antrojo raporto įvyko tokia Konsistorijos rezoliucija, arkivyskupo patvirtintoji: „Kadangi iš raporto matyti³⁸, jog ne visos Pažaislio vienuolyno bibliotekoje esamos knygos atsiųstos, o tik tos, kurios, Archimandrito nuomone, yra geriausios ir naudingiausios, tai, neturint smulkių ir tikslių žinių apie tas paliktąsias Pažaislio vienuolyne knygas, ir kadangi kai kurios iš jų, reikia manyti, gali pasirodyti daugiau ar mažiau reikalingos būsimajai Eparchijos Seminarijos bibliotekai (o toje bibliotekoje turėtų būti įvairiausios naudingos ir pamokinančios knygos), – įsakyti archimandritui, kad jis, kartu su garbingiausiais vienuoliais („sovместно с počтотнѣйшею братією“), sudarytų smulkų ir tikslių rejstrą visoms knygoms, kurios yra paliktos vienuolyno bibliotekoje, ir tą sąrašą pristatytų betarpiai Arkivyskupo³⁹ nuožiūrai“.

Iš sekančio tų pat (1836) metų spalio 24 dienos Konsistorijos nutarimo matyti, kad šiame posėdyje buvo žiūrimas Pažaislio vienuolyno archimandrito Filareto raportas, kuriuo jis, pagal konsistorijos rugsėjo 12 dienos įsakymą Nr. 4449⁴⁰, pateikė konsistorijai pasilikusių vienuolyno bibliotekoje knygų sąrašą. Konsistorija, pasiteiravusi, konstatavo, kad šiame sąrašė yra įvairių pavadinimų knygų: lotynų kalba – 216, vokiečių – 5, francūzų – 4 ir lenkų – 201 (taigi viso 426)⁴¹. Arkivyskupas patvirtino konsistorijos šitokią nuomonę: „Kadangi visos šios knygos, svetimomis kalbomis spausdintos, paprastai ir nemokytai vienuolių šeimai Pažaislio vienuolyne („dlia prostoj i neučionoj bratii Požajskoj obiteli“) nereikalingos ir nematyti⁴², kad ateityje kas nors iš jos vienuolių galėtų jų skaitymu užsiimti; gi dėl įsteigtųjų ir ateityje steigiamų

38 Mašinraštyje buvo „matosi“, taisyta J. Rimanto.

39 Arkivyskupo.

40 A) Turėtų būti N. 4779, žr.: LNB RKRS, F47-2484, lap. 4.

41 B) Knygų sąrašas *Rejestr knig ostavšichsia v biblioteke Požajskago vtoroklassnago Monastyria, učinnennyj po ukazu iz Polockoj Duchovnoj Konsistoriji ot 12 Sentjabria [1836 goda] za N. 4779 posledovavšemu saugomas* LNB RKRS, F47-2484, lap. 6–11.

42 Mašinraštyje buvo „nesimato“, taisyta J. Rimanto.

Polocko eparchijos žinyboje dvasinių mokyklų šitokios knygos, kaip iš jų pavadinimų matyti, gali nemaža naudoti, – tai šio rejestro (sąrašo) originalą palikti konsistorijos bylose, o jo nuorašą, tinkamai patvirtintą, pasiųsti vienuolyno vedėjui ir įsakyti jam: visas šias knygas, rejestre išvardintąsias, tinkamai jas įpakavus, išsiųsti, su patikimu palydovu arba gerai progai pasitaikius, į šią konsistoriją žiemos keliu, bet neatidėliojant šio reikalo toliau, kaip iki⁴³ kovo mėnesio ateinančiųjų 1837 metų“. Toliau nutarime kalbama apie reikalingas tam išsiuntimui išlaidas ir pridedama, kad po to, kai knygos bus gautos, reikia jas peržiūrėti ir atiduoti kam reikia, kad jos patektų į renkamą būsimajai Polocke dvasinei seminarijai biblioteką.

Šį kartą knygos tikrai buvo išsiųstos ir paskirties vietoje gautos. Byloje yra Pažaislio vienuolyno vedėjo archimandrito Filareto liudijimas, datuotas 1836 m. rugpjūčio 30 d., duotas Kauno apskr. Sergejenkovo kaimo miestelėnui Zacharui, Simono sūnui, Lisovskiui, apie tai, kad jis su poriniu vežimu iš Pažaislio vyksta su bažnytinėmis knygomis, sudėtomis medinėje dėžėje, į Polocką, iš kur, atidavęs knygas ir gavęs kvitą, turi grįžti atgal, niekur nesustojęs, kad gautų už tą nuvežimą atlyginimą. Vienuolyno vedėjo parašas paliudytas Kauno Žemiečių Ispravniko 1836 m. rugpiūčio 21 dieną Nr. 786.

Dėl šių knygų pristatymo į Polocką netenka nei kiek abejoti, nes byloje yra oficialus jų gavimo pakvitavimas, datuotas 1836 m. rugsėjo 7 dieną. („Raport za Nr. 102 i pri niom jaščik dereviannyj s knigami polučen sentiabria 7-go dnia 1836 goda. Dnevnyj podkanceliarist Dimitrij Kopylov“⁴⁴).

Gana savotiškai nušviečia visą šį reikalą vienas tarp įvairių raštų atsitiktinai surastas juodraštis, rašytas pažįstama iš knygų sąrašų rašysena⁴⁵, taigi dėl jo autentiškumo abejoti netenka. Turinys jo yra toks: 1836 m. (mėnuo ir diena nenurodyta) surašomas Polocko Dvasinės Konsistorijos vardu vienuolyno vedėjo raportas, kur jis plačiai teisinasi, kodėl taip ilgai neįvykdęs Konsistorijos įsakymo, iš liepos 14 dienos Nr. 3602, dėl knygų pristatymo, ir iš kurio matyti, kad siunčiamos turėjo būti ne visos, o tik geresnės, rinktinės knygos. Archimandritas sako taip: gavęs Konsistorijos įsakymą, jis kreipėsi į vienuolyno išdininką Anastasijų ir pareikalavo iš jo nurodyti tas siųstinas knygas. Išdininkas atidarė vienuolyno biblioteką ir parodė knygas, kurios buvo labai blogoje padėtyje⁴⁶ („v samom chudšem bezporiadke nachodiaščijasia“). Kada vedėjas

43 Trys paskutiniai žodžiai su kableliu prieš šią pastabą, taisyti J. Rimanto.

44 A) Šis „pakvitavimas“ saugomas LNB RKRS, F47-2484, lap. 4.

45 Mašinėraštyje buvo „braižu“, taisyta J. Rimanto.

46 Mašinėraštyje buvo „stovyje“, taisyta J. Rimanto.

pareikalavo jų katalogo, jo nebuvo, bent taip atsakęs išdininkas. Todėl jis nežinojęs, kokios būtent knygos turėjo būti išsiųstos, ir taipogi jam buvę neaišku, kiek tų knygų iš viso turi būti, kiek jų yra ir nežinia, ar visos jos sutvarkytos⁴⁷. Išdininkas negalėjęs jam į tuos klausimus duoti atsakymo, kadangi jis šių knygų iš nieko nepriėmęs ir jų tvarkyme iš viso nedalyvavęs. Visas šias sumaišytas knygas, įvairaus formato ir įvairių kalbų, jis, vienuolyno vedėjas, išsortiravęs⁴⁸ ir padaręs jiems rejestrą. Bet vis tik ir po to jam neaišku buvę, kaip išpildyti Konsistorijos įsakymą, nes jis nežinojęs, kurias būtent knygas reikia siųsti. Sinodo 1833 m. rugpjūčio 27 d. įsakymas jam negalėjęs šiuo reikalu irgi daug padėti, nors padarytame pagal tai sąrašą buvę atžymėta: lotynų knygų – 256 ir lenkų – 31, viso 287. Išdininkas suradęs darytojo anksčiau knygų⁴⁹ rejestro juodraščių, rašytą archimandrito Platono, Kauno šventiko Petro Mironovičiaus ir kažkokio dar nežinomo trečiojo asmens, bet šie sąrašai buvę mažai suprantami („samich v sebe malo poniatnych“), ir pagal juos sudaryti galutinį siunčiamųjų knygų sąrašą buvę negalima. Jam kilę daug abejonių dėl šitų aplinkybių, ir jis iš pradžios manęs prašyti konsistorijos paaiškinimų, bet vėliau nuo to sumanymo archimandrito Platono patariamasis atsakęs, ir pagal šitą juodraščių parinkęs vertingesnes, jo nuomone, ir naudingesnes knygas, lotynų kalba 256 ir lenkų – 31, ir jas su galutiniu sąrašu nutaręs konsistorijai pristatyti. Iš šio raporto projekto atrodo, kad 1833 m. knygos išsiųstos nebuvo ir kad per 3 metus (1833–1836) jų tvarkymo reikalas buvo visai užmirštas.

Be to, ir paviršutiniškai palyginus kalbamųjų čia 1833 ir 1836 metų kelių raštų turinį, jau neabejotinai matyti, kad knygos kažkodėl buvo išsiųstos į Polocką ne 1833 m. rudenį, o tik po 3-jų metų – 1836 m. spalio mėnesį. Pirmą kartą (1833 m.) buvo nusistatyta siųsti 237 pavadinimų knygos (299 egz.), apie 200 palikus vietoje. Gi 1836 m., sudarant naujus sąrašus, nebepaliekant Pažaislyje nieko, buvo pasiūsta viso 426 knygos (lotynų kalba – 216, lenkų – 201, vokiečių – 5 ir francūzų – 4)⁵⁰. Jeigu laikytis to, kad tikrasis rusų gautasis knygų bendras skaičius buvo 523 (kaip jie patys kartotinai savo metinėse apyskaitose nuolat nurodinėja), tai vis tik išeina, jog Pažaislyje 1836 m. pasiliko dar 97 egz. knygų. Grąžintųjų katalikų dvasininkams knygų sąrašo, kaip jau nurodyta, rasti neteko. Ar jos buvo grąžintos, ar kur kitur pateko, ar vietoje pasiliko – nežinia. Todėl šios paskutinės knygų šimtinės likimas kol kas taip

47 Mašínraštyje buvo „tvarkoje randasi“, taisyta J. Rimanto.

48 Iš rusų k. surūšiavęs.

49 Žodis įterptas J. Rimanto.

50 A) Šių knygų sąrašas saugomas LNB RKRS, F47-2484.

ir lieka neaiškus. Teko pastebėti, kad rusų valdymo pradžioje dažnai keitėsi vienuolyno vedėjai. Knygos mažai kam iš „neučionoj bratii“ gal ir terūpėjo, ir jos, kaip matome 1833–1836 metų laikotarpyje pakliuvo labai liūdnon padėtin. Ir iš viso tos knygos, kaipo turtas, buvo tada čia vertinamos, atrodo, mažai, ir jų likimo klausimas visados paskutinėje eilėje buvo sprendžiamas. Spintose ar lentynose bibliotekos kambaryje jos anksčiau buvo laikomos ir kaip rusų buvo surašinėjamos, sunku dabar pasakyti. Cituotasis 1836 m. raportas (juodraštis) vaizdžiai sako apie liūdną jų padėtį, naujiesiems šeimininkams 1832 m. atėjus; joms patys rusai pritaikė žodžius: „в samom chudšem bezporiadkie nachodiaščijasia“. Buv[usios] bibliotekos kambaryje dabar nematyti⁵¹ jokių knygoms laikyti prietaisų: nišų, spintų ar lentynų likučių. Tas kambarys, kaip jau nurodyta, pagal 1836 m. vienuolyno turto ir patalpų aprašymą, yra antrame aukšte, dešinėje pusėje⁵², žiūrint į bažnyčios didįjį altorių. Jis turi du didelius langus į rytus, be jokios ornamentikos, yra gana erdvus: 8,8 m. ilgio, 7,5 m. pločio ir 3,5 m. aukščio (taigi apie 66 m² grindų ploto, 231 m³ talpumo). Užlipę gana aukštais sraigtiniais laiptais į antrą aukštą patenkame į didelį, ilgą, šviesų ir platų prieškambarį, kaip ir erdvią, jaukią galeriją, iš kurios į biblioteką veda vienos didelės durys su senovišku užraktu. Jeigu tai buvo ne tik biblioteka, bet ir skaitykla, tai atrodo, kad ji buvo skirta nedideliame lankytojų skaičiui ir iš viso ne per dideliame knygų rinkiniui.

Pažiūrėkime dabar, kaip atrodo tie kalbameji čia siunčiamųjų knygų 1833 ir 1836 m. sąrašai.

1833 m. byloje yra užsilikęs didelio (kanceliarinio) formato sąrašas (su keliais juodraščiais), pavadintas: „Rejestr knig na raznych jazykach, okazavščsia na lice pri opisaniu biblioteki byvsago katoličeskago Kamaldulskago monastyria“. Matyti, tas užsilikęs čia archyve paskutinysis⁵³ egzempliorius yra dublikatas to rejestro, kuris buvo (ar turėjo būti) išsiųstas 1833 m. spalio mėn., kartu su knygomis, į Polocką. Sugretinus visus esamus čia knygų sąrašus, kyla mintis, ar tik nebuvo taip, kad iš karto buvo daromas kelių (trijų) asmenų pirmykštis, pilnas visų bibliotekoje esamų knygų rejestras, o galutinis siunčiamųjų knygų sąrašas buvo dar kelis kartus rašomas iš ištaisytojų ir sutrumpintųjų pirmykščių sąrašų. Kodėl taip buvo daroma, sunku atspėti, bet vargu tik tam, kad galutinis sąrašas dailiau atrodytų. Visos knygos skirstomos sąrašuose pagal kalbą ir pagal knygų formatą (didumą). Taigi imamos iš pradžios lotynų

51 Mašinėraštyje buvo „nesimato“, taisyta J. Rimanto.

52 Žodis įterptas J. Rimanto.

53 Mašinėraštyje buvo „galutinasai“, taisyta J. Rimanto.

kalba spausdintos knygos, nes jų skaičius didžiausias. Po to eina lenkų kalba. Jos užima pagal skaičių antrą vietą. Vokiškų ir prancūziškų yra vos keletas. Toliau prisilaikoma tokios sistemos: pirmiau surašomos didžiausio formato (lapo didumo) leidiniai „list“, paskui – „v četvert“, toliau – „v osmuchu“, „in quarto minori“. Knygų autoriai, bendra taisyklė, nenurodomi. Sąrašas turi 5 skiltis: eilės Nr., knygos pavadinimas, egzempliorių skaičius, įrišimas⁵⁴ ir leidinio metai. Pagal leidimo metus daugiausia knygų XVII–XVIII šimtmečių. Senesnių (pvz., 1539 m.) yra palyginti mažiau. Kai kur, nors retai, šie metai visai nenurodomi ar pažymima, kad jie nežinomi. Matyti, pirmą kartą visos bibliotekos sąrašas, kaip ir juodraštis, buvo vėliau atidžiai peržiūrėtas ir daryta knygų atranka. Taigi galutinis sąrašas atsirado jau vėliau. Pirmą kartą sąrašas daug yra išbrauktų knygų arba pastabos: „Net“, „ne okazalos“. Iš to tenka daryti išvadą, kad buvo čia ir šiokių tokių knygų žinovų bei vertintojų, nes tam tikra⁵⁵ atranka vis dėlto buvo daroma⁵⁶. Kai kur, rašant iš juodraščio, kildavo ir šiokių tokių abejonių, ar tai dėl įrašo tikrumo, ar dėl klausimo, palikti knygą vietoje ar siųsti; tada prie knygos matome žodžius: pasiteirauti („spravitsia“). Bendrai, atrodo, kad sąrašo darytojai lotynų kalbą mokėjo⁵⁷, bet pasitaiko vis tik lotynų ir lenkų kalbose neabejotinų klaidų, taipogi yra per ilgą laiką atsiradusių neaiškumų.

Reikia laikyti, kad pirmasis sąrašas buvo daromas (iš rašyenos sprendžiant, trijų asmenų) šešių-septynių mėnesių laikotarpyje⁵⁸ skaitant nuo Minsko vyskupo Eugenijaus 1833.I.14 rezoliucijos, kuri buvo skubotai vykdoma, iki rugpjūčio mėnesio 24 d., kada tas sąrašas buvo jau konsistorijai pristatytas, o knygos paruoštos išsiųsti į Polocką.

Sudarant iš juodraščių galutinius sąrašus, kaip jau nurodyta, daug knygų buvo⁵⁹ išbraukta, nes jų tuo metu jau nebuvo⁶⁰. Tai rodo pastabos: „ne okazalos“, arba iš dviejų egzempliorių vieno nebėra; be to, yra tokios pastabos: „ostavleno“, „ostavit“, „spravitsia“, „perepleten vnov“; dažnai pažymėta „vetchaja“, „bez goda“.

Tenka dar kartą pabrėžti, kad didelė knygų dauguma – lotyniškosios. Lenkiškų knygų, palyginti, daug mažiau, ir jos yra žymiai naujesnės – dauguma

54 Mašinraštyje buvo „aptaisymas“, taisyta J. Rimanto, t. p. ir toliau.

55 Du žodžiai prieš šią pastabą įterpti V. Biržiškos.

56 Keturi žodžiai prieš šią pastabą taisyti J. Rimanto.

57 Mašinraštyje buvo „žinojo“, taisyta J. Rimanto.

58 Žodis įterptas J. Rimanto.

59 Žodis įterptas J. Rimanto.

60 Keturi žodžiai prieš šią pastabą taisyti V. Biržiškos.

XVII–XVIII šimtmečių. XVI šimtmečio, palyginti nedaug, viso apie 22 knygos. Seniausieji metai – 1539 (tokių knygų viso yra 2). Naujausioji knyga – 1830 metų. Kai kada sąrašų sudarinėtojai kaip ir atrodė, kad leidimo metus nereikia ar nesvarbu nurodyti, ir tada jis kelioms knygoms ištiesai įrašydavo „pečatany v raznych godach“.

Daug abejonių sukelia ir ši tą nušviečia vieno iš pirmykščiųjų juodraščių gale padarytasis toksai žodis žodin priedas:

zapisannyh latinskich		336
zapisannyh polskich		173
NB Nemeckich	raznyh	7
Prancuzskich	„	5
nezapisannyh latinskich		117
vetchich (neiškaitoma) latin.		83
pisannyh raznyh		35.

Tie keli žodžiai rodo, kad tikrai *ne visos* knygos buvo į sąrašus įrašomos: žymi dalis liko neįrašyta; kad kai kurių leidinių negalima buvo įrašyti kaipo suplyšusių dėl senumo („vetchich“) ir kad buvo bibliotekoje taipogi kiek ir įvairių rankraščių („pisannyh raznyh“).

Be to, štai mažas to katalogo⁶¹ pavyzdys – ištrauka (rašyba nekeičiama), kurioje surašyta⁶² keletas seniausiųjų ir naujausiųjų lotyniškų ir lenkiškų knygų:

Joannis Chrisostomi operum tom I.II	2 kož.	1539
Opera Oratoria M T Ciceronis	1 „	1540
Aur[elii] Augustini nonus tomus operum	1 „	1542
Ovidii Nasonis Elegiae	1 kož.	1552
Institutiones Theologiae dogmaticae	2 bum.	1808
Institutiones Theologiae morales	2 kož.	1810
Kazania na Niedziele calego roku. Xdza A.Lorencowicza.	1 kož.	1671
Zwierciadlo starożytniej zakonności. X. Grodiciusza.	1 „	1698
Kazania w dwóch tomach. X. Mich[ala] Karpowicza.	2 bum.	1776, 1777
Kazania na S[wię]ta calego roku P. Skargi, tom 1,2,3,4,5,6.	2 kož.	1793

Norisi ištiesai čia nurodyti dar kelių vokiškų ir prancūziškų knygų sąrašą, kad matytųsi, kaip nemoksliškai, neaiškiai ir su ortografijos taisyklėmis prasi-lenkiant knygos buvo rusų į sąrašus įtraukiamos. Be to, čia matyti prancūziškų knygų menka vertė ir jų aiški karo laiko kilmė (galėjo būti prancūzų karių

61 Du žodžiai prieš šią pastabą įterpti J. Rimanto.

62 Du žodžiai prieš šią pastabą įterpti J. Rimanto.

1812 m. besitraukiančių paliktos). Jų turinys yra visai svetimas kamaldulų bibliotekai ir yra prancūzų šeimininkavimo čia neabejotinas pėdsakas. Vargu suklysimė pasakę, kad ne viena kamaldulų vertinga knyga su prancūzų kariu pateko tada ten, kur likimas Napoleono armijos likučius iš Rusijos 1812 m. nubloškė. Puskarininkio kavaleristo vienuolių bibliotekoje kažkaip paliktosios kelios jo tarnybinių taisyklių knygos yra aiškus to įrodymas ir tik todėl dabar mūsų dėmesio vertos.

Exercitium perfectionis et virtutum religiosarum	1 kož.	-
Nikolai Lancicii. Geistliche Betrachtungen („10-ju dol.“)	1 „	1759
Licht in denen Finsternissen („12-ju doliu“)	1 „	1731
Fuenfzig Arcachen und Berugungen	1 „	1736
Betrachtungen	1 „	-
Principes genereux de la Grammere Francoise	1 „	1781
Ordonnanse provizoire par la Cavaleire	1 „	1804
Reglement Concernant le Exercice	1 „	1791
Manuel des Sous-Officiers	1 bum.	1811

Ypatingą mūsų dėmesį, manyčiau, turėtų kreipti pirmykštis bibliotekos knygų sąrašas, skubotai, matyti, sudarytas nežinomų mums trijų-keturių asmenų 1833 m. pirmoje pusėje. Iš jo, kaip iš pirmykščio tolimesniųjų sąrašų (rejestrais vadinamų) medžiagos, galima spręsti ir apie paskui kylančius įvairius neaiškumus. Ypatingai šis sąrašas atrodo svarbus todėl, kad, matyti, tada visos, be jokios išimties, natūroje esamosios knygos į jį buvo įtraukiamos. Vėlesnieji ar galutinieji rejestrai turi savyje tik šio pirmykščio kaip ir atranką. Šį juodraštį sudaro 13 didelio kanceliarinio formato lapų (26 puslapių), kuriuose daugiau nei⁶³ 15 puslapių teksto (dalis puslapių palikta tuščia, dalis ne visai užpildyta). Rašysena daugiausia neaiški. Apytikriai sprendžiant iš knygų pavadinimo, atrodo, kad jos buvo teologinio, filosofinio, moralinio turinio; yra kiek ir poezijos, istorijos, apie iškalbingumą⁶⁴. Ko nors lietuvių kalba ar apie Lietuvą pastebėti neteko, nors iš vienuolyno istorijos mes žinome, kad pirmuoju jo prioru, pačiam steigėjui Pacui prašant, Italijos ordino vyresnybių buvo paskirtas vienuolis lietuvis Jeronimas (Zigmantas Krasauskas) (Dr. Kairiūkštytės-Ja-

63 Trys žodžiai prieš šią pastabą taisyti J. Rimanto.

64 Mašinėraštyje buvo „elekvcenija“, taisyta V. Biržiškos.

cynienės Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės, 1930 m., p. 5)⁶⁵. Daug knygų sąraše kažkodėl pabraukta: nemaža yra po kelis egzempliorius atžymėta toje skiltyje, kuri pavadinta: „v skolkich knigach“, ir todėl kyla abejonių, kaip čia buvo skaičiuojama: tomais, pavadinimais, atskirais įrišimais ar kaip kitaip. Numeracija dažnai ištaisoma⁶⁶, kartais eilės numeris visai nenurodytas. Be to, gana daug prie knygų padaryta pastabų, kurios kartais⁶⁷ kartojamos: „zapisa-na“, „ostavlena“, „bez zaglavija i bez goda“, „bez konca“, „bez načala“, „net“, „okazalas“, „bez zaglavnago lista“, „okazalsia 1 ekz.“, „grečeskaja“ (vienas toks įrašas). Jeigu skaičiuoti pavadinimus ir egzempliorius pagal šitą pirmąją sąrašą, tai gaunamas skaičius neatitinkas kitiems užrašams⁶⁸ 812 pavadinimų ir 1262 egzempliorių. Gali būti, toks skaičius gaunamas dėl to⁶⁹, kad kai kurie leidiniai sąraše kartojami.

Bibliotekos knygos apamai buvo gerai įrištos. Apytikriai iš 476 knygų pergmentu buvo įrištos 59 knygos, oda – 343, popierium – 64 ir visai neįrištų – 10 (dalies įrišimas neaiškus). Kaip suprasti „popierių“ („bumaga“), neaišku: ar knyga buvo visai neįrišta ar įrišta ir nugarėlė buvo taipogi popierinė. Dėl odos aiškiai irgi nenurodyta, ar visa knyga įrišta oda, kaip seniau buvo įprasta daryti, ar tik nugarėlė buvo odinė. Tačiau, šiaip ar taip, matyti neabejotinai, kad į knygų įrišimą buvo rūpestingai žiūrima.

Visai neišaiškintas, kartoju, lieka klausimas, kokios⁷⁰ vienuolyno bibliotekos knygos⁷¹ „gražintos“ katalikų dvasiškosios vyresnybei. Viename inventoriaus sąraše (rodos, 1833 m.) yra toks katalikų bažnytinių knygų sąrašas („opis Nr. 19“):

Mšalov ili Služebnikov – 10

Takovych že s liturgijami za upokoj – 9

Agend ili trebnikov – 3

Knižic prazdničnych evangelij – 3

Breviarov ili pravilnikov – 14

Psaltyrej v 8-jų doliu lista – 14.

65 A) Halina Kairiūkštytė-Jacynienė. Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės. *Židinys*. 1930. T. XII, nr. 8–9, p. 121. – H. Kairiūkštytė-Jacynienė šį straipsnį publikavo keliuose „Židinio“ numeriuose, žr.: *Židinys*. 1930. T. XII, nr. 8–9, p. 119–129; nr. 10, p. 241–247; nr. 11, p. 330–341. Taip pat buvo išleistas ir atspaudas, kuriuos ir rėmėsi V. Burkevičius.

66 Žodis taisytas V. Biržiškos.

67 Žodis įterptas J. Rimanto.

68 Penki žodžiai prieš šią pastabą įterpti V. Biržiškos.

69 Du žodžiai prieš šią pastabą įterpti V. Biržiškos.

70 Žodis taisytas V. Biržiškos.

71 Du žodžiai prieš šią pastabą taisyti V. Biržiškos.

Ar šie mišiolai, agendas, brevijoriai ir psalmynai buvo katalikams atiduoti, nėra žinios⁷².

Kasmet rusai ruošė metinę vienuolyno ūkio apyskaitą ir turto surašymą. 1835 m. apie jų biblioteką randame tik tokių žinių:

Apostol, v. kož. perepl., Moskva, 1830

Ustav Cerkovnyj, „ „ 1832

Oktoich, Minej (1816, 1824).

Vienintelė senoviška knyga šiame sąrašė yra: „Trebnik Petra Mogily, v 2 knigach, kož. star. perepl., peč. v Kijevie 1646 g. (aukوتا).

Galiausiai⁷³ 1852 m. rugpjūčio 12 d. raportu Nr. 110 Pažaislio vienuolyno vedėjas pranešė savo vyresnybei, atsakydamas į paklausimą dėl senoviškų vertingų knygų, kad vienuolyno bibliotekoje tokių nėra, „išskyrus kelis dokumentus, kurie liečia vienuolyną“. Dėl to pasakymo kilo abejonių, kokie būtent yra šie senieji dokumentai. Jokių tikslesnių nurodymų dėl to surasti neteko, bet viename 1836 m. vienuolyno ir jo turto aprašyme yra šitoks buvusių tada vienuolynė knygų išvardinimas:

1. „Knižka v pol lista na latinskom jazyke, skoropisnaja, zolotymi literami, pod nazvanijem *FUNDUŠ*, byvš. Kamaldulskago Monastyria, v. perepl. obložena malinovym barchatom, s nadpisju pri konce, 1785 g.“

2. Šios knygos nuorašas (dublikatas).

3. 1819 ir 1826 metų *INVENTORIUS*, lenkų kalba rašytas, ir

4. 1818 m. *VIZITAS*, lenkų kalba, surištas ir priantspauduotas.

Ar šios 4 knygos ir yra tie 1852 m. pavadintieji: „dokumentai, kurie liečia vienuolyną“, neaišku, bet ar jie buvo priskiriami ir aukščiau nurodytiems 35 rankraščiams?

Įdomus yra ir⁷⁴ 1874 m. gegužės 12 d. vienuolyno vedėjo raštas vyriausybei⁷⁵ („blagočinnomu monastyrey Litovskoj Eparchii“), kad šio vienuolyno, kaipo atidaryto tik 1832 m., bibliotekoje jokių senoviškų knygų ir rankraščių nėra. Tas raštas buvo atsakymas į Sinodo ober-prokuroro 1874.I.23 raštą Švietimo Ministerijai apie tai, kad pageidautina atiduoti Vilniaus Viešajai Bibliotekai visus bažnyčiose ir vienuolynuose esamus XVI–XVII amžiaus pravoslavų, katalikų ir protestantų spaudinius. Taigi, rusai laikė Pažaislio vienuolyną

72 Visas šis sakiny s taistyas V. Biržiškos.

73 Žodis įterptas V. Biržiškos.

74 Trys žodžiai įrašyti V. Biržiškos.

75 A) Vadovybei.

įsteigtą tik 1832 metais, jokios sukcesijos⁷⁶ nepripažindami. Galbūt⁷⁷, jog tai buvo⁷⁸ tik atsitiktina vieno tik apyskaitos rašytojo – nemokšos nuomonė⁷⁹. Bet kiek knygų rusai per savo daugiau nei⁸⁰ 80 metų (1832–1915) šeimininkavimo laiką pririnko? Viename leidinyje („Požaiskij Uspenskij Pervoklassnyj Monastyr“ Vilna, 1906.) šiuo klausimu sakoma, kad⁸¹ įsisteigus Pažaislio pravoslavų vienuolynui, jo biblioteka buvo įvairiomis rusų knygomis papildoma. Šios knygos gaunamos buvo iš Rusijos pravoslavų Sinodo, šiaip perkamos vienuolyno lėšomis ir kaip aukos vienuolyno bibliotekai iš įvairių pavienių asmenų gaunamos. 1906 metų pradžioje tokiu būdu vienuolyno bibliotekon patekė buvo visos apie 100 pavadinimų knygų rusų kalba ir apie 10 egzempliorių įvairių dvasinio turinio žurnalų. Be to, ten⁸² pasakyta, kad 1839 m. katalikų dviasikijai grąžintos buvo katalikų įvairios apeiginės ir grynai bažnytinės knygos. Toje brošiūroje taip pat tvirtinama⁸³, jog 1836 m. į Polocką buvo išsiųsta viso 713 egzempliorių įvairaus turinio knygų (216 – lotynų kalba, 201 – lenkų, 4 – vokiečių ir 5 – prancūzų ir be to, dar kažkokios kitos knygos). Iš kur brošiūros autorius tas žinias yra paėmęs, aiškiai nematyti, nors kiek jis ir nurodo savo šaltinius. Kaip matėm tas skaičius yra pusantro karto didesnis⁸⁴, negu nurodyta mūsų kalbamuose čia sąrašuose. Taipogi iš nurodytos čia dabar brošiūros nematyti, kuo remiantis tvirtinama, jog katalikams jų knygos buvo grąžintos 1839 metais. Mūsų nurodytasis pirmąsias bibliotekos sąrašas-juodraštis irgi kalba apie žymiai didesnę (nei 1836 m. buvo išsiųsta) knygų skaičių. O kai dėl⁸⁵ rusų knygų rinkinio, tai knygų rinkimo darbas buvo atliekamas be ypatingo uolumo ir be pastangų rūpintis bibliotekos papildymais. Esu užtikęs bylose keletą žinių⁸⁶ apie pirktas vienuolyno bibliotekai knygas:

Maskvos sinodalinės spaustuvės kontora 1837 metais išpildžiusi yra Pažaislio vienuolyno užsakymą dėl mokslo vadovėlių ir teologinių knygų – viso už 94 rub. 96 kap. Per visus 1846 metus knygų reikalams, pagal apyskaitą, išleista 7 rub. 1846 m. sausio 21d. vienuolyno bibliotekai, be to, pirktą įvairių darži-

76 A) Iš lot. k., paveldėjimo.

77 Mašinėraštyje buvo „norisi manyti“, taisyta V. Biržiškos.

78 Žodis įterptas V. Biržiškos.

79 Išbrauktas tekstas: „Ir čia visai nesvarbu, kad (nors) šiaip ir charakteringa anų laikų rusų nuotaikai. Bet įdomu kas kita, būtent“

80 Du žodžiai prieš šią pastabą įterpti V. Biržiškos.

81 Žodis prieš šią pastabą įterptas V. Biržiškos.

82 Mašinėraštyje buvo „šioje brošiūroje“, taisyta V. Biržiškos.

83 Sakinio dalis prieš šią pastabą įterpta V. Biržiškos.

84 Pradedant žodžiu „kiek“, tekstas įterptas V. Biržiškos.

85 Du žodžiai prieš šią pastabą įterpti V. Biržiškos.

86 Sakinys iki šios vietos taisytas V. Biržiškos.

ninkystės ir sodininkystės turinio knygų bei žemės ūkio laikraščių, viso už 20 rub. 1847 m. atsiųstas buvo į vienuolyną Vilniaus pravoslavų konsistorijos pasiūlymas pirkti Rišomo ir Vangoldo geografiją, su Lassalio Liudviko piešiniais, 1846 m. liuksusinį leidinį išsp[ausdintą] Petrapilyje⁸⁷, meniškai prancūzų popieriuje įrištą, už 3 rub., pelnas skirtas Petrapilio vaikų ligoninei. Tačiau Pažaislio vienuolyne neatsirado nei vieno norinčio tą knygą įsigyti, kas matyti iš vienuolyno vedėjo 1847.IV.7 raporto („Želajuščich wypisat upomianutuju knigu ne okazalos“).

Apžvelgus visą liečiančią biblioteką medžiagą⁸⁸, galutinai negalima nustatyti⁸⁹, kiek ir kam teko kamaldulų knygos. Atrodo, kad Polocko dvasinė seminarija gavo toli gražu ne visas. Kamaldulų laikų katalogo nėra, bet vargu galima manyti, kad jo ir nebuvo, nes vienuoliai, matyti, knygomis rūpinosi, jas gražiai įrišdavo (tai turėtų ir mus šiandien džiuginti, ypač tuos, kurie knygos papuošimu rūpinasi). Keista, kad sąrašo autoriai-vienuoliai skirsto knygas ne pagal jų turinį, o pagal kalbą ir knygos didumą^{90*}. Archyve neteko surasti jokių pėdsakų apie tai, kad konsistorijos 1833.VIII.24 nutarimas atiduoti dalį knygų katalikams būtų buvęs įvykdytas. Bendrai, gal būti, nemaža atsakymų šią dieną mums visais tais klausimais galėtų duoti nurodytuose sąrašuose minimieji 1785 m. „Funduša“ ir 1819 bei 1826 metų „Inventorius“. Tačiau jų dabar Pažaislyje nėra ir nežinia, kur jie per rusų 1915 m. evakuaciją galėjo patekti. Šiaip ar taip, dabar Pažaislio vienuolyne ir jo archyve mažiausių buv[usios] kamaldulų bibliotekos likučių užtikti ar ką apie juos išgirsti man neteko, ir, atrodo, jų dabar tikrai ten nebėra^{91*}.

Bendrai⁹², „Baltųjų Benediktiniečių“ (Kamaldulų ar Romualdiečių) Kongregacijos nariai turi nuopelną ir mokslo srityje, ir jie yra turėję žymių knygų rinkinius. Jų Kongregacijoje jau nuo XI šimtmečio (įsisteigimo metai – 1072) eremitų tarpe yra buvę pasižymėjusių bibliofilų (kronikos pav. kalba apie 1498 ir 1810 m. Toskanoje apiplėštas jų vertingas bibliotekas). Reikia manyti, kad

87 Sankt Peterburge, čia ir toliau.

88 Ši sakinio dalis įterpta V. Biržiškos.

89 Du žodžiai prieš šią pastabą įterpti V. Biržiškos.

90 *Greičiausia, kaip tik čia jie ir laikėsi senojo katalogo, nes tokia tvarka paprastai buvo aprašomos daugumos katalikų vienuolynų bibliotekos. Vac[lovas] Biržiška.

91 *1919 m. kiek Pažaislių vienuolyno dokumentų ir kelios dešimtys knygų (jų tarpe neabejotinai iš senosios kamaldulų bibliotekos kilusios Direktorijos) pateko į Valstybinę Centralinę Biblioteką Kaune. Kamaldulų direktorijos dabar yra V[ytauto] D[idžiojo] Univ[ersiteto] Bibliotekoje. Vac[lovas] B[iržiš]ka. – Abi žvaigždutėmis pažymėtos V. Biržiškos pastabos yra rašytos ranka ant atskiro lapelio, pridėtos prie straipsnio mašinraščio – A. P.

92 Mašinraštyje buvo „prisiminkime dar“, taisyta V. Biržiškos.

šios jų tradicijos pasireiškė Pažaislyje per jų ten ilgą, apie 170 metų (1663–1832), gyvenimo laiką. Bet bibliotekos kambarys, apie kurį teko čia paminėti, šiandien tėra vienintelis, nekalbantis apie buvusias vienuolių dvasinius knygų turtus liudininkas ir nieko apie buvusias jame knygas pasakyti negali. Tik viena kita smulkmena (pvz. knygų puošnus įrišimas) sako apie šių eremitų didelę meilę knygai.

[1943.IX.27]⁹³

93 Be datos, įrašytos ranka, yra ir V. Burkevičiaus autografas – parašas žaliu pieštuku.

IŠ SENOJO VILNIAUS UNIVERSITO BIBLIOTEKOS UŽRAŠŲ [1]

Mykolas Biržiška

Dar 1937 m. „Lietuviškosios Enciklopedijos“ VI-ajam tomui rašydamas Simano Daukanto gyvenimą, naudojaus senojo Vilniaus universiteto knygų skaitymo dienoraščiu, tikriau V[inco] Maciūno iš jo padarytais išrašais. Tai dabartinio Vilniaus universiteto bibliotekoje laikomas „Dziennik pożyczania ksiąg z Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego 1822–1826 m.“ (Sen[oj]o Viln[iaus] univ[ersiteto] Kuratorijos arch[yvas] nr. 491). Be jo, turime Vilniuje daugiau to pat Universiteto bibliotekos dienoraščių, tik ne Universitete, bet Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyriuje laikomų, paveldėtų iš buv[usios] Vrubliauskių bibliotekos [2]: 2. „Dziennik pożyczania ksiąg 1805–1821m.“ (L[ietuvos] m[okslų] a[kademijos] Rankr[aščių] skyr[ius] nr. 111/IV) ir 3. „Dziennik pożyczania ksiąg 1826–1836 m.“ (L[ietuvos] m[okslų] a[kademijos] Rankr[aščių] skyr[ius] nr. 112/IV). Tad šis knygų skolinimo dienoraštis, pradėtas dar 1805 m. gegužės 10 d., pergyvena Universiteto uždarymą (1832 m. gegužės 1 d.) ir baigiamas 1836 m. liepos 9 d., Vilniaus kunigų ir medikų akademijų darbui jau įpusėjęs.

Be šių namo imamų knygų atžymėjimų, Universiteto biblioteka žymėjosi dar ir čia pat, Universiteto skaitykloje studentų skaitomas knygas. Tai „Wpisy czytelników“ („Skaitytojų išrašai“), kurių šiuo tarpu vieną sąsiuvinį teaptinkame, nr. 3, laikomą Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyriuje nr. 95/IV, pradėtą 1822 m. kovo 20 d. ir baigtą 1825 m. vasario 11 d. Kur yra skaitytojų išrašų Nr. 1, 2, 4 ir t. t. sąsiuviniai, nežinau.

Šiaip ar taip, kad ir su tais trūkumais, tai graži Lietuvos kultūros istorijai medžiaga, kuri rodo, ką prieš šimtą metų skaitė Vilniaus universiteto žmonės, profesoriai ir studentai, kuriuos veikalus naudojo savo specialybės paskaitoms rengti ir studijoms, kvotimams rengtis, pagaliau, ir universitetiniam darbui. Be abejo, ir be minėtųjų trūkumų, šie bibliotekininkų užrašai ne visą terodo universitetinę lektūrą, nes universiteto visuomenė ne vien universiteto bibliotekos knygomis tesinaudojo: profesoriai turėjo didesnius ar mažesnius savus knygų rinkinius, studentai ir mieste gaudavo knygų, populiariesnės per rankas

* Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-91, l. 1–29.

ėjo. Tik ir turint tai galvoje, bibliotekininkų sąsiuvinių rodomoji lektūra verta yra istorikų ir istorininkų bei šiaip kultūrininkų dėmesio. Jei net nepavyktų jos papildyti trūkstamais sąsiuviniais, bent dabartiniam didkariui pasibaigus reikėtų jį ištisai išspausdinti, be to dar visą medžiagą iškėlus į korteles suskirstyti autoriais (veikalais) ir skaitytojais. Iki tas bus padaryta, praverstų nors kiek su ja susipažinti, šis tas iš jos sau atžymėti.

Tai pasiėmęs atlikti, nebūsiu pirmas tos medžiagos naudotojas. Dar prieš 20 metų Vilniaus universiteto bibliotekininkas Myk[olas] Brenšteinas savo knygoj „Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832“ (wyd. II uzupełnione, Wilniuje 1825 m.) naudojos 1805–1821 m. ir 1826–1832 (1836) m. knygų skolinimosi dienoraščiais (1822–1826 m. dienoraštis tebebuvo dar Krokuvoje, Br[enšteino] nepanaudotas) ir 1822–1825 m. knygų skaitymo išrašais, p. 108–109, pateikdamas išsamų knygų ir skaitytojų skaitmenis, o p. 110–112 pažymėdamas Adomo Mickevičiaus, Stepano Zano, Andriaus Tovianskio ir Juliaus Slovackio paimtas iš bibliotekos knygas, p. 111–112 dar vieną kitą mažmožį. Iš Br[enšteino] matyti, jog universitetine biblioteka Mickevičius tesinaudojo klasikams skaityti – Eschilui, Pindarui, Ciceronui, Hesiodui... Jo dar Niesieckio „Herbarz“ (III tomas) buvo paimtas, bet šiaip iš istorijos, mums, žinoma, labiausiai rūpimos Lietuvos istorijos, nieko jis nebuvo paėmęs, turbūt, dėl to, jog Chreptavičius Ščorsuose gavo naudotis Lietuvos istorijos veikalais, be to, Vilniuje ir Kaune draugų buvo aprūpinamas lenkų ir vakarų literatūros kūriniais. Br[enšteinas] sužymėtoji Tovianskio ir Slovackio lektūra nėra jiems reikšminga, tik labiau susijusi su Universitete studijuojamais dalykais. Tiktai Zano lektūra yra mums reikšmingesnė, bet papildytina iš Br[enšteino] nežinomo 1822–1826 m. dienoraščio, tad ją kartojame iš Br[enšteino] drauge su savo papildymais:

Paimta	Veikalai	Gr[ąžinta]
1816.X.6	Homeri Ilias. Op. Hageri. Vol. 1---	1817.IX.20.
1816.X.6	Damm. Lexicon Graeco-Latin. Vol. 1--	1817.IX.20.
1816.X.7	Tacitus. Lipsii. Vol. 1.-----	1816.IX.29.
1816.XI.22	Quintep. Tourlet. Vol. 1—gr. 1816.XI.29.	
1819.X.4	Mont. Historie de mathematiques Vol. 1	1819.XI.20.
1819.X.20.	Pascal. Oeuvres, t. V, VI, Vol. 2	1819.XI.20.
1819.X.20.	Bezout. Traite d' Arithmetique. Vol. 1	1819.XI.20.
1820.VI.17	Pamiętnik Warszawski, t. VII, VIII, Vol. 3	1820.VIII.1.
1820.VI.17	Sarnicki Lukasz. Dworzanin. Vol. 1	-----//-----

1820.VII.2	Lafontaine. Dzien zdrowia, t. I, II, III	1820.XII.16.
1820.VII.2	Strykowski. List. Polska (sic.) fol. 1	1821.III.15.
1820.VII.2	Essai sur le Beau, t. I ir II	1820.XII.16.
1821.II.26	Poehlemann. Praktische (? Brennt.) Vol. 2–	1821.VI.29.
1821.III.8	Misztolt. Historiae.... Vol. I	1821.III.26.
1821.III.26	La Place. Exposition de systeme. Vol. I	1821.VI.29.
1821.X.25	Buerger. Gedichte, t. I ir II, vol. 2	1822.X.19
1821.X.25	Gillier. Histoire de la Grece. Vol. I	1821.XII.3
1821.XII.10	Rousseau. Les confessions, T. II, vol. I	1822.III.1.
1822.II.7	“ t. III, vol. 1	1822.II.21.
1829.I.3	Delille. Imagination, t. I, vol. I	1822.II.21.
1822.II.21	Filangieri. Nauka prawodawstw[wa]. t. VI, v. 1	1822.III.16.
1822.III.3	Pestalozzi. Idee eines der Ansehen.v. 1	1822.IV.4.
1822.XI.4	Millot Mistoire vol. 1	1822.XII.20.
1822.XI.4	Pamiętnik nowy Warszawski, t.17, 18, v. 2--	
1822.XI.20.	Niemeyer. Grundsätze der Erziehung des Unterrichts). Vol. I—“	
1822.XII.9	Millot. Klements d’histoire de France. t. II vol. 1–1823.I.20.	
1822.XII.20	“ t. III, vol. 1	
1823.I.20	“ t. IV, vol. 1	1823.II.20.
1823.II.21	Pamiętnik Warszawski 1801. t. I vol. 1	1823.IV.20.
“	Millot. Elements d’ histoire de France t. VI. vol. 1	1923.II.21.
1823.IV.10	La place. Systeme du monde.T. II, v. 1	1823.V.12.
1823.IV.10	Pamiętnik Warszawski t. VI, vol. 1	

Taigi būdinga Zanui lektūra: Homeras ir Tacitas, Pascal ir Rousseau, Biurgerio kūriniai, Laplaso pasaulio sistema ir Milloto Prancūzijos istorija, Pestalozzi ir Niemeyerio auklyba, pagaliau Strikausko Lietuvos istorija ir Mištauto Sapiegos universitetinis mokslas, filomatizmas, filaretizmas, Lietuva ir vakarai Vilniaus universiteto kultūroje, sekretoriavimas Lietuvos mokyklų vizitatoriui Jonui Chodzkai, kam buvo reikalingas pedagoginis Niemeyerio veikalas – štai ką išskaitome iš sauso Vilniaus filaretų vado skaitytų knygų sąrašo.

Nenagrinėdamas Zano skaitytų knygų sąrašo ir iš viso nesekdamas nei jo draugų filomatų ar filaretų lektūra, kuri labiau gali suinteresuoti lenkų literatūros istorikus, ypač mickevičilogus, liesiu ją tikrai tiek, kiek joje pastebima

domėjimosi Lietuva ir jos praeitimi. Tad visų pirma Zano apie metus išlaikytoji *Strikausko Kronika litewska*, kurios skaitymas taip yra atžymėtas:

1816.VIII.13 stud. (Dyonizy) *Jakutowicz*, slanimietis, 24 m. amžiaus, 4 kURSO medikas (žinios apie skaitytojus studentus mano daugiausia yra paimtos iš Senojo Vilniaus Universiteto Archyvo studentų baudų ir fakultetinių sąrašų), grąžino 1816.IX.5, tas pats J[akutowicz] IX.7 paėmė Rostovskio Lituaniae Societatis Jesu Histoire).

1817.I.18 rašytojas (Michał) *Podoliński*, baigęs Petrapilio Dailės Akademiją, Vilniaus universitete ėjęs meną ir literatūrą, baigęs Petrapilio Dailės akademiją, kilęs iš Gudijos (Oršos), – grąžino 1817.V.5.

1817.II.19 *Michał Baliński*, Vilniuje užaugęs, gimnaziją išėjęs ir Vilniaus universitete baigęs literatūros mokslus, vėliau pasižymėjęs istorikas, – grąžino 1817.V.5.

1818.VII.8 (Dionizy) *Jakutowicz*, jau baigęs universitetą, vėl porai dienų paima ir grąžina 1818.VII.11.

1819.XI.4 prof. (Jan) *Wolffgang*, Gardino gydytojo sūnus, vaistininkas, – grąžino 1820.I.4.

1820.II.14 *Ludwik Sobolewski*, vilnietis, baigęs Vilniaus universitetą klasikas ir bibliografas, – grąžino 1820.V.12.

1820.VII.2 minėtasis *Tomasz Zan* (bene Adomui Mickevičiui, nes šis 1819–1821 ir 1822–1823 m. Kaune mokydamas, vargiai bebus ten „Gražinai“ jam reikalingą Strijkovskį gavęs) – grąžino 1821.III.15.

1821.VIII.8 literatūros ir istorijos studentas *Antoni Hlebowicz*, gardinietis, prof. Onacevičiaus mokinys, spaudai rengęs, 1821 m. išspausdintą, pirmąją Vytauto monografiją („Krótki rys życia Witolda“), – grąžino 1821.X.10.

1821.XII.22 (prof. Ignacy) *Onacewicz*, Daukanto, Hlebavičiaus ir kitų Lietuvos istorikų mokytojas, paėmė XVIII a. Bohomolco leidimą – grąžino 1822.V.18.

1822.II.1 *Ignacy Jundziłł*, slonimietis, 1809 m. baigęs Vilniaus universiteto fizikos gamtos fakultetą, – grąžino 1822.V.18.

1822.V.10 Vilniaus mokslo apygardos globėjui kunigaikščiui Adomui *Čartoriskiiui* paimtas kitos laidos XVI a. egzempliorius (pažymėta: edycja królewiecka) – grąžinta 1822.V.15.

1822.V.18 (Lietuvos mokyklų vizitatorius) *Michał Chlewiński*, raseiniškis, 1808 m. išėjęs Raseinių pijorų mokyklą, o 1809–1812 m. Vilniaus universitete ėjęs teisės ir gamtos mokslus, – grąžino 1822.V.30 (1822.VI.30 vėl pasiėmė ir grąžino 1823.I.16).

1823.I.17 (pirmametis literatūros studentas) Józef *Massalski*, kilęs iš Gudijos (ihumenietis), dėl kurio nerimto išsišokimo (pareiškė turįs pranešti Varšuvoje gyvenančiam caraičiui Konstantinui svarbų dalyką) ne tik pačiam teko nukentėti (paimtas kareiviu), bet ir susekta Vilniaus studentų organizacija, – gražino 1823.III.23.

1823.I.23 (prof. Ignacy) *Onacewicz* antrą kartą – gražino 1823.V.24.

1823.V.24 E. *Zmijowski*, kurio neužeinu savo sužymėtuose studentų sąrašuose, paėmė, matyt, XVI a. leidimą, kurį gražino 1823.VII.23, o (pirmametis literatūros studentas) Bolesław *Karczewski* (krėviškis, išėjęs Vilniaus gimnaziją) – XVIII a. bohomočinį, kurį gražino 1823.X.25.

1823.IX.11 adjunktas (Ignacy) *Daniłowicz*, garsusis Lietuvos teisės istorikas, – gražino 1824.VI.20.

1823.XII.31 (prof. Ignacy) *Onacewicz* trečią kartą – gražino 1825.II.12.

1825.III.10 (prof. Ignacy) *Onacewicz* ketvirtą kartą – gražino 1826.X.26.

1826.XI.1 (antrametis studentas) Ignacy *Buszyński*, raseiniškis, 1859–1874 m. išleidęs kelias monografijas apie Žemaičių kraštą, – gražino 1826.XI.9.

1827.IV.25 tas pats studentas Ign. *Buszyński* antrą kartą – gražino 1827.V.13.

1832.I.4 nauczyciel (Zygm.) *Bartoszewicz*, kilęs iš Vilniaus apskr., Vilniuje išėjęs gimnazijos ir universiteto mokslus, Kražių, Kauno, pagaliau Vilniaus gimnazijos mokytojas, kelių vadovėlių autorius, – gražino 1832.V.6.

Šis sąrašas papildytinas dar pačioje bibliotekoje studentų Strijkovskio skaitymo [3] atžymėjimais, kurie, deja, teapima 1822–1825 m.:

1823.XII.17 (pirmametis teisės [4] studentas) Walery *Chrysciniewicz* (studentų sąrašuose Chryscinicz).

1824.I.7 teisės aplikantas Hieronim *Rutowicz*.

1824.I.21 (antrametis) teisės studentas Aloizy *Niewiarowski*.

Kad ir neturime visų bibliotekoje skaitomų knygų užrašų, vis dėlto turbūt neapsiriksime prileisdami, jog 1) turbūt istorijos profesorių nustatomas domėjimasis Strijkovskiū teprasideda 1816/17 mokslo metais ir nutrunka su 1824/25 m.

Panašiai skaitoma ir *Kojelavičiaus Historia Litwana*:

1816.XII.6 (studentas tik nuo 1817 m. lapkričio mėn.) Konstanty *Zaleski*, prieš tai jau iš universiteto ėmęs Tacitą, Kromerį, Kojelavičiaus „Miscellanea rerum“, veliuniškis, po 1831 m. išėjęs į Vakarus, – gražino 1817.III.6.

1817.III.9 (pirmametis studentas Szymon) *Dowkont* [Daukantas] – didysis mūsų Simonas – gražino 1817.III.19.

1819.I.24 (prof. Ignacy) *Onacewicz* – gražino 1820.III.17.

1819.IX.10 (antrametis studentas Adam) *Rogalski* (kitą egzempliorių), Vilniuje išėjęs gimnaziją, baigęs universitetą tarnavęs Petrapilyje ir Varšuvoje, Lasickio „De diis Samagitarum“ vertėjas į lenkų kalbą, – gražino 1819.XI.6.

1820.I.31 prof. (Pilypas Nerėjus) *Golański*, pirmojo lenkiško poetikos vadovėlio autorius, – gražino 1820.IX.15.

1820.II.11 (ketvirtametis teisės studentas) Bruno *Suchecki*, minskietis, tuo metu dar filomatas, bet vėliau iš draugijos išbrauktas, – gražino 1820.IX.15.

1820.VI.10 (antrametis teisės studentas) Michal *Szyrma*, slonimietis – gražino 1820.VI.28.

1820.XI.25 minėtasis (studentas Antoni) *Hlebowicz* – gražino 1820.XII.1.

1821.III.28 (baigęs teisės mokslus) Stanislaw *Budny*, Sudzialovo par. baltstogietis, buhalterijos ir prekybos vadovėlių autorius, – gražino 1821.VII.21.

1821.VIII.8 Antoni *Hlebowicz* antrą kartą – gražino 1822.I.12.

1821.XII.1 (prof. Ignacy) *Onacewicz* antrą kartą – gražino 1822.X.10.

1822.I.25 X. C(elestyn) *Soroka*, teologijos ir teisės mokslų ketvirtametis studentas, benediktinas, – gražino 1822.V.15.

1822.V.16 minėtasis Michal *Baliński* – gražino 1822.XI.9.

1822.VII.19 (literatūros profesorius) Leon *Borowski* (tad trečią egzempliorių) – gražino 1823.X.30.

1822.XI.14 (prof. Ignacy) *Onacewicz* trečią kartą – gražino 1823.V.25.

1823.XII.8 (prof. Ignacy) *Onacewicz* ketvirtą kartą – gražino 1828.VI.5.

1829.IX.20 prof. (Jozef) *Jaroszewicz* – gražino 1829.X.6.

1829.X.8 (universiteto bibliotekininkas) Adam *Jocher*, Vilniaus vokietis, vėliau pasireiškęs savo lenkiškąja bibliografija, – gražino 1829.XI.4.

1830.II.5 (X. Jakob) *Czerwiakowski*, Vyriausiosios kunigų seminarijos auklėtinis, Polocko unitų arkivyskupijos gudas, – gražino 1830... (ne vėliau kaip spalio mėn.).

1830.X.30 (studentas) Ks(awery) *Jurowski* — gražino 1830.XI.29.

1831.VI.23 prof. (matematyki Michal) *Poliński*, Vilniaus bibliografas — gražino (1831?).VII.21.

1836.VI.12 prof. (Jan) *Loboyko* — gražino 1836.VI.27.

Bibliotekoje skaitė:

1824.I.28 (dar 1816 m. stojęs) teisės studentas Dominik *Szyryn*, minskietis.

Anuometinėje lituanistikoje labai reikšminga *Bogušo* [knyga] **O początkach narodu i języka litewskiego**. Pirmas, kuris ja susidomėjo ir pasiėmė namo skaityti (1817.I.18), buvo (teisės studentas Mateusz) *Aldanowski*, vitebskietis, tad gudas, drauge pasiėmęs ir Lelewelio „Rzut oka na dawność litews-

kich narodów“ (bibliotekos dienoraštyje pažymėta: O Litwinach), – gražino 1817.I.29.

1817.IV.7 (trečiametis teisės studentas Franciszek) *Grzymala*, baltstogietis, bet Vilniuje gimnaziją išėjęs, vėliau Varšuvos literatas, po 1831 m. atsidūręs Prancūzijoje, – gražino 1817.VIII.10.

1819.VI.30 (pirmametis gamtininkas Adam) *Rogalski* [5] – gražino 1819.VII.18.

1820.XII.31 (literatūros dėstytojas) Leon *Borowski* – gražino 1822.X.10.

1824.V.19 X. B(artolomiej) *Lewicki*, Vilniaus kunigų seminarijos klierikas ir universiteto teologijos klausytojas, gardinietis, – gražino 1824.V.20.

1827.VI.7 Sow(ietnik, tad pašalietis) *Jablonowski* – gražino 1827.VI.20.

1827.IX. 12 X. (Wincenty) *Wilmik* [Vilmikas arba Valmikas], ėjęs per kelias Lietuvos vyskupijas Vilniaus katedros vikaras, „Kantičkų žemaitiškų“ autorius, drauge paėmęs ir Lelewelio „Rzut oka“ – gražino 1827.XI.3.

1828.III.30 prof. (Józef) *Jaroszewicz* (drauge ir Lelewelio „Rzut oka“) – gražino 1828.VII.6.

1830.IX.16 Mon.(?) *Kisieliowicz* – gražino 1831.IX.20.

1831.VIII.10 X. (teologijos studentas Kalixt) *Kossakowski* [Kalikstas Kasakauskis], šilališkis, 1832 m. išleidęs žemaitišką gramatiką, vėliau Akmenės klebonas, Kisieliui savojo egzemplioriaus dar negražinus, paėmė čia kitą – gražino 1832.II.15.

Bibliotekoje skaitė:

1822.X.9 (trečiametis teisės) studentas Cyprian *Daszkiewicz*, slonimietis, filaretas, drauge su Adomu Mickevičium Maskvoj atsidūręs, – drauge su Bogušu skaitė ir Lelewelio „Rzut oka“.

1822.X.23 (IX.19 tęspėjęs universitetan įsirašyti literatūros) studentas Szymon *Staniewicz* [Simonas Stanevičius], viduklietis, 1823.VIII parašęs „Žemaičių šlovė“, jau įsirašo Lelewelio „Rzut oka“, greičiausiai nesvetimas ir Bogušui, kuriam čia įrašų knygoje to pat Lelewelio „Badania starożytności we względzie jeografii“ bene iš Stanevičiaus žodžių buvo priskirta, tik tuojau Bogušo pavardė ir išbraukta 7.

1822.XI.20 (antrametis teisės) studentas Tomasz *Budkiewicz*, šaukėniškis, skaito tik Lelewelio „Rzut oka“.

1823.II.12 (pirmametis teisės) studentas Antoni *Nowicki*, valuinietis, skaito Bogušo knygelę.

1823.V.7 (pirmametis literatūros) studentas Karol *Zablocki*, gardinietis, – taip pat.

1823.XI.26 (pirmametis teisės) studentas Henryk *Kallusowski* – taip pat, XII.3 ir 10 ją vėl sau įrašydamas.

1824.III.24 (ketvirtametis teisės) studentas Ignacy *Klukowski* – Boguša.

1824.IV.21 (pirmametis gamtos mokslų) studentas Jan *Rubaniewicz*, valuinietis – Lelevelio „Rzut oka“ ir bene Bogušo knygelę.

Sprendžiant iš daug dažnesnio 1822–1824 m. Bogušo reikalavimo bibliotekoje skaityti negu Strijkovskio ar Kojelavičiaus, galima laukti, jog, suradus kitų metų jos įrašų sąsiuvinius, Bogušo knygelę pasirodys Vilniaus universiteto visuomenėje populiariesnė buvusi už aniedu rašytoju.

Sekime dabar lietuvių bibliografams ypatingai brangių veikalų skaitymą.

Universitas linguarum Litvaniae, 1737 m., skaitė:

1819.IX.16 koks M. *Zawadzki* – gražino 1820.IV.20.

1827.II.17 (trečiametis literatūros studentas) Jerzy *Plater* [Jurgis Plioteris], švėkšniškis, gimnazijos mokslus ėjęs Kražiuose ir Vilniuje, vėliau Raseinių apskrities maršalka.

1828.V.19 (lietuviškųjų raštų cenzorius) Józef *Wołodźko*, vainutiškis – gražino 1828.V.25.

1831.VIII.10 X. (teologijos studentas Kalixt) *Kossakowski*, minėtasis 1832 m. žemaitiškos gramatikos autorius, – gražino 1832.II.15.

Kun. Kasakauskiui „Universitas“ aiškiai buvo reikalinga jo rengiamai gramatikai, o Plioterio ir Valadkos ėmimas, be abejo, siejasi su Simono Stanevičiaus parūpintu „Universitas“ nauju leidimu: Stanevičius – naminis Plioterio prižiūrėtojas (dozorca domowy), 1827.III.8 pasirašo (Symonas Stanewicze, Wyjlniuje) savo „Skaytisentyms“ kaip baigiamąjį žodį 1829 m. Vilniuje išspausdintam „Trumpam pamokimui kalbos lituwyszkos arba žematyszkos“ („Grammatica brevis linguae lituanicae seu samogiticae“), kuriuo vardu jis pakartoja aną „Universitas linguarum Litvaniae“; 1828.VII.7 šios gramatikos cenzūros leidimą pasirašo, kaip matėm, pats su 1737 m. originalu jau susipažinęs, kitas žemaitis Juozas Valadka (Wołodźko). Ar tik nebus ši knygelė Plioterio lėšomis išleista? Bene anksčiau už Plioterį ją aptikęs (Skaytisentyms: ... nusydawy mumus atrasty tą trumpa pamokima kalbos lituwyszkas; ... niekas ysz Žemaycziu ne rassys, kursay skaytidamas... szi užmyrszty norietu yr sawa kampa waysiumi ne pasydziaugtu), Stanevičius turėjo dėl jos leidimo su savo globotiniu, o kiek vėliau ir su cenzorium kalbėtis ir tartis.

1805 m. rugsėjo mėn. gen. Jurgio Gruževskio (kelmiškio) universitetui dovanotoji vad. **londoniškė 1660 m. biblija**, kitaip dar *Chilinskio* biblija, universiteto bibliotekos žymima Biblija w języku żmudzkim (biblija żmudzka)

[6], 16 ar net 17 metų nekreipė į save niekieno dėmesio. 1821.V.28 literatūros profesorius Leonas *Borovskis*, kurio biografai ir universiteto istorikai nerodo mokant lietuviškai, paėmė „Bibliją litewską“, o 1822.I.5 dar 1549 m. „Biblią czeską“, abi jiedvi tegrąžindamas tik 1825.VII.7. Šioji Biblija litewska lyg ir būtų 1816 m. Liudo Rėzos Karaliaučiuje išleistoji „Biblia, tai esti Wissas Szwentas Rasztas“, nes Borovskiui jos dar bibliotekai negrąžinus, 1823.I.6 X. Mansyonarz (Kazimierz) *Wisgird* [Kazimieras Vizgirda], tais pat metais leidamas „Bibliję diel wajku lenkisz kay ir lietuwiszkay“, iš universiteto paėmė Biblia w żmudzkim języku, kurią grąžino tik 1826.XII.7; kun. Vizgirdos paimtoji būtų anoji londoniškė biblija. Tačiau turėjo būti kaip tik priešingai, nes dar kun. Vizgirdai savo paimtos biblijos negrąžinus, 1825.II.23, jau baigęs universitetą, Simonas *Daukantas* paėmė Biblia Lithuanica Londini an. 1660 ir ją grąžino 1825.III.23. Tik tuomet ir dėl Borovskio paimtos Biblia litewska darosi neaišku – juk ji dar nebuvo bibliotekai grąžinta! O gal londoniškė biblija nebuvo vienon knygon surišta ir buvo skolinama skaitytojams dalimis? Kitaip reikėtų prileisti, jog nei Borovskis, nei Vizgirda neėmė londoniškos biblijos, tik vienas (Borovskis) rėzinę, o kitas (Vizgirda) giedraitinį „Naują įstatymą“, o *Daukantas* tebutų pirmas (po 20 metų knygos gulėjimo Vilniaus bibliotekoje) ir gal vienintelis Chilinskio vertimo skaitytojas. Ar ką bendra turėjo su chilinskine ar rėzine biblija 1824.III.10 X. *Woyakowski* 'o paimtieji ir III.20 grąžintieji Dawida Psalmy po Żmudzku (1824.III.20 jis dar ėmė Psalterium Bohemicum, o 111.26 Buchananano Psalmorum Davidis knygą), taip pat 1826.XI.23 Vyriausiosios seminarijos prie Vilniaus universiteto klieriko (Vosylius) Oleničiaus, valuiniečio, paimtoji ir 1827.III.9 grąžintoji „Biblia. Kniga nabożnistes. Psal. Da.“ ir jo 1826.XI.23 paimtoji, bet grąžintoji jau XII.11 „Biblia Lietuwiszkas Ewangelias“ – nemoku pasakyti: čia galėjo būti ir 1625 m. Rėzos psalmynas, ir 1653 m. „Kniga nobażnistes“, ir 1806 m. „Lietuwiszkos Ewangelios“, ar kiti kurie panašūs leidiniai.

Prof. Liudo Rėzos ***Geschichte der littaaischen Bibel*** (1816 m.) sulaukia Vilniuje kelių skaitytojų. Pirmas ją paėmė 1824.I.15 studentas Kajetonas *Nezabitauskis* – grąžino I.24. 1825.X.21 ją paėmė prof. Ign. *Onacevičius* – grąžino 1826.IV.27. 1826.X.8 paėmė (Vyriausiosios kunigų seminarijos) profesorius (X. Józef) *Skiberdowicz*, žemaitis, Padubysio bazilijonų mokyklos ir Vilniaus universiteto (Vyriausiosios kunigų seminarijos) auklėtinis, vėliau mokyklų kapelionas, – grąžino 1827.I.18, 1830.XII.18 paėmė ją X. (Jakób) *Czerwikowski*, jau minėtasis Vyriausiosios kunigų seminarijos klausytojas, – grąžino 1831.II.10.

Sirvydo Punkty kazań od adwentu aż do postu (1629 m.) pirmas paėmė minėtasis klierikas Vosylius *Olenicz* 1826.XII.10 ir grąžino 1827.VI.4. 1828.V.19 – minėtasis cenzorius Józef *Wolodzko*, tegrąžindamas 1829.III.30. Drauge su Sirvydu Oleničius paėmė *Daukšos Postilla Catholica* (1599 m.) ir drauge su anuo ją grąžino. 1829.XI.29 ją paėmė koks *Staniewicz*, grąžindamas XII.11; tuo laiku Vyriausiojo kunigų seminarijoje mokėsi Vilniaus vyskupijos kunigas Aleksandras Stanevičius, karmelitas kunigas Angelas Stanevičius, teisės fakultete Juozapas Stanevičius, tai lyg kuris jų būtų paėmęs, gal ir Simonas Stanevičius, jau baigęs universitetą, bet Vilniuje prie Jurgio Plioterio bene tebegyvenęs ir savo 1827–1829 m. parūpinto „Universitas linguarum“ leidimo prakalboje raginęs perspausdinti visą Daukšą, kurio kelis pamokslus ir abi prakalbas jis dar 1823 m. buvo persispausdinęs (gal iš universitetinio egzemplioriaus?). 1834.X.20 minėtasis Michal *Baliński* paėmė „Const. **Szyr-vid. Dictionarium** trium linguarum“ – grąžino 1834.XII.20; nejaugi jis būtų vienintelis Sirvydo žodyno skaitytojas?!

1803.I.29 Vilniaus vyskupo Jono Kasakauskio universitetui dovanotųjų *Ostermejerio* lietuviškos gramatikos (1791 m.) ir *Myłkės* [Milkauš] žodyno (1800) [7], atrodo, nieks nebuvo skaitęs. Kas skaitė Lietuvos Statutą ir *Čackio* lenkiškąjį šio Statuto tyrinėjimą, *Rostovskio* lotyniškąją Lietuvos jėzuitų istoriją, Alb. *Kojelavičiaus* „Miscellanea rerum“ arba to pat „Fasti Radiviliani“, čia nežymėsime, nes du pirmuoju veikalų per daug buvo susijusių su paprastomis teisininkų studijomis, kad jų skaitytojų sąrašas būtų mums kuo reikšmingas, o vėl *Kojelavičiaus* ar *Rostovskio* veikalai daugiausia istorijos dėstytojų buvo imami arba, pavyzdžiui, universitetą jau baigusio Leono *Rogalskio*, kai šis rengėsi Vilniaus universiteto istorijai, kurios betgi neparašė (tą darbą daug vėliau atliko Mykolas *Balinskis*). Iš viso, nesistatydami sau tikslo plačiau apibūdinti universitetinės bibliotekos veiklos, teatžymėsime dabar tik paskirų aprūpinamų skaitytojų lektūrą.

Sekdami knygų ėmėjus, tuojau pastebime, kad ypačiai daug jų ėmė profesoriai Borovskis, Lelevelis, Danilevičius, Onacevičius; pirmasis – daugiausia iš visuotinės ir senosios lenkų literatūros, o likusieji trys, suprantama, iš istorijos veikalų. Į namus imtis iš pradžių tebuvo duodama tik profesoriams. Tik pradedant 1813 m. spalio mėn. 1 d. buvo duodama ir studentams (pirmas studentas paėmė M. Wyszynski), kurie betgi tuo mažai naudojosi, bet nuo 1816 m. jiems daugiausia buvo duodama. Pačioje bibliotekoje jie, žinoma, nuo pat jos veikimo pradžios gaudavo skaityti profesorių nurodomus ir šiaip studijoms reikalingus veikalus, tik dar nepriėję pirmųjų skaitytojų įrašų (prieš

1822.III.20) nemokame šiuo tarpu pasakyti, pavyzdžiui, ką skaitė „Birutos“ poetas Silvestras *Valiūnas*, 1808–1812 m. Vilniaus universitete ėjęs Vyriausiosios kunigų seminarijos mokslus. Vėliau už Valiūną studijavusių universitete mūsų rašytojų ar šiaip reikšmingų vyrų lektūrą jau galime nustatyti. Paprastai ji nėra gausinga, imponuojanti, bet vienur kitur labiau ar mažiau reikšminga [8].

1816 m. vasarą baigęs Vilniaus gimnaziją ir rugsėjo mėnesį stojęs į Vilniaus universitetą Simonas *Daukantas* to pat mėnesio 30 d. jau ima namo ir gruodžio 2 d. grąžina Vilniuje išleistą Saliustijų (bene 1778 m. Vilniaus akademijos profesoriaus Dovydo Pilchovskio išleistą „*Salustjusza Historya o wojnie z Katyliną z przylozeniem textu lacinskiego dla pożytku szkolney młodzi*“). Drauge gal dar atžymėtina, jog tapat mėnesį (21 d.) kaip ir Daukantas antrametis studentas Adomas Mickevičius taip pat pradeda imti knygas namo, taip pat pasiimdamas klasikus (Eschilą, Demosteną ir Ciceroną), o tapat dieną kaip ir Daukantas (30 d.) būsimasis filomatų pirmininkas Józef *Jeżowski* ima Ovidijų ir Livijų, dar rugpjūčio 3 d. paėmęs Heziodą graikiškai ir lotyniškai. 1816–17 m. Daukantas yra Literatūros fakulteto studentas, garsaus filologo Grodeko ne tik klausytojas, bet ir jo filologinio seminaro lotynų literatūros sekcijos dalyvis (25 sekcijos dalyvių tarpe tais mokslo metais randame Daukantą, pažymėtą Dowkond'o vardu, drauge su būsimaisiais filomatais Ad. Mickevičium, Tomu Zanu, Jonu Čečeta [Cečiotu], taip vėliau išgarsėjusiu mistiku Andrium Tovianskiu, būsimuoju istoriku Mykolu Balinskiu, būsimaisiais Vilniaus universiteto profesoriais Stanislovu Hrinčevičium, Jonu Vaškevičium ir kitais) [9]. Bene buvo Daukantui Saliustijus reikalingas seminaro darbui?

1817.III.9 Daukantas ima, kaip jau minėta, Kojelavičiaus „*Historia Litvana*“, kurią grąžina jau III.17. Tebebūdamas dar literatūros klausytojas, Daukantas jau buvo įsirašęs į Teisės mokslų fakultete Igno Danilavičiaus skaitomą (Lietuvos) krašto teisę, susijusią su Lietuvos Statutu ir istorija; iš čia gal bus kilęs Daukantui reikalas imtis Kojelavičiaus?

1817.V.5 Daukantas ima XVIII a. lenkų poetės Elzbietos Družbackos „*Wiersze*“ ir grąžina V.28. Be abejo, nebus čia Daukanto meilė poezijai pasireiškusi, tik vėl jo profesoriaus Leono Borovskio, skaitančio retoriką ir poeziją, nurodymo išdava.

1818.IV.23 Daukantas, antrametis literatūros klausytojas, ima Ciceroną, kurį grąžina VII.1.

1818.VII.24 Daukantas, visur rašomas Dowkont, o čia Dowkāt, ima Home-

ro Iliadą lenkiškame (Jackaus) Pšibilskio vertime (išl. 1813 m., 2 t.) – gražino IX.6.

1819.IV.16 Daukantas, nuo 1818 m. rudens Teisės fakulteto studentas, paėmė XVIII a. vokiečių pedagogo (J. H.) Kampės [Campe] „Samtliche Kinder- (und Jugendschriften)“ 1-mą t. – gražino VI.24. Iš Kampės Daukantas vėliau parengė lig šiol neišspausdintus veikalėlius: „Rubinatio Peluzes giwennimas“ (cenzūra 1846.VI.9) ir „Paļagos Petris“ (cenzūra 1857 m.).

1820.III.31 Daukantas paėmė lotyniškąjį XVII a. anglų teisininko (John) Seldeno veikalą „Uxor ebraica“ (1646 m.) – žydu vedybų ir skyrybų teisę – gražino V.12. Tai bus turbūt susiję su prof. Kapelio [Capelli] dėstomuoju kanonu ir civilinės teisės dalyku.

1820.IV.23 Daukantas paėmė (XVI a. Luko) Gurnickio [Górnicki] „Dzieje w Koronie“ – istorijos veikalą – gražino VI.4. Iš visuotinės istorijos (drauge su Lenkų ir Lietuvos istorija) Daukantas klauso Onacevičių.

1821.XII.29 Daukantas paėmė (XVII a. olandų teisininko) Hugo Grocijaus „De jure belli (ac pacis)“, 2 t. – gražino 1822.VI.30.

1822.II.8 Daukantas paėmė „Discussion de Code Civile“, 2 t. – gražino XII.16.

1823.IX.4 Daukantas paėmė (XVIII a. rusų teisininko Fiodoro) Pravilovo (Grammatika) juridičeskaja (ili načalnyja pravila rossijskago pravovedenija, 1803 m.) – gražino X.15.

1823.XI.6 Daukantas paėmė (XVII a. prancūzų moralisto Jean de La) Bruyère (Les caractères de Théophraste) (Fr. Podovskio lenkiškame vertime) „Charaktery i obyczaje“, 2 t. (1787 m.).

1824.I.8 Daukantas paėmė Machiavelli „Opere“, vol. II (tad itališkai?) – gražino II.6.

1824.II.26 Daukantas paėmė (prancūzų literato Petro Liudviko) Ginguené „Histoire littéraire d'Italie“ (1811–1824 m., 9 t.) I ir II t. – gražino III.24.

1824.III.22 to pat veikalo IV t., kurį gražino X.17.

1824.V.1 to pat veikalo IX t., kurį gražino V.13. Atrodo, lyg Daukantas būtų pasidavęs per kelerius metus universiteto visuomenėje aiškiam susidomėjimui italų kalba ir literatūra (nuo 1823/1824 mokslo metų minėtasis prof. Kapelis tatau dėstė), taip pat patriotiniu italų judėjimu.

1824.VIII.27 Daukantas paėmė (Mikalojaus) Karamzino „Istorija gosudarstva rossijskogo“ t. I (1816 m.), kurį gražino IX.30, ir tapat IX.30 paėmė to veikalo bene t. II – gražino X.15.

1824.XII.15 Daukantas paėmė (prof. Onacevičiaus spaudai parengtą

Varšuvos italo Jono Albertrandy) „Panowanie (Henryka Walezeusza i) Stefana Batorego“ (su Onacevičiaus prakalba apie Lietuvos istoriją ir t. t.) I ir II t. (1823 m.) – gražino 1825.I.12.

1825.II.23 Daukantas paėmė „Biblia Lithuanica, Londini An. 1660“, kurią gražino III.23. Tuo baigia Daukantas savo santykius su universiteto biblioteka. Iš skaitytojų įrašų nematyti, kad pačioje bibliotekoje jis būtų, bent 1822–1825 m., ką skaitęs.

Salantiškis Kajetonas *Nezabitauskis* (Zabitis), baigęs Kauno mokyklą ir 1821 m. spalio mėn. įsirašęs Vilniaus universiteto teisių fakultetan, pirmametis studentas 1822.III.15 paėmė namo teisės mokslų profesoriaus Kapelio ar politinės ekonomijos profesoriaus (Jono) Znoskos patariamą (Adomo) Smito [Smith] „Richesse des Nations“ – gražino III.18. 1822.III.20 bibliotekoje skaityti *Nezabitauskis* paėmė italų teisininko (Kajetono) Filangieri „La scienza della legislazione“ (1780–1787 m.) lenkišką vertimą („Nauka prawodawstwa“, 1791 m.).

1822.IV.10 taip pat bibliotekoje skaityti *Nezabitauskis* paėmė, kaip Lelevelio klausytojas, (Domininko) Šibinskio (turbūt „Krotka wiadomość o znakomitszych w świecie monarchiach“, greičiausiai III leid., 1813–1814, 2 t.).

1822.IV.17 bibliotekoje skaityti *Nezabitauskis* paėmė (Jokūbo) Bosiuje [Bossuet] „Discours sur l’histoire universelle“ (1681 m.) lenkiško vertimo („Uwagi nad Historią powszechną“, I t. (1772 m.). Knygą pasilaikė dar IV.24 ir V.I, o III t. V.10 pasiėmė namo ir gražino V.14.

1822.VI.20 bibliotekoje skaityti *Nezabitauskis* įrašė (bene Plutarcho, Gollanskio išversta ir 1801–1803 m. Vilniuje išleista) „Portrety i życia sławnych mężów“.

1822.XI.13 *Nezabitauskis* paėmė namo „Respublica Poloniae Prussiae“ – gražino XI.21, o XI.20 paėmė (XVII a.) Hartknocho (įrašyta: Hartknocht) „Respublica Polonica“ – gražino XII.15. XII.20 paėmė (XVII a.) Piaseckio „Chronica gestorum“ ir (XIII a.) Kadlubeko „Historia Polonica“ (1612 m. leidimą?) – abudu veikalu gražino XII.22.

1823.III.5 *Nezabitauskis* paėmė namo (VI a.) Jornandeso „De rebus gestarum“, (XVI a.) Kromerio (XVII a. lenkiškąjį Blaževskio vertimą) „O sprawach i dziejach Polskich“ ir Volfango [Lazijaus] „De gentium migrationibus“ – visa tai gražino III.17. Daugelis tų istorinių raštų *Nezabitausko* buvo paimta greičiausiai prof. Lelevelio nurodymu, o kitos gal buvo reikalingos iš to pat profesoriaus imamoms temoms. Tačiau ilgainiui pasireiškia ir savarankiškas, sakyčiau, lietuviškesnis jo skaitymas – tai 1824.I.15 jo paėmimas (Rėzos)

„Geschichte der Littauischen Bibel“ (1816 m.); kaip žinome, jis buvo pirmas universitete to veikalo skaitytojas.

Tuo pat laiku, kai Daukantas (1824.I.8–V.13) skaitė Machiavelį ir italų literatūros istoriją, Nezabitauskis 1824.IV.16 paėmė skaityti italų poezijos rinkinį „Scelta di Poesie Italiana“, kurį grąžino V.20. Taip pat maždaug vienu laiku, tik Nezabitauskis pirmas, jiedu skaitė Karamzino Rusijos istoriją: 1824.V.14 IV t. rusiškai ir V t. prancūziškai (grąžino V.19), o Daukantas VIII.27 I t. rusiškai (grąžino IX.30) ir IX.30 (bene II t. rusiškai – grąžino X.15).

Trečias reikšmingas tautinio žemaičių sąjūdžio dalyvis, vidukliškis Simonas *Stanevičius*, baigęs Kražių gimnaziją ir 1822 m. rugsėjo 19 d. įsirašęs Vilniaus universiteto literatūros fakultetan, Grodeko, Borovskio ir Lelevelio mokinys, tuojau pasirodė bibliotekoje, spalio 2 d. imdamas Livijų ir pagalbai tik pasirodžiusį (Nemenčinės klebono Pliurijono) Bobrovskio „Lexicon latino-polonicum“ (I t. 1822, II t. 1823), X.9 kažkokią „Historyą...“ (gal Romos istorijai paskaita), o jau X.23 Lelevelio „Rzut oka na dawnosć narodów litewskich w związku z Herulami“ (Vilniuje išsp. 1808 m.) ir to pat „Badania starożytności we względzie jeografii“ (Vilniuje 1819 m.), kaip jau esu pažymėjęs, turbūt ir apie Bogušą girdėjęs. XII.11 Stanevičius įsirašė Ovidijaus „Metamorphoses“, 1823.II.26 Rosinio (?) „Antiquitates“, VI.4 (XVIII a. lenkų fiziko Juozo Germano) Osinskio „Fizyka“ (turbūt 1810 m. leidimo) ir to pat „Fabryki żelaza“ (tikriaus „Opisanie polskich żelaza fabryk“, Varšuvoje 1782 m.). Osinskio veikalai gal buvo Stanevičiui reikalingi numatant kokią populiarią knygėlę žmonėms, nes 1823 metai kaip tik jo ir Nezabitausko karščiausio, vaisingiausio populiarizacijos metai. Tapat 1823.VI.4 d. prie Stanevičiaus įrašytųjų bibliotekoje skaityti knygų pieštuku pažymėta Brieson ar Brisson; tatai bene būtų XVIII a. gamtininko Maurico Jokūbo Brisono „Dictionnaire raisonné de physique“, 1781 m., ar kuris kitas jo veikalas.

Nuo to laiko neberandame Stanevičiaus bibliotekoje skaitant, bet ir į namus neėmė dar apie 2 metus; tik 1825.II.20 tepaimdamas ir IV.13 grąžindamas XVIII a. prancūzų archeologo (Jono Jokūbo) Barthélemy archeologinį romaną „Voyage de jeune Anacharsis en Grèce“ (1788 m.); įsidėmėtina, jog Stanevičius naudojosi originalu, nors dar 1823 m. Vilniuje buvo išleistas lenkiškas to veikalo vertimas. Ir vėl nebeužtinkame mūsų Simono, tik 1828.V.22 koks Stanevičius (vardas nenurodomas) paėmė „Fryderyka II życie“ 4 t. ir grąžino 1828.VI.3, taip pat, kaip jau matėme, 1829.XI.29 koks Stanevičius buvo paėmęs Daukšos Postilę, kas galima būtų ir Simonui priskirti.

Be šių žymiausiųjų ir brangiausiųjų mums Vilniaus universiteto žemaičių,

bibliotekos knygų ėmėjų sąrašuose randame dar nuo 1815.VII.28 būsimąjį Žemaičių vyskupijos valdytoją, hebraistą ir lietuviškojo katekizmo hebraiškomis raidėmis autorių kun. Joną Chrizostomą *Gintilą*; nuo 1820.VIII.30 kun. Vincentą *Vilmiką* [Valmiką], kuris jau 1819 m. buvo išleidęs „Giesmes na-bažnas“, vėliau virtusias „Kantičkomis žemaitiškomis“; nuo 1821.III.11 kun. Kazimierą *Vizgirdą*, 1823 m. išleidusį „Bibliją diel wajku“; nuo 1821.VI.11 Emeriką *Stanevičių*, 1819–1822 m. išspausdinusį keliolika lietuviškų dainų su lenkišku vertimu; nuo 1822.III.13 klieriką Juozapą *Čiuldą*, vėliau parašiusį pastabas apie lietuvių kalbos gramatiką; nuo 1822.IX.30 klieriką Joną *Skydelį*, telšiškį, vėliau Vilniaus universiteto profesorių; nuo 1823.X.15 Pranciškų *Zatorskį*, vėliau pasireiškusį lietuviškųjų dainų vertimu ir lenkiškąja poezija lietuviškomis temomis; nuo 1824.X.13 Ignotą *Bušinskį*, Žemaičių geografa ir istoriką; nuo 1826.XII.29 Jurgį *Plioterį*, lituanologą; nuo 1828.V.19 minėtąjį cenzorių Juozapą *Valadką*, taip pat lietuviškai rašiusį; nuo 1829.I.2 klieriką Tamošių *Dobševičių*, būsimą reikšmingų „Atsiminimų“ autorių; nuo 1831.VIII.10 kun. Kalikstą *Kasakauskį*, lietuviškos gramatikos autorių; nuo 1831.XI.30 kun. Liudviką *Trinkūną*, garsinę Vilniaus pamokslininką, ir kitus.

Vilniuje, 1944.VII.2

Mykolas Biržiška

NUORODOS

- [1] Paskelbė Jurgutis rinkinyje „Iš Lietuvos bibliotekų istorijos“ BIRŽIŠKA, Mykolas. Apie Vilniaus universiteto bibliotekos skaitytojus XIX a. pradžioje. Parengė Vytautas Jurgutis. Iš *Lietuvos bibliotekų istorijos*. Vilnius, 1984, p. 60–63.
- [2] Dab. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.
- [3] Buvo laikoma ne ilgiau kaip savaitę, bet po savaitės buvo galima sau vėl įsirašyti.
- [4] Istorija buvo dėstoma teisės mokslų (moksliniame) fakultete.
- [5] 1819.XII.23 jis paėmė dar kitą Bogušo veikalėlį „O budowli włościańskiej“ – grąžino 1820.I.20. Vilniaus universitete jis buvo pirmas jos skaitytojas, bet vėliau kiti taip pat ją skaitė, ypač architektūros klausytojai.
- [6] Brensztejn, p. 32–33.
- [7] M. Brensztejn, p. 25.

-
- [8] Šiaipjau labai nesveikai atsiliepė studentų lektūrai, jų intelektualiniam ir moksliniam brendimui, kilimui, kai kurių profesorių ir neprofesorių nepaprastai ilgas knygų skaitymas. Pavyzdžiui, advokatas Kukavičius 1808.XI.20 gavo į namus Rostovskio Lietuvos jėzuitų istoriją, o grąžino – 1822.X.23. Tik po to universitetininkai tegauna susipažinti su šiuo veikalu.
- [9] Jan Oko. Seminarjum filologiczne Godfryda Ernesta Grodka. 1933 m., p. 39.

RAIŽINIAI SU ŽEMAITIŠKAIS ĮRAŠAIS

Paulius Galaunė

Lietuvoje raižiniai aptinkami beveik pirmojoje spausdintoje knygoje. Pirmiausiai raižiniai buvo raižomi Vokietijoje, nes Lietuvoje raižytojų nebuvo. Jau XVI amžiaus gale ir Lietuvoje, ypač jos kultūriniame centre Vilniuje, atsiranda vienas kitas raižytojas. Pirmieji raižytojai buvo vokiečiai, paskui atsirado ir vietinės kilmės žmonių. Dažniausiai tai nebuvo pirmos rūšies raižytojai ir raižyba, matyti, tada verstasi tik tarp kita ko: raižytojais būvę auksakaliai ir kiti tos rūšies amatininkai. Gal tik pirmuosius bandymus darę šioje srityje, kaip naujai besiskverbianti į gyvenimą. Vis dėlto, ir tarp tų pirmųjų raižinių pasitaiko vienas kitas gana įdomus meno kūrinys, ypač brangintinas buities atžvilgiu: randame juose anų laikų rūmų, tipų, kostiumų ir netgi ideologinių atspindžių. Nors spręsti iš šių raižinių, kad Vilniuje buvusi sukurta tam tikra raižybinė mokykla, vargu ar galima. Neįvyko tai pakankamai ryškiai nė XIX amžiaus pradžioje, kada Vilniaus universiteto Meno Mokykla dėjo nemažai pastangų šiai meno šakai įstatyti į atitinkamas vėžes. Būta vieno kito neblogo raižybos profesoriaus, vieno kito mažiau ar daugiau žadančio mokinio, bet ryškios raižybinės mokyklos nesukurta.

Nors raižinių Vilniuje, pradedant nuo XVI amžiaus galo, padaryta nemažai, bet tik XIX amžiaus pirmoje pusėje tesutinkame raižinių su žemaitiškais įrašais. Iki to laiko dėl visiems žinomų istorinių priežasčių juose buvo dedami lotyniški arba lenkiški įrašai.

Iš žinomų mums Vilniaus raižinių pirmąjį su lietuvišku įrašu sutinkame Chščonovičiaus raižinį. Šio raižinio mums matyti neteko, tik paduodame jo pavadinimą: „Herby z napisem po litewsku“, iš E. Rastawieckio „Słownik rytowników polskich...“ Poznań, 1886, 24 pusl.

Juozas Chščonovičius, gimęs 1792 m. Vilniuje ir ten pat 1833 m. miręs, buvo Vilniaus universiteto Meno Mokyklos auklėtinis. Dėl ko jis minėtame savo raižinyje, ir dar tokiame, kaip herbai, padėjo lietuviškus įrašus, spėlioti, neturint tam tikrų duomenų, sunku.

Antras raižytojas, davęs net 47 raižinius su žemaitiškais įrašais, buvo kun. *Stanislovas Čerskis*, Žemaičių vyskupijos kanauninkas, Salantų parapijos klebonas.

* LNB RKRS, F130-1614, l. 1–16.

Dar 1822–1823 m. kun. Čerskis Vilniaus gimnazijoje dėstė lotynų ir graikų kalbas. Išsitarnavęs ten pensiją, persikėlė į Salantus klebonauti. Kadangi Salantų parapijiečiai temokėjo tik žemaitiškai, Čerskis, kaip apie tai sako gr[afas] Konstantinas Tiškevičius [1], nutarė raizyti jiems šventųjų paveikslėlius su žemaičių kalbos įrašais. Įsigijęs šiam reikalui reikalingų priemonių: vario lentelių, raizybinių adatų, spausdinamąjį presą ir t. t., ėmėsi šio darbo, gana vaisingai pasibaigusio 47 raizinėliais; kokie tie raizinėliai bebūtų, jie reikalauja ir laiko ir atsidavimo, ypač iš vos mokančio piešti ir silpnai tevaldančio raizybinę techniką žmogaus. Tame pačiame savo veikale – „*Pamiėtniki...*“ Tiškevičius pateikia visus tuos 47 Čerskio šventųjų raizinėlius – paveikslėlius. Jų daugumas tai gana menkučiai raizybiniai kūrinėliai, matyti, skleidžiamųjų tuo metu tokios pat rūšies užsieninių kūrinėlių arba Lenkijoje darytų raizinių kopijos. O šių pastarųjų Vilniuje jau XVIII amžiuje buvo daroma nemažai. Darydavo juos dvasinės seminarijos auklėtiniai, vienuoliai ir mažesnio ar didesnio raizybinio masto Vilniaus raizytojai, kaip Balcevičius, Šimkevičius, Novickis... Pasitaiko ir paties Čerskio, matyti, komponuotų raizinėlių. Tuomet juose labiau negu kitose kopijose krinta į akį menkutis, naivus piešinys ir nedidesnės vertės štricho ir taškų raizybinė technika. Kartais, kaip šv. Stanislovo paveikslėlyje, naivus idėjos vaizdavimas: norėdamas parodyti šv. Stanislovą mirusį nuo kardo, Čerskis viršum jo galvos raizė jo laikais vartojamą rusišką karišką kardą, visai nesusiejęs to simbolinio kardo su bendra piešinio kompozicija. Bet kai jis, matyti, sąžiningai kopijavęs kitų autorių raizinėlius, matome visai neįtikėtinus dalykėlius su piešinio ir technikos tam tikrais tobulumais, kaip raizinėliuose: „Isz numyrusiu prisikielimas“ ir „Ach! mana pyninga“. Pirmame kad ir silpnoka Kristaus figūrėlė, bet gražūs šoniniai modeliai ir iš jų viršūnių susipynimo kabo liustros pavidalo rožių vainikas. Žiūrint į tos idėjos vyraujančius aksesuarus, rodosi, kad prieš tave ne mėgėjo Čerskio raizinėlis, bet mirštančio rokoko dainiaus – Chodowieckio. Tiek daug idėta ten meilės ir tikėjimo į amžiną grožį. Visai neblogas dėl raizybinės technikos štricho ir netgi dėl perspektyvos perdavimo ir antras jo raizinėlis „Ach! mana pyninga“.

Be tų 47 šventųjų paveikslėlių, kun. Čerskis buvo nukopijavęs ir išleidęs žinomąjį Brauno Vilniaus reginį, raizytą XVI a. pirmoje pusėje: „*Vilna Litvaniae Metropolis*“ [2]. Be to, Čerskis ar kiti su juo dirbę raizytojai yra išraižę Žemaičių vyskupijos, Skuodo dekanato ir Salantų parapijos žemėlapius, kurie yra pridėti prie Čerskio 1830 m. išleisto veikalo „*Opis Żmudzkiey dyecezyi...*“

Jam mirus Salantuose, jo raizybinės lentas ir presą įpėdiniai, sako Tiškevičius, pardavę kažkam Vilniuje. Ar Čerskio raizybinės lentas Tiškevičius pirk

iš pačių įpėdinių, ar vėliau iš verteivų ir viską, ką buvo raižęs Čerskis, jis nepasako.

Čerskis gyveno Vilniuje tais laikais, kada Vilniaus Universiteto Meno Mokyklos raižybos katedra turėjo neblogiausių profesorių, kaip Izidorių Weissą ir Juozą Saundersą, ir keletą nemažai žadančių mokinių. Ar Čerskis tada jau pamėgęs raižybą ir mėginęs ką nors raižyti, ar ėmėsis to „amato“ tik patekęs į Salantus ir čia, norėdamas pasitarnauti savo parapijiečiams, pradėjo tą darbą, sunku spėlioti. Vis dėlto negalime abejoti, kad tolimame Žemaičių kampe raižytojas – mėgėjas, raižinių spausdinimo presas, yra ne kas kita, kaip Vilniaus universiteto Meno Mokyklos raižybos katedros skleidžiamoji „meno mokslo“ atbalsis.

Šio kultūrinio pasireiškimo Salantuose vaizdo pilnumui, skelbiame čia tu 47 Čerskio raižinėlių aprašymą. Raižinėlių matavimai padaryti milimetrais; jų pirmi skaičiai duoda raižybinės lentelės didumą, antri, skliausteliuose, – vaizdo ploto didumą.

1. *S. Mateusz as Ew.* Sėdinti ant uolos figūra; kairiaja ranka laiko lentą, atloštoje dešiniojoje plunksna; iš dešinėsios galvos pusės sparnuoto angelo figūrėlė. $51,5 \times 74,0$ ($47,0 \times 67,5$). Štrichinis raižinys.
2. *S. Mechtilda.* Figūra iki pusiau; kairiojoje rankoje laiko palmės šakelę, dešiniojoje – kryžį. $50,5 \times 73,5$ ($44,5 \times 65,0$). Štrichinis raižinys.
3. *S. Juzups.* Visa figūra, kairiojoje rankoje laiko laiminantį vaikėlį – Kristų, dešiniąja laimina ištiesęs prie lelijos; po kojomis rožės; iš dešinėsios pusės, prie kojų, kelmas su įbestu į jį kirviu, ant kurio koto remiasi lelija. $66,5 \times 96,5$. Štrichinis ir taškeliais raižinys.
4. *S. Ona Mot. Mar.* Dvi figūros iki pusiau, – šv. Onos ir Panelės Švenčiausios; šv. Ona moko Pan[elę] Švenč[iausia] skaityti. $67,5 \times 96,5$. Štrichinis ir taškelinis raižinys.
5. *S. Jeronims.* Figūra iki pusiau; iš kairiosios pusės kryžius su kančia ir ties juo kaukolė; iš dešinėsios, ties galva, liūto galva; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $66,0 \times 98,5$ ($60,5 \times 80,0$). Štrichinis ir taškeliais raižinys.
6. *S. Ambroziejus.* Figūra iki kelių, sėdinčioji; kairiaja ranka laiko stovinčią ant kelių knygą; pakeltoje dešiniojoje – plunksna; iš kairiosios pusės ant stalo rašalinė ir viršuje jos infula¹; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $50,0 \times 71,0$ ($39,0 \times 48,0$). Štrichinis ir taškeliais raižinys.

1 A) Iš lot. k., vyskupo apeiginė kepurė, kitaip mitra.

7. *S. Marya yr S. Elzbieta*. Dvi apsikabinusios figūros. $53,0 \times 75,5$. Štrichinis raiziny.
8. *S. Tamoszius Ap.* Figūra iki pusiau, debesyse; kairioji ranka iškelta aukšty, dešiniojoje laiko ietį. $50,0 \times 74,0$. Štrichinis ir taškinis raiziny.
9. *S. Franc. Salez.* Figūra iki pusiau; kairioji ranka laiko pastoralą, dešinioji pakelta laiminti. Viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $51,5 \times 73,5$ ($39,0 \times 47,5$). Štrichinis raiziny.
10. *S. Barbora P.M.* Figūra iki pusiau, apačioje debesys; kairiaja ranka glaudžia drabužius prie krūtinės, dešiniojoje – laiko taurę su ostija². $67,0 \times 96,5$. Štrichinis ir taškeliais raiziny.
11. *S. Barbora*. Galvelė su graikiškai sušukuotais plaukais; iš dešinėsios veido pusės taurė su ostija. $49,5 \times 60,5$. Štrichinis raiziny.
12. *S. Powilas Ap.* Sėdinti ant paaukštinimo figūra; kairiaja ranka laiko ant kelio atremtą knygą, dešiniojoje – kardą. $52,5 \times 75,0$. Štrichinis raiziny.
13. *S. Stanisłows.* Figūra iki pusiau su vyskupine infula ant galvos; kairiojoje rankoje laiko pastoralą³; viršum galvos riestas kardas; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $52,0 \times 74,5$ ($39,0 \times 48,0$). Štrichinis raiziny.
14. *S. Sebastions M.* Figūra iki pusiau; rankos prištos prie medžio; kairiajame šone dvi išsimeigusios strėlės, dešiniojoje rankoje, iš apačios, irgi strėlė; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $50,0 \times 74,0$ ($39,0 \times 48,5$). Štrichinis ir taškelinis raiziny.
15. *S. Symeons.* Stovinti ant dviejų pakopų paaukštinimo visa figūra; kairiojoje rankoje laiko kūdikėlį Kristų, dešinioji iškelta laiminti. $53,0 \times 75,0$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
16. *S. Marya Mot. Diewa.* Visa figūra, stovinti ant susiraičiusio žalčio; kairioji ranka priglausta prie krūtinės, dešiniojoje laiko lelį. $53,5 \times 76,0$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
17. *S. Lukoszius Ew.* Visa sparnuoto gulinčio jaučio figūra, ant jo pasirėmęs evangelistas rašo; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $52,0 \times 74,0$ ($37,5 \times 48,0$). Štrichinis ir taškelinis raiziny.
18. *S. Juzups.* Figūra iki pusiau; ant rankų laiko kūdikėlį Kristų; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $51,5 \times 74,5$ ($38,0 \times 47,5$). Štrichinis raiziny.

2 A) Iš lot. k., apvalus paplotėlis iš kvietinių miltų, vartojamas per mišias ir komunijai.

3 B) Iš lot. k., ganytojo (vyskupo, arkivyskupo) valdžią simbolizuojanti lazda, užsibaigianti puošniu užraitu.

19. *S. Beno*. Figūra iki pusiau; apačioje debesis; kairioje rankoje laiko pastoralą, dešiniojoje – raktą. $51,0 \times 74,0$. Štrichinis raižinys.
20. *S. Apolonia*. Figūra iki pusiau; kairiojoje rankoje laiko reples, dešiniojoje – palmės šakelę; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $50,0 \times 74,0$ ($39,0 \times 49,0$). Štrichinis raižinys.
21. *S. Egidiuszas*. Figūra iki pusiau; kairiaja ranka prilaiko knygą, padėtą ant jaučio galvos, dešiniąja pasirėmęs; tarp abiejų rankų pastoralas, iš dešinėsios pusės infula; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $53,0 \times 75,0$ ($38,0 \times 48,5$). Štrichinis raižinys.
22. *S. Regina*. Figūra iki pusiau; kairioji ranka ant krūtinės, ties išmeigtu į krūtinę kardu; dešiniojoje laiko palmės šakelę; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $51,0 \times 74,0$ ($39,0 \times 48,0$). Štrichinis raižinys.
23. *S. Magdalena P.* Figūra iki pusiau; apačioje debesis; abiem rankom laiko kryžių; po įrašu, tarp augmenų lapų, ant dviejų kryžmai sudėtų kardu kaukolė. $68,0 \times 97,5$. Štrichinis ir taškelinis raižinys.
24. *S. Teresa P.* Figūra iki pusiau; apačioje debesis; abi rankos sudėtos ant krūtinės; į kairįjį petį lekia strėlė. $66,5 \times 96,5$. Štrichinis ir taškelinis raižinys.
25. *S. Ursula*. Figūra iki pusiau; kairiaja ranka laiko apsiaustą, dešiniąja palmės šakelę; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $73,5 \times 51,0$ ($40,0 \times 51,5$). Štrichinis raižinys.
26. *S. Kotrina*. Figūra iki pusiau; kairiaja ranka prilaiko apsiaustą, dešinioji ant krūtinės; iš dešinėsios pusės matyti dalis rato; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $50,5 \times 74,5$ ($38,5 \times 47,5$). Štrichinis raižinys.
27. *S. Dowids*. Klūpanti visa figūra; priešakyje arfa ir skipetras⁴; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $52,5 \times 75,0$ ($39,5 \times 48,0$). Štrichinis raižinys.
28. *S. Salomea*. Figūra iki pusiau; kairioji ranka ant krūtinės, dešiniąja prilaiko apsiaustą; viskas dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $53,0 \times 75,0$ ($38,5 \times 48,5$). Štrichinis raižinys.
29. *S. Petras Ap.* Visa figūra, sėdinti ant paaukštinimo; dešiniojoje rankoje laiko du raktus ir prilaiko ant kelių knygą; kairiaja ranka rodo. $52,5 \times 75,0$. Štrichinis raižinys.
30. *S. Sabina P.* Figūra iki pusiau; apačioje debesis; kairioji ranka ant krū-

4 A) Skeptras, iš graik. k., valdovo valdžios ženklas – lazda, papuošta brangiais akmenimis bei raižiniais.

- tinės laiko palmės šakelę, dešiniojoje rankoje laiko kardą. $66,5 \times 98,0$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
31. *S. Jons Nepom. M.* Figūra iki pusiau, apačioje debesis; skaito atskleistą knygą; žemiau debesų tiltas. $68,5 \times 96,5$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
32. *S. Marya.* Sėdinti figūra iki kelių; laiko stovintį ant kelių kūdikį Kristų; Kristus dešiniojoje rankoje laiko kryželį. $51,0 \times 74,5$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
33. *S. Antons.* Klūpanti figūra; ištistos rankos į stovintį ant debesų kūdikėlį Kristų. $54,0 \times 76,0$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
34. *S. Jons kryksz.* Figūra iki pusiau; kairiąja ranka prilaiko kryželį, dešiniojoje laiko puodelį; dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $51,0 \times 74,5$ ($40,0 \times 51,0$). Štrichinis raiziny.
35. *S. Jeronims.* Figūra iki kelių; dešiniąja ranka prilaiko atskleistą knygą; ties knyga kaukolė; dviejų linijų apvaliuose rėmeliuose. $51,0 \times 74,5$ ($39,0 \times 48,0$). Štrichinis raiziny.
36. *S. Agnieszka P.* Figūra iki kelių; apačioje debesis; kairioji ranka padėta ant avinėlio, dešiniojoje laiko kardą ir palmės šakelę. $50,0 \times 74,5$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
37. *S. Jons Ap.* Figūra iki pusiau; apačioje debesis; abiem rankom laiko išskleistą lapą; iš kairiosios pusės taurė, iš jos kyšojo žaltys, iš dešinėsios pusės erelis. $62,5 \times 98,0$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
38. *S. Petras Ap.* Figūra iki pusiau; apačioje debesis; rankos maldingai sunertos ir atremtos į uolą; ties rankomis guli du raktai ir kaukolė; iš kairiosios pusės gaidys. $67,0 \times 96,5$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
39. *Aniols sargs.* Dvi figūros; sparnuotas angelas veda kūdikį; angelas kairiąja ranka laiko kūdikį, dešiniąja pakėlęs rodo į dangų. $65,5 \times 97,5$. Štrichinis ir taškelinis raiziny.
40. *Jezus Marya Jozapas S.* Dvi figūros iki pusiau; prieš jas ant šieno guli kūdikis Kristus; šv. Juozapas kairioje rankoje laiko lėliją. Švenč. Panelė maldingai sudėjusi rankas. $74,5 \times 108,5$. Štrichinis raiziny.
41. *Isz numyrsiuu prisykielimas.* Kristus prisikėlęs iš karsto; kairiojoje rankoje laiko kryžių su vėliavėle, dešinioji iškelta į dangų; iš šonų du židinių rožių medeliai ir du aukšti medeliai, prilenktomis prie kits kito viršūnėmis; iš medelių viršūnių, per vidurį, kabo rožių vainikas. $78,5 \times 112,0$ ($50,0 \times 76,5$). Štrichinis ir taškelinis raiziny.
42. *Biegimas Jezaus i Egipta.* Švenč[iausioji] Panelė sėdi su kūdikiu Kristu-

mi ant asilo; asilą veda šv. Juozapas. $52,0 \times 75,0$. Štrichinis ir taškelinis raižinys.

43. *Chrystus nuomda wietra*. Kristus miega laive; vienas apaštalų jį žadina, antras maldingai iškėlęs rankas į dangų. $52,0 \times 74,0$. Taškelinis raižinys.
44. *Pasyrodimas Jezaus Maryjey*. Dvi figūros: Kristus dešiniąją ranką iškėlęs į dangų, prieš jį klūpo Marija; už figūrų matyti trys bažnyčios ir keli namai; – iš kairės kalnas su dviem kryžiais. $52,0 \times 74,5$. Štrichinis raižinys.
45. *Nikodemus pas Jezu nakti ateyn*. Dvi sėdinčios už stalo figūros; rankų gestai rodo gyvą kalbą. $51,0 \times 74,5$. Štrichinis raižinys.
46. *Weczery Wieszpaties*. Už stalo susėdę septyni apaštalai ir viduryje jų Kristus. $51,0 \times 75,0$. Štrichinis ir taškelinis raižinys.
47. *Ach! mana pyninga*. Paveikslėlio viduryje stalas, ant stalo svarstyklės ir išmėtyti pinigai; stalo kairėje dvi skrynios ir trys maišeliai su pinigais; dešinėje dvi gulinčios ant grindų knygos; stalo gale aukšta kėdė, iš jos pašokęs vytis viduramžių kostiume žmogysta; nuo stalo bėga giltinė su maišeliu ir lėkšte pinigų. $94,5 \times 66,0$ ($85,0 \times 56,5$). Štrichinis raižinys.

Tame pačiame Tiškevičiaus veikale randame dar penkis nežinomo mums arčiau raižytojo Bikso v. *Bykso* raižinius su žemaitiškais įrašais. Kadangi Tiškevičius sako, jog Čerskis savo raižybiniam darbui Salantuose „turėjo kažkokią jauną padėjėją“, tai galime spėlioti, kad tas padėjėjas galėjęs būti Biksas. Tai galėtų liudyti žemaitiški įrašai Bikso raižiniuose, jų raižybinė technika ir raižinių tikslas – elementoriaus puslapiai. Jei Čerskiui rūpėjo šventųjų paveikslėliai su prieinamais žemaičiams įrašais, tai negalėjo nerūpėti ir tai, kad jie tuos įrašus galėtų perskaityti. Ypač galime pabrėžti tai tuo faktu, kad įrašai Čerskio šventųjų paveikslėliuose ir Bikso elementoriaus puslapiuose daryti ne spausdinamomis, bet rašomomis raidėmis. Matyt, Čerskis klebonaudamas, menkai mokėdamas piešti ir raižyti, negalėjo suskubti visų savo raižybinių sumanymų atlikti, tad elementoriaus raižymą bus pavadęs „kažkokiam jaunam padėjėjui“ – Biksui. Nors raižybinė Bikso technika lyg ir drąsesnė už Čerskio, atskirų piešinių traktavime daug stilizavimo, bet pati technika primena medžio raižinių techniką.

Visų penkių Bikso raižybinių lentų (elementoriui) didumas 99×147 mm, o piešinio plotas $84,5 \times 134$ mm. Piešinio plotas padalytas iš viršaus į apačią į tris skiltis, kurių kiekvienoje po kelis piešinėlius, o piešinėlių apačioje atitinką turinį įrašai. Paskutiniojo padalijimo apačioje autoriaus pavardė.

1-me puslapyje šie žodžiai: Awys, Arklis, Antys, Bugnas, Bridys, Bytes, Cirulis, Cipulis arba Piplis.

2-me puslapyje: – Du(o)na, Dalgis, Dryžas, Ežis, Egly, Eszeris, Gaidis, Gandras, Giagužie.

3-me puslapyje: – Jautis, Iszmas, Judwarnis, Kalakutas, Kadagis, Katie, Łapy, Łuszys, Łasztingala, Ławas.

4-me puslapyje: – Namay, Meszkierie, Meszka, Oras (voras P. G.), Obelis, Oszka, Piemu(o), Plesztekis, Puszys.

5-me puslapyje: – Ratay, Tetyrwynas, Szarka, Skruzdie, Tekielas, Trubas, Wyłkas, U(o)sis, Unguris, Jsznara (vėžys P. G.), Žambis (aria jaučiais P. G.), Žemu(o)ga, Zuykis.

Taigi, Čerskio ir Bikso iš viso yra 52 raiziniai su žemaitiškais įrašais. Tiškevičius savo „*Pomniki...*“ paduoda dar 53 raizinį – gaidas:

„Nata ant giedoimo par Misias“. (Šis įrašas raizinyje padarytas spausdinamomis raidėmis, o visas žemiau paduodamas tekstas be didžiųjų raidžių rašytomis raidėmis).

„Puo – la – me Kuo – zia – miau – sey, mel – dziam
Kodi – dziau – sey: Die – we prie – buk gie – stan –
tiems tau gar – bę duo – dan – tiems: Te – gul tas
duk – sa – wi – mas, bał – sas ir pra – simas bus ant
garbies się – die – na su mi – sioms par wie – na“.

Tą 109 × 135 mm raizybinę lentą vargu bau galima priskirti Čerskiui ar Biksui. Gaidose, aišku, raizybinė technika negali pasireikšti, tad šiuo atžvilgiu negali būti ir palyginimo. Galime lyginti tik raides. Šios pastarosios gaidose neatitinka nei Čerskio, nei Bikso raidžių stilių. Matyti, turime reikalą su ketvirtu raizytoju, dėjusiui savo raiziniuose lietuviškus bei žemaitiškus įrašus. Kas buvo tas ketvirtasis asmuo, spėlioti netenka, nes jokių duomenų apie tai nėra.

Kaune.

1925.III.12.

Pastaba: Vad[inamojo] Bikso elementorius nebuvo savarankiška knygutė, bet tik iliustracijos prie Kajetono Nezabitauskio elementoriaus *Naujas mokslas skaytima* 1824 m. Kadangi tai knygutėi cenzūra pasirašyta 12 lapkričio 1823 m., tai patys Bikso raiziniai buvo pagaminti tik 1823 m. Tačiau tuomet aišku, kad jie ne Salantuose buvo paruošti, kadangi Čerskis į Salantus buvo paskirtas koliautoriaus⁵ Gorskio nustatymu tik mirus ankstyvesniam klebonui kun. Tadiui Lacesinavičiui, kuris dar 1824 m. klebonavo Salantuose ir

5 A) Bažnyčios rėmėjo.

mirė ar 1824 ar 1825 m. ir tik nuo to laiko į Salantus nuėjo Čerskis, bet viso jis gyveno nedaug, nes 1825 m. buvo Žemaičių vyskupijos cenzoriumi Petrapilio dvas[inėje] kolegijoje, o nuo 1831 m. ligi mirties gyveno Varniuose. Taigi visai galimas daiktas, kad paveikslėlius ne jis pats raižė, bet koks jo pastatytas žmogus, gal tas pats Biks[as].

Vaclovas Biržiška.

Šį straipsnį rankraštyje skaitė prof. Vacl[ovas] Biržiška ir yra padaręs eilę vertingų pastabų. Deja, autorius ne su visomis profesorius pastabomis galėjo sutikti. Tarp kitko profesorius nesutiko ir su straipsnio antrašte. Jo nuomone, antraštė neatitinka turinį: „čia kalbama ne bendrai apie raižinius su žemaitiškais įrašais“, sako profesorius, „bet vien tik apie *Čerskio raižyklą Salantuose*, taip ir reikėtų pavadinti, kad neklaidinti skaitytojų...“ Autorius vis tik tai straipsnio anraštės nepakeitė. Ir štai dėl ko: autorius ima abejoti, kad Čerskis šventųjų paveikslėlius raižė Salantuose. Greičiau jis juos galėjo raižyti Varniuose, nes profesorius duomenimis Čerskis Salantuose beveik negyveno, Varniuose gi gyveno 1830–1832 m. Kaip tik tai 1830 m. Varniuose nežinomas autorius (gal Biksas?) išraižė *medžio raižinį* „Nukryžiuotasis su apaštalais ir evangelistais“. Šis pastarasis faktas leidžia jį sieti su Čerskio asmeniu ir į Varnius žiūrėti kaip į tam tikrą kultūrinį centrą, bet ne į Salantus.

Autorius mano, kad visus šventųjų paveikslėlius raižė pats Čerskis, bet ne „nežinomi mums raižytojai Čerskio įsteigtoje braižykloje“, kaip mano profesorius. Steigiant tik tai raižyklą, bet pačiam neraižant, Čerskis būtų pasikvietęs įmanomai geresnius raižytojus ir tie šventųjų paveikslėliai nebūtų buvę tokios menkos technikos, liudijančios apie jų „amatoriškumą“⁶. „Amatoriškumas“, kaip rodo to paties laikotarpio kiti šventųjų paveikslėliai, nuo XVIII amžiaus galo kaip tik tai buvo paplitęs dvasiškių tarpe ir jį ypatingai kultivavo dvasiškoji seminarija Vilniuje. To „amatoriškumo“ nematome nei Bikso, nei nežinomo mums Varnių medžio raižinio autoriuje.

Autorius yra peržiūrėjęs V[ytauto] D[idžiojo] Kultūros Muziejaus, buv[usios] Vrublevskio bibliotekos⁷ Vilniuje šventųjų paveikslėlių ir šiaip raižinių rinkinius ir, išskyrus Čerskio raižytus paveikslėlius, nerado nei vieno raižinio su žemaitišku įrašu. Todėl ir mano, kad jo straipsnio antraštė nieko suklaidinti negali, tuo labiau kaip dėl Čerskio raižyklos vietos klausimą tenka laikyti atviru.

6 A) amatininkiškumą, toliau taip pat.

7 B) Dab. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

Kitas prof. Vac. Biržiškos pastabas autorius priėmė domėn ir tam tikras straipsnio vietas ištaisė. Už šias pastarąsias pastabas autorius profesoriui reiškia čia nuoširdžią padėką.

NUORODOS

- [1] „Pomniki rytownictwa krajowego. Oddział I. Odciski z blach mniejszych, znajdujących się w bibliotece Łohojskiej Konstantego hrabi Tyszkiewicza. Wydanie nakładem ich właściciela“. Wilno, Drukiem A. Marcinowskiego, 1858.
- [2] X. Dr. Jan Fijałek. Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go. Ateneum Wilenskie, Rok I (1923), Nr. 3–4, 320 (8) pusł.

JONAS KAZIMIERAS VILČINSKIS IR JO VILNIAUS ALBUMAS RYŠIUM SU BESIARTINANČIU ŠIMTMEČIU NUO TO ALBUMO IŠLEIDIMO¹

Zigmas Toliušis²

I. KAS BUVO J. K. VILČINSKIS

XIX šimtmečio vidury Vilniuje gyveno ir veikė didelis Lietuvos ir jos senovės mylėtojas Jonas Kazimieras Vilčinskis, ligi šiol mūsų visai neįvertintas ir beveik užmirštas. Tuo tarpu jo nuopelnai mūsų krašto kultūrai, ypač menui, istorijai ir archeologijai, yra labai dideli. J. K. Vilčinskis buvo didelio masto menišų litografijų bei raizinių leidėjas, gi tos litografijos ir raiziniai vaizdavo ano meto Vilnių, Lietuvos veikėjus ir jos istorines bei religines liekanas. Žymiausi Vilčinskio leidiniai – tai pagarsėjęs „Vilniaus albumas“ ir „Vilniaus archeologinis muziejus“, kurie ir meniniu ir istoriniu atžvilgiu sudarė jų išleidimo metu reikšmingą įvykį ir paliko didelių žymių mūsų kultūriniam gyvenime.

Svarbiausi šaltiniai apie J. K. Vilčinskį, kuriais šiam darbui teko naudotis, yra šie: 1) *Lucijan Uziembla „Jan Kazimierz Wilczyński“* (iš knygos *Album biograficzne zasłużonych polaków i polek wieku XIX*“, Warszawa 1902. Tomas II, pusl. 245–249); 2) *Dr. Szeliga (Józef Bielinski) „Jan Kazimierz Wilczyński“* (Straipsnis laikrašty „*Kłosy*“ 10 (22) IV 1886 m. Nr. 1086 ir 17 (29) IV 1886 Nr. 1087); 3) *J. Kraszewski „Album wilenskie J. K. Wilczyńskiego“* (Atspaudas iš „*Athenaeum*“ 1849 m. tomas VI, 22 puslapiai); 4) „Album Wilenskie“ (1857 m. J. Zavadskio Vilniuje atspausdintas *Vilniaus Albumo* katalogas – prospektas).

Veik visos žemiau dedamos biografinės žinios apie J. K. Vilčinskį pasemtos iš pirmųjų dviejų veikalėlių, gi žinios apie *Vilniaus Albumo* turinį ir apie tai, kaip tasai albumas buvo savo laiku sutiktas visuomenės, pasemtos iš J. Zavadskio katalogo ir J. Kraševskio straipsnio. Be šių pagrindinių naudotasi ir kitais šaltiniais, kurie nurodyti išnašose, o taip pat ir pačiais J. K. Vilčinskio leidiniais, kuriuos autorius rinko eilės metų bėgyje.

1 Saugoma LNB RKRS, F25-233, l. 1–48. Paantraštė įrašyta autoriaus ranka.

2 Mašinraštyje straipsnio autoriaus pavardė neįrašyta.

II. K. VILČINSKIO BIOGRAFIJA

Jonas Kazimieras Vilčinskis gimė 1806 m. vasario mėn. 26 d. Jasonių dvare, Utenos parapijoje, tuo metu Ukmergės apskrities. Patsai Vilčinskis raštuose titulavo save Ukmergės apskrities piliečiu; taip pat buvo jis tituluojamas ir kai kurių savo amžininkų raštuose, pavyzdžiui, J. Kraševskio aukščiau minėtame straipsnyje, Vyskupo Valančiaus laiškuose ir kt.

J. K. Vilčinskio tėvas Zigmantas Vilčinskis buvo paskutinio lenkų karaliaus Stanislovo-Augusto Poniatovskio dvaro šambelionas³, motina buvo iš namų Römeraitė. J. K. Vilčinskio tėvas mirė 1808 m., taigi paliko sūnų vos dviejų metų amžiaus. Sūnus buvo auginamas ir auklėjamas motinos, iš kurios, kaip nusako J. K. Vilčinskio biografai, jis paveldėjo palinkimą prie grožio ir meno. Jasonių dvaras ir du Jasonių kaimai yra Utenos valsčiuje, 4 kilometrų atstume nuo Utenos (tarp Leliūnų ir Utenos) [1]. Iš Kauno Notariniam Archyve autoriaus⁴ rastos bylos matyti, kad Jasonių dvaras buvo 900 dešimtinių didumo ir ligi 1861 metų buvo J. K. Vilčinskio brolio Prano nuosavybė, kuomet buvo parduotas už 18.870 rublių iš viešų varžytinių Felicijonui Jaloveckiui [2].

J. K. Vilčinskio tėvai buvo turtingi žmonės. 1808 metais, be jau minėto Jasonių dvaro, jie turėjo mūro namus Vilniuje, apie 60.000 auksinų ir kelis tūkstančius olandų dukatų kapitalo. Tokia medžiaginė padėtis buvo palanki auklėjimui bei mokslinimui ir jauniausiojo (be jo buvo dar du sūnūs ir dvi dukterys) sūnaus J. K. Vilčinskio; jis buvo stropiai paruoštas mokyklai namuose, mokyklą lankė tėvų Pijorų⁵ kolegijoje Ukmergėje [3]. Matyt, atsidėkodamas savo pirmosios mokyklos miestui, J. K. Vilčinskis vėliau išleido savo *Vilniaus Albume* švento Stepono paveikslėlį pagal paveikslą, buvusį anuo metu Ukmergės Pijorų vienuolyno bažnyčioje. Pijorų vienuolynas 1845 metais caro Mikalojaus I⁶ įsakymu buvo uždarytas [4], gi medinei Pijorų bažnyčiai sudegus, caro valdžia naujos statyti neleido ir buvusios bažnyčios vietoje pastatydino cerkvę, kuri po pirmojo pasaulinio karo buvo paversta bažnyčia ir atiduota vienuoliams marijonams [5].

3 A) Iš pranc. k., Europos šalių valdovų rūmų aukštas pareigūnas, vėliau – tik garbės titulas.

4 Žodis įrašytas straipsnio autoriaus ranka.

5 B) Šv. Juozapo Kalasanto įkurta vienuolija. Ordino pavadinimas kilo nuo vienuolijos įsteigėjo įkurtos mokyklos, pramintos „pamaldžiąja“ (*Schola pia*). Į Lietuvą pijorai atsikėlė iš Lenkijos, kur juos įkurdino Vladislovas Vaza, 1641 m. prašęs patį ordino įkūrėją atsiųsti pijorus mokykloms. Prie visų pijorų vienuolynų veikė kolegijos, o rezidencijose – bent pradžios mokyklos.

6 A) Nikolajaus I, toliau taip pat.

Iš Ukmergės tėvų Pijorų kolegijos J. K. Vilčinskis vyksta Vilniun, kur Vilniaus Universitete studijuoja medicinos mokslus. Kuriais būtent metais lankė Vilčinskis Vilniaus universitetą, trūksta žinių, bet sprendžiant iš jo gimimo metų, reikia manyti, kad tai galėjo būti apie 1824–1828 m. Tai buvo laikotarpis, kuomet po caro Aleksandro I mirties Rusijos sostan įžengė Mikalojus I ir su juo prasidėjo ilgas sunkios ir tamsios reakcijos periodas. Ta reakcija palietė ir Vilniaus universitetą, kuris po nepavykusio 1831 metų sukilimo liko caro valdžios uždarytas [6]. Nėra žinių, ar jaunas Vilčinskis, besimokydamas universitete, dalyvavo filomatų ir filaretų judėjimuose (greičiausiai nedalyvavo, nes tos organizacijos 1824 metais jau buvo likviduotos), bet reikia manyti, kad to judėjimo sukeltos anuo metu Vilniaus jaunuomenėje ir visuomenėje patriotinės nuotaikos nepaliko nepalietusios ir Vilčinskį [7].

Baigęs medicinos mokslus, J. K. Vilčinskis kurį laiką verčiasi gydytojo praktika Vilniuje, o vėliau išvyksta Paryžium. Vilčinskio biografoi nurodo, kad jis išvyko Paryžių pagilinti savo, kaip gydytojo, žinių. Kadangi jo išvykimo Paryžių laikas supuola maždaug su 1831 metų sukilimo laikotarpiu, tai prieština, kad Vilčinskis išvyko užsienin ryšium su tuo sukilimu, nes beveik visa anuometinė Lietuvos inteligentinė jaunuomenė buvo įsivėlusį tan sukiliman. Ta aplinkybė, kad biografoi neužsimena apie Vilčinskio dalyvavimą sukilime, atsižvelgiant į caristinės cenzūros sąlygas, yra suprantama ir⁷ negriauna to prieleidimo.

Paryžiuje J. K. Vilčinskis greta savo profesinių studijų pradeda domėtis menu, lanko senovės rinkinių muziejus, paveikslų galerijas, parodas, susipažįsta su menininkais, su kuriais iš pradžių leidžia laisvas valandas, gi vėliau visą savo laiką. Dėka to J. K. Vilčinskis, nors pats ir nebuvo dailininkas, išvystė įgimtą estetinį skonį, įgijo rimtų žinių iš meno srities ir tapo dideliu meno mėgėju ir jo žinovu.

Kunigas K. Jasėnas savo „Visuotinėje Meno Istorijoje“ [8] priskiria J. K. Vilčinskį prie XIX šimtmečio Lietuvos tapytojų. Skyriuje „Lietuvos tapyba klasicizmo⁸ ir romantikos laikais“ jis rašo: „šalia svetimtaučių menininkų pasirodė ir savieji... Smuglevičius piešia senojo Vilniaus griuvėsius... Vilčinskis – prancūzų kariuomenės nelaimingą sugrįžimą iš Maskvos ir įdomesnius Vilniaus pastatus“. Kitoje vietoje kun. Jasėnas rašo: „Vilčinskis džiugina mus savo spalvotais piešiniais. Ir jis ėmė siužetus iš Gedimino puikiojo miesto. Jo paveikslai dar ryškiau atpasakoja vilniečių kasdienį gyvenimą XIX amžiaus

7 Du žodžiai įrašyti autoriaus ranka.

8 A) klasicizmo, toliau taip pat.

pradžioje ir tiksliai nupiešia mūsų sostinės svarbesnius nuotykius, bet jų koloritas rodo klasikizmo neigiamas ypatybes⁹. Čia K. Jasėno suklysta: iš tikrųjų, J. K. Vilčinskis patsai nei piešė, nei raižė ir buvo tik leidėjas [9]. Kai kurių J. K. Vilčinskio išleistų litografijų (Ostrogo pilies griuvėsiai Valuinėje⁹, Korco pilies ir vienuolyno griuvėsiai Valuinėje ir kitų) piešinių autoriumi pažymėtas Juozas Vilčinskis su Jonu Kazimieru Vilčinskiu tiek teturįs bendro, kad pastarasis pagal jo piešinius išleido kelias litografijas.

Grįžęs iš Paryžiaus Vilniun, J. K. Vilčinskis dar verčiasi kurį laiką gydytojo praktika, vėliau gi meta tą užsiėmimą (netgi neįstoja nariu į tuo metu veikusią Vilniaus gydytojų draugiją) ir skiria savo gyvenimą gimtojo krašto meno bei istorijos liekanoms rinkti bei saugoti, toms liekanoms atvaizduoti, reprodukuoti ir leisti bei platinti.

III. KAIP GIMĖ VILNIAUS ALBUMO IDĖJA

Vilniuje vadinamoje Pohuliankoje (dabar Basanavičiaus gatvėje), dar ir šiandien tebestovi koplyčia su Šv. Jackaus bronzine stovyła¹⁰ [10]. Sakoma, kad ta koplyčia pastatyta žiloje senovėje (1430 m.) Šv. Jackaus apaštalavimo darbui Lietuvoje pagerbti [11]. Yra žinių, kad Šv. Jackaus koplyčia buvo atnaujinta 1762 metais. J. K. Vilčinskio laikais toji koplyčia buvo apleista ir pradėjo griūti. Ir štai jaunas gydytojas J. K. Vilčinskis imasi iniciatyvos tai koplyčiai ir stovyłai sutvarkyti ir atnaujinti. Jis daro tam reikalui vilniečių tarpe rinkliavų, nesigaili ir savo asmeninių lėšų, padirbina naują Šv. Jackaus stovyłą ir remontuoja pačią koplyčią. 1843 metais įvyksta iškilmingas tos koplyčios pašventinimas [12]. Kitas J. K. Vilčinskio tos pat rūšies atliktas darbas buvo Šv. Jono paminklinio stulpo Vilniuje (dabar, berods, neegzistuojančio) pastatymas, paminėti senais laikais siautusiai Vilniuje epidemijai ir jos nugalėjimui [13].

Bendrai, Vilčinskis atkreipia savo dėmesį į daugybę istorinių bei religinių paminklų, kurių apščiai buvo Vilniuje ir visoje Lietuvoje, ir karštai pamilęs savo krašto garsiąją praeitį, imasi saugoti tos senovės liekanas nuo pražuvimo.

L. Uziembła nurodo, kad galimas daiktas, jog įvykęs anuo metu (1832 m.) barbariškas Vilniaus Universiteto rektoriaus Pelikano ir kompanijos Šv. Jono bažnyčios pagražinimų apiplėšimas [14], panaikinimas Šv. Kazimiero bažnyčioje freskų ir paminklų, sugriovimas Pilies vartų, nugriovimas Kalne Bekie-

⁹ C) Voluinėje, toliau taip pat.

¹⁰ A) statula, toliau taip pat.

šo¹¹ monumento ir panašūs įvykiai sustiprino Vilčinskio įsitikinimą dėl būtinumo neatidėtinai išsaugoti reprodukcijose visa tai, kam grėsė išnaikinimo pavojus.

Tuo metu Vilniuje darbavosi istorikai ir archeologai: Kraševskis, Homolicis, Balinskis, Malinovskis, E. ir K. Tiškevičiai ir kt., kurie, be abejo, turėjo įtakos Vilčinskiui ir jo veiklai. Vilčinskis veikė iš karto, kaip kolekcionierius ir archeologas-konservatorius. Laikui bėgant, jis įgyja turtingą paveikslų rinkinį, raizinių lentų, gobelenų, miniatiūrų, skulptūrų, kariškų senienų, senų monetų, šventųjų medalikėlių ir kt. Tačiau Vilčinskis nepasitenkina, kaip kiti kolekcionieriai, vien senienų ir meno dalykų rinkimu: jis nusistato supažindinti su jais plačią visuomenę, duoti tų senienų reprodukcijas ir paskleisti jas po visą kraštą.

Taip, reikia manyti, atsirado *Vilniaus albumo*, o vėliau *Vilniaus archeologinio muziejaus albumo* idėja.

IV. VILNIAUS ALBUMO LEIDIMAS

Taigi, Vilčinskis pradeda leisti savo išgarsėjusį *Vilniaus Albumą*, susidedantį iš atskirų litografijų, chromolitografijų ir plieno bei vario raizinių, vaizduojančių anų laikų Lietuvą ir ypatingai Vilnių bei jo apylinkes, įvairių bažnytinių paveikslų bei archeologinių radinių reprodukcijas, savo krašto magnatų, rašytojų bei mokslininkų portretus ir istorinius įvykius.

Leidėjo darbas, leidžiant tokį didelį leidinį, koku buvo *Vilniaus Albumas*, buvo labai komplikotas, reikalaujantis rimto atsidėjimo, didelio kruopštumo, mokslinės nuovokos ir intelektualinės kultūros. Kiekvienas paveikslas prieš savo pasirodymą viešumoje turėjo pereiti sekančias gamybinio proceso stadijas: 1) paveiklo objekto suradimas ar parinkimas; 2) vaizdų, pastatų, bažnyčių iš natūros piešimas, portretų darymas, arba senų paveikslų (bažnyčiose ar privatiuose rinkiniuose) nukopijavimas; 3) piešinių figūravimas, t. y. figūrų piešimas vaizdo pagyvinimui, kas dažnai buvo atliekama atskirų dailininkų; 4) paveikslų iš piešinių, portretų ar kopijų raizymas (graviravimas) ant metalo ar akmens, kurį atlikinėjo atskiri dailininkai specialistai; 5) litografijų bei raizinių spausdinimas.

Visam tam darbui reikalinga buvo užangažuoti daug žmonių, kuriems vadovavo viena prityrusi ranka.

11 B) Bekešo.

Kadangi originalų gaminimas, išskyrus gal figūravimą, vyko Lietuvoje, o graviravimas (raižymas) ir spausdinimas Paryžiuje ir kituose užsienio miestuose, tai leidėjui teko nuolat važinėti Paryžium ir prižiūrėti sudėtingą litografijų bei raižinių gamybos eigą.

Numatytam darbui Vilčinskis suspietė apie save žymų skaičių vietos ir svertimų dailininkų, kurie piešė vaizdus iš natūros, darė kopijas iš senų paveikslų ir atlikinėjo kitus paruošiamuosius darbus.

Dailininkų, kurie piešė *Vilniaus albumui*, tarpe randame vilniškius: Karolį Ripinskį [15], Albertą Zametą¹² [16], Joną Chruckį [17], Kanutą Rusieckį¹³ [18], Pr. Zavadskį, Antaną Zaleskį [19], Bonaventūrą Klembovskį [20], Konstantą Kukevičių [21] ir kt., akvarelistą Vasilijų Sadovnikovą [22] iš Peterburgo, Martyną Zaleskį [23] iš Varšuvos, Gavarnį [23a] iš Paryžiaus ir kt.

Panaudojo Vilčinskis ir tinkamus jo tikslui senesniųjų dailininkų paveikslus, kurių reprodukcijas išleido savo albume, būtent Simano Čechavičiaus [24] (ypatingai jo bažnytinius paveikslus Vilniaus bažnyčiose), Prano Smuglevičiaus [25], Jono Damelio [26], Jono Rustemo [27] ir kt.

Raižinius J. K. Vilčinskiui¹⁴ darė daugiausia A. Oleščinskis [28], be jo M. Podolinskis [29], J. Chščanovičius [30] ir kiti. Raižiniai buvo daromi¹⁵ pliene (daugiausiai maži paveikslėliai) ir varyje. Dėl paveikslų¹⁶ raižybos technikos Zavadskio kataloge randame tokius pažymėjimus: *gravé en aquatinta*, *gravé en burin*, bet daugiausia raižinių be jokių tikslesnių raižybos technikos pažymėjimų.

Piešinių ant litografinių akmenų perpiešimas (graviravimas) arba vario ar plieno lentų raižymas ir techniškas spausdinimo darbas Vilčinskio buvo atliekamas Paryžiuje (dalinai Romoje, Drezdene, Antverpene). Litografavimo darbui [31] buvo panaudoti geriausi ano meto Paryžiaus dailininkai – litografai. Litografijų spausdinimas buvo atliekamas beveik išimtinai žinomoj Lemercier firmoje Paryžiuje (rue de Seine 57). Raižiniai spausdinti irgi daugiausia Paryžiuje, būtent spaustuvėse: 1) Chardin ainé et fils ir 2) Drouart, rue de Foulx 11, kiti Romoje, Drezdene, Antverpene ir Londone.

Pirmosios Vilčinskio litografijos (*Aušros Vartų gatvė ir 1812 metų prancūzų kariuomenės grįžimas per Vilnių*) pasirodė 1845 metais. Leidimo darbas ėjo

12 A) Žameta, toliau t. p.

13 B) Rusecką, toliau t. p.

14 Pavardė įrašyta autoriaus ranka.

15 Du žodžiai įrašyti autoriaus ranka.

16 Žodis įrašytas autoriaus ranka.

sparčiai, ir 1849 metais, kai J. Kraševskis rašė savo, pradžioje minėtą, straipsnį apie Vilčinskį, jau buvo išleista apie 70 paveikslų. Albumo leidimą Vilčinskis tęsė ligi šešiasdešimtų metų pradžios, kuomet lenkų–lietuvių sukilimas sustabdė jo kilnų darbą. Atseit, *Vilniaus Albumo* leidimas truko su viršum 15 metų.

V. VILNIAUS ALBUMO SUDĖTIS

Iš ko susidėjo *Vilniaus Albumas*, patiriame iš J. Zavadskio spaustuvėje Vilniuje 1857 metais atspausdinto lenkų kalba keturių puslapių (po dvi skiltis puslapyje) prospekto-katalogo, pavadinto: „Vilniaus Albumas, arba raižinių, litografijų bei chromolitografijų rinkinys, skirtas išimtinai krašto dalykams ir ypatingu rūpestingumu atliktas žinomiausių Paryžiaus meistrų, būtent“ (seka 35 prancūzų ir kitų užsieniečių dailininkų, jų tarpe Antano Oleščinskio, pavardžių išvardinimas). „Paveikslai, sakoma toliau to prospekto įžangoje, šiam rinkiniui paimti arba iš originalių šių dienų dailininkų ir žinomų mėgėjų darbų, arba atlikti vietoje tam reikalui į Vilnių pakviestų prityrusių piešėjų, arba pagaliau padaryti iš senųjų autentikų“. Viso tame prospekte išvardinti 237 atskiri dalykai, jų tarpe 11 dalykų sudaro atskirą Kijevo albumą [32].

K. Estreicherio lenkų XIX amž[iaus] bibliografijoje [33] išvardinti *Vilniaus Albumo* dalykai žodis žodin atitinka J. Zavadskio 1857 m. išleisto katalogo turiniui, iš ko seka, kad K. Estreicheris tiesiai nurašė J. Zavadskio katalogą.

Tačiau nei tasai katalogas nei jį pakartojusi Estreicherio bibliografija neapima pilnai visų *Vilniaus Albumo* leidinių, kadangi Albumas dar padidėjo 1857–1862 metais išleistais dalykais, kurie nepažymėti prieš tai pasirodžiusiame (1857 m.) kataloge ir kadangi, kaip pažymėta aukščiau, Estreicheris savo 1880 metais išleistoje bibliografijoje vien pakartojo Zavadskio katalogo turinį. Pilnas ir tikslus Vilniaus Albumo leidinių sąrašas ir ligi šiol dar nėra sudarytas [34].

Vilniaus Albumas, kaip matyti iš J. Zavadskio katalogo, padalintas į 6 serijas, o serijos į sąsiuvinius, kurių dauguma (tačiau ne visi) susideda iš 12 atskirų paveikslų.

Pirmoji serija susideda iš 28 paveikslų (2 pilni sąsiuviniai ir trečio nebaigto sąsiuvinio 4 paveikslai) in folio majori (apie 70 × 50 cm didumo).

Antroji, pati didžiausioji, serija turi 72 paveikslus (6 sąsiuviniai) in folio minori (apie 58 × 40 cm); pirmas, antras, trečias ir penktas tos serijos sąsiuviniai turi po 12 paveikslų, ketvirtas – 13 paveikslų ir šeštas – 11 paveikslų.

Trečioji serija turi 19 paveikslų (1 sąsiuvinis) taip pat, kaip ir antroji serija, in folio minori.

Ketvirtąją seriją sudaro 31 paveikslas (du sąsiuviniai ir dar septyni paveiks-lai) in octavo¹⁷ (28 x18 cm ir dalis 22 x 16 cm).

Penktoji serija susideda iš 81 šventųjų paveikslėlio mažo (maldaknygių) formato, be padalinimo į sąsiuvinius.

Šeštoji serija turi du paveikslius ir skirta muzikaliniais dalykams (Halka, Krakoviakai ir Mazurkai¹⁸).

Katalogo gale atskirai pažymėtas *Kijevo Albumas*, „skirtas išimtinai Kijevo, Ukrainos, Podolės ir Valuinės senienoms ir atminimui“. *Kijevo Albume* viso 11 paveikslų. Jis, matyt, buvo pradėtas, bet nebaigtas leisti.

Vilniaus Albumo paveikslų suskirstymas serijomis nėra padarytas kuriais nors turinio ar paveikslų pagaminimo technikos ar jų skirtingo formato požy-miais.

Pagal formatą išsiskiria pirmoji serija (didžiausias formatas), bet antrosios ir trečiosios serijų paveiks-lai vieno ir to paties formato. Pagal paveikslų turinį išsiskiria trečioji serija, paskirta beveik išimtinai istorinėms temoms ir penk-toji – tikiybiniams dalykams, bet ir tose serijose randame tiek litografijų, tiek raizinių. Galimas daiktas, kad J. K. Vilčinskis, prieš leisdamas savo albumą, projektavo priduoti kiekvienai serijai tam tikrą atskirą pobūdį (greičiausiai pa-gal turinį), bet to savo plano vėliau nesilaikė ir jo nevykdė.

Sąsiuviniai (ne visi) turi meniškų viršelius, kuriuos puošia: Lietuvos Vytis ir Vilniaus miesto herbas, Vytauto ir Jogailos atvaizdai, įvairūs Vilniaus regi-niai, priešistorinės Lietuvos senienos, meniški gėlių, vaisių ir paukščių orna-mentai ir kt.

Dauguma paveikslų turi juodus ir spalvotus egzempliorius, mažuma tik vien juodus egzempliorius arba vien spalvotus. Jei atskirai skaityti litografijas ir to pat turinio chromolitografijas, o taip pat juodus ir spalvotus raizinius, tai viso pagal 1857 metų Zavadskio katalogą Vilniaus Albume yra 382 atskirų objektų (paveikslų). Dauguma mažųjų paveikslėlių yra papuošta įvairių atmainų pi-nikais ir yra su užrašais (maldomis) ir be jų¹⁹. Jei skaityti vienodo turinio, bet įvairių papuošimų (pinikų) ir įvairių užrašų²⁰ paveikslius už atskirus objektus, tai *Vilniaus Albumo* paveikslų kiekis viršys 400.

17 A) Iš lot. k., aštuntoji lapo dalis.

18 B) mazurkos.

19 Sakinio dalis, pradedant pirmu jungtuku „ir“, įrašyta autoriaus ranka.

20 Sakinio dalis, pradedant jungtuku „ir“, įrašyta autoriaus ranka.

Po kiekvienu paveikslu randame lenkų arba dažniausiai prancūzų ir lenkų kalbomis padarytus užrašus apie paveikslo turinį [35].

Po vienu vyskupo Valančiaus portretu padėti užrašai lietuvių ir lenkų kalba ir Vytis su karūna. Lietuvių kalba užrašas skamba taip: „Motiejus Wolonczewski Wiskupas Ziamaicziu“. Kai kurie maži (tikybiniai) paveikslėliai turi atvirkščioje pusėje maldas, dažniausiai nukreiptas į tuos šventuosius, kurie tuose paveikslėliuose atvaizduoti. Kai kurios maldos eilėmis sukurtos poeto Kondratavičiaus. Viename iš tokių paveikslėlių, būtent, vaizduojančiame Kristų, pagal paveikslą Dominikonų bažnyčioje Vilniuje, yra tokia lietuvių kalba malda: „Jezus Chrystus pagal abroza essanczio Bažniczioj Dwasies S Vilniuje. Jezau, kursaj rąkomis piktunju surisztas ir sugautas buti noriejej, iszriszk, praszom musu sunkibes, o risziu prisakymu Tawa ir mejles syriszk mus, idant niekados silas kuna ir duszes musu ne butum palejstas ant darbun, kurie ira prisz wala Tawa, kursaj karalaus ir t. t. Amen“. Yra lietuviški parašai ir po kitais paveikslėliais, pavyzdžiui, po Šv. Izidoriaus paveikslėliu.

Po kai kuriais paveikslais yra dedikacijos krašto didikams, padarytos, matyt, tikslu palenkti savo pusėn turtingų magnatų palankumą ir gauti iš jų medžiaginės paramos. Valančiaus portretas, pavyzdžiui, dedikuotas kunigaikštienei Oginskienei, iš namų grafaitei Kalinauskaitei [36].

Visi paveikslo J. Zavadskio kataloge sunumeruoti. Numerius, lygiai kaip ir serijų bei sąsiuvinų pažymėjimus, turi dažniausiai ir patys paveikslo, išskyrus mažiausius šventųjų paveikslėlius, kurie nenumeruoti. Tačiau katalogo numeracija neina iš eilės, (pavyzdžiui, po 16 Nr. eina 128 Nr.); taip pat pasitaiko, kad paveikslas turi vieną numerį, o kataloge jis pažymėtas kitu numeriu. Pasi- taiko, kad kataloge tuo pačiu numeriu pažymėti du paveikslo; pavyzdžiui, 137 numerį turi du paveikslo. Kadangi *Vilniaus Albumo* leidiniai buvo spausdinami per ilgą laikotarpį ir, be to, kadangi katalogas spausdintas Vilniuje, o paveikslo užsienyje ir, be to, įvairiose vietose, tai paveikslų numeracija, matyt, kiek supainiota. Kai kurie *Vilniaus Albumo* žinovai (Pov[ilas] Karazija)²¹ mėgino atstatyti ir išaiškinti painią paveikslų numeraciją, bet atrodo be pasekmių.

Zavadskio kataloge paveikslų kainos nurodytos nuo 20 kapeikų ligi 6 rublių už egzempliorių; atskirai pažymėtos kainos juodų egzempliorių ir spalvotų (brangesnės). Didieji paveikslo kainavo po 3 rub. (5 rub. spalvoti); kiti didieji po 2 (3) rub., 2 (4) rub., 3 (4) rub.; tik du paveikslo (*Aušros Vartų* ir *Čenstachavos Dievo motinos*) kainavo po 6 rub.; paveikslo in folio minori kainavo po

21 Vardo sutrumpinimas ir pavardė įrašyti autoriaus ranka.

1 rub. (2 rub. spalv.); kiti po 2 (4) rub. ir paveikslėliai po 30 (40) kap. arba po 20 (30) kap. [37]. 12 paveikslų sąsiuvinys (komplektas) kainavo 15 (24) rub., bet komplektais buvo pardavinėjami tik II serijos paveiksiai.

J. Zavadskio katalogo pabaiga skamba taip: „Asmenys, norintieji įgyti *Albumo* komplektus arba atskirus paveikslus, prašomi kreiptis į leidėją, gyv. Vilniuje, buv. Bazilijonų vienuolyno namuose, Aušros Vartų gatvės pradžioje. *Vilniaus Albumą* galima buvo įgyti taip pat ir provincijoje pas žinomus meno mylėtojus ir globėjus, kurie, įvertindami leidinio prašmatnumą ir leidėjo pastangas, teikėsi priimti pilnas rūpesčio kolektorių²² pareigas, negaudami už tai jokio atlyginimo. Leidėjas J. K. Vilčinskis, Ukmergės apskr. pilietis, *Vilniaus* archeologinės komisijos narys. Leista spausdinti. Vilnius 1857 m. sausio 9 d. Cenzorius P. Kukolnik“.

VI. VILNIAUS ALBUMO TEMATIKA

Ką gi vaizduoja *Vilniaus Albumo* paveiksiai? Kokia jo tematika?

Pagal litografijų bei raizinių turinį visą *Vilniaus Albumą* galima suskirstyti į sekančias grupes.

A. Vilniaus, jo apylinkių, Lietuvos ir gretimųjų sričių reginiai
a) *Vilniaus reginiai*

- 1) *Aušros Vartų gatvė* (pagal M. Zaleskio paveikslą piešė K. Ripinskis) [38]; serija I, Nr. 1.
- 2) *Vilniaus katedra* (pagal Sadovnikovo piešinį); serija I, Nr. 7.
- 3) *Šv. Onos bažnyčia* (pagal 1785 m. Smuglevičiaus piešinį); serija I, Nr. 14.
- 4) *Jėzaus širdies bažnyčios (Trinitorių) Antakalnyje vidus* (pagal Sadovnikovo piešinį); serija I, Nr. 8.
- 5) *Buv. Misionierių bažnyčia su Vilniaus ir jo apylinkių reginiu*, serija I, Nr. 13. Pagal kieno piešinį padaryta ši litografija, nenurodyta.
- 6) *Vilniaus Universiteto kiemas su Šv. Jono bažnyčia*; serija II, Nr. 46. Pagal kieno piešinį daryta ši litografija, nenurodyta. J. Kraševskis nurodo, kad piešinys tai litografijai padarytas Sadovnikovo [39].
- 7) *Dominikonų gatvė Vilniuje su bajorų mokyklos atvaizdu*; serija II, Nr. 47. Pagal kieno piešinį daryta ši litografija, nenurodyta.

22 A) Iš lot. k. – rinkėjas, asmuo, renkantis ir tvarkantis kokius nors daiktus, pavyzdžius.

- 8) *Antakalnis su Šv. Petro ir Povilo bažnyčia* (pagal K. Rusiecko piešinį); serija II, Nr. 24.
- 9) *Snipiškių²³ priemiestis su Išganytojo koplyčios ir Šv. Rapolo bažnyčios reginiu* (pagal J. Chruckio paveikslą); serija II, Nr. 25.
- 10) *Vilniaus Karo Gubernatoriaus (buv. Vyskupų) Rūmai su Observatorijos reginiu*; serija II, Nr. 132. Pagal kieno piešinį daryta ši litografija, nenurodyta.

Prie Vilniaus reginių reikia priskirti mažus Botaniškojo (dabar Bernardinų) sodo, Šv. Mykolo bažnyčios ir Universiteto reginius, kurių pirmas puošia prof. S. B. Jundzilos, antras L. Sapiegos, gi trečias A. Sniadeckio portretus (tie portretai aprašyti žemiau).

b. Vilniaus apylinkių reginiai

- 11) *Verkiai* (buvusi Lietuvos Did[žiųjų] Kunigaikščių, o vėliau Vilniaus Vyskupų nuosavybė). Pagal A. Žametto piešinį. Serija I, Nr. 5.

12–16) Penki *Verkių reginiai*:

- a) Rūmų kiemas,
- b) Valgomasis kambarys,
- c) Žiemos sodas,
- d) Naujųjų Rūmų frontas su fontanu,
- e) Valstiečių vaikų mokykla prie Rūmų.

Visi penki paveikslai pagal Sadovnikovo piešinius; II serijos Nr. 18–22.

- 17) *Kalvarijos bažnyčia ties Vilniumi* (pagal J. Chruckio paveikslą); serija II, Nr. 28.
- 18) *Kalvarijos bažnyčia ties Vilniumi*. A. Oleščinskio raižinys pagal J. Chruckio paveikslą. Serija IV, Nr. 82.
- 19) *Zakretas²⁴*, buv. Tėvų Jėzuitų rezidencija (pagal A. Žametto piešinį); serija II, Nr. 23 (?).
- 20) *Ribiškiai²⁵*, buv. Tėvų Jėzuitų nuosavybė (pagal A. Žametto piešinį); serija II, Nr. 26.
- 21) *Tuskulanumas²⁶* (pagal A. Žametto piešinį); serija II, Nr. 27.

23 A) Šnipiškių.

24 B) Vingis.

25 C) Ribiškės.

26 D) Tuskulėnai.

- 22) *Žvėryno*, priklaususio kadaise kunig[aiikščiams] Radvilams²⁷, *reginys* (pagal A. Čapskio piešinį); serija II, Nr. 137.

c. Lietuvos rėginiai

- 23) *Kaunas*. Plėno raizėnys (pagal A. Čapskio [40] piešinį). Raižė A. Oleščinskis. Po paveikslu lenkiškas parašas: „Kaunas. Dabartinė Žemaitijos Sostinė“ ir A. Mickevičiaus eilės „Vilija“. Yra atmainų su užrašu „Kauno reginys“. Paveikslas dedikuotas Adolfui Čapskiui. Serija II, Nr. 52. Atrodo, kad tas paveikslas turėjo atvaizduoti Napoleoną Kaune [40a].
- 24) *Raudondvaris, ties Nevežio žiotimis*, buv. Kryžiuočių pilis. (Pagal A. Žametto piešinį); serija I, Nr. 6.
- 25) *Druskininkai*. (Pagal J. Kraševskio piešinį); serija II, Nr. 139 (?).
- 26) *Merečovčizna*; namas, kuriame gimė T. Kosčiuška²⁸. (Pagal B. Sadovnikovo piešinį); serija II, Nr. 39.

Gardino vaizdas pridėtas prie raizėnio, vaizduojančio sutikimą Maskvos pasiuntinių, atvykusių Gardinan Stepono Batoro viešpatavimo laikais (apie tą raizėnį žemiau).

d. Istorinės Lietuvos rėginiai

- 27) *Korco (Valuinėje) pilies ir vienuolyno griuvėsiai*. (Pagal Juozo Vilčinskio piešinį); serija II, Nr. 36.
- 28) *Ostrogo (Valuinėje) pilies griuvėsiai*. (Pagal Juozo Vilčinskio piešinį); serija II, Nr. 37.
- 29) *Teterovos upės prie Žitomiriaus*²⁹ krantas. (Pagal Juozo Vilčinskio piešinį); serija II, Nr. 38 [41].

Pagal didumą pirmieji penki, 11-tas ir 23-čias paveiksłai – in folio majori, visi kiti – in folio minori.

Visi šie 29 paveiksłai yra gražiausieji iš viso *Vilniaus Albumo*; jie vaizduoja daugiausiai įžymiausius Vilniaus ir jo apylinkių pastatus ir vietas, ir yra malonūs ir brangūs visiems, kurie pažįsta ir myli Vilnių. Iš tų paveiksłų – 27 litografijos ir du (23-as Kauno vaizdas ir 18-as – Kalvarijų bažnyčia) – plėno raizėiniai. Visos litografijos, išskyrus vieną, dviejų atmainų – juodos ir spalvotos. Tik Zakreto³⁰ reginys vienos atmainos (juodos).

Piešiniai litografijoms padaryti: Sadovnikovo – 9; Žametto – 5, Chruckio –

27 E) Radviloms.

28 F) Kosciuška.

29 A) Žitomyro.

30 Buvo „Žametto“, taisyta autoriaus ranka.

2, Čapskio – 2 (tame skaičius – 1 Oleščinskio raiziny), Rusieckio – 1, Ripinskio (M. Zaleskio) – 1, Kraševskio – 1, Juozo Vilčinskio – 3, pagal Smuglevičiaus paveikslą – 1. Likusiųjų 3 piešinių autoriai nei Zavadskio kataloge nei pačiose litografijose nenurodyti.

Daugelyje litografijų – vietovaizdžių piešiniai daryti vienu dailininku, o figūros kitų (A. Adamo, Bayot ir kt.), apie ką pažymėta litografijose („figuré par“ ...). Tos figūros, vaizduojančios pėsčius, raitus, važiuotus ponus ir ponias, prastus žmones, maldininkus ir gyvulius, turėjo tikslą paįvairinti ir pagyventinti paveikslus. Darytos daugiausia prancūzų dailininkų, jos yra nutolusios nuo anuometinės Vilniaus tikrovės ir dažnai daugiau primena Paryžiaus frantus, negu Lietuvos gyventojus. Tatai buvo pastebėta jau Albumo leidimo metu, ir Kraševskis savo straipsnyje tuo klausimu rašo taip: „galėtume pageidauti visų krašto vietovaizdžių figūrose kažko daugiau savo, surišto su kraštu; daug iš tų figūrų, dargi iš tų, kurios turėjo būti mūsų, yra nenatūralios, per mažai turi paprastumo, *elles posent trop*. Victor Adam (daugelio litografijų figuruotojas) negalėjo išsižadėti savo elegantiškų raitelių, primenančių *Jockey-Club*’o³¹ džentelmenus ir puikiais arkliais pakinkytų karietų bei kočių, kokių pas mus maža. Jų vietoj norėtume matyti mūsų šieno vežimą arba žydišką balagulę arba lietuvišką bričką su akalicos bajoru“.

Tačiau kai kurios litografijos laisvos nuo tų priekaištų; pavyzdžiui, *Raudondvaris*, *Antakalnio Bažnyčios vidus*, *Vilniaus Katedra*, kurioms piešinius ir figūras darė vietoje Žamettas ir Sadovnikovas, džiugina mūsų akį ne vien tik gamtos ir bažnyčių grožiu, bet ir Lietuvos kaimiečių tipais, apsirengusiais tautiškais rūbais.

B. Lietuvos ir gretimų sričių veikėjų, mokslininkų, rašytojų, vyskupų, magnatų ir kitų įžymių asmenų portretai

1. *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*. Serija I, Nr. 179.

Valančiaus išleisti du portretai: vienas jau minėtas su užrašu lietuvių ir lenkų kalbomis ir Vyčiu su karūna litografuotas Lafosse (57 × 40 cm), o antras (72 × 55 cm) su parašais lenkų ir prancūzų kalbomis litografuotas Leono Noël 1854 m. ir pažymėtas Nr. 26 (J. Zavadskio kataloge vienintelis³² Valančiaus portretas pažymėtas Nr. 179). Kodėl Valančiaus išleisti du portretai, žiūrėk XIV skyrių. Nors Zavadskio kataloge pažymėta, kad Valančiaus portretai yra

31 A) Iš ang. k., žokėjų (jojikų) klubo.

32 Žodis įrašytas autoriaus ranka.

dviejų atmainų³³ – paprastas ir spalvotas, autorius nėra užtikęs Valančiaus spalvotų litografijų.

2. *Vilniaus Vyskupas Vaclovas Žilinskis* [42]. Serija I, Nr. 11.
3. *Kauno gubernijos maršalkas*³⁴ *grafas Marijonas Čapskis* [43]. Serija I, Nr. 180.
4. *Raseinių apskrities maršalkas Ciprijonas Jančevskis* [44]. Serija I, Nr. 178.
5. *Kauno gubernijos maršalkas Kletas Burba*. Serija II, Nr. 143.
6. *Rašytojas Juozas Ignas Kraševskis* [45]. Serija II, Nr. 145.
7. *Vilniaus archeologijos Muziejaus steigėjas grafas Eustachas Tiškevičius* [46]. Serija II, Nr. 186.
8. *Rašytojas Liudvikas Kondratavičius (Sirokomlia)* [47]. Serija II, Nr. 188.
9. *Kompozitorius Stanislovas Moniuška* [48]. Serija II, Nr. 54.
10. *Motiejus Dogelis* [49], diplomatinio kodekso autorius. Serija II, Nr. 55.
11. *Vilniaus Universiteto rektorius prof. Jonas Sniadeckis* [50] (pagal B. Klembovskio, Vilniaus Universiteto auklėtinio, piešinį raižė varyje 1830 m. A. Oleščinskis). E. Rastawieckis mano, kad Klembovskio piešiny padarytas iš dailininko J. Rustemo aliejinio portreto [51]. Serija III, Nr. 66.
12. *Leonas Sapiega* [52], D[idžiosios] L[ietuvos] Kunigaikštystės Kancleris ir Etmonas, Bernardinų vienuolyno ir šv. Mykolo bažnyčios Vilniuje steigėjas (toje bažnyčioje ilsisi jo palaikai) su šv. Mykolo bažnyčios reginiu (portreto apačioje). M. Podolinskio vario raižinys in 8°. Serija IV, Nr. 88. Šis Sapiegos portretas patalpintas taip pat vėliau J. K. Vilčinskio Paryžiuje išleistame „Herbarz Starodawnij szlachty polskiej“.
- 12a. Tame pačiame leidinyje randasi raižinys, vaizduojąs portretą *Kazimiero Sapiegos* (1757–1798), D. L. Kunigaikštystės artilerijos viršininko ir keturmečio Seimo pirmininko.
13. *Vilniaus Universiteto Zoologijos profesorius Stanislovas Bonifacas Jundzila* [53] (su Vilniaus botanikos sodo reginiu). Raižytas pagal Ripinskio piešinį A. Oleščinskio. Serija II, Nr. 56.
14. *Vilniaus Universiteto chirurgijos profesorius Stanislovas Bonifacas Niškovskis*. (Saunderso raižinys) [54]. Serija II, Nr. 194.
15. *Prof. Andrius Sniadeckis* [55] su Vilniaus Universiteto reginiu. (Plieno raižinys Antverpeno akademijos prof. Erik Corr). E. Rastawieckio manymu, raižinys darytas pagal J. Rustemo portretą [56]. Serija II, Nr. 33.

33 Du žodžiai įterpti autoriaus ranka.

34 A) Maršalka, toliau t. p.

16. *Vilniaus meno mokyklos dailininkas Valentas Vankovičius* [57]. (Pagal jo paties portretą). Serija II, Nr. 32.
17. *Grovas*³⁵ *Konstantas Tizenhauzenas* [58], *autorius veikalo apie paukščius*. Serija II, Nr. 198.
18. *Leonas Oštorpas, Minsko gubernijos Maršalka*. Serija I, Nr. 128.
19. *Otonas Horvatas, Minsko gubernijos Maršalka*. Serija II, Nr. 147.
20. *Bogušas Siestšencevičius*³⁶ [59], pirmasis Rusijos katalikų Metropolitas, įsteigėjas šv. Stanislovo bažnyčios Peterburge (Chščanavičiaus braižinys in 8°). Serija IV, Nr. 75.

Pagal formatą pirmieji keturi paveikslai – in folio majori, 12-as ir 20-as in 8°, visi kiti – in folio minori.

Paveikslai 11, 12, 13, 14, 15, ir 20 portretai-raižiniai, visi kiti – litografijos.

Visi raižiniai vienos (juodos) atmainos. Visos litografijos, išskyrus 5-tą, dviejų atmainų – juodos ir spalvotos, portretas Burbos vien juodos atmainos.

Beveik visos litografijos darytos Paryžiaus dailininko Lafosse, viena – L. Noël, viena – Lavigne. Raižiniai: A. Oleščinskio, M. Podolinskio, Saunderso, E. Corr, Chščanavičiaus. Kadangi anais laikais fotografija dar beveik nebuvo vartojama, tai, matyti, portretai Paryžiuje buvo perpiešiami ant akmens iš atgabentų senų portretų, piešinių, miniatiūrų, raižinių ir pan.

Tik keturių portretų žinomi autentikų (originalų) autoriai, tai būtent Jono ir Andriaus Sniadeckių portretai padaryti pagal J. Rustemo originalus, Jundziolos – pagal Ripinskio piešinį ir Vankavičiaus – pagal jo paties portretą.

C. Istoriniai ir archeologiniai dalykai

1. *1812 metų prancūzų kariuomenės grįžimas iš Rusijos per Vilnių* (pagal J. Damelio paveikslą). Serija I, Nr. 2.
2. *Iškilmingas įvažiavimas Romon kunigaikščio Mykolo Radvilos, kaip Jono Sobieskio pasiuntinio prie popiežiaus Inocento IX*. Raižinys An[tano] Oleščinskio pagal anuometinį originalą. Serija I, Nr. 16.
3. *Kokenhuzeno pilies griuvėsiai ant Dauguvos kranto, atmintini del Kristupo Radvilos laimėjimo prieš švedus, viešpataujant Žygimantui III³⁷*. Pagal Konstanto Tizenhauzo piešinį. Serija I, Nr. 15.
4. *Įvažiavimas vaivados Antano Chrapovickio Vitebsko vaivadijon*. Istorinis epizodas. Piešė Ant. Zaleskis. Serija I, Nr. 18.

35 A) Grafas.

36 B) Bogušas Sestšencevičius.

37 C) Zigmantui Vazai.

5. *Kunigaikščio Radvilos antkapis Vilniaus Bernardinų bažnyčioje* (pagal Sadovnikovo piešinį). Serija II, Nr. 40.
6. *Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus* [60] *antkapis Vilniaus katedroje* (pagal K. Ripinskio piešinį). Serija II, Nr. 138.
7. *Kunigaikščio Karolio Radvilos vėliava*. Serija II, Nr. 189.
8. *Senovinis D[idžiojo] L[ietuvos] Kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio antspaudas* (pagal originalą Mykolo Balinskio rinkiniuose). Serija IV, Nr. 76.
9. *Medaliai ir monetos* (13), kurie ligi šiol numizmatikos veikaluose nebuvo aprašyti, pagal originalus Mykolo Juozo Tiškevičiaus rinkiniuose; *D[idžiosios] Lietuvos Kunigaikštystės išdininkų herbai* (30). Serija II, Nr. 50.
10. *Jurgio Rudaminos ir 8 riterių, kritusių Chocino kautynėse, antkapis Naugarduko bažnyčioje* [61]. Serija II, Nr. 41.
11. *Karinis šalmas iš lenkų karaliaus Zigmanto I laikų, pagal originalą Konstanto Svidzinskio rinkiniuose*. Serija II, Nr. 133.
12. *Žygio mišios po švedų nugalėjimo*. (Pagal A. Zaleskio piešinį). Serija II, Nr. 43.
13. *Maskvos pasiuntinių, atvykusių Gardinan, sutikimas, St. Batoro viešpatavimo metu, su anuometiniu Gardino reginiu*. Šis ražinys pažymėtas 1850 m. Zavadskio kataloge, (serija I, Nr. 17), bet jo nėra 1857 m. Zavadskio kataloge.

Pagal formatą – 1, 2, 3, ir 4 paveikslai – in folio majori, 8 in 8°, likusieji – in folio minori.

2-ras paveikslas – ražinys, visi kiti – litografijos.

Iš litografijų 1, 3, 4, 5, 10 – dviejų atmainų (juodos ir spalvotos), gi kitos vienos atmainos (6, 7, 9 ir 11 – spalvotos, 8 – juoda).

Piešiniai litografijoms padaryti: K. Tizenhauzeno, A. Zaleskio, Sadovnikovo, Ripinskio.

D. Dvasinio turinio paveikslai

Jų *Vilniaus Albume* yra daugiausia.

Visus dvasinio turinio paveikslus galima suskirstyti į tris grupes: a) religinio turinio paveikslus, b) bažnytinio kulto dalykus ir c) šventųjų atvaizdus.

Suminėsime atskirai kiekvienos grupės paveikslus.

a) *Religinio turinio paveikslai*

- 1) *Aušros Vartų koplyčios vidus Šv. Mišių metu*. Litografija in folio majori pagal Sadovnikovo [62] piešinį. Serija I, Nr. 3.
- 2) *Šv. Kazimiero palaikų perkėlimas*. Litografija in folio majori. Pagal Petro de Ry Dankers freską Šv. Kazimiero koplyčios sienoje piešė Ripinskis. Serija I, Nr. 9.
- 3) *Mergaitės prisikėlimo stebuklas prie Šv. Kazimiero grabo*. Litografija in folio majori. Pagal Petro de Ry Dankers freską Šv. Kazimiero koplyčios sienoje piešė Ripinskis. Serija I, Nr. 10.
- 4) *Aušros Vartų Altorius*. Chromolitografija. Serija II, Nr. 35.
- 5) *Aušros Vartų Altorius pamaldų metu*. Plieno raižinys Antverpeno raižybos profesoriaus Erik Corr. Serija 4, Nr. 69.
- 6) *Aušros Vartų koplyčios vidus*. A. Oleščinskio plieno raižinys. Serija 4, Nr. 70.
- 7) *Šv. Kazimiero palaikų perkėlimas*. A. Oleščinskio plieno raižinys (žiūr. litografiją 2). Serija IV, Nr. 70.
- 8) *Mergaitės prisikėlimo stebuklas prie Šv. Kazimiero karsto*. A. Oleščinskio plieno raižinys (žiūr. litografiją 3). Serija IV, Nr. 81.
- 9) *Šv. Kazimiero karstas ir altorius Vilniaus katedros koplyčioje*. A. Oleščinskio plieno raižinys. Serija IV, Nr. 71.
- 10) *Aušros Vartų altorius*. Chromolitografija. Serija V, Nr. 100.
- 11) *Aušros Vartų altorius*. Vario raižinys. Serija V, Nr. 151.
- 12) *Šv. Kazimiero altorius ir grabas*. Chromolitografija. Serija V, Nr. 107.

Pagal formatą 1, 2, 3 paveikslai – in folio majori; 4 – in folio minori; 5, 6, 7, 8 ir 9 in 8°; 10, 11 ir 12 – pačio mažiausiojo formato.

1, 2, 3, 4, 10 ir 12 – litografijos; 5, 6, 7, 8, 9, ir 11 – plieno raižiniai. Iš raižinių 1, 2 ir 3 – dviejų atmainų (juodos ir spalvotos), 10 ir 12 vienos atmainos (spalvotos).

Piešinius darė: Sadovnikovas (1), Ripinskis (2).

Šv. Kazimiero koplyčios freskos Vilniaus katedroje padarytos po 1655–1660 metų barbariško Vilniaus apiplėšimo ir sunaikinimo [63]. J. Bielinskis [64] nurodo, kad apie tai, jog tos freskos padarytos de Ry Dankerso, Vladislavo IV dvaro architekto ir Šv. Kazimiero koplyčios statytojo, pirmas parašė Narbutas („Tygodnik Wilenski“ 1817 III 226) ir kad Homolickis („Wizerunki i rozstrząsania naukowe“ XIV pusl. 19) įrodęs tos nuomonės klaidingumą.

Dabar yra nustatyta, kad tos freskos padarytos italų tapytojo Del-Bene XVII amžiaus pabaigoje [65].

Z. Batowski savo studijoje apie Pažaislio vienuolyno bažnyčios tapybą įrodinėja, kad Šv. Kazimiero koplyčios freskų tapytojas Del-Bene buvo ir Pažaislio bažnyčios freskų autorius [66]. Tos pat nuomonės yra dr. H. Kairiūkštytė-Jacynienė [67] ir dr. V. Zahorski [68].

b) *Bažnytinio kulto dalykai*

- 1) *Senovinė aukso Monstrancija ir dvi bažnytinės taurės*. Serija II, Nr. 49.
- 2–3) *Du aukso relikvijorai, dovanoti vyskupo Jurgio Tiškevičiaus Bernardinų bažnyčiai Vilniuje*. Serija IV, Nr. 77, 78.
- 4) *Meniška Monstrancija, dovanota Šv. Kazimiero tėvo Bernardinų bažnyčiai Vilniuje*. Serija IV, Nr. 79.
- 5) *Bažnytiniai rūbai, dovanoti Šv. Kazimiero motinos Bernardinų bažnyčiai Vilniuje*. Serija IV, Nr. 80.

Visi šie paveikslai – litografijos, pirmasis in folio minori, visi kiti in 8°.

Visos litografijos vienos atmainos (spalvotos).

c) *Šventųjų paveikslai ir paveikslėliai*

Šventųjų paveikslai pagal jų formatą yra dviejų rūšių: didesnio formato – in folio majori, minori ir in octavo ir mažiausio formato maldaknygių didumo (in16°).

a) *Paveikslai didesnio formato:*

Aušros Vartų Dievo Motina. Jų yra keletas įvairių atmainų³⁸. Išvardinsime visus, neskiriant formato:

- 1) Chromolitografija (Serija I, Nr. 4).
- 2) Chromolitografija su Aušros Vartų gatvės reginiu ir dviem Išganytojo paveikslais (Serija I, Nr. 183).
- 3) Chromolitografija su Aušros Vartų gatvės reginiu pamaldų metu, pagal Pr. Zavadskio piešinį (Serija II, Nr. 29).
- 4) Chromolitografija paauksuota (Serija IV, Nr. 89).
- 5) A. Oleščinskio vario raižinys su Aušros Vartų gatve laike pamaldų (Serija IV, Nr. 94).
- 6) Chromolitografija (Serija V, Nr. 97).
- 7) Chromolitografija apskritime su Lietuvos Vyčiu (Serija V, Nr. 202).
- 8) Plieno raižinys (Serija V, Nr. 113).
- 9) Plieno raižinys vaikams apskritime (Serija V, Nr. 216).
- 10) Plieno raižinys – Aušros Vartų Dievo Motina ir Išganytojas (Serija V, Nr. 228).

38 Ši teksto eilutė įrašyta autoriaus ranka.

Dabar suminėsime paveikslus su kitų šventųjų atvaizdais³⁹:

- 11) *Dievo Motina Maloningoji Šv. Petro Bažnyčioje Antakalnyje*. Chromolitografija (Serija II, Nr. 48).
 - 12) *Kristus po kryžiumi*. Pagal paveikslą vienoje iš Kalvarijos prie Vilniaus koplyčių. Ricci raiziny. (Serija III, Nr. 68).
 - 13) *Šv. Juozapas pagal S. Čechavičiaus paveikslą Vizitiečių bažnyčioje Vilniuje*. A. Oleščinskio raiziny. (Serija IV, Nr. 73).
 - 14) *Kristus ant kryžiaus pagal S. Čechavičiaus paveikslą Vilniaus katedroje*. A. Oleščinskio raiziny. (Serija IV, Nr. 74).
 - 15) *Šv. Juozapas pagal paveikslą Pažaislio vienuolyno bažnyčioje prie Kau-no*. Raiziny. (Serija IV, Nr. 84).
 - 16) *Šv. Jonas Nepomukas pagal Pr. Smuglevičiaus paveikslą Vilniaus Katedroje*. A. Oleščinskio plieno raiziny. (Serija IV, Nr. 86).
 - 17) *Šv. Teklė pagal seną paveikslą tėvų Augustijonų bažnyčioje Vilniuje*. Chromolitografija. (Serija IV, Nr. 91).
 - 18) *Šv. Antanas iš Paduvos pagal seną paveikslą Pranciškonų bažnyčioje Vilniuje*. Chromolitografija. (Serija IV, Nr. 92).
 - 19) *Šv. Pranciškus Serafietis pagal seną Pr. Leksickio paveikslą Šv. Mykolo bažnyčioje Vilniuje*. A. Oleščinskio plieno raiziny. (Serija IV, Nr. 93).
 - 20) *Šv. Kajetonas pagal Pr. Smuglevičiaus paveikslą ir Ripinskio piešinį Trinitorių bažnyčioje Vilniuje, Antakalnyje*. A. Oleščinskio plieno raiziny. (Serija IV, Nr. 95).
 - 21) *Šv. Pranciškus Ksaveras pagal S. Čechavičiaus paveikslą Vizitiečių bažnyčioje Vilniuje*. A. Oleščinskio plieno raiziny. (Serija IV, Nr. 96).
 - 22) *Išganytojas pagal seną paveikslą Šv. Dvasios (Dominikonų) bažnyčioje Vilniuje*. Chromolitografija. (Serija IV, Nr. 200).
 - 23) *Šv. Jonas Kantietis pagal S. Čechavičiaus paveikslą Žuravicuose, buv. Mogiliovo gub.* A. Oleščinskio plieno raiziny. (Serija IV, Nr. 150).
 - 24) *Išganytojo statula prie Šv. Rapolo Bažnyčios Vilniuje, Snipiškyje*. Raiziny. Findeno (Londone) pagal J. Chruckio piešinį. (Serija IV, Nr. 85).
- 1, 2, 3, 4, 6, 7, 11, 17, 18 ir 22 paveiksai – chromolitografijos, visi kiti A. Oleščinskio (išskyrus 12 ir 24) raiziniai.

Raiziniai ir litografijos in 8° sudaro ketvirtąjį Albumo seriją. Ta serija padalinta į du sąsiuvinius; kiekvienas iš jų turi menišką viršelį (*Aušros vartai iš rytų pusės su reginiu pro vartus į miestą ir Švento Kazimiero koplyčios durys*).

39 Šis sakinytis įterptas autoriaus ranka.

b) *Šventųjų paveikslėliai (mažiausiojo, maldaknygių formato)*

Tie paveikslėliai sudaro *Vilniaus Albumo* visą penktąją seriją.

J. Zavadskio kataloge apie tą seriją pasakyta: „Penktoji serija susideda išimtinai iš įvairių rūšių šventųjų paveikslėlių, pagražintų įvairių atmainų pinikais, paskirtų maldaknygėms. Atlikti tie paveikslėliai pagal paveikslus, kurie yra Vilniaus ir kitų kraštų bažnyčiose“.

Eilė paveikslėlių – tai S. Čechavičiaus ir Pr. Smuglevičiaus religinių paveikslų reprodukcijos. Kas buvo autoriai kitų paveikslų, pagal kuriuos išleisti maži paveikslėliai, nežinia.

Iš viso pagal katalogą tų mažų paveikslėlių – 81 (pagal L. Uziembłą paveikslėlių apie 300, tačiau Uziembłą greičiausiai klysta).

Tie paveikslėliai pagal Zavadskio katalogą turi šiuos numerius: 97–121, 202–235 ir 151–172.

Iš tų paveikslėlių 25 – chromotolitografijos, gi 56 – plieno raižiniai (juodi ir spalvoti). Kai kurie iš tų paveikslėlių aprašyti aukščiau.

45 paveikslėliai, t. y. didesnė pusė, skirti šventųjų paveikslams iš Vilniaus bažnyčių ir Vilniaus bažnyčių reginiam.

Žemiau dedame Vilniaus bažnyčių sąrašą su pažymėjimu tose bažnyčiose buvusių šventųjų paveikslų, kurių reprodukcijos (mažesnio ir didesnio formato) pateko *Vilniaus Albuman*.

Vilniaus Katedra: 1) Šv. Kazimieras. Serija V, Nr. 104; 2) Šv. Stanislovas. Serija V, Nr. 106; 3) Šv. Jonas Nepomukas (in 8 ir in 16°). Serija IV, Nr. 86, serija V, Nr. 109; 4) Išganytojas nukryžiuotas. Serija V, Nr. 110; 5) Šv. Ignotas pagal S. Čechavičiaus paveikslą. Serija V, Nr. 154; 6) Šv. Povilas. Serija V, Nr. 218.

Aušros Vartų koplyčia ir bažnyčia: 1) Šv. Teresė. Serija V, Nr. 163; 2) *Aušros Vartų Dievo Motina* (litografijos ir raižiniai). Aprašyti aukščiau; 3) *Aušros Vartų Dievo Motina ovale su vyčiu ir mažam ovale vaikams*. Aprašyti aukščiau; 4) *Aušros Vartų Dievo Motina su gatvės reginiu apačioje ir su Išganytojo paveikslu*. Aprašyti aukščiau.

Augustijonų bažnyčia (Savičiaus gatvėje, dabar vadinamoji Unijotu): 1) Šv. Teklė (litografija in 8° ir plieno raižinys in 16°); 2) Šv. Barbora. Serija V, Nr. 120; 3) Šv. Petras. Serija V, Nr. 168.

Vizitiečių bažnyčia: 1) Šv. Juozapas (litografija ir plieno raižinys). Serija V, Nr. 99 ir serija V, Nr. 116; 2) Šv. Pranciškus Ksaveras pagal S. Čechavičiaus paveikslą. Serija IV, Nr. 96.

Šv. Mykolo bažnyčia: 1) *Šv. Mykolas*. Serija V, Nr. 165; 2) *Šv. Pranciškus Serafietis* (pagal Leksickio paveikslą iš XVII amž. vidurio, kaip pažymėta kataloge; in 8°). Serija IV, Nr. 93.

Šv. Rapolo bažnyčia: 1) *Šv. Ona* pagal S. Čechavičiaus paveikslą. Serija V, Nr. 157; 2) *Šv. Stanislovas Koska* pagal S. Čechavičiaus paveikslą. Serija V, Nr. 153; 3) *Išganytojo Statula koplyčioje netoli šv. Rapolo bažnyčios*. (Serija IV, Nr. 85, serija V, Nr. 111, 223).

Misionierių bažnyčia: 1) *Šv. Florijonas*. Serija V, Nr. 217; 2) *Šv. Elžbieta*. Serija V, Nr. 220.

Pranciškonų bažnyčia: 1) *Šv. Antanas* (in 8° ir in 16°). Serija IV, Nr. 92, serija V, Nr. 98; 2) *Šv. Pranciškus Serafietis*. Serija V, Nr. 164.

Bernardinų bažnyčia: 1) *Šv. Antanas iš Paduvos*. Serija V, Nr. 115; 2) *Šv. Kotrėna*. Serija V, Nr. 155.

Šv. Jono Bažnyčia: 1) *Šv. Tadas, našlaičių globėjas*. Serija V, Nr. 234; 2) *Šv. Jonas Evangelistas* (žiūr. 8 skyrių); 3) *Dievo motina maitinančioji* (žiūr. 8 skyrių).

Šv. Petro bažnyčia: 1) *Dievo Motina Maloningoji*. Serija V, Nr. 101.

Trinitorių bažnyčia: 1) *Šv. Kajetonas* (in 8°). Serija IV, Nr. 95.

Šv. Ignoto bažnyčia: 1) *Šv. Julija*. Serija V, Nr. 167.

Šv. Dvasios (Dominikonų) bažnyčia: 1) *Išganytojas, pagal senobinį paveikslą* (in 8° ir in 16°). Serija IV, Nr. 200, Serija V, Nr. 118.

Muzikos artistų brolijos koplyčia Vilniuje: 1) *Šv. Cecilija*. Serija V, Nr. 230.

Be to yra keletas paveikslėlių ne iš bažnyčių: 1) *Šv. Jackus pagal senobinę stovylą* (Serija V, Nr. 103); 2) *Antakalnio Jėzus* (Serija V, Nr. 162); 3) *Angelas Sargas* (Serija V, Nr. 214); 4) *Atminimas iš Vilniaus su Aušros Vartų Dievo Motina ir Išganytojo statula* (Serija V, Nr. 228).

Pažymėtini dar šie paveikslėliai iš kitų Lietuvos bažnyčių:

- 1) *Šv. Benediktas*, pagal paveikslą Raudondvario bažnyčioje prie Kauno. Serija V, Nr. 208.
- 2) *Šv. Steponas*, pagal paveikslą Pijorų bažnyčioje Ukmergėje. Serija V, Nr. 209.
- 3) *Šiluvos Dievo Motinos paveikslas*. (A. Oleščinskio raižinys). Serija V, Nr. 119.
- 4) *Šv. Vincentas*, pagal paveikslą Dominikonų (dabar moksleivių) bažnyčioje Kaune. Serija V, Nr. 161.
- 5) *Jonas Krikštytojas*, pagal paveikslą Dominikonų bažnyčioje Merkinėje. Serija V, Nr. 231.

- 6) *Panelė Švenčiausioji*, pagal paveikslą Trakų bažnyčioje. Serija V, Nr. 235.
- 7) *Šventas Juozapas*, pagal paveikslą Pažaislio vienuolyno bažnyčioje, netoli Kauno. Serija IV, Nr. 81.
- 8) *Šv. Elena*, pagal paveikslą Bernardinų bažnyčioje Gardine. Serija V, Nr. 227.
- 9) *Šv. Dominikas*, pagal paveikslą Dominikonų bažnyčioje Gardine. Serija V, Nr. 162.
- 10) *Šv. Filomena*, pagal paveikslą Varnėnų⁴⁰ bažnyčioje (Ašmenos apskr.). Serija V, Nr. 239.
- 11) *Angelas Sargas*, pagal paveikslą Dominikonų bažnyčioje Ašmenoje.

Likusieji paveikslėliai iš istorinės Lietuvos bažnyčių:

- 1) *Šv. Leonas* iš Dominikonų bažnyčios Naugarduke; s V, Nr. 207.
- 2) *Šv. Emilija* iš Bernardinų bažnyčios Polocke; s V, Nr. 166.
- 3) *Šv. Liudvikas* iš Trinitorių bažnyčios Lucke; s V, Nr. 212.
- 4) *Šv. Angelė* iš Bernardinų bažnyčios Slucke; s V, Nr. 225.
- 5) *Šv. Veronika* iš Bernardinų bažnyčios Pinske; s V, Nr. 229.
- 6) *Šv. Henrikas* iš Kun. Kaunauninkų bažnyčios Slonine; s V, Nr. 205.
- 7) *Šv. Teodoras* iš Pijorų bažnyčios Ščučine; s V, Nr. 204.
- 8) *Šv. Vladislava* iš Bernardinų bažnyčios Dubne; s V, Nr. 203.
- 9) *Šv. Mikalojus* iš Bernardinų bažnyčios Dubne; s V, Nr. 210.
- 10) *Šv. Konstantas* iš Pijorų bažnyčios Liubešove; s V, Nr. 206.
- 11) *Šv. Viktorija* iš Dominikonų bažnyčios Vladimire; s V, Nr. 219.
- 12) *Šv. Zofija* iš katedros bažnyčios Žitomire; s. V, Nr. 222.
- 13) *Šv. Trejybė* iš Dominikonų bažnyčios Vinicoje; s V, Nr. 226.
- 14) *Dievo Motina* – Berdičevo; s V, Nr. 108, s IV, Nr. 87.
- 15) *Šv. Paulina* iš bažnyčios Berezoje; s V, Nr. 211.
- 16) *Dievo Motina* iš Letičevo (Podolėje); s V, Nr. 221.

Keletas paveikslėlių (viso 7) yra iš Lenkijos bažnyčių, (Varšuvos, Čenstachavos, Krokuvos ir kt.). Vienas iš Tomsko bažnyčios.

Visi dvasinio pobūdžio paveikslai yra aukštos meninės vertės. Ypatingai išsiskiria raižiniai. Kai kurie raižiniai turi ženklus A. O. (Oleščinskio), kiti jokiais ženklais nepažymėti. Daugelis paveikslėlių pagražinti vyčio ženklais, kai kurie antroje pusėje turi atitinkamas maldas. Paveikslėliai (raižiniai) yra tobuli savo puikiu piešiniu ir gera raižybos technika. Tai buvo pastebėta jau Vilčinskio amžininkų, kurie džiaugėsi, kad vieton ligi tol leidžiamų Vilniuje labai

40 A) Varnionių.

menkos meninės vertės „abrozdelių buvo išleisti gražūs šventųjų paveikslai ir paveikslėliai“ [69].

Kitas laikraštis [69a] taip atsiliepia apie tuos paveikslėlius: „Žiūrėjome vakar Vilčinskio leidinio šventųjų paveikslėlių rinkinį. Maži tie paveikslėliai, tačiau kiek daug apie juos galima pasakyti. Nėra pas mus žinomos pamaldiems žmonėms vietos, kurios nebūtų lankę Vilčinskis, berods nėra krašte bažnyčios su kuriuo nors garsesniu meno atžvilgiu paveikslu, apie kurį jis nežinotų... Mažuose miesteliuose, menkuose vienuolynuose, nežinomose parapijose ne kartą suranda jis puikių tapybos kūrinių, taip bent įtikina jo raizytojų darbai. Rinkinys, kurį dabar turime prieš akis, jau skaito 60 su viršum paveikslėlių, o tai juk ne viskas, nes žinome dar keletą, kurių nėra tame rinkinyje. Tai vieniems šventenybių, kitiems atminimų, o kiekvienam – išmėtytų mūsų krašte meno dalykų galerija. Žiūrėdami jį, įsitikiname, kaip mažai ligi šiol žinome tai, ką pas save galime užtikti... Vilčinskis yra vyras didelės ištvermės, skonio bei erudicijos. Jis pats galėtų mus pamokyti, kaip jis sužino apie paslėptą meno lobį, kaip esant ribotam dailininkų bei fotografų skaičiui, padaro kopiją, kad pasiuntus ją Paryžiui, padarius tenai pagal ją tinkamą raizinį ir paleidus į pasaulį. Vieną tik galėtume padaryti pastabą, kad tie paveikslėliai gaminami ne krašte; bet ir tam yra pateisinimas: reikia juos raizyti, nes litografijos čia nepakanka, o mūsų raizyba dar labai menkame stovyje. Ligi šiol didžiausią dėmesį jis kreipė į Lietuvą, nors yra kai kas ir iš Karūnos⁴¹.“

Praėjus beveik šimtui metų nuo Vilčinskio paveikslėlių išleidimo, tenka konstatuoti, kad ir šių laikų panašūs leidiniai (pavyzdžiui, Kauno „Maldos“, Plungės „Ryto“ ir kt.) savo išvaizda ir grožiu toli gražu neprilygsta aniems.

Vilniaus Albumo paveikslėliai yra reikšmingi dar ir tuo, kad pagal juos, galima atkurti jų originalus, kuriuos mūsų nelaimingą kraštą siautusiai karai bei svetimųjų okupacijos sunaikino dažnai drauge su bažnyčiomis, kurias tie paveikslai puošė.

E. Žanro dalykai

Čionai minėtinos litografijos, vaizduojančios įvairius XVII amžiaus karo žygius ir bajorų gyvenimo įvykius pagal lenkų kronikininko Paseko atsiminimus. Tų atsiminimų autorius, Jonas-Chryzostemas Pasek [70], gimė apie 1630 m. Mazovijoje ir mirė apie 1701 m. Jis dalyvavo karuose su švedais (1650 m.), danais (1658 m.), Maskva (1660 m.), vėliau parašė atsiminimus tiek apie tuos karo žy-

41 A) Lenkijos.

gius, tiek apie ano meto bajorų gyvenimą. Paseko atsiminimai pirmą kartą buvo atspausdinti 1821 m. ir lenkų literatūroje laikomi klasišku šios rūšies kūriniu. Paseko atsiminimuose daug fantazijos ir įvairių nuotykių aprašymo. Įvairūs tų atsiminimų įvykiai ir sudaro Vilčinskio išleistų litografijų serijos temą.

Prie tos pat rūšies paveikslų priskirtini paveiksai – iliustracijos Ign. Chodz-kos knygai iš Lietuvos gyvenimo „Kvestoriaus užrašai“ [71].

Viso Paseko atsiminimams skirta 19 litografijų „Kvestoriaus užrašams“ – 3. Visos šios litografijos – in folio minori, darytos pagal kilusio iš Trakų apskrities Antano Zaleskio paveikslus. Uziembla vadina Ant. Zaleskį tapytoju mėgėju.

Minėtina dar viena žanro litografija, tai būtent, „Žydai Vilniaus apylinkėse, parduodantieji prekes“, pagal K. Kukievičiaus paveikslą, apdovanotą Peterburgo parodoje medaliu. Tas paveikslas II serijos, Nr. 34.

F. Lenkų istorijos įvykių paveiksai

Tiems atvaizdams skirtas *Vilniaus Albumo* trečios serijos pirmasis (ir vienintelis) sąsiuvinis viso 12 paveikslų (Nr. 57–68). Čia atvaizduoti lenkų karaliai ir įvykiai iš Piastų dinastijos laikų. Mums tie paveiksai įdomūs tuo, kad devynių jų yra padaryti pagal Pr. Smuglevičiaus paveikslus bei piešinius. Visi tie paveiksai raižyti varėje Romoje ir Drezdene įvairių žinomų raižytojų (Aug. Camponella, Carattoni, E. G. Krüger, C. G. Rasp, Ligber, C. Stoeltzel ir kt.).

Patsai Pr. Smuglevičius dar 1787 metais buvo sumanęs išleisti 200 raižinių istorinėmis temomis, tačiau išleido viso vos 9 [72]. Pagal tuos Smuglevičiaus paveikslus bei piešinius vėliau Vilčinskis išleido vienuolika raižinių (be devynių III serijos raižinių dar du raižiniai II serijos – Nr. 51 ir 53). Atrodo, Vilčinskis leidimą šios serijos nutraukė, nes išėjo tik vienas sąsiuvinis.

Be to, čia minėtini ir kitose serijose išleisti Stepono Batoro (Vilniaus Universiteto įsteigėjo), karaliaus Stanislovo Leščinskio, Juozo Poniatovskio, Stepono Čarnieckio ir kt. portretai.

G. Kiti dalykai

Čia minėtini keli Krokuvos (serija II, Nr. 140, 149) ir Varšuvos (serija I, Nr. 129) reginiai, kai kurių lenkų veikėjų atvaizdai, epizodas iš kelionės rytų Sibire (serija I, Nr. 12), kirgizo gyvenamas namas apie Orenburgą (serija I, Nr. 190) ir kt. Paveiksai pripuolamo pobūdžio. *Vilniaus Albuman* jie pakliuvo, matyti, todėl, kad dalinai litografuoti pagal vilniečių piešinius, dalinai todėl, kad paveikslų originalai buvo vilniečių (K. Tiškevičiaus) rinkiniuose.

VII. J. K. Vilčinskio leidiniai, nepažymėti J. Zavadskio kataloge

Zavadskio katalogas išėjo iš spaudos 1857 m., gi Vilčinskis, kaip jau pažymėta, leido savo *Vilniaus Albumą* ir vėliau⁴². Be to, kai kurie paveikslai, nors išleisti ir prieš 1857 m., per neapsižiūrėjimą ar dėl kurių kitų priežasčių, irgi kataloge nepažymėti.

Žemiau dedamas sąrašas paveikslų, išleistų po 1857 m. arba nors ir anksčiau išleistų, bet nepatekusių Zavadskio katalogan. Tas sąrašas nepretenduoja į pilnumą; ypač jame trūksta mažų religinių paveikslėlių, kurių, atrodo, J. K. Vilčinskis leido ir po 1857 m.

- 1) *S. Kerbedys* (Kerbedz) [73]. Žymus karo inžinierius. Pagal jo planą ir jam vadovaujant pastatytas tiltas Peterburge per Nevą. Portretas.
- 2) *Vladimir[as] Nazimov[as]* [74]. Vilniaus, Kauno ir Gardino Generalgubernatorius. Portretas.
- 3) *Kunigaikštis Tadas Oginskis*. Trakų vaivada. Portretas.
- 4) *Barbora Radvilaite*. Portretas [75].
- 5) *Vilnius*. Pagal Andriolli piešinį [76].
- 6) *Epizodas iš medžioklės palei Vilnių, kurią suruošė Carui Aleksandrui II Mykolas ir Juozas Tiškevičiai*.
- 7) *Šventas Jonas Evangelistas*, pagal paveikslą Šv. Jono bažnyčioje Vilniuje.
- 8) *Vilniaus senoji Rotušė*. Plieno raižinys. (Šio raižinio reprodukcija yra knygoje „*Wilno i Ziemia Wilenska. Zarys Monograficzny*“, t. II. 147 psl.).
- 9) *Marmurinis paminklas Raudondvario bažnyčioje Vandos Vankovičiūtės-Tiškevičienės (1808–1842) atminimui*, padarytas skulptoriaus Pampoloni iš Florencijos.
- 10) *Vilniaus Katedros ir Jogailos pilies reginys*. Pagal J. Rustemo paveikslą raižė J. Ligber (in 8°). Apie tą raižinį ir jo autorių mini E. Rastawieskis (*Pam. Sz. P. t. I*).
- 11) *Antakalnio Išganytojo statula su užrašu lenkų kalba „Atminimui iš Vilniaus“*.
- 12) *Dievo Motina maitinančioji*. Pagal paveikslą Dievo Kūno (Oginskių) koplyčioje (Švento Jono Bažnyčioje). Chromolitografija.

Kerbedžio portretas – litografija in folio majori. *Jonas Evangelistas, Vilniaus Rotušė, Vilniaus Katedra, Kristus po Kryžiumi* – raižiniai, visi kiti – litografijos in folio minori.

42 Du žodžiai įrašyti autoriaus ranka.

Taip pat prie nepažymėtų J. Zavadskio kataloge leidinių reikia priskaičiuoti ir mažus rašinius popieriuose laiškas su Vilniaus reginiais, atspausčius Londone, apie kuriuos smulkiau kalbama žemiau.

VIII. J. K. Vilčinskio bendradarbiai dailininkai

Aprašius *Vilniaus Albumo* turinį, suminėsime dabar išsamiai dailininkus, kurie prisidėjo savo darbais prie to Albumo paveikslų išleidimo.

Nors aukščiau prie kiekvieno paveikslo ir nurodyti jų autoriai bei rašytojai, tačiau dedama kiekvieno dailininko darbų santrauka, naudinga jo vaidmeniui *Vilniaus Albumo* leidimo ir kūrybos pobūdžiui nušviesti.

A. *Dailininkai, dariusieji vietovaizdžių piešinius, portretus, kopijas ir iliustracijas*

- 1) Antanas Zaleskis: 19 iliustracijų prie Paseko atsiminimų; 3 iliustracijos prie „Kvestoriaus užrašų“. *Įvažiavimas A. Chrapovickio Vitebsko vaivadijon.*
- 2) Vasilijus Sadovnikovas: a) *Vilniaus Katedra*; b) *Trinitorių bažnyčia Antakalnyje*; c) penki Verkių reginiai; d) *Universiteto kiemas*; e) *Merečovščizna*; f) *Kunigaikščio Radvilos antkapis Bernardinų bažnyčioje*; g) *Aušros Vartų koplyčios vidus*.
- 3) Karolis Ripinskis: a) *Aušros Vartų gatvė*; b) *prof. S. Jundzilo portretas*; c) *Vyskupo Tiškevičiaus antkapis Vilniaus Katedroje*; d) dvi freskos Šv. Kazimiero koplyčioje; e) *Smuglevičiaus Šv. Kajetono paveikslo kopija*.
- 4) Albertas Žamettas: a) *Verkiai*; b) *Zakretas*; c) *Ribiškiai*; d) *Tuskulanumas*, e) *Raudondvaris*.
- 5) Jonas Chruckis: a) *Snipiškio priemiestis*; b) *Kalvarijos bažnyčia*; c) *Išgaitytojo statula prie Šv. Rapolo bažnyčios*.
- 6) Adolfas Čapskis: a) *Kaunas*; b) *Žvėrynas*.
- 7) Juozas Vilčinskis: *Valuinės reginiai*.
- 8) Kanutas Rusieckis: *Antakalnis*.
- 9) Pranas Zavadskis: *Aušros Vartai pamaldų metu*⁴³.
- 10) Bonaventura Klembovskis: *prof. J. Sniadeckio portretas*⁴⁴.
- 11) J. Kraševskis: *Druskininkai*.
- 12) Kostantas Tizenhauzenas: *Kokenhuzeno pilis*.

43 Paveikslo pavadinimas įrašytas autoriaus ranka.

44 Paveikslo pavadinimas įrašytas autoriaus ranka.

B. Raižytojai

Viso raižytojų, dariusių raižinius *Vilniaus Albumui*, 15. Iš jų daugiausiai raižinių (20) padarė Antanas Oleščinskis. Tarpe jo raižinių: prof. Jundzilo portretas, *Iškilmingas įvažiavimas Romon*, kunig. Radvilos ir daug religinių paveikslų ir paveikslėlių.

Juozas Saunders: *prof. Niškovskio portretas*.

Juozas Chščanavičius: *B. Siestšencevičiaus ir Ujeiskio portretai*.

Mykolas Podolinskis: *L. Sapiegos portretas*.

Likusieji raižytojai buvo užsieniečiai: Erik Corr (Amsterdamas), Finden (London), Ricci, Campanella (Roma), Carattoni (Roma), Pavon (Roma), E. Krüger (Drezden), S. Stoeltel (Drezden), C. Rasp (Drezden), Ligber, F. John.

C. Litografai

Litografų nurodyta viso 29. Jie visi užsieniečiai (prancūzai).

Gausus raižytojų ir litografų skaičius gali būti išaiškintas tuo, kad J. K. Vilčinskis rinkosi įvairių žanrų specialistus, o be to darbo pagreitinimui duodavo užsakymus paraleliai keliems dailininkams.

Daugelyje paveikslų nepažymėta, kas juos raižė ir litografavo.

IX. Kurių dailininkų ir kokie paveikslai reprodukuoti *Vilniaus Albume*?

Žemiau dedamas sąrašas senųjų ir anuometinių dailininkų, kurių paveikslai buvo reprodukuoti *Vilniaus Albume*, nurodant kiekvieno dailininko reprodukuotus paveikslus.

1. Pranas Smuglevičius: a) *Šv. Onos bažnyčia*; b) *Šv. Jonas Nepomukas Vilniaus Katedroje*; c) *Šv. Kajetonas Trinitorių bažnyčioje*; d) 11 paveikslų iš lenkų istorijos.
2. Simanas Čechavičius: a) *Šv. Juozapas Vilniaus katedroje*; b) *Kristus ant kryžiaus*, ten pat; c) *Šv. Ignas*, ten pat; d) *Šv. Ona Rapolo bažnyčioje Vilniuje*; e) *Šv. Stanislovas*, ten pat; f) *Šv. Pranciškus Vizitiečių bažnyčioje Vilniuje*; g) *Šv. Jonas Kantietis Žuravicių bažnyčioje*.
3. Jonas Rustemas: a) prof. Jono ir Antano⁴⁵ Sniadeckių portretai; b) *Vilniaus katedros ir pilies reginys*.
4. Pranas Leksickis [77]: *Šv. Pranciškus Šv. Mykolo bažnyčioje*.
5. Del-Bene: Dvi freskos *Šv. Kazimiero koplyčioje*.
6. Jonas Damelis: *Prancūzų kariuomenės grįžimas iš Rusijos per Vilnių*.
7. Mykolas-Elviras Andriolli [78]: *Vilniaus reginys*.

45 A) Turi būti Andriaus.

8. Martynas Zaleskis: *Aušros vartų gatvė*.
9. Valentas Vankovičius: *Autoportretas*.
10. Konstantas Kukievičius: *Žydai, parduodantieji prekes Vilniaus apylinkėje*.
11. Gavarni: *Vestuvės Oicove*.

X. Amžininkų atsiliepimai apie Vilniaus Albumą ir jo leideją

Vilčinskiui savo metu buvo daromi priekaištai, kodėl jie nepanaudojo savo leidiniams Vilniaus litografijų, o leido juos užsieniuose. Tuo metu Vilniuje veikė kelios litografinės įmonės [79]: Juozo Oziemblovskio (įsteigta 1835 m.), Motiejaus Pšibilskio, Kliukovskio ir kt., tačiau jos nei savo techniskais įrengimais nei meniniu lygiu negalėjo prilygti Paryžiaus litografijoms. Vilčinskis pasirinko Paryžių ir, kaip rodo jo leidiniai, neapsiriko.

Daromi buvo Vilčinskiui priekaištai ir dėl to, kad jis nepanaudojo savo Albumui krašto dailininkų. Į tą priekaištą J. Kraševskis savo jau minėtame straipsny atsako: „Tas priekaištas yra lygiai neteisingas, kaip ir kiti Vilčinskiui daromi priekaištai. Visų pirma, leidėjas panaudojo vietinius dailininkus, kiek tik jie galėjo būti panaudoti, nes visi piešiniai liko parengti savame krašte vietinių dailininkų. O litografijų ir ražinių atlikimo jis neatidavė į jų rankas todėl, kad atsižvelgė į darbo rezultatus. Pažvelgus į tai, kas išleidžiama savame krašte, ir palyginus su tuo, kas ateina iš užsienio, kiekvienas pripažins, kad pas mus negalima buvo taip tobulai atlikti užsibrėžto meninio darbo“.

Be to, Vilčinskiui buvo daromi priekaištai, kad jo *Vilniaus Albumo* paveikslai įvairaus dydžio, formato bei turinio. Atsiliepdamas į tuos priekaištus, J. Kraševskis jau cituotame savo straipsny rašo: „Kas liečia planą, kurį sau sudarė Vilčinskis, tai nieko jam prikišti negalima, nors kitomis aplinkybėmis galėtume pageidauti jo pakeitimo. Tasai visais atžvilgiais ypatingo grožio rinkinys iš pirmo žvilgsnio stebina vienalytumo stoka, formato, išpildymo bei turinio įvairumu. Bet ar galėjo ir turėjo būti kitaip? Reikėjo, viską glaudžiant į aprėžtus rėmus, suteikti dailininkams didžiausią laisvę jų sumanymams išvystyti tokia forma ir tokiomis priemonėmis, kurie geriausiai atitiko pasirinktam turiniui. Vilčinskis pasirodė gilus savo meno ir žmonių žinovas, nei vieno niekuo nevaržydamas ir net savo iniciatyva skatindamas dailininkų įkvėpimą ir fantaziją. Albumas diletantų akyse galėjo daug laimėti būdamas surištas ir suvienodintas, klasifikacija ir metodu, tačiau daug nustotų, nesuteikdamas kiekvienam iš dailininkų galimybės pilnai ir laisvai pasireikšti savo kryptyje. Dėl to ražiniai ir litografijos yra įvairios formos, fizionomijos, įvairaus išpildymo ir skonio, ir taip geriau.“

Prie to, kas aukščiau J. Kraševskio pasakytą, ir šiandien nėra ko bepridėti.

„Kas liečia turinį, rašo toliau J. Kraševskis, tai didžiausias yra nesistėmingumo priekaištas, nes, be abejo, architektūros paminklai, skulptūros bei tapybos dalykai reikalingi klasifikacijos ir sugretinimo; mintis juos lygina ir daro išvadas, kurių negalima daryti iš pavienių kūrinių. Tačiau ir čia leidėjas, jei būtų susirišęs sistemingu planu, būtų arba turėjęs apsiriboti vienos kurios nors rūšies paminklų išleidimu arba atsisakyti nuo visko. Kurgi pas mus yra surinkta medžiaga tokiame albumui, kaip Du Sommerat'd'o [80] ? Kur turtingi rinkiniai? Visko reikia ieškoti po platų pasaulį, dažnai klaidžioti patamsiais, pasitikint laime, o kas atsiranda, tai reikia kuo greičiausiai sunaudoti. Leidėjo mintis, jei neklustame, buvo surinkti įvairių rūšių išblaškytas senienas, kad tik niekas iš jų nepranyktų, kad kiekvienas bet kuriuo atžvilgiu dėmesio vertas dalykas išliktų vėlesniems tūkstantiniams atkūrimams. Ateityje bus ir sistemingi rinkiniai, šiandien dar neatėjo jiems laikas.“

J. Bielinskis savo straipsnyje [81] tuo pat klausimu pastebi, kad *Vilniaus Albume* randame portretus, freskas, bažnytinio ritualo daiktus, peizažus, monetas, šventųjų paveikslus, bažnyčių vaizdus ir pan., ir priduria, kad leidėjas davė tai, ką pažadėjo duoti, būtent: „kas rasis dėmesio ir atminties verto žemėje, kuri tiek daug kartų buvo niokojama karų ir apiplėšimų – pateks albumui“ [82].

Žinomas lenkų meno istorikas E. Rastavieckis [83], atsiliepdamas 1850 m. apie *Vilniaus Albumą*, taip pat labai aukštai jį vertina. Jis be kitko rašo: „Negalima pakankamai atsigėrėti tais puikiais krašto gamtos bei vietovių reginiais, kurie žavi mus ar tai prigimties grožiu ar dailininkų darbo meniškumu. Regint tuos paveikslus ir stebintis gimtojo krašto vietovių grožiu, argi neateina pati savaime mintis, kad ieškodami gamtos grožybių, dėl kurių vykome anksčiau į užsienį, galime jų nemažiau rasti, gausiai savam krašte užtinkamų“.

Antras didelis Vilčinskio nuopelnas, pagal Rastavieckį, esąs išplatinimas bei išpopuliarinimas geriausių senosios ir naujosios krašto tapybos kūrinių. „Paveikslai, rašo Rastavieckis, kaip atskiri kūriniai, būdami vienoje, dažnai nuošalioje ir mažai prieinamoje vietoje, sunkiai būna prieinami visuomenei; litografija gi ir raizyba daro juos prieinamesnius ir palengvina jų įsigijimą; skleidama grožio dalykų pažinimą, litografija ir raizyba sukelia ir skatina pasigėrėjimą meno kūrinių“.

Rastavieckis irgi daro priekaištą dėl ketveriopo *Vilniaus Albumo* leidinių formato, be to, prikiša Vilčinskiui dėją prancūziškų parašų po litografijomis. Rastavieckis išvardina ir trumpai aptaria visus pasirodžiusius *Vilniaus Albumo* leidinius ir priskaito jų 74. (Tai buvo 1850 metais). Greičiausiai Rastavieckis

kaip ir Kraševskis turėjo galvoje tik didesnius paveikslus (be mažų paveikslėlių), nes pagal pirmąjį Zavadskio katalogą viso 1850 m. buvo išleista [...]”⁴⁶.

Rašytojas Aleksandras Groza [84] savo atsiminimuose, išleistuose Vilniuje 1857 metais [85]⁸⁵, skiria J. K. Vilčinskiui keletą puslapių. Groza rašo, kad Vilčinskis ėmėsi darbo iš karto, be jokių anonsų, be leidimo dūmų į akis padoriems žmonėms, kaip tai daro tie, kurie nori tik pinigą uždirbti. Vilčinskis – rašo toliau Groza – „išleido vieną, antrą, trečią ketvirtą albumą, tartum norėdamas be žodžių pasakyti: žiūrėkite, ką darau ir kaip darau. Imkite tai, kas jums patinka, o jei jums jūsų skatikas labiau reikalingas, tai aš jums aukoju ir už ačiū. Kiekvienas, kuris padarė Vilčinskiui kokią paslaugą, turėjo priimti iš jo atminimą. Per mano rankas ne maža jų perėjo. O kodėl taip? Vien tam, kad įtikinti, kad jis ne ieško aukštų nuosimčių, o nori, kad visuomenė paremtų jo tikslą, kad grožis, kurį pateikė, ne tūnotų be prasmės sąsiuvinuose...”⁴⁷

„Kai peržvelgiame, baigia Groza savo atsiminimus, visa tai, ką p. Vilčinskis išleido, sunku bepasakyti, kas mums daugiausiai patiko, ar litografijos ir lithochromijos (reikia, chromolitografijos Z. Tol.) arba raiziniai, ar reginiai vietovių arba šventyklų ir architektūrinių prašmatnumų ar portretai arba šventųjų paveiksai ir paveikslėliai. Vilčinskio paveikslus gamina užsieny geriausi meistrai, tačiau viso darbo sielą sudaro patsai Vilčinskis: jis siunčia informacijas, peržiūri atsiųstas jam atspaudas, pataiso, jas, papildo. Koks didis turi būti jame meno pamėgimas, kad nenumatydamas sau jokio pelno pašvenčia save tam darbui.“

Atsiliepimai apie J. K. Vilčinskį, jo albumą ir Vilniaus meno mokyklos dailininkus⁴⁷ nurodyti S. Baltromaičio bibliografijoje [86].

XI. *Vilniaus archeologinis Muziejus*

Greta *Vilniaus Albumo* minėtinas antras didelis Vilčinskio leidinys, skirtas Vilniaus Archeologiniam Muziejui.

Vilniaus Archeologinis Muziejus buvo įsteigtas daugiausia grafo Eust[achijaus] Tiškevičiaus (jo portretą Vilčinskis išleido savo Albume) pastangomis. Ilgus metus užsiimdamas archeologiniais tyrinėjimais ir senovės dalykų, ir istorinių liekanų rinkimu, E. Tiškevičius sudarė turtingą kolekciją ir pradėjo galvoti apie viešojo muziejaus įkūrimą Vilniuje. Jo sumanymui pritarė Vilniaus visuomenė, atsirado aukotojų, ir rinkiniai dar padidėjo. 1852 metais E. Tiškevičiaus buvo sustatyti „Senovės Muziejaus ir esamos prie jo Laikinos

⁴⁶ Neužbaigtas sakiny.

⁴⁷ Pradedant nuo jungtuko „ir“, sakinio dalis įrašyta autoriaus ranka.

Archeologinės Komisijos“ įstatai ir nusiųsti į Peterburgą patvirtinti. Tik po trejų metų, t. y. 1855 metų balandžio 20 d., šie įstatai caro buvo patvirtinti, ir E. Tiškevičius tuojau paaukojo savo rinkinius tik ką patvirtintai Komisijai, kurios pirmininku jis vėliau buvo išrinktas. Kiti pasekė E. Tiškevičiaus pavyzdžiu ir aukojo Muziejui savo kolekcijas. 1856 metų pradžioje muziejus buvo įrengtas ir iškilmingai atidarytas, o 1865 metais pagal A. Kirkorą [87] Muziejus jau turėjo: 1) Archeologijos dalykų – 3.818, 2) Privilegijų ir autografų – 2.097, 3) Numizmatikos – 8.110 (monetų ir medalių), 4) Portretų ir graviūrų – 3.948, 5) Antspaudų – 487, 6) Biblioteką iš 19.700 tomų, 7) rankraščių – 541. Atskiri Muziejaus kabinetai turėjo: ornitologijos – 11.014 dalykų, botanikos – 605 ir etnologijos – 408 (viso 66.663 objektų).

Archeologinėje Komisijoje, kurios žinioje buvo Muziejus, susibūrė pačios įžymiausios pajėgos Lietuvos praeities tyrinėjimo dirvoje, būtent: istorikas Narbutas, rašytojas Kraševskis, rašytojas Ignas Chodzko, istorikas J. Jaroševičius, Vilčinskis ir kt. Ta komisija greit pasireiškė savo darbais, išleisdama daug rimtų savo narių kūrinių: Tiškevičiaus, Kirkoro, Kraševskio ir kt.

Tos komisijos narys J. K. Vilčinskis pradeda leisti Muziejaus rinkinių Albumą.

Vilčinskis gerai nusimanė archeologijoje ir numizmatikoje. Būdamas Peterburge numizmatų draugijos nariu, jis padovanojo tai draugijai brangų Lietuvoje rastų priešjogailinės epochos monetų rinkinį. Vilčinskis dedasi prie Vilniaus archeologinės komisijos darbų ir iš jos muziejaus senienų semia gausios medžiagos savo edicijoms⁴⁸.

Žinių apie šį antrą Vilčinskio leidinį esama daug mažiau, negu apie *Vilniaus Albumą*. Apie Vilniaus Archeologinio Muziejaus leidinį Estreicheris tik užsimena⁴⁹ savo bibliografiroje; taip pat, kiek žinoma, neišleista šio leidinio nei katalogas nei prospektas. Apie šį leidinį trumpai rašo⁵⁰ L. Uziembła, būtent jis pažymi, kad nepriklausomai nuo *Vilniaus Albumo* Vilčinskis išleido labai gražų raizinių ir chromolitografijų rinkinį, įvardintą „Archeologinis Muziejus Vilniuje (mažas folio)“. Kitoje vietoje L. Uziembła rašo „Vilniaus Muziejus“, įdomus, 48 lapų, su *facsimile*⁵¹ retų graviūrų, su gražiomis urnų ir iškasenų chromolitografijomis, medalių, seno relikvijoro⁵², Ostrogo kunigaikščio kolču-

48 A) Iš lenkų k., spaudinių leidimams.

49 Du žodžiai įrašyti autoriaus ranka.

50 Buvo „užsimena“, taisyta autoriaus ranka.

51 B) faksimilė, toliau t. p.

52 C) Iš lot. k., relikvijorius – įtaisas, kuriame laikomos relikvijos arba prabangūs liturginiai reikmenys..

gos⁵³, Vilniaus Universiteto insignijų⁵⁴, Romos figūros su vilke (Vilniuje rasta), istorinių portretų litografijomis, atliktomis Grenier, pagaliau su J. Kossako ir Orlovskio lenkų kariuomenės XVIII amžiaus piešiniais ir kt. [88].

Leidiny s turi viršelį su užrašu lenkų ir prancūzų kalba *Vilniaus Archeologinis Muziejus*, kurį puošia meniška vinjetė, vaizduojanti įvairių senovės rinkinių ginklų sugrupavimą su Lietuvos Vyčiu raudono fono vidury; virš Vyčio – karūna. Albumas dedikuotas Vilniaus, Kauno ir Gardino Generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui. Albumas išleistas 1859 m. Paryžiuje.

Reikia manyti, kad *Vilniaus Archeologinio Muziejaus* leidimas buvo tik pradėtas. Jo tolesnį leidimą sutrukdė 1863 metų įvykiai.

Autoriui žinomi tik 37 *Vilniaus Archeologinio Muziejaus* lapai. Visi lapai vienodo formato ir didumo (36 × 28 cm).

Pagal paveikslų turinį tą leidinį galima suskirstyti į šias grupes:

A. Archeologinės senienos (iškasenos) – viso 10 chromolitografijų. Jų tarpe minėtini:

- 1) akmeniniai kirvukai, metalinė urna, molinis puodas, apyrankės, apykaklės, žiedai, sagty s, pentinai. Šios iškasenos, rastos bekasinėjant senus Lietuvos kapinynus, atvaizduotos natūralaus didumo vaizduose;
- 2) bronzinė figūra su vilke, dramblio kaulo išdirbinių liekanos. Šie daiktai rasti Vilniaus pilies griuvėsiuose;
- 3) geležinė kariška marška (kolčuga) su slaviškais raštais.

B. Bažnyčių, miestų ir kiti regionai:

- 1) *Karmelitų bažnyčia Antalieptėje*, Zarasų apskr.;
- 2) *Vydžių bažnyčia*, Švenčionių apskr.;
- 3) *Riežicos pilies griuvėsiai*, Latvijoje;
- 4) *Vilnius. Facsimile* labai reto raižinio iš originalo, buvusio Pulavų bibliotekoj;
- 5) *Vilniaus miesto bibliotekos salė su Smuglevičiaus freskomis*. Jos reprodukciją žiūr. M. Brensztejn. „*Biblioteka uniwersytecka w Wilnie*“⁵⁵.

C. Medaliai ir antspaudai – viso 7 lapai.

Minėtini:

- 1) Du Vilniaus Universiteto antspaudai.
- 2) Medalis su St. Batoro (Vilniaus Universiteto įkūrėjo), Aleksandro I (Vil-

53 A) Iš rus. k., šarviniai marškiniai.

54 B) Iš lot. k., universiteto vadovybės valdžios ženklai.

55 5 punktas, t. y. du sakiniai įrašyti autoriaus ranka.

niaus Universiteto atgaivintojo) ir Nikolajaus I (Vilniaus Universiteto globėjo) 1827 m. [89] atvaizdais [90].

3) Medaliai Aleksandro I ir kai kurių veikėjų atminimui.

C. Portretai:

1) *Žygimantas Augustas*, Lenkų karalius, D[idysis] L[ietuvos] Kunigaikštis. *Facsimile* pagal 1551 m. medžio raizinį, buvusį Pulavų bibliotekoje;

2) *Steponas Batoras*. *Facsimile* pagal 1577 m. medžio raizinį, buvusį Pulavų bibliotekoje;

3) *Kotryna Jogailaitė*, Karaliaus Zigmanto III motina;

4) *Švedų karaliaus Gustavo Vazos duktė Cecilija*, Bielsko vaivados sužadėtinė;

5) *Jonas-Kazimieras Umiastovskis*, karaliaus sekretorius, 1653 metų Seimo Maršalka;

6) *Martynas Počobutas*, astronomas, Vilniaus Akademijos Rektorius (1728–1810) [91];

7) *Jonas Chšanovskis*, paskutinis Lietuvos artilerijos viršininkas (mirė 1824);

8) *Mykolas-Kleopas Oginskis* [92] (1765–1833), paskutinis D[idžiojo] L[ietuvos] Kunigaikščio iždininkas.

D. Įvairios senienos.

Jų tarpe minėtinos:

1) Trakų vaivadijos vėliava iš Zigmanto III laikų su vėliava;

2) Paveikslai iš 1552 prūsų kronikos (rankraščio buv. Pulavų bibliotekos), vaizduojantieji Žygimanto Augusto įžengimą Dancigan, senųjų prūsų dievus ir kt.;

3) Senas sidabro relikvijorius.

E. Įvairūs dalykai:

Ticijano *Floros* reprodukcija. Raižinys. Jame pažymėta, kad jis (lenta) padarytas 1827 m. Milane, Vilniaus Universiteto raizybos mokinio G. Kiglingo.

Visi Archeologinio Muziejaus paveikslai – litografijos arba chromolitografijos (vienos atmainos), išskyrus tik vieną raizinį (Ticijano *Flora*). Kieno padaryti piešiniai nenurodyta. Spausdinti Lemercier spaustuvėje, išskyrus 6 paveikslus, atmuštus 1859 m. homeografiniu būdu pas Ad. Pilinskį Paryžiuje.

Liūdnas buvo tolimesnis Vilniaus Archeologinio Muziejaus likimas. 1865 m. Muravjovas-Korikas įsakė tą Muziejų „atlenkinti“. To atlenkinimo vaisius buvo tas, kad ištisas muziejaus skyrius buvo sukrautas į dėžes ir su

palydovais nukeliavo į Maskvą, į Rumiancevo muziejų, kur daugiau kaip 30 metų gulėjo neišpakuotas. Išskirta iš Muziejaus buvo visa, kas buvo brangiausia istorijos, būties ir meno atžvilgiu, kaip „kenksminga sveikam ir normaliam devynių dešimtųjų rusų krašto gyventojų vystymuisi ir kas dirbtinai palaikė vietinių gyventojų tarpe bergždzias viltis bei nusikalstamus siekimus ir nieko nesakė apie rusų tautiškumą bei pravoslaviją, kurie amžiais viešpatavo toje šalyje“ [93]. Atlenkinęs šį Muziejų, Muravjovas įsakė jį priskirti prie Vilniaus viešojo knygyno.

1915 metais, ryšium su karo veiksmais, brangiausieji Muziejaus eksponatai buvo išvežti iš Vilniaus ir atgal negrąžinti.

XII. J. K. Vilčinskio leidinių paplitimas

Vilniaus Albumo ir *Vilniaus Archeologinio Muziejaus* paveikslai plačiai pasklido po visą Lietuvą, ypač po dvarus ir klebonijas. Nežiūrint to, kad tie paveikslai pasirodė beveik prieš šimtą metų ir kad mūsų kraštui teko per tą laiką pergyventi 1863 metų sukilimą su to sukilimo pasekmėmis (dvarų konfiskacijos, ištėrimai) ir 1914–1918 metų karą su vokiečių okupacija, daugelyje stambesnių Lietuvos bajorų sodybų atskiri abiejų Vilčinskio albumų paveikslai išlikę ligi pastarųjų laikų. Šio straipsnio autoriui teko užtikti prieš II pasaulinį karą atskirus Vilčinskio leidinius Kretingos vienuolyne, Gruševskių dvare Kelmėje, Römerio dvare Tytuvėnuose, Milžinskienės dvare Renavoje⁵⁶ (Sedos valsčiaus), Plioterio dvare Švėkšnoje, Volmerio dvare Vėžaičiuose (Kretingos apskr.), Mackevičienės dvare Lokėnėliuose, Jonavos vls. ir kt.; jų galima buvo rasti apščiai pas Vilniaus antikvarus ir atsitiktinai Krokuvoje bei Varšuvoje.

Tačiau pilnų Vilčinskio leidinių nėra surinkęs joks muziejus nei Lietuvoje, nei užsienyje [94]. Čia ypač tenka padaryti priekaištus lenkų muziejininkams, kurie po Pirmojo pasaulinio karo per 20 metų nesugebėjo surinkti Vilniuje pilno Vilčinskio leidinių rinkinio. Tas uždavinys atitenka dabar Lietuvos muziejininkams Vilniuje, nors sąlygos dabar žymiai pablogėjo, nes 1941–1945 metų karas ir vokiečių okupacija sunaikino labai daug kultūros senienų, o be to, daug dalykų išgrobė ir išvežė vokiečiai.

Prieš 1914–1918 m. karą vienintelį pilną *Vilniaus Albumo* komplektą turėjo vilnietis kolekcionierius Antanas Šutinas [95]. Tas komplektas, berods, pateko į Vilniaus vyskupo Michalkevičiaus rankas, apie kurį taip pat buvo kalbama,

56 A) Renave.

kad jis turėjo pilną *Vilniaus Albumo* rinkinį. Kur pasidėjo 1940 m. mirusio vyskupo Michalkevičiaus komplektas, nėra žinių [96].

XIII. Vilčinskio leidinių reprodukcijos

1909 metais Vilniaus veikėjas ir žymus lietuviškomis temomis paveikslų leidėjas Balys Stadzevičius išleido Vilniuje penkias reprodukcijas in 8° iš Vilčinskio *Vilniaus Albumo*, iš jų keturias dvejose atmainose, būtent juoda ir spalvota. Stadzevičiaus leidime su užrašais lenkų ir lietuvių kalba pasirodė šie paveikslai: 1) *Prancūzų kariuomenės grįžimas per Vilnių 1812 metais* pagal J. Damelio paveikslą; 2) *Senoji Vilniaus katedros Bažnyčia*; 3) *Senoji Vilniaus k. k. Misijonierių Bažnyčia ir buvusi vienuolynas*; 4) *Senasai Vilnius*, Šv. Onos ir Šv. Pranciškaus (po Bernardinų) bažnyčios; 5) Vien lenkų kalba užrašų išleista *Vilniaus Albumo* litografijos „Vestuvės Oicove“ reprodukcija. Kiekvieno paveikslų viršuje pažymėta lenkų kalba: „iš J. Vilčinskio *Vilniaus Albumo*“, o apačioje: „iš A. Šutino rinkinių. Fotografijos V. Tomaševičiaus, B. Stadzevičiaus leidimas Vilniuje 1909 m.“ Be to, paveikslai sužymėti numeriais: 2, 4, 5 ir 8. Reprodukcijos buvo atspausdintos Vokietijoje (Breslau⁵⁷ mieste), kur B. Stadzevičius spausdino ir tuo pat laiku jo leidžiamas atvirutes su lietuviškais užrašais. Atrodo, sprendžiant iš numeracijos, kad tų leidinių turėjo būti daugiau, tačiau patsai B. Stadzevičius tvirtino autoriui jų buvus išleista tik penki (juodi ir spalvoti). Šiandien ir B. Stadzevičiaus leidiniai iš *Vilniaus Albumo* jau retenybė.

Jeigu *Vilniaus Albumo* paveikslai šiandien beveik neužtinkami, tai negalima sakyti, kad jie nebūtų žinomi, nes jie plačiai reprodukuojami įvairiuose leidiniuose. Galima drąsiai tvirtinti, kad nė vienas iliustruotas leidinys apie Vilnių neapsieina be paveikslų iš Vilčinskio Albumo. Čia paminėsime šiuos lietuviškus leidinius su kai kuriais paveikslais iš *Vilniaus Albumo*:

- 1) *Lietuviškas Albumas*. Laida I. Istoriskos ir šiaip jau Lietuviškos vietos. Parengtas ir išleistas kun. A. Miluko. 1900 Shenandoah.
Tame seniausiame lietuviškame albume yra iš Vilčinskio albumo paveikslas „Panelės Šv. Aušros Bromo garsioje ir stebuklingoje Lietuvos šventovėje to pat vardo Vilniuje“.
- 2) *Vilnius (1323–1923)*. Kaunas–Vilnius 1923 m. „Švyturio“ bendrovės leidinys. Istorijos apžvalgą parašė K. Binkis ir P. Tarulis (Ypatingai daug paveikslų iš *Vilniaus Albumo*, jų tarpe iliustruoti: 1) *Vilniaus Katedra*,

57 A) Dab. Vroclave, Lenkijoje.

- 2) *Bernardinų Bažnyčios vidus*, 3) *Prancūzų kariuomenės grįžimas*, 4) *Vilniaus universiteto kiemas*.
- 3) Dr. Jonas Grinius. *Vilniaus meno paminklai*. Šv. Kazimiero D-jos leidinys. 1940 m. (Iliustracijos 3, 42, 66).
- 4) *Laisvieji Aušros Vartai*. Paruošė Petras Laivūnas. Išleido knygynas „Aukuras“ 1940 m. Kaunas (Paveikslai 3, 4, 5, 6).
- 5) V. Bičiūnas. *Kaunas 1030–1930*. „Dirvos“ leidinys 1930 m. (Kauno vaizdas iš *Vilniaus Albumo*).
- 6) Vincas Uždavinyš. *Vilniaus krašto vaizdų albumas*. 1934 m. „Mūsų Vilniaus“ leidinys (Šv. Kazimiero grabo atidarymas, *Bernardinų bažnyčios vidaus kertelė*).
- 7) M. Biržiška. *Mūsų kraštų istorija*. Kaunas 1925 m. (*Vilniaus Universiteto kiemas* – 42 psl.).
- 8) Kauno „Aušros“ Mergaičių Valstybinė Gimnazija 1927–1937 m. (su Kauno vaizdu iš *Vilniaus Albumo*).
- 9) P. Galaunė. *Vilniaus Meno Mokykla*. (*Vilniaus Katedros bažnyčia iš fronto*).
- 10) A. Šapoka. *Lietuvos Istorija*. (*Vilniaus Universiteto kiemas*. Portretai Mykolo-Kleopo Oginskio, prof. Počobuto, Vilniaus Universiteto antspaudo ir kt.).
- 11) Kun. Kaz. Jasėnas. *Visuotinė Meno Istorija* (III t. pusl. 426 – *Vilniaus universiteto kiemas*).
- 12) P. Ruseckas. *Mūsų įžymieji žmonės*. Kaunas 1934 m. (Damelio paveikslo reprodukcija).
- 13) Ignas Šlapelis. K. *Bažnyčios meno istorija* (*Vilniaus katedra*).
- 14) Antoine Viscont. *La Lituanie religieuse*. Paris. Geneve. 1918.
- 15) C. de Danilowicz. *La Lituanie artistique*. Lausanne 1919 (prancūzų kalba) (prie pusl. 45, 52).

Apsčiai randame reprodukcijų iš *Vilniaus Albumo* ir periodinėje spaudoje (žurnalai „Židinyš“, „Mūsų Vilnius“ (1930–1932 m.), „Laisvoji Mintis“ (Amerikoje 1910), „Vairas“ ir kt.).

Lenkų kalba leidiniai su iliustracijomis iš *Vilniaus Albumo* yra ne mažiau gausūs, negu lietuvių kalba. Mes čia galime nurodyti tik keliolika: 1) *Wilno*. Jerzy Remer. 2) *Między Dzwina a Niemnem* (Abi knygos iš serijos „*Cuda Polski*“). 3) *Wilno*. Renaud Przeddziecki. 1938. Varšuava, (prancūzų kalba); 4) *Album Ostrobramskie*. Wilno 1927; 5) *Album pamiątkowe Adama Mickiewicza*. Wydall Wlad. Piast Lwów. 1889 m.; 6) Henryk Moscicki. *Dzieje porozbiorowe*

Litwy i Rusi; 7) Henryk Moscicki. *Wilno*; 8) Louis Janowski. *Wilno. Esquisse historique*. Lausanne. 1916 m.; 9) I. Rydel. *Wilno*. Kraków 1915; 10) *Pamiętka z Wilna. Moj przewodnik*; 11) Antoni Urbanski. *Podzwonne na zgliszczach Litwy i Rusi*; 12) Edward Pawłowicz. *Nowogródek w XIX w.* Lwów 1902.

Vokiečių kalba leidiniuose užtikame iliustracijų iš *Vilniaus Albumo* šiose knygos:

- 1) *Die St. Annenkirche und die Klosterkirche von St. Bernardin und St. Michael in Wilna*. Walter Jäger. Wilna 1918 Herausgegeben von der Zeitung der 10 Armee (psl.62).
- 2) *Wilna. Eine Vergessene Kunststätte*. Prof. Dr. Paul Weber. Wilna 1917. Verlag der Zeitschrift der 10 Armee (53 psl.)

Rusų kalba leidinių su iliustracijomis iš *Vilniaus Albumo* mažiau. Minėtini:

- 1) *Путеводитель по Вильне Виноградова* 1908 г. II изд.; 2) *Живописная Россия*. 1882 г. т. III.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vilniuje išėjo eilė atviručių su miesto vaizdais iš *Vilniaus Albumo* (*Universiteto kiemas*, *Kalvarijos bažnyčia*⁵⁸, *Gen[eral]-gubernatoriaus rūmai*, *Misionierių bažnyčia* ir kt.). Tas atvirutes išleido D. Vizun ir kt.⁵⁹.

Pagaliau leidiniai įvairiomis kalbomis apie Napoleoną bei jo 1812 metų žygį į Rusiją dažnai iliustruojami žinomą J. Damelio paveikslu iš *Vilniaus Albumo*.

XIV. Vilčinskis ir Valančius

Vilčinskis buvo Valančiaus amžininkas, nors Valančius buvo truputį už Vilčinskį vyresnis (gimė 1801 m.). Valančius mokėsi teologijos Vilniaus Universitete 1824–1828 metais [97], taigi maždaug tuo pat laiku, kaip ir Vilčinskis. Nėra žinių, ar jie buvo tuo metu pažįstami ir ar palaikė vėliau ryšius. Žinoma tik, kad Valančius buvo Vilčinskio *Vilniaus Albumo* platintojas Žemaičiuose. Tatai matome iš užsilikusio Valančiaus archyve susirašinėjimo su Vilčinskiu.

Štai kokių laiškų kreipėsi Vilčinskis į Valančių savo Albumo platinimo reikalu [98].

Didžiai Gerbiamas Ganytojau.

Padrąsintas Vyskupo Holovinsko [99] žodžių, kad Didžiai Gerbiamas Ganytojas neatsakys savo globos ir pagalbos *Vilniaus Albumui*, išdalindamas nors mažą paveikslų skaičių tarp savo diecezijos klebonų, drįstu pasiūsti 11 (rūšių)

⁵⁸ Du žodžiai įrašyti autoriaus ranka.

⁵⁹ Sakinys įrašytas autoriaus ranka.

paveikslų. Atrodo, kad dviejų auksinų paveikslėlio kaina nesudarys sunkumų platinti. Jeigu klebonai po kelis tikrai egzempliorius išdalins savo parapijose, tai jau bus man didelė parama. Ganytojas maloniai teiksisi priimti atminimui nuo leidėjo Kalvarijos ir Snipiškių (spalvotą) reginius, o taipogi mažus paveikslėlius į brevijorių, atskirai sudėtus. Kunigams, kurie norėtų padėti man, pridėdu dovanų atskiram siuntinėly. Turiu garbės pasilikti su nuoširdžiausia pagarba. Tarnas J. K. Vilčinskis, Ukmergės apskrities pilietis.

Prie laiško prijungtas siunčiamų paveikslų sąrašas.

Dievo Motinos Maloningosios paveikslų 10 egz. po 3 rbl.

Universiteto 10 egz. po 2 rbl.

Šv. Teklės 10 egz. po 10 auksinų.

Šv. Antano 10 egz. po 10 auksinų.

Aušros Vartų Panelės Švenčiausios 10 egz. po 10 auks.

Mažų spalvotų paveikslėlių, pagražintų pinikais, 7 rūšių po 50 egz. Kiekvieno po 2 auksinus kiekvienas.

Šiluvos Dievo Motinos 100 egz. po 1 auksiną.

Juodų raizinių 4 rūšių po 50 egz. po 2 auksinus kiekvienas.

Laišką ir siuntinėlį prašau persiųsti A. Gerb. Gintilai [100].

Laiškas be datos, bet iš žemiau dedamo Valančiaus atsakymo į tą laišką reikia spręsti, kad Vilčinskio laiškas rašytas 1850 m.

Į Vilčinskio laišką Valančius duoda šį atsakymą:

Gerbiamasis Geradėjau.

Iš pasiųstų užpereitais metais *Vilniaus Albumo* paveikslų iš viso tegalima buvo parduoti vos už 59 rbl. 5 kap. Tie pinigai siunčiami Tamstai, atskaičius pašto išlaidas. Pranešu, kad nežinau, ką reikia daryti su neišparduotais paveikslais. Parduoti juos kliudo Tamstos nurodytoji jų kaina, kuri mūsų arti Prūsų sienos esančiam kraštui yra labai aukšta, ypač už mažus paveikslėlius. Čionai tokius daiktus galima turėti iš antrų ir net trečių rankų už pusę kainos. Apyskaita antroje pusėje nurodys Tamstai, kiek paveikslėlių parduota ir kiek jų pasiliko pas mane. Dėl šių pastarųjų laukiu Tamstos parėdymo. Pasilieku su tikra Gerbiamajam Geradėjui pagarba. 1852 metų balandžio 26 d. Laiško juodrašty priedas: Reikalas Vilčinskio, Ukmergės apskrities piliečio, *Vilniaus Albumo* leidėjo.

Apyskaita parduotų ir likusių paveikslų iš *Vilniaus Albumo*, prisiųstųjų Žemaičių Vyskupui

Paveikslų pavadinimas	Atsiųsta	Parduota			Liko
		skaičius	Rbl.	kp.	
Dievo Motinos Maloningosios po 3 rbl. už vieną	10	4	12	--	6
Universiteto reginys po 2 rbl.	10	2	4	--	8
Šv. Teklės po 1 rbl. 50 kp.	10	5	7	50	5
Šv. Antano po 1 rbl. 50 kp.	10	-	-	-	10
Aušros Vartų Panelės Švenč. po 1 rbl. 50 kp.	10	4	6	--	6
Mažųjų paveikslėlių spalvotų su pinikėliais 7 įvairių rūšių po 30 kap.	350	93	27	90	257
Šiluvos Panelės Švenčiausios po 15 kap.	100	11	1	65	89
Raižinių juodų 4 rūšių po 30 kap.	200	-	-	-	200
Viso:	700	119	59	05	581

Pagaliau *Vilniaus Albumo* išleistų Valančiaus portretų reikalu Vilčinskiui buvo parašytas toks laiškas.

1855 metų lapkričio 29 d. Nr. 1681.

Gerbiamasis Geradėjau.

Iš prisiųstų p. Daukantui 50 Žemaičių Vyskupo portretų vos pusė liko parduotų, niekas nenori turėti labai nevykusių (chybionų) ir nepanašių Ganytojo atvaizdų: tačiau jo Ekscelencija, įvertindamas Tamstos gerus norus, nenori įtraukti Tamstą į išlaidas ir iš savo asmeninių lėšų moka už neparduotus egzempliorius. Priklausomi Tamstai pinigai 150 rbl. sumos siunčiami paštu, atskaičius pašto išlaidas.

Su didžia pagarba

Ponui Dr. Vilčinskiui

Tasai laiškas išaiškina dviejų Valančiaus portretų išleidimo priežastį. Kadangi, kaip matyti, Valančius nebuvo patenkintas savo portretu, tai matyti, Vilčinskis išleido antrąjį Valančiaus portretą. Ar antras portretas buvo geresnis ir panašesnis į Valančių už pirmąjį ir ar buvo juo patenkintas patsai Valančius, žinių neturime.

XV. Vilniaus Albumo ir Vilniaus Archeologinio Muziejaus litografinių akmenų likimas

Dar 1931 metais Stepono Batoro Universitetas Vilniuje susirūpino *Vilniaus Albumo* litografiniais akmenimis Paryžiuje ir kitais Vilčinskio palaikais. Paaiškėjo, kad dauguma tų akmenų išliko firmos Minot Paryžiuje sandėliuose [101]. Dalis akmenų žuvo prancūzų-vokiečių 1870–1871 metų karo metu. Tuo metu Vilčinskis lankėsi Paryžiuje ir, norėdamas apsaugoti akmenis nuo karo eventualumų, išskirstė juos į 8 vietas įvairiuose Paryžiaus kvartaluose; akmenys, sudėti dviejose vietose, žuvo, gi kiti išliko sveiki. Taip pat liko išmėtytos raižinių (jų tarpe šventųjų paveikslėlių) lentos, ir jų likimas nežinomas, tačiau nenustatyta, kad tos lentos būtų žuvusios, todėl dar turėtų būti dedamos pastangos jas surasti.

S. Batoro Universiteto pavedimu to Universiteto profesorius dailininkas F. Ruščicas sudarė sutartį su Vilčinskio dukterimi Sorokiene, pagal kurią ši perleido Universitetui savo teises į litografinius akmenis.

1937 metais Vilniaus Universiteto atstovas prof. M. Moreliovskis už mažą atlyginimą išgavo iš firmos Minot išlikusius *Vilniaus Albumo* ir Archeologinio Muziejaus litografinius akmenis ir pargabeno juos Vilniun. Viso buvo pargabenta 512 akmenų 13.500 kg svorio [102]. Didžiausias akmenų dydis – 76 × 60 cm (didžiausiojo formato litografijos), mažiausias – 43 × 32 cm (litografija in folio minori). Akmenų svoris siekia sunkiausių – 74 kg, lengviausių – 10–12 kg vienas. Visas rinkinys su pargabenimo išlaidomis atsiėjo Vilniaus Universitetui 6250 zlotų. Vertė pargabentų akmenų pagal 1937 metų kainas siekė 100.000 zlotų. Akmenys pargabenti labai gerame stovyje ir gali būti panaudoti naujoms reprodukcijoms. Po akmenų nuvalymo buvo padaryti atitinkami bandymai, davusieji gerus rezultatus [103].

Kaip matyti iš anuometinės Vilniaus lenkų spaudos, išliko ir buvo pargabenti Vilniun šie litografiniai akmenys:

- 1) Vilnijos, Valuinės ir Podolijos⁶⁰ miestų, bažnyčių, pilių ir gamtos reginių;
- 2) Serija Stebuklingų Dievo Motinos paveikslų;
- 3) Vilniaus Archeologinio Muziejaus rinkinių reprodukcijos;
- 4) Karalių, veikėjų, poetų ir Vilniaus Universiteto profesorių portretai;
- 5) *Facsimile* iliustracijų iš Karaliaučiaus, Krokuvos, liečiančių D[idžiąją] Lietuvos Kunigaikštiją;
- 6) Paseko atsiminimų ir „Kvestoriaus užrašų“ iliustracijos [104].

60 A) Podolės.

Dabartiniu metu, kaip teko patirti, tie akmenys perėjo Vilniaus Dailės Muziejaus žinion ir yra sukrauti to Muziejaus sandėlyje (Senosios Rotušės rūsyje) [105].

S. Batoro Universitetas galvojo ir planavo antros *Vilniaus Albumo* laidos išleidimą, ryšium su 1845 metais besitartinančio šimtmečio sukaktimi nuo to Albumo pasirodymo pradžios. Dabar šis garbingas uždavinys tenka lietuviškomis mokslo bei meno institucijoms ir pirmoje eilėje Lietuvos Mokslo Akademijai, Vilniaus Universitetui, Meno Institutui ir Vilniaus Dailės Muziejui.

XVI. *Vilčinskis ir pirmieji Lietuvos vitražai*

Vilčinskio vardas surištas ir su pirmaisiais vitražais Lietuvoje [106]. Tie vitražai yra Vilniaus Šv. Jono bažnyčios vadinamoje Dievo Kūno arba Oginskių koplyčioje [107]. Vitražų fundatoriumi buvo Lietuvos magnatas kunigaikštis Irenėjus Oginskis iš Rietavo. Vilčinskis, kaip vienas iš geriausių anuometinių meno žinovų Vilniuje, buvo kunig[aiškščio] Oginskio pakviestas būti viso to darbo meniniu vadovu ir prižiūrėtoju. Pagal Vilčinskio planą ir nurodymus vitražai, vaizduojantieji 12 šventųjų, buvo padaryti Paryžiuje apie 1860 metus menininkų specialistų Laurent ir Gisell.

Ano laiko spauda taip atsiliepė apie tuos vitražus: „Darbas atliktas tokiu stropumu, harmonija ir kolorito grynumu, kokių yra pasiekusi šių laikų tapyba ant stiklo. Laurent ir Gisell paveikslai dėka tų jų savybių, buvo išstatyti pereinamųjų metų Londono parodoje ir buvo apdovanoti medaliu“ [108].

Pagal dr. Zahorskį [109] tie vitražai atsiėjo Oginskiui 16.000 aukso rublių. Vitražai, matyti, ryšium su 1863 m. sukilimu nebuvo tuojau, po jų pagaminimo, instaliuoti ir, kaip rašo dr. Zahorski ir prof. Klos [110], buvo sudėti tik šio šimtmečio pradžioje.

Vitražais išpuošti du dideli koplyčios langai. Kiekvienas langas turi 8 stiklus, tad iš viso jų 16; keturi stiklai vaizduoja Oginskio herbus (du herbai viename lange ir du tokie pat antrame lange, visi – langų apačioje). 12 stiklų vaizduoja šiuos šventuosius: 1) Šv. Jonas Kantietis; 2) Šv. Stanislovas Koska; 3) Šv. Salomėja; 4) Šv. Andrius Bobola; 5) Aušros Vartų Dievo Motina; 6) Snipškių (statulos) Jėzaus galva. Toliau seka antro lango stiklai: 7) Šv. Vaitiekus, 8) Šv. Stanislovas, Krokuvos vyskupas, 9) Šv. Jackus, 10) Šv. Kazimieras, 11) Čenstachavos Dievo Motina ir 12) Antakalnio (statulos) Jėzaus galva. Iš šešių Lietuvai skirtų šventųjų paveikslų (kiti šeši skirti Lenkijai) visi, išskyrus

Andriaus Bobolos, susieti su Vilniumi, būtent, Aušros Vartų Dievo Motinos ir Šv. Kazimiero atvaizdai⁶¹, Jackaus, Snipiškio ir Antakalnio Jėzaus stovylos.

Vieno lango apačioje randasi⁶² vitražas su tokiu užrašu lenkų kalba: „Kunigaikštis iš Kozielsko Irinėjus Oginskis savo protėvių koplyčią atnaujino ir tapytais langais išpuošė 1861 metais.“ Kito lango atitinkama vieta yra kiek sugadinta, tačiau iš pasilikusios dalies matyti užrašas, kad vitražai padaryti Paryžiuje 1861 m. J. K. Vilčinskio (prižiūrimi) [111].

XVII. *Kiti Vilčinskio darbai*

1) Apie 1860 metus Vilčinskio buvo išleisti specialūs laiškas rašyti popieriai su Londone raižytomis vinjetėmis, vaizduojančiomis Vilniaus reginius ar tai pagal paveikslus iš *Vilniaus Albumo*, ar tai pagal kitus paveikslus. Apie tai randame žinių anuometinėje Vilniaus periodinėje spaudoje [112].

Autorius turi savo rinkinyje dvylika tokių laiškas popierių su vinjetėmis, vaizduojančiomis Aušros Vartų gatvę, Šv. Rapolo bažnyčią su Išganytojo koplyčia Snipiškyje, Jėzaus bažnyčios Antakalny vidų (visi trys pagal *Vilniaus Albumo* paveikslus), Vilniaus katedrą, Šv. Jono bažnyčią su Universiteto kiemu, Šv. Rapolo bažnyčią, Aušros Vartų koplyčią iš lauko ir iš vidaus, Kalvarijos bažnyčią, Misijonierių bažnyčią, Šv. Jono bažnyčios vidų, Šv. Onos bažnyčią. Atrodo, kad Senosios Vilniaus Rotušės raižinys (žiūr. skyr. VII p. 8) irgi yra padarytas popieriuje laiškas⁶³.

2) 1858–1859 metais Vilčinskis pradėjo leisti Paryžiuje leidinį „Senoviniai bajorų herbai pagal lenkų heraldikus“ („*Herby starodawnej szlachty podług heraldyków polskich z dopelnieniem do czasów obecnych*“). Tasai leidinys nebuvo baigtas. Išleistuose sąsiuvinuose (in 4°) aprašytos keliolikos Lietuvos genealogijos su jų chromolitografiniais herbais (viso 18 herbų) [113].

3) 1858 metais J. K. Vilčinskis išleido Paryžiuje tris satyrų albumėlius: 1) *Lapigrosze*, 2) *Pan Eugeniusz* ir 3) *Pan Atanazy Skorupka*. Albumėliams tekstą parašė ir piešinius padarė Arturas Bartels [114], buvęs Biržų dvaro įgaliotinis [115]. Kiekvienas albumėlis susideda iš 15 puslapių in folio minori, kiekvienam puslapyje po keletą litografinių piešinių, pašiepiančių anuometinių dvarininkų ir kitų aukštesniųjų luomų žmonių papročius ir gyvenimą. Albumėliuose pažymėta, kad jie įeina *Vilniaus Albumo* 6 serijon.

4) Vilčinskis išleido lenkų kalba kelias maldaknyges. L. Uziembła rašo, kad

61 Žodis įterptas autoriaus ranka.

62 Žodis įterptas autoriaus ranka.

63 Sakinys įterptas autoriaus ranka.

buvo išleista Aušros Vartų Altorėliai – didesnis, mažesnis, aukso ir kasdieninių maldų (vaikams).

Gražiausias ir meniškiausias iš jų – tai 1853 metais Paryžiuje išleistas *Aušros Vartų Altorius* (*Ołtarzyk Ostrobramski* [116]). Toji maldaknygė susideda iš 1068 pusl. Įžangoje – du straipsniai apie Aušros Vartus – Ign. Kraševskio ir L. Kondratavičiaus-Syrokoslės. J. Kraševskis rašo apie A[ušros] Vartų praeitį ir duoda įdomių istorinių duomenų tiek apie pačius Aušros Vartus, tiek apie jų stebuklingąjį poveiklį, gi Kondratavičius aprašo A[ušros] Vartų dabartį ir baigia savo straipsnį himnu Aušros Vartų Dievo Motinai, kuriuo prašo Panelę Švenčiausią „palaiminti Lietuvos kraštą iš savo Vartų bokšto aukštumos“. Maldaknygėje – 24 plieno raižiniai – paveikslėliai: Aušros Vartų ir jos Panelės Švenčiausios, kai kurių Vilniaus bažnyčių ir Vilniaus bei krašto bažnyčiose esančių šventųjų paveikslų atvaizdai (Visi paimti iš *Vilniaus Albumo* ir aukščiau aprašyti). Maldaknygės gausiam tekste minėtina litanija Šv. Kazimierui, kuris vadinamas Lietuvos patronu.

5) 1851 m. Vilniaus *Athenaeum* tilpo J. K. Vilčinskio straipsnis apie dailininką J. Karčevskį.

6) 1863 metais Vilčinskis išleido Paryžiuje M. Tiškevičiaus knygą lenkų kalba „Dienynas kelionės Egipte ir Nubijoje“⁶⁴.

7) Pagaliau Vilčinskis išleido metalinius medalikėlius su krašto Šventųjų atvaizdais ir Vilniaus bažnyčių reginiais. Tuos medalikėlius Vilčinskio amžininkai vadina „Vilčinskio svita“. Mums neteko jų matyti, bet pagal ano laiko spaudos atsiliepimus [117] tai buvo meniški dalykai, kaip, reikia pridurti, ir visi kiti Vilčinskio leidiniai.

XVIII. J. K. Vilčinskio gyvenimo pabaiga

Vilčinskis mirė 1883 m. vasario 18 d., palaidotas Rasų kapuose [118].

Vilniaus Mokslų Akademijos archyve yra užsilikęs Vilčinskio mirties viešas spausdintas skelbimas prancūzų ir rusų kalba (vietinėmis kalbomis carizmo laikais buvo draudžiama spausdinti), kuriuo velionies giminės kviečia bičiulius ir pažįstamus atvykti į gedulingas pamaldas Š. Jono bažnyčioje ir dalyvauti laidotuvėse Rasų kapuose. Skelbime pažymėta, kad jį leidžia spausdinti Vilniaus policmeisteris Kligenbergas (vėliau Kauno Gubernatorius ir pagarsėjęs Kražių skerdynių „didvyris“).

Paskutinius 22 savo gyvenimo metus, t. y. po 1863 m. sukilimo, Vilčins-

⁶⁴ Sakinys rašytas autoriaus ranka ant atskiro lapelio, priklijuoto prie pagrindinio teksto lapo.

kis jokių leidinių neišleido ir, kaip nurodo Uziembla ir Bielinskis, gyveno visai užsidaręs, pamėgo vienatvę ir vis mažiau ir mažiau interesavosi savo rinkinių likimu, kurie po jo mirties išsisklaidė po pasaulį. Pasiliko tik Aušros Vartų gatvės pradžioje jo leidinių ir devocionalių⁶⁵ krautuvė, kuri veikė dar ligi 1902 metų.

Vilčinskio portretas (raižinys) randasi L[ietuvos] Mokslų Akademijos bibliotekos archyve.

XIX. J. K. Vilčinskio veiklos įvertinimas

Visų pirma reikia pamėginti nustatyti bent apytikrą Vilčinskio išleistų paveikslų kiekį. Kalbant apie *Vilniaus Albumą*, jau buvo minėta, kad tas albumas susidėjo iš apie 400 atskirų objektų. Prie to skaičiaus reikia pridėti 1) 12 paveikslų, nepažymėtų Zavadskio kataloge, 2) Vilniaus Archeologinio muziejaus leidinį (48 objekt.), 3) Senovinių bajorų herbų leidinį (18 objektų), 4) A. Bartelso iliustruotų apsakymėlių leidimas (apie 50 objektų), 5) Popieriai laiškam su Vilniaus vaizdais (keletas desetų⁶⁶). Tad viso susidaro apie pusšesto šimto atskirų objektų. Tikrai imponuojantis kiekis.

Vertinant Vilčinskio darbus, reikia visų pirma atsižvelgti į tą laikotarpį, kuriame jis gyveno ir veikė. Tenka prisiminti, kad Vilčinskio veikla pasireiškė laikotarpyje tarp abiejų XIX amžiaus sukilimų. Po nepavykusio 1831 m. sukilimo Lietuvos šviesuomenė pradėjo pamažėle atsigauti; kas neemigravo, o pasiliko krašte, turėjo taikytis prie naujų sąlygų ir tenkintis tuo, kas buvo leidžiama. Aukštoji mokykla carinės valdžios parėdymu buvo uždaryta, politinė veikla vietos gyventojams uždrausta, administracijoje ir teismuose vis daugiau ir daugiau pradėjo įsivyrėti svetimas gaivalas, valdinėse įstaigose buvo įvesta rusų kalba, prasidėjo mokyklų rusifikacija, vienuolynų uždarinėjimas, dvasiškosios veikimo varžymas. Tačiau visi tie varžymai negalėjo nuslopinti šviesuomenės patriotizmo ir pasiaukojimo savo krašto ir tautos reikalams. Iš čia idealizavimas ir garbinimas savo senovės, savo veikėjų, savo praeities liekanų. Uždarius šviesuomenei kelią į politinį veikimą bei administraciją, ji veržiasi į kultūrinę sritį, kurioje pasireiškia žymūs praeities rašytojai, mokslininkai, tyrinėtojai, menininkai. Carizmui pradėjus varžyti katalikų bažnyčią ir *per fas et nefas*⁶⁷ skleisti krašte pravoslaviją, auga ir didėja prisirišimas prie tėvų tikybos

65 A) Lot. k. *devotionalia* – smulkūs religinio kulto reikmenys, t. y. rožančiai, paveikslėliai, medalionai ir pan.

66 B) Dešimčių.

67 C) Lot. k. – bet kokiu, leistinu ir neleistinu būdu.

ir jos institucijų. Čia dar prisidėjo daugybės krašto šeimų, nukentėjusių nuo sukilimo ir jo pasekmių, nelaimės. Žmonės ieškojo paguodos bažnyčiose. Iš čia religinio jausmo padidėjimas.

Tų patriotinių, tautinių, reminiscencinių⁶⁸ ir religinių nuotaikų poveikyje ir išsivystė Vilčinskio veikla. Tačiau savo darbe Vilčinskis nebuvo vienas: jis buvo vienas iš daugelio ir įnešė savo kuklų įnašą į bendrą anuo metu sukurtą kultūros lobyną. Vieni iš tų veikėjų, kaip Mickevičius, Kraševskis, Kondratavičius, Chodzko, rašė puikius veikalus, semdami jiems medžiagos iš Lietuvos senovės, kiti, kaip Narbutas, tyrinėjo Lietuvos istoriją, tretį, kaip E. Tiškevičius, rinko archeologines krašto senienas ir steigė muziejus, dar kiti tyrinėjo lietuvių kalbą, Lietuvos teisę, papročius ir t. t. [119]. Vilčinskis skleidė tūkstančiais po Lietuvą savo paveikslus, keldamas gimtojo krašto grožį, skatindamas prisirišimą prie jo senovės liekanų, populiarindamas praeities ir dabarties veikėjus ir gilindamas prisirišimą savo tikybai ir religinėms krašto šventovėms. Kad dauguma Vilčinskio leidinių paplito vien tuometinės aukštuomenės tarpe ir nepasiekė, gal išskyrus medalikėlius ir dalinai mažus tikybinius paveikslėlius, plačių masių, tai ne Vilčinskio kaltė. Lietuvos liaudis dar nebuvo priaugusi ligi Vilčinskio litografijų, ji tenkinosi savo dievdirbių stovyklėmis, vietos darbo medžio raižiniais ir iš Prūsų gabenamais pigiais šventųjų paveikslėliais.

J. K. Vilčinskis leido savo *Vilniaus Albumą* tuo metu, kai Lietuvoje dar buvo baudžiava. Pats kilęs iš dvarininkų tarpo, santyki audamas su aukštesniaisiais anuometinės Lietuvos bajorijos, dvasiškios bei miesčionijos luomais Vilčinskis žiūrėjo į gyvenimą to viešpataujančio sluoksnio akimis. Patenkinti tą neskaitlingo sluoksnio ambiciją bei estetinius ir tikybinius palinkimus buvo Vilčinskio, kaip leidėjo, veiklos tikslas. Todėl jis leido įvairių magnatų bei dvasiškių portretus, darė jiems saldžias dedikacijas ir taikėsi prie ano laiko patriotinių bei tikybinių nuotaikų.

Suprantama tad, kad *Vilniaus Albume* mes nerandame nei Lietuvos kaimo su jo skurdu ir žiauriu baudžiauninkų išnaudojimu, nei miesto biednuomenės gyvenimo atvaizdavimo. Vilčinskis tarnavo kitam luomui ir veikė to luomo ideologijos dvasioje.

Meno istorikas P. Galaunė yra tos nuomonės, kad *Vilniaus Albumas* galėjo atsirasti tik kaip Vilniaus Meno Mokyklos veiklos išdava. Tuo klausimu jis rašo: „Tik buvusių Rustemo mokinių dėka tebuvo galima išleisti tokį didelį meno veikalą, kaip Vilčinskio *Vilniaus Albumą*. Į tą leidinį Vilčinskis surin-

68 A) Iš lot. k., prisiminimų.

ko to meto Vilniaus menininkų bandymus; prie jo dirbo portretistai, tapytojai, žanristai, piešėjai ir grafikai. Šis leidinys yra didžiausias Vilniaus Meno Mokyklos meninis darbas“ [120].

Su P. Galaunės nuomone galima sutikti, tik ją reikia papildyti tuo, kad, kaip matėme, visos *Vilniaus Albumo* litografijos buvo padarytos Paryžiuje, kur buvo atliktas ir patsai paveikslų spausdinimas. Tą pat reikia pasakyti ir dėl ne taip gausių Albumo raizinių. Vietinės meno pajėgos pasireiškė tik piešiant piešinius, pagal kuriuos buvo daromos litografijos, bet ir čia greta vietinių buvo panaudoti ir svetimi menininkai. Vilniaus Albume tuo būdu matome krašto meno pajėgų pastangų ir anuometinės europinės litografinės bei raizybinės technikos sintezę.

Tačiau Vilčinskio leidiniai yra glaudžiai surišti su Vilniaus Meno Mokykla ne vien tik tuo, kad kai kurie tos mokyklos profesorių paveikslai ar raiziniai buvo panaudoti *Vilniaus Albumo* leidiniams arba tuo, kad keletas tos mokyklos buvusių auklėtinių piešė ar kopijavo paveikslus *Vilniaus Albumui*, bet, ir tai svarbiausia, tuo, kad ta Meno Mokykla pirmoji paskleidė Lietuvoje nors ir aukštuomenės tarpe meno ir grožio idėjas, populiarizavo krašte Europoje besireiškiančias meno tendencijas, išleido visą eilę menininkų, dirbusių vėliau krašte, lavino ir aukštino meninio skonio lygį, kėlė Lietuvoje meno kūrinių paklausą ir visu tuo paruošė palankią dirvą pasirodyti tokiam monumentaliam leidiniui, kaip *Vilniaus Albumas*.

Meninis Vilčinskio litografijų ir raizinių lygis yra labai aukštas. Tai parėjo nuo to, kad raizybos ir litografijos darbą atliko prityrusieji ano laiko meistrai ir kad atmušimas buvo vykdomas geriausiose Paryžiaus spaustuvėse. Vėliau už *Vilniaus albumą*⁶⁹ išleisti leidiniai⁷⁰, liečią Lietuvą, būtent⁷¹, Napoleono Ordos „Album Widokow Polski“ (1870–1883 m. atmušta Varšuvoje) ir P. Batiuškovo „Памятники старины западных губерний империи“ (apie 1873 m., atmušta Berlyne) menišku atžvilgiu stovi žymiai žemiau už Vilčinskio leidinius.

Vilčinskio leidinių lietuviškumas seka iš tų leidinių tematikos. Lietuvos istorija, archeologija, numizmatika, heraldika, Lietuvos bažnyčių paveikslai greta su Vilniaus ir krašto reginiais – štai ką vaizdavo Vilčinskio leidiniai. Jei dar prisiminsime, kad daugelis paveikslų, ypač šventųjų paveikslėlių, papuošti Lietuvos Vyčiu, kad paveikslai vaizduoja ne tik Lietuvos daiktus bei vietas, bet ir Lietuvos žmones tautiniais apsirengimais, tai lietuviškas Vilčinskio leidinių

69 Du žodžiai įrašyti autoriaus ranka.

70 Žodis įrašytas autoriaus ranka.

71 Žodis įrašytas autoriaus ranka.

pobūdis nekels jokių abejonių. Tai ir suprantama, turint galvoje Vilčinskio kilmę⁷².

V. Maciūnas savo veikale „Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje“ atskleidžia dvasinius ryšius tarp Vilniaus universiteto epochos rašytojų ir mokslininkų veiklos ir mūsų tautinio atgimimo gadinės. Jis rašo: „peržvelgę domėjimosi lietuvių kalba, istorija ir tautosaka raidą, matome, kad *Aušros* gadinės lietuviškosios ideologijos šaknys per visą XIX amžių tiesiasi ir siekia to amžiaus pradžią. Aušrininkai tai ir patys juto; pvz., J. Šliupas rašė *Aušroje*: „Ir szitai prakilnus virai: Mickeviczius, Narutaviczius, Lelevelis, Kundraitis, Juzumaviczius, Narbutas, Kraszauskas ir kiti tariasi atgaivinę meilę neprigulmės ir laisvės jau tai dainiste, jau tai pastatidami praaite ir jos karžigistas akise savo gadinės žmonių. Tie tai virai, būdami bajorais, sulenkėjusiais lietuviais, jautė lietuviszkai ir mislijo, norint rasze lenkiškai“ [121].

Vilčinskį irgi tenka priskirti prie tų XIX amžiaus nusipelnusių vyrų, kurie jautė, mislijo ir veikė lietuviškai [122].

NUORODOS

- [1]. Lietuvos apgyventos vietos – Pirmojo visuotiniojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. 1925 m., pusl. 451.
- [2]. Kauno Notarinio archyvo 1897 m. byla Nr. 1215. Byloje yra 1861 metų liepos mėn. 1 dienos Kauno Civilinio Teismo Rūmų duotas aktas, iš kurio matyti, kad dvarininkas Felicijonas Jaloveckis pirkė Kauno Gubernijos Valdyboje iš viešų varžytinių už 18.870 rublių sidabru mirusiojo dvarininko Prano sūnaus Zigmanto Vilčinskio nekilnojamąjį turtą Ukmergės apskr., prie plento, susidedantį iš Jasonių dvaro su Jasonių ir Myliūnų kaimais, Trakelių, Lankelių ir Dibiškių okolicomis (zastienki)⁷³ ir Balagano, Šaltupių ir Ažušilių kaimeliais, viso naudojamos ir nenaudojamos žemės apie 900 dešimtinių su priskirtais prie to turto pagal paskutinę reviziją valstiečiais – vyriškos lyties 33, moteriškos lyties 33 asmenų ir laisvų žmonių vyriškosios lyties 10 ir moteriškosios lyties – 10.
- [3]. Dabar rūmai, kur seniau buvo Pijonų vienuolynas ir mokykla, priklauso Ukmergės Mokytojų Seminarijai. Anksčiau, ligi pa-

⁷² Sakinys įrašytas autoriaus ranka.

⁷³ A) Iš lenk. k., vienkiemiais.

- stačius naujus gimnazijos rūmus, ten buvo valstybinė gimnazija. Žiūr. J. Baltakevičius. Lietuvos miestai. 250 pusl.
- [4]. a. M. Valančius. Maskoliams katalikus persekiojant. Kaunas, 1929 m. „Aleksandrui mirus tapo ciesorium Mikalojus I. Jis labai daug pikta katalikams padarė. Išnaikino Kauno gubernijoje šiuos vienuolynus... 10... Vilkmėrgėje-Pijorų... Vilkmėrgėje... įsteigė savo cerkves.“⁷⁴ (pusl. 36). Apie mokyklą Ukmergės pusl. 24 ir 25.
- b. Kun. P. Veblaitis. Kova su caro valdžia dėl Kęstaičių bažnyčios. 1938 m., pusl. 15.
- [5]. J. Baltakevičius. Lietuvos miestai, pusl. 251.
- [6]. M. Biržiška. Senasai Vilniaus Universitetas 1579–1842 m. Vilnius, 1940 m., pusl. 41, 44–45.
- [7]. M. Biržiška. Filaretai. Filomatai (L[ietuvos] Enciklopedija, 8 t.).
- [8]. Kun. Kazimieras Jasėnas. Visuotinė Meno Istorija, III t. Mintauja, 1938 m., pusl. 429–431.
- [9]. P. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla. 1928. pusl. 77, 121, L. Uziembla, (op. cit.) ir kt.
- [10]. Šv. Jackaus stovyla atvaizduota viename iš Vilčinskio išleistų tikybinių paveikslėlių.
- [11]. Liet[uvos] Enciklopedija (X t.) straipsnis „Jackaus Stovyla“.
- [12]. Pamiątka uroczystego poświęcenia pomnika i statuly Sw. Jac-ka w Wilnie, na przedmiesciu Pohulance. Warszawa, 1844 m.
- [13]. Ne vienas Vilčinskis užsiiminėjo Vilniuje senų paminklų atnaujinimu. Pavyzdžiui, E. Tiškevičius 1853 m. atnaujino Vytauto paminklinę marmuro lentą Vilniaus Katedroje (žiūr. Kirkor. Przewodnik po Wilnie, III wydanie, pusl. 119).
- [14]. a. Dr. Stanislaw Morawski. Kilka lat młodosci w Wilnie (1818–1825), Warszawa, 1924, pusl. 300, 505.
- b. Gabrijela Puzynina. W Wilnie i w dworach litewskich 1815–1843. Wilno, 1928 m., pusl. 97.
- [15]. Ludwik Janowski. Słownik bio-bibliograficzny dawnego uniwersytetu Wilenskiego. Wilno, 1939, pusl. 377.
- [16]. Albertas Žametas (1821–1877). Tapytojas-peizažistas. Nuo

- 1840 m. mokėsi Peterburgo Meno Akademijoje. P. Galaunės žiniomis – Raudondvario savininko Tiškevičiaus stipendininkas. 1847 m. tobulinimosi tikslais buvo Italijoje ir kituose kraštuose. 1859 m. rusų akademikas. Nuo 1864 m. ligi gyvenimo galo buvo Vilniaus miesto teatro dekoratorius. Yra nupiešęs daug Italijos vaizdų. (Rusų Brokgauzo Enciklopedija, t. 22).
- [17]. Jonas Chruckis (1830–1870). Gimė Varšuvoje, mokėsi Peterburgo Meno Akademijoje, dirbo Vilniuje. Piešė Vilniaus reginius (Snipiškį, Kalvariją ir kt.). (Polski Słownik biograficzny. Krakow, 1935, t. III).
- [18]. a. M. Biržiška. Senasis Vilniaus Universitetas. „Ukmergiškis Kanutas Rusieckas (1801–1861) Vilniaus bajorų instituto paišybos mokytojas, nutapęs paveikslų Katedrai (*Panelės Švenčiausios apreiškimo, Paskutinė Vakariene*), Karmelitams (*Šv. Mykolas, Šv. Petras, Šv. Jonas*)“ (100 pusl.).
b. P. Galaunė. Vilniaus meno Mokykla. „1820 m. surengtoje Vilniaus meno Mokyklos mokinių parodoje išstatyta paveikslai Kanuto Rusiecko...“ (pusl. 71).
- [19]. Antanas Zaleskis (1824–1885). Kilęs iš Trakų apskrities, tapytojas-iliustratorius. Mokėsi Varšuvoje ir Florencijoje. Iliustravo: Paseko atsiminimus, *Konradą Valenrodą, Gražiną* ir kt. veikalus. (Lenkų Enciklopedija Gutenbergo, t. XVIII).
- [20]. Bonaventura Klembovskis. Gimė 1802 m. Tapytojas. Mokėsi Vilniuje ir Romoje. Po to – paišybos mokytojas Kremeneco gimnazijoje, 1834 metais – Kijevo Universitete. Piešė žinomų Vilniaus mokslininkų portretus. (Lenkų Enciklopedija Gutenbergo, t. VII).
- [21]. Konstantas Kukievičius. Dailininkas. Mokėsi Vilniuje, po to Peterburgo Meno Akademijoje, kur pasireiškė dideliais gabumais. Sugrįžęs Vilniun susirgo ir 1840 m. mirė Verkiuose visai jaunas. Išleido litografijų rinkinį (6) iš Vilniaus kaimo gyvenimo, įvardintą: „Wilno r. 1840“. (E. Rastawieckis. Słownik malarzów polskich, I t., 249 pusl.).
- [22]. Vasilijus Sadovnikovas (1800–1879). Rusų akvarelistas. Kilęs iš atleistųjų baudžiauninkų. 1852 m. išstatė Peterburgo Meno Akademijoje 10 akvarelinių reginių: 4 – Peterburgo,

- 2 – Maskvos ir 4 – Vilniaus (*Iėjimas į Šv. Kazimiero koplyčią, Šv. Kazimiero koplyčia, Kunigaikščio Radvilos paminklas Bernardinų bažnyčioje ir Leono Sapiegos paminklas Lozorius bažnyčioje*). Russkij Biografičeskij Slovar, t. 23.
- [23]. Martynas Zaleskis (1796–1877). Lenkų tapytojas. Nuo 1848 m. ligi 1863 m. Varšuvos Meno Mokyklos profesorius. Yra nupiešęs Šv. Kazimiero koplyčios vidų (Enciklopedija Gutenbergo, 18 t.).
- [23a]. Gavarni S. G. (1804–1866) garsus prancūzų piešėjas (N. Larousse III., t. 4)⁷⁵.
- [24]. Simonas Čechavičius (1689–1775). Vienas žymiausių XVIII amž. lenkų tapytojas religinėmis temomis. 1770 m. ir vėliau gyveno ir dirbo Vilniuje, kurio beveik visos žymesnės bažnyčios turi jo paveikslų: iš jų Šv. Kotrynos bažnyčioje laikomi daugiausiai nusisekę meno požiūriu. Raudondvario rūmų koplyčioje ir Astravos dvare tap pat buvo Čechavičiaus paveikslų. (Liet[uvos] Enciklopedija, V t.). E. Rastawiecki. Słownik malarzów polskich, t. I, 100–124, 260, 334; t. III, 176–177.
- [25]. Pranas Smuglevičius (1745–1807). Lietuviškos kilmės. Žymus tapytojas, Vilniaus Universiteto tapybos profesorius. Vienas Vilniaus Meno Mokyklos tapyboje korifėjų. Jo paveikslus randame Vilniaus Katedroje ir kitose Vilniaus bažnyčiose. Apie jį žiūr. P. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla, 48 ir sek. pusl. E. Rastawiecki. Słownik malarzów polskich, II t., 172–193, III t., 392–396.
- [26]. Jonas Damelis (1780–1840). Gimė Kurše, mokėsi tapybos Vilniaus Universitete pas Smuglevičių ir Rustemą. Nuo 1809 m. ligi 1820 m. Vilniaus Universiteto tapybos katedros adjunktas. Vienas iš žymesniųjų Vilniaus Meno Mokyklos menininkų. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla (pusl. 76 ir sek.).
- [27]. Jonas Rustemas (1760–1835). Vilniaus Tapybos Mokyklos profesorius. Vienas žymesniųjų Vilniaus Meno Mokyklos atstovų⁷⁶. Apie jį: P. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla. E. Rastawiecki, op. cit.

75 Išnaša įrašyta autoriaus ranka.

76 Sakinys įterptas autoriaus ranka.

- [28]. Antanas Oleščinskis (1794–1878). Žymus raižytojas, gimė Liublino apygardoje; mokėsi Peterburgo Meno Akademijoje pas prof. Utkiną. Nuo 1825 m. gyveno ir dirbo Paryžiuje. Buvo išrinktas Florencijos Meno Akademijos nariu ir apie tai žymėjo kai kuriuose savo raižiniuose (žiūr. J. Leman. Graviūra ir Litografija, 124 pusl.). Padarė graviūras Chodzkos ir Grabovskio leidiniui „Pologne Illustre“ (Rusiška Briokgauzo enciklopedija, t. 42). Vilčinskis, matyti, Paryžiuje suėjo su juo į pažintį ir užsakinėjo jam raižybos darbus savo Albumui.
- [29]. Mykolas Podolinskis (Gimė 1783). Vilniaus raižytojas. Po Saunderso vedė raižybos mokyklą Vilniaus Universitete; be to, kurį laiką buvo Vilniaus gimnazijos piešimo mokytoju. Raižė žymesnių Vilniaus veikėjų portretus. Galaunė. Vilniaus Meno mokykla, pusl. 92.
- [30]. Jonas Chščanavičius – Vilniaus raižybos mokyklos auklėtinis. Žiūr. Galaunė. Vilniaus Meno mokykla, 94 pusl. J. Bielinski. Universitet Wilenski, T. II, 760 pusl.
- [31]. Apie litografijos techniką žiūr.:
Hieronim Wilder. Grafika. Drzeworyt. Miedzioryt. Litografija. Lwów, 1922 m.
P. Galaunė. Pirmųjų Lietuvos litografijų istorijos bruožai (XXVII knygos mėgėjų Metraštis, I t.).
Очерки по истории и технике гравюры. Москва, 1941.
- [32]. Toks katalogas pirmą kartą buvo išleistas J. Zavadskio 1850 m. Tame kataloge viso sužymėta 127 paveikslai, jų tarpe 6 Kijevo albumo. Taigi, nuo 1850 ligi 1857 metų albumas padidėjo 110 paveikslais. Daugiausiai padidėjo mažų penktosios serijos religinių paveikslėlių: 1850 m. kataloge jų buvo 25, o 1857 m. – 81. Reikia manyti, kad tie paveikslėliai duodavo J. Vilčinskiui didesnę pelną, todėl į galą jų ir buvo daugiausiai leidžiama.
- [33]. Bibliografija Polska XIX stolecia, Kraków, 1880, t. V, 79–88 psl.
- [34]. J. Zavadskio kataloge, kaip aukščiau paminėta, sužymėta atskirais numeriais: 237 dalykai. Tuo tarpu yra paveikslai, nepažymėti tame kataloge ir turintieji didelius numerius. Pavyz-

džiui, Šv. Jono Evangelisto raižinys, pagal paveikslą Šv. Jono Bažnyčioje Vilniuje, turi 353 numerį.

- [35]. Autoriui teko matyti įvairiose vietose *Vilniaus Albumo* litografijas su ištrintais lenkų kalba parašais. Matyti, tie ištrynimai buvo padaryti tais carizmo laikais, kuomet bet kokie parašai vietinėmis kalbomis buvo draudžiami ir už laikymą paveikslų su tokiais parašais buvo baudžiama.
- [36]. Apie caro⁷⁷ Mikalojaus I rūmų freiliną Olgą Kalinauskaitę vėliau ištekęsiją už Oginskio žiūr. J. Tumas. Lietuvių literatūros paskaitos draudžiamais laikais. L. Ivinskis, pusl. 21 ir sek.
- [37]. Įdomu, kiek pačiam Vilčinskiui atsiėjo litografijų leidimas. L. Uziembla savo jau cituotame straipsnyje nurodo, kad Bichbois ir V. Adamui buvo sumokėta už perpiešimą ant litografinių akmenų Aušros Vartų reginio – 300 frankų ir už Napoleono kariuomenės grįžimą – 325 frankai. Kurgi visos kitos išlaidos?
- [38]. Paveikslų pavadinimai, numeriai ir nurodymai, pagal kokius originalus jie daryti, paimti arba iš Zavadskio katalogo arba iš pačių paveikslų teksto.
- [39]. Tygodnik Peterzburgski, 1850 m., Nr. 52, p. 335–338.
- [40]. Adolfas Čapskis (1819–1883). Lietuvos dvarininkų veikėjas. Marijono Čapskio (žiūr. žemiau) brolis. Nuo 1843 m. vedęs Gorskaitę apsigyveno Beržėnų dvare, Šaukėnų valsč. Buvo (1849–1857) Kauno Gubernijos ir Telšių apskrities bajorų vadas. Pasireiškęs senienų ir meno kūrinių rinkimu Beržėnuose (Lietuvos Enciklopedija, V t.)
- [40a]. Po šio raižinio reprodukcija „Tygodn. Illustrów.“, 1913 m., (II, 549, N 28) padėtas užrašas „Napoleonas ties Kaunu“. Reprodukcija susieta su tilpusiu tame pačiame numeryje H. Moscickio straipsniu apie „Neįvykusį pasikėsinimą Kaune prieš Napoleoną“. Galimas daiktas, kad A. Čapskis norėjo atvaizduoti Napoleoną Kaune, nes raižinyje matome tris kariškas figūras, apsirengusias ne rusų uniforma⁷⁸.
- [41]. Prie istorinės Lietuvos reginių reikėtų dar priskaityti šias litografijas iš *Kijevo albumo*: 1) buvusio Kremeneco licėjaus ir

⁷⁷ Žodis įterptas autoriaus ranka.

⁷⁸ Išnaša užrašyta ant atskiro papildomo lapelio autoriaus ranka.

- pilies griuvėsių reginys, 2) Zvaniec ant Dniestro, 3) Podolijos Kamienco reginys, 4) Šv. Zofijos bažnyčia Kijeve, 5) Romanovo Voluinėje reginys.
- [42]. Vaclovas Žilinskis (1803–1863). Gimė Nedzingės km., Trakų apskr. Nuo 1848 m. Vilniaus vyskupas; nuo 1855 arkivyskupas ir Mogiliovo Metropolitas (po Holovinsko mirties). Encyklopedya Powszechna Orgelbranda, 1868 m., t. 28.
- [43]. Marijonas Čapskis (1816–1875). 1853–1855 m. Kauno Gubernijos bajorų maršalka; Kėdainių dvaro savininkas, kur turėjo surinkęs turtingą biblioteką. Po sukilimo 1864 m. nustojo savo dvaro, kuris buvo konfiskuotas ir atiduotas Tetlebenui, ir emigravo. (Lietuvos Enciklopedija, t. 5; Wielka Encyklopedia ilustrowana, t. XVIII).
- [44]. Ciprijonas Jančevskis (1805–1855). Mokėsi Kaune, vėliau Kražių gimnazijoje, kur įkūrė Juodųjų Brolių draugiją. Už rašymą ir siuntinėjimą lenkiškų patriotinių eilėraščių ir grasinančių laiškų 1824 m. karo teismo nuteistas mirti; bausmė pakeista 10 metų tvirtovės kalėjimo; vėliau amnestuotas. 1830 m. rusų kariuomenės eilėse kovėsi su lenkais sukilėliais. Po to gyveno savo dvare ir buvo Raseinių apskr. bajorų vadas. (Lietuvos Enciklopedija, 10 t.). Apie jį plačiau A. Janulaitis „Juodieji broliai Kražiuose“ (Praeitis, I t., 214–303).
- [45]. Kraševskis Juozas Ignas (1812–1887). Garsus lenkų rašytojas. Mokėsi Vilniaus Universitete. 1841–1851 redagavo Vilniuje žurnalą „Athenaeum“. Po 1863 m. apsigyveno Drezdene. Parašė 4 tomų veikalą apie Vilnių ir daug apysakų iš Lietuvos istorijos. Plačiau⁷⁹ M. Biržiška. Mūsų raštų istorija, I d., 1925 m.
- [46]. Eustachas Tiškevičius (1814–1873). Istorikas ir archeologas. Darė Lietuvoje archeologinius kasinėjimus ir etnografinius tyrinėjimus. 1855–1865 m. – pirmininkas laikinosios archeologinės komisijos, kuri įsteigė Vilniuje archeologinį muziejų. Parašė visą eilę tyrinėjimų. (Encyklopedja Powszechna Guttenberga, t. 17).
- [47]. Kondratavičius Liudvikas (1825–1862). Poetas. Parašė daug veikalų iš Lietuvos senovės, jų tarpe poemą Margerį, ir iš jo

79 Žodis įterptas autoriaus ranka.

- gyvenamojo laikotarpio („Wycieczki po Litwie“, „Niemen od źródła do ujścia“) ir kt. Pl. M. Biržiška: Mūsų raštų istorija, I d., 1925).
- [48]. Moniuška Stanislovas (1819–1872). Žymus lenkų kompozitorius. Ilgą laiką buvo Šv. Jono bažnyčios Vilniuje vargonininkas.
- [49]. Motiejus Dogelis (1715–1760). Dokumentų leidėjas. Surinko ir išleido – Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae (1758 m.). (Liet[uvos] Enciklopedija, 6 tomas).
- [50]. Jonas Sniadeckis (1756–1830). Profesorius, matematikas. 1807–1824 m. profesoriavo Vilniaus Universitete ir kurį laiką buvo jo rektorius.
- [51]. E. Rastawiecki. „Album Wilenskie, wydawane przez p. J. K. Wilczyńskiego“. „Pamiętniki Sztuk Pięknych“, t. I, c. I., 1850 r.
- [52]. L. Sapiega (1557–1633). Žymus valstybės vyras; Lietuvos Statuto (III laidos) leidėjas.
- [53]. Stanislovas Bonifacas Jundzila (1761–1847). Kilęs iš Lydos apskrities. Mokėsi pas Pijorus Lydoje. Mokytojavo Raseiniuose. Paskui studijavo Vilniaus Akademijoje. Nuo 1786 m. pradėjo dėstyti Vilniaus Akademijoje. 1791 išleido veikalą apie D[idžiosios] Lietuvos Kunigaikštystės augalus. Įsteigė Vilniuje prie Bernardinų bažnyčios botanikos sodą. Parašė daug veikalų iš botanikos ir zoologijos srities (Wielka Encyklop. Powszechna Illustr., t. 33).
- [54]. Juozas Saundersas (1773–1830). Gimė Londone. Vilniaus Universiteto kuratoriaus Čartoriskio prikalbintas, vedė nuo 1810 m. Vilniaus Universitete raižybos katedrą. Prof. Niškovskio 1818 m. Saunderso padarytas portretas laikomas geriausiu jo Vilniaus periodo raižybos kūriniu. (P. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla, pusl. 91 ir sek.).
- [55]. Sniadeckis Andrius (1768–1838). Brolis Jono Sniadeckio. Žinomas gamtininkas ir pedagogas. Nuo 1797 m. chemijos ir farmacijos profesorius Vilniaus Akademijoje, vėliau universitete (Enc. Pow. Gutenb., t. 17).
- [56]. E. Rastawiecki, op. cit. (žiūr. išnašą 51).

- [57]. Valentas Vankovičius (1799–1842). Vilniaus meno Mokyklos auklėtinis, Rustemo mokinyš; tapė portretus, alegorijas ir didesnių kompozicijų paveikslus. P. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla (82 pusl.). E. Rastawiecki (op. cit., III t., 28–31).
- [58]. Tizenhauzenas Konstantas (1786–1853). Ornitologas. Parašė eilę veikalų apie paukščius, jų tarpe „Ornitologija powszechna“, 3 t. (Enc. Powsz. Gutenberga, t. 17).
- [59]. Stanislovas Boguš-Siestšencevičius (1731–1826). Gimė Naugarduko apygardoje bajorų reformatų šeimoje. Mokėsi 2 metus Kėdainiuose, vėliau Vokietijoje. Priėmė katalikybę. 1763 m. išvėstas kunigu. Buvo Vilniuje kanauninku ir vyskupu-sufraganu⁸⁰ (prie vyskupo Masalskio). Po I Lenkijos padalinimo Kotryna II⁸¹ įsteigė iš naujai prijungtų prie Rusijos sričių (Vitebsko, Minsko, Polocko ir kt. žemių) gudų vyskupiją, kurios vyskupu paskyrė S. Siestšencevičių su rezidencija Mogiliove (1774 m.). 1782 m. – arkivyskupas. 1793 m. prie Mogiliovo arkivyskupijos prijungtos naujos sritys, atitekusios Rusijai po II Lenkijos padalinimo. Parašė ir išleido Vilniuje ir Mogiliove keletą istorinių ir religinių veikalų. (Encyklopedja Kościelna, t. 25 ir Didž. Rusų Brokgauzo encikl., T. 7).
- [60]. Jurgis Tiškevičius – Vilniaus vyskupas 1650–1653 (Encyklopedja Kościelna, t. 31).
- [61]. Jonas Rudomina (1586–1646), Naugarduko kaštelionas, pasižymėjo mūšyje ties Chocinu, Moldavijoje, 1621 m. su turkais. Kritusiems tame mūšyje savo broliui Jurgiui ir kitiems 7 kariamams įrengė Naugarduko bažnyčioje marmurinę lentą (Encyklopedja Powszechna, t. XXII).
- [62]. Sadovnikovas be šios Aušros Vartų koplyčios, kaip aukščiau matėme, yra nupiešęs ir kitas Vilniaus bažnyčias, kaip tai Katedrą, Trinitorių, Bernardinų su Radvilos antkapiu, tačiau J. Zavadskio kataloge, šiaip kruopščiai sudarytame, tatau nepažymėta. Kad tos litografijos padarytos pagal Sadovnikovo piešinius, pažymėta tik pačiose litografijose. Matyti, esant anuometinėje visuomenėje priešrusiškam nusistatymui, Vilčinskis nenorėjo žymėti platesniems sluoksniams skirtame

80 A) Iš lot. k., vyskupas, pavaldus aukštesniajam vyskupui.

81 B) Jekaterina II.

kataloge, kad autorius litografijų, vaizduojančių Vilniaus bažnyčias, yra rusas – dailininkas.

- [63]. J. Kraševskis, op. cit., 14 psl.
- [64]. J. Bielinskis, op. cit.
- [65]. J. Kłos. Wilno Przewodnik krajoznowczy. II wydanie, 127 pusl.
- [66]. Zygmunt Batowski. Malowidła w Kosciele Pokamendulskim w Pożajsciu. Wilno, 1914, (pusl. 14 ir sek.).
- [67]. Jos veikalas „Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės“. Atspausda iš „Židinio“, 1930 m., pusl. 17 ir sek.
- [68]. Dr. Vl. Zahorski. Katedra Wilenska. Vilnius, 1904 m., psl. 99.
- [69]. Kurjer Wilenski, 1860 m., 22. III, Nr. 24.
- [69a]. Gazeta Warszawska, 1859 m., XI. 8, Nr. 308.
- [70]. Plačiau žiūr. Encyklopedja Powszechna, Warszawa, 1937, t. 8.
- [71]. Ign. Chodzko. Kvestoriaus užrašai. Lietuva 18–19 šimtmetyje. Lietuvino Piki. 1924 m., „Dirvos“ leidinys.
- [72]. Žiūr. J. Kraševskis, op. cit., pusl. 7. Taip pat E. Rastawiecki. (Pam., sz. p., t. I.).
- [73]. Apie Stanislovą Kerbedį užsimena M. Biržiška savo knygoje „Anuo metu“. Ten rašoma: „K. Aleksandravičienės tėvas Juozapas, nuo Kražių kilęs žemaičių bajoras, buvo garsaus Rusijos inžinieriaus, taip pat žemaičio, Stan[islovo] Kerbedžio (1810–1874), Petrapilio, Varšuvos tiltų, Lentvario (Vilniaus) ir Kauno tunelių statytojo, pusbrolis.“ (Psl. 88).
- [74]. Vladimiras Nazimovas (1802–1874). Nuo 1855 metų galo ligi 1863 metų buvo Vilniaus karo gubernatoriumi ir Gardino, Kauno ir Minsko general-gubernatoriumi. Turėjo vietos gyventojų kai kurių simpatijų, užtat Muravjovo-Koriko, pravoslavų vyskupo Siemaškos ir kt. buvo kaltinamas dėl prileidimo 1863 m. sukilimo (Rusų Brokgauzo Didžioji enciklopedija, 39 t.).
- Apie Nazimovą dar kun. Ant. Alekna. Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius. 142 pusl.
- [75]. Kad tai J. Vilčinskio leidinys žiūr. „Kurjer Wilenski“, 1860 m., III.22 d., Nr. 24.
- [76]. Kad tai J. Vilčinskio leidinys žiūr. Ibid.
- [77]. Leksyckis Pranas (mirė 1668). Lenkų tapytojas. Bernardinų

- vienuolis Krokuvoje. Piešė paveikslus religinėmis temomis bažnyčioms (Enc. Powszechna Gutenb., 9 t.).
- [78] Andrioli Mykolas Elviras (1836–1893). Tapytojas ir piešėjas. Raudondvario Tiškevičiaus architekto sūnus. Baigė Peterburgo meno akademiją. Gyveno Vilniuje. 1863 m. sukilimo dalyvis. Penkerius metus buvo ištėmimo Rusijoje. Pasižymėjo A. Mickevičiaus „Konrado Valenrodo“, J. Kraševskio „Kunigo“ iliustracijomis ir paveikslais iš Lietuvos istorijos. 1890–1891 m. padarė Kauno katedrai 11 religinių paveikslų (L[ietuvos], Encikl., t. I; [J.] Talko-Hryniewicz. Z przeżytych dni.).
- [79]. Žiūr. P. Galaunė. Pirmųjų Lietuvos litografijų istorijos bruožai. XXVII knygos mėgėjų Metraštis, t. I.
- [80]. Aleksandr Dusommerard (1779–1842) išleido „Arts au moyen age“ (Paris, 1838–1846, 5 vol. in 8° avec atlas). Biographie Universelle (Michaud), Paris, XII. t.
- [81]. J. Bielinskis, op. cit.
- [82]. Atrodo, kad tai yra paties J. K. Vilčinskio žodžiai, tačiau kokiam krašte tatau jo buvo parašyta, nepavyko nustatyti.
- [83]. E. Rastawiecki. Op. cit. (Žiūr. išnašą [51]).
- [84]. Al. Groza (1807–1875) lenkų poetas ir rašytojas (L[ietuvos] Encikl., T. 9.).
- [85]. Mozaika Kontraktowa. Wilno, 1857 m., (65–70 pusl.)
- [86]. С. Балтромайтис. Сборник библиографических материалов для истории etc. Литвы, изд. II, 1904 г.
- [87]. A. Kirkor. Przewodnik po Wilnie. Wydanie III, 1889 r., psl. 59.
- [88]. L. Uziebla., op. cit.
- [89]. Apypilnį *Vilniaus Archeologinio Muziejaus* rinkinį, t. y. 37 lapų, turi Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus istorijos skyriaus vedėjas Pov[ilas] Karazija.
- [90]. Medalis darytas rusų skulptoriaus Teodoro Tolstojaus ir atmuštas pažymėti 1828 metais įvykusioms 250 metų nuo universiteto įsteigimo ir 25 metų nuo jo atgaivinimo sukaštėms. 1) Kirkor. Przewodnik po Wilnie, pusl. 50; 2) Putevoditel po Vilnie. Vinogradov, izd. II, 274 pusl.
- [91]. Martynas Počobutas (1728–1808). Astronomas. Nuo 1764 m. dėstė matematiką ir astronomiją Vilniaus Akademijoje. Kunigaikštienės Puzinienės fundacijos dėka įsteigė Vilniuje astro-

- nomijos observatoriją; observacijas⁸² pradėjo 1772 m. (Encyklopedija Powszechna Gutenbergo, t. 12).
- [92]. Mykolas Kleopas Oginskis – žinomas Lietuvos veikėjas, 1812 m. kare – caro Aleksandro I šalininkas. Apie jį plačiau Br. Dundulis. „Napoleon et la Lithuanie en 1812“. 52–62 pusl. Parašė 4 tomų atsiminimus: „Memoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu’a la fin de 1815“. Paris, 1826–1827.
- [93]. P. Galaunė. „Lietuvos kultūros turtų likimas“ („Mūsų Žinyras“, 1922 m., III t. ir 1923 m., IV t.).
- [94]. Kad Lenkijoje nebuvo surinkta visų Vilčinskio leidinių, žiūr. „Kurjer Wilenski“, 1937 m. sausio 28 d., nr. 27, pusl. 3: „Wilno odzyska 500 kamieni litograficznych do „Album Wilenskiego“ J. K. Wilczynskiego“.
- [95]. P. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla, psl. 114. Apie A. Šutiną iš vilniečių B. Stadzevičiaus ir Vlad. Sakevičiaus teko patirti šių žinių: kilimo jis buvo iš Ukmergės apskr., tarnavo Kate droje zakristijonu. Mirė Vilniuje apie 1923 m.
- [96]. Nepilnus *Vilniaus Albumo* rinkinius šiuo metu turi L[ietuvos] Mokslo Akademijos Biblioteka, Vilniaus Meno Institutas, Dailės Muziejus Vilniuje ir Čiurlionies⁸³ galerija Kaune.
- [97]. M. Biržiška. Lietuvių literatūra Vilniaus Universiteto metu. 1921 m., Vilnius-Kaunas, 54 pusl. Bielinski. Uniwersytet Wy-lenski, I, 114.
- [98]. Visi trys laišakai maloniai suteikti prof. V. Biržiškos.
- [99]. Ignas Holovinskis (1800–1855). Dvasinės katalikų akademijos Peterburge rektorius (1842); Vilniaus vyskupas, nuo 1851 m. arkivyskupas ir Mogiliovo metropolitas. (Encyklopedija Kościelna, t. VII).
- [100]. Jonas Krizostomas Gintyla (1788–1857). Žemaičių vyskupi-jos valdytojas (Lietuvos Enciklopedija, IX t.).
- [101]. Prace i Materijaly Sprawozdawcze sekciji Historiji Sztu-ki Towarzystwa Przyjaciol Nauk w Wilnie. Tom III, Wilno, 1938/1939, str. 279–290.

82 A) Iš lot. k., mokslinius stebėjimus.

83 B) Čiurlionio.

- [102]. Kad akmenų pargabenta 512, kai tuo tarpu viso *Vilniaus Albume* litografijų buvo žymiai mažiau, yra visai suprantama, nes vienam spalvotam paveikslui naudojama keletas, kartais net keliolika, (kiek įvairių spalvų) akmenų.
- [103]. „Kurjer Wilenski“. 1937 m. sausio 28 d., Nr. 27.
- [104]. Ibid.
- [105]. Taip buvo 1942 metais.
- [106]. Kad tai buvo pirmieji Lietuvoje vitražai, žiūr. „Tygodnik Ilustrowany“, 1863 m. sausio 31 d., Nr. 175, str.: „Obrazy na szkle przeznaczone do kościoła Sw. Jana w Wilnie“. Straipsnyje pasakyta: „Ligi šiol neturėjome nei Vilniuje, nei bendrai visoje Lietuvoje nė vieno spalvoto lango, kas mums, pavyzdžiui, galėtų priminti Marijos bažnyčios Krokuvoje šventovę“.
- [107]. Dr. Wl. Zahorski. Przewodnik po Wilnie. Metai nepažymėti (apie 1909–1910 m.), pusl. 187.
- [108]. W. Korotyński. Obrazy na szkle przeznaczone do kościoła Sw. Jana w Wilnie. Tygodnik Illustrowany, 1863 m., 31. I., Nr. 175.
- [109]. Žiūr. jo „Przewodnik po Wilnie“.
- [110]. Prof. J. Kłos. Wilno. Przewodnik Krajoznawczy. Wydanie II, 1929 m., pusl. 153.
- [111]. Vitražų stovis aprašytas pagal tai, ką autorius matė vietoje 1942 m. lapkričio mėn. 29 dieną. Laimai vitražai liko nesugadinti ir 1944 metų karo veiksmų.
- [112]. Kurjer Wilenski. Gazeta urzędowa. 1860 m., 22/III., Nr. 24.
- [113]. H. Wilder. Katalog. Heraldyka i Wojskowosć. Warszawa, 1910.
- [114]. A. Bartels (1819–1885) lenkų muzikas, paišytojas ir poetas. (L. Enciklopedija, II tomas).
- [115]. Žiūr. E. Tyszkiewicz. Birże. 1869 m., Peterburge, pusl. 168.
- [116]. Pačioje maldaknygėje nepažymėta, kieno ji išleista. Kad tai J. K. Vilčinskio leidinys, matyti iš „Kurjer Wilenski“, 1860 m. III. 11 d. Nr. b21 ir iš kitų šaltinių.
- [117]. „Kurjer Wilenski“ 1860 m., III. 22 d., Nr. 24. Apie tą patį žiūr. J. Bielinski, op. c. ir kt.

- [118]. Jo kapas randasi tuoj prie įėjimo į Rasų kapines. Žiūr. J. Klos. Wilno. Przewodnik Krajoznawczy. III laida, 1937 m., p. 232.⁸⁴
- [119]. Plačiau žiūr. V. Maciūnas. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje.
- [120]. P. Galaunė. Vilniaus Meno Mokykla, pusl. 77.
- [121]. V. Maciūnas. Op. cit.
- [122]. Autorius jaučia malonią pareigą pareikšti padėką Ant. Valaičiui ir Elenai Drege už pagalbą, renkant 1939 m. buv. Vrublevskių bibliotekoje Vilniuje medžiagą apie Vilčinskį, P. Karazijai už vertingus nurodymus ir prof. V. Biržiškai už susirašinėjimo Vilčinskio su Valančiumi suteikimą.

1939–1946 m.

84 Išnaša užrašyta autoriaus ranka ant atskiro papildomo lapelio.

LIETUVIŲ LAIKRAŠTIS (1904.XI.18–1906.I.6)*

Karolis Vairas-Račkauskas

„Dirvą naują Dievas duoda
Tenelieka ji dirvonu!
Eime purint žemę juoda,
Arti, sėti juk malonu...“

A. Jakštas (*Lietuvių Laikraštis* 1 Nr.)

1904 metų balandžio 24 d. (gegužės 8 d.) gražinus teisę spausdinti lietuviškas knygas ir laikraščius lotyniškėmis raidėmis, lapkričio 18 d. (gruodžio 1 d.) Petrapilyje¹ verslininkas Antanas Smilga pradėjo leisti pirmąjį savaitraštį *Lietuvių laikraštis*. Už atsakomąjį redaktorių pradžioje, iki 3 num[er]io imtinai, pasirašinėjo K. Narutavičius², o po to ligi galo – pats leidėjas Antanas Smilga. Faktinuoju redaktoriumi nuo 1905 m. sausio mėnesio buvo K. V. Račkauskas (Karolis Vairas).

Minint to savaitraščio pasirodymo 40-ties metų sukaktį, tikslu būtų prisiminti ir kai kuriuos momentus, susijusius su tuo, tarp kitko ir mano gyvenimo laikotarpiu, kada³ visoje Rusijoje buvo dideli sukrėtimai: Rusijos–Japonijos karas, 1905 metų revoliucija, spalio 17 dienos manifestas, Vilniaus Seimas, rinkimai į pirmąją Valstybės Dūmą ir t. t.

Kalbant apie laikraštį, tenka kalbėti ir apie jo leidėją, apie jo redaktorių ir bendradarbius. Tektų, rodos, pateikti skaitytojui ir paties laikraščio apžvalgą bei jo įvertinimą visuomeniniu požiūriu. Ne visi šie klausimai bus mano šio straipsnio apimti, nes šiuo atveju ryžausi tik pasidalinti su skaitytoju savo asmeniniais prisiminimais iš to trumpo mano gyvenimo laikotarpio. Kitais klausimais gal kitiems teks kalbėti, kai bus prieinama su *Lietuvių Laikraščio* atsiradimu ir gyvavimu susijusi⁴ medžiaga. Šiandien prie tos medžiagos negalima prieiti. Šiam savo straipsniui turėjau pasitenkinti asmeniniais prisiminimais ir

* Saugoma LNB RKRS, F47-101, l. 1–22.

1 A) Sankt Peterburge.

2 Buvo „Narutavyčė“, taisyta V. Biržiškos.

3 Žodis įrašytas V. Biržiškos.

4 Žodis įterptas, atrodo, straipsnio autoriaus.

kukliais duomenimis, kuriuos man maloniai suteikė leidėjo Antano Smilgos sūnus Algirdas Smilga.

PIRMOJO SAVAITRAŠČIO LEIDĖJAS ANTANAS SMILGA

Petrapilyje, *Lietuvių Laikraščio* laikais ir vėliau Lietuvoje daugumas buvo tos nuomonės, kad mūsų dainius Maironis-Mačiulis, buvęs tuo metu Petrapilio Dvasiškosios Akademijos inspektoriumi, prikalbino Petrapilio verslininką Antaną Smilgą išsirūpinti leidimą lietuviškajam savaitraščiui spausdinti. Šiai nuomonei yra visai rimto pagrindo. Maironio santykiai su Antano Smilgos šeima buvo labai prieteliški ir artimi. Turint galvoje to meto karą ir šiaip pirmosios revoliucijos bruzdėjamą visoje rusų imperijoje, Petrapilio kunigams laikraštį leisti būtų buvę nepatogu. Nebuvo, rodos, ir tinkamos organizacijos, kuri būtų galėjusi pradėti didelį ir dalinai rizikingą darbą, reikalavusį pinigų, apsukrumo ir žmonių. Piniginių lietuvių Petrapily tuo metu visai nedaug tebuvo, bene tik vienas A. Smilga, kuris prie Ekaterininsko Kanalo⁵ (Nr. 10) turėjo savo krautuvę, kur pardavinėjo rašalą, ciklostiklius, multigrafams vartojamą medžiagą, *etc.* Taigi, ties Smilgos asmenimi ir sustojo Maironis-Mačiulis: Smilga buvo pasitūręs, apsukrus, gyvas ir temperamentingas žmogus, galėjęs rizikuoti.

Žinoma, visai kitoks būtų galėjęs būti ir tas pirmasis mūsų savaitraštis, jei jo leidimas ir redagavimas būtų buvęs kvalifikuotų ar bent gerai pasiruošusių žmonių rankose, jei laikraštis būtų leidžiamas Lietuvoje, o ne tolimame lietuvių naujokyne, atitrūkusiam nuo gyvybinių Lietuvos reikalų, gyvenančiame svetimose rusiško didmiesčio sąlygose. Tačiau tuomet ir kalbos negalėjo būti apie kvalifikuotus laikraštininkus. Taigi, ir įsisteigus laikraščiui, nuo pat pirmo numerio matai, kad jį leido ir tvarkė mėgėjai, nepasiruošę darbui, net ir redakcijos tinkamai nesutvarkę. Antanas Smilga ėmėsi leidėjo atsakomybių, pats neturėdamas tokių finansinių išteklių, iš kurių žymias sumas būtų galėjęs skirti laikraščio reikalams, nenuskriausdamas kitų savo nelabai didelės įmonės reikalų. Pradžioje laikraštis ir savo spaustuvės neturėjo, buvo spausdinamas R. Golike ir A. Vilbergo spaustuvėje (Zvenigorodskaja, 11 nr.). Tik vėliau, nuo 12-ojo numerio, 1915.II.24 d., spausdinama jau savo spaustuvėje, kurią leidėjas, pridėjęs kiek savo pinigų, sugebėjo įrengti iš pirmųjų metų prenumeratos įplaukų.

5 A) Jekaterinos kanalas, nuo 1923 m. Gribojedovo kanalas.

Apie pirmojo mūsų savaitraščio leidėją Antaną Smilgą nedaug man tepavyko surinkti žinių. Nedaug teturiu duomenų ir apie jo įmonę Petrapilyje, dėl to ir reikia pasitenkinti labai kukliu biografiniu eskizu.

Antanas Smilga gimė 1864 metais Panevėžio apskrityje, Šimelių palivarke prie Mušės. Dabar toje vietoje niekas iš A. Smilgos giminių nebegyvena. Tėvai buvo neturtingi, ir Antanas turėjo pasitenkinti pradžios mokslu. Dvidešimt vienerių metų sulaukęs, buvo paimtas į rusų kariuomenę ir tarnavo Petrapilyje. Iš kariuomenės išėjęs, į tėviškę nebegrižo, Petrapilyje ėmė verstis prekyba. Prekiavo rašalu, kurį ir pats gamino, klijais, ciklostiliais (hektografais), hektografine mase ir vaškiniu multigrafijai vartojamu popierium.

Kaip prekybininkas ir pramoninkas Antanas Smilga buvo gabus ir apsukrus. Tai mums pavaizduoja kad ir jo išradimas, dėl kurio privilegijos jis savo konkurentams buvo iškėlęs bylą Petrapilio teisme. Arčiau susipažinęs su Ediso no išrastu ir ištobulintu ciklostilio, arba mimiografo, aparatu, po kelerių metų bandymų ir tyrinėjimų A. Smilga išrado tam tikrą procesą ciklostiliniam popieriui patobulinti. Iš jo gaminamame popieriuje mašinėle padarytos arba ranka įrašytos ar įbrėžtos matricos ciklostiliuje buvo galima atmušti iki 2.000 kopijų. Pats popierius matricoms gaminti nebuvo Smilgos išrastas: jis išrado tiktai tam tikrą vaško, cerezino, vazelino ir parafino proporciją popieriui įtepti. Jo išradimo dėka vaškinis popierius ciklostilinėms matricoms buvo patvaresnis ir geresnis už kitus tuo metu buvusius tos rūšies rinkoje preparatus.

Savo išradimą Smilga įpatentavo ir iš rusų Prekybos ir Manufaktūros departamento išsiriūpino privilegiją popieriui gaminti ir pardavinėti. Už privilegiją mokėjo tam tikrus mokesčius rusų valstybės išdui ir iki 1908 metų buvo sumokėjęs 2.125 rublius. Jo išradimo gamybos formulę departamentas paskelbė, skelbdamas privilegiją, kaip paprastai daroma tokiais atvejais. Atsirado pirklių, kurie pasinaudojo Smilgos išradimu, ėmė gaminti tokį pat popierių, nekompensuodami išradėjui, ir tuo būdu iš Smilgos rankų išmušė privilegiją. Iškėlęs teisme bylą prieš privilegijuoto išradimo eksploatatorius, Smilga bylą pralaimėjo. Savo knygoje „Izobretateli i ich vragi – chiščniki“ aprašydamas bylą, jis sako, kad per kelerius metus prekybininkai – žydai Zivas, Blokas, Kinksmanas, Leibovičius, Hiršhornas, Kohenas ir kiti įsigijo turtus, falsifikuodami patentuotą produktą, padarydami didelius nuostolius išradėjui. Smilga drąsiai pasako, jog tai reiškia, „kad mes artėjame prie to momento, kada didžioji Rusijos imperija bus tik milžiniškas falsifikatų fabrikas“ [1].

Iš bylos aprašymo matyti, kad Antanas Smilga, kaip pirklys ir pramoninkas, turėjo būti Petrapilyje žinomas. Jei jo išradimą nebūtų neteisėtai ir savanaudiš-

kai pasisavinę jo konkurentai, Smilga būtų buvęs vienas iš labiausiai pasiturinčių lietuvių verslininkų Rusijoje. Galimas dalykas, kad ir *Lietuvių Laikraštis* nebūtų taip greitai nuėjęs į kapus. Virto kitaip.

Toje pačioje knygoje matome ir kitą reklaminio pobūdžio bruožą: *Lietuvių Laikraštis* liovėsi ėjęs 1906 m. sausio mėn., o šios knygos, išėjusios 1908 metais, autoriumi pasirašo A. Smilga, kaip rusų išradėjas ir *Lietuvių Laikraščio* redaktorių-leidėjas.

Nepaisant to biznio nepasisekimo, A. Smilga vis dėlto buvo pasiturįs žmogus, galėjęs gražiai užauginti ir išmokslinti savo vaikus⁶.

Petrapilyje Antanas Smilga gyveno iki 1918 metų. Jo įmonė ir *Lietuvių Laikraščio* redakcija buvo prie Ekaterininsko Kanalo (10 Nr.), gyveno jis prie Bolšaja Italjanskaja gatvės⁷, o vėliau – prie savo įmonės, Ekaterininskij Kanal ir Nevskij Prospekt (27 Nr.). 1896 metais Petrapilyje vedė Jadvygą Dausinaitę iš Raseinių, turėjo su ja sūnų Algirdą (gimusį 1897 m. ir dabar gyvenantį Kaune) ir tris dukteris: Birutę (gim. 1900 m.), dabar prof. Vabalo-Gudaičio žmona ir Lietuvos Universiteto Bibliotekos bendradarbė; Dangirutę (gimusią 1904 metais), nuskendusią Dysnoje, kai buvo 5 metų amžiaus, ir Aldoną (gimusią 1907 m.), pianistę, ištekęsiją už pianisto ir dirigento Balio Dvariono.

1918 metais, po bolševikų revoliucijos, Antanas Smilga grįžo iš Rusijos į Lietuvą, kur buvo Žemės ūkio Ministerijos pafrontės įgaliotiniu ir gyveno tai Zarasuose⁸, tai Salake, tai Anykščiuose. 1920 metais drauge su mūsų tautos delegacija, kuriai vadovavo Tomas Norus-Naruševičius, vyko į Maskvą, tikėdamasis iš bolševikų kariuomenės išvaduoti sūnų Algirdą ir parsivežti jį į Lietuvą, tačiau tai padaryti nepavyko. 1920 metų liepos mėnesį A. Smilga buvo bolševikų suimtas Maskvoje, bet tų pačių metų gruodžio mėn. pradžioje buvo iškeistas už Lietuvoje sulaikytus bolševikus. Iš kalėjimo išleistas, grįžo į Lietuvą be šiltesnių drabužių, dėl tos priežasties kelionėje peršalo ir į Lietuvą grįžo ligonis. Neilgai su saviškiais tebuvęs, 1920 metais gruodžio 30 dieną mirė ir buvo palaidotas Raseiniuose. Sūnus Algirdas, vėliau grįžęs į Lietuvą, tėvo jau neberado. Našlė, Jadvyga Smilgienė, paskutiniuosius savo gyvenimo

6 A) Toliau yra straipsnio autoriaus išbrauktas tekstas, bet dėl įdomių detalių, jį nusprendėme publikuoti: „Vasaros metu jo (Smilgos – R. S.) šeima vasarodavo Suomijoje, Tiurseve, o vėliau jis įsigijo ir nuosavą vilą Latvijoje. Vienu laikotarpiu, dar prieš pasirodant *Lietuvių Laikraščiniui*, Smilga darė žygius žemei įsigyti Lietuvoje, tačiau Vilniaus general-gubernatoriaus kunigaikštis Sviatopolkas-Mirskis nedavė leidimo, nes Smilga buvo lietuvis ir katalikas, o tokiems Lietuvoje sunku buvo įsigyti stambesnę žemės plotą.“

7 Žodis įterptas autoriaus.

8 Buvo „Ežerėnuose“, taisyta V. Biržiškos.

metus praleido pas dukterį Birutę Vabalienę-Gudaitienę ir čia mirė 1938 m. lapkričio 24 d. Palaidota Raseiniuose, greta savo vyro.

Petrapilyje gyvendamas, Antanas Smilga, pats būdamas labai judraus ir gyvo būdo, dalyvaudavo vietos lietuvių gyvenime, dalyvavo ir, kiek jo gabumai ir laikas leido, veikė petrapiliečių lietuvių organizacijose. Mūsų poetas Maironis-Mačiulis, gyvendamas Petrapilyje, būdavo dažnas svečias Smilgų namuose Petrapilyje ir vasarnamyje Suomijoje, o paskui ir Latvijoje.

1906 metais, sustabdžius *Lietuvių Laikraštį*, Antanas Smilga dalyvauja Petrapilio lietuvių komitete, kuris kovojo už lietuvių kalbos teises Mohilevo⁹ arkivyskupijos bažnyčiose. Vėliau Smilgos vardu 1914 metais rusų valdžios buvo atsiųstas ir to komiteto statutas. Tais pačiais 1914 metais Smilga daro žygius susipažinti su dokumentais, liečiančiais lietuvių spaudos draudimo laikotarpį ir su lietuvių spaudos grąžinimo byla, tačiau rusų valdžia neleido jam prie tų dokumentų prieiti.

Antanas Smilga, pradėjęs leisti *Lietuvių Laikraštį*, greta patriotinių tikslų, be abejojimo, tikėjosi ir pelno: verslininkas, kibdamas į rizikingą pasiūlymą¹⁰ ir įdėdamas¹¹ stambesnes savo pinigų sumas, tiktai labai išimtiniais atvejais tešivadovauja altruizmu.

Lietuvių studentijoje tuo metu buvo įtarimų, kad Antanas Smilga nebuvęs visais atžvilgiais patikimas lietuviybės ir politiniais klausimais, tačiau tokiam įtarimui paremti nebuvo ir nėra jokių įrodymų ir veikiausiai jis buvo be jokio pagrindo. Atvirkščiai, Antanas Smilga turėjo dažnų nemalonumų su cenzoriais ir su kitomis valdžios įstaigomis, kai jo spaustuvėje buvo spausdinami 1905 ir 1906 m. prieš valdžią nukreipti juokų laikraščiai rusų kalba, kaip *Gudok* ir kt., o už išėjusį iš jo spaustuvės Viborgo Atsišaukimą, kai buvo paleista I-oji Valstybės Dūma, Antanas Smilga, kaip informuoja jo sūnus Algirdas, buvo rusų valdžios suimtas ir kurį laiką kalinamas.

Kaip ten tikrenybėje bebūtų, vis dėlto, Antanui Smilgai tenka pirmojo lietuvių savaitraščio leidėjo garbė.

II. FAKTINASIS REDAKTORIUS

Apie pirmąjį redaktorių K. Narutavičių bent šiuo tarpu žinių neturiu, todėl ir turėsiu kalbėti tiktai apie save, apie antrąjį faktinį redaktorių.

9 A) Mogiliavo.

10 Buvo „propoziciją“, taisyta V. Biržiškos.

11 Buvo „investuodamas“, taisyta V. Biržiškos.

1904 metų gale *Vilniaus Žinių* leidėjui inž. Petrui Vileišiui ir *Lietuvių Laikraščio* leidėjui Antanui Smilgai pasisiūliau tarnybai redakcijoje. Norėjau pasirinkti. Į savo laiškus gavau teigiamus atsakymus: ir P. Vileišis, ir A. Smilga sutiko priimti mano pasiūlymą. Man tik beliko pasirinkti. Jaunas, vos 22 metų amžiaus vyrukas, tariausi galėsiąs tikti redakcijos bendradarbio pareigoms, nors mano rašyba labai dar šlubavo ir šiaip nieko neišmaniau apie redakcijos darbą, ir iš viso ne kiek tesiorientavau įvairiais visuomenės klausimais. Jaunam žmogui paprastai atrodo, kad jis gali tikti bet kuriai vietai, ir retai kuris jaunuolis tepagalvoja, kad kiekvienam atsakingam darbui reikia tam tikrų kvalifikacijų bei pasiruošimo arba, jei to nėra, nepaprastų gabumų. Prisipažįstu, kad šiandien matau, jog tų dalykų man stigo, tik nestigo drąsos, pradėjus irties gyvenime.

Iš inž. Petro Vileišio gavau kvietimą atvykti į Vilnių ir dirbti redakcijoje vertėjo (iš rusų ir lenkų kalbų) darbą už 40 rublių mėnesiui. Tuo pat metu gavau ir iš A. Smilgos laišką, kuriame jis siūlė man faktinojo redaktoriaus vietą su atlyginimu 60 rublių mėnesiui plius honoraras už dedamus laikraštyje mano straipsnius. Jei būčiau buvęs kuklesnis ir ne tiek drąsus, būčiau pasirinkęs *Vilniaus Žinias*. Be abejo, ir visas mano gyvenimas būtų nuėjęs kitomis vėžėmis. Mane, tačiau viliojo perspektyvos patekti į Rusijos sostinę, matyti jos gyvenimą, išeiti, kaip sakoma, į platųjį pasaulį. Sostinėje, man sakė žmonės, begalės galimumų ateičiai. Visų tų sumetimų akivaizdoje ryžausi priimti A. Smilgos pasiūlymą ir 1905 metais sausio pradžioje pradėjau dirbti *Lietuvių Laikraščio* redakcijoje Petrapilyje.

Iš pačių pirmųjų savo darbo redakcijoje dienų pajutau, kad nebuvau pakankamai subrendęs ir pasiruošęs atsakingoms pareigoms, reikalavusioms ir gausesnių žinių, ir geresnio išmokslinimo, tačiau pristigo man drąsos pabėgti iš redakcijos. Be to, mačiau kad ir mano, kaip redaktoriaus, atsakingumo ribos buvo nepaprastai siauros: leidėjas A. Smilga, laikraštyje pasirašydavęs už redaktorių, kiekvienu klausimu stengdavosi pats spręsti ir neleisdavo pasireikšti bet kuriai faktinojo redaktoriaus iniciatyvai. Bet ir tokiomis sąlygomis dirbti buvo sunku, juo labiau kad tariausi daugiau žinąs ir įvairiais klausimais geriau nusimanąs už leidėją. Buvo net ir toks momentas, kad, leidėjui A. Smilgai reikalaujant, ryšium su vieno lenkų laikraščio redakcijos nario vizitu turėjau viešai laikraštyje pasisakyti ėjęs ne redaktoriaus, bet šiaip redakcijos bendradarbio pareigas. Kai kuriais principiniais klausimais, nors ir retai, bet vis dėlto, tekdavo atsiklausti nuomonės Maironio-Mačiulio, kitais kartais Jakšto-Dambrausko, kurie tuomet profesoriavo Petrapiilio Dvasinėje Akademijoje. Šiaip

nei vienas jų, nei antras redakcijoje beveik ir nesirodydavo. Reikalui esant, tekdavo man arba leidėjui Smilgai kreiptis į juos Akademijos rūmuose.

Maironis ir Jakštas visada rodydavo man nemažai palankumo. Tai buvo veikiausiai dėl to, kad neseniai buvau išėjęs iš seminarijos ir į mane jiedu labai tolerantiškai žiūrėjo kaip į jauną, vos tiktai pradedantį ir neprityrusį plunksnos darbininką, turintį gerų norų, tačiau ne visai tepriaugusį aukštai redaktoriaus kėdei. Čia norėčiau pasinaudoti proga ir šį tą prisiminti iš to mano gyvenimo laikotarpio, kiek tai liečia mano pažintį ir santykius su tais didžiausiais mūsų rašytojais ir veikėjais.

Maironį-Mačiulį pirmą kartą sutikau Antano Smilgos šeimoje. Kaip vienas artimųjų laikraščio bendradarbių bei patarėjų ir kaip Smilgos bičiulis, Maironis tekdavo savo straipsnių ir eilėraščių. Be to, Smilgos spaustuvėje buvo spausdinamas trečiasis¹² *Pavasario balsų* ir *Kur išganymas* leidimas (1905 m.) ir *Lietuvos istorija* (1906 m.). Tų leidinių korektūrų ir kitokiais reikalais dažnai tekdavo lankytis Maironio bute Akademijoje.

Kartą Maironis savo bute suruošė *Lietuvių Laikraščio* redakcijai pobūvėlį, kuriame, be mudviejų su Smilga, dalyvavo prof. Al. Dambrauskas-Jakštas, prof. Kazimieras Jaunius, kurį tada mačiau pirmą kartą, ir kiti. Įdomus ir atmintinas buvo momentas, kai Maironio ir Jakšto prašomas K. Jaunius visus pobūvio dalyvius sužavėjo savo gražia kalba, sekdamas mums vieną indų pasaką, kurią versdamas pats kadaise mokėsi sanskrito kalbos. Visi, tylėdami ir į Jaunių nukreipę akis, klausė jo žavių žodžių. Tai buvo viena iš tų rytiesiškių sakmių, kuriose atpasakojamos dvi pasakos vienoje. Šios Jauniaus sekotos mums pasakos, kiek prisimenu, turinys buvo toks: Medžio dravėje¹³ varna buvo susisukusi lizdą, į kurį įsirangė žaltys ir nė neketino iš lizdo pasišalinti. Ant medžio šakos sutūpė vyras ir žmona varnai, susirūpinę dėl savo lizdo netekimo ir dėl to, kad neturi vietos šeimai susikurti, tarėsi kas reikia daryti. Po ilgo pasitarimo ir padėties aiškinimo varnas padarė tokią išvadą: savo jėgomis jiedu neišprašysią žalčio iš dravės. Reikalinga čia žmogaus pagalba. Tokią pagalbą, varno žodžiais, galys duoti karalaitis, kuris kas rytas ateina maudytis upėje. Varnos vyras ir patarė žmonai: kai karalaitis nusirengęs nusimaus nuo piršto savo brangų žiedą ir padės jį ant drabužių, varna turi žiedą¹⁴ pagrobti, bet tai turi būti padaryta taip, kad karalaičio tarnai matytų ją vagiant brangųjį žiedą. Su žiedu snape ji turi skristi nuo šakos ant šakos, vis sustodama, kad tarnai ga-

12 Šioje vietoje įterpta tokia V. Biržiškos pastaba: tikrai – antrasis.

13 A) drevėje.

14 Žodis įterptas autoriaus ranka.

lėtų ją matyti. Priartėjusi prie medžio, kurio dravėje yra lizdas su įsirangiusiu jame žalčiu, varna turi įmesti žiedą į dravę ir skubiai pasišalinti. Karalaičio tarnai, atsekę varną iki lizdo ir pamatę, kur ji dėjo žiedą, įkops į medį, dravėje ras žaltį ir užmuš jį. Taip viskas ir buvo padaryta. Tuo būdu iš varnų lizdo buvo pašalintas neprašytas svečias, ir jiedu galėjo ramiai gyventi ir sukurti šeimą...

Tiesa, ši nedidukė ekskursija į indų pasakų sritį nesiderina su mano pasirinkta straipsniui tema, tačiau pasiteisinu tuo, kad ji buvo pasakyta didžiojo kalbininko tokiame draugiškame pobūvyje, kur dalyvavo mūsų didieji to meto poetai Maironis ir Jakštas. Galimas dalykas, kad Jauniaus pasakos sudomintas ir aš, kiek vėliau, pasirūpinau surinkti, išversti ir išleisti rytiečių išminties nuotrupas *Aisopo*¹⁵ *Pasakas*.

Kitas atmintinas man pasimatymas su Maironiu buvo Suomijoje, Antano Smilgos viloje Tiurseve, kur vasaros metu gyveno Smilgienė su vaikais ir ten pat vasarojo ir Maironis. Važiavau į Tiursevą, rodos, su *Pavasario balsų* korektūra. Salonėlyje radau Maironį, ant grindų žaidžiantį su Smilgų vaikais. Tą dieną Maironis korektūros neskaitė, manęs neatleido ir pakvietė lošti vintą:

– Atidėkime ryt dienai... o šiandien palošime vintą...

Maironis mėgo vintą, apie tai ir Jakštas rašė savo eilėraščiuose. Bandžiau atsikalbinėti, aiškindamasis, kad vinto nemoku, lošiu tik preferansą.

– Preferansą? – nusišypsojo Maironis. – Ne madoje. Purmonų¹⁶ lošimas... Vintas, suprantu. Sakai, nemoki, – paloši ir pramoksi...

Lošiau ir mokiausi. Kas buvo to lošimo kiti partneriai, neskaitant manęs ir Maironio, šiandien nebepprisimenu. Ir išmokau – tiktai ne vinto, o to, kad vinto kažin kodėl nemėgstu ir niekad jos nebelošiau. Tiurseve besimokydamas vinto, savo mokytojui Maironiui pralošiau ir sumokėjau 23 rublius – tai buvo beveik pusė mano mėnesinės algos.

– Dar kelios pamokos, ir būsi išmokęs vintą, – šypsodamasis Maironis mane tėviškai paguodė.

Tos pamokos nesigailėjau: ir šiandien malonu prisiminti, kad vis dėlto vintą lošiau ir tai ne su bet kuo, o su mūsų didžiuoju Maironiu.

Rečiau tekdavo susitikti su prof. Aleksandru Dambrausku-Jakštu, nors jis man atrodė prieinamesnis už Maironį. Su Jakštu ir pats būdavau atviresnis ir drąsiau kreipdavausi į jį patarimų, o vieną kartą net ir medžiaginės paramos,

15 A) Ezopo.

16 B) Tarm. *furmonų* – vežikų.

kai *Lietuvių Laikraštis* užsidarė ir aš likau be darbo šaltoje rusų šiaurės sosti-nėje. Negaliu nesuminėti čia vieno incidento, kuris įdomiai apibūdina¹⁷ Dam-brauską-Jakštą. Buvo taip.

Lankydamasis Petrapilio Dvasinėje Akademijoje, kartais susitikdavau su savo buvusiais kolegomis, Akademijos studentais Ig[nu] Labanausku, Grabiu, Čėsniu ir kitais. Kartą draugiškame pasikalbėjime vienas jų, rodos Grabys, juokais ar gal rimtai, klausia: – Na, Karoli, o kaip ketini susitvarkyti su savo skolomis? Beklerikaudamas prisidarei skolų, kaip ir kiekvienas... Ar galėsi kada grąžinti?

Aš taip pat lyg juokais atsakiau: – Pasauliečiams stengsiuos grąžinti... o su skolomis kunigams kitas dalykas. Jie šeimų neturi, kam gi jiems pinigai? Nelabai tenkuntės, jei ir negrąžinčiau...

Šį pasikalbėjimą man teko po kelerių metų prisiminti labai keistomis aplin-kybėmis.

Lietuvių Laikraščiu užsidarius, likęs be tarnybos, kreipiausi į prof. Dam-brauską-Jakštą, kuris mielai paskolino man 25 rublius, lakoniškai pratardamas:

– Grąžinsi kai galėsi... Pff... – jis buvo pratęs kartais atsipūsti bekalbėda-mas. Net ir klausykoje, seminarijos laikais, tekdavo patirti jo pūstelėjimus į ausį, kai penitentui¹⁸ sakydavo admonicijas¹⁹.

Iš Petrapilio išvažiavau, neatsiteisęs su Jakštu. Paskui, gyvenimo sukuriu nublokštas į Ameriką visai buvau pamiršęs šią skolą: smarkesni ir ryškesni pergyvenimai ir išpūdžiai pridengė smulkesnius. Praėjo keletas metų. Gy-venau New Yorke²⁰, redagavau *Tėvynę*. Ir vieną dieną gavau pašto banderolėje vieną numerį juokų laikraščelio *Garnys*, kurį Kaune redagavo jau iš Petrapi-lio į Lietuvą atsikėlęs prof. Dambrauskas-Jakštas. *Garnio* dar nebuvau matęs, susidomėjęs sklaidžiau jį nuo pradžios ligi galo. Nustembu, žiūriu: raudonu pieštuku apvestas dviejų-trijų eilučių „juokelis“ tokio turinio: Račkauskas esą gyrėsi savo kolegoms, kad kunigams skolų negrąžinsias, nes kunigai, neturė-dami šeimų, pinigų nereikalauja... Tada ir prisiminiau savo nerimtą pasikal-bėjimą su buvusiais savo kolegomis Akademijoje, su dėkingumu prisiminiau ir Dambrausko-Jakšto suteiktą man kadaise paskolą. *Garnio* savotišku juoku

17 Buvo „charakterizuojama“, taisyta V. Biržiškos.

18 A) Atgailaujantis, asmuo, einantis išpažinties.

19 B) Priminimas, paraginimas, pamokymas, pagraudinimas, išpėjimas prieš išpažintį ar prie-saiką.

20 C) Niujorke.

Jakštas norėjo skaudžiai sukirsti per bikšes²¹ nedėkingam skolininkui ir savo tikslą pasiekti. Žinoma, tuojau išsiunčiau jam skolą su padėkos laišku²².

Prof. Dambrauskas-Jakštas kartais ir savo kolegai Maironiui-Mačiuliui prikišdavo vintą. Pavyzdžiui, savo eilėraštyje *Principų tvirtumas (Liet[uvii] Laikr[aštis]*, 1905, 17 Nr., 233 psl.) jis sako:

„Kortų išjuokimui
Dainius eiles rašo, –
Bet svečių sulaukęs
Tuoį prie vinto prašo...“

Bendradarbių skaičiuje buvo jaunuolių, studentų, vyresnio amžiaus veikėjų. Iš pastarųjų redakcijon užeidavo Mečislovas Davainis-Silvestraitis, pagyvenęs Lietuvos bajoras, vedęs Malinauskaitę, Aglės-Liūdos²³ Šliūpienės seserį. Jis buvo ištikimas ir darbštus lietuvis, traukęs lietuviybėn ir kitus bajorus. Redakcijai teikdavo eiliuotų ir proza vertimų, rašydavo korespondencijas, peržvalgas, įvairenybes. Kartą gerokai pyktelėjo, kai aš drįsau padaryti pastabą dėl jo vertimo iš Adomo Mickevičiaus *Konrado Wallenrodo*²⁴, kur pirmosios eilutės buvo taip išverstos:

„Iš kur grįžta lietuviai?
Iš naktinio jie grįžt išėjimo...“
(Originale: „Zkąd wracają Litwini?
Z nocnej wracają wycieczki...“).

Artimesnius santykius teko palaikyti su žinomu Petrapilyje dantų gydytoju²⁵ Mažoniu, kurio bute Bolšojoje Sadovoje teko kurį laiką gyventi. Čia pas mane užeidavo kartais ir pažįstami studentai, kalnų instituto Ern[e]stas Galvanaskas, su kuriuo kartą net ant grindų sugulę peržiūrinėjome džiaugdamiesi²⁶ neseniai iš spaudos išėjusį naują Lietuvos žemėlapi; užeidavo ir Kleopas Jurgelionis (Kalėdų Kaukė), kurio jaunesnysis broliukas Alfonsas dirbo Antano Smilgos įmonėje. Arčiau teko draugauti su jaunu muziku Miku Petrausku, kuris tuomet mokėsi Petrapilio konservatorijoje. Susitikdavau ir su kalbininku Kazimieru Būga, kuris buvo nuolatinis Kaz[imiero] Jauniaus mokinys ir bendradarbis. Kiek arčiau buvau susipažinęs ir su ilgus metus studentavusiu Petrapilyje teisininku Gabrieliumi Liutkevičiumi. Iš dr. Mažonio išsikėliau gy-

21 A) Tarm. kelnes.

22 Šios pastraipos paraštėje V. Biržiška parašė: Ar?

23 B) Eglės Liudos.

24 C) Valenrodo.

25 Buvo „dantistu dr.“, taisyta V. Biržiškos.

26 Žodis įterptas autoriaus.

venti, savo šeimą sukūręs, į Bolš[aja] Italjanskąją, paskui – į Vasilijaus Salą, Pesočnaja ulica...

Lietuvių Laikraštis pradėjo eiti audringu rusų imperijos gyvenimo metu. Čia siautė rusų–japonų karas, čia per visą imperiją ėjo revoliucinio bruzdėjimo bangos, aidėjusios ir Lietuvoje; Vilniuje buvo įvykęs²⁷ Lietuvių Seimas; 1905 m. spalio 17 d. caras paskelbė manifestą, davusį Rusijai konstituciją²⁸; po to ėjo rinkimai į I-ją Valstybės Dūmą. Tie momentai, deja, *Lietuvių Laikraštje* buvo atžymėti labai išviršiniu būdu, niekas iš artimųjų bendradarbių ir iš redakcijos personalo nenujautė, jog tai buvo dideli naujos epochos pasauliniai sukrėtimai. Ryšium su rinkimais į I-ją Dūmą, *Lietuvių Laikraščio* redakcijoje buvo pasitarimas, kuriame dalyvavo tam reikalui atvykę į Petrapilį dr. Jonas Basanavičius ir Juozas Herbačiauskas, su kuriais tuomet man teko susipažinti. Pasitarimuose dalyvavo ir Dvasinės Akademijos profesoriai lietuviai.

Paskui jau, 1906 metais, *Lietuvių Laikraštį* uždarius, kurį laiką dar gyvenau Petrapilyje ir I-je Dūmoje ėjau Dūmos kuliarų korespondento pareigas *Vilniaus Žinioms* ir Vilniaus rusų dienraščiui *Severo-Zapadnoje Slovo*. Teko sekretoriauti ir Lietuvių Frakcijai Dūmoje. Caro vyriausybei paleidus Dūmą, padėjau išekspedijuoti į Lietuvą vieną Dūmos narį, kuris, nusiminęs dėl to, kad Dūmoje dirbdamas nebuvo niekuo pasižymėjęs, nedrįso grįžti namo, pas savo rinkėjus, ir Petrapilio viešbutyje simuliuo ligonį su geriausiu savo bičiuliu – degtinės buteliu. Po garsaus Viborgo atsišaukimo vienas iš Lietuvos atstovų Dūmoje, įbaugintas gandų apie galimus atstovų suiminėjimus, mano bute kelias dienas slapstėsi, ligi pagaliau ryžosi iškelti į Lietuvą.

1905 metams artinantis prie galo, *Lietuvių Laikraščio* finansinė būklė buvo silpna. Tų metų prenumeratos pajamų dalis buvo panaudota savai spaustuvei įsteigti. Užėjus Rusijoje streikų bangai, neaplenkė ji ir to laikraščio spaustuvės, ir tarp leidėjo Antano Smilgos bei jo spaustuvės darbininkų buvo nesusipratimų ir ginčų. Dėl tų priežasčių kartais nereguliariai būdavo mokamas ir atlyginimas redakcijos ir administracijos personalui, su leidėju ir man, ir kitiems bendradarbiams tekdavo ginčytis dėl honorarų ir dėl kitų smulkesnių klausimų. Iš viso redakcijoje ir administracijoje prie galo susidarė²⁹ nejauki ir įtempta atmosfera. Vienas po kito pradėjo trauktis administracijos ir redakcijos bendradarbiai. Pirmoji išėjo panelė Bronė Adamonytė, paskui pasitraukė

27 Žodis įterptas autoriaus ranka.

28 Parašėje yra tokia V. Biržiškos pastaba: Gerb. autorius, matyt, nežino, ką reiškia žodis „konstitucija“.

29 Žodis įterptas autoriaus.

Balys Lapėnis, vėliau išemigravęs į Jungtines Amerikos Valstybes³⁰; galiausiai paliko vietą ir Jonas Tumas. Redakcija nusilpo, administracija paio ir leidėjui A. Smilgai pristigo energijos ir noro savaitraštį išlaikyti.

Redakcijoje ir administracijoje 1905 metų gale, jaučiant, kad laikraštis turės užsidaryti, buvo nesuprantama, kuriuo pagrindu skaitytojai buvo dar kviečiami siųsti prenumeratą už 1906 metus, siūlant jiems net premiją – gražius viršelius 1905 metų komplektui. Be A. Smilgos žinios ir sutikimo nebūčiau galėjęs šiuo klausimu pasisakyti laikraštyje. Tik vėliau, paaiškėjus, kad po 1906.I.6 (19) dienos 4–53 numeris laikraščio jau nebeis, savo dėdės kun. Fortunato Račkausko pavedamas, kreipiausi į leidėją, reikalaudamas grąžinti dėdės atsiųstus 1906 metų prenumeratos pinigus; leidėjas įpyko ir sakė, kad skaitytojai turi sumokėti jam jo turėtus 1905 metais nuostolius.

Kad Antanas Smilga 1905 metų gale dar nebuvo galutinai nusistatęs uždaryti laikraštį, matau iš to, jog³¹ prie 4–53 numerio žadėjo duoti priedą, Sargo (inžinieriaus Boleslavo Jaloveckio) brošiūrą *Lietuva, mūsų tėvynė*. Tai buvo mano vertimas iš lenkų kalbos *Litwo, ojczyzna nasza*. Tas laikraščio numeris jau nebepasirodė, skaitytojai priedo negavo ir jiems nebuvo laikraštyje pranešta apie jo uždarymą.

Čia dar reikia prisiminti ir tai, kad aš pakartotinai kalbinau leidėją A. Smilgą sudaryti prie redakcijos tam tikrą patariamąjį organą, pakvietus į jį vyresnius Akademijos profesorius ir jaunimo-studentų atstovus. Mano pasiūlymai nucidavo niekais. Pagaliau, prie pat galo, paaiškėjus, kas buvo³² išrinkti į Valstybės Dūmą, leidėjas sumanė sudaryti redakcinę komisiją, visai priešingą mano pasiūlymams: vadovaujančiais asmenimis komisijoje jis pakvietė³³ dvarininkus Boleslavą Jaloveckį ir generolą Babianskį, abudu lenkų-lietuvių bendradarbiavimo šalininkus. Taip darydamas³⁴, leidėjas tikėjosi iš jų ar per juos gauti savo laikraščiui finansinės paramos. Tačiau, ir iš to sumanymo nieko neišėjo, nes laikraštis, ir iš dvarininkų nebesulaukęs paramos, užsidarė.

30 A) Valstijas.

31 Žodis įterptas autoriaus.

32 Žodis įterptas autoriaus.

33 Žodis įterptas autoriaus.

34 Du žodžiai įterpti autoriaus.

III. PIRMASIS PIRMOJO SAVAITRAŠČIO NUMERIS

Pirmas *Lietuvių Laikraščio* numeris pasirodė 1904 metais lapkričio 18 (gruodžio 1) dieną. Tų pačių metų spalio 17 dieną buvo *Lietuvių Laikraščio* redakcijos pašventinimas ir atidarymas. Apie tai pirmame laikraščio numeryje yra tokia žinia: „Susirinko gana daug svečių, apie 50 ypatų. Buvo Dvasiškosios Akademijos profesoriai kun. insp[ektorius] Maculevyčė³⁵, kun. Dambrauskas, kun. Bučys, Riemeckis, doc. Volteris, prof. univ[ersiteto] Šipillo, Labdariškios³⁶ Lietuvių Draugijos pirmsėdis³⁷ Matulaitis, p. Norutavyčė³⁸, dak[itaras] med[icinos] Ūsas ir kiti. Buvo kalbamos kalbos. Kun. insp. Maculevyčė kalbėjo apie laikraščio svarbumą ir jų rolę visuomenės³⁹ gyvenime. Kun. Dambrauskas priminė mūsų rašėjų⁴⁰ nuopelnus. Paskum kalbėjo laikraščio išleistojas⁴¹ p. Smilga, p. Baltromaitis⁴², p. Volteris ir kiti. Atsiuntė savo linkėjimus lenkiškas laikraštis *Kraj* ir garsus prisiekusis lenkas advokatas Olšamovskis atsiuntė per p. L. linkėjimus laikraščiui geros pakraipos“.

Vedamajame straipsnyje pateikiama laikraščio redakcijos programa, kuri buvo tokia: „Spaudai mums leidus, pradedame naują erą, stodami į kultūros darbą ant lygių su kitomis tautomis tiesų. Kitos tautos jau senei⁴³ turi savo laikraščius, išsiplėtojusią literatūrą, aukštą pramonę, mes gi nuo jų atlikome.

Dabar, kuomet ir mes liuosai be baimės galėsime skaityt savo laikraščius ir knygas, reikia mums privyt tą laiką, kurį mes pametėme. Mūsų laikraštis padės jums, skaitytojai, tame dalyke. Talpindami šiame laikraštyje žinias iš kitų tautų visuomenės gyvenimo, rūpinsimės supažindinti jus su svarbiausiais jų gyvenimo apsireiškimais.

Mūsų reikalai tvirtai sujungti su reikalais tos valstijos⁴⁴, kurios įstatymams mes priklausome, kurios įsteigas⁴⁵ tureme; jos gyvenimas turi didelę įtakmę⁴⁶

35 A) Maculevičius, t. y. suslavinta J. Mačiulio-Maironio pavardės dalis.

36 B) Labdarių.

37 C) Pirmininkas.

38 D) Narutavičius.

39 E) Visuomenės.

40 F) Rašytojų.

41 G) Leidėjas.

42 H) Baltramaitis.

43 I) Seniai.

44 J) Valstybės.

45 K) Įstaigas.

46 L) Įtaką.

ant mūsų gyvenimo. Todėl pasirūpinsime suteikt daugiau žinių iš politiškojo ir viešo mūsų Viešpatystės⁴⁷ gyvenimo.

Kaip atskiras žmogus turi savo ypatybes, geras puses ir ydas, taip ir kiekviena valstija, kiekviena tauta, ir be abejojimo kiekvienos tautos ar valstijos gyvenime rasime daug ko įdomaus ir naudingo. Iš tokio žiūrėjimo kalno tą dalyką svarstant, mums reikalinga žinot, kas dedas Europoj; kas įdomaus ir žinotino girdėtis tolimajame pasauly? Pasistengsime suteikti skaitytojams tokias žinias.

Jei mums įdomu žinot, kas dedas kituose tolimojo pasaulio kraštuose, šalyse, kurios kartais tik savo vardu mums tėra žinomos, juo labiau mums malonu ir reikalinga žinot, kas dedas mūsų krašte Lietuvoj. Mums reikia pažint savo gyvenimą su jo geromis ir blogomis pusėmis. Suradus jo ydas, rūpintis jas prašalinti. Paskirsime plačią vietą savo laikraštyje žinioms iš mūsų krašto, pranešimams, kas dedas mūsų miestuose, miesteliuose ir sodžiuose. Labai norėtume, kad tas mūsų laikraštis būtų mūsų krašto reikalų reiškėju, mūsų tautos gyvenimo atspindžiu; mūsų laikraštyje ras vietą kiekviena žinia, kuri apibūdina mūsų gyvenimą.

Bet mums negana suprast savo gyvenimo reikalus, – reikia juos užganėdinti⁴⁸; neužtenka mums surast savo gyvenimo ydas, bet reikia jas mokėt prašalinti. Nedaug mums tebus naudos, jei mes, pažinę kitų tautų gyvenimą ir radę ten ką naudingo, nemokėsime tai pas save įvykinti ir iš to žinojimo pasinaudoti. Juk iš tikro maža naudos būtų, jei mes, žinodami, kad gerai išdirbta žemė daugiau vaisių duoda, bet nemokėtume jos kaip reikiant išdirbti. Mums reikia mokslo. Šiame laikrašty pasistengsime kiek galėdami suteikt daugiau praktiškų žinių. Rūpinsimės supažindint skaitytojus, ką mokslo vyrai visūmenės labui yra padarę, ką jie kalba ir rašo.

Norėtume, kad šis mūsų laikraštis būtų prieinamas kuo didesniai žmonių skaičiui, kad jis tarnautų neatskiriam kokiam luomui, bet Lietuvos visūmenei. Todėl rūpinsimės, kad tiek laikraščio turinys, tiek jo kalba būtų tam tikslui atsakomi. Malonėtume, kad jis būtų pageidaujamu svečiu ne tik ūkininkų ir amatininkų gryčiose, bet kad ir mūsų turtingesniųjų vientaučių rūmų durys jam nebūtų uždarytos.

Suprantama, kad Redakcija nepasigalės tą visą padaryt, nes tai ne pavienių žmonių darbas, bet visūmenės. Tikėdamies, kad visūmenės reikalai kiekvienam rūpi, nes kiekvienas yra tos visūmenės sąnariu, užkviečiame visus ir kiekvieną, kas tik kuomi gali, prisidėt prie įkūnijimo to mūsų tikslo“.

47 A) Valstybės.

48 B) Patenkinti..

Toks buvo programinis pirmojo savaitraščio straipsnis.

Kitas, čia pat po vedamojo sekąs straipsnis, buvo J. Kibirkšties *Saulutė ir mums užtekėjo* – parašytas *ad hoc*⁴⁹. Čia reiškiamas džiaugsmas, kad balandžio 24 dieną saulė užtekėjo, šviesos spinduliai turi ir mus lankyti, laikas tad keltis „iš taip ilgo miego, reik drąsiai žiūrėti į pasaulį, šviestis, lavintis, pažinti teisybę, nes ir mums privalo tiesa vartoti tėvelių kalbą, ne vien tik šnekoje, bet ir ant rašto. Naudokimės iš to įrankio, broliai Lietuviai, skaitykime, mokykimės patį, mokinkime savo vaikus, o be abejojimo nebūs mūsų trobos aplūžę, nebūs stogas kiauras, nebūs ūkė užleista ir nebūsime patį ir mūsų vaikai tamsuoliais. Išnyks tamsybė ir sumažės nelaimės. Dieve padėk mums visiems...“

Trečioje vietoje turime Adomo Jakšto taip pat *ad hoc* parašytą eilėraštį *Mūsų dirva*. Antrame puslapyje įdėtas feljetonas *Nemiršamos kanklės*, be parašo. Literatūros skyriuje randame Mikės Katinėlio (kun. Kazimiero Pakalniškio) vaizdelį *Krikštynos, irgi*⁵⁰ *ad hoc* paruoštą, su reklama *Lietuvių Laikraščiui*. Toliau J. M. (Maironio) eilėraštis *Vakaras ant keturių kantonų ežero* ir to paties autoriaus straipsnis *Lietuvių raidžių klausimas*. Iš svetimų laikraščių trumpą apžvalgą pateikė P. B-is (P. Bugailiškis). *Karė – paskutiniai Tolimųjų Rytų krašte atsitikimai* parašyti A. G. Toliau – *Valdžios veiksmai – augščiausieji paliepimai I. Karės ministeriui, II. Valdomajam Senatui*. Šioje vietoje yra įdėtas ir valdžios pranešimas apie panaikinimą lietuvių spaudos uždraudimo⁵¹.

Kronikoje paduotos žinios apie Vilniaus naujojo general-gubernatoriaus Frezės paskyrimą vieton kunigaikščio Sviatopolk-Mirskio, kuriam pavestas vidaus reikalų ministerio postas. Antra žinėlė – apie lietuviškas knygas pradžios mokykloms, apie *Lietuvių Laikraščio* redakcijos atidarymą ir pašventinimą. Korespondencijos pirmajame numeryje buvo iš šių vietų: P. B-is [P. Bugailiškis] – iš Kupiškio, M. D-S. [Meč. Davainis-Silvestraitis] – iš Vilniaus. Paskutiniame puslapyje: P. B-is – Teisų (sūdų)⁵² kronika ir M. D-S. – visokios žinios.

Lietuvių Laikraštis buvo žurnalo formato, 24–32 cm, iliustruotas, gerame popieruje. Jo antraštėje buvo toks administracijos skelbimas:

49 A) Iš lot. k., šiam tikslui.

50 Žodis įterptas autoriaus.

51 Buvo „nulėmęs lietuviškai lotyniškųjų raidžių vartojimo klausimą“, taisyta V. Biržiškos ir jo ranka įrašyta ta sakinio dalis, kuri prasideda žodžiu „apie“. Toliau atspausdintas trumpas paties pranešimo tekstas V. Biržiškos nubrauktas, šio leidinio sudarytojų nuspręsta jo nepublikuoti dėl netaisyklingo vertimo iš rusų kalbos.

52 B) Teismų.

	metams	6 mėn.	3 mėn.
Parsisiųsdinant:			
Šiapus sienos	5 rub.	3 rub.	1 r. 75 k.
Be parsisiųsdinimo	4 rub.	2 r. 50 k.	1 r. 50 k.
Į užsienį (į užrubežį)	6 rub.	3.50 "	2.00 "

Atskiras Nr. po 15 kap. visur.

Metai skaitos nuo 1 gruodžio 1904 m.

Redakcija ir Administracija: Peterburge, Ekaterininskij Kan[al] Nr. 10.

Telefonas 3547.

Buvo nesusipratimų dėl antraštinio piešinio. Pradžioje, nuo 1-mo iki 46/47 Nr. buvo vienoks, o nuo 46/47 Nr. kitoks – su Vytauto atvaizdu, ant balto žirgo kairėje pusėje. Tą antrąjį tautiško pobūdžio piešinį A. Smilga buvo parūpinęs pirmam numeriui, tik cenzorius jį išbraukė, pareikalavęs kito piešinio, be tautinių lietuviškųjų sugestių. Tuo būdu ir atsirado ta pati vinjetė tik su pašalintu Vytautu iš jos fono. Nuo 46/47 Nr. laikraštis jau nebebuvo pristatomas cenzūrai ir dėl to buvo galima pakeisti ir antraštinę vinjetę, nebeatsižvelgiant⁵³ į cenzoriaus nuomonę. A. Smilgos leidinius tuo metu dažniausiai cenzūruodavo E. Volteris.

Prie *Lietuvių Laikraščio* A. Smilga dar leido ir *Lietuvių Laikraščio Lapelį*, skirtą tiems skaitytojams, kuriems 5 rub. prenumerata buvo per aukšta. *Lietuvių Laikraščio Lapelį* buvo galima prenumeruoti už 2 rub. metams atskirai nuo *Lietuvių Laikraščio*. To lapelio išėjo 17 numerių. Į jį būdavo dedama menkesnės vertės straipsneliai, jau išspausdinti *Lietuvių Laikraštyje*, korespondencijos, kronika, žinios, juokai.

Paskutinieji *Lietuvių Laikraščio* numeriai, jau atsipalaidavus nuo cenzūros, po 1905 m. spalio 17 dienos manifesto, atrodo drąsesni, kartais net su įžūliais juokeliais, pamėgdžiodami to meto rusiškus juokų laikraštukus, kurie plačiai naudojosi manifesto pažadėtąja spaudos laisve. Paskutiniuose *Lietuvių Laikraščio* numeriuose buvo įvairių akiplėšiškų juokelių, perspausdintų iš rusų juokų laikraščių *Pulemiot*, *Gudok* ir kt. Už tokius juokus prieš 1905.X.17 d. manifestą ir leidėjas ir redaktorius būtų buvę nubausti.

Lietuvių Laikraščio bendradarbių skaičiuje svarbiausia vieta, žinoma, tenka Maironiui. Tiesa, nedaug jis tedavė straipsnių, vos tikrai du: *Lietuviškųjų raidžių klausimas* (Nr. 1) ir *Mūsų kritikai ir kritikos* (18–22 Nr.). Už tai jo eilėraščiai puošė laikraštį beveik ligi pat paskutiniųjų numerių. Ištisus metus

53 Žodis įterptas autoriaus.

laikraštyje trumpomis dalimis buvo spausdinama jo poema *Par skausmus į garbę* (4–10, 12–16, 18–28, 34–40, 43–51 Nr.); be to, buvo ir keletas trumpesnių eilėraščių: *Vakaras ant keturių kantonų ežero* (1 Nr.), *Tautiška daina* (29 Nr.) ir *Poeta* (17 Nr.).

Antra vieta tenka, pagal svarumą ir vardą, Adomui Jakštui (Al. Dambrauskui). Jis savo raštais rėmė laikraštį nuo pirmo iki paskutinio numerio. A. Jakšto straipsniai buvo šie: *E. Volteris, Lietuviška Chrestomatija* (6/7 Nr.); *Šis tas apie eiliavimo taisykles* (17 Nr.); *Lietuvių klausimas lenkų literatūroje* (19–21 ir 40–41 Nr.); *Bibliografija: T. Rutkovskio Audra giedroje* (21 Nr.); *Kalbos dalykai: atviras laiškas į mano kritiką kun. J. Tumą* (48 Nr.); eilėraščiai: *Mūsų dirva* (1 Nr.), *Dainiui – iš Nikitino*⁵⁴ (5 Nr.); *Principų tvirtumas, vaizdelis iš Lietuvos gyvenimo* (17 Nr.), *Iš dainų skrynelės* (40 Nr.); *Kai du stos* (41 Nr.); *Lopšinė* (42 Nr.); *Vintininkų*⁵⁵ daina (51 Nr.).

Straipsnių gausumu pasižymėjo šie bendradarbiai: Aleksandras Baublys⁵⁶ (Snaudalis), Petras Bulvičius (Kabė), M. Davainis-Silvestraitis, L. Didžiulienė (Žmona), Liūdas Gira (L. Gerulis), Jonas Kriaučiūnas (Jovaras), Kazimieras Pakalniškis (Mikė Katinėlis), Vincas Pietaris, faktinasis redaktorius Karolis Vairas-Račkauskas, Antanas Šilgalis (Damazas Treigys), Juozas Šnapštys (Margalis ir Kabarkšteika), Jurgis Tilvytis (A. Žalvarnis).

Čia paduodu ir visų⁵⁷ *Lietuvių Laikraščio* bendradarbių sąrašą, nurodant ir prof. Vaclo Biržiškos išaiškintas slapyvardes⁵⁸: Armalis Jonas (K. J. A.)⁵⁹; Babianskis A.; Bacevičius Mateušas; Balvočius J. (Gerutis); Barakauskas Andrius; Basanavičius Jonas; Beržanskis Jonas (Dagis); Biliūnas Juozas; Blynas D.; Brenšteinas Mykolas; Brundza Mykolas (Mikas Bijunėlis)⁶⁰, Bublys Aleksandras (Snaudalis); Bučys Petras; Bulvičius Petras (Kabė)⁶¹; Butėnas J. (K. J. B.); Čerkesas J. (J. Besparnis, Margių Juozas, Juozas M., Juozas iš Margių)⁶²; Česnys Bl. (B. Č.); Dambrauskas Al. (A. Jakštas, A. J., Kun. A. J.); Daukontas K.; Davainis-Silvestraitis Mečislovas (M. D-S., M. D-Syl.); Dermeikis L.; Didžiulienė L. (Žmona); Didžiulis J. (Kun. J. D.); Didžiulytė Al-

54 A) Turėta omenyje vertimą.

55 B) Žaidžiančių vintą.

56 C) Turėjo būti Bublys.

57 Sakinio dalis įrašyta autoriaus.

58 Sakinio dalis, pradedant žodžiu „sąrašą“, įrašyta autoriaus.

59 Slapyvardis skliaustuose įrašytas V. Biržiškos.

60 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

61 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

62 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

dona (Kunigutė)⁶³; Dreimeris (Mūsų Gerasis)⁶⁴; Ercius Antanas; Gaigalas Per. (M. B.); Gira Liūdas (L. Gerulis); Glinskis Kaz.; Jakavičius L. (Lietuvanis); Jakubėnas P.; Janulaitis P. (Kun. P. Jon.)⁶⁵; Jameikis A. (Artojėlis, A. Jam.)⁶⁶; Januševičius Povylas (J. P. Gab-ys, P. G-ys); Jaroševičius Ant.; Jasiukaitis K. (K. J.)⁶⁷; Yčas Jonas (Jonas Mažiutis); Yčas Martynas (M. Mažiutis, Martynas Mažiutis); Indriulaitis Juozapas; Jurgelionis Kleopas (K. J.); Karbauskas J. (Maišimiškis)⁶⁸; Kaupas Antanas (A. K.); Kiseliūsis A. (A. K-lis); Kizelevičius K. (K. Svogūnas)⁶⁹; Koncevičius Jonas (J. K. Š.)⁷⁰; Krokininkas J. (Kun. J. Kr.)⁷¹; Krikščiūnas Juozas⁷² (Jovaras); Lapienė P. (Dudorius)⁷³; Lašas; Maciejauskis A. (A. Geležininkas, A. Adata, Glžr., A. A.); Maciejauskas J.; Mačiulis J. (Maironis, J. M-lis, J. M.); Marma K. (Kun. K. M.)⁷⁴; Mašiotas Pr. (Pr. Mš., P. Mašaitis); Matulionis Povylas (P. M.); Mieškauskas J.; Mikšys Dom.; Milevskis J. (Miglovara); Montvydas A. (A. Baisus); Pakalniškis Kaz. (Mikė Katinėlis, M. K-lis, M. Katinėlis); Palukaitis J. (Višakelis); Petrulis J. (Audra); Pietaris Vincas; Pleirys J. (J. Tinginys)⁷⁵; Pleirytė-Puidienė (Vaidilutė); Pranaitis J. B.; Prapuolenis Kazim. (Kun. Byla); Prelgauskas Mykolas Andrejus; Puida Kazim. (K. Žegota); Račkauskas Karolis (Emberonas, K. R., Kaer, K. Rčka, Rčk., K. Rčk., Ka, Kis, Rč., Er., K. Vairas, Karolis Vairas, K. R-is, K. Rč-kis, J. Aklaitis); Račkauskas Melchioras (Mykolas Rupeika); Raila S. (Senas Lizdeika); Repšys A. (Bernas)⁷⁶; Rupšys J. (Kadagys, Juozas Švėkšnyš, J. Šv.)⁷⁷; Sabaliauskas A. (Kun. A. R.)⁷⁸; Sakalauskas Ksaveras (Ks. S.); Sekevičius Jonas (Motiejus Bednelis, M. B-lis, MB)⁷⁹; Sklodovskis Jonas; Spudas J. (K. J. S., Gotas, J. Gotaučius, Got-taučius); Stakauskas J.

63 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

64 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

65 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

66 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

67 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

68 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

69 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

70 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

71 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

72 A) Turi būti Jonas.

73 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

74 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

75 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

76 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

77 Bendradarbių slapyvardžiai papildyti V. Biržiškos.

78 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

79 Bendradarbių duomenys įterpti V. Biržiškos.

(K. S.)⁸⁰; Staugaitis A. (Skausmas, Ant. St., A. S.); Staugaitis J. (Kun. Meškus); Stiklius K. (Laumukas, Laimikis, K. Stikl., K. Stiklelis)⁸¹; Stukas J. (Paklimbalio Juozas)⁸²; Šaulys Jurgis; Šilgalis Antanas (Damazas Treigys); Šleivys K. (K. Š-lys)⁸³; Šlemas P.; Šnapštyš Juozas (Margalis, Jonas Kabarkšteika); Šopara J.; Špokevičius L. (Šalčimiris, L. Š.)⁸⁴; Taraškevičiūtė Ona (Ona); Tilvytis Jurgis (A. Žalvarnis); Totoraitis J. (J. Norus); Tumas J. (Vai., Pragiedrulis)⁸⁵; Turauskas M. (R. M.); Tuskenis Jonas; Untulis Mykolas (M. U.)⁸⁶; Vasiliauskas P. (P. V.); Venclova M. (Mykolaitis)⁸⁷; Vilčinskis Algirdas (O. V.); Vitkus J. (Godlapis)⁸⁸; Vronevskis (Livonijos Augintinis); Zakarevičius Jonas (Patrimpas)⁸⁹; Žilinskis Tomas (Kun. Adomas Domeika); Žukauskas Antanas (A. Ž.)⁹⁰.

NUORODA

- [1] A. Smilga, russkij izobretatel i redaktor-izdatel litovskogo žurnala „Lietuvių Laikraštis“ – Izobretateli i ich vragi – chiščniki. Istorija odnogo privilegirovannogo v Rossii izobretenija, ili ignorirovanije zakona 20 Maja 1896 goda o privilegijach. Nastolnaja kniga dlja izobretetelei etc. S. Peterburg, 1908, 125+2psl. Žiūr. 4 psl.

1944.VI.25

Kaunas

80 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

81 Bendradarbio slapyvardžiai papildyti V. Biržiškos.

82 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

83 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

84 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

85 Bendradarbio slapyvardžiai papildyti V. Biržiškos.

86 A) Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos, bet vardas turi būti Matas.

87 B) Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos, bet pavardė turi būti Venclovas.

88 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

89 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

90 Bendradarbio duomenys įterpti V. Biržiškos.

VILNIAUS LIETUVIŲ SPAUDINIAI 1919–1939 M. *

Juozas Maceika

<i>TURINYS¹</i>	1	psl.
<i>VILNIAUS LIETUVIŲ SPAUDINIAI 1919–1939 M</i>	1	“
<i>PERIODINIAI LEIDINIAI</i>	4	“
<i>DIENRAŠČIAI</i>	4	“
<i>Nepriklausomoji Lietuva</i>	4	“
<i>Vilniaus Aidas</i>	6	“
<i>Vilnius</i>	7	“
<i>Vilnietis</i>	8	“
<i>Rytų Lietuva</i>	9	“
<i>LAIKRAŠČIAI – ARTIMI DIENRAŠČIAMŠ</i>	12	“
<i>Lietuvos Rytai</i>	12	“
<i>Vilniaus Balsas</i>	14	“
<i>Aidas</i>	16	“
<i>SAVAITRAŠČIAI</i>	18	“
<i>Tiesa</i>	18	“
<i>Aušra</i>	20	“
<i>Vilniaus Garsas</i>	21	“
<i>Garsas</i>	22	“
<i>Vilniaus Kelias</i>	22	“
<i>Lietuvos Kelias</i>	23	“
<i>Kelias</i>	24	“
<i>Vilniaus Rytojus</i>	25	“
<i>Jaunimo Kelias</i>	27	“
<i>DVISAVAITRAŠČIAI</i>	29	“
<i>Dirva</i>	29	“
<i>Vilniaus Žodis</i>	30	“

* Saugoma LNB RKRS, F47-2722, l. 1–152.

1 A) Puslapiai nurodyti pagal originalų mašinraštį.

<i>MĖNRAŠČIAI</i>	32	“
<i>Jaunimo Draugas</i>	32	“
<i>Vilniaus Varpas</i>	35	“
<i>Vilniaus Šviesa</i>	36	“
<i>Vilniaus Aušra</i>	37	“
<i>Gedimino Pilis</i>	38	“
 <i>REČIAU ĖJĘ PERIODINIAI LEIDINIAI</i>	39	“
<i>Lietuviškas Baras</i>	39	“
<i>Lietuvių Tauta</i>	40	“
 <i>ĮVAIRŪS NEPERIODINIAI LAIKRAŠČIAI</i>	42	“
<i>DIENRAŠČIAI LENKŲ KALBA</i>	45	“
<i>Głos Litwy</i>	45	“
<i>Echo Litwy</i>	47	“
<i>Wiadomości Wileńskie</i>	47	“
<i>Dzwon Litwy</i>	48	“
<i>Straż Litwy</i>	48	“
<i>Litwa</i>	50	“
<i>Nowiny Wileńskie</i>	50	“
 <i>SAVAITRAŠČIAI LENKŲ KALBA</i>	52	psl.
<i>Nasza Ziemia</i>	52	“
<i>Nasza Niwa</i>	52	“
<i>Ziemia Ojczysta</i>	53	“
 <i>DVISAVAITRAŠČIAI IR MĖNRAŠČIAI LENKŲ KALBA</i>	54	“
<i>Życie Ludu</i>	54	“
<i>Lithuanica</i>	55	“
 <i>DIENRAŠČIAI RUSŲ KALBA</i>	57	“
<i>Litva</i>	57	“
<i>Vilenskij Kurjer</i>	57	“
 <i>NEPERIODINIAI LEIDINIAI</i>	68	“
 <i>KNYGOS, BROŠIUROS IR PAN</i>	68	“

<i>KALENDORIAI</i>	111	“
<i>Bendro pobūdžio kalendoriai</i>	111	“
<i>Ūkininkų kalendoriai</i>	113	“
<i>Sieniniai kalendoriai</i>	114	“
<i>Lietuvių kalendoriai lenkų kalba</i>	116	“
 <i>MUZIKOS KŪRINIAI</i>	 117	 “
 <i>DAILĖS KŪRINIAI</i>	 119	 psl.
<i>Albumai</i>	119	“
<i>Atvirukai</i>	119	“
<i>Graviūros ir piešiniai</i>	120	“
<i>Paveikslai</i>	120	“
 <i>SPAUDOS VARŽYMAI</i>	 122	 “
<i>SPAUDOS NUOSTATAI</i>	122	“
<i>KONFISKAVIMAI</i>	124	“
<i>SUSTABDYMAI</i>	125	“
<i>DRAUDIMAS NAUJUS LAIKRAŠČIUS LEISTI</i>	130	“
<i>KITI SUNKUMAI</i>	137	“
<i>BAIGIANT</i>	141	“

PRATARMĖ

Šis rašinys atsirado, susidarius tokioms aplinkybėms. 1942 m., man dirbant Liet[uvos] Mokslų akademijoje, bibliotekos direktorius Petras Vaičiūnas pasikvietė mane į savo kabinetą ir supažindino su atvykusiu iš Kauno vyru, kurio pavardės dabar nebeprisimenu. Svečias pareiškė, jog Kaune projektuojama leisti naujas žurnalas, kuriame būsią gvildenami įvairūs mokslo ir kultūros klausimai. Pageidautini straipsniai ypač iš sostinės – Vilniaus. Kviečia mane ir mano bendradarbį Vladą Abramavičių prie to sumanymo prisidėti. Iš principo bendradarbiauti sutikome, bet ką rašyti?

Po ilgesnio pasitarimo priėjome išvadą, kad pirmam žurnalo numeriui tiktų straipsnis apie Vilniaus lietuvių spaudinius lenkų viešpatavimo metais. Tokia tema rašyti aš sutikau, o Vl. Abramavičius sutiko parašyti apie lietuviškus kalendorius nuo seniausių laikų.

Pradėdamas darbą, prisiminiau jau rašytus ta tema straipsnius, tilpusius vilniečių periodinėje spaudoje, bei kauniškio V. Steponaičio leidinį „Vilniaus lietuvių spauda 1919–1928 m.“. Rašydamas apie Vilniaus lietuvių periodiką, daugiausia rėmiausi šiuo leidiniu, pratešdamas jį dešimčiai metų ir laikydamasis jo medžiagos dėstymo.

Kalbėti tiktai apie periodiką (laikraščius), man atrodė per maža. Pasiryžau suminėti ir ne periodinius leidinius. Šitaip dirbant, susidarė nebe straipsnis. O apie 120 puslapių studijėlė, baigta rašyti 1944 m.

VI. Abramavičiaus ir mano rašiniai buvo nusiųsti į Kauną, kur juos recenzavo bibliografas Vaclovas Biržiška. Mano rašinio recenzija buvo labai plati. Joje buvo nurodyti trūkumai ir pasiūlymas papildyti daugeliu nepamintų leidinių. Taisymai tada neįvyko, nes po hitlerininkų pralaimėjimų prie Stalingrado, frontas ėmė artėti prie Lietuvos.

Karui pasibaigus, leidybos klausimas tapo nerealiu. Tik po daugelio metų kai kam šį rašinį parodžiau. Gavau gerų ir naudingų patarimų, ypač gerų patarimų suteikė knygų mylėtojas juristas² V. Andrulis, taip pat rinkęs bibliografines žinias. Tokiu būdu mano rašinys dar labiau padidėjo.

Nuo pirmo rašinio pasirodymo praslinko 45 metai. Pasiryžau dar jį papildyti ir naujai perspausdinti, kad daug laiko atėmęs darbas, neliktų nežinomas. Gal ateityje atsiras knygų mylėtojas, kuris šį rašinį dar papildys, netikslumus ištaisys ir plačiau paskleis. Aš jau tam darbui neturiu nei jėgų, nei laiko. Laukia užbaigimo kiti rašiniai³.

VILNIAUS LIETUVIŲ SPAUDINIAI 1919–1939 M.

1919–1939 metai – tai būdingas Vilniaus lietuvių tautinio ir kultūrinio gyvenimo laikotarpis. Per tuos 20 metų, pirmą kartą Lietuvos istorijoje, Vilnius – Lietuvos sostinė – buvo atskirtas nuo tautos kamieno ir turėjo gyventi skirtingu gyvenimu. Likę su Vilniumi Lenkijos ribose lietuviai atsidūrė ypatingai sunkiose sąlygose, tačiau jie nepalūžo. Priešingai, per tą laiką jie įgavo tvirtą tautiško atsparumo ir gana plačiai išvystė kultūrinę veiklą.

Tas laikotarpis dar per arti, kad būtų galima jis išsamiai istoriškai nagrinėti ir apibūdinti. Tai bus ateities darbas. Šiuo metu, pateikiant to laikotarpio medžiagą, tą darbą galima tik palengvinti.

² Žodis įrašytas autoriaus.

³ A) Pratarmės pabaigoje atspausdinta J. Maceikos pavardė, ties kuria jis turėjo pasirašyti.

Tarpkariniu laikotarpiu Vilniaus lietuvių kultūrinis gyvenimas daugiausiai reiškėsi per draugijas ir spaudą. Apie draugijų veiklą šį kartą nekalbama; tenka aptarti beveik bibliografiškai vien spaudą [1].

Kalbant apie Vilniaus lietuvių spaudinius lenkų valdymo metais, reikia pažymėti to laikotarpio svarbesni įvykiai. Jų šviesoje ir lietuviškas spausdintas žodis bus aiškesnis bei suprantamesnis. Dvidešimties metų Vilniaus lietuvių spauda yra viso to laikotarpio politinių, visuomeninių ir kultūrinių pasireiškimų atspindys. Joje matosi Vilniaus lietuvių siekiai ir svajonės, darbai ir kliūtys, nepasisekimai ir laimėjimai [2].

Nagrinėjant 1919–1939 metų Vilniaus lietuvių spaudinius, tenka visą rašinio turinį suskirstyti į tris dalis: pirmoje dalyje kalbama apie periodiką, antroje dalyje – apie knygas, brošiūras ir pan. leidinius, o trečioje – apie kliūtis, su kuriomis teko lietuviškam spausdintam žodžiui grumtis. Periodiniai leidiniai aptariami pagal jų dažnumą: pradedant dienraščiais, baigiant metraščiais ir neperiodiniais leidiniais. Knygos nurodytos pagal autorius, o kur autoriaus nėra – pagal leidinio pavadinimą.

PERIODINIAI LEIDINIAI

DIENRAŠČIAI

Nepriklausomoji Lietuva

Leidžia: Laikinasis Vilniaus Lietuvių Komitetas.

Redaguoja Redakcinis jo Komitetas.

Redakcijos adresas: Vilnius, Benediktinų gt. 8 nr., 15 bt.

Administracija: Totorių gt. 20 nr. („Švyturio“ spaustuvė).

1919.IV.25–1919.XII.21

1920.VII.17–1920.VII.22

1919 m. balandžio mėn. 19 d. lenkų kariuomenei užėmus Vilnių, Vilniaus lietuviai tuojau įsteigė vad. Laikinąjį Komitetą, kuris turėjo atstovauti Vilniaus krašto lietuvius ir rūpintis visais jų reikalais. Be kitko, viename Komiteto posėdyje buvo išrinkta redakcinė komisija laikraščiui leisti. Tokioms sąlygoms esant, 1919 m. balandžio 25 d. išėjo dienraštis, pavadintas *Nepriklausomoji Lietuva*. Nuo 1–17 nr. laikraštį pasirašydavo Redakcinis Komitetas, vėliau – nuo 18–65 – kun. J. Tumas, o nuo 66–138 nr. – Marcelė Kubiliūtė. Faktiniais laikraščio redaktoriais buvo J. Tumas ir St. Matjošaitis.

Pirmajame laikraščio numeryje pasakyta apie naujas gyvenimo sąlygas ir apie Laikinojo Komiteto įsteigimą balandžio 22 d. Straipsnyje „Didysis mūsų obalsis“ sakoma: Ir štai šiandien naujojo gyvenimo angoje stovint, reikia aiškiai ir tvirtai žinoti lig gilumos sielos tą mūsų visus vienijantį obalsį: *tikrai gyventi tegalime nepriklausomojoje Lietuvoje*.

1919 m. liepos 23 d. *N. L.* 73 nr. paskelbė, jog Vyr. vadui įsakius, nuo liepos 21 d. įvedama prevencinė karo cenzūra. Nuo tos dienos laikraštis buvo dažnai konfiskuojamas. Nuo 75 nr. laikraštyje žymima: „cenzūros leista“.

N. Lietuva nustojoėjusi nuo 1919 m. gruodžio 21 d. Po kelių mėnesių pertraukos vėl išėjo 1920 m. liepos 17 d., jau bolševikams esant Vilniuje. Tų metų liepos 22 d. *N. L.* buvo bolševikų revoliucinio komiteto sustabdyta. Po to, kol pasirodė naujas dienraštis – *Vilniaus Aidas* – Vilniaus lietuviai turėjo tik savaitraštį *Aušrą*.

Nepriklausomoji Lietuva, kaip pats pavadinimas sako, kėlė Nepriklausomos Lietuvos stiprinimo idėją su sostine Vilniumi ir drąsiai pasisakydavo prieš lenkų ir kitas okupacijas. Be to, ragino lietuvius iš Vilniaus nebėgti, bet pasilikti vietoje. Kėlė taip pat įvairius visuomeninius ir kultūrinius klausimus. Visi tie keliami klausimai negalėjo patikti tuometinės valdžios organams, todėl jų įsakymu 1920 m. liepos 22 d. dienraštis buvo sustabdytas.

Po trijų beveik savaitžių išėjo kitas dienraštis, pavadintas *Vilniaus Aidas*.

Vilniaus Aidas

Eina kasdien be dienų po švenčių.

Leidėjas: Vilniaus miesto ir apygardos Komendantūros Komisija.

Redaktorius: Redakcijos Komisija. Redakcijos ir administracijos adresas:

Vilnius, Tiltų gt. 4 nr. Ekspedicijos: šv. Ignoto gatvelė – 5 nr. „Švyturio“ spaustuvė.

1920.VIII.10–1920.X.9

Kadangi *Vilniaus Aidas* buvo leidžiamas lietuvių Komendantūros vardu, tai bolševikinės valdžios organams buvo nepatogu jį varžyti. Tačiau tik 1920 m. rugpjūčio 25 d. jiems visiškai iš Vilniaus pasitraukus ir perleidus miestą lietuviams, – laikraštis galėjo laisvai rašyti.

Po nepavykusio raudonarmiečių žygio į Lenkiją, prasidėjo jų traukimas. Bet paskui juos veržėsi lenkų kariuomenė. Lenkams prisiartinus prie Lietuvos, prasidėjo su jais lietuvių derybos, kurių pasėkoje 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose buvo pasirašyta sutartis. Nors pagal Suvalkų sutartį Vilnius buvo palie-

kamas lietuviams, tačiau gen. Želigovskio armija spalį 9 d. Vilnių užėmė. Tas politiškai-kariškas įvykis pakirto ir dienraščio ėjimą. Ir kol pasirodė naujas dienraštis *Vilnius*, ėjo tik savaitraštis *Vilniaus Garsas*.

Vilniaus Aido tikslas buvo toks pat kaip ir *N. Lietuvos* – tautiški lietuvių reikalai Vilniaus krašte. Laikraštį redagavo Mykolas ir Vaclovas Biržiškos ir Stasys Matijošaitis.

Vilnius

Politikos ir visuomenės gyvenimo Dienraštis.

Leidžiamas kasdien, išskyrus dienas po švenčių.

Redaktorius ir leidėjas Mykolas Biržiška.

Redakcijos ir administracijos adresas:

Vilnius, šv. Ignoto gatvė 5–16 nr. „Žaibo“ spaustuvė.

Cenzūros leista.

1920.XII.14–1921.X.12

Vilnius tęsė *Vilniaus Aido* darbą. Laikraščio redaktoriais ir leidėjais nuo 1–216 nr. pasirašydavo M. Biržiška, o nuo 217 nr. iki 230 – Viktoras Bernartas. Laikraštį redagavo Mykolas Biržiška ir Pranas Augustaitis.

Be įvairių opijų, susijusių su Vilniumi, klausimų, laikraščiu teko kelti viešumon lenkų spaudimą, daromą lietuvių mokykloms, ypač gimnazijai. Suprantama, kad dėl to laikraštis buvo varžomas ir konfiskuojamas. Juo labiau, kad *Vilnius* kartais talpino straipsnius ir lenkų kalba ir tuo būdu painformuodavo apie daromas lietuviams skriaudas nemokančius lietuvių kalbos.

Vilnius buvo lenkų valdžios organų sustabdytas 1921 m. spalį 12 d. Po to, kol pasirodė naujas dienraštis – *Vilnietis* – ėjo tik vienas savaitraštis *Vilniaus Garsas*.

Vilnietis

Politikos ir visuomenės gyvenimo dienraštis,

leidžiamas kasdien, išskyrus dienas po švenčių.

Redaktorius ir leidėjas Mykolas Biržiška.

Redakcijos ir administracijos adresas:

šv. Igno gatvė 5 nr.

„Žaibo“ spaustuvė.

1921.X.29–1922.I.20

1922.I.24–1922.VI.2

Uždarius *Vilnių*, vėl buvo daromos pastangos naujam laikraščiui leisti ir daugiau kaip po dviejų savaitių pertraukos išėjo *Vilnietis*, kurį faktinai redagavo Mykolas Biržiška, Povilas Gaidelionis ir Pranas Augustaitis.

Pirmame numeryje *Vilnietis* dėl savo darbo gairių pasisakė šitaip: Pradedame savo darbą. Jis nėra naujas, tik atnaujintas. *Vilnietis* šliejas prie savo pirmtakūnų – 1919 m. *Nepriklausomosios Lietuvos*, 1920 m. – *Vilniaus Aido* ir 1921 m. – *Vilniaus* nei dėl savo uždavinio nei dėl krypsnio nuo jų nesiskirdamas.

Vilniečiui teko gyvuoti labai sunkiais laikais: 1922 m. sausio 20 d. pas daugelį lietuvių buvo padarytos kratos ir nemaža žmonių suimta. Iš jų tarpo vad. „33“ suimtieji vasario 5 d. buvo ištremti į N[e]priklausomąją Lietuvą, jų skaičiuje ir redaktorius M. Biržiška. Tų įvykių metu laikraštis per kelias dienas nepasirodė. Po pertraukos išėjo 1922 m. sausio 24 d. Povilo Gaidelionio pasirašytas. *Vilniečiui* teko informuoti apie besiantinančius rinkimus į vad. „Vilniaus seimą“. Tuos rinkimus laikraštis ragino boikotuoti, sakydamas: „Į rinkimus teeina lenkai, aleksiukai ir bolševikai“.

1922 birželio 1 d. apygardos teismo nutarimu buvo sustabdyti visi Vilniaus lietuvių laikraščiai. Šis nutarimas palietė ir *Vilnietį*, o be jo dar – *Vilniaus Gar-są* ir lenkų kalba leidžiamus: *Litwa* ir *Nasza Ziemia*. Po to beveik visą mėnesį nebuvo jokio lietuviško laikraščio. Tik po didelių pastangų gautas leidimas leisti dienraštį *Rytų Lietuva*.

Rytų Lietuva

Politikos ir visuomenės gyvenimo dienraštis.

Nuo 1922.VIII.19: Politikos ir visuomenės gyvenimo laikraštis.

6 nr. pasakyta: tuo tarpu eina antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais.

Redaktorius ir leidėjas Teofilius Juodvalkis.

Redakcijos ir administracijos adresas:

šv. Igno gt. 5 nr. Nuo 4 nr. – šv. Jono gt. 24–1 nr.

„Motus“ spaustuvė.

1922.VI.22–1922.VII.2

1922.VIII.8–1923.II.27

Rytų Lietuva turėjo tuos pačius tikslus, kokius realizavo jos pirmtakūnai. Pirmame numeryje skaitome šiuos žodžius. „Darbą pradedant“: Vienu plunksnos brūkštelėjimu buvome palikti visą mėnesį be savo spaudos žodžio. Kaip jau daugumai žinoma, Vilniaus teismo valdžios įsakymu iš š. mėn. 1 į 2 dieną uždaryta visa Vilniujeėjusi periodinė lietuvių spauda: dienraštis *Vilnietis*

ir savaitraštis *Vilniaus Garsas* ir lenkų kalba: dienraštis *Litwa* ir savaitraštis *Nasza Ziemia*. Kartu padaryta kratų redakcijose ir spaustuvėse ir konfiskuota atskirų visų išvardytų laikraščių numerių jau nuo seno laiko, net iš kovo mėn. vidurio (...). Apie savo uždavinius ir tikslą tiek tepasakysime, jog eisime savo pirmtakūno *Vilniečio* keliais, žinoma, kiek sąlygos leis. Informavimas mūsų visuomenės dienos klausimais, tautinio, kultūrinio ir visuomeninio mūsų tautiečių sąmoningumo kėlimas, o vyriausia – lietuvių tautos reikalų sargyba rytų Lietuvoje – štai toji plati dirva, kurioje stengsimės visu atsidėjimu dirbėti. Kad laikraštis labiau patenkintų visuomenę, reikia kad ir visuomenė juo rūpintųsi. Ir todėl kviečiame kiekvieną prie to prisidėti: kam ištekliai leidžia – skatiku, kas plunksną nuvaldo – raštais, kas patarimais. Visa bus priimta su padėka, išklausa ir laikraščio labai apversta. Tat į darbą!

Kaip matome, tie patys *Rytų Lietuvos* tikslai kaip ir ankstyvesnių laikraščių valdžios organus erzino, todėl negalėjo išvengti ir jų likimo. Jau trečias laikraščio numeris buvo konfiskuotas ir laikraštis sustabdytas. Visą mėnesį vėl teko būti be dažniau einančio laikraščio, nes tuo metu ėjo tik savaitraštis *Garsas*. *R. Lietuva* vėl pradėjo eiti 1922 m. rugpjūčio 8 d. ir ėjo iki 1923 m. vasario 27 d., kuomet buvo konfiskuota ir sustabdyta.

Su *Rytų Lietuva* baigėsi tikrieji dienraščiai. Vėliau buvo tik dažniau einą laikraščiai (3 kartus per savaitę), kuriuos kai kas dar priskaito prie dienraščių. *R. Lietuva* pradėjo eiti kaip dienraštis, o baigė – kaip 3 kartus einą savaitę. Taigi, jis yra pereinamas laikraštis iš dienraščio į artimą dienraščiui laikraštį.

Sustojus *Rytų Lietuvai*, po dviejų su puse mėnesio pasirodė naujas, dažniau einantis laikraštis *Lietuvos Rytai*.

Rytų Lietuvos redaktoriumi pasirašydavo Teofilius Juodvalkis, tačiau faktinuoju redaktoriumi buvo Povilas Karazija, kuris nuo šiol per ilgesnį laiką redagavo ir kitus dažniau einančius laikraščius.

LAIKRAŠČIAI – ARTIMI DIENRAŠČIAMS

Lietuvos Rytai

Politikos ir visuomenės gyvenimo laikraštis.

Tuo tarpu eina antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais.

Redaktorius ir leidėjas Jadvyga Šoblinskaitė.

Redakcijos ir administracijos adresas:

šv. Jono gt. 24–1 nr. „Motus“ spaustuvė.

1923.V.10–1924.VII.5

Lietuvos Rytai pradeda naują ciklą laikraščių, išeinančių tris kartus per savaitę. Nors šie laikraščiai ėjo rečiau, tačiau savo turinio apimtimi stengėsi prilygti dienraščiams. *Lietuvos Rytų* redakcija pirmajame numeryje pasisako, ko laikraštis sieksias. Straipsnyje „Pirmąjį numerį leidžiant“ rašoma: Štai pasirodo *Lietuvos Rytai*... O tas sąryšis jau tęsiasi nuo *Nepriklausomosios Lietuvos*, eina per *Vilniaus Aidą*, *Vilnių*, *Vilnietį* ir *Rytų Lietuvą*. Prie šių pirmtakūnų glausis ir *Lietuvos Rytai*. Manome, kad šiuo pasakymu būsime pasiaiškinę savo pakraipą ir taktiką. Tai bus demokratingas, nepartinis, kiek tai galima, laikraštis. Nepartingumą savo suprantame ne iš neigiamojo partijų atžvilgiu nusistatymo, o vien tik kad mūsų laikraštį galėtų rasti vietos savo balsui tarti įvairių pažiūrų žmonės...

1924 m. sukako lygiai 20 metų nuo to laiko, kai buvo atgauta lietuvių spaudos laisvė. Apie tai kaip tik *Lietuvos Rytams* teko plačiau rašyti. Šią sukaktį Vilniaus lietuviai norėjo paminėti per Sekmines specialiu vakaru, bet lenkų valdžia neleido. Netrukus po to policija laikraštį konfiskavo ir 1924 m. liepos mėn. 5 d. visai sustabdė.

L. Rytus sustabdžius, vėl per 3 mėnesius nebuvo dažniau einančio lietuviško laikraščio. Ėjo tik savaitraštis *Lietuvos Kelias*. Tik po trijų mėnesių pertraukos pasirodė dažniau einantis *Vilniaus Balsas*.

Faktinas *Lietuvos Rytų* redaktorius buvo Povilas Karazija.

Pirmajame laikraščio numeryje jis įdėjo tokį skelbimą:

LIETUVIŲ VAKARAS

Š. m. gegužės m. 21 dieną (Sekminių antrą dieną)

Miesto salėj (Aušros Vartų g-vė Nr. 5) Lietuvių

Klubo ruošiamas didelis vakaras. Bus vaidinta

M. Šiaulėniškio

„PILĖNŲ KUNIGAİKŠTIS“

penkių veiksmų tragedija ir choro dainuojama

lietuvių dainos

Ryšium su 1923 metais Vilniaus įkūrimo 600 metų sukaktimi buvo išleistas padidintas (4 lapų) *L. R.* penktas numeris su dr. J. Basanavičiaus straipsniu *Apie Vilniaus pradžią*. Laikraštis ragino per visus tuos metus tą sukaktį minėti.

Vilniaus balsas

Politikos ir visuomenės gyvenimo laikraštis

Eina antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais.

Redaktorius ir leidėjas M. Luneckas.

1924.X.3–1924.XII.2

Daug padėta pastangų, kol buvo gautas leidimas *Vilniaus Balsui* leisti. Dėl ateities darbo pirmajame numeryje buvo pasakyta šitaip: *Vilniaus Balsas* pasistengs taip garsiai skambėti, idant mūsų skundai dėl daromų nuoskaudų ir neteisybių, visi mūsų reikalavimai būtų išgirsti ne tik mūsų krašte, bet ir plačiame pasaulyje.

Užsibrėžęs tokį tikslą *Vilniaus Balsas* parašydavo apie Vilniaus lietuvių vargus ir daromas skriaudas. Už tai buvo konfiskuojamas ir 1924 m. gruodžio 2 d. sustabdytas. Vėl reikėjo laukti dvi savaites naujo dažnesnio laikraščio *Vilniaus Aido*, nes tuo metu ėjo tik savaitraštis *Lietuvos kelias*.

Faktinas *Vilniaus Balso* redaktorius buvo Povilas Karazija.

Vilniaus Aidas

Politikos ir visuomenės gyvenimo laikraštis.

Eina antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais.

Nuo 1925 m. birželio 17 d. laikinai

eina šeštadieniais ir trečiadieniais.

Redaktorius ir leidėjas K. Urbonas.

Nuo 1925.X.4: Marija Žukauskaitė,

o nuo 1927.I.13: Jonas Urbonavičius.

1924.XII.19–1925.IX.2

1925.X.4–1928.XI.29

Vilniaus Aidas pirmajame numeryje prisiminė visų pirma savo pirmtaką šiais žodžiais: *Vilniaus Balsas*, kuris buvo pasižadėjęs taip garsiai skambėti, kad jį visi išgirstų, neilgai tegyvavo. Mat, jį išgirdo... Jį pakirto mūsų gyvenimo šalna. Dabar mes norėtumėm jį pavaduoti.

Nepraėjus nė metams, toji pati šalna pakirto ir *Vilniaus Aidą*. Ir kol buvo gautas valdžios sutikimas *Vilniaus Aidui* toliau leisti, teko išleisti keletą vienkartinį leidinių, kuriuos pasirašydavo vis kiti žmonės. Tokiu būdu *Vilniaus Aidas* uždarius, išėjo šie vienkartiniai leidiniai:

Prabočių Aidas – 1925.IX.6 – Adomas Stankevičius

Senolių Aidas – 1925.IX.9 – Adomas Stankevičius

Praeities Aidas – 1925.IX.13 – Pranė Jovaišaitė

Senovės Aidas – 1925.IX.16 – Ona Mikalauskaitė

Būtovės Aidas – 1925.IX.20 – Ona Mikalauskaitė

Amžių Aidas – 1925.IX.23 – Pranė Jovaišaitė

Laisvės Aidas – 1925.IX.27 – Ona Mikalauskaitė

Vilties Aidas – 1925.IX.30 – Pranė Jovaišaitė

1925 m. spalio 4 dieną vėl pasirodė *Vilniaus Aidas*, kurį nuo šiol pasirašinėjo Marija Žukauskaitė. 1928 m. lapkričio 29 d. numeryje *Vilniaus Aidas* pranešė, jog šis numeris bus paskutinis: *Vilniaus Aido* vietoje eisias kitas laikraštis – *Vilniaus Rytojus*.

Vilniaus Aidas savo amžiumi buvo vienas iš laimingesnių laikraščių, nes ėjo beveik 4 metus ir pats nustojo ėjęs. Jo darbo tęsėjas – *Vilniaus Rytojus* – pradėjo eiti kaip savaitraštis, todėl apie jį bus kalbama savaitraščių skyriuje⁴.

1937 m. spalio 26 d. sustabdžius *Vilniaus Rytoją*, po ilgesnės pertraukos pradėjo eiti dažnesnis laikraštis *Aidas*.

Vilniaus Aido faktinis redaktorius buvo Povilas Karazija, o jo nuolatinis bendradarbis – Rapolas Mackevičius (Mackonis).

Aidas

Vilniaus lietuvių laikraštis. Eina antradieniais ir penktadieniais.

Duoda nemokamus priedus: ūkininkams *Ūkininką* ir vaikams *Varpelį*.

Nuo 1938.X.1: eina antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais.

Redaktorius ir leidėjas Liudvikas Cicėnas.

„Ruch“ spaustuvė.

1938.IV.29–1939.IX.18

Aidas buvo *Vilniaus Rytojaus* darbo tęsėjas, tik kitose politinėse aplinkybėse. Sustabdžius *Vilniaus Rytoją*, nuo 1937 m. lapkričio 14 d. iki 1938 m. balandžio 28 d. ėjo vienkartiniai leidiniai ir, turbūt, toliau būtų ėję, jei ne Lietuvos-Lenkijos santykių pakitimas, įvykęs 1938 m. kovo mėnesį. Ryšium su tuo *Aidas* kai kuriais atvejais turėjo pakeisti ligšiolinę Vilniaus lietuvių laikraščių kryptį.

Pirmojo numerio vedamajame straipsnyje *Aidas*, apibūdinęs naujai susidariusią politinę padėtį, savo tikslą pažymėjo šitaip: Savo skiltyse *Aidas* norėtų ne vien laukti geresnių, lengvesnių ir tikresnių politinių sąlygų, bet ir kelti bei stiprinti šio krašto lietuvių tautinį susipratimą, palaikyti jų tarpe vienybę, sutarimą ir skatinti juos į bendrą darbą įvairiose šio krašto gyvenimo srityse.

4 A) Toliau originalaus mašinraščio 19 lape pateikiama iliustracija: Pirmieji vienkartiniai leidiniai lietuvių kalba. Tai tokių leidinių, kaip *Prabočių Aidas*, *Senolių Aidas*, *Praeities Aidas*, *Senovės Aidas*, *Būtovės Aidas*, *Amžių Aidas*, *Laisvės Aidas*, *Vilties Aidas* antraščių fotokopija.

Aidas ėjo apie pusantrų metų, keldamas viešumon įvairias aktualijas ir lenkų administracijos lietuvių gyvenimo varžymą. Už tai kelis kartus buvo konfiskuotas. 1939 m. prasidėjęs Lenkų-vokiečių karas ir tolimesni politiniai įvykiai privertė laikraštį sustabdyti. Tokiu būdu *Aidas* yra paskutinis dažniau ėjęs Vilniaus lietuvių laikraštis lenkų okupacijos metais.

Vyriausiuoju *Aido* redaktoriumi buvo Vincas Budrevičius. Redakcinę komisiją sudarė: Vincas Budrevičius, Rapolas Mackevičius, Silvestras Urbonavičius, Mykolas Čibiras ir Vincas Martinkėnas.

Lietuvai atgavus Vilnių, beveik tų pačių žmonių redaguojamas, pradėjo eiti *Vilniaus Balsas*. Tarybinei armijai okupavus Lietuvą, laikraščio pavadinimas buvo paliktas, tik pasikeitė jo turinys ir bendradarbiai.

Vilniaus Balsas ėjo nuo 1939 m. spalio 28 d. iki 1941 m. birželio mėn. 22 d., iki Vokietijos–T[arybų] Sąjungos karo. Paskutinis numeris buvo 144 (505).

SAVAITRAŠČIAI

Tiesa

Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų Partijos laikraštis.

Eina kartą savaitėje. Redaktorius: Redakcijos Komisija.

Leidėjas: L. ir B. K. P. Centro Komitetas.

Redakcijos ir Administracijos adresas:

Vilnius, Onos gatvė Nr. 2.

1919.III.16–

Pirmas *Tiesos* numeris išėjo Petrograde 1917 m. balandžio 12 d. kaip RSDDP (b) Petrogrado organizacijos lietuvių rajono organas. Nuo 1918 m. balandžio 18 d. pradėjo eiti Maskvoje.

Redakcinę komisiją sudarė: Gabrielius Liutkevičius, J. Nastopskaitė ir Vladas Požėla. Redakcijoje dirbo ir Vincas Kapsukas, Zigmas Angarietis bei Julius Janonis.

Tiesa pradėjo eiti Vilniuje 1919 m. kovo 16 d. pirmuoju nr. Čia ją redagavo V. Kapsukas. *Tiesos* redakcija vedamajame str. *Kam leidžiama Tiesa* paskelbė tokį pareiškimą: Dvaro ir kaimo darbininkai, neturėdami liuosos valandėlės pasiskaityti kasdieną laikraščius ir pagalvoti apie savo reikalus negali nė susiprasti.

Šią visą matydama Komunistų Partija nutarė leisti *Tiesą*, kaip savaitinį laikraštį, pavestą plačiausioms darbininkų minioms. Nė vienas dvaras nė kaimas nebus aplenktas. *Tiesa* neis į puikiai išpuoštus rūmus. *Tiesos* uždavinys

bus eiti į kuo tamsiausias grinteles ir bakužėles, kurias niekas neatlanko ir neatmena, – ten *Tiesa* ras savo tikriausią draugą ir prietelį. Tuose tamsiuose vargdienių urvuose *Tiesa* bus jų mokytoja, gydytoja, kaip dvasios, taip ir kūno: ji bus patarėja visuose reikaluose, ji bus žadintoja visuose nuliudimuose.

Tiesa bus leidžiama ir redaguojama iš darbininkų kilusių draugų ir tvirtai su jais susirišusiųjų. Ji kviečia kiekvieną darbininką stoti į jos bendradarbių eiles. Kiekvienas darbininkas, kuris norės savo mintimis pasidalinti su savo broliais, ras *Tiesoje* vietos. *Tiesa* nori visus darbininkus ir visus vargo žmones kruvon sukviesti ir, bendrai susitarus su visais, iš vieno kovoti su išnaudotojais, netiesa ir tamsybe. Todėl, broliai darbininkai, pabaigę savo sunkius dienos darbus ir radę valandėlę liuso laiko, imkit plunksną į ranką ir siųskit savo mintis ir klausimus *Tiesos* redakcijon. Ji patars visame kame, ji padės atsikratyti nuo visokių išnaudotojų ir neteisybių. Ji visiems drąsiai į akis teisybę sakys. Nebijok darbininke, kad nemoki gerai rašyt, – nes, visi darbininkai esame ne iš tų kilę, kuriems lemta buvo mokslas lankyti. Todėl rašyk, kaip moki, *Tiesos* redakcija jau pagelbės tau visur. Rašyk apie savo vargus, bėdas, skriaudas ir kas tave skriaudžia. Stenkis platinti *Tiesą* visuose Lietuvos kampeliuose, kur tik yra tamsi grintelė, ten turi rasti *Tiesa*.

Todėl į darbą broliai vargdieniai, suremkim savo spėkas ir bendrai kovokim dėl savo teisių.

Tiesos redakcija

Pirmas Vilniaus *Tiesos* numeris išėjo didelis – 8 puslapių. Beveik mėnesiui praėjus, Vilniuje išėjo 5 *Tiesos* numeris. Jame įdėtas straipsnis, pavadintas *Tiesos leidimą atnaujinant*. Ten skaitome: Ir vėl pradeda lankyti lietuvius darbininkus *Tiesa*. Beveik per ištisu du metus ji ėjo Rusijoje ir ten skleidė darbininkų tiesą. Ji daugiausia atliko tarp Rusijos lietuvių darbininkų, daugiausia šviesos ir susipratimo jiems suteikė, daugiausia pažadino į kovą su darbininkų neprieteliais. Ji mokino atskirti, kas tikras darbininkų draugas, kas prisimetėlis ir suvedžiojojas. Ji ir Lietuvos darbininkams pirmutinė parodė kelią, kuriuo jie turi eiti, kad galėtų išsiliuosuoti nuo viešpatavusios vergijos.

1919 m. balandžio 19 d. lenkų legionieriams okupavus Vilnių, čia *Tiesos* leidimas buvo nutrauktas. Ji buvo nelegaliai leidžiama keičiant vietas Lietuvoje ir užsienyje, o 1941 m. karui prasidėjus, buvo leidžiama Maskvoje. *Tiesa* grįžo į Vilnių 1944 m. rugpjūčio 9 d. ir buvo leidžiama kasdien, išskyrus pirmadienius.

Aušra

Savaitinis su paveikslėliais darbo žmonėms laikraštis.

Redaktorius ir leidėjas kun. J. Stankevičius.

1919.VII.13–1919.XI.8

Aušra pradėjo eiti dar prieš Didįjį karą (1911.X.6). Karo metu buvo sustojęs ir 1919 m. liepos mėn. 13 d. vėl pasirodė. Savaitraščio tikslas kaip ir kitų to meto lietuviškų laikraščių buvo ginti lietuvių reikalus Vilniaus krašte. Viena straipsnyje *Aušros* uždavinys apibūdintas šiais žodžiais: Turime vilties, kad šiuo sunkiausioju metu Vilniaus, Gardino, Trakų, Lydos, Švenčionių ir Ašmenos apskričių lietuviai, laikinai nuo visos Lietuvos kūno atskirti, iš vienginsime savo šalį, brangią, gražią lietuvių kalbą ir šventą katalikų tikėjimą.

Neilgai teko *Aušrai* šiuos idealus ginti, nes po kelių mėnesių (1919.XI.8) buvo Vilniaus Apygardos viršininko uždaryta. Po to, jau 1920 pradžioje, pasirodė kitas savaitraštis – *Vilniaus Garsas*.

Nors *Aušros* redaktoriumi pasirašydavo kun. J. Stankevičius, tačiau faktiniai redaktoriai buvo kun. Petras Kraujalis ir kun. Jonas Skruodys.

Vilniaus Garsas

Savaitinis laikraštis darbo žmonėms.

Redaktorius ir leidėjas kun. K. Čibiras.

Nuo 1921.II.13: Marija Marcišauskaitė.

Nuo 1922.II.16: Kazys Strazdas.

1920.I.8–1920.VII.1

1920.XI.1–1922.V.28

Aušrai nustojus eiti, per du mėnesius nebuvo jokio savaitraščio. Po dviejų mėnesių gautas valdžios susitikimas *Vilniaus Garsui* leisti.

1920 m. vasaros politiniai įvykiai privertė laikraštį sustabdyti. Po keturių mėnesių pertraukos vėl išėjo, pasisakydamas, jog Lietuvos nepriklausomybė, darbo žmonių gerovė ir krikščionybė buvo ir palieka mūsų keliarodžiais.

1922 m. gegužės 28 d. *Vilniaus Garsas*, išleidęs specialų numerį šv. Kazimiero kanonizavimo 400 metų sukakčiai paminėti, daugiau nebepasirodė, nes buvo valdžios sustabdytas. Vėliau išėjo kitas savaitraštis – *Garsas*.

Vilniaus Garsą pradžioje redagavo kun. Krištapas⁵ Čibiras, o nuo 1921 m. lapkričio 10 d. – kun. Petras Kraujalis.

5 A) Kristupas.

Garsas

Vilniaus lietuvių laikraštis.

Redaktorius ir leidėjas Antanas Valiulis

1922.VII.16–1923.III.2

Sustabdyto *Vilniaus Garso* vietoje buvo stengtasi išleisti savaitraštį kitu pavadinimu. Tokiu būdu po pusantro mėnesio trukusios pertraukos pasirodė *Garsas*, kurį redagavo kun. Krištapas Čibiras ir kun. Petras Kraujalis.

Ryšium su 1922 m. rinkimais į Varšuvos seimą *Garsas* drįsdavo lenkų politinius elementus aštriai pakritikuoti. Tačiau tuo laikui jam nedaug teko nukentėti. Priešingai buvo po rinkimų: prasidėjo dažni laikraščio konfiskavimai ir 1923 m. kovo 2 d. įvyko sustabdymas. Po mėnesio laiko pasirodė kitas savaitraštis, pavadintas *Vilniaus Keliu*.

Vilniaus Kelias

Savaitinis laikraštis

Redaktorius ir leidėjas Jonas Kuklis

1923.IV.1–1923.VI.24

Praėjus *Garsų* ciklui, prasidėjo *Kelių* ciklas. Pasirodęs pirmas *Vilniaus Kelio* numeris vedamajame straipsnyje paskelbė: Kam rūpi Vilniaus krašto gervė, kieno širdyje dega Lietuvos ir lietuviybės meilė, kas nori savo darbu dėtis prie bendro lietuvių darbo, tas galės ramiai keliauti *Lietuvos Keliu*.

Kadangi tas kelias lietuviams buvo erškėčiais išklotas, vargo ir skausmų pilnas, todėl laikraščiui teko tai viešumon kelti. Už tai kelis kartus buvo konfiskuotas ir pagaliau 1923 m. birželio 24 d. sustabdytas. Praslinkus mėnesiui laiko, išėjo kitas savaitraštis – *Lietuvos Kelias*.

Faktinis *Vilniaus Kelio* redaktorius buvo kun. Petras Kraujalis.

Lietuvos Kelias

Savaitinis laikraštis.

Redaktorius ir leidėjas Ona Zavišaitė

1923.VII.22–1925.VI.19

Savo uždavinius *Lietuvos Kelias* apibūdino šiais žodžiais: *Lietuvos Kelias* aukštai laikys lietuvių iškeltą tautinę vėliavą ir, kiek pajėgdamas, gaivins Vilniaus lietuvių slopinamą dvasį, padės viešąjį lietuvių darbą dirbti.

Tuos uždavinius realizuodamas, laikraštis susilaukė kelių konfiskatų ir 1925 m. birželio mėn. 19 d. sustabdymo. Po jo išėjo *Kelias*.

Lietuvos Kelią redagavo kun. Petras Kraujalis.

Kelias

Savaitinis Vilniaus laikraštis.

Nuo 1927.XI.18: Savaitinis Vilniaus krašto lietuvių laikraštis.

Nuo 1928.I.7: Savaitinis Vilniaus ir Suvalkų kraštų lietuvių laikraštis.

Redaktorius ir leidėjas Julius Navikas.

1925.VII.10–1928.XI.24.

Pirmajame *Kelio* numeryje redakcija laikraščio tikslą apibūdino šiais žodžiais: *Kelias* aukštai kels lietuvių tautinę vėliavą, gins lietuvių reikalus bažnyčioje, mokykloje ir visose valstybės ir visuomenės organizacijose ir įstaigose, gaivins lietuvių dvąsį ten, kur labiausia ji slopinama.

Kelias – tai vienas laimingesnių laikraščių: jis buvo labiausiai paplitęs ir ėjo ilgiau kaip 3 metus. Bet svarbiausia – nebuvo lenkų valdžios sustabdytas, o pats nustojo eiti. Paskutiniame 1928 m. 47 (179) nr. pasisakė daugiau nebeisias, nes *Kelio*, *Vilniaus Aido* ir *Dirvos* vietoje išeisias kitas didelis laikraštis *Vilniaus Rytojus*.

Pradžioje *Kelio* redagavo kun. Petras Kraujalis. Nuo 1926 m. lapkričio 12 d. ėmė jį redaguoti kun. Vincas Zajančauskas. Po jo kurį laiką redagavo dr. Danielius Alseika, o nuo 1928 m. sausio mėn. pabaigos – Rapolas Mackevičius.

Vilniaus Rytojus

Savaitinis politikos, visuomenės ir literatūros iliustruotas laikraštis.

Išeina šeštadieniais. Nuo 1929.X.16: išeina trečiadieniais ir šeštadieniais.

Nuo 1936.I.1: išeina antradieniais ir penktadieniais.

Nuo 1932.I.2: duoda nemokamus priedus:

ūkininkams *Ūkininką* ir vaikams *Aušrelę*.

Redaktorius ir leidėjas Julius Navikas.

1928.XII.1–1937.X.26

Pasirodęs pirmas *Vilniaus Rytjaus* numeris apbūdino savo tikslą ir uždavinius šiais žodžiais: *Vilniaus Rytojus*, matydamas tokią padėtį, stengsis ugdyti lietuvių širdyse meilę ir prisirišimą prie gimtinės, prie savosios kalbos, ugdyti jame tautinę ambiciją, rodys gresiančius pavojus... Tautiškumas ir katalikybė – tai dvi mūsų šventenybės ir jas, kaip išmanysime, ginsime ir palaikysime.

Iš to matome, kad ir *Vilniaus Rytjui* rūpėjo tie patys klausimai, kuriuos prieš tai kėlė kiti laikraščiai. Todėl, kaip ir reikėjo laukti, turėjo jį ištikti tas pats likimas: dažni konfiskavimai ir sustabdymas [3].

Tačiau *Vilniaus Rytojus* buvo vienas tų laikraščių, kuris ėjo ilgiau. 1935 m.

pabaigoje prasidėjusios retorsijos⁶ Vilniaus krašte privedė prie laikraščio uždarymo. Tai įvyko 1937 m. spalio 26 d. Uždarius *Vilniaus Rytoją*, jo vietoje buvo leidžiami vienkartiniai, būtent:

<i>Atgarsiai</i>	– 1937.XI.14	– Petras Bilkis
<i>Naujienos</i>	– 1937.XI.24	– Krištapas Čibiras
<i>Mūsų Žinios</i>	– 1937.XII.11	– Alfonsas Burlingis
<i>Reikalai</i>	– 1937.XII.17	– Stasys Micius
<i>Šventadienis</i>	– 1937.XII.22	– Liudvikas Cicėnas
<i>Mūsų Mintys</i>	– 1937.XII.31	– Ona Juodelytė
<i>Mūsų Dienos</i>	– 1938.I.6	– Bronius Tomaševičius
<i>Mūsų Kelias*)</i>	– 1938.I.13	– Alfonsas Burlingis
<i>Mūsų Balsai</i>	– 1938.I.20	– Alfonsas Burlingis
<i>Lietuvis</i>	– 1938.I.27	– Motiejus Kurila
<i>Atbalsiai</i>	– 1938.II.2	– Rišardas Pleskačiauskas
<i>Tautietis</i>	– 1938.II.10	– Aleksandras Taraila
<i>Tautos Kelias*)</i>	– 1938.II.16	– Kazys Andruškevičius
<i>Kelias*)</i>	– 1938.II.24	– Albinas Lapinskas
<i>Pastangos*)</i>	– 1938.III.4	– Joakimas Faraponis
<i>Takas</i>	– 1938.III.10	– Stasys Micius
<i>Šis tas naujo*)</i>	– 1938.III.16	– Krištapas Čibiras
<i>Paskutinės Žinios</i>	– 1938.III.24	– Alfonsas Burlingis
<i>Sąlygos</i>	– 1938.III.31	– Motiejus Kurila
<i>Viltis*)</i>	– 1938.IV.7	– Liudvikas Cicėnas

*) Šiuo ženkluku pažymėti sukonfiskuoti vienkartiniai leid[iniai].

Viltis turėjo būti jau nuolatinis laikraštis, einąs antradieniais ir penktadieniais su priedais: ūkininkams *Artojas* ir vaikams *Varpelis*. Tačiau kadangi *Viltis* buvo konfiskuota, tai kol gautas valdžios sutikimas nuolatiniam laikraščiui leisti, teko dar išleisti kelis vienkartinius. Tokiu būdu dar išėjo:

<i>Gyvenimas</i>	– 1938.IV.8	– Rišardas Pleskačiauskas
<i>Mūsų Buitis</i>	– 1938.IV.14	– Silvestras Urbonavičius
<i>Mūsų Likimas</i>	– 1938.IV.28	– Stasys Micius

Pagaliau po tų visų vargų gautas sutikimas *Aidui* leisti. Pirmas *Aido* numeris pasirodė 1938 m. balandžio 29 d. Kadangi *Aidas* pradėjo eiti ne kaip sa-

6 A) Iš lot. k., priešininko argumentų nukreipimas prieš jį patį.

vaitraštis, bet du kartus savaitėje, todėl priskiriamas prie artimų dienraščių laikraščių.

Vilniaus Rytojaus redakcinę komisiją sudarė: Vincas Budrevičius, Rapolas Mackevičius ir Silvestras Urbonavičius. Vyriausiuoju, bet neoficialiu redaktoriumi buvo V. Budrevičius.

Jaunimo Kelias

Vilniaus krašto jaunimo savaitraštis.

Redaktorius – leidėjas Augustinas Burokas.

1939.V.17–1939.IX.16

1937 m. kovo 19 d. uždarius *Jaunimo Draugą*, kas dvi savaites buvo leidžiami vienkartiniai laikraščiai. Jų išėjo 49, kol buvo gautas sutikimas naujam jaunimo laikraščiui – *Jaunimo Keliui* leisti. Laikraščio kryptis, net išvaizda ir redaktorius liko tie patys. Pirmame numeryje pasakyta šitaip: Mes laikysime vyriausiuoju savo uždaviniu žadinti, gaivinti ir ugdyti mūsų jaunosios kartos lietuvišką dvasią.

Su šiuo obalsiu pradėjo eiti *Jaunimo Kelias*. Neilgai jam teko eiti – vos 4 mėnesius. Prasidėjęs 1939 m. rugsėjo mėnesį lenkų-vokiečių karas pakeitė Vilniaus krašto lietuvių gyvenimą. Naujai susidariusios sąlygos privertė laikraštį sustabdyti. Paskutinis numeris išėjo tų metų rugsėjo 16 d.

Jaunimo Kelio vyriausiasis redaktorius buvo Augustinas Burokas, o nuolatiniai bendradarbiai ir kai kurių skyrių redaktoriai buvo: Marija Budrevičiūtė, Marija Lemešytė, Ona Miciūtė, Antanas Pangonis, Silvestras Urbonavičius, Stasys Misiūnas, Juozas Maceika ir kt.

DVISAVAITRAŠČIAI

Dirva

Žemės ūkio laikraštis.

Eina du kartus per mėnesį.

Redaktorius M. Stankevičius.

Leidėjas: Lietuvių Ūkio Draugija Vilniuje.

1928.V.1–1928.XII

Po Didžiojo karo Vilniaus lietuvių visuomenė buvo atkreipusi ypatingą dėmesį į švietimo darbą ir organizacinį gyvenimą; mažiau į ūkio reikalus. Po kelerių metų, pribrendus ir ūkio reikalams, 1927 m. buvo įsteigta Lietuvių Ūkio Draugija, kuri, be kitų ūkio kultūrai kelti priemonių, sumanė panaudoti

ir spaudą. Tokiu būdu buvo pradėta leisti dvisavaitraštis *Dirva*, kurios pirmas numeris išėjo 1928 m. gegužės 1 d. Laikraštį redagavo ir pasirašinėjo Matas Stankevičius.

Dirva, išeidama į gyvenimą, pasisakė šiais žodžiais: Būsianti pašvęsta išimtinai ūkio ir ūkininkų reikalams, ji stengsis būti tikru ūkininko draugu ir patarėju...

Dirva ėjo neilgai – truputį ilgiau kaip pusę metų ir 1928 m. pabaigoje sustojo. Jos, *Vilniaus Aido* ir *Kelio* vietoje tų pačių metų pabaigoje pradėjo eiti *Vilniaus Rytąjus*, kuris, be kitko, ėmė rašyti ir ūkio klausimais, paskirdamas tam reikalui nemaža vietos, o vėliau duodamas specialų ūkininkams priedą – *Ūkininką*.

Vilniaus Žodis

Visuomenės laikraštis.

Eina protarpiais kas dvi savaiti.

Nuo 1934.XII.5: eina tris kartus per mėnesį.

Nuo 1936.XII.4: eina kas savaitė.

Redaktorius ir leidėjas Jonas Murinas.

Nuo 1930.IV.15: Aleksandras Birinčikas.

Nuo 1931.VIII.28: Jonas Latvys.

Nuo 1938.IX.7: leidėjas Vincas Žilėnas, redaktorius Albertas Krinickas.

1929.XII.27–1939.IX.8

1929 m. spalio mėn. sustojus eiti *Vilniaus Šviesai*, po 2 mėnesių pertraukos tie patys žmonės išleido *Vilniaus Žodį*, kuris pradžioje ėjo kaip dvisavaitraštis, vėliau dažniau ir galop – kaip savaitraštis.

Pradžioje faktiniu redaktoriumi buvo dr. Danielius Alseika, paskui redaktoriai keitėsi ir į pabaigą laikraštis buvo Vinco Žilėno ir Jono Latvio redaguojamas. Jame daugiausia bendradarbiavo: Aleksandras Birinčikas, Jeronimas Cicėnas ir Antanas Valaitis.

Svarstydamas Vilniaus krašto lietuvių padėtį, laikraštis prieina išvadų, kurias iškelia jau pirmame numeryje, sakydamas: Čia mes turime giliai susirūpinti, turime ne vien išlaikyti tautybę, gindami ją nuo grėsiančio pavojaus, bet ir kiek galima pakelti kultūrinę ir ekonominę mūsų buitį.

Vilniaus Žodis, panašiai kaip prieš tai *Vilniaus Šviesa* atstovavo vad. pažangiosios arba kairiosios minties žmonių ideologiją, todėl dažnai polemizavo su priešingos minties laikraščiais, kaip: *Vilniaus Rytąjumi*, *Jaunimo Draugu* ir kt.

Vilniaus Žodis ėjo palyginti ilgai. Daug kartų buvo konfiskuotas, tačiau buvo vienas tų laimingųjų, kuris išvengė sustabdymo. 1939 m. lenkų–vokiečių karas ir tolimesni įvykiai privertė sustoti. Paskutinis numeris išėjo 1939 m. rugsėjo 8 d.

MĖNRAŠČIAI

Jaunimo Draugas

Mėnesinis jaunuomenės laikraštis.

Nuo 1936.XI: Vilniaus jaunimo dvisavaitinis laikraštis.

Nuo 1937.I.8: Vilniaus krašto jaunuomenės savaitraštis.

Redaktorius: Antanas Juknevičius. Nuo 1936.V: Augustinas Burokas.

1926.I–1937.III.19

Po Didžiojo karo, paplitus po lietuviškus krašto kaimus mokykloms ir organizacijoms, pribrendo reikalas turėti jaunimui skirtą laikraštį. Tą reikalą pagreitino jaunosios lietuviškos inteligentijos atsiradimas Vilniuje, kuri geriausiai galėjo tokiai spaudai talkininkauti. Tokiu būdu 1926 m. pradžioje išėjo jaunimui skirtas mėnesinis tautiškai-katalikiškos minties laikraštis *Jaunimo Draugas*, kuris laikui bėgant tapo savaitraščiu.

Prasidėjusios 1935 m. pabaigoje retorsijos palietė ir *Jaunimo Draugą*: 1937 m. po kelių konfiskavimų buvo sustabdytas. Tuomet sustabdyto *Jaunimo Draugo* vietoje buvo išleisti vienkartiniai:

<i>Jaunujų Velykos</i>	– 1937.III.	– Marija Lemešytė
<i>Pavasario Šnekos</i>	– 1937.IV	– Kazimieras Blaškauskas
<i>Šviesos Kelias</i>	– 1937.IV	– Vincas Umbrasas
<i>Sekminės</i>	– 1937.V	– Stasys Misiūnas
<i>Jaunimo Aidai</i>	– 1937.VI	– Antanas Stanelis
<i>Vasaros darbai</i>	– 1937.VI	– Emilijonas Paukštė
<i>Mūsų Žygiai</i>	– 1937.VII	– Alfonsas Bielinis
<i>Jaunujų Balsas</i>	– 1937.VIII	– Stasys Misiūnas
<i>Lietuvio Mintys</i>	– 1937.VIII	– Vladas Gričiukas
<i>Šviesa</i>	– 1937.IX	– Silvestras Urbonavičius
<i>Rudens Aidai</i>	– 1937.IX	– Antanas Atroška
<i>Jaunimo Žodis</i>	– 1937.X	– Ona Miciūtė
<i>Mūsų Pastangos</i>	– 1937.X	– Vincas Umbrasas
<i>Švyturys</i>	– 1937.XI	– Pranciškus Žemaitis
<i>Jaunujų Šnekos</i>	– 1937.XI	– Vladas Pūkas

<i>Spindulys</i>	– 1937.XII	– Alfonsas Munčelis
<i>Kalėdų Mintys</i>	– 1937.XII	– Liudas Činčikas
<i>Žiburyš</i>	– 1938. I	– Kazimieras Blaškauskas
<i>Draugas</i>	– 1938. I	– Petras Pivoriūnas
<i>Lietuviškoji Mintis</i>	– 1938.II	– Antanas Pagonis
<i>Jaunųjų Bičiulis</i>	– 1938.II	– Vincas Umbrasas
<i>Jaunajai Kartai</i>	– 1938.III	– Antanas Vaišnius
<i>Pavasaris</i>	– 1938.III	– Pranas Žukas
<i>Vėlykos</i>	– 1938.IV	– Antanas Atroška
<i>Jaunimas</i>	– 1938.IV	– Vladas Gričiukas
<i>Darbas</i>	– 1938. V	– Stasys Misiūnas
<i>Jaunųjų Žingsniai</i>	– 1938.V	– Jonas Matonis
<i>Mūsų Kelias</i>	– 1938.VI	– Antanas Atroška
<i>Vasaros Žingsniai</i>	– 1938.VI	– Antanas Vaišnius
<i>Jaunųjų Talka</i>	– 1938.VII	– Povilas Antulis
<i>Jaunųjų Gairės</i>	– 1938.VII	– Vincas Umbrasas
<i>Mūsų Gyvenimas</i>	– 1938.VIII	– Kazimieras Blaškauskas
<i>Jaunimo Kelias</i>	– 1938.VIII	– Augustinas Burokas
<i>Jaunimo Balsas</i>	– 1938.IX	– Liudvikas Kisielius
<i>Jaunimo Ateitis</i>	– 1938.IX	– Antanas Pagonis
<i>Rudens Vakarai</i>	– 1938.X	– Antanas Atroška
<i>Jaunųjų Darbai</i>	– 1938.X	– Vladas Žilėnas
<i>Rudens Aidai</i>	– 1938.XI	– Leonas Braziulis
<i>Jaunųjų Siekiai</i>	– 1938.XI	– Augustinas Burokas
<i>Jaunųjų Žodžiai</i>	– 1938.XII	– Kazys Blaškauskas
<i>Kalėdų Žvaigždė</i>	– 1938.XII	– Vladas Radziulis
<i>Naujieji Žodžiai</i>	– 1939. I	– Augustinas Burokas
<i>Jaunųjų Patarėjas</i>	– 1939. I	– Silvestras Urbonavičius
<i>Lietuviškuoju Keliu</i>	– 1939.II	– Pranas Žemaitis
<i>Laiko Žodis</i>	– 1939.II	– Romualdas Bagdonavičius
<i>Mūsų Viltis</i>	– 1939.III	– Kazimieras Blaškauskas
<i>Jaunimo Rytojus</i>	– 1939.III	– Krištapas Čibiras
<i>Vėlykų Margutis</i>	– 1939.IV	– Adomas Cicėnas
<i>Jaunimo Pasaulis</i>	– 1939.IV	– Leonas Braziulis

Tokiu būdu išėjo 49 vienkartiniai leidiniai: 1937 m. – 17, 1938 m. – 24 ir 1939 m. – 8. Per visą tą laiką buvo daromi žygiai naujam jaunimo laikraščiui

leisti, tačiau be laimėjimų. Pagaliau net trečiais metais gautas sutikimas savaitraščiui *Jaunimo Keliui* leisti. Jo pirmas numeris išėjo 1939 m. gegužės 17 d.

Jaunimo Draugas – tai ilgiausiai gyvavęs Vilniaus krašte lietuviškas laikraštis: ėjęs ilgiau kaip 11 metų. Sustojo to paties likimo perblokštas.

Laikraščio pradžioje daugiausia jame dirbo pats redaktorius Antanas Juknevičius, kun. Krištapas Čibiras, Silvestras Urbonavičius, Alfonsas Bielinis ir kiti jaunesnieji literatai. Nuo 1935 m. nuolatiniais bendradarbiais buvo: Marija Budrevičiūtė, Marija Lemešytė, Ona Miciūtė, Vlada Pilypavičiūtė, Augustinas Burokas, Stasys Misiūnas, Antanas Pangonis, Silvestras Urbonavičius ir Juozas Maceika.

Vilniaus Varpas

Mėnesinis laikraštis.

Redaktorė-leidėja Marija Žukauskaitė

1927.II–1931.XI

Vilniaus Varpas buvo skirtas daugiau Vilniaus krašto lietuvių inteligentų – mokytojų ir kunigų – reikalams. Faktinuoju laikraščio redaktoriumi buvo kun. Petras Kraujalis, prieš tai redagavęs savaitraštį *Kelias*.

Savo pirmame numeryje laikraštis pasisakė, ko sieksias, būtent: Šiuo metu visiems rūpi visuomenės gyvenimas. Šioje srityje *Vilniaus Varpas* nori būti visų Rytų Lietuvos lietuvių draugu ir jau dėl to nenorėtų tarnauti kokiai nors lietuvių tautos daliai ar partijai, bet visai lietuvių tautai. Dėl to jau visuomenės klausimuose ieškosime kelių, kurie naudingi visiems lietuviams, o ne atskiriems luomams ar partijoms.

Nors *Vilniaus Varpas* gyvavo daugiau kaip puspenktų metų, tačiau išėjo tik 38 numeriai. 1931 m. lapkričio mėnesį pats nustojo eiti.

Vilniaus Šviesa

Mėnesinis mokslo ir visuomenės populiarius laikraštis.

Redaktorius D. Alseika

1928.I–II–1929.VII–X

Kunigui P. Kraujaliui pasitraukus iš *Kelio* redakcijos, pradėjo jį redaguoti dr. Danielius Alseika, kuris 1928 m. iš tų pareigų taip pat pasitraukė ir pradėjo leisti naują laikraštį *Vilniaus Šviesa*.

Tai buvo pirmas viešai pasisakęs vad. pažangiosios minties laikraštis. Pirmame numeryje pasakyta: Pažangiųjų Vilniaus lietuvių ir šviesesniojo jauni-

mo iniciatyva sunkiose gyvenimo sąlygose ir apsiniaukusiame tamsiais rūkais Vilniuje gimsta *Vilniaus Šviesa*.

Vilniaus Šviesa, panašiai kaip *Vilniaus Varpas*, kartais išeidavo nereguliariai ir, išleidusi 7–10 numerių, nustojo eiti, perleisdama savo darbą tęsti dvisavaitraščiu *Vilniaus Žodžiui*, kurio pirmas numeris pasirodė 1929 m. gruodžio mėn. 27 d.

Vilniaus Aušra

Vilniaus krašto lietuvių katalikų organas.

Nuo 1933.IV: Vilniaus krašto lietuvių katalikų laikraštis.

Nuo 1936.II: Lietuvių katalikų laikraštis.

Nuo 1937.I: Lietuvių katalikų dvisavaitinis laikraštis.

Nuo 1938.I: Lietuvių katalikų savaitraštis.

Redaktorius ir leidėjas kun. Vincas Taškūnas

1932.X.1–1939.IX.17

Vilniaus Aušra buvo daugiau religinio turinio laikraštis, nors rašydavo ir visuomeniniais bei tautiniais klausimais. Kadangi laikraščio redaktorius kun. V. Taškūnas buvo populiariausios Vilniaus krašte Šv. Kazimiero Draugijos pirmininkas, tai *Vilniaus Aušroje* dažnai talpindavo tos draugijos nariams pranešimus bei instrukcijas.

Pirmame laikraščio numeryje buvo jau būdingų minčių, kaipantai: Tautiečiai: Dabartiniais laikais lietuvių katalikų tarpe vis labiau ir labiau didėja tikybinis atšalimas, kuris ruošia dirvą komunizmui, o šio tikslas žinomas: sugriauti Katalikų bažnyčią, suardyti šeimos šventumą ir visai išnaikinti katalikų tikėjimą.

Vilniaus Aušra buvo vienas laimingiausių laikraščių, kuris ne tikai nebuvo lenkų valdžios sustabdytas, bet, rodos, nė karto nebuvo konfiskuotas. Paskutinis numeris išėjo 1939 m. rugsėjo 17 d., žlugus Lenkijos valstybei.

Visą laiką *Vilniaus Aušrą* redagavo kun. V. Taškūnas, o jo artimiausiais talpinkais buvo: kun. Nikodemus Raštutis, Stasė Taškūnaitė, Romualdas Bagdonas ir Antanas Stanelis.

Gedimino Pilis

Mėnesinis visuomenės laikraštis.

Redaktorius ir leidėjas Romualdas Bagdonas-Bagdonavičius

1935.IV.20–1935.XI.30

Pirmame numeryje redakcija, svarstydamą pastovius tiek medžiaginius,

tiesk dvasinius paminklus, skatina sentis jėgų iš mūsų sentėvių paliktų paminklų. Jų pavyzdys galis būti imamas iš Gedimino pilies pergyvenimų. Tegul tad ir mums Gedimino pilies pergyvenimai, kovos, jos atskleidžiamieji istorijos lapai, Kristaus mokslo dėsnių apšviesti ir sušildyti, esti mokykla ir pamatu, ant kurio statysime ir plėšime dabarties lietuvių tautos gyvenimą, apie jį kalbėsime ir jį skelbsime šio laikraščio skiltyse.

Medžiaginiai sunkumai privertė laikraštį sustoti. Išėjo tik 4 jo numeriai. Kai 1936/37 m. kai kurie Vilniaus lietuvių laikraščiai buvo lenkų valdžios sustabdyti, buvo mėginta *Gedimino Pilį* atgaivinti. Valdžia ir tam žygiui pasipriešino.

Gedimino Pilį redagavo R. Bagdonas. Jam talkininkavo: kun. Nikodemus Raštutis, Antanas Stanelis, Juozas Maceika ir kt.

Šis laikraštis kaip ir dauguma kitų to meto Vilniaus lietuvių laikraščių buvo spausdinamas „Ruch“ spaustuviėje (Totorių gt. 6 nr.).

REČIAU ĖJĘ PERIODINIAI LEIDINIAI

Lietuviškas Baras

Vilniaus krašto lietuvių kultūros žurnalas.

Išėina keturis kartus per metus.

Nuo 1937.III: eina kas du mėnesiai.

Nuo 1938.I: Vilniaus lietuvių mėnesinis iliustruotas kultūros žurnalas.

Leidėjas ir redaktorius Motiejus Kraužlys.

Nuo 1934 m. 2–3 (4–5) nr. Vincas Umbrasas. Nuo 1935.XI: Motiejus Kraužlys.

1933.VII–1939.VIII

Vilniaus krašto lietuvių spaudos vystymosi eigoje buvo jau laikraščių, skirtų plačiajai liaudžiai, religiniams klausimams svarstyti ir, pagaliau buvo mėginta leisti inteligentijai (*Vilniaus Varpas*). Šią kryptį pasirinko ir *Lietuviškas Baras*.

Leisdama pirmą numerį žurnalo redakcija pasakė: Gyvai jausdami reikalą lyginti mūsų gyvenimo spragas, mes, jaunieji pradedam naują grynai lietuviško darbo barą. Vyresnioji mūsų karta lygiai sunkiose gyvenimo sąlygose, besigrumdama su svetimais gaivalais, parengė dirvą Lietuvos nepriklausomybei, dabar gi mūsų eilė stoti darban ir kovon už lietuvišką būvį Vilniaus krašte ir parengti dirvą šviesesnei Vilniaus krašto ateičiai.

L[ietuviškas] Baras, keldamas opius mūsų krašto reikalus, buvo vad. vidurinės krypties ideologijos, panašios į buv. N[e]priklausomos] Lietuvos tauti-

ninkų ideologiją, šalininkas. Laikraščio iniciatoriai ir faktini redaktoriai buvo Motiejus Kraužlys ir Vincas Martinkėnas. Kaip ir kiti laikraščiai *L[ietuviškas] Baras* buvo kelis kartus konfiskuotas. 1939 m. lenkų-vokiečių karas, pakeitęs Vilniaus karšto lietuvių padėtį, pakeitė ir visos lietuviškos spaudos eigą. Paskutinis *L[ietuviško] Baro* numeris išėjo tų metų rugpjūčio mėnesį.

Lietuvių Tauta

Lietuvių Mokslo Draugijos raštai
1907–1935 (1936)

Įkurta 1907 m. Lietuvių Mokslo Draugija, be įvairių Lietuvą liečiančių knygų, rankraščių, archeologinių ir kitų objektų rinkimo, pradėjo leisti savo organą, pavadintą *Lietuvių Tauta*.

Tame organe rašė stipresnės to laiko Lietuvos mokslinės pajėgos, kaip antai: dr. J. Basanavičius, K. Būga, J. Totoraitis, V. Nagevičius, J. Tumas-Vaižgantas, J. Janulaitis, M. Biržiška, A. Sabaliauskas, E. Volteris, P. Avižonis, M. Yčas, J. Jablonskis, K. Grinius, T. Ivanauskas, dr. J. Šlapelis, J. Žiogas ir kt.

Pradžioje buvo manyta leisti *Lietuvių Tautą* kasmet. Nuo 1907 m. iki 1914 m. taip ir buvo daroma. Prasidėjęs Didysis karas darbą sustabdė ir tolimesnis numeris galėjo išeiti jau po karo – 1919 m. Nuo to laiko *L[ietuvių] Tauta* ėjo rečiau ir paskutinioji knyga išėjo 1935 (1936) m., kurioje, be kitų straipsnių, yra atspausdinta plati dr. Jono Basanavičiaus autobiografija. Buvo ruošama spaudai sekančioji knyga, bet tam darbui sutrukdė 1939 m. karas.

Imant paskirais metais, *Lietuvių Tauta* ėjo šitaip:

I knyga	4 dalys	1907–1910 m.	584 psl.
II “	4 “	1919 m.	624+XLIV psl.
III “	2 “ + 1 sąs.	1925 m.	659 psl.
IV “	3 sąs.	1932 m.	466+114 psl.
V “	1 sąs.	1935 (1936) m.	292 psl.

Be paminėtų periodinių leidinių, kartais pasirodydavo laikraščių arba žurnalų pavidalo vienkartiniai leidiniai. Jie minimi sekančiame skyriuje.

ĮVAIRŪS NEPERIODINIAI LAIKRAŠČIAI

Padarius periodinių leidinių apžvalgą, belieka dar paminėti vienkartinius laikraščius ar žurnalus, kurie atsirado tam tikroms aplinkybėms susidarius, ir moksleivių leistus laikraštėlius.

Ir taip: 1928 m. lietuviai amatininkai katalikai buvo sumanę leisti savo laikraštį. Tačiau išėjo tik vienas (šapirografuotas) numeris:

Vienykis! – 1928.IV – Red. Antanas Bijūnėlis.

Kiti vienkartiniai laikraščiai išdygo iš 1928 m. viešai pasireiškusios srovinės kovos arba dėl asmeniškų sumetimų. Šio pasėkoje išėjo keli, daugiausia prieš kai kuriuos asmenis nukreipti, vienkartiniai laikraščiai po kelis puslapius, būtent:

<i>Tiesos Žodis</i>	– 1929.III.16	– Povilas Djakas
<i>Studento Balsas</i>	– 1930.VI.7	– Adomas Juškevičius
<i>Prieš Tekmę</i>	– 1933.I.1	– Stepas Šulija
<i>Žinios</i>	– 1934.I.15	– Stasė Damkauskaitė
<i>Mūsų Klaidos</i>	– 1938.II.3	– Kazimieras Veleckas

Be to, pradedant 1937 m., kai Vilniaus lietuvių spauda buvo smarkiai varžoma ir labai populiarūs pasidarė vienkartiniai leidiniai, pasirodė ir vienkartiniai žurnalai, skirti menui, dailei ir literatūrai. Nors juos pasirašydavo ne vienodos ideologijos žmonės ir jų turinį sudarydavo taip pat įvairių pakraipų rašytojai, tačiau iniciatyva buvo tos kairiosios grupės jaunuolių, kurie negalėjo sutapti su bendra tuometine Vilniaus lietuvių spaudos kryptimi. Tokio pobūdžio žurnalai buvo šie:

<i>Varsnos</i>	– 1937.III.22	– Jonas Petrauskas
<i>Varpos</i>	– 1937.VI.12	– Vladė Rusokaitė
<i>Vingis</i>	– 1937.XII.16	– Juozas Pivoriūnas
<i>Sėja</i>	– 1938.IV.25	– Juozas Aidulis
<i>Piūvis</i>	– 1938.VI.25	– Zigmas Prantkelevičius
<i>Vienartinis leidinys</i>	– 1938.X.22	– Vladas Drėma
<i>Versmė</i>	– 1939.IV.3	– Jonas Karosas

Pagaliau – 1939 m. pradžioje – išėjo vienkartinis sportininkų leidinys, pavadinamas:

Aukščiau, greičiau, toliau – 1939.II. – Pranas Žižmaras

Kad susidarytų visuma, tenka dar suminėti moksleivių laikraštėlius.

Pradedant 1919 m., Vilniaus lietuvių gimnazijos moksleiviai literatai leido neperiodiškai, po kelis arba keliolika numerių įvairiais pavadinimais laikraš-

tukus. Jie būdavo rašyti ranka – šapirografuoti arba spausdinti rašomąja mašinėle. Išėjo šie:

<i>Trinitas</i>	– 1919
<i>Mokinio Balsas</i>	– 1920
<i>Feministas</i>	– 1923. Red. Silvestras Urbonavičius
<i>Snapas</i>	– 1924. “ “ “
<i>Botagas</i>	– 1924. “ “ “
<i>Varpelis</i>	– 1924. Red. Boleslovas Astikas
<i>Vilniaus Skautas</i>	– 1927–1935
<i>Dinamo</i>	– 1933–1934
<i>Lietuviškos Varpas</i>	– 1935
<i>Žagrė</i>	– 1938–1939

Kai kurie paminėtų laikraštėlių buvo juoko ir satyros turinio (*Feministas*, *Snapas*, *Botagas*). Kiti – bendro literatūrinio pobūdžio, o dar kiti (*Vilniaus Skautas*) daugiausia rašė apie skautų gyvenimą. Šie laikraštukai plačiosios visuomenės nepasiekdavo.

Taip atrodo Vilniaus lietuvių periodinė spauda lenkų okupacijos metais. Be paminėtų spaudinių, dar buvo ir tokių, kuriuos leido lietuvių kalba ne lietuviai. Buvo ir tokių, kuriuos leido lietuviai, bet jie Vilniaus lietuvių visuomenėje neturėjo pritarimo [4]. Neturėdami pritarimo, nors lenkų valdžios remiami, jie ilgai nepajėgė gyvuoti.

Be lietuviško spausdinto žodžio, po Didžiojo karo Vilniaus lietuviai informaciniais tikslais leido laikraščius ir lenkų bei rusų kalbomis. Apie juos kalbama sekančiame skyriuje.

DIENRAŠČIAI LENKŲ KALBA

Głos Litwy

1919.V.15–1919.XII.5

1920.X.14–1920.XII.22

1921.VIII.31– 921.IX.11

1921.XII.13–1922.I.28

Głos Litwy išeidavo kasdien, išskyrus dienas po švenčių. Atsakinga redaktorė buvo Aldona Čarneckaitė, leidėjas – Mykolas Biržiška. Nuo 1919 m. 51 nr. pasirašydavo leidėjas Aleksandras Paulavičius, o nuo 1919 m. 97 nr. – Vladas Rakauskas. Nuo 1920 m. 1 nr. pasirašydavo redakcinis komitetas, o nuo 46 nr. – Viktoras Biržiška. Po trečios pertraukos, nuo 1921 m. gruodžio 13 d.,

pasirašydavo Mykolas Biržiška, o nuo 1922 m. sausio 12 d. – J. Lastauskienė. Iki pirmos pertraukos faktinai *Głos Litwy* redagavo Mykolas Biržiška. Po pirmos pertraukos iki antros – Viktoras Biržiška ir Andrius Randomanskis. Po antros pertraukos – Mykolas ir Viktoras Biržiškos ir Andrius Randomanskis. Su jais bendradarbiavo: Napoleonas Rauba, Aldona Čarneckaitė, Vaclovas Biržiška ir Vladimiras Sakavičius.

1919 m. gruodžio 4 d. apygardos teismo nutarimu laikraštis buvo sustabdytas. Antrą kartą laikraštis pasirodė 1920 m., Želigovskiui užėmus Vilnių. Tačiau ėjo neilgai, nes jau gruodžio mėn. vėl buvo sustabdytas. Pasirodė tik po ilgesnės pertraukos – 1921 m. rugpjūčio 31 d., bet ėjo vėl labai trumpai, vos keliolika dienų. Sustabdžius trečią kartą, buvo išleisti vis kitais pavadinimais vienkartiniai:

<i>Adam</i>	– 1921.XI.21	– Viktoras Bernotas
<i>Ewa</i>	– 1921.XI.23	– Jadvyga Stadzevičiūtė
<i>Józef</i>	– 1921.XI.24	– Mykolas Biržiška
<i>Marja</i>	– 1921.XI.25	– Edvardas Cydzikas
<i>Jan</i>	– 1921.XI.26	– Boleslovas Stadzevičius
<i>Anna</i>	– 1921.XI.27	– Emilija Ščesnulevičiūtė
<i>Piotr</i>	– 1921.XI.29	– Jonas Zaviša
<i>Zosia</i>	– 1921.XI.30	– Povilas Gaidelionis
<i>Jerzy</i>	– 1921.XII.1	– Emilija Ščesnulevičiūtė
<i>Hela</i>	– 1921.XII.2	– Julija Lastauskienė
<i>Litwa Niepodległa</i>	– 1921.XII.3	– Petras Insoda
<i>W stolicy Litwy</i>	– 1921.XII.4	– Kazimieras Strazdas
<i>Przyszłość Litwy</i>	– 1921.XII.6	– Pranas Muralis
<i>Niech żyje Litwa!</i>	– 1921.XII.7	– Valerija Grinevičiūtė
<i>Jeszcze Litwa niezginęła !</i>	– 1921.XII.8	– Sofija Paukštytė
<i>Litwo, ojczyzno moja</i>	– 1921.XII.10	– Julija Lastauskienė
<i>Z Litwą</i>	– 1921.XII.11	– Ksaveras Ambraška

1921 m. gruodžio 13 d. vėl išėjo *Głos Litwy* ir ėjo iki 1922 m. sausio 28 d., kai vyriausias redaktorius M. Biržiška buvo suimtas ir po kelių dienų „33“ grupėje ištremtas į N[e]prikllausomą Lietuvą. Protarpiais gi, kai *Głos Litwy* negalėjo eiti, jo vietoje buvo leidžiami dienraščiai įvairiais pavadinimais. Ir taip: po pirmojo *Głos Litwy* sustabdymo išėjo dienraštis *Echo Litwy*, o po antrojo – *Dzwon Litwy* ir *Straż Litwy*. Tik po trečios *Głos Litwy* pertraukos kitas dienraštis nepasirodė.

Echo Litwy

1919.XII.12–1920.IV.2

1920.V.1–1920.VII.25

1920.X.12–

Echo Litwy tęsė dienraščio *Głos Litwy* darbą. Pradžioje pasirašydavo jį Mykolas Biržiška, o nuo 1920 m. 132 nr. Stanislovas Długoburskis. Visą laiką laikraštį redagavo Mykolas ir Vaclovas Biržiškos bei Andrius Randomanskis.

Pirmą kartą sustabdžius *Głos Litwy*, per visą savaitę nebuvo lenkiško laikraščio. Po pertraukos išėjo *Echo Litwy* ir ėjo beveik 4 mėnesius, bet ryšium su spaustuvininkų streiku turėjo sustoti. Vėl pasirodė 1920 m. gegužės 11 d., bet liepos 25 d. bolševikų valdžia jį sustabdė. Dar kartą pasirodė 1920 m. spalio 12 d., Želigovskiui užėmus Vilnių, bet tuojau buvo lenkų valdžios sustabdytas.

Raudonarmiečiams sustabdžius *Echo Litwy*, po dviejų savaičių pasirodė dienraštis *Wiadomości Wileńskie*.

Wiadomości Wileńskie

1920.VIII.10–1920.X.10

Dienraštis *Wiadomości Wileńskie* buvo leidžiamas lietuvių karo komendantūros komisijos vardu, todėl bolševikai negalėjo jo varžyti. Tokiu būdu dienraštis ėjo iki 1920 m. spalio 10 d., kol Želigovskio valdžia jį sustabdė.

Faktinuoju dienraščio redaktoriumi, kaip ir kitų tuo metu lenkų kalba lietuvių leidžiamų laikraščių, buvo Mykolas Biržiška, kuriam talkininkavo Vaclovas Biržiška ir Andrius Randomanskis.

Dzwon Litwy

1920.XII.24–1921.I.18

1920.VII.1–1921.VIII.18

Po antrojo *Głos Litwy* sustabdymo, 1920 m. gruodžio 24 d. pradėjo eiti Juozo Oginto pasirašomas dienraštis *Dzwon Litwy*, bet ėjo trumpai – apie 3 savaites. Po pusmetinės pertraukos vėl išėjo, bet ėjo taip pat trumpai, nes 1921 m. rugpjūčio 18 d. buvo sustabdytas. Po pirmojo *Dzwon Litwy* sustabdymo buvo išleistas dienraštis *Straż Litwy*.

Dzwon Litwy redagavo Mykolas ir Viktoras Biržiškos bei Andrius Randomanskis.

Straž Litwy

1921.I.21–1921.IV.1

Dienraščio redaktorius ir leidėjas buvo Mykolas Biržiška. Jis su Viktoru Biržiška ir Andriumi Rondonanskiu buvo faktini laikraščio redaktoriai.

Jau buvo minėta, kad kelis kartus sustabdžius dienraštį *Głos Litwy*, protarpiais išeidavo dienraščiai kitais pavadinimais. *Straż Litwy* buvo tokiu penktuoju iš eilės dienraščiu ir jos 55 nr. buvo visų tų dienraščių 500 numeris. Apie tą sukaktį laikraštis *Vilnius* 1921 m. kovo 31 d. 71 (85) parašė šiuos žodžius: *Laikraščio sukaktuvės*. Lietuvių laikraštis *Straż Litwy*, lenkų kalba rašomas, laikė sukaktuves. Mat, išleista šio laikraščio 500-sis numeris. Pradėjęs eiti 1919 m. gegužės 15 d., jis nuolat turėjo vesti sunkią kovą su Lietuvos priešais. Jis priverstas buvo net šešis kartus keisti savo vardą. Bet laikraščio pakraipa nebuvo pakeista, ir tikrasai redaktorius visą laiką buvo vis tas pats asmuo. Pirmadienį kovo 28 d., redakcijon susirinko laikraščio bendradarbiai, spaustuvės darbininkai, kitų lietuvių laikraščių redaktoriai ir bendradarbiai, ir t. t. Laikraščio bendradarbiai ir spaustuvės darbininkai p[il]ie[ie]čiui M. Biržiškai įteikė 500 laikraščio numerių, aptaisytą ir puikiais lietuviškais papuošalais papuoštą komplektą. Be to dar jis įteikė ypatingą adresą, kuriuo reiškama kuo didžiausią linkėjimų...

Straż Litwy susilaukė to paties liūdno likimo: 1921 m. balandžio 1 d. lenkų valdžios buvo sustabdytas. Po sustabdymo per tris mėnesius nebuvo jokio lenkų kalba lietuvių leidžiamo dienraščio, kol pagaliau pavyko atgaivinti laikraštį *Dzwon Litwy*, o vėliau vėl *Głos Litwy*. Po trečiojo *Głos Litwy* sustabdymo kito laikraščio per 3 mėnesius nebuvo, kol vėl pradėjo eiti tas pats *Głos Litwy*. O po ketvirto jo sustabdymo pasirodė naujas dienraštis *Litwa*.

Litwa

1922.II.4–1922.VI.1

Dienraščiui *Głos Litwy* nustojus eiti, jo vietoje po kelių dienų išėjo dienraštis *Litwa*, kurį pasirašydavo J. Sipavičius, o faktiškai redagavo Vladimiras Sakavičius.

Laikraštis ėjo nepilnus 4 mėnesius, nes 1922 m. birželio 1 d. lenkų teismo organų pasikėsinimas prieš lietuvių spaudą palietė ir *Litwa*. Tai įvyko tada, kai lietuviai baigė švęsti šv. Kazimiero 400 metų beatifikavimo sukaktį ir apie tai savo spaudoje plačiai rašė.

Sustabdytos *Litwos* vietoje buvo išleisti šie vienkartiniai:

Zakneblowane Usta – 1922.VI.7 – Marija Žukauskaitė

Głos Litwinów – 1922.VI.21 – Ona Juodelytė

Litwa buvo šeštas ir paskutinis lietuvių leidžiamas lenkų kalba dienraštis. Nuo šiol dienraščių daugiau nebuvo. Dar kurį laiką tą lietuvių tradiciją palaikė dienraštis *Nowiny Wileńskie*.

Nowiny Wileńskie

1921.V.24–1922.IV.17

Pirmas *Nowiny Wileńskie* numeris išėjo 1921 m. gegužės 24 d., tuo metu, kai bet kokia lietuviška spauda buvo labai varžoma. Šį laikraštį leisti pradėjo palankus lietuviams žmogus Vaclovas Kozlovskis. Jis sutiko savo laikraštyje talpinti opius lietuviškų reikalų klausimus. Todėl, netekus lietuviams savo spaudos, šis laikraštis galėjo nors iš dalies ją pavaduoti.

Nowiny Wileńskie pradžioje ėjo kaip dienraštis, išskyrus dienas po švenčių. Vėliau, nuo 1921.VII.11 d., kaip savaitraštis, nuo 1921 m. rugpjūčio 23 d. vėl kaip dienraštis, o nuo 1921 m. rugsėjo 5 d. vėl kaip savaitraštis. Šiuo atžvilgiu jis buvo tarytum pereinamas laikraštis iš dienraščio į savaitraščius.

Nowiny Wileńskie redagavo pats leidėjas Vaclovas Kozlovskis, o jam talkininkavo Mykolas Biržiška.

SAVAITRAŠČIAI LENKŲ KALBA

Nasza Ziemia

1919.VII.17–1919.IX.14

1921.I.16–1921.III.27

1922.I.1–1922.I.22

1922.III.5–1922.V.28

Pirmas lietuvių leidžiamas lenkų kalba savaitraštis, pradėjęs eiti 1919 m. liepos 17 d., buvo *Nasza Ziemia*. Jį redagavo kun. Juozas Stankevičius, kuriam talkininkavo: kun. V. Zajančkauskas, kun. P. Kraujalis ir J. Grabauskas. Tas savaitraštis po trijų mėnesių nustojo ėjęs. Antrą kartą pasirodė jau 1921 m. sausio 16 d. ir vėl ėjo apie 3 mėnesius, kol valdžia uždarė. Trečią kartą laikraštis buvo sustabdytas 1922 m. sausio 22 d., kai visų lietuviškų laikraščių redaktoriai buvo suimti. Po ilgesnės pertraukos vėl pradėjo eiti 1922 m. kovo 5 d. Juozo Kiecolto pasirašomas.

Ryšium su pasikėsinimu prieš lietuvišką spaudą, 1922 m. gegužės 28 d. išėjo paskutinis numeris. Šis numeris buvo skirtas šv. Kazimiero beatifikavimo 400 metų jubiliejui paminėti. Po pirmojo *Nasza Ziemia* uždarymo buvo išleistas kitas savaitraštis, pavadintas *Nasza Niwa*.

Nasza Niwa

1920.II.15– 1920.VII.4

Nasza Niwa pasirodė net 4 mėnesiams praslinkus nuo pirmojo *Nasza Ziemia* uždarymo. Ji daug rašė darbininkų ir valstiečių klausimais. Stengėsi įrodyti, jog darbo žmonių būklė tik tuomet būsianti gera, kai Vilnius būsiąs Lietuvos miestas ir žemė atiteksianti tiems, kurie ją dirba.

Laikraštį pasirašydavo Jadvyga Andriuškevičiūtė, o faktiškai redagavo kun. V. Zajančkauskas. Paskutinis numeris išėjo 1920 m. liepos 4 d. Po to per kelis mėnesius nebuvo savaitraščio, kol vėl pasirodė 1921 m. sausio 16 d. *Nasza Ziemia*. Po paskutinio *Nasza Ziemia* uždarymo, kuris įvyko 1922 m. gegužės 28 d., jau 1923 m. pasirodė savaitraštis *Ziemia Ojczysta*.

Ziemia Ojczysta

1923.I.14–1923.XII.10

Visiškai sustabdžius *Nasza Ziemia*, daugiau kaip pusę metų nebuvo savaitraščio. Pagaliau gautas sutikimas savaitraščiui *Ziemia Ojczysta* leisti. Jo pirmas numeris išėjo 1923 m. sausio 14 d., o paskutinis – tą pačių metų gruodžio 10 d.

Laikraščio redaktoriumi pasirašydavo Tadas Jasus, faktinuoju gi redaktoriumi buvo Vl. Sakavičius.

Ziemia Ojczysta – tai paskutinis lietuvių leidžiamas lenkų kalba savaitraštis. Jis, kaip ir kiti laikraščiai, buvo lenkų valdžios įsakymu uždarytas. Po to ėjo dvisavaitraščiai lenkų kalba.

DVISAVAITRAŠČIAI IR MĖNRAŠČIAI LENKŲ KALBA*Życie Ludu*

1924.I.13– 1929.XII.25

Nustojus eiti *Ziemia Ojczysta*, apie mėnesį laiko nebuvo lietuvių leidžiamo laikraščio lenkų kalba. Tikėtai 1924 m. sausio 13 d. pradėjo eiti Kazimiero Velecko redaguojamas dvisavaitinis laikraštis *Życie Ludu*.

Šis laikraštis, kaip ir tie, kurie ėjo anksčiau, stengėsi objektyviai informuoti neskaitančią lietuviškai visuomenę apie Vilniaus lietuvių būklę, atremdavo daromus lietuviams lenkų puolimus ir keldavo lietuvišką sąmonę nutautėjusiuose tautiečiuose.

Laikraštis *Życie Ludu* buvo dažnai konfiskuojamas, bet administracinio sustabdymo išvengė. Pats nustojo ejęs, berods, dėl sunkios finansinės būklės. Tai

įvyko 1929 m. gruodžio 25 d. Po to daug metų lietuviai nebandė leisti laikraščių lenkų kalba. Tik tai 1938 m. rudenį pamėginta leisti informacinio pobūdžio laikraštį, pavadintą *Lithuanica*. Ji išeidavo kartą per mėnesį.

Lithuanica

1938.IX.–1939.VII?

Laikraščio *Lithuanica* pasirodymas susijęs su bendra Vilniaus krašto lietuvių padėtimi 1938 m. Dori lenkai nenorėjo tikėti, jog po 1938 m. kovo 19 d. ultimatumo lietuvių būklė nepagerėjo. Juk dėl Lietuvos vyriausybės nuolaidumo išvengta karo ir kitų pavojų ne tik Lietuvai, bet ir Lenkijai. Kilo tad būtinas reikalas informuoti lenkų visuomenę apie lietuvių padėtį Lenkijoje po ultimatumo.

1936 m. pradžioje prasidėjus retorsijoms, žymiausi Vilniaus lietuvių laikraščiai buvo sustabdyti. Mažai pasikeitė padėtis ir po ultimatumo. Esant tokioms padėčioms, 1938 m. kovo mėnesį buvo įteiktas Vilniaus miesto storastijai⁷ pareiškimas dėl norimo leisti Vilniuje rankraščių teisėmis dvisavaitraščio *Biuletyn Litewski*. Storastija sutikimo nedavė. Tuomet pradėta daryti žygiai – leisti Varšuvoje dvisavaitraštį *Lithuanica*.

Pirmas *Lithuanicos* numeris išėjo 1938 m., berods, rugsėjo mėnesį. Antras numeris išėjo 1938 m. prieš Kalėdas kaip mėnraštis. Trečias numeris išėjo 1939 m. bene liepos mėnesį. Visi trys numeriai buvo konfiskuoti. Tokiu būdu *Lithuanicą* mažai kas tematė. Vilniuje pavyko rasti tik tai antrą numerį, kurio parodomas perfotografuotas pirmas puslapis. Laikraštį redagavo ir pasirašydavo Varšuvos universiteto studentas Kazimieras Umbražūnas; jam talkininkavo J. Maceika ir Em. Paukštė.

Esant tokioms sąlygoms, lietuviai neturėjo galimybės informuoti nelietuvius apie savo būklę. Lenkų gi laikraščiai, nežiūrint kokios bebūtų krypties ar ideologijos, nenorėjo arba nedrįso objektyviai apie lietuvius rašyti [5].⁸

7 A) Iš lenkų k., seniūnijai.

8 B) Toliau šio straipsnio mašinraščio 60 lape pateikiama iliustracija: Laikraštis, kurio visi numeriai buvo sukonfiskuoti. Tai 1938 m. gruodžio mėn. numerio laikraščio *Lituanica* titulinio lapo fotokopija.

DIENRAŠČIAI RUSŲ KALBA

Litva

1920.VIII.19–1920.X.8

1921.III.1–1921.IV.1

Dienraštis *Litva* pradėjo eiti tuo metu, kai lietuvių būklė Vilniuje darėsi geresnė. Pradžioje jis ėjo lietuvių karo komendantūros globojamas, redakcinės kolegijos pasirašomas. Faktiškai laikraštį redagavo 1920 m. Mykolas ir Vaclovas Biržiškos, o 1921 m. Mykolas ir Viktoras Biržiškos.

Pirmą kartą *Litva* nustojo ėjusi 1920 m. spalio 8 d. lenkams užimant Vilnių. Po to apie 5 mėnesius nebėjo. Jos vietoje tų metų gruodžio mėnesį buvo išleistas naujas dienraštis *Vilenskij Kurjer*.

Po pertraukos *Litva* vėl ėjo nuo 1921 m. kovo 1 d. iki balandžio 1 d., kol lenkų valdžia ją visiškai sustabdė. Šis laikraštis būdingas informacinėmis žiniomis ir tuo, kad kartais įdėdavo žinių ir gudų kalba.

Sustabdžius *Litvą*, dar kurį laiką buvo leidžiamas dienraštis *Vilenskij Kurjer*.

Vilenskij Kurjer

1920.XII.19–1921.II.27

1921.IV.9–1921.IV.13

Po pirmojo *Litvos* sustabdymo daryta žygių naujam laikraščiui leisti. 1920 m. gruodžio mėn. buvo gautas leidimas ir pradėjo eiti jau minėtas *Vilenskij Kurjer*. Redagavo jį J. Šatas, Mykolas ir Viktoras Biržiškos. Paskutinis numeris išėjo 1921 m. vasario 27 d. ir daugiau patys lietuviai nustojo leide, nes nuo tų metų kovo 1 d. buvo gautas sutikimas *Litvai* atgaivinti. Tačiau kai po mėnesio laiko *Litva* buvo vėl sustabdyta, tuomet vėl buvo atgaivintas *Vilenskij Kurjer*. Šį kartą ėjo trumpai, vos kelias dienas: 1921 m. balandžio mėn. 13 d. buvo lenkų valdžios sustabdytas.

Vėliau dar buvo daromi žygiai naujam laikraščiui leisti, bet nesėkmingai. Tuo ir pasibaigė Vilniaus lietuvių žinių teikimas rusų kalba.

Sumuojant tai, kas pasakyta apie kiekvieną laikraštį-periodinį leidinį atskirai, matyti, jog per tuos okupacijos 20 metų išėjo lietuvių kalba atskirais pavadinimais: 5 dienraščiai, 4 artimi dienraščiams laikraščiai, 9 savaitraščiai, 2 dvisavaitraščiai, 5 mėnraščiai ir 2 rečiau ėję periodiniai leidiniai. Iš viso 27 leidiniai. Lenkų kalba ėjo atskirais pavadinimais: 7 dienraščiai, 3 savaitraščiai ir 2 dvisavaitraščiai-mėnraščiai; iš viso 12 laikraščių. Rusų kalba ėjo 2 dienraščiai. Tad iš viso Vilniaus lietuviai išleido įvairiais pavadinimais 55 laikraš-

čius arba periodinius leidinius. Be to, po laikraščių sustabdymo buvo leidžiami vienkartiniai. Tokių susidarė 97 vienetai, o įvairių neperiodinių laikraščių išleista 14 vienetų. Tai ir visas Vilniaus spaudos lobis.

Kokie laikraščiai ėjo paskirais metais – matome iš šios lentelės.

Metai	Lietuvių kalba						
	Dienraščiai	Artimi dienraš- čiams l.	Savait- raščiai	Dvisavait- raščiai	Mėnraščiai	Rečiau ėję p. l.	Bendras skaičius
1919	<i>N. Lietuva</i>		<i>Tiesa</i> <i>Aušra</i>			<i>Lietuvių</i> <i>Tauta</i>	4
1920	<i>N. Lietuva</i> <i>V. Aidas</i> <i>Vilnius</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Garsas</i>				2
1921	<i>Vilnius</i> <i>Vilnietis</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Garsas</i>				2
1922	<i>Vilnietis</i> <i>R. Lietuva</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Garsas</i> <i>Garsas</i>				2
1923	<i>Rytų</i> <i>Lietuva</i>	<i>Lietuvos</i> <i>Rytai</i>	<i>Garsas</i> <i>V. Kelias</i> <i>L. Kelias</i>				3
1924		<i>L. Rytai</i> <i>V. Balsas</i> <i>V. Aidas</i>	<i>Lietuvos</i> <i>Kelias</i>				2
1925		<i>Vilniaus</i> <i>Aidas</i>	<i>L. Kelias</i> <i>Kelias</i>			<i>Lietuvių</i> <i>tauta</i>	3
1926		<i>Vilniaus</i> <i>Aidas</i>	<i>Kelias</i>		<i>Jaunimo</i> <i>Draugas</i>		3
1927		<i>Vilniaus</i> <i>Aidas</i>	<i>Kelias</i>		<i>Jaunimo</i> <i>Draugas</i> <i>V. Varpas</i>		4
1928		<i>Vilniaus</i> <i>Aidas</i>	<i>Kelias</i> <i>Vilniaus</i> <i>Rytojus</i>	<i>Dirva</i>	<i>J. Draugas</i> <i>V. Varpas</i> <i>V. Šviesa</i>		
1929		<i>Vilniaus</i> <i>Rytojus</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Žodis</i>	<i>J. Draugas</i> <i>V. Varpas</i> <i>V. Šviesa</i>		5
1930		<i>Vilniaus</i> <i>Rytojus</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Žodis</i>	<i>J. Draugas</i> <i>V. Varpas</i>		4
1931		<i>Vilniaus</i> <i>Rytojus</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Žodis</i>	<i>J. Draugas</i> <i>V. Varpas</i>	4	
1932		<i>Vilniaus</i> <i>Rytojus</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Žodis</i>	<i>J. Draugas</i> <i>V. Aušra</i>	<i>Lietuvių</i> <i>Tauta</i>	5
1933		<i>Vilniaus</i> <i>Rytojus</i>		<i>Vilniaus</i> <i>Žodis</i>	<i>J. Draugas</i> <i>V. Aušra</i>	<i>Lietuviškas</i> <i>Baras</i>	5

1934		<i>Vilniaus Rytojus</i>		<i>Vilniaus Žodis</i>	<i>J. Draugas V. Aušra</i>	<i>L. Baras</i>	5
1935		<i>Vilniaus Rytojus</i>		<i>Vilniaus Žodis</i>	<i>J. Draugas V. Aušra Gedimino Pilis</i>	<i>L. Baras Lietuvių Tauta</i>	7
1936		<i>Vilniaus Rytojus</i>	<i>Vilniaus Žodis</i>	<i>Jaunimo Draugas</i>	<i>Vilniaus Aušra</i>	<i>Lietuviškas Baras</i>	5
1937		<i>Vilniaus Rytojus</i>	<i>V. Žodis J. Draugas</i>		<i>Vilniaus Aušra</i>	<i>Lietuviškas Baras</i>	5
1938		<i>Aidas</i>	<i>V. Žodis V. Aušra</i>	<i>Lietuviškas Baras</i>			4
1939		<i>Aidas</i>	<i>V. Žodis V. Aušra Jaunimo Kelias</i>	<i>Lietuviškas Baras</i>			5

Metai	Lenkų kalba					Rusų kalba		
	Dienraščiai	Savait- raščiai	Dvisavait- raščiai	Mėn- raščiai	Bendras skaičius	Dien- raščiai	Bend- ras skai- čius	Visų laik- raščių b. skai- čius
1919	<i>Gł. Litwy Echo Litwy</i>	<i>Nasza Ziemia</i>			2			5
1920	<i>E. Litwy W. Wileńskie Dz. Litwy Gł. Litwy</i>	<i>Nasza Niwa</i>			2	<i>Litwa V. Kurjer</i>	1	5
1921	<i>Str. Litwy Nowiny Wileńskie Dz. Litwy Gł. Litwy</i>	<i>Nasza Ziemia</i>			2	<i>Litwa V. Kurjer</i>	1	5
1922	<i>Gł. Litwy Litwa Nowiny Wileńskie</i>	<i>Nasza Ziemia</i>			2			4
1923		<i>Nasza Ziemia Ziemia Ojczyzna</i>			1			4
1924			<i>Życie Ludu</i>		1			3
1925			<i>Ż. Ludu</i>		1			4
1926			<i>Ż. Ludu</i>		1			4
1927			<i>Ż. Ludu</i>		1			5
1928			<i>Ż. Ludu</i>		1			7

1929			Ž. Luda		1		6
1930							4
1931							4
1932							5
1933							5
1934							5
1935							7
1936							5
1937							5
1938				Lithua- nica	1		5
1939				Lithua- nica	1		6

Ši lentelė grafiškai parodo, kuriais metais ir kokie laikraščiai ėjo. Joje ne-parodomi vienkartiniai laikraščiai ir moksleivių laikraštukai. Bendras metinis skaičius ne visuomet sutampa su laikraščių pavadinimų skaičiumi. Tai susidarė tokiu būdu: laikraščiui nustojus eiti, jeigu jo uždavinį tęsė laikraštis kitu pavadinimu ir jį leido tie patys žmonės, tai jis skaitomas kaip to uždaryto laikraščio tęsinys. Pavadinimų gali būti 5 ar 7, o bendras skaičius 3 arba 4. Tai ypač ryšku 1919–1928 m. lietuvių ir lenkų kalbomis leistuose laikraščiuose.

Keičiantis aplinkybėms, kai kurie laikraščiai po tam tikro laiko pasidarė dažnesni. Toks kitėjimas ryškus ypač 1936–1938 m., kada žymiausi laikraščiai buvo sustabdyti. Nesustabdytų laikraščių padažninimu norėta nors iš dalies pavaduoti sustabdytus. Tokiu būdu kai kurie mėnraščiai tapo savaitraščiais. Lentelėje laikraščių suskirstymas pagal dažnumą paimtas pagal jo leidimą pačioje pradžioje.

Savo forma vieni laikraščiai buvo pagal pavadinimus, kiti – pereinamojo pavidalo iš laikraščio į žurnalus, o dar kiti – tikri žurnalai. Visi dienraščiai ir dažniau ėję leidiniai buvo laikraščio formos. Kai kurie savaitraščiai buvo pereinamos formos iš laikraščio į žurnalą. Prie tokių galima priskirti mėnraštį *Jaunimo Draugą*, kuris vėliau ėgavo žurnalo pavidalą. Be to, ėjo žurnalai *Vilniaus šviesa* ir *Lietuviškas Baras*. Taip pat buvo žurnalo pavidalo vienkartiniai leidiniai, skirti menui, dailei ir literatūrai. Knygos pavidalo ėjo Lietuvių Mokslo Draugijos organas *Lietuvių Tauta*.

Pavarčius laikraščių lapus, t. y., pasižiūrėjus į jų turinį, matyt, kad nuo 1919 iki 1923 m. visų jų turinys labai panašus. Tame laikotarpyje atsispindi įtempta kova dėl Vilniaus krašto. Visi laikraščiai, be žinių iš pasaulio, nuolat kelia

viešumon Vilniaus klausimą, gaivina tautiečiuose tautinę sąmonę, primindami garsiąją Lietuvos praeitį, dėdami ypač į lenkų kalba leidžiamus laikraščius įžymių rašytojų – romantikų kūrinius apie Lietuvą. Aišku, kad visa tai buvo lenkų valdžios varžoma, laikraščiai konfiskuojami ir sustabdomi.

Nuo 1922 m., t. y., po Vilniaus seimo, kuris pasisakė už prijungimą Vilniaus krašto prie Lenkijos, Vilniaus lietuvių padėtis pradeda stabilizuotis. Nuo šiol Vilniaus lietuviai ima kreipti ypatingą dėmesį į tautiečių sąmoninimą ir ryšium su tuo į mokyklų bei draugijų steigimą. Visos tos pastangos atsispindi ir spaudoje. Didelis smūgis buvo joms kirstas 1927 m., uždarius Vilniuje lietuvių mokytojų seminariją ir visame krašte kelias dešimtis pradinių mokyklų. Nuo to laiko ir Vilniaus lietuvių spauda įeina į naują fazę.

Tas naujas laikotarpis įneša į Vilniaus lietuvių gyvenimą viešą srovinę kovą, ko iki šiol nebuvo. Todėl, be bendros kovos už lietuviškus reikalus, kai kurie laikraščiai pradeda vesti aštrią tarpusavio kovą, kuri su įvairiu intensyvumu reiškėsi iki 1936 m. pradžios, t. y., iki garsiųjų retorsijų. Retorsijoms prasiėdę, lenkų administracijos spaudimas palietė visą lietuvišką spaudą, todėl ir srovinė kova turėjo liautis. Tokia padėtis išliko iki 1939 m. karo.

Nuo to laiko, kai Vilniaus lietuvių visuomenėje ėmė reikštis srovinė kova, lietuvių katalikų arba vad. dešiniųjų nuomonės reiškėjais buvo: *Vilniaus Rytojus*, *Jaunimo Draugas*, *Vilniaus Varpas*, *Vilniaus Aušra* ir *Gedimino Pilis*. Kai kurie jų srovinių ginčų vengė. Pažangiųjų arba kairiųjų pažiūras atstovavo *Vilniaus Šviesa* ir *Vilniaus Žodis*. Nuo 1933 m., pradėjęs eiti *Lietuviškam Barui*, šis stengėsi laikytis vidurio, simpatizuodamas tautininkų ideologijai.

Kalbant apie Vilniaus lietuvių spaudos populiarumą tautiečių tarpe, reikia paminėti tas sąlygas, kokiose ji galėjo atsirasti. Tuoj po Didžiojo karo laikraščiai sunkiai pasiekdavo skaitytojus. Tam trukdė nuolatiniai laikraščių konfiskavimai, sustabdymai ir menkas dar pašto veikimas. Daug laikraščių tekdavo siųsti per žmones. Nuo 1923 m., kai Vilniaus padėtis ėmė stabilizuotis, populiariausi buvo savaitraščiai *Vilniaus Kelias – Lietuvos Kelias – Kelias*.

Nuo 1928 m. populiariausias buvo *Vilniaus Rytojus*, kuris kartais buvo vadinamas oficiozu. Turėdamas prityrusių bendradarbių ir daug korespondentų galėjo dažnai eiti ir iš visų gyvenimo sričių duoti naujausių žinių. Be to, įvedus nemokamus priedus: ūkininkams – *Ūkininką* ir vaikams *Aušrele*, pasidarė dar labiau visiems artimas ir visų laukiamas. Lenkų administracija, 1937 m. sustabdydama *Vilniaus Rytojų*, tiksliai įvertino jo reikšmę ir populiarumą.

Vilniaus Žodis ėjo rečiau, todėl jo bendro pobūdžio žinios dažnai būdavo tos pačios, kurios pasiekdavo lietuvių visuomenę per *Vilniaus Rytojų*, todėl tokio

populiarumo neturėjo. Galbūt, kad jis iš dalies negalėjo patenkinti giliai religingos Vilniaus krašto lietuvių liaudies reikalavimų. Dar kai kas turėjo vilčių, kad šis laikraštis galėsias suvaidinti nemažą rolę ten, kur reikėsia griežčiau pasisakyti prieš Vilniaus dvasinės vyresnybės vedamą per bažnyčią lenkišką politiką, tačiau ir šioje srityje *Vilniaus* Žodis beveik nieko naujo neįnešė. O retorsijoms prasidėjus, ta pati konfiskavimo banga palietė ir jį. Kartais jame pasirodydavo originalesni beletristiniai kūriniai, vertimai arba lengvesnio turinio pasiskaitymai. Į pabaigą laikraštis duodavo skaitytojams įdomius iliustruotus priedus.

Labai mėgiamas buvo laikraštis *Jaunimo Draugas*. Iš visų laikraščių jis ėjo ilgiausiai ir iš mėnraščio išaugo į savaitraštį. Iš kuklaus laikraščelio tapo žurnalu. Buvo gausiai iliustruotas su įvairiais skyriais politinių žinių, pasaulio lietuvių, mergaičių, sporto, juokų, galvosūkių ir kt. Lenkų valdžia 1937 m. jį pirmiausiai sustabdė, nors prieš tai nedaug kartų buvo konfiskuotas.

Vilniaus Aušra daugiausia nagrinėjo religinius klausimus. Tai ypač buvo laukiama religiskai nusiteikusių liaudies. Laikraščio nuopelnas tas, kad jis atitraukdavo plačiąsias mases nuo svetimos religinės literatūros, labai uoliai ir pigiai platinamos per bažnyčią. Be to, nuo to laiko, kai laikraščio redaktoriumi tapo populiariausios Vilniaus krašte, turinčios apie 18.000 narių šv. Kazimiero draugijos pirmininkas, – šiame laikraštyje buvo talpinami įvairūs nariams pranešimai.

Lietuviškas Baras buvo skiriamas inteligentams, todėl jame galima rasti straipsnių, studijų ir diskusijų aktualiais klausimais. Žurnalas plačioje liaudyje buvo mažiau žinomas.

Kiti laikraščiai gyvavo neilgai, todėl apie jų populiarumą sunku ką nors tikrai pasakyti. Apie lenkų ir rusų kalbomis leidžiamus laikraščius galima pasakyti, kad jie, aktingai kovodami už Vilniaus krašto likimą, buvo plačiai skaitomi ir griežtai persekiojami.

Apie Vilniaus lietuvių spaudą galima pasakyti, kad ji buvo gausi, įvairi, įdomi, kovinga ir daug iškentėjusi. Jos gausumą matėme iš leidinių pavadinimų, bet tai ne viskas. Nelengva šiandien nustatyti kiekvieno laikraščio tiražas. Iš paskutiniojo laikotarpio žinoma tiek, kad *Vilniaus Rytojaus* prenumeratorių skaičius buvo per 5.000, *Vilniaus Žodžio* apie 4.000, *Vilniaus Aušros* apie 4.000, *Jaunimo Draugo* apie 3.000, *Lietuviško Baro* – apie 700. Taigi, viso apie 17.000 [6].

Spaudinių įvairumą ir įdomumą sudarė kaip išviršinė jų išvaizda, taip ir turinys. Pabrėžtina tai, kad visų krypčių laikraščių turinys aiškiai lietuviškas, tautiškas. Jis buvo kovojantis už gražiausius lietuvių tautos idealus. Jame visur

jaučiama patriotiška nuotaika. Nemažai gražių apysakų, novelių, poezijos kūrinii ir įvairiausių kitokių rašinių perėjo per laikraščių skiltis, kol buvo išleisti atskirais leidiniais.

Visa tai lenkų administracijai negalėjo patikti, todėl lietuviškas spausdintas žodis buvo nuolatinių konfiskavimų lydimas, o jų dažnumas priklausydavo nuo bendros lenkų politinės linijos lietuvių atžvilgiu. Pagaliau, tie laikraščiai, kurie lietuvių visuomenėje turėjo daugiausia įtakos, buvo sustabdyti. Tie spaudos lapai su nutrauktomis žiniomis, su baltomis skiltimis primena sugrižusį iš fronto karį: narsiai kovojusį, nemažai iškentėjusį, daug žaizdų parsinešusį.

NEPERIODINIAI LEIDINIAI

KNYGOS, BROŠIŪROS IR PAN.

Šiame skyriuje pateikiamos knygos, brošiūros ir kiti smulkūs rašiniai, lietuvių išleisti 1919–1939 m. Vilniuje arba kitoje vietoje įvairiomis kalbomis, originalūs ir verstiniai autoriaus pavardės alfabetine tvarka. Nesant pavardei, spaudinys nurodomas pagal leidinio antraštę.

1. Abramavičius Vladas: Obraz współczesnej poezji litewskiej.
Vilnius, 1932 m., 14 psl.
„Kurjer Wileński“ atsp.
Spaustuvė Znicz.
2. “ “ Regionalne poezje.
Vilnius, 1933 m. 67 p.
Sp. „Znicz“.
3. “ “ Wybór najmlodszej poezji litewskiej.
Naugardukas, 1935 m., 118 p.
Sp. „Znicz“.
4. “ “ Strony Nowogródzkie. Szkice
krajoznawcze z 25 ilustracjami.
Lyda, 1938 m., 136 p. + 25 iliustr.
Leid. „Ziemia Lidzka“.
5. Alseika Danielius: Lietuvių tautinė idėja istorijos
šviesoje.
Vilnius, 1924 m., 125 p.
Autoriaus leidinys.

6. “ “ Vytauto Didžiojo sumanymas
vainikuotis Lietuvos karaliaus vainiku.
Vytauto asmens ir jo politikos
istorinė studija.
Vilnius, 1924 m., 46 p.
7. “ “ Lietuvos unija su Lenkija Jogailos ir
Vytauto Didžiojo laikais.
Vilnius, 1927 m., 23 p.
8. “ “ Liet. Mokslo draugijos leidinys.
Mokslo išradimai ir žmonių sveikata.
Referatas.
Vilnius, 1932 m., 24 p.
9. “ “ Autoriaus leidinys. Sp. „Zorza“.
Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–
1934 metais.
Vilnius, 1935 m., 180 p. Sp. „Zorza“.
10. “ “ Džiova. Kaip jos išsisaugoti ir su ja
kovoti.
Vilnius, 1936 m., 23 p.
11. Angelas Sargas. Liet. Sanitarinės Pagalbos Draugijos leid.
Nr. 2. Sp. „Zorza“.
Maldaknygė.
Vilnius, 1927 m. Antroji laida 1929 m.
12. Angelėlis Sargas. Katalikų jaunuomenei maldų knygelė.
Vilnius, 1929 m., 192 p.
Antroji laida 1933 m.
Sp. „Zorza“.
13. Antanavičius Vladimiras: Vytenis ir Gediminas 1294–1341.
Vertimas iš rusų kalbos.
Vilnius, 1921 m., 38 p.
„Vilniaus“ laikr. leidinys.
14. Augustaitis Pranas: Lietuvybės elementai lenkų romantizme.
Vilnius, 1921 m., 55 p.
Laikr. „Vilniečio“ leid.
15. „Aušra“. 1883–1923 40-metinės
„Ausros“ sukaktuvės.
Vilnius, 1923 m., 47 p.

16. Baranauskas Antanas: Poezje litewskie z przed r. 1863.
Vilnius, 1921 m.
Iš lietuvių kalbos vertė S. Jablonskienė
ir M. Biržiška. „Mildos“ leid.
17. Basanavičius Jonas: Iš lietuvių gyvenimo 1915–1917 m. po
vokiečių jungu.
Vilnius, 1919 m., 20 p.
M. Šlapelienės leid.
18. “ “ Elementarinės algebros vadovėlis. Antroji
dalis.
Vilnius, 1919 m., 104 p.
19. “ “ Levas lietuvių pasakose ir dainose.
Folkloro studija su daugybe paveikslėlių.
Vilnius, 1919 m., 235 p.
20. “ “ Apie Trakų Prygų tautystę ir jų atsikėlimą
Lietuvon. Etnologijos tyrinėjimas. I d.
Vilnius, 1921 m., 168 p.
21. “ “ Iš Trakų ir lietuvių mitologijos
smulkmenos.
Vilnius, 1921 m., 47 p.
22. “ “ Iš Palangos istorijos.
Vilnius, 1922 m., 52 p.
L. „Vilniečio“ leid.
23. “ “ Seniausias lietuvių kalbos paminklas.
Vilnius, 1923 m., 15 p.
24. “ “ Lietuvių Draugijos dėl karo
nukentėjusiems šelpiti Centralis Komitetas
Vilniuje ir jojo veikimas labdarybės srityse.
Vilnius, 1924 m., 16 p. L. „Lietuvos Rytų“ I.
25. “ “ Spaudos 1864 metų uždraudimas, jojo pasekmės
ir reikšmė.
Vilnius, 1924 m., 24 p.
L. „Lietuvos Rytų“ I.
26. “ “ Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos.
Vilnius, 1925 m., 23 p.

27. “ “ Dėliai Daidaliaus ir jojo labirinto.
Vilnius, 1925 m., 21 p.
Iš „Lietuvių Tautos“ 1.
28. “ “ Vilnius lietuvių dainose.
Vilnius, 1925 m., 76 p.
Iš „Lietuvių Tautos“ 1.
29. “ “ Dėliai Vasario 16 d. 1918 m. Lietuvos
Nepriklausomybės paskelbimo.
Vilnius, 1926 m., 19 p.
Iš 1. „Vilniaus Aido“.
30. “ “ Iš senovės lietuvių mitologijos.
Vilnius, 1926 m., 24 p.
Iš „Lietuvių tautos“ 1.
31. “ “ Lietuvių raudos iš visur surinktos.
Vilnius, 1926 m., 89 p.
Iš „Lietuvių Tautos“ 1.
32. “ “ D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija.
Vilnius, 1936 m., 195 p.
Liet. Mokslo Draugijos leid.
33. Basanavičius J. ir Apie senovės prūsų raštą ir Videvuto vėliavą
Būga K. Vilnius, 1926 m., 20 p.
Iš „Lietuvių Tautos“ 1.
34. Basanavičius J. ir Ueber die Sprachverwandschaft der alten
Srba Thraker und heutigen Litauer.
Vilnius, 1925 m., 23 p.
Iš „Lietuvių Tautos“ 1.
35. Bagdonas Juozas: Wileńszczyzna pod względem kulturalnym i
politycznym. Vertimas iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1921 m. 14 p.
L. „Dzwon Litwy“ 1.
36. Bažnytinė padėtis Vilniaus krašte dokumentų
šviesoje – La situation
religieuse de la region de Vilna dans la
lumière des documents.
Redagavo Juknevičius Antanas ir
kun. Viskantas Antanas.

- Laikinojo Vilniaus lietuvių Komiteto leidinys.
Vilnius, 1930 m., V+47+2 n. p. „Ruch“ sp.
(Leidinys konfiskuotas).
37. Bendorius Petras
ir Daugirdas Petras: Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys.
II išleidimas.
Vilnius, (1919 m.), 95 p.
38. “ “ M. Šlapelienės knygyno leidinys.
Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys.
II d., 2 laida.
Vilnius, 1920 m., 64 p.
39. “ “ M. Šlapelienės knygyno leidinys.
Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys.
Pirmoji dalis. Trečias leidimas.
Vilnius, 1921 m., 95 p.
40. “ “ M. Šlapelienės knygyno leidinys.
Aritmetikos uždavinių ir pavyzdžių rinkinys.
Antroji ir paskutinė dalis.
Antras pataisytas leidimas.
Vilnius, 1921 m., 64 p.
41. Bergas Nikalojus: Litovskia piesni.
Vilnius, 1921 m., 18 p.
L. „Litva“ leid.
42. Biržiška Mykolas: Lietuvių dainų literatūros istorija. I d.
Vilnius, 1919 m., 118 p.
43. “ “ Liet. Mokslo d-jos leidinys.
Iš Mickevičiaus raštų. I d. Mokykloms parinko
M. Biržiška.
Vilnius, 1919 m., 246 p.
44. “ “ Liet. Mokslo d-jos leidinys. „Žaibo“ sp.
Lietuvių literatūros istorijos santrauka
Vilnius, 1919 m., 15 p.
45. “ “ „Švyturio“ b-vės leidinys.
Lietuvos istorijos pradžiamokslis. I d.
Vilnius, 1919 m., 109 p.

46. “ “ Liet. Mokslo d-jos leidinys. Sp. „Žaibas“. Lietuvos sukilimas 1794 m. Vilnius, 1919 m., 31 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
47. “ “ Skrót dziejów piśmiennictwa litewskiego. Vilnius, 1919 m., 68 p.
L. „Głos Litwy“ 1. Sp. „Promień“.
48. “ “ Z pism A. Mickiewicza. Vilnius, 1919–1921 m., 247 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
49. “ “ Iš Mickevičiaus raštų. I d. Mokykloms parinko M. Biržiška. Vilnius, 1919 m., 246 p.
Liet. Mokslo d-jos leid. Sp. „Žaibas“.
50. “ “ Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos. Vilnius, 1920 m., 142 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
51. “ “ Lietuvos geografija. Vilnius, 1920 m., 148 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
52. “ “ Na posterunku wileńskim. Cz. I. Vilnius, 1920 m., 130 p.
L. „Głos Litwy“ leid.
53. “ “ Na posterunku wileńskim. Cz. II. Vilnius, 1920 m., 159 p.
L. „Głos Litwy“ 1.
54. “ “ Na posterunku wileńskim. Cz. III. Vilnius, 1920 m., 203 p.
L. „Echo Litwy“ 1.
55. “ “ Dainos keliais. Vadovėliui bent kiek medžiagos. Vilnius, 1921 m., 118 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
56. “ “ Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu. Vilnius, 1921 m., 70 p.
Liet. Mokslo d-jos 1.

57. “ “ Obzor litovskoj literatury.
Vilnius, 1921 m., 22 p.
L. „Litva“ I.
58. “ “ Lietuvos geografija, I d.
Vilnius, 1921 m., 148 p.
Liet. Mokslo d-jos I.
59. “ “ Antoni Klement pisarz litewski w początku
w XIX. St. J. vertimas iš lietuvių k.
Vilnius, 1922 m., 63 p.
„Mildos“ leid.
60. “ “ Na posterunku wileńskim. Cz. IV.
61. “ “ Na posterunku wileńskim. Cz. V.
Vilnius, 1922 m., 92 p.
L. „Švyturys“ I.
62. “ “ Na posterunku wileńskim. Cz. VI.
Vilnius, 1922 m., 131 p. [7]
63. Biržiška Vaclovas:
(kun.) Z przeszłości i terażniejszości.
Vilnius, 1920 m., 64 p.
L. „Echo Litwy“ I.
64. Biržiškienė Bron.: Grammatika russkogo jazyka sostavlennaja po
novomu pravopisaniju 1917 g.
Vilnius, 1921 m., 72 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
65. Blonskis K.: Mokykla ir visuomenės tvarka.
Vertė J. G.
Liaudies Šviet. Kom. leid. Nr. 1
Vilnius, 1919 m., 24 p.
„Žaibo“ sp.
66. Borodinas Jonas: Botanikos vadovėlis. I d.
Morfologija ir anatomija. Vertė
J. Tonkūnas.
Vilnius, 1920 m., 130 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
67. Būdavas Stasius: Serce I kwiaty (Širdys ir gėlės). Tlum.
Z litewskiego Augustyn Litav. Steffen.
Kraków, 1937 m., 47 p.
Druk. „Powściągliwość i Praca“.

-
68. Cezaris Kajus Julius: *Commentarii de bello Gallico. Lib. 1, D. 1.*
Vilnius, 1929 m., 36 p. + žemėlapis.
69. “ “ *Galų karo užrašai. Kn. 1, D. 2*
Vilnius, 1929 m., 66 p.
70. Cicėnas Jeronimas: *Daugėliškiniai burtai.*
Vilnius, 1934 m., 31 p.
Sp. „Zorza“
71. “ “ *Dvaruos praėstos dienos.*
Vilnius, 1937 m., 190 p.
L. „Vilniaus Žodžio“ I. Sp. „Zorza“.
72. Cicėnas Valerijonas: *Vasiūnų kaimas. Monografijos bandymas.*
Švenčionys, 1936 m., 12 p.
Atspaudas iš „Švietimo takais“ 1926–1936 m.
Sp. „Zorza“ Vilniuje.
73. *Cwieki (Aut. Kun. Pranas Čaglys?)*
Vilnius, 1921 m., 10 p.
L. „Tania Biblijoteka Ludowa“.
74. Čėnys Pranas: *Teisių patarimai. Reikalingiausių*
kasdieniam gyvenime civilinės teisės
įstatymų atpasakojimas.
Vilnius, 1937 m., 88 p.
Autoriaus leid.
75. Čėpulis Stasys: *Sveikata.*
Vilnius, 1938 m., 152 p.
76. “ “ *Zmiany w obrazie krwi królików pod*
wplywem kwasu adenilowego i gwanilowego
z uwzględnieniem bazofilii. Dizertacija.
Vilnius, 1939 m., 47 p. Vilniaus u-to leid.
77. Čėpulytė Valerija ir
Krinickaitė Mykolė: *Išmakė. Trijų veiksmy komedija.*
(Tverečiaus tarmė)
Vilnius, 1937 m., 95 p.
Išleista P. Karoso lėšomis.
Sp. „Zorza“
78. Čibiras Kristupas: *Dogmatika.*
Vilnius, 1921 m., 147 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.

- Antroji laida 1922 m. „Švyturio“
b-vės leid.
79. Čiurlionienė
(Kymantaitė) Sofija: Kalinys. Tikras Lietuvos istorijos
atsitikimas, skiriamas jaunuomenei
vaidinti.
Vilnius, 1919 m., 8 p.
80. Čyžauskas S.: Kas tai yra kooperatyvų sąjunga?
Versta iš baltarusių kalbos.
Vilnius, 1921 m., 8 p.
Vilniaus kooperatyvų sąjungos leid.
81. Damijonaitis Juozas: Trumpa lietuvių kalbos gramatika.
Ketvirtoji laida.
Vilnius, 1919 m., 119 p.
J. Zavadskio leid.
82. Daržovių ir šakniavaisių auginimas.
Vilnius, 1936 m., 62 p.
Liet. Ūkio d-jos leid. Nr. 3.
Sp. „Ruch“.
83. Daukantas Simanas: Jak walczyli dawni litwini.
R. Podbereckio versta iš lietuvių k.
Vilnius, 1921 m., 29 p.
L. „Głos Litwy“ leid.
84. Dėdė Genių: Trečioji konstitucija – bus pačios liaudies.
(Mintys apie konstituciją)
Vilnius, 1928 m., 15 p.
Liaudies bibliotekos I. Nr. 3
Sp. „Zorza“.
85. Defoe Daniel: Robinzono gyvenimas ir jo nelaimės.
Iš anglų kalbos vertė d-ras Jurgis
Šlapelis.
Vilnius, 1925 m., 205 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
Sp. „Ruch“ perspausdintas 1933 m.
86. D-ro Jono Basanavičiaus atminčiai.
Vilnius, 1928 m., 176 p. su iliustr.
Sp. „Ruch“.

87. Didžiulytė A.: Žvaigždžių eglutė. 2-jų veiksmų scenos vaizdelis.
Vilnius, 1919 m., 19 p.
L. Švietimo komisariato leid.
88. Dobilėlis B.
(Budrevičius Vincas): Mūsų elementorius. Iliustravo
Z. Urbonavičiūtė.
Vilnius, 1938 m., 80 p.
Sp. „Ruch“.
89. Dumas Aleksandras: Vilius Tell. Vertė Povilas Gaučys.
Vilnius, 1929 m., 37 p.
L. „Vilniaus Rytojus“ I.
90. Działalność Komisji Ewakuacyjnej Litewsko-Rosyjskiej w Wilnie.
Versta iš rusų kalbos.
Vilnius, 1920 m., 92 p.
L. „Głos Litwy“ I.
91. Elisonas Jurgis: Stuburinių gyvulių zoologija.
Vilnius, 1920 m., 92 p.
Lietuvos Mokslo d-jos leid.
92. Eucharistijos karžygių sąjungos įstatai.
Vilnius, 1935 m., 43 p.
Sp. „Ruch“.
93. Eucharistijos karžygių pareigos.
Vilnius, 1935 m., 4 nenum. p.
Sp. „Ruch“.
94. Fieyberis G. ir Beras A.: Aritmetika suaugusiems. Vertė V. Biržiška.
Vilnius, 1920 m., 61 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
95. Fredro Aleksandras: Žvakutė užgavo. Vertė K. Alyta.
Vilnius, 1919 m., 24 p.
96. Gadovskis V.: Bažnyčios istorijos vadovėlis. I d.
Vertė kun. V. Zajančkauskas.
Vilnius, 1920 m., 109 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
97. “ “ Bažnyčios istorijos vadovėlis. II d.
Vertė kun. V. Zajančkauskas.
Vilnius, 1920 m., 98 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.

98. Gailestingoji Dievo Motina Aušros Vartuose
Vilnius, 1927 m., 32 p.
Sp. „Ruch“.
99. Galingas D. G.
(Sakavičius Vladimiras): Sprawa Dziennika „Litwy“ przed sądem
Okręgowym w Wilnie.
Vilnius, 1922 m., 35 p.
100. Garfunkel L.: Evrejskaja nacionalnaja avtonomija
v Litve.
Vilnius, 1920 m., 39 p.
L. „Litva“ leid.
101. Gečys Kazimieras: Żmudź.
Włocławek, 1933 m., 16 p.
Druk. diecezjalna.
102. “ “
Bractwa trzeźwości w diecezji
żmudzkiej w latach 1858–1864.
Dysertacja doktorska.
Vilnius, 1935 m. 223+3 nen. P.+2 ilustr.
Vilniaus universiteto leid.
Sp. „Zorza“.
103. Gerbiamajai kunigijai ir
Arkivyskupijos tikintiesiems sveikinimą
ir laiminimą (arkivysk. R. Jalbžikovskio
raštas).
Vilnius, 1929 m., 2 nen. p. Sp. „Ruch“.
104. Grybauskas Petras: Lenkijos teismų santvarka.
Vilnius, 1936 m., 60 p.
Autoriaus leid.
Sp. „Ruch“.
105. Gudėnas Mykolas: Švietimo takais.
1926–1936 m. L.M.S. Švenčionių
skyriaus 10 metų sukaktuvėms paminėti
jubiliejinis almanachas.
Švenčionys, 1936 m., 64 p.
L.M.S. Švenčionių skyriaus leid.

-
106. Herbačiauskas Juozas: Kur eini, lietuvi?
Vilnius, 1919 m., 16 p.
Autoriaus lėšomis.
107. “ “
Litwa i Polska. Rozważania na czasie.
Vilnius, 1921 m., 28 p.
L. „Dzwon Litwy“ leid.
108. “ “
Wilno i nie tylko o Wilno.
Vilnius, 1922 m., 42 p.
„Mildos“ leid.
109. Hugo Viktoras: Amžių legenda.
Vertė A. Valaitis.
Vilnius, 1927 m., 132 p.
L. „Vilniaus Aido“ leid.
110. Intelligentai arba parinktieji žmonės.
Vertė G. Žemkalnis.
Vilnius, 1920 m., 48 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
111. Jablonskis Jonas: 2. Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija.
Vilnius, 1919 m., 243 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
112. “ “
Vargo mokykla. I.
Leidimas antras.
Vilnius, 1919 m., 174 p.
113. Jablonskienė Stefanija ir M. Biržiška: Nowe czytanki. Część druga.
Zebrala Stefanija Jabłońska a uzupełnił
M. Birzyszka.
Vilnius, 1919 m., 64 p.
114. Jakučionis Augustas: Kelias į šviesą. Elementorius.
Vilnius, 1919 m., 130 p.
115. Janulaitis Augustinas: Chłopi litewscy w roku 1831.
Versta iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1921 m., 52 p.
L. „Dzwon Litwy“ leid.
116. “ “
Powstanie w Litwie 1863–1864 r.
Versta iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1921 m., 110 p.

117. “ “ Powstanie włościan szawelskich w roku 1769.
Versta iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1921 m., 48 p.
L. „Nowiny Wileńskie“ 1.
118. Janūlė Kotryna: Darbo pradas Eiropos mokyklose.
Naujosios Eiropos pedagogikos priemonės pačių mokinių veiklumui sužadinti.
Vertė Vaižgantas.
Vilnius, 1919 m., 31 p.
Švietimo Liaudies Komisariato leid.
119. Jokūbauskas Jonas: Tautiniai santykiai Lietuvoje ligi Liublino unijos.
Versta iš lenkų kalbos.
Vilnius, 1921 m., 87 p.
L. „Vilnius“ leid.
120. Jaunasis bitininkas. Vilnius, 1937 m., 48 p.
Liet. Ūkio d-jos leid.
Sp. „Ruch“.
121. Jaunimui: Vilnius, 1932 m., 4 nen. p.
Sp. „Ruch“.
122. Juodvarnis Uwagi o projekcie p. Hymansa.
(Vrublevskis Tadas): Vilnius, 1921 m., 36 p.
L. „Nowiny Wileńskie“ 1.
123. Juškevičius A. ir Vilnius ir jo apylinkės.
Maceika J.: Vilnius, 1937 m., 255+6 nen.+3 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Sp. „Ruch“ (Konfiskuotas).
124. Kacprzakas Martynas: Sveikatingumas kaimo pirkioje.
Iš lenkų kalbos išvertė J. Maceika.
Vilnius, 1938 m., 98+2 nen. p.
Sp. „Ruch“.
125. Kahnmeyer ir Schulze: Gamtamokslis aukštesniosioms mokykloms. Perdirbo dr. Hans Bongard.
Iš vokiečių k. vertė d-ras K. Jokantas.
Kaunas-Vilnius, 1921 m., 83 p.
„Švyturio“ b-vės leid.

126. Kaip kurti Jaunųjų ūkininkų kuopeles.
Vilnius, 1935 m., 22 p.
Liet. Ūkio d-jos leid. Nr. 2.
Sp. „Ruch“.
127. Kaip renkama seniūnijų valsčiaus ir
apskrities tarybos?
(Aut. Budrevičiūtė-Šulijienė Ona)
Vilnius, 1938 m., 47 p.
L. „Vilniaus Žodis“ leid.
127. Kaip steigti vartotojų draugijas (kooperatyvas)?
Versta iš baltarusių kalbos.
Vilnius, 1921 m., 7 p.
Vilniaus Kooperatyvų Sąj. leid.
128. Kaip steigti Stefczyko kasą?
Vilnius, 1928 m., 15 p.
Liet. Ūkio d-jos leid.
Sp. „Ruch“.
129. Kanopka Juozas Živilė. Keturių veiksmų drama pagal
(J. Bajoraitis): vieną lietuvių padavimą.
Vilnius, 1931 m., 35 p.
L. „Vilniaus Rytojus“ 1.
131. “ “ Judas Iskarijotas. Drama keturiuose
veiksmuose.
Vilnius, 1932 m., 44 p.
L. „Vilniaus Rytojus“ 1.
132. “ “ Dausų prieglobstyje. Fantastiškas
paveikslas.
Ponas Gudragalvis. Dviejų veiksmų
komedija.
Vilnius, 1934 m., 32 p.+1 nen.
Perspausdinta iš l. „Literatūra ir Menas“.
Sp. „Ruch“.
133. “ “ Stebuklingas ragas. 3-jų veiksmų pasaka.
Vilnius, 1935 m., 23 p.+1 nen.
L. „Vilniaus Rytojus“ leid.

134. Karazija Povilas: 1930 m. Vilniaus lobis. Lobio aprašymas, iliustruotas 39 lentelėmis. Vilnius, 1931 m., 39 p.+39 lentelės. Sp. „Ruch“.
135. Katalikų tikybos programa (pradedamosioms mokykloms) Vilnius, 1921 m., 4 p.
136. Kepalas Kazys: Chrestomatia latina. Lotynų kalbos chrestomatija. I dalis. Vilnius, 1922 m., 137 p. Liet. Mokslo d-jos leid.
137. “ “ Chrestomatia latina. Lotynų kalbos chrestomatija. II dalis. Vilnius, 1922 m., 124 p. Liet. Mokslo d-jos leid.
138. Kėkštas Juozas (Adamavičius Juozas): Toks gyvenimas. Lirika. Vilnius, 1938 m., 59+3 nen. p.
139. Klimas Petras: Lietuvių senobės bruožai. Vilnius, 1919 m., 169 p. Liet. Mokslo d-jos leid.
140. “ “ Lietuvos žemės valdymo istorija (iki lenkmečių). Vilnius, 1919 m., 65 p. Liet. Mokslo d-jos leid.
141. “ “ Litwa – jej mieszkańcy i granice. Versta iš lietuvių kalbos. Vilnius, 1919 m., 41 p. L. „Głos Litwy“ 1.
142. “ “ Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoje. Vilnius, 1920 m., 27 p. Liet. Mokslo d-jos leid.
143. “ “ Litwa starożytna. Versta iš lietuvių kalbos. Vilnius, 1921 m., 147 p. L. „Nowiny Wileńskie“ 1. Sp. „Żaibas“.

144. Korolenko V.: Urvo vaikai. Apysaka.
Vertė A. Didžiulytė. Vilnius, 1919 m., 32 p.
L. Švietimo Komisarariato leid.
145. Kropotkinas P.: Žodis jaunimui.
Laisvai vertė P. Šnekutis.
Vilnius, 1928 m., V+37 p.
Liaudies bibliotekos I. Nr. 2.
Sp. „Zorza“.
146. K. P. K.: Kunigas Silvestras Gimžauskas.
Vilnius, 1929 m., 16 p.
Sp. „Ruch“.
147. K. P. K.: Pirmieji lietuvių susirėmimai su totoriais.
Vilnius, 1929 m., 15+1 nen. p.
148. Kraševskis J. I.: Dajny, pieśni litewskie.
Przejrzone przez M. B-ką.
Vilnius, 1919 m., 49 p.
L. „Głos Litwy“ I.
149. “ “ Witoldowe boje.
Vilnius, 1920 m., 200 p.
L. „Głos Litwy“ I.
150. “ “ Lietuvių dainos.
Versta iš lenkų kalbos.
Vilnius, 1921 m., 58 p.
L. „Vilnius“ I.
151. Kraujalis Petras, kun: Trys dvasiškojo gyvenimo pagrindai
(P. Vieštautas) (Pagal M. Meschlerį S. J.)
Vilnius-Kaunas, 1921 m., 174 p.
„Švyturio“ b-vės I.
152. “ “ Šv. Kazimiero 400-metų jubiliejui
pagerbti.
Vilnius, 1922 m., 8 p.
„Švyturio“ b-vės I.
153. “ “ Šv. Kazimiero jubiliejaus išskilmės
Vilniuje 1922 m.
Vilnius, 1922 m., 16 p.

154. “ “ Dievui ir Lietuvai. Keletas bruožų iš krikščionybės praeities Lietuvoje. Vilnius, 1922 m., 30 p.
155. “ “ Trijų Kryžių kalnas. Vilnius, 1923 m., 8 p.
156. “ “ Trakų pilis ir jos likimas. Vilnius, 1924 m., 23 p.
157. “ “ Mokytoja. Vilnius, 1925 m., 14 p.
158. “ “ D-ro Jono Basanavičiaus laidotuvės. Vilnius, 1927 m., 20 p.
L. „Vilniaus Varpas“ I.
159. “ “ Lietuvių Švietimo Draugija „Rytas“. Vilnius, 1927 m., 46 p.
L. „Vilniaus Varpas“ I.
160. “ “ Pamokslas Aušros Vartų paveikslu vainikavimo dienai (Vilniuje 1927. VII.2). Vilnius, 1927 m., 7 p.
Sp. „Ruch“ I.
161. “ “ Lietuvių tautiniai valstybinis atgimimas. Vilnius, 1928 m., 21 p.
L. „Vilniaus Varpas“ I.
Sp. „Ruch“.
162. “ “ Vytautas Didysis, Lietuvos didis kunigaikštis, Čekijos karalius, Lenkijos karūnos globėjas, Rygos arkivyskupijos protektorius, Rusų žemių valdovas. Vilnius, 1930 m., 20 p.
163. Kraužlys Motiejus: Ruch spółdzielczy w Państwie Litewskiem. Vilnius, 1936 m., 114 p.
Vilniaus universiteto leid.
Sp. „Znicz“.
164. Krėvė Vincas: Skirgailo. Drama iz žizni Litvy XIV v. Vilnius, 1922 m., 105 p.
Izdatelstvo „Aurora“.

-
165. Krivickis M.: Skaičiaus pradžiamokslis.
Laisvai vertė Esmaitis.
Vilnius, 1920 m., 76 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
166. Kruberis A. ir kt.: Europos geografija.
Vertė A. Klimas.
Vilnius, 1919 m., 128 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Antras leid. 1921 m.
167. “ “ Geografijos pradžia. II laida.
B. Masiulio pataisytas leidinys.
Vilnius, 1919 m., 124 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Sp. „Žaibas“.
Trečias leid. 1920 m.
168. Kunigas Petras Kraujalis.
Vilnius, 1937 m., 120 p.
„Ryto“ d-jos leid.
169. Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto memorialas, įteiktas
Lenkijos vyriausybei 1923.IX.4
Varšuvoje.
Vilnius, 1923 m., 16 p.
Sp. „Motus“.
170. Lalis Antanas: Lenkų ir lietuvių kalbos žodynas.
Podręczny słownik polsko-litewski.
Vilnius, 1919 m., 331 p.
Antroji laida 1922 m.
J. Zavadskio sp.
171. Laumianskis Vladas: Žiupsnelis.
Naujas išleidimas.
Vilnius, 1920 m., 190 p.
Zavadskio sp. ir leid.
172. Ledoux P.: Pirmosios pamokos iš gamtos mokslų. I d.
Vertė St. Matulaitis.
Vilnius, 1920 m., 80 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.

173. “ “ 50 prirengiamųjų pamokų iš gamtos mokslų.
II d.
Vertė iš lenkų k. St. Matulaitis.
Vilnius, 1921 m., 107 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
174. “ “ Pamokų gamtos mokslų pradžiai.
III ir IV d.
Vertė Esmaitis.
Vilnius, 1922 m., 144 p.
175. Lietuviški eilėraščiai.
Vilnius, 1937 m., 110+2 nen. p.
L. „Lietuviškas Baras“ I.
176. Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti instrukcijos
sričių, apskričių bei apylinkių komitetams ir komitetėliams.
(Vilnius, 1919 m.), 3 p.
177. Lietuvių Kreditinio Kooperatyvo aprėžtąja atsakomybe Vilniuje
įstatai. Statut Litewskiej Spółdzielni Kredytowej w Wilnie.
Vilnius, (1929 m.), 19+16 p.
178. Lietuvių Mokslo draugijos Vilniuje įstatai.
Vilnius, 1926 m., 18+12 p.
Sp. „Ruch“.
179. Lietuvių Mokslo draugijos Vilniuje įstatai.
Vilnius, 1937 m., 12+12 p.
180. Lietuvių politinių emigrantų protesto žodis. Nr. 1.
Vilnius, 1927.XII.4., 1 nen. p.
Sp. „Zorza“.
181. Lietuvių švento Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti įstatai.
Vilnius, 1927 m., 8 p.
Sp. „Ruch“.
182. Lietuvių Sanitarinės Pagalbos draugijos ligoninė.
Vilnius, 1936 m., 24 p.
Liet. Sanitarinės Pagalbos d-jos leid.
Sp. „Grafika“.
183. Lietuvių Švietimo draugijos „Ryto“ įstatai.
Statut Litewskiego T-wa Oświatowego
„Rytas“ (Poranek).
Vilnius, (1928 m.), 11+12 p.

184. Lietuvių Ūkio draugijos įstatai.

Statut Litewskiego Towarzystwa Rolniczego
z siedzibą w Wilnie.

Vilnius, 1928 m., 16+16 p.

Sp. „Ruch“.

185. Lietuvių U.S.B. studentų balsas dėl Vilniaus arkivyskupo

R. Jalbryzkovskio politikos, taikomos lietuviams.

Vilnius, 1931 m. (Konfiskuotas).

186. Liubavskis M.:

Lietuvos istorija ligi Liublino
unijos. I d.

Iš rusų kalbos vertė J. Sondeckis.

Vilnius, 1920 m., 86 p.

Liet. Mokslo d-jos leid.

187. “ “

Lietuvos istorija ligi Liublino
unijos. II d.

Iš rusų kalbos vertė J. Sondeckis.

Vilnius, 1922 m., 94 p.

Maceika J.

(ž. Juškevičius A.).

188. Mackevičius Rapolas: Sulaukė.

(Br. Girinis)

5 v. baudžiavos laikų drama su epilogu

(Mirūnas)

Vilnius, 1926 m., 64 p.

(J. Rimutis)

189. “ “

Kovoje už gimtąją kalbą.

Vilnius, 1929 m., 34 p.

L. „Vilniaus Rytojus“ 1.

190. “ “

Pilkieji didvyriai. I d.

Vilnius, 1929 m., 236 p. Autoriaus leid.

191. “ “

Pilkieji didvyriai. II d.

Vilnius, 1930 m., 240 p.

192. “ “

D-ras Jonas Basanavičius. Apybraiža.

Vilnius, 1930 m., 64 p.

193. “ “

Liepto galas. Mūsų laikų sodžiaus
gyvenimo apysakėlė.

Vilnius, 1931 m., 66 p.

Liet. Katalikų Blaivybės d-jos leid.

194. “ “ Laiškai jaunimui. 20 laiškų.
Vilnius, 1935 m., 45 p.
L. „Vilniaus Rytojus“ I.
195. “ “ Čia mūsų žemė. Apysaka.
Vilnius, 1935 m., 261 p.
L. „Vilniaus Rytojus“ I.
196. “ “ Ką daryti? Perskaitęs duok kitam.
Vilnius, 1935 m., 29 p.
197. “ “ Likimas.
Vilnius, 1935 m.
198. “ “ Kapinės. Apysaka.
Vilnius, 1935 m., 149 p.
L. „Vilniaus Rytojus“ I.
Sp. „Ruch“.
199. “ “ Sunkus kelias. Apysaka.
Vilnius, 1937 m., 265 p.
L. „Vilniaus Rytojus“ I. Nr. 9.
Sp. „Ruch“.
200. “ “ Tautinės mažumos.
Vilnius, 1937 m., 94 p.
Sp. „Ruch“.(Konfiskuotas).
201. “ “ Dvidešimts metų. 1918–1938.
Vilnius, 1938 m., 76+1 nen. p.
L. „Lietuviškas Baras“ I.
Sp. „Ruch“.
202. “ “ Teodoras Narbutas. Apybraiža.
Vilnius, 1939 m., 44 p.
203. Mačionis Augustinas: Ko skrendi, pilkas paukšteli?
Vilnius, 1936 m., 27 p.+2 žemėl.
L. „Vilniaus žodis“ I.
Sp. „Zorza“.
204. Maironis: Młoda Litwa. Poemat.
Iš lietuvių k. vertė S. Jabłońska.
Vilnius, 1920 m., 92 p.
L. „Echo Litwy“ I.

205. “ Gazie zbawienie? Libretto w
4-ch aktach.
Iš lietuvių k. vertė J. R.
Vilnius, 1921 m., 36 p.
L. „Nowiny Wileńskie“ 1.
206. “ Nasze niedole. Poemat w 5
częściach.
Iš lietuvių k. vertė St. J.
Vilnius, 1922 m., 176 p.
L. „Litwa“ 1.
207. Mašiotas Pranas: Kaip žmonės žemėje įsigalėjo.
Lengvi mokslo pasakojimai.
Vilnius, 1919 m., 44 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
208. “ “ Kiškiai. 5 pasakos vaikams.
Vilnius, 1919 m., 15 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
209. “ “ Ir aš mažas buvau.
Vilnius, 1919 m., 69 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
210. “ “ Žemosios matematikos istorija.
Vilnius, 1919 m., 55 p.
Sp. „Žaibas“.
211. “ “ Geometrijos uždavinynas.
Vilnius, 1919 m., 77 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
212. “ “ Plokštumos trigonometrija.
Vadovėlis vidurinei mokyklai.
Vilnius, 1919 m., 94 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
213. “ “ Trigonometrijos uždavinynas.
Vilnius, 1919 m., 48 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
214. Matjošaitis Stasys: Veidrodėlis. Piešinių rinkinėlis
paišybos pradžiai.
Vilnius, 1921 m., 58 p.

215. “ “ Sakalėlis. Antrosios knygos skaityti
pradžios mokyklai.
Vilnius, 1922 m., 136 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
216. “ “ Varpininkai. 4 veiksmų drama.
Vilnius, 1924 m., 32 p.
217. “ “ Lietuvos istorijėlė. Vadovėlis pradžios
ir vidurio mokykloms.
Vilnius, 1931 m., 178 p.
Sp. „Ruch“.
218. Matulevičius J., vysk.: Mylimieji Kristuje.
Vilnius, 1923 m., 8 p.
219. Mažas giesmynas gegužio ir birželio maldos ir kasdieniai poteriai.
Vilnius, 1935 m., 160 p.
Šv. Kazimiero knygyno leid.
Arkidiecezijos sp.
220. Mečius S.: Trumpas žemės aprašymas.
Vertė J. Tubelis.
Vilnius, 1919 m., 160 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
221. Memorialas. Vilnius, 1923 m., 16 p.
Laikinojo Vilniaus liet. Komiteto leid.
222. Menas ir Literatūra. Vilnius, 1934 m., 104 p.
Liet. Meno ir Literatūros d-jos leid.
223. Mergaičių darbeliai. Perspausdinta iš A. Tamošiūnienės.
Vilnius, 1938 m., 35 p.
L. „Lietuviškas Baras“ 1.
224. Meulen Rz. Gamtos palyginimai lietuvių dainose
(Dr. R. von Meulen Rz.): ir raudose.
Iš vokiečių k. vertė M. Biržiška.
Vilnius, 1919 m., 105 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Sp. „Žaibas“
225. Miciūtė Ona: Žiburiai pelkėse.
Vilnius, 1938 m., 84+2 nen. p.
Meno ir Literatūros d-jos leid.

226. Mikuckis J.: Auštant.
Vilnius, 1919 m., 67 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
227. Milda. Milda. Vytauto Didžiojo gimnazijos mokinių literatūros mėgėjų almanachas.
Vilnius, 1924 m., 157 p.
(Konfiskuotas).
Mirūnas (žr. Mackevičius R.)
Blaivininkų.....
Ant vienių pečių. Šimas oratorius.
II leidimas.
Vilnius, 1920 m., 16 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
229. Murka J.: Metodikos etiudai. Skaitymai tėvams, pradedantiems dirbti mokytojams ir mokytojų kursams.
Vilnius, 1919 m., 141 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
230. Nario knygelė Lietuvos Socialdemokratų organizacija užsienyje.
Vilnius, (1919 m.), 8 nen. p.
Sp. „Zorza“.
231. Nowe czytanki. Nowe czytanki. Cz. II.
Vilnius, 1919 m., 128 p.
Sp. „Švyturys“.
232. Nusidėjėlių gynėja. Nusidėjėlių gynėja. Katalikų jaunomenei maldų knygelė.
Vilnius, 1938 m., 192 p.
Sp. „Zorza“.
233. Omankovska A.: Gintarai. 2 veiksmų scenos vaizdelis.
Vertė K. J. B.
Vilnius, 1920 m., 15 p.
234. Paltarokas Kaz.: Tikybos pirmamokslis. Devintasis leid.
Vilnius, 1930 m., 32 p.
Sp. „Zorza“.
Dešimtas leid. 1937 m.

235. Palukaitis J.: Žiburėlis. Pirmos po elementoriaus knygelės skaityti. Trečiasis pataisytas leidimas.
Vilnius, 1920 m., 96 p.
236. Paprastieji Ūkio ratelio įstatai.
Vilnius, (1928 m.), 2 nen. p.
Sp. „Ruch“.
237. Pasakėčios. Rinkinėlis kalbos mokslui. Antrasis leid.
Kaunas-Vilnius, 1921 m., 31 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
238. Pasigailėk mūsų, Viešpatie!
Lietuvių katalikų maldų knygelė.
Vilnius, 1931 m., 575 p.
Liet. Kat. Veikimo Komiteto leid.
239. Pasikalbėjimas apie Dangų ir Žemę.
Vertė iš svetimų kalbų P. A.
Antrajam leidimui peržiūrėjo Pr. Mašiotas.
Kaunas-Vilnius, 1921 m., 87 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
240. Pertraukti karoliai. Novelių rinkinys.
Vilnius, 1938 m., 145 p.
Liet. Meno ir Literatūros D-jos leid.
241. Pesis J.: Rozmówki polsko-litewskie.
Lenkiškai-lietuviški šnekesėliai. 4 laida.
Vilnius, 1920 m., 32 p.
242. “ “ Rozmówki polsko-litewskie z objaśnieniem
wymwienia i alfabetu litewskiego. 5 l.
Kraków, 1936 (1937) m.
Sp. „Powściągliwość i Praca“.
243. Pičeta Vladimiras: Istorija Litovskogo Gosudarstva do
Liublinskaj unii.
Vilnius, 1921 m., 74 p.
L. „Litva“ I.
244. Piliečiai: Baigusiame savo gyvenimą seime...
Vilniaus ir Naugarduko krašto L.L.P.
„Wyzwolenie“ valdyba.
Vilnius, 1927 m., gruodžio mėn., 1 p.
Sp. „Ruch“.

245. Piliečiai lietuviai: Nenormalūs santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos...
Vilnius, (1930 m.), 2 nen. p.
Sp. „Ruch“.
246. Pirmosios Vilniaus Vyru gimnazijos programa 1919–1920 mokslo metų.
Vilnius, 1920 m., 21 p.
247. Plečkaitis Jeronimas: Iš praeities.
Vilnius, 1938 m., 4 p.
Sp. „Polska Spółka Drukarzy“
248. Pleirytė-Puidienė Ona: Literatura lotewska
Versta iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1921 m., 23 p.
L. „Dzwon Litwy“ 1.
249. Pogodinas A.: Drevnie litovcy.
Vilnius, 1920 m., 24 p.
L. „Litwa“ 1.
250. “ “
Senovės lietuviai.
Vertė iš rusų kalbos J. Gr. /Grabauskas/.
Vilnius, 1921 m., 22 p.
L. „Vilnius“ 1.
251. Polacy jesteśmy czy spolzczeni Litwini? Odpowiedź uczonych polskich.
(Paruošė Untulis Matas. Leidinys konfiskuotas, bet konfiskata panaikinta).
Vilnius, 1930 m., 16 p.
252. Poteriai ir giesmės. Poterių, dažniausiai giedamų giesmių gegužės ir birželio mėn. maldų vadovėlis.
Vilnius, 1930 m., 64 p.
Sp. „Zorza“.
253. Prawa Litwy do Wilna i Wileńszczyzny.
Memorjał litewski złożony w Brukseli
14 maja 1921 r.
Vilnius, 1921 m., 20 p.
L. „Dzwon Litwy“ leid.
254. Pševalskis J.: Plokštumos trigonometrija.
Vilnius, 1919 m.

255. “ “ Logaritmų knygos penkiais
dešimtainiais skaičiais.
Vilnius, 1919 m., 128 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
„Švyturio“ b-vės leid.
256. Puida Kazimieras: Mirga. Dramat historyczny w 4 aktach.
Vilnius, 1921 m., 34 p.
L. „Nowiny Wilenskie“ 1.
257. Radziulis Vladas: Pirmais sparnais. Pirmoji eilėraščių
knyga.
Vilnius, 1936 m., 62 p.
Autoriaus leidinys.
Sp. „Ruch“.
258. “ “ Žingsniai gyveniman. Jaunųjų artojų
dalios romanas.
Vilnius, 1938 m., 192 p.
Autoriaus leid.
Sp. „Ruch“.
259. Randamonskis
Andrius: Litewska krew.
Vilnius, 1921 m., 58 p.
L. „Straż Litwy“ 1.
260. “ “ Litwa współczesna.
Vilnius, 1922 m., 118 p.
„Mildos“ leid.
261. Rankvedis laiškams rašyti.
Vilnius, 1920 m., 37 p.
262. Reclus Elisée: Žemė pasaulio erdvėje.
Vertė iš rusų kalbos S. Matulaitis.
Vilnius, 1921 m., 63 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
263. Rimka Albinas: Ustrój gospodarczy w Litwie przed
Wielką wojną. Badania statystyczne.
Vertė iš lietuvių kalbos Vac. Biržiška.
Vilnius, 1920 m., 120 p.
L. „Głos Litwy“ 1.
264. “ “ Większe i drobne gospodarstwa rolne
w warunkach zasady własności i

- władania wspólnego.
Versta iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1921 m. 51 p.
L. „Nowiny Wileńskie“ 1.
265. Rimutis J.
(ž. Mackevičius R.) „Ryto“ pradžios mokyklų programa. I dalis.
Vilnius, 1928 m., 24 p.
„Vilniaus Varpo“ 1. Nr. 5.
Sp. „Ruch“.
266. Robinzono gyvenimas ir jo nelaimės.
Iš anglų kalbos vertė J. Šlapelis.
Vilnius, 1925 m., 208 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
267. Romeris Mykolas: Litewskie stronnictwa polityczne.
Vilnius, 1921 m., 117 p.
L. „Nowiny Wileńskie“ 1.
268. Rubakinas: Karoliai ir žmonės. Senovės pasaka iš tolimųjų Rytų gyvenimo.
Laisvai vertė Aišbė (A. Kriščiukaitis).
Vilnius, 1919 m., 48 p.
L. Švietimo Komisarariato leid.
269. Ruokis V.: Chimijos vadovėlis. I d.
Vilnius, 1920 m., 208 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
270. “ “ Chimijos vadovėlis. II dalis.
Vilnius, 1920 m., 192 p.
271. Rusieckis A. M. ir Zarzeckis M.: Matematika. Vadovėlis pradžios mokyklos mokiniams. 4 skyrius.
Iš lenkų k. vertė V. Budrevičius.
Vilnius, 1932 m., 3 nen.+134+6 nen. p.
Kaz. Levkavičiaus sp.
272. Rusieckis P.: Dlaczego żołnierz polski przychodzi do Litwy.
Vilnius, 1921 m., 31 p.
273. Sakavičius Vladimiras:
(Galingas D. G.) Zarys literatury estońskiej
Vilnius, 1921 m., 24 p.
L. „Dzwon Litwy“ 1.

274. “ “ Gana tylėti! (Arba mūsų tautinio Vilniaus krašto veikimo skausmo balsas).
Vilnius, 1934 m., 16 p.
J. Gajevskio sp.
275. Sančurskis N.: Trumpa lotynų kalbos sintaksė
Vertė K. Kepalas.
Vilnius, 1919 m., 63 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
„Švyturio“ b-vės sp.
276. Sapniūnas V. U.
(ž. Uždavinys Vincas) Saulė ir sveikata Druskininkuose.
Vilnius, (1939 m.), 16 p. su iliustr.
Sp. M. Latovia.
- Sinius Julius (ž. sk. Muzikos kūriniai).
277. Sirokomlė: Margis.
Vertė A. Valaitis.
Vilnius, 1936 m.
278. Skaitymų knyga (aut. Budrevičius Vincas ir Dasys Viktoras), I d.
Vilnius, 1938 m., 276+4 nen. p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
279. Skaitymų knyga (aut. Budrevičius Vincas ir Dasys Viktoras), II d.
Vilnius, 1938 m., 298+6 nen. p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
280. Skaitymų knyga (aut. Budrevičius V. ir Dasys V.), III d.
Vilnius, 1938 m., 300+IV+2 nen. p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Sp. “Ruch”.
281. Skaitymų knygelė 3-jai pradžios mokyklos klasei paruošė Vilniaus mokytojų grupė vadovaujant Vandai Štein.
Lvovas, 1938 m., 188 p.
Państwowe wydawnictwo książek szkolnych.
J. Zavadskio sp. Vilniuje.
282. Skirmuntaitė Pagal Nemuną ir Baltiją istorijos apyaušryj.
Konstancija: II. Padavimai. Prieš Mindauginiai laikai.
Vilnius, 1921 (1922) m., 60 p.
L. „Vilnius“ I.

-
283. “ “ Pagal Nemuną ir Baltiją istorijos apyaušryje.
II d. Vertė Esmaitis.
Vilnius, 1922 m., 60 p.
L. „Vilnietis“ I.
284. Skruodys Jonas, kun.: Atstovų rinkimai Lietuvoje.
Vilnius, 1919 m., 29 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
285. “ “ Etika.
Vilnius, 1920 m., 140 p.
Liet. Mokslo d-jos I.
286. “ “ Religijų istorija.
Vilnius, 1920 m., 265 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
287. “ “ Religijos mokymo metodika.
Vilnius, 1920 m., 157 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
288. “ “ Laikymosi ir elgimosi taisyklės.
Vilnius, 1921 m., 46 p.
“Auroros“ leid.
289. “ “ Tarptautinė teisė.
Vilnius, 1921 m., 119 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
290. “ “ Tikyba pirmajam koncentruai.
Vilnius, 1921 m., 110 p.
„Auroros“ leid.
291. “ “ Dievakis. Istorinės dramos veikalėlis.
I d. Vilnius, 1922 m., 31 p.
II d. Vilnius, 1923 m., 42 p.
III d. Vilnius, 1923 m., 52 p.
IV d. Vilnius, 1926 m., 28 p.
292. “ “ Jogaila, Drama. I d.
Vilnius, 1923 m., 77 p.
293. “ “ Politikos ekonomija.
Vilnius, 1923 m., 41 p.
294. “ “ Teisės filosofija.
Vilnius, 1923 m., 50 p.

295. “ “ Atminimai. I d.
Vilnius, 1923 m., 168 p.
296. “ “ Atminimai. II d.
Vilnius, 1924 m., 185 p.
297. “ “ Biržis. Drama. I d.
Vilnius, 1924 m., 51 p.
II d. 1924 m., 26 p.
298. “ “ Auštras. Didelė Lietuvos atsiradimo poema.
Vilnius, 1925 m., 270 p.
299. “ “ Vaidila.
Vilnius, 1925 m., 219 p.
300. “ “ Tautosaka.
Vilnius, 1925 (1929) m., 98+V+1 nen. p.
Sp. „Ruch“.
301. “ “ Lietuvių kalbos senumas.
Švenčionys, 1932 m., 13 p.
S-lius (ž. Basanavičius Jonas).
302. Spis rzeczy w „Echu, Głosie i Dzwonie Litwy“ i „Wiadomościach
Wileńskich“ w roku 1920-ym zamieszczonych.
Vilnius, 1921 m., 76 p.
303. Sruoga Balys: Deivė iš ežero. Svanetų žemės legenda.
Vilnius, 1919 m., 31 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
304. “ “ Saulė ir smiltis. Eilėraščiai.
Vilnius, 1920 m., 156 p.
305. Stankevičius Matas: Augalų fiziologija.
Vilnius, 1920 m., 134 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
306. “ “ Botanika. I d. Bendroji dalis.
Vilnius, 1920 m., 100 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Antroji laida 1921 m. „Švyturio“ b. l.
307. “ “ Botanika. II d. Sistematika.
Vilnius, 1920 m., 98 p.
Antroji laida 1921 m.
„Švyturio“ b-vės leid.

-
308. “ “ Negyvoji gamta. Oras, vanduo, žemė.
Vilnius, 1920 m., 89 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
309. “ “ Apie bites.
Vilnius-Kaunas, 1921 m., 68 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
310. “ “ Raktas pažinti augalams, kurie žydi
pavasaryje.
Vilnius, 1921 m., 106 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
311. “ “ Raktas pažinti augalams, kurie žydi vasarą.
Vilnius, 1921 m., 106 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
312. “ “ Zoologijos vadovėlis. I d. Gyvūnai
bestuburiai.
Vilnius, 1921 m., 136 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
313. “ “ Zoologijos vadovėlis. II d. Stuburiniai
gyvuliai.
Vilnius, 1921 m., 216 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
314. “ “ Žmogaus kūnas.
Vilnius, 1921 m., 84 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Antroji laida 1921 m., 84 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
315. “ “ Biologijos vadovėlis.
Vilnius, 1924 m., 164 p.
316. “ “ Gera kiaulė ūkininkui pinigais.
Vilnius, 1929 m., 63 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
Sp. „Ruch“.
317. “ “ Pašariniai burokai. Ūkio konkursams
vadovėlis. Sutaish [M. Stankevičius].
Vilnius, 1932 m., 59 p.
Sp. „Ruch“.

318. Statut Litewskiego Towarzystwa Dobroczynności w Wilnie, dawniej Litewskiego T-wa Pomocy ofiarom wojny.
Vilnius, 1928 m., 12+12 p.
319. Statut Litewskiego Towarzystwa Rolniczego z siedzibą w Wilnie.
Vilnius, 1928 m., 16+15 p.
320. Statut Litewskiego T-wa Oświatowego „Rytas“ (Poranek).
Vilnius, 1929 m., 12+11 p.
321. Statut Litewskiego Towarzystwa Oświatowego „Kultura“ w Wilnie.
Vilnius, 1929 m., 8+7 p.
Sp. „Zorza“.
322. /Statutas/ Vilniaus Lietuvių Sanitarinės Pagalbos draugijos statutas.
Vilnius, 1930 m., 13 p.
323. Sutvirtinimo sakramento knygelė.
Vilnius, 1927 m.
324. Šakenis Kazimieras: Fizika, I d. Mechanika – Šilima.
Vilnius, 1921 m., 142 p.
Liet. Mokslo d-jos I.
325. Šatrijos Ragana: Lietuvos senovės istorijos pasakos.
Vilnius, 1920 m., 91 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
326. Šepetienė Klara: Vokiečių kalbos skaitymai. II d.
Antriesiems ir tretiesiems mokslo metams.
Vilnius, 1919 m., 155 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Bajevskio sp.
327. “ “ Vokiečių kalbos skaitymai. II d. Ketvirtiesiems ir penktiesiems Mokslo metams.
Žodynėlis – III d. priedėlis.
Vilnius, 1921 m., 88+52 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
328. “ “ Vokiečių kalbos skaitymai. IV d.
Vilnius, 1921 m., 307 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
329. “ “ Vokiečių kalbos žodynėlis, išverstas lietuviškai ir rusiškai.
Vilnius, 1922 m., 303 p.
„Švyturio“ b-vės leid.

330. “ “ Vokiečių kalbos veiksmažodžiai (ištrauka iš „Vokiečių kalbos skaitymų“).
Vilnius, 1921 m. (148–155 p.).
Liet. Mokslo d-jos leid.
331. Šepetys Jonas: Vertimai „Vokiečių kalbos skaitymų“.
Išvertė iš vokiečių kalbos į lietuvių kalbą J. Š.
Vilnius, 1919 m., 39 p.
„Švyturio“ b-vės I.
332. “ “ Utopijos.
Vilnius, 1919 m., 21 p.
„Švyturio“ b-vės I.
333. “ “ Reformacijos istorija Lietuvoje. I d.
Vilnius, 1922 m., 80 p.
„Mildos“ leid.
334. Šikšnys Marcelinas: Algebros teorija. M. Šikšnio redaguotas A. Smetonos vertimas iš vokiečių kalbos.
Vilnius, 1919 m., 143 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
335. “ “ Aritmetikos ir algebros terminų žodynelis.
Vilnius, 1919 m., 47 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
336. “ “ Geometrija. Aukštesniųjų mokyklų vadovėlis. Planimetrijos I d.
Vilnius, 1919 m., 141 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
337. “ “ Geometrija. Aukštesniųjų mokyklų vadovėlis. Planimetrijos II d.
Vilnius, 1920 m., 141 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
Antroji laida 1921 m. „Švyturio“ b-vės I.
338. “ “ Elementarinė algebra. Sistematinis kursas. ir uždavinynas. I d.
Vilnius, 1921 m., 100 p.
„Švyturio“ b-vės I.
339. “ “ Geometrija. Aukštesniųjų mokyklų vadovėlis. II d. Stereometrija.

- Vilnius, 1921 m., 124 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
340. “ “ Elementarinė algebra. Sistematinis kursas ir uždavinynas. III d.
Vilnius, 1925 m., 203 p.
II laida 1926 m.
Autoriaus leid.
341. “ “ Elementarinė algebra. Sistematinis kursas ir uždavinynas. II d.
Vilnius, 1926 m., 260 p.
Autoriaus leid.
342. “ “ Pražulnūs metmuo (erdvės figūrų brėžimo pagrindai).
Vilnius, 1927 m., 50 p.+12 tab.
Sp. „Ruch“.
343. “ “ Elementarinė algebra. Sistematinis kursas ir uždavinynas. I d. Bendrieji dėsniai ir pirmieji sveikųjų racionalinių tiekybių veiksmai. IV l.
Vilnius, 1930 m. 96 p.
Sp. „Ruch“. Autoriaus leid.
344. “ “ Elementarinė algebra. Sistematinis kursas ir uždavinynas. II d. Sistematinis kursas ir uždavinynas. Reiškinių skaidymas dauginamaisiais, trupmenos, proporcijos, apibrėžtosios pirmojo laipsnio lygtys.
Vilnius, 1930 m., 204+2 nen. p.
Sp. „Ruch“.
345. “ “ Radikalų veiksmai. Antrojo laipsnio ir aukštesniųjų laipsnių lygtys.
III leid.
Vilnius, 1931 m., 200 p.
Sp. „Ruch“. Autoriaus lešomis.
346. “ “ Kai kurie elementarinės algebros kurso papildymai. Kai kurių neapibrėžtumų aiškinimas. Kitoniškų kv. lygčių tyrinėjimo būdas.

- Vilnius, 1931 m., 63 p.
Sp. „Ruch“. Autoriaus leid.
347. “ “
Pastabos dėl mūsų vardų, pavardžių ir
rašybos reformos.
Sp. „Ruch“.
Vilnius, 1933 m., 27 p.
348. Šlapelis Jurgis: Rusiškas lietuvių kalbos žodynas.
Litovsko-russkij slovar. I t. (A-J)
Vilnius, 1921–1926 m., 320 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
349. “ “
Lietuvių atstovo pareiškimas Vilniaus
miesto taryboje.
Vilnius, (1927 m.), 2 p.
Sp. „Ruch“.
350. “ “
Lenkiškas lietuvių kalbos žodynelis.
Krótki litewsko-polski słownik. (A-Dr).
Vilnius, 1929 m., 64 p.
Sp. „Ruch“.
351. “ “
Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynas.
Słownik litewsko-polski akcentowany.
Vilnius, 1938 m., 4+544 p.
Sp. „Ruch“.
352. Švenčionių lietuvių gimnazija. 15-kos metų sukaktuvėms paminėti
(1919–1934).
Vilnius, 1935 m., 47 p.
(Parašė R. Mackevičius pagal gimnazijos
dir. Petraičio pristatytą medžiagą).
353. Švento Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti įstatai.
Vilnius, 1925 m., 8 p.
354. Šv. Mišios ir mišparai. (Vilnius), 1932 m., 48 p.
Vilniaus arkidiecezijos sp.
355. Taikos karalienė. Katalikų jaunuomenės maldų knygelė.
Vilnius, 1929 m., 192 p.
Sp. „Zorza“.
356. Tamulevičius Stasys: Lniarstwo w Litwie.
Vilnius, 1936 m., 29 p.+1 žemėl.

- Nakl. T-wa Injarskiego w Wilnie.
Sp. „Znicz“.
357. Tamulevičiūtė Paulė: Mano knygelė.
Varšuva, 1935 m., 161 p.
Państwowe wydawnictwo książek szkolnych.
Sp. J. Żydačevskio.
358. Tamutis Kazimieras: Darželis. Vadovėlis II pradžios mokyklos skyriui.
(Kurkutis K.) Vilnius, 1938 m., 195 p.
359. Taškūnas Vincas, kun.: Vilniaus Kalvarijos arba Kryžiaus Keliai.
Vilnius, 1932 m., 64 p.
L.-G. Katalikų Veikimo Komitetas leid.
Sp. „Ruch“.
360. Tautvilas Simanas: Mažas tikybos mokslas arba katekizmas.
Dovanėlė liaudies mokyklai.
Vilnius, 1921 m., 104 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
361. Tavo apgyniman. Katalikų jaunuomenės maldų knygelė.
Vilnius, 1929 m., 192 p.
362. Tegul bus pagarbintas Švenčiausias Sakramentas.
Vilnius, 1919 m., 176 p.
„Židinio“ b-vės leid.
363. Traktat pokojowy między Rosją a Litwą. Versta iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1920 m., 15 p.
L. „Wiadomości Wileńskie“ I.
364. 1883–1923. 40-metinė „Auszros“ sukaktuvės.
Vilnius, (1923 m.), 16 p.
Sp. „Motus“.
365. 1883–1923. 40-metinė „Auszros“ sukaktuvės.
Vilnius, (1923 m.), 47 p.
Sp. „Ruch“.
366. Ugoda między Rosją a Litwą.
Vilnius, 1921 m., 117 p.
367. Ugoda między Rosyjską Rzeczpospolitą a Litwą o trybie opcji
obywatelstwa litewskiego.
Versta iš rusų k.
Vilnius, 1921 m., 12 p.
L. „Dzwon Litwy“ I.

368. Untulis Bronius: Vadovėlis lietuvių kalbos pasimokyti.
Vilnius, 1920 m., 48 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
369. “ “
Visuotina istorija. Viduramžiai.
Vilnius, 1923 m., 338 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
370. “ “
Caius Julius Caesar. Commentarii de bello Gallico, liber primus. Įvadą, komentorius ir žodyną mokyklai paruošė Br. Untulis.
I d. tekstas, 36 p.
II d. žodynas ir komentoriai. 66 p.
Vilnius, 1929 m.
Untulis Matas (ž. Polacy jestesmy czy ...).
371. Urboniukas Silvestras: 8 monologai.
Kaunas, 1929 m., 38 p.
„Scenos mėgėjų“ leid.
372. Uždavinys Vincas:
(Sapniūnas; V. U.) Kova. Scenizuoti vaizdai.
Vilnius, 1925 m., 93 p.
373. V. S.:
Fašistai Lietuvą į pražutį stumia.
Vilnius-Kaunas, 1928 m., 30 p.
Sp. „Zorza“. Liaudies biblioteka, Nr. 5.
374. V. Z. V.:
Trys dešimtys margų. Sodžiaus gyvenimo vaizdelis. Vertė Ū. Sapniūnas.
Vilnius, 1924 m., 32 p.
375. Vadovėlis laiškam rašyti.
Vilnius, 1921 m., 50 p.
376. Vadovėlis laiškam rašyti. Antroji laida.
Vilnius, (1928?), 56 p.
Ptašeko leid.
377. Vaižgantas:
(Tumas Juozas) Aplink Baltiją. Kas jau yra pajūryje ir kas dar norėtų ten būti.
Vilnius, 1919 m., 95 p.
„Švyturio“ leid.
378. “ “
Politikos ar visuomenės kunigų darbas?
Vilnius, 1919 m., 16 p.
„Švyturio“ leid.

379. “ “ Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei.
1916–1917 m.
Vilnius, 1919 m., 40 p.
380. “ “ Pragiedruliai. Antroji knyga. Vadūvų kraštas.
Vilnius, 1920 m., 291 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
381. Valaitis Antanas: Gabiųjų kaimo vaikų selekcija.
Šis leidinėlis skiriamas Vytauto Didžiojo
gimnazijos naudai.
Vilnius, 1930 m., 18 p.
Sp. „Zorza“.
382. “ “ Iš Lietuvių Mokslo Draugijos istorijos.
(Iš „Lietuvių Tautos“ IV kn. 3 sąs.)
Vilnius, 1932 m., 63 p.
Sp. „Ruch“.
383. “ “ Šimtas metų lietuvių periodinės spaudos.
Vilnius, 1932 m., 27 p.
(Iš „Lietuvių Tautos“).
384. “ “ Tarp praeities ir ateities.
(Perspausdinta iš „Menas ir literatūra“ Nr. 1)
Vilnius, 1934 m., 15 p.
385. “ “ Gyvybės ir darbo mįslė.
Daktaro Danieliaus Alseikos atminimui.
Vilnius, 1936 m., 15 p.
Autoriaus leid.
Sp. „Zorza“.
386. Van der Meulen Rz.: Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir
raudose.
Iš vokiečių kalbos vertė M. B-ka (Biržiška).
Vilnius, 1919 m., 105 p.
Liet. Mokslo D-jos leid.
387. Vasario 16 dienai (paskaita).
Vilnius, 1935 m., 2 nen. p.
Sp. „Ruch“.
388. Veleckas Kazimieras: Laikinojo Vilniaus Lietuvių komiteto
pirmininkui Ponui Konstantinui Stašui
Vilniuje.

- Vilnius, 1934 m., 4 nen. p.
Manuskripto teisėmis.
J. Bajevskio sp.
389. Wybory w Misichkiszkach.
Vilnius, 1922 m., 8 p.
L. „Głos Litwy“ I.
390. Wichert-
Kajruksztisowa Julja: Antologja poezji litewskiej
Wyboru celniejszych utworów dokonała...
z przedmową Artura Górskiego
Varšuva, 1939 m., XXXVI+280 p.
Wyd. Zw. Przyjaciół Litwy.
Druk. Salezjanska. Szkoła Rzem. dział graf.
391. Vidūnas: Litwa w swej przeszłości i teraźniejszości.
Vertė iš vokiečių kalbos Stef. Jablonska
Vilnius, 1919 m., 60 p.
L. „Głos Litwy“ I.
391. “ Cienie przodków.
Vertė iš lietuvių k. Stef. Jablonskienė.
Vilnius, 1920 m., 124 p.
L. „Echo Litwy“ I.
393. “ Litva v jeja prošlom i nastojaščem.
Vilnius, 1921 m., 91 p.
L. „Litwa“ I.
394. “ Nasze zadanie.
Versta iš lietuvių kalbos.
Vilnius, 1921 m., 108 p.
L. „Straž Litwy“ I.
395. “ Drogi gwiazd.
Vilnius, 1922 m., 51 p.
„Mildos“ leid.
396. “ Dzwony morza.
Vilnius, 1922 m., 100 p.
L. „Głos Litwy“ I.
397. Vengrytė Janina: Mrówki okolic Trok i Wilna.
Vilnius, 1933 m., 22 p., 3 tab. ir 1 žem.
Sp. „Znicz“.

- (Prace Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie,
Wydz. nauk matem. i przyrodn., t. 7).
398. Vienatinė darbo mokykla. Iš rusų kalbos vertė Esmaitis.
Vilnius, 1919 m., 40 p.
399. Vienuolis A.:
Ažuolas.
Vilnius, 1919 m., 41 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
400. “ “
Ofiara.
Vertė iš lietuvių k. L. Kasakaitis.
Vilnius, 1921 m., 20 p.
L. „Nowiny Wileńskie“ I.
Vieštautas P. (ž. Kraujalis P.).
401. Vileišytė Marija:
Z mojej palety.
Vilnius, 1921 m., 115 p.
402. Vilijos Kazys:
Apie tai, kaip Jurgis su Jonu pešėsi.
Hansas iš to uždarbiavo.
(Tikras gyvenimo vaizdelis, 1928 m.).
Vilnius, (1928), 29 p.
Sp. „Zorza“.
403. Vilniaus lietuvių gimnazija. 10-ties metų sukaktuvėms paminėti.
(Aut. Kun. Vincas Zajančkauskas).
Vilnius, 1925 m., 53 p.
404. Vilniaus Lietuvių Meno ir Literatūros draugijos įstatai.
Vilnius, 1932 m., 8 p.
Sp. „Ruch“.
405. Vilniaus Lietuvių Studentų sąjungos vakaro, suruošto š. m. vasario mėn.
15 d. (vietoje 16 d.) 10-ties metų Lietuvos Nepriklausomybės sukaktuvėms
paminėti programa.
Vilnius, 1928 m., 1 p.
Sp. „Ruch“.
406. Vilnietis:
Kodėl Lietuva bėdna? Rinkinys reikalingiausių
informacijų apie Nepriklausomos Lietuvos ūkį.
Vilnius, 1928 m., 16 p.
Sp. „Zorza“.

-
407. Viskantas Antanas: Wielki książę litewski Witold a unja horodelska.
Vilnius, 1930 m., 25 p.
(Odb. Z „Ateneum Wilenskie“ r. 1930, t.7).
Sp. „Znicz“.
408. Viskantas Antanas: Konkordat litewski w zestawieniu z
(kun.) konstytucją państwową i
konkordatem polskim.
Vilnius, 1933 m., 62 p.
409. “ “ Kražiai. Benediktynių bažnyčios gynimas
nuo rusų valdininkų saualės.
Vilnius, 1934 m., 31+2 nen. p.
(Atspaudas iš „Menas ir literatūra“. 1934 m. Nr. 1.).
410. “ “ Leonas Sapieha (1557–1633).
Vilnius, 1937 m., 26+2 nen. p.
(Atspaud. iš „Lietuvių Tautos“,
1935 m. kn.5.).
Sp. „Ruch“.
411. Vrublevskis Tadas: Uwagi o projekcie p. Hymansa.
(Juodvarnis) Vilnius, 1921 m., 36 p.
L. „Nowiny Wileńskie“ 1.
412. Zachertas M.: Trachoma. Vertė iš lenkų kalbos
M. Karužaitė-Horodničienė.
Vilnius, 1936 m., 14 p.
Liet. Sanit. Pagalbos d-jos leid.
413. Zajančkauskas Vincas: Evangelijos visų metų Nedėlioms ir (kun.)
Šventėms skaitomos bažnyčiose iš sakyklos.
Vilnius, 1920 m., 128 p.
„Švyturio“ b-vės leid.
414. “ “ Evangelijos visų metų Nedėlioms ir
Šventėms skaitomos bažnyčiose iš sakyklos.
Ewangelie na wszystkie Niedziele i
Uroczystości roku kościelnego.
Vilnius, 1920 m., 246 p.
415. “ “ Periodai lietuvių kalboje (Sintaksės Priedas).
Vilnius, 1923 m., 16 p.
416. “ “ Lietuvių lietratūros vadovėlis (1400–1904).
Vilnius, 1924 m., 192 p.

- Autoriaus leid.
Antroji laida 1925 m., 192 p.
Sp. „Ruch“.
417. Zajančkauskas Vincas: Lietuvių literatūros vadovėlis.
Pataisytas leid.
Vilnius, 1928 m., 174+2 nen. p.
Sp. „Ruch“.
418. Zakševskis Vincas: Naujųjų amžių istorija. Vertė
L. Noreika ir J. Pajaujis. I d.
Vilnius, 1920 (1921) m., 122 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
419. „“ Vidurinių amžių istorija. Vertė
J. Pajaujis.
Vilnius, 1919 m., 208 p.
Liet. Mokslo d-jos leid.
420. Zarzeckis M.,
Rusieckis A. M.: Matematika. Vadovėlis pradžios mokyklos
mokiniam. 4 skyrius.
Iš lenkų kalbos vertė Vincas Budrevičius.
Vilnius, 1932 m., 3 nen.+134+6 nen. p.
K. Levkavičiaus sp.
421. Žemaitis J. ir
Motiejūnas J.: Naminių gyvulių gydymas.
Vilnius, 1938 m., 227+IV+1 nen. p.
L. „Lietuviško Baro“ leid.
Sp. „Ruch“.
422. Žemaitis Zigmas: O unją polsko-litewską.
Vilnius, 1920 m., 64 p.
L. „Echo Litwy“ I.
423. Ženevskij memorial o Litve.
Vilnius, 1921 m., 36 p.
424. Žilėnas Vincas: Dėl lietuviškos mokyklos (1905–1914).
Vilnius, 1935 m., 64 p.
L. „Vilniaus Žodžio“ leid.
Sp. „Zorza“.
425. Žitinevičius J.: Trečioji konstitucija bus pačios liaudies.
V.-K., 1928 m., 15 p.
Sp. „Zorza“.

426. Žukauskas Albinas: Laikai ir žmonės. Eilėraščiai.
Vilnius, 1938 m., 44+1 nen. p.+tab.
L. „Vilniaus Žodis“ 1.
Sp. „Zorza“.
427. “ “
Žemė plaukia į pietus. Novelės.
Vilnius, 1939 m., 206 p.
L. „Lietuviškas Baras“ 1.

Kaip matyti, per tuos 20 metų išleista nemažai – 427 vienetai. Tačiau reikia pripažinti, jog ir šis skaičius nėra galutinis [8]. Į šį skaičių įeina 269 originalūs lietuviški leidiniai, 55 lietuvių išleisti lenkų kalba, 7 – rusų k., 6 – vokiečių k. ir kitomis kalbomis. Visumoje susidaro nemažai ir įvairaus turinio.

Nagrinėjant rašinių leidimo laiką, išryškėja keturi laikotarpiai: 1) nuo 1919 iki 1923 m., 2) nuo 1923 iki 1928 m., 3) nuo 1928 iki 1936 m. ir 4) nuo 1936 iki 1939 m.

Pirmas laikotarpis buvo derlingas. Po Nepriklausomos Lietuvos atstatymo kūrybinis aktyvumas pasireiškė visose srityse. Vyko kova dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto. Lietuvišku, lenkišku ir rusišku spausdintu žodžiu buvo žadinama tautinė gyventojų sąmonė. Be to, tuo metu trūko mokykloms lietuviškų vadovėlių. Juos nuošė savarankiškai arba vertė iš kitų kalbų, o išleisdavo dažniausiai Lietuvių Mokslo draugija.

Antras laikotarpis buvo kuklesnis. 1922 m., kai lenkų administracija ištrėmė iš Vilniaus daug lietuvių inteligentų, Vilnius neteko stiprių mokslinių pajėgų. Be to, po „Vilniaus seimo“ nutarimų, priskiriančių Vilniaus kraštą Lenkijai, Vilniaus padėtis ėmė stabilizuotis, cenzūra pasidarė akylesnė. Tai atsiliepė į lietuviškų leidinių mažėjimą.

Trečiame laikotarpyje išleista nedaug. Paveikė 1927 m. žiaurios, lietuviams taikomos retorsijos. Po 1928 m. padėtis truputį pagerėjo ir išliko tokia iki naujų retorsijų 1936–1938 m.

Ketvirtą laikotarpį apibūdina 1936 m. prasidėjusios represijos. Tačiau šiuo laikotarpiu lietuviškų spaudinių pasirodė daugiau. Tai siejama su lietuvių inteligentų padidėjimu Vilniuje. Per kelis ar keliolika metų išaugo nauja inteligentų karta, baigusi vidurines ir aukštąsias mokyklas. Dabar, uždarius lietuvių draugijas ir laikraščius, jaunesni inteligentai tapo bedarbiais ir galėjo daugiau laiko skirti rašybai.

Po 1938 m. kovo mėnesio politinių įvykių (ultimatumo) padėtis truputį pa-

gerėjo. Paskutiniai – 1939 metai – buvo mažiau vaisingi: lėmė nauji politiniai įvykiai ir neaiškūs rytojūs.

Turinio atžvilgiu šio laikotarpio leidiniai labai įvairūs. Juos sudaro istorinio ir politinio turinio spaudiniai, literatūriniai veikalai, kalbos dalykai ir vadovėliai, beletristiniai kūriniai, gamtos ir žemės ūkio rašiniai, matematikos vadovėliai, eilėraščiai, scenos veikaliukai. Mažiausiai pasirodė leidinių iš teisių ir filosofijos. Pats gyvenimas diktavo, ką rašyti ir kaip rašyti. Tokiu būdu tuometinė Vilniaus lietuvių spauda duoda tikrą lietuvių gyvenimo vaizdą.

Be paminėtų leidinių, Vilniaus lietuviai leido lietuvių ir lenkų kalbomis kalendorius. Jiems skiriamas atskiras straipsnis.

KALENDORIAI

Nuo 1919 m. iki 1939 m. išleisti Vilniuje kalendoriai galima suskirstyti į kelias grupes. Jie būtų tokie: 1) bendro pobūdžio kalendoriai, 2) ūkininkų kalendoriai, 3) sieniniai, nuplėšiamieji kalendoriai, 4) sieniniai kalendoriai-lapeliai ir 5) lietuvių kalendoriai, leidžiami lenkų kalba.

Šie kalendoriai, panašiai kaip laikraščiai bei kiti leidiniai, vaizduoja Vilniaus krašto lietuvių gyvenimą. Iš įdėtų straipsnių matyti, kuo lietuvių visuomenė domėjosi, kokios veikė draugijos, mokyklos įmonės ir kt.

BENDRO POBŪDŽIO KALENDORIAI

Bendro pobūdžio kalendoriai buvo leidžiami knygos pavidalo. Jų turinį sudarė grynai kalendorinės žinios ir įvairūs naudingi straipsniai. Tekstas dažnai būdavo pajavairinamas iliustracijomis. Kalendoriaus pabaigoje dažniausiai įdėta linksmi pasiskaitymai ir įvairios reklamos. Tokios rūšies kalendoriai pirmiausia čia ir minimi.

1919 metų Lietuvos kalendorius

Jis ėjo nuo 1907 m. Šis – 1919 metų kalendorius – buvo paskutinis. Jį redagavo Albinas Rimka, o išleido M. Šlapelienės knygynas, 74 p.

Mūsų Kalendorius. 1919 m.

Pirmas toks kalendorius buvo išleistas 1915 m., o šis buvo paskutinis. Jį redagavo Liudas Gira, o išleido „Žinynas“, 115 p.

Aušros Vartų kalendorius. 1919 m.
Sodžiaus ir miesto lietuvių
Katalikų šeimynoms dovanėlė
Pradėjęs eiti 1917 m., 1919 m. išėjo paskutinį kartą. Jį redagavo Liudas
Gira, „Žinyno“ leidinys, 69 p.

Vytis. 1919 m. jaunimo kalendorius
Liudos Giros redaguotas, „Žinyno“ leidinys, 80 p.

Lietuvių kalendorius. 1919 m.
88 p.

Lietuvių kalendorius 1920 m.
88 p.

Lietuvių kalendorius 1921 m.
79 p. „Švyturio“ bendrovės leidinys.

Pradedant 1925 m., bendro pobūdžio kalendorius ėmė ruošti ir leisti literatas R. Mackevičius (Mackonis). Turbūt visi jie buvo spausdinti Vilniaus „Ruch“ spaustuvėje. Štai jie.

<i>Vilniaus kalendorius</i>	1925 m., 96 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1926 m., 144 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1927 m., 160 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1928 m., 125 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1929 m., 124 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1930 m., 128 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1931 m., 125 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1932 m., 137 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1933 m., 127 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1934 m., 123 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1935 m., 109 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1936 m., 110 p.
<i>Vilniaus kalendorius</i>	1937 m., 110 p.

Sekančiais metais bendrojo pobūdžio kalendoriai nebepasirodė: juos pavadavo ūkininkų kalendoriai ir sieniniai.

ŪKININKŲ KALENDORIAI

Šios rūšies kalendoriai buvo leidžiami taip pat knygos pavidalo. Tokių išėjo nedaug. Štai jie.

1919 m. liaudies kalendorius
Kaimynas

Lietuvos ūkininkų ir ūkininkių patarėjas. Kalendoriaus redaktorius Liudas Gira. Išleido „Žinynas“, 68 p.

Ūkininkų kalendorius 1919 m.
93 p.
Redagavo jį A. Stulginskas⁹

Ūkininkų kalendorius 1920 m.
75 p.
Redagavo A. Stulginskas.

Po keliolikos metų pertraukos tos rūšies kalendorių leidimą pradėjo tęsti jauni agronomai vilniečiai: Mykolas Čibiras, Jonas Jankauskas ir Motiejus Kraušlys. Jiems talkininkavo vyresniosios kartos žemės ūkio specialistai ir studijuojantieji agronomiją studentai. Savo straipsnius dažniausiai pasirašydavo pavardėmis. Tokie kalendoriai pradėjo eiti nuo 1937 m., būtent:

Ūkininkų kalendorius 1937m., 283 p.
Ūkininkų kalendorius 1938 m., 304 p.
Ūkininkų kalendorius 1939 m., 294+2 n. p.

SIENINIAI KALENDORIAI

Nepavyko išaiškinti, ar Vilniaus lietuviai tuoj po Pirmojo pasaulinio karo leido šios rūšies kalendarius, ar ne. Lietuvių knygynuose Vilniuje tokių būta, bet jie buvo legaliai gauti iš N[e priklausomos] Lietuvos. Vėliau, 1936 m. prasidėjus retorsijoms, ši galimybė dingo. Reikėjo juos leisti vietoje. 1937 m. kalendorių redagavo Juozas Maceika ir Augustinas Burokas. Kitų metų ka-

9 A) Stulginskis, toliau t. p.

lendorius redagavo vienas J. Maceika. 1937 m. buvo išleista 5000 egz. tiražu, o kitais metais – po 10.000 egz. Vienoje lapelio pusėje buvo dedamos kalendorinės žinios, o antroje pusėje – įvairūs lengvi ir linksmi įvykiai. Tokių būta:

Sieninis Vilniaus kalendorius 1937 m.

Sieninis Vilniaus kalendorius 1938 m.

Sieninis Vilniaus kalendorius 1939 m.

Sieninis Vilniaus kalendorius 1940 m.

Sieniniai kalendoriai – lapeliai

Be paminėtų, kasdien nuplėšiamų, sieninių kalendorių, kai kurie laikraščiai kaip: *Vilniaus Rytojus* ir *Vilniaus Žodis* kartais leido vieno lapo sieninius kalendorius kaip priedą savo prenumeratoriams. *Vilniaus Rytojus* kartais leido vieno lapelio kišeninius kalendorėlius irgi kaip priedą savo prenumeratoriams. Juose buvo tik kalendorinės žinios.

LIETUVIŲ KALENDORIAI LENKŲ KALBA

Panašiai kaip po Didžiojo karo Vilniaus lietuviai leido laikraščius lenkų kalba, kilo reikalas leisti taja kalba ir kalendorius. Knygos pavidalo buvo išleisti šie kalendoriai:

Nasz kalendarz na rok 1921.

Laikraščio *Straż Litwy* leidinys, 75 p.

Nasz kalendarz na rok 1922.

„Mildos“ leidinys, 54 p. (Konfiskuotas).

Nasz kalendarz na rok 1923.

„Swiatło“ leidinys, 103 p.

Kalendarz „Straży Litwy“ na rok 1921.

Šis kalendorius buvo vieno lapo.

Nors tie kalendoriai buvo įvairių firmų išleisti, tačiau iš turinio matyti, kad juos ruošė ta pati redakcija.

Daugiausia kalendorių buvo išleista 1919 m. Vieni jų buvo jau nuo kelintų metų, tradiciniai, kiti – nauji. Nepavyko rasti žinių, ar 1922, 1923 ir 1924 m. neišleista kalendorių lietuvių kalba. 1937 m. išleista 3 kalendoriai. Nuo tų metų

Vilniaus kalendorius nebepasirodė, nes jau pradėjo eiti *Ūkininkų kalendorius* ir *Sieninis Vilniaus kalendorius*. Pastarasis buvo labiausiai paplitęs.

Nors prieš 1939 m. bendras Vilniaus lietuvių kalendorių tiražas siekė 15.000 egz., tačiau ne kiekvienoje lietuvių troboje buvo savas kalendorius. Apytikriais duomenimis, jis buvo maždaug kas ketvirtoje sąmoningo lietuvių pastogėje.

MUZIKOS KŪRINIAI

Be knygų, brošiūrų ir įvairių smulkių leidinių, tuo laikotarpiu buvo išleista ir muzikos dalykų. Savo forma vieni jų mažai kuo skiriasi nuo knygų, kiti sudaro atskirą muzikos kūrinį grupę. Vienus ruošė muzikos specialistai, kitus – nediplomuoti. Jų darbas visais laikais buvo ir bus vertinamas. Šioje srityje pasireiškė šie žmonės.

- 1) Bieliauskas Pranas, kun.: Naujas bažnytinių giesmių rinkinėlis.
Vilnius, 1926 m., 48 p.
- 2) “ “ “ Varguolių dainos. Vilniaus krašto lietuvių
liaudies dainų tekstas ir melodijos.
Paruošė kun. Pr. Bieliauskas. 125 dainos.
Vilnius, 1936 m., 74+2 nen. p.
Vilniaus Lietuvių Labdarybės draugijos leid.
Sp. „Ruch“
- 3) “ “ “ Varguolių dainos. Iš Valkinyko apylinkėje
kun. Pr. Bieliausko užrašytų dainų
rinkinio mišriam chorui.
Vilnius, 1937 m., 15 p.
Išleido Valkinyko Stasys.
Sp. „Ruch“.
- 4) Brazys Teodoras, kun.: Mūsų dainelės. Antroji dalis.
Vilnius, (1919 m.?), 2+50 p.
Išleido kun. P. Dogelis.
- 5) Galkauskas Konst.: Basanavičiaus atminčiai.
Vilnius, (1929 m.?), 8 p.
M. Šlapelienės knygyno leid.
Sp. „Ruch“.
- 6) “ “ “ Didvyrių lakūnų Dariaus ir Girėno
atminimui gedulinis maršas (be žodžių).

- Vilnius, 1935 m., 4 nen. p.
Išleista Petro Karoso lėšomis.
- 7) Sinius Julius: Dvi Švenčiausios Panelės Marijos garbei giesmės: Marijos vaikų himnas ir Jaunimas – gėlės. Mišriam chorui 25 metų kunigavimo sukaktį minėdamas Šv. P. M. garbintojams išleido kun. Pr. Bieliauskas. Vilnius, 1936 m., 4 nen. p. Sp. „Ruch“.
- 8) “ “ Dvi Viešpaties Jėzaus garbei giesmės mišriam chorui. Vilnius, 1937 m., 3 nen. p. Išleido kun. K. Gumbaragis. Sp. „Ruch“.
- 9) “ “ Aidai į dangų. 6 giesmės mišriam chorui. I sąsiuvinis. Vilnius, 1938 m., 16 p. Išleido kun. Vl. Varanavičius. Sp. „Ruch“.
- 10) “ “ Į amžinatvę lydint. Giesmė ir maldos prie ligonių ir mirusiųjų (kantička). Vilnius, 1938 m., 300 p.
- 11) “ “ Mano gimtinė. Išjoj bernelis. Čia tėvynė tavo. Kur sapnų grožybė (4 dainos). Vilnius, 1939 m., 8 p. Išleido Konstantinas Stašys.
- 12) “ “ Mūsų dainos. Vilnius, (1939 m.?), 55 p. „Lietuviško Baro“ leid. Sp. „Ruch“.
- 13) Tallat-Kelpša Juozas: Liaudies dainos mišrių balsų chorui. I–VIII sąs. Vilnius, 1919 m. „Švyturio“ b-vės leid.
- 14) Trumputis bažnytinis giesmynėlis. Vilnius, 1920 m., 16 p. Sp. „Žaibas“.

DAILĖS KŪRINIAI

Dailės kūriniai minimi todėl, kad buvo glaudžiai susiję su lietuvišku spausdintu žodžiu. Čia dailės kūrinių grupei priskiriami albumai, atvirukai, graviūros, paveikslai.

ALBUMAI

Albumėlis, pavadintas *Lietuvių mokyklos Vilniaus krašte* buvo išleistas 1934 m. Jame įdėta 148 lietuviškų pradinių mokyklų iliustracijos ir trumpas tekstas – mokyklų istorijėlės. Šį albumėlį redagavo ir išleido mokytojas Vincas Budrevičius. Albumėlio formatas 12,5x19,5 cm. Spausdintas „Ruch“ spaustuveje.

Antras albumėlis, pavadintas *Vilnius* su 15 atvirukų išėjo 1938 m. Jame atvaizduoti žymesni Vilniaus miesto pastatai – pilis, namai ir kai kurios bažnyčios. Jį redagavo Romualdas Bagdonas ir Antanas Stanelis, išleido laikraštis *Vilniaus Aušra*.

ATVIRUKAI

Lietuviški atvirukai buvo leidžiami Vilniuje įvairiais laikais. 1935 m. išleistuose atvirukuose atvaizduotas Vilniaus kraštas. Tai buvo spalvotas atvirukas-žemėlapis ir pavadintas *Vilniaus krašto žemėlapis*. Vietovardžiai parašyti lietuviškai ir sukirčiuoti. Jį paruošė Matas Untulis, o piešė Vladas Drėma.

Kiti atvirukai su lietuviškais tekstais buvo Marijos Šlapelienė knygyno išleisti 1938 m. Juose atvaizduoti kai kurie žymesni Vilniaus miesto pastatai.

GRAVIŪROS IR PIEŠINIAI

Grafikos srityje labiausiai pasireiškė Vladas Drėma. Keli jo raiziniai buvo išleisti subskripcijai kartu su kitų Vilniaus dailininkų darbais. Be to, daug jo raizinių tilpo įvairiuose Vilniaus lietuvių spaudiniuose.

Paminėtinas čia ypatingai vienas jo raiziny, susijęs su Švenčionių lietuvių gimnazijos uždarymu 1937 m. Šio raizinio atspaudai buvo išdalyti visiems besiskirstantiems į namus moksleiviams, kad prisimintų liūdną gimnazijos likvidavimo ir mokslo netekimo dieną.

Be Drėmos, kai kuriuos lietuviškus leidinius pailiustruodavo savo piešiniais dail. Sofija Urbonavičiūtė, Jokūbas Kazlauskas ir Antanas Butkus.

PAVEIKSLAI

Po Pirmojo pasaulinio karo pirmuosius paveikslus 1920 ir 1921 m. lietuviai leido mokyklų reikalams: 1920 m. Lietuvių Mokslo draugija išleido 56 paveikslus iš zoologijos srities, o 1921 m. „Švyturio“ bendrovė išleido dar 28 šios rūšies paveikslus. Panašiai buvo išleista paveikslų ir iš botanikos srities.

Vėliau ilgą laiką niekas nesiėmė paveikslų spausdinti. Tikslai 1930 m. vasario mėnesį Lietuvos kunigaikščio Vytauto paveikslą išleido laikraštis *Jaunimo Draugas* kaip dovaną prenumeratoriams, leidžiant to laikraščio 50-ąjį numerį.

1930 m. Vytauto paveikslą išleido ir Šv. Kazimiero draugija su įrašu – *Vytautas, Didysis Lietuvos valdovas 1392–1430 m.* Paveikslo dydis: 64×49 cm. (vaizdo – 44×33 cm.). Jį paruošė fotografas Antanas Atroška. Sp. „Ruch“ spaustuvė.¹⁰

Sumuojant visus leidinius pagal pavadinimus, gaunama tiek: lietuviškų periodinių leidinių (laikraščių) – 26, lietuviškų neperiodinių leidinių (laikraščių) – 18, vienkartinių leidinių (laikraščių) – 80. Iš viso – 124.

Periodinių leidinių (laikraščių) lenkų kalba išleista – 12, vienkartinių leidinių /laikraščių/ – 17. Visumoje – 29.

Periodinių leidinių (laikraščių) rusų kalba išleista – 2.

Tokiu būdu laikraščių pavidalo ir tikrų laikraščių išėjo 155 pavad.

Kaip jau matėme, knygų, brošiūrų ir kitų smulkių spaudinių išleista 427 pav., lietuviškų kalendorių nemažiau – 30, lenkiškų kalendorių – nemažiau – 4. Kartu tai sudaro nemažiau kaip 34.

Muzikos dalykų išleista apie 14, dailės kūrinių apie 90. Viską susumavus, gaunama apie 720 vienetų pagal pavadinimus. Tai vertingas lobis, ypač atsižvelgiant į tas sąlygas, kuriose teko jam išvysti saulės šviesą ir gyvuoti. Apie tas sąlygas pakalbėsime sekančiame skyriuje.

¹⁰ A) Toliau straipsnio mašinraščio 126 lape pateikiama trečia iliustracija: V. Drėmos raiznio 1919–1937. *Švenčionių lietuvių gimnazijai atminti* fotokopija. Po ja yra toks paaiškinimas: Likvidavus Švenčionių lietuvių gimnaziją, jos mokiniai, skirdamiesi su mokslu, gavo šias graviūras kaip relikvijas mokyklai prisiminti.

SPAUDOS VARŽYMAI

Kas jau buvo pasakyta apie Vilniaus lietuvių spausdintą žodį, iš dalies jau parodė ir tas kliūtis, su kuriomis lietuviškam spausdintam žodžiui teko susidurti. Tų trukdymų šaltiniai buvo keli. Jie čia ir minimi.

SPAUDOS NUOSTATAI

Nors spaudos įstatymas, vadinamas laikinuoju spaudos dekretu, buvo išleistas Lenkijoje 1919 m. vasario mėn. 7 d. (Dz. Pr. P. P. Nr. 14, poz. 186), tačiau Vilniaus krašte, kaip ir visose vad. Rytų žemėse dar kurį laiką veikė kiti nuostatai. Jie buvo išleisti 1919 m. liepos 17 d. ir savo griežtumu gerokai skyrėsi nuo aukščiau paminėto spaudos dekreto.

Be paminėtų nuostatų, lenkų administracijos organai duodavo spaudai įsakymus. Pirmas toks įsakymas buvo duotas 1919 m. – gerbti lenkų kariuomenės autoritetą. Vėliau ši sąvoka buvo išplėsta į lenkų valdžios organų bei lenkų tautos gerbimą.

Nuo 1919 m. liepos 20 d. palietė Vilniaus lietuvių spaudą generolo Šeptyckio įsakymas įvesti jo žinioje esančioje zonoje prevencinę cenzūrą. Nuo to laiko iki bolševikų atėjimo laikraščiai išeidavo su atžymėjimu „cenzūros leista“.

1920 m. liepos 14 d. bolševikams užėmus Vilnių, pradėjo veikti jų įsakymai, kurie palietė ir spaudą. Netrukus revoliucinio komiteto įsakymu buvo sustabdyta *Nepriklausomoji Lietuva*, o vėliau ir *Echo Litwy*. Sąlygos pagerėjo tik tuomet, kai Vilniuje įsikūrė lietuvių Karo Komendantūra, kurios globoje lietuvių laikraščiai galėjo laisviau eiti. Visiškos laisvės susilaukė lietuvių spauda tik tuomet, kai lietuviai tapo tikrais miesto šeiminkais.

1920 m. spalio 9 d. lenkams užėmus Vilnių antrą kartą, ankstyvesni spaudos nuostatai neteko galios. Spaudą ėmė reguliuoti gen. Želigovskio ir Laikinosios Valdomosios Komisijos įsakymai, kol 1921 m. sausio mėn. 25 d. buvo paskelbti spaudos nuostatai. Šiuos nuostatus papildė tų metų balandžio mėn. 1 d. Vidurinėsios Lietuvos vyriausiosios kariuomenės vadovybės ir Laikinosios Valdomosios Komisijos dekretas. To pasėkoje lietuvių laikraščiai susilaukė dažnų konfiskavimų ir sustabdymų.

Pagaliau, kai 1922 m. kovo mėn. 24 d. Lenkijos steigiamasis seimas nutarė prijungti Vilniaus kraštą prie Lenkijos, pradėjo veikti 1919 m. vasario 7 d. bendras Lenkijos Laikinasis spaudos dekretas, kuris galiojo net iki 1938 m. Šių metų lapkričio 21 d. išėjo naujas spaudos įstatymas (Dz. U. R. P. Nr. 89, poz.

608), kuriuo buvo panaikinti anksčiau veikę nuostatai. Tačiau naujam spaudos įstatymui neilgai teko gyvuoti.

Apie lenkų spaudos nuostatus reikia pasakyti tai, kad jie šalia savo griežtumo, turėjo nemažai ir liberališkumo. Iš laikraščių leidėjų netgi nebuvo reikalaujama tinkamo išsilavinimo, todėl ir lietuvių laikraščius dažnai pasirašydavo vieni žmonės, o faktinai redaguodavo visai kiti. Suprantama, kad tokie nuostatai buvo sudaryti sąmoningai, parodyti pasauliui Lenkijos demokratiją. Visai kitoks buvo spaudos nuostatų interpretavimas.

KONFISKAVIMAI

Net liberališkiausiam įstatymui esant, visuomet galima jį interpretuoti pagal reikalą. Taip ir čia būta. Lietuvių laikraščius pradėta konfiskuoti ne tiksliai už lenkų kariuomenės ar administracijos organų ižeidimą, bet ir už bet kokią jiems nepalankią žinią. Sunku čia visus konfiskavimų atvejus aprašyti, juo labiau per visą tą 20 metų laikotarpį. Čia teks apsiriboti tik paskutiniojo laikotarpio būdingesniais pavyzdžiais, kurių joks įstatymas negali pateisinti [9].

1936 m. prasidėjus retorsijoms, atėjo sunkiausias periodas ir lietuviškam spausdintam žodžiui. Kiekviename drąsiau pasakytame sakinyje stengtasi įžiūrėti valdžios organų negerbimas, vienos tautybės gyventojų prieš kitą kurstymas. Lenkijos teritorijos dalies atplėšimas, neteisingų žinių skleidimas ir t. t. Už visa tai spauda buvo konfiskuojama. Nors teismas dažniausiai konfiskavimo nepatvirtindavo ir konfiskuotą leidinį nusprendavo grąžinti, vis tiek laikraštis turėdavo nuostolių: pati byla brangiai atsieidavo ir išteisintas leidinys nustodavo aktualumo.

Tokios sąlygos vertė labai atsargiai rašyti. Tačiau kartais ir didžiausias atsargumas negelbėjo, nes konfiskavimų pagrindas būdavo iki nesąmonių. Pavyzdžiui, 1936 m. sausio mėn. 13 d. Vilniaus miesto storastija pasikvietė visų lietuviškų laikraščių redaktorių ir pranešė, kad už pavartotus posakius *Nepriklausomoji Lietuva* ir *Vilniaus kraštas* laikraščiai būsią konfiskuojami.

Atrodo, kad administracijos organų samprotavimas buvęs toks: vartojant „Nepriklausomosios Lietuvos“ posakius, pasąmonėje galinti kilti ir „Priklausomos Lietuvos“, atseit, okupuotos Lietuvos sąvoka. Panašiai galį būti, vartojant „Vilniaus krašto“ posakius.

Administracijos organai neatkreipė dėmesio į tai, kad šie posakiai per 20 metų buvo vartojami ir niekad nekvestijonuojami, kad panašius posakius vartojo ir lenkai, vadindami savo valstybę „Nepriklausomąja Lenkijos valsty-

be“ (Niepodległe Państwo Polskie, Niepodległa Polska), neturėdami galvoje, kad kur nors kitur galėtų būti okupuota Lenkija. Panašiai vadino ir Vilniaus kraštą: „Vilnija“ (Wileńszczyzna), „Vilniaus žemė“ (Ziemia Wileńska). Kuo šios sąvokos skiriasi nuo „Vilniaus krašto“ sąvokos, turbūt, nė patys administracijos organai nežinojo. Bet kai po to išpėjimo *Lietuviškas Baras* pavartojo žodžius „Vilniaus kraštas“ ir už tai buvo konfiskuotas, miesto teismas 1936 m. spalio 9 d. redaktorių išteisino, nors įsakymas vis tiek nebuvo atšauktas.

Laikraštis *Jaunimo Draugas* buvo konfiskuotas už tai, kad viršelio vinjetėje įdėjo Kudirkos žodžius: „Kelkite, kelkite“. Ta vinjetė buvo vartojama be jokių įtarimų nuo 1937 m. pradžios. Tiktai 6 nr. įžiūrėta lietuvių šaukimas „sukiliman“ prieš lenkus. Tas pats numeris buvo konfiskuotas ir už tai, kad ryšium su vasario 16 d. Lietuvių Tautos švente įsidėjo Lietuvos prezidento A. Smetonos atvaizdą. Inkriminuota taip pat vinjetė *Broliai lietuviai*, kurioje įžiūrėta, jog iš viso pasaulio lietuvių gyvenimo Vilniaus lietuvių gyvenimas esąs sunikniausias.

Įdomus konfiskavimas buvo palietęs *Jaunimo Draugą* dar anksčiau – 1936 m. Jo trečio numerio viršelyje buvo įdėtas prieš Velykas, Didžiosios savaitės proga, nukryžiuotojo Kristaus atvaizdas su parašu: „Per Golgotą atsikiliman“. Šiame vaizdelyje cenzūra įžiūrėjo Vilniaus lietuvių kančių analogijos interpretavimą ir laikraštį konfiskavo.

Tai būdingesni konfiskavimai. Kiti taip pat įdomūs. Jie paliesdavo visus tuo metuėjusius lietuvių laikraščius. Jų išsamesniam aprašymui reiktų atskiros platesnės studijos.

Vis dėlto bendras konfiskavimų skaičius nebuvo didelis. 1936 m. *Vilniaus Rytąjus* buvo konfiskuotas 11 kartų, o 1937 m. – 8 kartus. Per tuos pačius duėjus metus *Jaunimo Draugas* buvo konfiskuotas 4 kartus. Tai buvo visi jo konfiskavimai nuo 1926 m. Palyginus, netgi kai kurie lenkų opoziciniai laikraščiai (pav. *Ślowo*) dažniau buvo konfiskuojami, tačiau jie sustabdyti nebuvo. Lietuvių gi laikraščiai po šių konfiskavimų buvo sustabdyti.

Pasirodžiusių 1936–1938 m. kitų lietuviškų leidinių dalis taip pat buvo konfiskuota. 1937 m. *Lietuviško Baro* išleisti *Lietuviški eilėraščiai* buvo konfiskuoti už kai kuriuos Maironio eilėraščius (*Jaunimo giesmę, Trakų pilį* ir kt.). R. Mackevičiaus knygutė *Tautinės mažumos tais pačiais metais* buvo konfiskuota už visą turinį. Ad. Juškevičiaus ir J. Maceikos vadovas po Vilnių – *Vilnius ir jo apylinkės* – tuo pačiu laiku konfiskuotas už kai kuriuos posakius, iliustracijas, lietuviškus vietovardžius ir lietuviškus gatvių pavadinimus, inkriminuojama lenkiškų vietovardžių lietuvinimas: kodėl upė „Neris“, o ne

„Vilija“; kodėl „Pušų“ gatvė, o ne „Sosnowa“ ir t. t. Nors šios paskutinės konfiskatos teismas nepatvirtino, tačiau leidinys buvo sunaikintas.

Taip atrodo būdingesni konfiskavimai. O dabar pakalbėsime apie laikraščių sulaikymą.

SUSTABDYMAI

Laikraščių ir periodinių leidinių skyriuje paminėta, kokie laikraščiai, kieno ir kada buvo sustabdyti. Čia būsiąs tiktai bendras sustabdymų apibūdinimas.

Pirmas lietuviškų laikraščių sustabdymas įvyko 1920 m., bolševikams užėmus Vilnių. Vėliau, lenkams užėmus Vilnių, prasidėjo labai dažni sustabdymai. Pasikėsinimai prieš lietuvišką spausdintą žodį, dažniausiai įvykdavo ryšium su svarbesniais lietuvių gyvenimo įvykiais. Ir taip: po 1922 m. gegužės mėn. 28 d. šv. Kazimiero 400 metų kanonizavimo jubiliejaus iškilmių birželio 1 d. buvo sustabdyti visi lietuvių laikraščiai. 1923 m. lietuviškoji spauda buvo sustabdyta ryšium su *Auszros* 40 metų sukakties minėjimu ir Vilniaus įkūrimo 600 metų sukaktimi. 1924 m. vėl kirstas smūgis, paminėjus lietuviškos spaudos atgavimo 20 metų sukaktį ir pn. Tiktai nuo 1925 m. padėtis stabilizavosi ir išliko iki 1937 m.

Po ilgesnės pertraukos grįžo seni sustabdymų procesai. 1937 m. rugsėjo mėn. 28 d. *Vilniaus Rytas* 76 (866) nr. buvo įdėta korespondencija iš Vasiūnų (Švenčionių apskr. Tverėčiaus vals.), kurioje pasakyta, kad tų metų rugsėjo 14 d. Vasiūnų kaimo gyventojas Stasys Gruzdis buvo pakviestas valsčiaus įstaigon, kuriam pasiūlyta pakeisti pavardę „Gruzdis“ į „Grudz“, tačiau Gruzdis nesutiko. Už tą korespondenciją *Vilniaus Rytas* buvo konfiskuotas ir 1937 m. spalio 21 d. Vilniaus Apygardos teismo neviešame posėdyje sustabdytas.

Po 1937 m. vasario 12 d. *Jaunimo Draugo* konfiskavimo Vilniaus Apygardos teismas tų metų kovo 11 d. neviešame posėdyje taip pat nutarė ir šį laikraštį sustabdyti. Pažymėtina tai, kad *Jaunimo Draugas* buvo sustabdytas, nors teismas nebuvo patvirtinęs nė vieno jo konfiskavimo.

Sustabdžius šiuos populiariausius laikraščius, daryta žygių naujiems laikraščiams leisti. Kokie tų pastangų rezultatai, matysime žemiau.

DRAUDIMAS NAUJUS LAIKRAŠČIUS LEISTI

Sustabdžius *Vilniaus Rytą*, įvairūs asmenys prašė leidimo naujam laikraščiui. Tų laikraščių pavadinimai projektuoti tokie:

<i>Diena</i>	– 1937.X.29	– Antanas Jurkevičius
<i>Balsas</i>	– 1937.XII.1	– Kristupas Čibiras
<i>Puslapiai</i>	– 1937.XII.14	– Silvestras Urbonavičius
<i>Mintis</i>	– 1938.I.20	– Liudvikas Cicėnas
<i>Atbalsiai arba Žinios</i>	– 1938.II.19	– Liudvikas Cicėnas
<i>Aidas</i>	– 1938.IV.19	– Liudvikas Cicėnas

Į paskutinę deklaraciją L. Cicėnas gavo teigiamą atsakymą ir pirmas *Aido* numeris išėjo 1938 m. balandžio 29 d.

Sustabdyto *Jaunimo Draugo* vietoje buvo įteiktos storastijai deklaracijos šiems laikraščiams leisti:

<i>Šviesa</i>	– 1937.III.25	– Emilijonas Paukštė
<i>Mūsų Gairės arba Mūsų Takas</i>	– 1937.IV.31	– Emilijonas Paukštė
<i>Švyturys</i>	– 1937.IV.9	– Vincas Umbrasas
<i>Jaunimo Balsas</i>	– 1938.IV.11	– Jonas Matonis
<i>Jaunimo Žingsniai</i>	– 1938.IV.25	– Jonas Matonis
<i>Jaunimas</i>	– 1938.V.5	– Jonas Matonis
<i>Mūsų Draugas</i>	– 1938.V.19	– Augustinas Burokas
<i>Jaunimo Dienos</i>	– 1938.V.18	– Antanas Panavas
<i>Vagos</i>	– 1938.VI.9	– Antanas Panavas
<i>Jaunimo Kūryba</i>	– 1938.VI.20	– Vincas Kuolaitis
<i>Mūsų Gairės arba Mūsų Takas</i>	– 1938.VII.12	– Emilijonas Paukštė
<i>Jaunimo Banga</i>	– 1938.VII.14	– Emilijonas Paukštė
<i>Švyturys</i>	– 1938.VIII.17	– Vincas Umbrasas
<i>Jaunimo Kelias</i>	– 1938.IX.22	– Augustinas Burokas

Daugiau deklaracijų nebuvo įteikta, nes pažadėta paskutinę patenkinti. Dar praėjo daug laiko, kol A. Burokas gavo sutikimą *Jaunimo Keliui* leisti. Jo pirmas numeris išėjo 1939 m. gegužės 19 d.

Duodama neigiamą atsakymą, Vilniaus miesto storastija motyvuodavo jį tuo, kad kažkas kitas jau anksčiau yra įteikęs deklaraciją to paties pobūdžio ir pavadinimo laikraščiui leisti [10]. Gavus tokį atsakymą, mėginta laikraščio pobūdį ir pavadinimą pakeisti., tačiau nieko iš to neišeidavo: vis atsirasdavo kažkas ankstyvesnis. Kartais buvo pateikiama storastijai pasirinkti keli pavadinimai, bet ir tai negelbėjo. Storastija buvo išdirbusi atsakymų šablona, pagal kurį, visiems vienodai atsakydavo. Tokiu būdu kartais atsirasdavo humoristinių dalykų. Pavyzdžiui, L. Cicėnas 1938 m. sausio 20 d. prašė leidimo tik laikraščiui *Mintis*, o storastija uždraudė leisti ne tik tai laikraštį, bet ir priedus,

kurių neprašė. Panašiai uždrausta J. Matoniui leisti laikraštį *Jaunimas* su priedais, kurių jis taip pat nebuvo prašęs.

I A. Panavo prašymą laikraščiui *Jaunimo Dienos* leisti storastija atsakė, kad prašymas būsiąs svarstomas, įmokėjus žyminio mokesčio 5 zlotus. Mokestį sumokėjus, gautas tais pačiais motyvais paremtas neigiamas atsakymas.

1937 m. kovo 25 d. Em. Paukštė buvo įteikęs prašymą *Šviesai* leisti. Kadangi storastija, motyvuodama tuo, jog kitas asmuo jau anksčiau esą įteikęs prašymą tokio pavadinimo laikraščiui leisti, leidimo nedavė, tai jis pakeitė pavadinimą ir pasiūlė pasirinkti vieną iš dviejų, būtent: *Mūsų Gairės* arba *Mūsų Takas*. Storastija tais pačiais sumetimais vis tiek leidimo nedavė. Praėjus daugiau kaip metams ir tokiais pavadinimais laikraščiams nepasirodžius, Em. Paukštė 1938 m. liepos 12 d. prašymą atnaujino, bet ir šį kartą dėl tų pačių motyvų gavo neigiamą atsakymą.

1937 m. balandžio 9 d. V. Umbrasas prašė leisti laikraštį *Švyturys*. Gavęs tokiais pat motyvais neigiamą atsakymą, laukė tuo pačiu pavadinimu naujo laikraščio, bet nesulaukė. Kadangi per visus metus toks laikraštis nepasirodė, tai Umbrasas 1938 m. rugpjūčio 17 d. iš naujo įteikė prašymą, bet ir šiuo atveju leidimo negavo.

Susirašinėjimas tuo klausimu skamba šitaip [11].

Negaunant leidimo laikraščiui leisti Vilniuje, pamėginta laimės Švenčionyse. Tuo reikalu Švenčionių m. gyventojas Vl. Maminskas 1937 m. gegužės mėnesį įteikė savo apskrities storastai deklaraciją *Švenčionių Balsui* leisti. Atsakymas gautas taip pat neigiamas, tiksliai tiek padoresnis, kad duotas be jokių motyvų.

Negaunant leidimų Vilniaus krašte, pamėginta daryti žygius Varšuvoje. 1937 m. pradžioje Kazimieras Umbražūnas įteikė Varšuvos m. komisariui deklaraciją *Šviesos Keliui*, o gegužės mėn. *Tautai* leisti. Čia gautas visiškai panašus, tais pačiais argumentais paremtas, neigiamas atsakymas, kaip ir Vilniuje. Iš to matome, kaip suderintas buvo lenkų administracijos nusistatymas lietuvių atžvilgiu [12].

1938 m. pamėginta dar vieno galimumo. Tų metų kovo 4 d. Em. Paukštė įteikė Vilniaus m. storastijai deklaraciją leisti lenkų kalba rankraščių teisėmis *Biuletyn Litewski*, tačiau ir šiuo atveju gautas neigiamas atsakymas.

Susumavus matome, kad naujiems laikraščiams leisti buvo įteiktos 24 deklaracijos (21 Vilniuje, 1 Švenčionyse ir 2 Varšuvoje). Beveik į visas buvo gautas neigiamas atsakymas, paremtas tuo, kad jau atsiradęs kitas asmuo, kuris anksčiau yra įteikęs prašymą tuo pačiu arba panašiu titulu (pavadinimu)

laikraštį leisti. Tai buvo aiškus melas, nes per tą laiką paminėtais pavadinimais nebuvo pasirodęs joks laikraštis. Pagaliau, tai būtų matematinė negalimybė, kad 24 atvejais per trumpą palyginti laiką sutaptų keliolikos arba kelių dešimčių žmonių sumanymai pavadinti naują dalyką tuo pačiu vardu.

Pažymėtina ir tai, kad administracijos organai, duodami neigiamą atsakymą, rėmėsi 1926 m. rugpjūčio mėn. 2 d. įstatymu, kovojančiu su nepadoria konkurencija. Tas įstatymas kalba tikrai apie įvairius kito pobūdžio gaminius, bet ne apie spaudą. Ir dar: jis dėl nepadorios konkurencijos duoda teisę nuskriaustajam gamintojui ieškoti iš konkurento už padarytus nuostolius atlyginimo, bet visiškai nekalba apie tai, kad administracijos organai, niekieno neprašomi, į tą reikalą inreguotų¹¹.

Šitie pavyzdžiai ryškiausiai parodo, kokie buvo lenkų valdžios nuostatai spaudos klausimais ir kokia buvo gyvenimo praktika.

KITI SUNKUMAI

Apibūdinant kliūtis, su kuriomis Vilniaus lietuvių spausdintam žodžiui teko grumtis, reikia pažūrėti ne tikrai į lenkų administracijos organų daromus trukdymus, bet ir į pačių lietuvių gyvenimą.

Pirmas Pasaulinis karas buvo nubloškęs nemažą lietuvių inteligentijos skaičių toli nuo tėvynės. Po karo vieni jų negrįžo visai, kiti – laikinai, bet sugrįžo patys išvargę ir dar labiau išvargintą kraštą. Tokios sąlygos kūrybai nebuvo palankios. Vilniaus lietuvių gyvenimo sąlygos dažnai vertė kurti ne tai, kas malonu, bet tai, kas reikalinga. Visų pirma buvo leidžiama daug patriotinio turinio knygelių, daromi vertimai, rašomi straipsniai ir t. t. Visa tai buvo daroma Vilniaus krašto gyventojams tautiškai susiprasti. Tikrai vėliau, kai Vilniaus gyvenimas pasidarė pastovesnis, pasirodė jau kitokio turinio veikaliukų, bet ir tada dažniausiai buvo žiūrėta į būtinumą. Taigi, pats gyvenimas ne kartą pareikalavdavo imtis kitokio darbo, negu palinkimai diktavo.

Mažas Vilniaus lietuvių inteligentų skaičius neturėjo pakankamai jėgų, kad galėtų spaudos darbą išvystyti kaip reikiant. Juo labiau, kad ir tas skaičius nuolat buvo mažinimas. 1922 m. vasario 5 d. Vilniaus lietuvių spauda neteko stiprių pajėgų, kai 33 tremtinių grupėje buvo ištremtas žymus skaičius rašytojų. Vėliau trėmimai pasikartojo 1927 ir 1936–1938 metais. Tokiu būdu senesnioji Vilniaus lietuvių inteligentų karta dar labiau sumažėjo. Likę gi darbuotojai, tu-

11 A) Reaguotų.

rėdami darbo mokyklose ir draugijose, negalėjo reikiamo laiko skirti spaudai. Reikėjo dar palaukti kelis ar keliolika metų, kol jų auklėtiniai išaugo, sudarė jauną inteligentų kartą ir kai kuriose srityse galėjo pavaduoti.

Bet jaunųjų inteligentų sąlygos taip pat buvo nelengvos. Visų pirma studijuojančiam jaunuoliui turėjo rūpėti tiesioginis darbas – mokslas, nes nuo jo sėkmės priklausydavo pragyvenimo šaltinis. Tad reikėjo gabumų ir ištvermės, kad galima būtų ir studijuoti, ir pašalinius darbus dirbti.

Palankiausios sąlygos pašaliniams darbams susidarydavo atostogų metu, bet ir tada buvo kreipiamas didesnis dėmesys į kaimo žmonių reikalus: stengtasi organizuoti draugijų skyriai, ruošti paskaitas, vaidinimus, išvykas ir pn. Paruoštas kūrinys dažniausiai pasirodydavo periodinėje spaudoje. Atskirais leidiniais labai nedaug.

Pagaliau, ir sukūrus veikalą, nelengva buvo jis išleisti. Lėšų trūkumas buvo antroji kliūtis. Retas, ypač iš jaunesnių rašytojų, pajėgdavo savo lėšomis išleisti, reikėdavo šauktis kitų pagalbos. Čia kartais susilaukdavo paramos iš pasauliečių inteligentų arba kunigų. Bet daugiausiai padėdavo periodinė spauda (laikraščiai), kuri, perleisdama kūrinėlį per savo skiltis, paskui išleisdavo atskiru leidiniu. Pokariniais laikais labai daug išleisdavo Lietuvių Mokslo draugija, kuri ir vėliau tokią paramą suteikdavo. Be jos, retkarčiais išleisdavo ir Liet. Meno ir Literatūros draugija. Kūrybiniam darbui galėjo dar trukdyti ir srovinė kova, kuri aštresnėje formoje reikėsi per kelis metus.

Visus tuos sunkumus dar papildė Vilniaus arkivyskupo R. Jalbžikovskio įsakymas, palietęs lietuvių kunigų spaudos darbą. 1929 m. buvo uždrausta kun. prof. P. Kraujaliui, o paskui kun. K. Čibirui ir visiems lietuvių kunigams bendradarbiauti *Vilniaus Rytojuje*. Šis suvaržymas paskui atsiliepdavo visame Vilniaus lietuvių kunigų spaudos darbe.

Jeigu laimingai nugalėjęs aukščiau paminėtas kliūtis lietuviškas spausdintas žodis išvysdavo dienos šviesą, tai dar ne taip lengvai pasiekdavo savo skaitytojus. Kai kuriose vietovėse sulaikydami laikraščius pašto tarnautojai tvirtindavo jų visai negavę. Kitur aiškindavo išsiuntę per kaimo seniūnus, o seniūnai – kad negavę ir nieko nežina.

Buvo dažnų atvejų, kad paštas neįteikdavo laikraščių prenumeratoriams todėl, kad jų pavardės užrašytos lietuviškomis galūnėmis. (Pav. 1937 m. Dieveniškų paštas neatiduodavo laikraščių Kaziulių kaimo gyventojui, nes jo pavardė buvo užrašyta „Staniulis“, o ne „Staniul“).

Tačiau sunkiausius bandymus reikėjo išlaikyti, kai, atvykę į kaimą policininkai, lietuviškų laikraščių prenumeratoriams surašydavo protokolus už

netvarkingus kiemus, šulinius, dūmtraukius (kaminus) ir pn. Tokie metodai daugiausiai buvo taikomi labiau nutautėjusiose vietovėse – Ašmenos, Lydos ir Valožino apskrityse.

Vis dėlto lietuviškas spausdintas žodis plito. Nors ne visos lietuviškos šeimos savo laikraščius prenumeravo, tačiau nedaug buvo sąmoningų lietuvių, kurie spaudos nebūtų skaitę. Ir kai lenkai kartais pateikdavo informacinių žinių apie spaudos paplitimą įvairių Lenkijoje gyvenančių tautybių tarpe, – lietuvius pažymėdavo pirmose eilėse.

Lietuviškos spaudos populiarumas priklausydavo nuo žinių aktualumo ir gyventojų reikalų supratimo, o varžymas darė spaudą idomesnę ir vertingesnę. Jau šiandien galima pasakyti, kad ji atliko didelį darbą ir savo tikslą pasiekė.

BAIGIANT

Pagaliau, trukęs 45 metus, darbas baigtas... Baigtas, bet ne visiškai. Jame yra nemažai spragų ir netikslumų. Gal ateityje atsiras žmogus, kuris panorės šį rašinį patikslinti ir pakoreguoti.

Iš kur tie trūkumai ir netikslumai? Štai kodėl, autorius neturėjo galimybių visų čia paminėtų leidinių akivaizdžiai matyti ir savo rankose laikyti. Neretai imdavo duomenis iš skelbimų periodinėje spaudoje (laikraščiuose), o ten, kaip patirta, daug netikslumų ir klaidų.

Sunkumų sudarė ir tai, kad autoriui teko rašyti ta tema pirmą kartą, todėl neturėjo bibliografinio patyrimo. Tai matyti ir medžiagos išdėstyme, ir atskirų leidinių aprašyme. Be to, autoriui rūpėjo duoti ne tiktai bibliografinių žinių, bet, kas svarbiausia, parodyti tas sąlygas, kokiose Vilniaus lietuvių rašiniai turėjo išvysti dienos šviesą. Kas galima buvo, – padaryta.

NUORODOS

- [1] Apie Vilniaus lietuvių spaudinius jau yra rašę:
- 1) V. Biržiška: „Lietuvių periodinė spauda Želigovskio valdžioje“ (1922 m. sausio-vasario mėn. bibliografijos ir kritikos žurnalo „Knygos“ 1 nr., 10–12 psl.).
- Tame pačiame numeryje yra žinių „Bibliografijos“ skyriuje 32–68 psl. ir kituose straipsniuose.

2) M. Biržiška: „Vilniaus lietuvių knygos lenkų kalba“ (To paties žurnalo 1922 m. kovo-birželio mėn., 2–3 nr., 138–143 psl.).

Ten pat „Bibliografijos“ skyrius, 183–212 psl., ir kiti straipsniai.

3) 1924 m. „Knygų“ 4–6 nr., „Bibliografijos“ skyrius, 356–420 psl. ir kiti straipsniai.

4) R. Mackevičius: „Iš lietuvių bibliografijos 1919–1926 m. Vilniuje“ („Vilniaus Aidas“, 1926 m. gruodžio 25, 28 ir 30 d. – 146, 147 ir 148 nr.).

5) V. Steponaitis: „Vilniaus lietuvių spauda 1919–1928 m.“, Kaunas, 1931 m.

6) Vl. Radziulis: „Vilniaus lietuvių tautinė veikla ir kūryba 1918–1938 m.“ (1938 m. lapkričio mėn. vienkartinis leidinys „Rudens Aidai“, 25–8 psl.).

7) R. Mackonis: „Vilniaus lietuvių periodinė spauda 1919–1939 m.“ (Lietuvos Žurnalistų Sąjungos savaitraštis, 1940 m., III, 25–38 psl.).

8) J. Garšva: „Vilniaus lietuvių spauda lenkų laikais“. („Ateitis“, 1944 m. vasario 29 d., 50 (353) nr.).

- [2] 1919 m. balandžio mėn. 19 d. J. Pilsudskio vedama lenkų kariuomenė užėmė Vilnių. Ta proga Pilsudskis išleido į buv. Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės gyventojus atsisaukimą, kuriuo pasižadėjo šio krašto gyventojų padėti ir reikalus spręsti liberališkai. Ta pirmoji lenkų okupacija truko neilgai: 1920 m. liepos 14 d. Vilnių užėmė Tarybų Sąjungos kariuomenė. Pagal 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos-Sovietų Rusijos sutartį tarybinė kariuomenė turėjo perleisti Vilnių Lietuvai. Tai įvyko tuo metu, kai lenkai ėmė vėl artintis prie Lietuvos sričių. Prisiartinus lenkams prie Lietuvos žemių, prasidėjo su jais lietuvių derybos, kurių rezultate 1920 m. spalio 7 d. pasirašyta Suvalkuose sutartis, pagal kurią Vilnius buvo paliekamas lietuviams. Tačiau jau spalio 9 d. gen. Želigovskio vadovaujama lenkų kariuomenė užėmė Vilnių. Po šio įvykio Vilniaus kraštas buvo lenkų pavadintas „Vidurinioji Lietuva“, kurio likimą turėjo nuspręsti netolimos ateities nauji nutarimai. Daugelis manė, kad tai tik laikino pobūdžio politiškai-kariškas manevras, kuris visiškai paaiškėjo

tik tuomet, kai 1922 m. vasario 20 d. vien lenkų sukviestas vad. „Vilniaus seimas“ nutarė prijungti Vilniaus kraštą prie Lenkijos visiems laikams. Nuo to laiko ir Vilniaus lietuvių padėtis ėmė stabilizuotis, išlikdama tokia iki 1939 m. lenkų–vokiečių karo. Tuo laiku nuo 1919 iki 1922 m. Vilnius kelis kartus keitė valdžią, Vilniaus lietuvių spauda aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime. Todėl ji buvo valdžios organų varžoma, konfiskuojama ir sustabdoma. Lietuviškos spaudos varžymas buvo susijęs su bendra lenkų vedama politika lietuvių atžvilgiu. Panaudojus represijas, tas varžymas kas kelinti metai (1922, 1927, 1931, 1933, 1936–1938) iškildavo vis aštresnėje formoje. Pagaliau lietuviškoji spauda susilaukė sunkiausių laikų 1936–1938 m. Tą sunkmetį, galėjo pakeisti tikrai dideli politiniai įvykiai. Tai įvyko iš dalies 1938 m., o svarbiausia – 1939 m.

[3]. *Vilniaus Rytojų* palietė konfiskavimai tiek kartų:

1928 m. – 2 k.	1933 m. – 2 k.
1929 m. – 5 k.	1934 m. – 5 k.
1930 m. – 5 k.	1935 m. – 8 k.
1931 m. – 1 k.	1936 m. – 11 k.
1932 m. – 2 k.	1937 m. – 8 k.

Taigi, *Vilniaus Rytėjus*, kuris tuo metu buvo laikomas Vilniaus krašto lietuvių oficiozu, buvo konfiskuotas iš viso 49 k.

- [4] Ir taip: 1919 m. gruodžio 7 d. pradėjo eiti lenkų leidžiamas, kun. J. Grondzko (J. Grądzki) pasirašomas laikraštis *Mūsų Balsas*. Jis ėjo iki 1922 m. spalio 23 d. Būdingas laikraščio pavadinimas: Nepartinis meilės, vienybės ir brolybės platini-mo laikraštis. 1920 m. vasario 29 d. pasirodė Jurgio Aukštuo-laičio pasirašomas su lietuvišku ir lenkišku tekstu laikraštis *Suvienytoji Lietuva (Zjednoczona Litwa)*. Ji ėjo iki tų metų pa-baigos. Trečias laikraštis *Vytis* pradėjo eiti 1926 m. rugpjūčio 15 d. ir ėjo ilgiau kaip metus. Jį pasirašydavo E. Činkovaitis. Nuo 1927 m. lapkričio 5 d. iki 1930 m. lapkričio 1 d. ėjo Lie-tuvos politinių emigrantų socialdemokratų organas *Pirmyn!* Pradžioje jį pasirašydavo Feliksas Smosarskis, o nuo 1927 m. lapkričio 27 d. Pranas Ancevičius.
- [5] Išimtį sudarė tikrai Liudviko Abramavičiaus leidžiamas Vil-niuje dvisavaitinis laikraštis *Przegląd Wileński*, kuris ėjo nuo

1912 m. 1938 m. spalio mėnesį išėjo jo paskutinis 4–5 nr., kuris buvo konfiskuotas.

- [6]. Šie skaitmenys būdingi ir kitais atžvilgiais. Vienu metu buvo pamėginta surinkti per dirbančius kaimuose mokytojus ir kitus inteligentus žinių apie lietuviškos spaudos paplitimą liaudyje. Iš to paaiškėjo, kad maždaug kas penktoji lietuviška šeima prenumeruojasi lietuvišką laikraštį. Daugelis dėl neturto nepajėgė prenumeruoti. Kadangi laikraščių prenumeratorių daugumą sudarė Vilniaus krašto lietuviai, todėl galima daryti išvadą, kad tuo laiku Vilniaus krašte gyveno ne mažiau kaip 300.000 sąmonių lietuvių, kurie domėjosi lietuviška spauda.
- [7]. „Na posterunku wileńskim“ V ir VI dalys buvo spausdintos ne Vilniuje, bet leidiniuose pažymėta, kad Vilniuje.
- [8]. Pirmoje šio rašinio redakcijoje 1944 m. buvo sužymėta 332 vienetai. Vėliau, per ilgesnį laiką tas skaičius didėjo, ypač po bibliografo V. Biržiškos ir inž. V. Andrulio nurodymų ir papildymų. Gali kilti abejonių ir dėl kai kurių „Švyturio“ bendrovės leidimų, nes toji bendrovė po 1920 m. persikėlė į Kauną, kur leido knygas, žymėdama leidimo vietą: Vilnius–Kaunas.
- [9]. Apie konfiskavimus ir sustabdymus iki 1928 m. plačiai parašyta V. Steponaičio knygoje „Vilniaus lietuvių spauda 1919–1928 m.“.
- [10]. Deklaracijos pavyzdys ir storastijos atsakymo nuorašas atrodo originale šitaip:

Do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie
Antoniego Jurkiewicza
zam.w Wilnie, przy ul. Wielkiej
12–11.

Deklaracija

Na podstawie art. 15 I 16 Dekretu w przedmiocie przepisów prasowych z dnia 7.II.1919 roku mam zaszczyt powiadomić Pana Starostę, że pragnę wydawać nowe czasopismo w języku litewskim

a) w Wilnie,

b) p. t. „Diena“ (Dienis) wychodzące dwa razy w tygodniu poświęcone życiu społecznemu i politycznemu z bezpłatnymi dodatkami tygodniowymi: dla rolników p. t. „Ūkininkas“

(Rolnik) oraz dla dzieci p. t. „Saulutė“ (Słoneczko), – po cenie prenumeracyjnej zł. 3 rocznie,

c) drukowane w drukarni „Ruch“ w Wilnie przy ul. Tatarskiej Nr. 6.

Jednocześnie oświadczam, że biorę na siebie kierowanie czasopisma w całości oraz czynię zadość warunków, wskazanym w art. 14 wyżej wymienionych przepisów prasowych.

Wilno, dnia 29 października 1937 r.

x

STAROSTA GRODZKI

WILENSKI

Wilno, dnia 4

listopada 1937 r. Nr. BR.I/1

Do Pana Antoniego Jurkiewicza

wydawcy czasopisma w języku litewskim

p. n. „Diena“ w Wilnie, ul. Wielka 12 m. 11.

Dnia 30 października 1937 roku złożył Pan zgłoszenie o zamierzonym wydawaniu w Wilnie nowego czasopisma w języku litewskim p. t. „Diena“ (Dzień).

Na podstawie art. 72 Rozp. Prezydenta R. P. z dnia 22.III.1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz. Ust. R. P. Nr. 36, poz. 341), art. 17 p. b. Dekretu w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych z dnia 7.II.1919 r. (Dz. Pr. P. P. Nr. 14, poz. 186) oraz art. 1 ust. 2 ustawy z dn. 2.VIII.1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, w brzmieniu jednolitego tekstu, zawartego w załączniku do Rozp. Min. Przem. i Handlu z dnia 9.VII.1930 r. (Dz. Ust. R. P. Nr. 56, poz. 467) *zabraniam* wydawania czasopisma w języku litewskim p. n. „Diena“ (Dzień).

Uzasadnienie

We wniesionym zgłoszeniu zamierzony tytuł wydawnictwa wileńskiego czasopisma p. n. „Diena“ (Dzień) uchybia przepisom prawnym, gdyż zostało już zgłoszone czasopismo w języku litewskim o podobnym tytule.

Od decyzji niniejszej służy prawo odwołania do Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego za pośrednictwem Starostwa Grodzkiego w Wilnie w ciągu 14 dni od jej doręczenia.

Za Starostą Grodzkiego

(-) J. Czernichowski

[11]. Do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie
Wincentego Umbrasa, zam. W Wilnie,
Zaul. Literacki 11-20.,

Powiadomienie

Dnia 9.IV.1937 r. wniosłem deklarację do Starostwa Grodzkiego Wileńskiego, że zamierzam wydawać tygodnik w języku litewskim p. n. „Švyturys“ (Pochodnia).

Starostwo Grodzkie Wileńskie pismem z dnia 15.IV.1937 r. Nr. BR. I/1 zabroniło mi wydawać wyżej wymienione czasopismo motywując, że zostało już zgłoszone czasopismo w języku litewskim o podobnym tytule.

Ponieważ już minal termin jednoroczny prekluzyjny i jeszcze czasopismo pod wyżej wymienionymi tytułami nie ukazało się, więc powiadamam Pana Starostę Grodzkiego Wileńskiego, że od dnia 25.VIII. r.b. rozpoczynam wydawać czasopismo zgłoszone w deklaracji z dnia 9.IV.1937 r.

Wilno, dnia 17 sierpnia 1938 r.

Į tą raštą gautas toks atsakymas:

STAROSTWO GRODZKIE

Wilno, dn.20/VIII.1938 r.

WILENSKIE

L.dz. B/1

Do pana

Wincentego Umbrasa

Z-k Literacki 11/20

W związku z pismem Pana z dnia 17.VIII.1938 r. w sprawie wydawania czasopisma „Švyturys“ zawiadamiam na podstawie ustępu pierwszego art. 19 Dekretu w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych z dn. 8.II.1919 r. (Dz. Urz. M.S.Wewn. 12 z 1919 r. poz.136), że wobec decyzji Starosty Grodzkiego Wileńskiego z dnia 15.V.37 r. L.BR.I – nie jest Pan uprawniony do wydawania czasopisma p. n. „Švyturys“.

p. o. Starosty Grodzkiego

(-) J. Czernichowski

[12]. Varšuvos m. komisaro atsakymas skamba šitaip:

Komisarz Rządu Warszawa, dnia 29 maja 1938 r.

na m. st. Warszawę Senatorska 16.

Do Pana Kazimierza UmbraŹunasa

w m. ul. *Topiel* 5 m.27

Załatwiając złożone przez Pana w dniu 21 maja 1938 r. zgłoszenie o zamiarze wydawania w Warszawie czasopisma w języku litewskim p. t. „Tauta“ (Naród), Komisariat Rządu na m. st. Warszawę na podstawie art. 17 punkt b) dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych (Dz. Per. Nr. 14 poz. 186) art. 72 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz. Ust. R. P. Nr. 36 poz. 341) i art. 1 ust. 2 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. sierpnia 1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz. Ust. R. P. Nr. 96 poz. 559), zakazuję Panu wydawania w Warszawie czasopisma „Tauta“, zostało już bowiem zarejestrowane uprzednio w Komisariacie Rządu na m. st. Warszawę czasopismo o podobnie brzmiącym tytule.

Od decyzji tej przysługuje Panu prawo odwołania się za pośrednictwem Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w ciągu dni 14 od dnia jej doręczenia.

Za Komisarza Rządu

(-) L. Wędołowski

Naczelnik Wydziału Społeczno-

Politycznego

Vilnius, 1944 m.

- 1 A) Toliau straipsnio mašinraščio 132 lapė yra ketvirta iliustracija: Vilniaus leidinio *Jaunimo Draugas* 1936 m. nr. 3 titulinio lapo fotokopija. Po ja toks užrašas: Laikraštis sukonfiskuotas už Kristaus kančios atvaizdą ir įrašą „per Golgotą atsikėliman“.

VILNIAUS POLITINIAI KALENDORIAI*

Vladas Abramavičius

Kalendoriai bendroje Vilniaus knygos plėtojimosi raidoje užima deramą vietą. Kalendorinė Vilniaus literatūra – tai specialus studijų objektas kiekvienam mūsų sostinės mylėtojiui, ieškančiam dėkingos temos iš kultūrinės Vilniaus praeities. Užtenka priminti, kad čia buvo spausdinami¹ ir pirmieji lietuviški Lauro² Ivinskio kalendoriai. Šioje vietoje mums rūpi tik viena būdingiausia jų rūšis – politiniai kalendoriai, kurie Vilniuje pasirodė palyginti labai anksti, pirmoje XVIII amžiaus pusėje.

Sumanymas leisti tos rūšies leidinį pirmą kartą į galvą atėjo Vilniaus kolegijos jėzuitui, kunigui Jonui Pošakauskiui³, žinomam Slucko, vėliau Nesvyžiaus jėzuitų mokyklų rektoriui. Lietuviams tas įdomus veikėjas yra žinomas visų pirma kaip tautietis bei lietuviškų pamokslų Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje sakytojas [1]. Jis kurį laiką buvo Vilniaus jėzuitų Akademijos spaustuvės prižiūrėtojas ir pasireiškęs, kaip nepaprastai gabus plunksnos darbuotojas, nepermaldaujamas disidentų priešas ir jėzuitų ordino šalininkas⁴. Lenkų literatūros istorijoje jis minimas kaip kalendorinių leidinių reformatorius. Mat, iki pirmojo Pošakausko kalendoriaus pasirodymo, tos rūšies leidiniai buvo perkrauti astrologinėmis ir prognostiškomis⁵ pranašystėmis, kurioms jis pirmas drįso pasipriešinti. Jis savo leidiniuose pradėjo įrodinėti, jog žmogaus likimas esąs laisvas nuo bet kokios astrologinės kabalistikos⁶ įtakos. Pošakauskis tas savo pažiūras remdavo ne tiek moksliniais, kiek tikybiniais pagrindais, vis dėl to, per šimtmečius išgalėję prognostiško pobūdžio kalendorių leidiniai iš karto turėjo užleisti vietą naujiems Pošakausko politiniams kalendorėliams [2].

Jonas Pošakauskis sugalvojo kalendorėlio pavidalą leisti Vilniuje kiekvieniems metams, įvairiems reikalams naudingą knygutę, kuri Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės bajorijai iš dalies atstotų ir periodinės spaudos trūkumą. Visų pirma jam rūpėjo jėzuitų ordino galybės išpopuliarinimas, savo mokyklų

* Saugoma LMAVB RS, F271-241, l. 1 –19.

1 Buvo „leidžiami“, taisyta redaktoriaus V. Biržiškos.

2 A) Lauryno.

3 B) Pašakauskiui.

4 Buvo „glijorifikatorius“, pataisyta straipsnio autoriaus.

5 C) Iš lenkų k., prognozė, pranašiškas.

6 D) Mistinės, nepaaiškinamos.

auklėtiniams mokslo palengvinimas bei bajorijos patogumas politiniame jos gyvenime. Mat, bajoras buvo „iš pašaukimo politikas“ ir Pošakauskis išpėjo, kad bajorui, kaip politikui reikia būtinai žinoti savo krašto valdžios sudėtį, viešpataujančių Europoje dvarų genealogijas, pašto tvarkaraščius ir pan. Žodžiu, jam buvo reikalingas, kiekvieniems metams vis naujas, aktualus nedidelis, savo formatu maldaknygę primenąs, kišeninis „politinis kalendorėlis“, kaip bajoro parankinis vadovas, kaip vade mecum⁷. Kitaip sunku būtų ir pagrįsti politinį tų kalendorių pavadinimą.

Pirmasis politinis Jono Pošakausko kalendorius buvo išleistas 1737 m. [3] Vilniaus Akademijos Soc. Jesu spaustuvės. Antrąjį autorius 1738 m. perspausdino dar kartą Varšuvoje, duodamas tuo būdu pirmąjį panašaus pobūdžio leidinį Lenkijos sostinės literatūrai. Pošakauskis ir toliau be kas metai Vilniuje leidžiamų knygų, papildomai ruošdavo atskirus leidinius ir Varšuvai, spausdindamas juos tenykštėje jėzuitų spaustuvėje. Leidėjas toms savo knygutėms neduodavo pastovios antraštės, priešingai – jis jas pavadindavo įvairiai. Jis palikdavo tik „politinį“ jų pobūdį⁸ [4].

Autorius tuos kalendorėlius skirdavo įvairiems skaitytojams: Lietuvos ir Lenkijos gyventojams, bajorams bendrai, jaunimui, moterims⁹, savo ordino konfrateriams¹⁰ jėzuitams, ir pan. Pošakauskis bekalėdodamas Lietuvos didikų dvaruose ir šiaip smulkesnių bajorų sodybose, stengėsi tų kalendorėlių pavidalu išsaugoti gražų lietuvišką „lauktuvių“ paprotį. Jis atvykęs kalėdoti apdovano-davo knygutėmis ne tik šeimnininką, bet taip pat jaunimą ir moteris. Dėlto jis ir spausdino savo kalendorėlius įvairiomis antraštėmis ir atitinkamai pritaikytu turiniu. Čia ir glūdi politinių kalendorėlių antraštės įvairių variantų paslaptis.

Tačiau nežiūrint jų pavadinimų skirtumų autorius kiekvienais metais įterpdavo ministerių¹¹, senatorių, vaivadų ir kitų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės pareigūnų sąrašus bei kitas naudingas smulkmenas. Tie priedai sudarydavo nedidelę leidinio dalį, tačiau jie buvo labai laimingas sumanymas, dėl kurio visi tie kalendorėliai iki šių dienų išsaugojo savo vertę.

Tos rūšies leidinius tuoj perėmė kiti mūsų tautiečio sumanymų tęsėjai¹². Jie tų kalendorių „politinę dalį“ dar labiau patobulino. Pošakausko sekėjas Var-

7 A) Lot. k. – eik su manimi.

8 Buvo „charakterį“, pataisyta V. Biržiškos.

9 Buvo „baltajai lyčiai“, pataisyta V. Biržiškos.

10 B) Iš lenkų k., brolijos nariams.

11 C) Ministrų.

12 Buvo „kontinuatoriai“, pataisyta V. Biržiškos.

šuvoje, Karolis Wyrwicz¹³, taip pat jėzuitas, nuo 1760 m. pradėjo leisti „Varšuvos kalendorių“ seriją, kurioje ligšiolinio pseudomokslinio balasto vietą užėmė reikšmingi pilies ir žemės pareigūnų, kariuomenės vadų pavardžių sąrašai. Varšuvos pavyzdžiu pasekė ir kiti Karūnos miestai – Krokuva, Poznanė, Liublinas, Kališas, Zamoscė, Lvovas, Berdičevas, neminint didesnių Lietuvos provincijų centrų, kaip antai: Gardinas, Mohilevas, Polockas. Ilgainiui leisdavo juos ne tik jėzuitai ir pijorai, bet ir šiaip jau leidėjai, pavyzdžiui Jonas Augustas Poser, Petras Dufour, Petras Zavadzki, o ypatingai Mykolas Gröll, rimčiausias lenkų XVIII šimtmečio leidėjas pasaulietis.

Visų tų miestų ir leidėjų priekyje, politinių kalendorių srityje, vis dėlto pasiliko Vilnius, tas turtingiausias Lietuvos kalendorinių tradicijų centras ir lopšys. Vilniaus Akademija kalendoriams leisti turėjo karalių pripažintą specialią privilegiją. Tos per ištisus dešimtmečius pastoviai¹⁴ pasirodančios knygutės įpratino Lietuvos gyventojus prie nuolatinio skaitymo¹⁵ ir davė užuomazgą vėliau gražiai suklestėjusiai Vilniaus periodinei spaudai.

Poškauskiui mirus [5], politinių kalendorių leidinį tęsdavo Vilniaus jėzuitai, kurių tarpe labiausiai pasižymėjo Pranciškus Paprockis, vėlesnis Kauno jėzuitų kolegijos rektorius. Jis 1758 m. suredagavo kalendorių, skirtą „laikraščiams suprasti“. Vėliau tas pats Paprockis pradėjo redaguoti ir pirmąjį Vilniaus laikraštį „Kuryer Litewski“.

Tačiau ir spaudai įsigalėjus Vilniaus kalendoriniai leidiniai neprarado nei savo vertės nei populiarumo. Jų pareikalavimas buvo net padidėjęs. Pavyzdžiui, 1764 m. Paprockis turėjo ir antrąjį savo kalendoriaus leidimą¹⁶ išleisti [6], nes pirmojo leidimo¹⁷ tiražas buvo netrukus išparduotas. Jo leidiniai buvo žymiai tobulesni ir gal būt labiau „politiniai“, nes be karalių genealogijos ir viešpataujančių dvarų sąrašų, jis kalendorėlinį įterpdavo pašto stočių tvarkaraštį, Aukščiausiojo Lietuvos Tribunolo maršalkų sąrašus, užsienio dvarų atstovybes bei trumpai nupasakotus praėjusių metų tarptautinius ir krašto svarbiausius įvykius, kaip antai: karus, „dalykus karaliui mirus“, seimų konstitucijų ištraukas, *pacta conventa*¹⁸ ir t. t. Nuo 1768 m. Paprockis, sekdamas jau Varšuvos kalendorių redaktoriaus Vyrvičo pavyzdžius, politinio kalendorėlio pavadinimą pakeitė į „Vilniaus kalendorių“.

13 C) Virvičius.

14 Buvo „reguliariai“, pataisyta V. Biržiškos.

15 Buvo „lektūros“, pataisyta V. Biržiškos.

16 Buvo „laidą“, pataisyta V. Biržiškos.

17 Buvo „laidos“, pataisyta V. Biržiškos.

18 A) Iš lot. k., sąjungos sutartis.

Trečias iš eilės žymusis Vilniaus kalendorių redaktorius buvo Martynas Počebutas¹⁹, garsus astronomas, kuris 1773 m., popiežiui jėzuitų ordiną likvidavus, tarpininkaujant Lietuvos kancleriui Joakimui Chreptavičiui, savo vardu gavo karaliaus privilegiją leisti Akademijos spaustuvėje Vilniaus laikraščius ir kalendorius [7]. Jis savo leidiniuose be įprastų dalykų prikergdavo dar astronominių stebėjimų naujienų. Iš svarbesnių smulkmenų tenka paminėti Počebuto redakcijos kalendoriuose visų žymesnių Lietuvos miestų ir reikšmingesnių vietovių geografinės padėties aprašymus. Počebutas mėgdavo kalendorėlių turinį pajavairinti kartais ir „moksliškėmis disertacijomis“, dėl kurių tekdavo ir nemalonumų bei priekaištų išgirsti iš skaitytojų pusės. Pavyzdžiui už 1774 m. patalpintą vokiečių kalba rašytą „disertaciją apie Lechą“, Počebutas buvo priverstas karštai polemizuoti spaudoje ir gintis prieš jį puolančius Vilniaus XVIII šimtmečio rankraštinių laikraščių leidėjus [8].

Visai tobulas politinių kalendorėlių lygis prasidėjo nuo 1805 m., kai Vilniaus Akademijos spaustuvė ir jos privilegijas perėmė savo žinion spaustuvininkas Juozapas Zavadzakis. Zavadzakis spaustuvė tęsdavo toliau tų kalendorėlių tradiciją, leisdama juos be pertraukos iki 1828 m.

Pagaliau tenka pasiaiškinti dėl pasirinktos temos. Mes žinome, kad be politinių kalendorių, ypač XIX amžiaus pradžioje, Vilniaus spaudinių tarpe yra dar įvairūs kiti kalendoriai, almanachai, metraščiai, būdingi ypačiai kaip lituanistinio sąjūdžio pradų dokumentai. Jų vaidmuo, ypač lietuvių kultūros raidos istorijoje, yra gal būt daug reikšmingesnis. Bet apie juos tektų kalbėti kitoje vietoje.

Čia mums rūpi iškelti tik seniausių politinių kalendorėlių svarbą jau vien dėl jų didelės šiuo metu bibliografinės retenybės. Jie mūsų krašto praeities tyrinėtojams turi taip pat reikšmingą dokumentų vertę. Tą vertę nustato esami jų skiltyse pavardžių sąrašai, statistiniai duomenys, praktiški pranešimai. Žinoma, nėra juose nei gilaus mokslo erudicijos, nei kūrybinės vaizduotės požymių, tačiau jie pasireiškia autentiškumo ir pasitikėjimo savybėmis. Politinis kalendorėlis negalėjo klysti anuomet veikusių valdininkų pavardžių sąrašuose, pašto tvarkaraščiuose nei kituose statistiniuose skelbimuose, nes kitaip jis nebūtų perkamas. Tuo gi tarpu kalendorėlių tiražas kartais siekdavo net 12000 egzempliorių [9]. Ir jis neklysdavo, gal tik labai nežymiai [10]. Bendrai imant, tų kalendorėlių turinys yra itin svarus. Kad visai juos įvertinus, reikia priminti XVIII amžiaus Lietuvos bajorų paprotį dažnai vadinti veikėjus ne pavardė-

19 A) Počobutas.

mis, bet jų užimama vieta krašto santvarkoje. Mes ir šiuo metu randame pakankamai įdomių rankraščių iš anų laikų, pavyzdžiui laiškų, atsiminimų, kur pavardės vietoje išskaitome tik tarnybinių ar tradicinių veikėjo titulą. Priimkime, kad praeities mėgėjas, ar istorikas surado atsiminimuose²⁰ reikšmingą faktą apie „Vilniaus pavieto žemės teisėją“, arba įdomų laišką, rašytą „Ukmergės raikytojui“. Ir čia iškyla reikalas surasti jų pavardes. Tokiais atvejais nėra geresnio vadovėlio, kaip atitinkamų metų politinis kalendorius. Dar senatoriaus, vaivados bei kito aukštesnio pareigūno pavardę kartais galima aptikti ir kituose spaudiniuose [11]. Tačiau „jo mylstos pono Kauno žemės teismo antstolio“, arba „pilies raštininko“ pavardę surasime vien tik politiniame kalendoriuje.

Pavardžių sąrašai labai gausios XVIII amžiaus Lietuvos provincijonalinės²¹ bajorijos dar nesudaryti [12]. Vienintelis spausdintas jų šaltinis – tik kalendorėliai. Kas gali peržiūrėti didesnę jų kiekį, tas laisvai nustatys kiek metų veikęs tam tikras asmuo, kokia buvo tam tikrais metais vaivadijos, pavieto, pašto įstaigų, universiteto, seniūnijos ar kitų valdininkų sudėtis, kokia atitinkamose administracijos ribose buvo kariuomenės uniforma, žodžiu, suras daugybę įvairių smulkmenų, vertingų istorikui, rašytojui, mokslininkui ir šiaip jau Lietuvos senovės mėgėjui.

Mes pateikėme čia tik keletą būdingiausių pavyzdžių, kad lengviau ir vaizdžiau prieitume išvados, jog mažos tų kalendorėlių knygutės, būtinos kiekvienoje didesnėje mūsų krašto bibliotekoje gali vaidinti istorinių žodynų vaidmenį.

Šiuo metu politiniai kalendorėliai yra didelė bibliografinė retenybė. Tačiau dažnai pasitaiko, kad jie mūsų bibliotekose lyg ir pamiršti. Kartais net „vertinama“ juos kaip „bereikšmį šlamštą, užimančią vietą lentynose“. Ir dėl to, kad nors iš dalies sudarius vaizdą kiek jų esama mūsų bibliotekose, žemiau duodu bibliografinį jų sąrašą su trumpai atpasakotu kiekvienų metų leidinio svarbiausiu turiniu. Pilno politinių kalendorių komplekto nėra nė vienoje mūsų krašto bibliotekoje. Paskirų metų kalendorius, žinoma, galima dažnai aptikti ir pas privačius bibliofilus.

Tų kalendorių bibliografija domėjosi daug kas. Tą temą tarp kitko yra palietęs savo raštuose Vlad. Smoleński (Przewrót umysłowy, Publicyści anonimowi); plačiau ir nuodugniau domėjosi bei atitinkamą medžiagą rinko Mykolas Pelka-Poliński, kurio rankraščiuose (žiūr. VUB, rankr. skyr., Čart. Dep., Nr. 198 ir 199), išsiliko šiek tiek smulkmenų ir apie Vilniaus leidinius. Tačiau daugiausia laiko ir darbo šiam klausimui ištirti paskyrė Juozas Weyssenhoff.

20 Buvo „memuare“, pataisyta V. Biržiškos.

21 A) Provincijos.

Jis per keliolika metų surinko savo bibliotekoje rečiausius politinių kalendorių leidinius, kuriais pasiremiant paruošė spaudai nepaprastai vertingą pilną jų bibliografiją (*Kalendarzyki polityczne polskie 1739–1866 spis bibliograficzny przez Józefa Weyssenhoffa*). Jam mirus, jo brolis W. Weyssenhoff vertingesnius Vilniaus politinių kalendorių leidinius kaip ir kalbamąjį rankraštį dovanojo Vilniaus Vrublevskio bibliotekai (šiuo metu LMAB).

Mes ruošdami šį sąrašą žymia dalimi ir pasinaudojome J. Weyssenhoffo rinkiniu bei medžiaga.

Sąrašas nepilnas. Trūksta net dvidešimt septynių knygučių apibūdinimo, (1742, 1743, 1744, 1745, 1747, 1750, 1751, 1752–1757, 1761, 1763, 1773, 1784, 1795, 1796, 1798, 1802, 1803, 1821, 1823, 1824, 1826 ir 1827 metų). Kai kurie jų, ypač pirmosios aštuonioliktojo amžiaus pusės, nežinomi net Estreicheriui. Jis apie Vilniaus politinių kalendorių leidinius žymią dalį žinių ėmė iš tuolaikinių laikraščių. Dėlto Estreicherio paduoti pavadinimai kai kada netikslūs. Pav. jis 1784, 1785, 1786 ir 1787 metų „*Kalendarz Wileński*“ klaidingai pavadino: „*Kalendarzyk polityczny*“ (t. XIX, p. 47).

Mums šiame sąrašė rūpėjo daugiau apibūdinti rečiausius bei įdomiausius turinio atžvilgiu leidinius (pav. *Kalendarz akademicki 1787–1788 m.*, reikšmingas ypač švietimo istorijos Lietuvoje tyrinėtojams, bibliografams visai nežinomas). Tuo tarpu kai kurių metų XIX amžiaus mažiau reikšmingus lietuviams kalendorius praleidau vietos taupumo sumetimais.

Sutrumpinimų paaiškinimai

DR – didelė bibliografinė retenybė

E – Estreicherio bibliografija

JW – Juozo Weyssenhoffo rankraštis Lietuvos Mokslų Akademijos Bibliotekoje Vilniuje

Krs. – Krasinskių biblioteka Varšuvoje

Krv. – Krokuvos Universiteto biblioteka

Krv.-Muz. – Krokuvos Muziejus

LMAB – Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka

Osl. – Ossolinskių biblioteka Lvoje

TPN – Towarzystwo Przyjaciół Nauk (dabartinė Istorijos Instituto biblioteka Vilniuje)

U – unikatas²²

22 A) Iš lenk. k., unikumas, retenybė.

VUB – Vilniaus Universiteto biblioteka
s – signatūra

Vilniaus politinių kalendorių sąrašas

1. *Kalendarz polityczny na Rok Pański 1737 ...* zawierający w sobie rewolucyje roczne ... Concylia powszechne, lunacye, Zakony, Seriem Królów ... Dzień Narodzenia Panów y inne rzeczy ciekawe do politycznych rozmów służące ... Zebrane przez J. (ana) P. (oszakowskiego) S. J. Theologa w Wilnie, w Drukarni Akademickiej Soc. Jesu.
Turinys: apibūdintas antraštėje. Knygutės pabaigoje trumpa apžvalga senovės ir naujosios istorijos, senatorių, ministerių ir kitų aukštųjų pareigūnų sąrašas. *VUB, s. 012868.*
2. *Kalendarz polityczny y historyczny na Rok ... 1738 ...* zawieraiący ... Ephemerides albo dzieie znaczniejsze, które się tego Dnia trafiły ... przez X. Jana Poszakowskiego Soc. Jesu, Rektora Colleg: Slucensis, w Wilnie w Druk. Akademickiej S. J.
Turinys: Žinios apie krikščioniškuosius kunigaikščius ir viešpačius, Didž. Lietuvos Kunigaikštystės pareigūnų sąrašas. Leidinys skirtas Juozui Sapiegai, Vilniaus sufraganui. Calendarium su istorinėmis pastabomis. Šis kalendorius antroje tų metų laidoje išėjo Varšuvoje. *VUB, s. 012868.*
3. *Kalendarz historyczny y polityczny ... 1739 ...* zawieraiący ... historę uniwersalną, albo komput lat od stworzenia świata ... Monarchów y Panów Europy ... przez X. Jana Poszakowskiego Soc. Jesu, Rektora Coll. Sluc. w Wilnie, w Drukarni JKMci Akademickiej Soc. Jesu.
Turinys: Be kalendorinių rodyklių ir trumpos visuotinės istorijos apžvalgos, patalpintos ištraukos iš senovės istorijos, Europos monarchų genealogija, aukštųjų Lietuvos ir Lenkijos pareigūnų sąrašas ir ordinais apdovanotųjų pavardės. Leidinys skirtas vyskupui Sapiegai. *VUB, s. 012868.*
4. *Kalendarz historyczny y polityczny na Rok ... 1740 ...* w Wilnie, w Druk. J. K. Mci Akademickiej Soc. Jesu.
Turinys: Visai toks pats kaip ir 1739 m. tik be dedikacijos. *VUB, s. 012868.*
5. *Kalendarz jezuicki większy na rok przestępny MDCCXL (1740) Societatis Jesu Jubileuszowy wtory ...* zebrany przez X. Jana Poszakowskiego Rektora Coll. Nesvisiensis, Vilnae Typis Academicis S. J. p. 366 [nž., 19×15,5 cm.]²³.

23 Duomenys laužtiniuose skliaustuose įrašyti redaktoriaus V. Biržiškos.

- Turinys:* Provincijų ir kolegijų S. J. Katalogas, kardinolai ir vyskupai S. J., Lietuvos provincijolai, generolai, Vilniaus Akademijos rektoriai, S. J[ėzuitų] ordino fundatoriai, faktoriai, geradariai. Leidinys skirtas kunig[ai]kščiui Mykolui Radvilai, Trakų vaivada. *VUB, s. 012868, VDU, Cs8811*²⁴.
6. *Kalendarz mnieyszy jezuicki* Prow. Litewskiey ... 1740 ... przez X. Jana Poszakowskiego S. J. Rektora Nesviens: w Wilnie, w druk. Akadem. Soc. Jesu. [p. 200, nż., 14x8 cm.]²⁵.
Turinys: kaip aukščiau, jėzuitams suteiktos geradarystės, Lietuvos ir Lenkijos arkivyskupų, vyskupų, senatorių ir kitų pareigūnų sąrašas. Leidinys dedikuotas Jeronimui ir Teresei Radvilams. Knygutės pabaigoje malda. (*Osl. Dr*), *VDU, Bs936*²⁶.
7. *Kalendarz Prześwieitnych Dam* na R ... 1741 ... przez X. Jana Poszakowskiego S. J., Rektora Colleg: Niesvis: w Wilnie w Druk. JKMci Soc. Jesu. *Turinys:* Be saulės ir mėnulio revoliucijų, įvairios žinios apie šventųjų bei aukštai gimusių moterų gyvenimą ir pavyzdinę mirtį. Pavardžių sąrašo nėra. *VUB, s. ZXXX 9/1*.
8. *Kalendarz Rzymiski historyczny* na R ... 1741 ... Przez X. Jana Poszakowskiego Soc. Jesu., w Wilnie w Druk. Soc. Jesu.
Turinys: Bendroji kalendorių istorija, istoriniai atsiminimai pritaikyti prie kiekvienos dienos, Romos istorija iki Illyrijos karo, senatorių ir kitų pareigūnų sąrašas. (*DR, JW*).
9. *Kalendarz na R ... 1746 ...* przez X. Jana Poszakowskiego S. J. w Wilnie w Druk. Soc. Jesu.
Turinys: Informacijos priedai apie Jeruzalės bažnyčią ir patriarchus. (*U. Gš. 6808*).
10. *Kolenda Cesarska* na R ... 1746 ... zawieraiąca duodecim Seriem Cesarum albo 12 pierwszych Cesarzow Rzymskich ... od X. Jana Poszakowskiego S. J. Vilnae Typis Akademicae Soc. Jesu.
Turinys: Romos valdovų sąrašai. Knygutė skirta bajoriškajai jaunuomenei, išleista 1747 m. (*U. E. XXV, 122*).
11. *Kolenda III Cesarska* na R ... 1748 ... od X. Jana Poszakowskiego S. J. Vilnae, Typis SRM Akademicae Soc. Jesu.

24 VDU duomenys įrašyti redaktoriaus V. Biržiškos.

25 Duomenys laužtiniuose skliaustuose įrašyti redaktoriaus V. Biržiškos.

26 VDU duomenys įrašyti redaktoriaus V. Biržiškos.

- Turinys*: Krikščioniškųjų imperatorių sukcesija²⁷. Leidinys skirtas bajoriškajai jaunuomenei. (*Krv. DR*).
12. *Kolenda Cesarska IV* na R ... 1749 ... od X. Jana Poszakowskiego S. J. Vilnae Typis Akadem. Soc. Jesu.
Turinys: Italijos karalių sukcesija ir kt. Leidinys skirtas bajoriškajai jaunuomenei. (*U. E. XXV, 123*).
13. *Suma historyi uniwersalney* na dwie części rozłożona albo Index Kalendarzykow ... Kolend, ktore W Wilnie corocznie się wydaia ... w Wilnie w Druk. JKMci Akademickiey Soc. Jesu ... R. 1748.
Turinys: Šioje knygutėje, deja, nėra Vilniaus kalendorėlių sąrašo, kaip tai iš antraštės atrodo. Čia surinktos tik įvairios Jono Pošakauskio kalendorėlių kai kurios ištraukos. (*Krv. DR*).
14. *Kalendarzyk polityczny* na R ... 1758 ... z opisaniem 9 Elektorów Niemieckich do zrozumienia Gazet służący ... w Wilnie, w Drukarni Akadem: Wilens S. J.
Turinys: Bendros informacijos apie Europos valstybių santvarką, genealogiją su įvairiais priedais, ministerių, senatorių ir kitų aukštųjų pareigūnų sąrašas. (*Krs. DR*).
15. *Kalendarzyk polityczny* ... 1759 ... z opisem wiar znayduiących się w Europie. W Wilnie, w Drukarni Akad. Soc. Jesu. Za dozwoleńiem Starszych.
Turinys: Europos kraštų valdovų pavardės su tikybų aprašymais. Ministerių, senatorių bei kitų pareigūnų sąrašai. Knygutė dedikuota kun. Ancutai. (*Osl – Krs*).
16. *Kalendarzyk polityczny* ... przestępny 1760 ... w Wilnie, w Druk. Akademickiey Soc. Jesu.
Turinys: Gedulingos ir linksmos dienos Lietuvoje ir Lenkijoje. Europos valdovų sąrašas su įvairiomis pastabomis apie mūsų kraštą. Pavardžių sąrašai, Aukšč. Tribunolas. Knygutė dedikuota kun. Šumskiui. (*Krv. Muz.*).
17. *Kalendarzyk polityczny* na Rok P... 1762 (Aras lekia saulės link), w Wilnie, w Drukarni JKM Akad. Soc. Jesu.
Turinys: Be nuolatinių sąrašų, priedai – žinios apie traktatus, Lietuvos Aukšč. Trib[unolo] maršalkų sąrašas, svarbiausi 1760–1761 m. įvykiai. (*Krs. – DR*).

27 A) Iš lot. k., kaita, įpėdinystė.

18. *Kalendarzyk Wileński* na R ... 1764 (pirma antraštė), *Kalendarzyk polityczny Wileński* (antra antraštė), w Wilnie w Drukarni Akademickiej Soc. Jesu.
Turinys: Leidinys dedikuotas kun. Tamošiui Korsakui, Vilniaus kanauninkui, pas. kun. Pranciškus Paprockis S. J. Didžiųjų Liet[uvos] kunigaikščių ir Lenkijos karalių chronologija, žinios apie dalykus karaliui mirus, be aukštesnių pareigūnų pavardžių, pilies seniūnų sąrašas, paskutiniojo 1756–1763 m. karo aprašymas, užsienio pasiuntinių rodyklė ir saulės tabelis. *TPN*, s. 0355.
19. *Kalendarzyk polityczny* na R ... 1764 ... przez X. Franciszka Paprockiego Soc. Jesu, regensa Collegii Nobilium Wilens: wydany, powtórnie do druku podany w Wilnie, w Druk. JKMci XX Franciszkanów.
Turinys: toks pat kaip ir pirmosios laidos, tik be dedikacijos. (*Krs.*)
20. *Kalendarzyk polityczny* na R ... 1765 ... przez X. Fr. Paprockiego S. J. ... w Wilnie, w Drukarni JKM Akadem. Soc. Jesu.
Turinys: Konvokacinio seimo konstitucijų aprašymas ir 1764 m. pacta conventa, įvairių pareigūnų pavardžių sąrašai. *LMAB*, s. 01262.
21. *Kalendarzyk polityczny* na R ... 1766 napisany przez X. Franciszka Paprockiego Soc. Jesu Rektora Kowieńskiego, w Wilnie, w Drukarni Akadem. Soc. Jesu.
Turinys: Karunacijinio seimo konstitucijų santrauka²⁸, Lietuvos žemės ir pilies valdininkų sąrašas, varia. *LMAB*, s. 01262.
22. *Kalendarzyk polityczny* ... 1767 ... przez X. Fr. Paprockiego ... w Wilnie, w Druk. Akadem. S. J.
Turinys: Dvasiškių ir pasauliečių luomas, Lietuvos žemės ir pilies valdininkai, 1766 m. konstitucijų santrauka²⁹, varia. *LMAB*, s. 01262, *VDU Bs832*³⁰.
23. *Kalendarz Wileński* na Rok 1768 ... przez X. Paprockiego ... w Wilnie, w Druk. Akademickiej Soc. Jesu.
Turinys: Be nuolatinųjų priedų ir sąrašų, šioje knygutėje yra 1768 m. seimo deputatų sąrašas, Lietuvos Tribunolas, L.D.K. žemės valdininkai, 1766–1767 metų įvykiai. *LMAB*, s. 011524.
24. *Kalendarz Wileński* na R ... 1769 ... w Wilnie, w Druk. Akadem. Soc. Jesu.

28 Buvo „susumavimas, taisyta autoriaus.

29 Buvo „susumavimas, taisyta autoriaus.

30 VDU duomenys įrašyti redaktoriaus V. Biržiškos.

Turinys: Panašiai kaip viršuje, tik be seimo deputatų sąrašo. *TPN*, s. 13305.

25. *Kalendarz Wileński* na R ... 1770 ... w Wilnie, w Drukarni Akademickiej S. J.

Turinys: L.D.K. žemės ir pilies pareigūnų sąrašas, statistinės žinios, tabeliai. *TPN*, s. 13305-I.

26. *Kalendarz Wileński* na R ... 1771 ... w Wilnie w Druk. Akad. S. J.

Turinys: Panašiai kaip ir viršuje. *TPN*, s. 13305.

27. *Kalendarz Wileński* ... 1772 ... w Wilnie w Druk. Akadem. Soc. Jesu.

Turinys: Chronologija, genealogija, dvasiškių ir pasauliečių luomai, valdininkų sąrašas bei smulkus pašto tvarkaraštis, straipsnis apie laikrodžių taisymą³¹ (knygutės viršelį papuoštas karaliaus herbu). *TPN*, s. 13305-I.

28. *Kalendarz Wileński* na R ... 1774 ... w Wilnie w Drukarni JKMci Akadem. [p. 252, nmr., 10 ½ × 6 cm]³².

Turinys: Be įprastų sąrašų, čia yra Lietuvos žemėlapis, visos Lenkijos aukštesni pareigūnai ir istorinė „disertacija apie Lechą“ lenkų³³ kalba. *TPN*, s. 13305.

29. *Kalendarz Wileński* na R ... 1775 ... w Wilnie w Drukarni JKMci Akadem. [p. 232, nmr., 10,5 × 6 cm]³⁴.

Turinys: kaip ir aukščiau. Knygutės pabaigoje astronominės žinios, geografinės kai kurių miestų padėties aprašymas. *TPN*, s. 13305.

30. *Kalendarz Wileński* na R ... 1776 ... w Wilnie w Drukarni Akadem.

Turinys: Panašiai kaip ir aukščiau, Lietuvos žemės ir pilies pareigūnų sąrašas. Traktatų su „potencijomis“ santrauka (Prūsai, Austrija, Rusija). *Krs. – R.*

31. *Kalendarz Wileński* na R ... 1777 ... w Wilnie, w Drukarni JKMci Akadem.

Turinys: Konstitucijų ir valstybinių nuostatų santrauka, įvairūs sąrašai, priedai. *Krs. – R.*

32. *Kalendarz Wileński* na R ... 1778 ... (viršelyje karališkasis herbas) w Wilnie, w drukarni JKM Akademickiej.

Turinys: Be nuolatinių žinių ir sąrašų, 1775 ir 1776 m. seimų nustatytų Lietuvos seniūnijų ir karališkųjų turtų sąrašas, paštas, konstitucijos ištraukos ir kt. *JW. – DR.*

31 Buvo „reguliavimą, taisyta autoriaus.

32 Duomenys laužtiniuose skliaustuose įrašyti autoriaus.

33 Buvo „vokiečių“, taisyta autoriaus.

34 Duomenys laužtiniuose skliaustuose įrašyti autoriaus.

33. *Kalendarz Wileński na R ... 1779 ... w Wilnie, w drukarni JKM Akademickiej.*
Turinys: Vilniaus miesto savivaldybė, 1778 m. seimo konstitucijų santrauka, St. Burzyńskiego visų seimų ir teisių rinkinys, paštas. *TPN, s. 13305-I.*
34. *Kalendarz Wileński na r ... 1780 ... w Wilnie, w drukarni JKMci przy Akademii.*
Turinys: Be nuolatinių žinių, universalas apie suklastotus raudonuosius auksinus, turgūs, St. Burzyńskiego seimų rinkinys, Vilniaus miesto savivaldybė. *JW.*
35. *Kalendarz Wileński na R ... 1781 ... w Wilnie w druk. JKMci przy Akademii.*
Turinys: kaip aukščiau, 1780 m. seimo konstitucijos. *JW.*
36. *Kalendarz Wileński na r ... 1782 ... w Wilnie, w druk. JKMci przy Akademii.*
Turinys: St. Burzyńskiego seimų rinkinys, atmainos, kariuomenė. *TPN, s. 0355.*
37. *Kalendarz Wileński na r ... 1783 ... w Wilnie, w drukarni JKMci przy Akademii.*
Turinys: viskas kaip aukščiau, Gudijos pareigūnai. *TPN, s. 13305-I.*
38. *Kalendarz Wileński na r ... 1785 ... w Wilnie, w druk. JKMci przy Akademii. (Knygutės viršelis be rėmelių).*
Turinys: 1784 m. seimo konstitucijos, kariuomenė, paštas. *TPN, s. 13305-I.*
39. *Kalendarz Wileński na r ... 1786 ... w Wilnie, w druk. JKMci przy Akademii.*
Turinys: Nuolatiniai pavardžių sąrašai, žemės ūkio žinios. *Krs. – DR.*
40. *Kalendarz Wileński na r ... 1787 ... w Wilnie, w drukarni JKMci przy Akademii.*
Turinys: 1786 m. Varšuvos seimo konstitucijos, sąrašas³⁵ knygų priimtų 1786 m. spausdinti Vilniaus akademijos spaustuvėje. *JW. – DR.*
41. *Kalendarz Wileński na r ... 1788 ... w Wilnie, w druk. JKMci przy Akademii.*
Turinys: Be nuolatinių duomenų, Lietuvos Išdo Komisijos universalas dėl sidabrinų pinigų dewaliacijos³⁶, praktiškos ūkio žinios. *JW. U.*

35 Buvo „registas“, taisyta V. Biržiškos.

36 A) Devalvacijos.

42. *Kalendarz Wileński* na r ... 1789 ... w Wilnie, w drukarni JKMci przy Akademii.
Turinys: Kaip aukščiau, registrai, 1788 m. seimo nutarimų santrauka. *JW.*
43. *Kalendarz Wileński* na r ... 1790 ... w Wilnie w druk. JKMci przy Akademii.
Turinys: Kaip ir ankstyvesniuose kalendorėliuose, 1788 m. seimo konstituciją ištraukos, atmainos. *Krs. – DR.*
44. *Kalendarz Wileński* na R ... 1791 ... w Wilnie w Druk. JKMci przy Akademii.
Turinys: Seimo įstatymų santraukos tąsa, deputatų registras, pavardžių sąrašai. *OSl. – Kr. Muz.*
45. *Kalendarz Wileński* na R ... 1792 ... w Wilnie w drukarni JKM przy Akademii.
Turinys: Monarchų sąrašas, L.D.K. pareigūnų pavardžių registrai, seimo įstatymų santraukos tąsa (konstitucija gegužės 3). *Krs. – DR.*
46. *Kalendarz Wileński* na R ... 1793 ... w Wilnie w druk. JKMci przy Akademii.
Turinys: Konfederacijos nustatyti ultimae instantiae³⁷ teismai, priedai: trumpas Romos istorijos rinkinys, registrai. *TPN, s. 13305-I.*
47. *Kalendarz Wileński* na R ... 1794 ... w Wilnie w Druk. JKMci przy Akademii.
Turinys: Kaip aukščiau, kardinalinės teisės, registrai. *JW.*
48. *Kalendarz Akademicki* służący szkołom narodowym Prowincyi W. X. Lit. na Rok szkolny ... 1787–1788. w Wilnie w Druk. JKMci przy Akademii.
Turinys: Kalendariumas su mokykliniais terminais, Vilniaus Eduacinės Komisijos ir Aukščiausios Liet[uvos] Mokyklos sudėtis, pamokų tvarkaraščiai, mokyklų ir mokytojų visoje Lietuvoje sąrašas, premijuotų mokinių sąrašas, mirusiųjų rodyklė. *Krs. – U.*
49. *Kalendarz polityczny wileński* na R ... 1799 ... za pozwoleniem Zwierzchności, ... w Wilnie w Drukarni Akademickiej.
Turinys: Monarchai ir jų orderiai, katalikų bažnyčios dvasiškiai, visos Lietuvos valdžios, teismų, mokyklų, žemės pareigūnų, pašto tarnautojų sąrašai, registras laikraščių, kuriuos galima prenumeruoti iš Vilniaus poštamto³⁸, kronika, valdžios parėdimai. *J.W. – DR.*

37 A) Iš lot. k., paskutinės instancijos.

38 B) Pašto įstaigos.

50. *Kalendarz polityczny Wileński na R ... 1800 ... w Wilnie w druk. Akademickiej.*
Turinys: Lietuvos dvasiškių sąrašas, valdžios sąrašas Lietuvoje, paštas, laikraščių sąrašas su prenumeratos kainos atžymėjimu, valdiški potvarkiai. *J.W.*
51. *Kalendarz polityczny wileński na r ... 1801 (kaip aukščiau).* *Turinys* taip pat visai panašus. *Krs.*
52. *Kalendarzyk polityczny na r ... 1804 ... w Wilnie w drukarni Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu.*
Turinys: R[omos]-kat[alikių] bažnyčios dvasininkai, Lietuvos gubernijos valdžios organai, Vilniaus universiteto sudėtis, cenzūros komitetas, mokyklos, advokatų sąrašas, ligoninės, Vilniaus paštas, teismai. *LMAB, s.01258.*
53. *Kalendarzyk polityczny na rok 1805 w Wilnie w Drukarni Imperatorskiego Uniwersytetu.*
Turinys: Vilniaus ir Žemaitijos kapitulos, smulkus Vilniaus universiteto pareigūnų sąrašas, paštas, svarbesni 1803 m. įvykiai. *LMAB, s.01258.*
54. *Kalendarzyk polityczny na r ... 1806 ... w Wilnie u Józefa Zawadzkiego, Typografa Uniwersytetu.*
Turinys: Universiteto pareigūnų sąrašas, paštas, teismai, kapitulos ir kitos svarbios statistinės smulkmenos. *LMAB, s.011533.*
55. *Nowy kalendarz damski na r ... 1807 ... w Wilnie, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.*
Turinys: knygutė dedikuota Adomui kunigaikščiui Čartoryskiui, įvairūs panegirikiniai eilėraščiai, Ignui Potockiui, Čartoryskiams, Aleksandrui I, straipsniai proza, registrai. *Krv. – Muz.*
56. *Kalendarzyk polityczny na r ... 1807 ... w Wilnie, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, tegoż Uniwersytetu Typografa.*
Turinys: Smulkus pašto pareigūnų registras, spaustuvių registras Lietuvoje. *LMAB, s.0LL533.*
57. *Kalendarz adresowy dla Wydziału Uniwersytetu na r ... 1807 ... w Wilnie ... Zawadzkiego, tegoż Uniwersytetu Typografa.*
Turinys: Įvairių įstaigų Lietuvoje registrai, pavardžių sąrašai, spaustuvės, paštas. *TPN, s.13313-I.*
58. *Kalendarzyk polityczny na r ... 1808 ... w Wilnie ... Zawadzkiego ... Uniwersytetu Typografa.*
Turinys: Mokyklų sudėtis Lietuvoje, kapitulos, valdžia ir visos Lietuvos žemės įstaigos, registrai. *LMAB, s.01255.*

59. *Kalendarzyk polityczny* na r ... 1809 ... w Wilnie ... Zawadzkiego ... Uniwersytetu Typografa. Turinys toks pat kaip ir anksčiau. *LMAB*, s.01255.
60. *Kalendarzyk polityczny* na r ... 1810 ... w Wilnie ... Zawadzkiego tegoż Uniw. Typog. [p. 237, 11,5x7 cm]³⁹.
Turinys: Mokyklos Lietuvoje, mokinių pirmūnų Lietuvos mokyklose sąrašas, kapitulos, registrai. *LMAB*, s.01255, *VDU*, A53⁴⁰.
61. *Kalendarz polityczny* na r ... 1811 ... w Wilnie nakładem ... Zawadzkiego, tegoż Uniw. Typog. [p. 242, 11,5x7 cm]⁴¹.
Turinys: Universitetas su visais savo padaliniais ir mokyklomis, edukacinės teismo komisijos apskritimis, paštas, Vilniaus, Žemaičių⁴² ir kt. kapitulos. *LMAB*, s.01255, *VDU*, A52⁴³.
62. *Kalendarzyk polityczny* na r ... 1812 dla Wydziału Uniwersytetu w Wilnie nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, tegoż Uniwer. Typog.
Turinys: toks pat kaip ir ankstyvesniųjų metų. Be to 1813, 1814, 1815, 1816 ir 1817 m. politiniai kalendorėliai Juozo Zawadzkiego leidžiami niekuo nesiskiria turinio atžvilgiu, taip kad nėra reikalo čia jų kartoti. [*LMAB*, s.01262]⁴⁴.
63. *Kalendarzyk polityczny* na r ... 1818 dla Wydziału Uniwersytetu ... w Wilnie w drukarni X.X. Bazylianów. Turinio atžvilgiu toks pat kaip ir Zawadzkiego spaustuvės kalendorėliai. *Osl*.
64. *Kalendarzyk polityczny* na r ... 1819 dla Wydziału Uniwersytetu ... w Wilnie. Turinio atžvilgiu visai panašus į aukščiau minėtus kalendorėlius. *Osl*.
65. *Kalendarzyk polityczny* na r ... 1820 dla Wydziału Uniwersytetu w Wilnie, Drukiem Józefa Zawadzkiego. Turinys tas pats. *Osl.*, *VDU*, Bs1615, p. 18, 287+7, 12x7 cm⁴⁵.
66. *Kalendarzyk polityczny* na r ... 1822 dla Wydziału ... w Wilnie, w drukarni przy ul. S. Jańskiej pod Nr. 431. Turinio atžvilgiu toks pat. *J. W*.
67. *Kalendarzyk Wileński* na rok 1825 dla Wydziału naukowego Wileńskiego, w Wilnie, w drukarni Zymela, na ul. Zamkowej N. 185. Turinys kaip aukščiau. (*U. – Krv. – Muz.*).

39 Duomenys laužtiniuose skliaustuose įrašyti V. Biržiškos.

40 VDU duomenys įrašyti V. Biržiškos.

41 Duomenys laužtiniuose skliaustuose įrašyti V. Biržiškos.

42 Žodis įrašytas autoriaus.

43 VDU duomenys įrašyti V. Biržiškos.

44 Duomenys laužtiniuose skliaustuose įrašyti V. Biržiškos.

45 VDU duomenys įrašyti V. Biržiškos.

68. *Kalendarzyk Wileński* na rok 1828 dla wydziału naukowego Wil., w Wilnie, w druk. Manesa Romma, przy ul. Niemieckiej pod N. 296. Turinys kaip aukščiau⁴⁶. (J.W.).

NUORODOS

- [1] IKS (Jonas Basanavičius), Šv. Jono bažnyčia ir lietuvių kalba Vilniuje. „Vilties“ leidinys, Vilnius, 1913 ir Biržiška M., Senasis Vilniaus Universitetas, Vilnius, 1940.
- [2] Smolenski Wl., Przewrót umysłowy w Polsce XVIII wieku, II, Varšuva, 1923, psl. 112.
- [3] Rygiel St., Bibliografja bieżących czasopism wileńskich (Źródła Mocy, Vilnius, 1928 m., IV sąsiuvinis), klaidingai informuoja, teigdamas esą pirmas Vilniaus kalendorius išėjęs 1739 m.
- [4] Kalendorių antraščių tekstus, žiūr. Priede, bibliografiniame jų sąrašė.
- [5] Jono Pašakauskio biografai jo gimimo vietos nenurodo. Aplamai tik pažymi, kad „gimęs Lietuvoje, kur taip pat stojo į jėzuitų ordiną“. Vilniaus Akademijoje jis dėstė dogmatinę teologiją ir bažnyčios istoriją. Sobieščianskis jį vadina vieninteliu mokslininku visų anų laikų Lietuvos jėzuitų tarpe, vėto rimto mokslininko vardo. Neskaitant kalendorėlių, iš viso išėjo iš spaudos daugiau kaip 30 Pošakauskio mokslo ir istorinio pobūdžio veikalų. Be kitko, jis buvo Nesvyžiaus Radvilų dvaro teologas bei Jeronimo Radvilos mokytojas. Jonas Pašakauskis mirė 1755 m. Nesvyžiuje, kaip vietinės jėzuitų kolegijos rektorius ten ir palaidotas. (Sobieszczański Fr. M., Encyklopedia Orgelbranda, t. XXI, pusl. 419).⁴⁷
- [6] Bieliński J., Uniwersytet Wileński (t.III, p. 285), nieko nuo savęs nepridėdamas atkartoją tik Mykolo Balinskio žodžius (Dawna Akademia Wileńska), esą Paprockis „nusipelnęs iš mūsų dėkingumo jau vien tik už politinių kalendorėlių lei-

⁴⁶ Sakinys įrašytas autoriaus.

⁴⁷ A) Šioje vietoje yra straipsnio redaktoriaus V. Biržiškos pastaba apie J. Pošakauskį: įdomiausias jo darbas – Lietuvos jėzuitų biografijos užsiliko rankraščiuose, kažin kokių būdu pateko į ... (neperskaitytas žodis) ir ten buvo naudojamas /priede istoriko Sommerfeldo.

dimą, kurie tuometiniame Vilniuje buvo vienintelė periodinė lektūra“. Autorius, žinoma, klysta, nes minimas dėkingumas pirmoje eilėje priklauso Jonui Pošakauskiui, kurio Bieliński šioje vietoje visai nemini, tuo tarpu nutyli tikrąjį ir net didesnę Paprockio nuopelną – tikrosios Vilniuje periodinės spaudos steigėją ir pirmąjį redaktorių.

- [7] Baliński M., X. Marcin Poczebout obraz życia akademickiego (Teka Wileńska, Vilnius, 1858 m., V, psl. 248).
- [8] Gazety Wileńskie, nr. 8, Supplement, 1774 m. vasario mėn. 19 d.
- [9] Abramowicz L., Cztery wieki drukarstwa w Wilnie, Vilnius, 1925, psl. 84.
- [10] Prieš išleidžiant kalendorių, redaktoriai, ruošdami medžiagą, keliolika kartų skelbdavo apie tai laikraščiuose, prašydami visus krašto pareigūnus atsiųsti savo pavardes bei įvykusių pasikeitimų redakcijon. Žinių negavimo atvejais, redakcija gąsdindavo skelbsią tą asmenį mirusiu. Jei prisiminsime fanatišką bajorų savo titulų „ugdymą“, pripažinsime, kad eventualus⁴⁸ netikslumas galėtų kalendorėlio sąrašė būti tik vienus metus. Kitais metais jis jau tikrai buvo atitaisytas⁴⁹.
- [11] Ligi šiol yra žinomas tik vienas panašaus pobūdžio leidinys lenkų kalba: Wolff J., Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego 1386–1795. Krokuva, 1885., Kniazowie litewsko ruscy[...]⁵⁰.
- [12] Tas pats autorius Wolff yra sudaręs ir smulkesnių Lietuvos bajorų, paskirų pavietų sąrašą. Tačiau jis neišleistas. Rankraštis dar 1939 m. buvo prieinamas Varšuvos Krasinskių bibliotekoje. Be to, jo nuorašas, sudarytas Mykolo Brenšteino ranka, buvo taip pat Vilniuje buv. Mokslų mylėtojų draugijos bibliotekoje. Autorius žymią dalį medžiagos paėmė iš polit[inių] kalendorėlių.

48 Žodis įrašytas autoriaus.

49 Sakinys įrašytas autoriaus.

50 Nebaigta rašyti autoriaus.

LIETUVOS VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS*

Juozas Raciūnas

I. Viešųjų bibliotekų tinklo raida. II. Organizacija ir administravimas: 1. Nepriklausomybės laikais, 2. Bolševikmetyje, 3. 1941.VI. 22–1942.IV.1. laikotarpyje ir vėliau. III. Viešosios bibliotekos 1943 metais anketų duomenimis.

I. VIEŠŪJŲ BIBLIOTEKŲ TINKLO RAIDA

Po didžiojo karo atsikūrusi Lietuvos valstybė viešųjų bibliotekų srityje beveik nieko nepaveldėjo. Nepriklausomybės laikais pirmosios pastangos bibliotekų reikalui buvo 1919 m. įsteigimas „Centralinio Valstybės Knygyno“, kuris, be knygų rinkimo ir jų saugojimo, turėjo ir viešosios bibliotekos paskirtį. Vėlesniais metais šioje srityje ilgai buvo delsiama. Iki pat 1936 m., t. y. iki išleidimo Lietuvoje pirmojo Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymo (Vyr. Žin., 544 eil., 3784), veikė tik minėtasis Centralinis Valstybės Knygynas su jo įsteigtais 17 skyrių beveik visų apskričių miestuose. Pasakyta „beveik“, nes trūko iš tikrųjų dar 5 bibliotekų, kad kiekvienai ano meto Lietuvos apskrčiai išeitų bent po vieną viešąją biblioteką. Šis „knygynas“ su savo skyriais ir buvo pirmosios viešosios bibliotekos Lietuvoje.

Ano meto viešųjų bibliotekų padėtį tiksliau nusakant reikia dar pridėti, kad tuo pat laiku veikė ir dr. V. Kudirkos Biblioteka su skaitykla, išlaikomos Kau-no miesto savivaldybės, ir įvairių daugiausia jaunimo, organizacijų išlaikomų apie 700 bibliotekėlių ir skaityklų visame krašte. Betgi šios pastarosios, dėl išteklių stokos būdamos nepajėgios ir dėl to knygomis neplaningai ir menkai aprūpinamos, vidutiniškai turėjo tik po kelis šimtus knygų, o savo paskirtimi dažniausiai buvo prieinamos tik tų organizacijų nariams. Kai kuriais atžvilgiais viešąsias bibliotekas iš dalies atstodavo jau tada buvusios administracijos¹ centrinių įstaigų, mokyklų ir kariuomenės bibliotekos, betgi ir jomis galėjo naudotis tik atitinkamų įstaigų tarnautojai, moksleiviai ir kariai. Todėl plačiai visuomenei prieinamų viešųjų bibliotekų tinklo išplėtimas Lietuvoje visą laiką buvo nepaprastai aktualus.

* Saugoma LNB RKRS, F47-100, I. 1–67.

1 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus J. Rimanto.

Išleidus jau minėtąją įstatymą ir 1937 m. pradžioje jam vykdyti taisyklės (V. Ž., 365 eil., 3918), prasidėjo ir Lietuvoje viešųjų bibliotekų kūrimas platesniu mastu. Knygynas buvo pavadintas Valstybės Centrine Biblioteka, o jo skyriai – viešomis valstybinėmis bibliotekomis, betarpiškai priklausančiomis Švietimo ministerijai. Jau² 1937 m. pirmoje pusėje buvo naujai įsteigtos 83 bibliotekos, kurios³ kartu su seniau veikiančiomis tais metais sudarė tinklą, siekiantį 101 viešąją valstybinę biblioteką. Ryšium su kai kuriais švietimo vadovybėje vėliau įvykusiais personaliniais pasikeitimais, buvo nusistatyta 1938 m. nuo naujų bibliotekų steigimo susilaikyti, nes pirmiau esą reikia sustiprinti jau įsteigtąsias. 1939 m. vėl buvo imtasi naujų bibliotekų steigimo. Tais metais buvo įsteigtos 35 bibliotekos. 1940 m. viešosios bibliotekos buvo steigiamos ypač atgautame Vilniaus Krašte. Viešųjų bibliotekų steigimas nebuvo sustabdytas ir užėjus bolševikams. 1940 m. įsteigta iš viso 54 bibliotekos, 1941 m. – 41 biblioteka. Tuo būdu viešųjų bibliotekų tinklas 1941 metais pasiekė 231.

Toks viešųjų bibliotekų tinklo augimo pavaizdavimas nebūtų visai pilnas, jei nebūtų užsiminta, jog bolševikmetyje buvo sulikviduota tie keli šimtai įvairių organizacijų išlaikomų bibliotekų, kurios per retame viešųjų bibliotekų tinkle užpildė nemažą spragą, likusių neužpildytų iki pat šiol.

Vokiečių su bolševikais karo metu kilę gaisrai sunaikino 21 viešąją biblioteką, iš kurių 20 vėliau atsikūrė ir vėl veikia. 1941 m. antroje pusėje buvo likviduotos 3 žydų bibliotekos, kurios tik bolševikams valdant buvo nacionalizuotos ir padarytos viešosiomis. Jos beveik išimtinai turėjo žydų literatūrą.

Karo meto sąlygomis viešosios bibliotekos negalėjo taip sparčiai augti. Vis tik 1942 m. dar buvo įsteigtos 7 bibliotekos, iš jų 5 Švenčionių apskrityje. 1943 m. įsteigos tik 2 bibliotekos. Tokiu būdu į Lietuvos viešųjų bibliotekų tinklą 1943 m. įėjo 240 bibliotekų. Palyginus su tuo, kad tuo pat metu čia esama 40 miestų su 291 valsčiumi, kas iš viso sudaro 331 pirminį savivaldybinį vienetą, prieinama išvados, kad dar daug yra valsčių, o iš tikrųjų net ir miestų, kuriuose nėra nė vienos viešosios bibliotekos.

Kalbant apie viešąsias bibliotekas, taip pat neužsimenama ir mokslo įstaigų specialios bibliotekos, nes jos nėra viešosios. Galima⁴ tik vos užsiminti dar apie Vilniuje ir Kaune veikiančias po kelias privačių asmenų laikomas antikvariates bibliotekas, kurios, nors ir turi viešųjų bibliotekų pobūdį, bet, kaip išlaikomos paprastai daugiau asmeniniais interesais, neturi reikiamo pastovumo.

2 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus J. Rimanto.

3 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus J. Rimanto.

4 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus J. Rimanto.

II. ORGANIZACIJA IR ADMINISTRAVIMAS

1. NEPRIKLAUSOMYBĖS LAIKAIS

Nepriklausomybės laikais Lietuvos viešųjų valstybinių bibliotekų organizaciją nustatė jau minėtas to paties vardo įstatymas ir jas vykdyti išleistos taisyklės. Pagal šį įstatymą viešųjų valstybinių bibliotekų tinklas šiaip aptariamam: parūpinti visuomenei geros lektūros, plėsti visuomenę knygų skaitymą ir rinkti kultūrinės vertės spaudinius lietuvių ir kitomis kalbomis. Vienai iš šių bibliotekų, būtent, Centrinei, pavedama rinkti ir saugoti visus Lietuvoje ir užsienyje išleidžiamus lietuvių kalba spaudinius.

Teisė steigti ir laikyti viešąsias valstybines bibliotekas priklausė Švietimo ministerijai, kurios žinioje jos ir veikė. Vietos savivaldybės, visuomenės organizacijos ir kiti teisiniai asmenys bei atskiri Lietuvos piliečiai taip pat galėjo laikyti viešąsias bibliotekas, bet jos jau nebuvo valstybinės. Įstatymo numatyta, kad šios pastarosios gali būti Švietimo ministerijos šelpiamos pinigais ir spausdiniais, tačiau praktiškai tai beveik nebuvo daroma, nes ir pačios ministerijos laikomos valstybinės viešosios bibliotekos daugumoje tebebuvo naujai įsteigtos ir dar nepakankamai aprūpintos.

Ir valstybinės viešosios bibliotekos pirmiausia buvo steigiamos tik tose vietose, kuriose prie jų išlaikymo sutiko prisidėti vietos savivaldybės. Jos prie bibliotekų išlaikymo prisidėjo tuo būdu, kad nemokamai parūpino joms⁵ patalpas, šviesą, kurą ir švaros palaikymui bei ūkiškam patarnavimui samdė sargus. Visokie kiti viešųjų bibliotekų reikalai priklausė Švietimo ministerijai. Vietos savivaldybės, užimtos kitais reikalais, iniciatyvos pačios steigti ir laikyti viešąsias bibliotekas neparodė, išskyrus tik Kauno miesto savivaldybę, kuri išlaikė dr. Kudirkos Biblioteką ir Skaityklą.

1937 m. pradžioje, kada buvo išleistos Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymui vykdyti taisyklės ir imamasi sparčiau plėsti jų tinklą, iš karto bibliotekos buvo numatytos 4 tipų, vadinamų eilėmis. Šiomis eilėmis paskirstymas buvo šitaip atliekamas: pirmos eilės viešosios bibliotekos laikomos pirmaeiliuose miestuose, antros eilės – antraeiliuose miestuose ir Kauno miesto dalyse, trečios eilės – didesnių valsčių centruose, ketvirtos eilės – mažesnių valsčių centruose ir bažnytkaimiuose. Pirmos eilės bibliotekų iš karto buvo 10, antros eilės – 24, trečios eilės – 25, visos kitos ketvirtos eilės. 1939 m. padarytame

⁵ Buvo „bibliotekai“, taisyta ranka.

šių taisyklių pakeitime (V. Ž., 635 eil., 4612) viešosios bibliotekos numatytos net penkių eilių, o eilėmis skirstymas paliktas Švietimo Ministeriui, nepriklausomai nuo miestų eilių. Šiuo pakeitimu praktiškai pirmos eilės bibliotekomis liko tik dvi viešosios bibliotekos, būtent, Panevėžio ir Šiaulių, o visos kitos padarytos sekančių tolimesnių eilių.

Pirmesniųjų eilių bibliotekos buvo steigiamos su skaityklomis, o prie paskutiniųjų dviejų eilių skaityklų nebuvo. Bet gi, valsčių miesteliuose ir bažnytkaimiuose skaitykla prie bibliotekos yra ne mažiau reikalinga, negu mieste. Jų nebuvimas, ypač tada, kai ėjo taip gausi perijodika⁶, jei ir galėtų būti pateisinimas, tai vien tik ekonominias sumetimais.

Viešųjų valstybinių bibliotekų tarnautojai – vedėjai, bibliotekininkai ir kiti – buvo skiriami Švietimo Ministerio su šių bibliotekų etatuose numatytu atlyginimu.

Pirmesnių eilių bibliotekos su skaityklomis turėjo veikti kasdien, neišskiriant nė šventadienių, o paskutiniųjų dviejų eilių bibliotekos, kurios buvo be skaityklų, veikė tik 3–4 dienas savaitėje.

Už viešųjų bibliotekų ir skaityklų darbą buvo atsakingi bibliotekų vedėjai. Be kitų reikalų, jie turėjo vesti bent du kortelinius katalogus: 1) sistematinį, tvarkomą pagal dešimtainę knygų kvalifikacijos sistemą ir 2) abėcėlinį, tvarkomą pagal autorių pavardes.

Iš karto bibliotekų vedėjai atlyginimo atžvilgiu buvo suskirstyti į keturias eiles, pareinamai nuo to, kurios eilės bibliotekoje jie dirba. Vėliau, padarius bibliotekas 5 eilių, ir bibliotekų vedėjai atsirado tokių pat eilių: tik Panevėžio ir Šiaulių v[alstybinių] v[iešųjų] bibliotekų vedėjai liko pirmos eilės, o visi kiti sekančių eilių. Bibliotekos vedėjo atlyginimą nustatant pagal tai, kurios eilės bibliotekoje jis dirba, vargiai beįmanoma tarnautojo gaunamą atlyginimą derinti su jo pasiruošimu, tarnybos stažu ir kitomis kvalifikacijomis. Įvairių eilių bibliotekų vedėjų atlyginimų skirtumai dažniausiai ne tokie dideli, kad avansuojamam bibliotekos vedėjui apsimokėtų dėl aukštesnės eilės atlyginimo keltis į sekančios aukštesnės eilės biblioteką.

Už naudojimąsi valstybinės ir valstybės šelpiamos viešosios bibliotekos knygomis ir tokios bibliotekos skaitykla galėjo būti imamas bibliotekos naujai Švietimo ministerio nustatytas abonentinis mokestis. Šis mokestis buvo imamas tik už į namus imamas knygas. Už bibliotekos skaitykloje skaitomas knygas ir perijodiką mokesčio nebuvo imama. Mokestis buvo nustatytas pa-

6 A) Periodiką.

gal tai, kuriai eilei yra priskirta ta biblioteka, iš kurios knygos imamos. Už naudojimąsi bibliotekos knygomis abonentai turėjo mokėti I, II, III eilės bibliotekose po 0,50 Lt, o IV ir V eilės po 0,25 Lt į mėnesį abonentinio mokesčio, sumokamo pirmyn ne mažiau kaip už 3 mėnesius.

Nuo abonentinio mokesčio buvo atleidžiami: 1) visų mokyklų moksleiviai, 2) pašauktieji karo prievolės atlikti kareiviai, 3) jaunųjų ūkininkų organizacijos nariai ir 4) beturčiai, pristatę vietos savivaldybės atitinkamą pažymėjimą.

Skaitytojų paimtų knygų gražinimas buvo garantuojamas Centralinėje Bibliotekoje 10 Lt, o visose kitose 5 Lt užstatu, nuo kurio galėjo būti atleidžiami: 1) visų mokyklų moksleiviai, pašauktieji karo prievolės atlikti kareiviai ir valdinių įstaigų tarnautojai, pristatę savo vadovybės garantijos raštus, ir 2) kiti asmenys, pristatę savivaldybės, bibliotekai patikimo asmens ar įstaigos garantijos raštą ar pareiškimą.

Buvo nustatyta, kad skaitytojai į namus imamas knygas gauna ne ilgiau kaip 30 dienų. Jei kas norėjo knygą ilgesniam laikui pasilikti, suėjus gražinimo terminui turėjo ją perregistruoti. To nepadaręs ir skirtu laiku knygos negražinęs, abonentas turėjo mokėti už kiekvieną pavėluotą dieną 10 ct baudos. Du mėnesius po termino negražinusiam knygos skaitytojui galėjo būti nebeleidžiama toliau bibliotekos knygomis naudotis ir jo užstatas konfiskuojamas.

Valstybinių viešųjų bibliotekų gaunami abonentiniai mokesčiai ir baudos už laiku knygų negražinimą bei konfiskuoti užstatai sudarė valstybės pajamas ir šie pinigai turėjo būti įnešami į valstybės išdą. Nekonfiskuoti užstatai skaitytojams iš bibliotekos išstojant turėjo būti gražinami.

Visos čia suminėtos bibliotekų pajamos sudarė, palyginti, labai mažas sumas ir savo nelengva atskaitomybe bereikalingai apsunkindavo bibliotekų tarnautojų darbą, kuris mažiau begalėjo būti panaudojamas tikriesiems bibliotekų uždaviniams atlikti.

Tikrosios bibliotekų darbo išdavos buvo sekamos Švietimo ministerijai siunčiamomis statistikos žiniomis. Kiekviena biblioteka kasdien sudarė statistiką ir kas metų ketvirtis šių duomenų santraukas siųsdavo Švietimo ministerijai. Šiose statistikos žiniose buvo šie duomenys: 1) kiek kartų abonentai kiekvieną mėnesį ėmė knygas pagal lytį, pagal amžių, pagal užsiėmimą, pagal tautybę; 2) kiek abonentų per mėnesį naujų įstojo, išstojo ir kiek iš viso buvo mėnesio gale; 3) į namus imtos ir skaitykloje skaitytos knygos, išreikštos dešimtainės jų kvalifikacijos skyriais; 4) skaityklos lankytojai ir pačioje skaitykloje skaitę knygas pagal užsiėmimą; ir 5) bibliotekos darbo dienų ir per vieną dieną vidu-

tiniškai abonentams išduodamų į namus knygų kiekis. Bibliotekos, prie kurių nebuvo skaityklų, žinių apie skaityklas neteikė.

Švietimo ministerijos išlaikomos viešosios valstybinės bibliotekos buvo administruojamos Kultūros reikalų departamento, kuriame 1936 m. buvo įsteigta bibliotekų reikalams tvarkyti speciali referentūra. Iš čia buvo aprūpinamos viešosios bibliotekos knygomis, periodika, inventoriu ir kitomis raštinėmis bei specialiai bibliotekinėmis priemonėmis. Čia buvo parenkami ir atlyginami bibliotekų tarnautojai – vedėjai ir bibliotekininkai.

Švietimo ministerijoje buvo sudaryta speciali viešosioms bibliotekoms knygų parinkimo komisija. Ši komisija iš rinkoje esančių knygų darydavo atranką, nustatydamą, kurios knygos ir kurios eilės bibliotekoms tinkamos. Knygų pirkimas, įrišimas ir paskirstymas buvo tvarkomi centralizuotai. Taip pat centralizuotai buvo aprūpinamos bibliotekos ir kitomis priemonėmis: raštinėmis knygomis, blankais, abonemento bei kataloginėmis kortelėmis ir kt.

1937 m. buvo paruošti bibliotekų inventoriaus specialūs modeliai, pagal kuriuos pradžioje pati referentūra buvo betarpiškai užsakiusi iš karto didesnę kiekį bibliotekoms skiriamo inventoriaus, o vėliau buvo leidžiama pačioms bibliotekoms pagal jau turimus inventoriaus pavyzdžius vietoje užsisakyti.

Tinkamesniam bibliotekų kadrai parengti 1936 m. gruodžio mėn. buvo surengti⁷ Kaune pirmieji dviejų savaičių bibliotekininkų kursai.

Iš stojančių į bibliotekininkų kursus buvo reikalaujama bent 6 gimnazijos klasių baigimo pažymėjimas. Kursuose buvo nustatyta išeiti 40 teorijos valandų mokymas⁸ ir 20 valandų buvo skirta praktikos darbams. Antrą kartą tokie pat kursai buvo surengti 1937 m. liepos mėnesį. Iš abiejų šių kursų išėjo 145⁹ bibliotekininkai, kurie patekė į bibliotekų tarnybas gerokai pakėlė bibliotekų kvalifikacijas.

Viešųjų bibliotekų darbo priežiūra priklausė tik Švietimo ministerijai. Kadangi centriniam šios priežiūros organe, kuriuo buvo kaip tik jau minėtoji referentūra, tarnautojų nedaug tebuvo, tai bibliotekų darbo priežiūra buvo silpna.

7 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

8 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

9 Buvo „apie 100“, taisyta autoriaus arba redaktoriaus.

2. BOLŠEVIKMETYJE

Vieneri bolševikų valdymo metai, turėję poveikio beveik visoms viešosioms įstaigoms, neaplenkė ir viešųjų bibliotekų. Daugelis iš seniau dirbusių, patyrusių ir specialius bibliotekininkų kursus baigusių bibliotekų vedėjų buvo iš tarnybų pašalinta, o jų vieton dažnai buvo skiriami beveik jokių kvalifikacijų neturį komjaunuoliai ar jiems artimi. Iš bibliotekų buvo pašalinta ne tik antisovietinė literatūra, kurios tada jose beveik ir nebuvo, bet ir lietuviškoji patriotinė ir religinė literatūra. Bibliotekos buvo stačiai užverstos komunistinės agitacijos brošiūromis, daugiausiai verstinėmis iš rusų kalbos.

Iš bibliotekų pašalintos literatūros dalis buvo sunaikinta, bet didelė dalis, kurią spėjo priešbolševikiniai bibliotekų vedėjai apsaugoti, išliko iki šiandien. Tai nemažas bibliotekininkų nuopelnas lietuviškajai knygai.

Nepriklausomybės laikais veikusias organizacijas bei jų sąjungas bolševikai uždarė. Ryšium su tuo buvo likviduotos tų organizacijų išlaikomos bibliotekos ir skaityklos. Jau 1940 m. rugpiūčio mėn. įsakoma uždarytų „Jaunosios Lietuvos“, „Pavasario“ ir Šaulių sąjungų bibliotekas ir skaityklas perimti viešosioms valstybinėms bibliotekoms. Tokiu būdu papildytose bibliotekose knygų padaugėjo, bet pačių bibliotekų tinklas žymiai sumažėjo.

Bolševikų valdymo metais buvo padaryta pakeitimų viešųjų bibliotekų organizacijoje ir administravime. Švietimo ministeriją pakeitęs Švietimo Liaudies Komisariatas dalijosi nebe į departamentus, bet į valdybas. Kultūros reikalų departamento ar į jį panašios valdybos nebuvo palikta. Viešosios bibliotekos, anksčiau priklausiusios minėtam departamentui, kurį laiką priklausė Suaugusių Švietimo Valdybai, o režimo pabaigoje jau Politinio Švietimo Valdybai. Tie¹⁰ departamentai ar valdybos, kurių žinioje yra tekę¹¹ bibliotekoms būti savo pavadinimais rodo¹² ir pačių bibliotekų raidą, kultūros įstaigų vartimą¹³ partinės komunistų agitacijos židiniais. Tai patvirtinama ir 1940 m. spalio mėn. aplinkraštyje bibliotekų vedėjams „patarimu“ dirbti kontakte su... komunistų partijos atstovais. Prisimenant bibliotekų užvertimą labai gausia menkaverte komunistine literatūra ir jų dekoravimą komunistiniais plakatais bei „vadų“ portretais, suprantama, kodėl bolševikmetyje šios bibliotekos nustojo visuomenės pasitikė-

10 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

11 Du žodžiai įterpti autoriaus arba redaktoriaus.

12 Buvo „primena“, taisyta redaktoriaus J. Rimanto.

13 Žodis įterptas redaktoriaus J. Rimanto.

jimo, liko nepakenčiamos ir dėl to karo kilusių suiručių metu¹⁴ kai kur mėginamos net naikinti, kad į bibliotekų apsaugą turėjo įsikišti partizanai – aktyvistai, policija ir valsčių viršaičiai.

Kaip tiems metams gana charakteringas, suminėtinas čia dar vienas aplinkraštis bibliotekų vedėjams. Uždarytų lietuviškųjų organizacijų bibliotekos jau 1940 m. rugpjūčio mėnesį be jokių išimčių turėjo būti perduotos viešosioms valstybinėms bibliotekoms. Kitaip buvo elgiama¹⁵ su likviduotų žydų organizacijų bibliotekomis. Apie jas tik 1941 m. sausio mėn. aplinkraštyje užsimenama, kad šios bibliotekos taip pat reikia perimti „jei jų iki šiol niekas nėra perėmęs (Kompartija, Komjaunimas, Agitpropas, Liaudies Pagalbos s-ga ir t. t.) ir jei jos tebėra uždarytos“. Ir šios bibliotekos esą „galima perimti tik tuo atveju, jei dabartiniai jų valdytojai sutinka besąlyginiai jas perduoti Švietimo Liaudies Komisariatui“. Be to, žydų bibliotekų sutvarkyme turįs dalyvauti LKP(b) atstovas.

Kad dar labiau padarytų bibliotekas priklausomas [nuo]¹⁶ vietos komunistų gaivalų, Švietimo Liaudies Komisariato kompetencija bibliotekų atžvilgiu buvo susiaurinta, tiek pat praplečiant senąsias vietos savivaldybės pakeitusių miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų švietimo skyrių teises, kuriomis šiems skyriams, be kita ko, pavesta ir bibliotekų personalo skyrimai, atleidimai ir atlyginimas. Komisariato žinioje buvo likę tik Centrinė Valstybinė Biblioteka ir minėtųjų švietimo skyrių daromų bibliotekų vedėjų skyrimų ir atleidimų tvirtinimas; šio pastarojo jau nereikėjo bibliotekininkų atžvilgiu. Taip pat Komisariatui priklausė bibliotekos knygų parūpinimas ir laikinai, iki užsibaigs turimos atsargos, aprūpinimas jų blankais ir kitomis bibliotekinėmis priemonėmis.

Kaip matyti iš tuomet atleistų bibliotekų tarnautojų bylų, jau iš pat karto Komisariatui siunčiami vietos komunistų komitetų reikalavimai, ypač dėl senųjų tarnautojų atleidimo, buvo be atodairos tenkinami, paskiriant jų pasiūlytus kandidatus. Taip viešųjų bibliotekų personalas pateko vietos komunistų partijos nuožiūron.

Nors nedideli buvo bibliotekų tarnautojų atlyginimai, ir prieš tai, bet bolševikmetyje nustatytos algos (300–350 Rb) imant realiai, pagal tai, kiek ir ko pragyvenimui reikalingo už gautąjį atlyginimą galima pirkti, – daugelyje atvejų buvo mažesni.

Bibliotekų reikalai nepagerėjo ir kitais atžvilgiais. Dar 1941 m. sausio

14 Žodis įterptas redaktoriaus J. Rimanto.

15 Du žodžiai įterpti autoriaus arba redaktoriaus.

16 A) Praleistas žodis.

mėnesio aplinkraštyje vykdomųjų komitetų pirmininkams nusiskundžiama, kad esą iš daugelio vietų gaunami pranešimai apie šių komitetų atsisakymą bibliotekas išlaikyti, tarnautojų atleidinėjimus, „su milicijos pagalba“ inventoriaus perėmimą, bibliotekų iškraustymą į mažai tinkamas patalpas ir t. t.

Betgi, iš kitos pusės negalima nepripažinti, kad ir bolševikų valdymo metais buvo parodyta nemaža iniciatyvos ir dėta pastangų viešųjų bibliotekų veikimą iš tikrųjų išplėsti. Jau iš pat pradžių buvo panaikintas valstybės išdui nenašus, o bibliotekų veikimą apsunkinąs abonentinis mokestis. Bibliotekų tinklas nemažesniu spartumu ir toliau buvo plečiamas. Didesnė dalis bibliotekų, kurios buvo įsteigtos 1940 metais, ir beveik visos 1941 m. įsteigtosios bibliotekos yra anų metų neabejotinai teigiamas įnašas. Be to, skaityklos buvo atidarytos ir prie paskutiniųjų dviejų eilių bibliotekų, prie kurių anksčiau jų neturėta. Tačiau viso bolševikinio gyvenimo chaotiškumas ir netikrumas visus teigiamus užmojus pakirsdavo, sukeldami tik dar didesnę nusivylimą ir visų ir visu kuo nepasitikėjimą.

3. 1941.VI.22–1942.IV.1 LAIKOTARPYJE IR VĖLIAU

Kaip jau buvo užsiminta kalbant apie viešųjų bibliotekų tinklą, karo metu kilę gaisrai sunaikino 21 biblioteką. Didelė dalis bolševikų skirtųjų tarnautojų prasidėjus karui visai pasišalino, palikdami bibliotekas be priežiūros. Apleistos ir dėl turėto agitacinio vaidmens netekusios gyventojų palankumo viešosios bibliotekos karo įvykių ne kartą dar labiau buvo naikinamos. Tam tikros knygų dalies nebegrąžino kartu su bolševikais ir kitaip be žinios dingę abonentai. Todėl buvo neišvengiama lietuviams partizanams, policijai ir vietos savivaldybėms paimti bibliotekas savo globon. Ir tokiu būdu daugelis bibliotekų išliko apsaugota.

Likviduojant tarybinę santvarką, viešųjų bibliotekų organizaciją ir administravimą reikėjo derinti prie susidariusių naujų gyvenimo aplinkybių, žymia dalimi atsisakant nuo Nepriklausomybės laikais bibliotekų tvarkyme buvusios koncentracijos. Reorganizuojant viešąsias bibliotekas pokarinei Švietimo ministerijai daug padėjo apskričių ir miestų pradžios mokyklų inspektoriai, nes kitokio ryšio su pačiomis bibliotekomis tada kaip ir neturėta. Tai žymiai palengvino karo ir bolševikų valdymo sugriautą bibliotekų veikimą vėl sugrąžinti į normalias vėžes.

Daugelis pamėgusių bibliotekos darbą senųjų tarnautojų, kurie iš tarnybų bolševikmečiu buvo pašalinti, po karo vėl sugrįžo į tas pačias ar kitas bib-

liotekas. Todėl viešųjų bibliotekų tarnautojų išvardijime antroji data dažniausiai ir reiškia tokį grįžimą. Nemaža bolševikmečių skirtųjų bibliotekų vedėjų turėjo būti atleista dėl šioms pareigoms netinkamumo ar sauvališko pasišalinimo. Komunistinė ir kita dėl naujosios politinės situacijos netinkama literatūra buvo iš bibliotekų išimta.

Išėmus taip gausią komunistinę agitacinę literatūrą, ypač paskutiniaisiais metais įsteigtosiose bibliotekose atsirado tinkamų knygų trūkumas, kuriam pašalinti Švietimo Vadybos dar 1941 m. rudenį buvo imtasi priemonių. Su atsidėjimu patikrinus nacionalizuotų leidyklų knygų sandėlius, iš karto buvo nupirktas gana žymus viešosioms bibliotekoms tinkamų knygų kiekis. Kartu su kitomis dar iš prieškarinių laikų bibliotekoms įrištomis tinkamomis knygomis, išlikusiomis Valstybinės Leidyklos knygrišyklose, tai sudarė fondą, siekusį per 80.000 tomų. Tai buvo iš karto stambiausias davinys visoje šių bibliotekų neilgoje praietyje. Šios knygos bibliotekoms buvo išskirstytos techniškai padedant apskričių savivaldybėms.

Ligi bolševikų užėjimo Lietuviškosios Enciklopedijos pirmuosius 8 tomus buvo gavusios tik 40 bibliotekų. Tokiam bibliotekų skaičiui ji tebuvo tada prenumeruojama. Bolševikmečių Lietuviškosios Enciklopedijos viešosios bibliotekos visai nebegavo. Švietimo Vadybai pavyko aprūpinti visas viešąsias bibliotekas visais išėjusiais 9 šios enciklopedijos tomais, nes kur jau kur, bet bibliotekose enciklopedijos labiausiai būtinos.

Kadangi prie visų bibliotekų buvo numatytos skaityklos, tai, susitvarkius pašto ryšiams, visa Lietuvoje išeinanti periodika buvo bibliotekoms užprenumeruota.

Viešosios bibliotekos, likusios Švietimo Vadybos įstaigomis, vietos savivaldybių, kaip ir Nepriklausomybės laikais, buvo nemokamai aprūpinamos tik patalpomis, kuru, šviesa, švaros priežiūra ir kitu grynai ūkiniu jų aptarnavimu. Bibliotekų aprūpinimas knygomis, periodika, inventoriu, personalo ir visi kiti reikalai priklausė Švietimo Vadybai – Pradžios mokslo departamentui. Kadangi Švietimo ministerija pačiomis pirmomis po karo savaitėmis bibliotekoms tvarkyti sėkmingai naudojosi savo vietos įstaigomis – pradžios mokyklų inspekcijomis, tai tokia dekoncentracija buvo palaikoma toliau ir Švietimo Vadybos, kuri pradžios mokyklų inspektoriams nebe laikinai buvo pavedusi viešųjų bibliotekų atžvilgiu šias pareigas: 1. lankant mokyklas, inspektuoti ir bibliotekas, 2. teikti atestacijas apie bibliotekų personalą, pristatyti jo skyrimų, perkėlimų ir atleidimų projektus, 3. išmokėti atlyginimus, ir 4. skirti kreditus inventoriui įsigyti, remontuoti ir kitiems raštinės bei ūkio reikalams bibliotekų samatos ribose.

Švietimo Vadyba pertvarkė viešųjų bibliotekų ir jų vedėjų skirstymą eilėmis. Nepriklausomybės laikais viešosios bibliotekos iš dalies aprūpinimo, dar daugiau jų vedėjų atlyginimo atžvilgiu buvo skirstomos iš karto į 4, o vėliau net į 5 eiles. Bibliotekos vedėjo atlyginimas buvo nustatomas pagal tai, kurios eilės bibliotekon jis paskiriamas. Bibliotekos vedėjui liekant toje pačioje bibliotekoje, jo atlyginimas visą laiką turėjo likti tos pačios atlyginimo grupės (kategorijos), nes bibliotekų aprūpinimo atžvilgiu eilėmis skirstymas privalo turėti pastovumo. Švietimo Vadyba šį bibliotekų ir vedėjų eilių sutapdinimą išskyrė.

Visos viešosios valstybinės bibliotekos, išskyrus tik vieną Centrinę Biblioteką, aprūpinimo knygomis ir periodika atžvilgiu buvo pergrupuotos tik 3 eiles: pirmeilės – po vieną kiekviename apskrities mieste, antraeilės – kituose miestuose ir didesniuose valsčių centruose ir trečiaeilės – valsčių miesteliuose ir bažnytkaimiuose. Šio skirstymo pagrindas buvo dedamas bibliotekoms skiriamų knygų ir periodikos derinimas prie daugumos tų vietovių skaitytojų reikalavimų, nes miestų ir kaimų gyventojų lektūra paprastai būna skirtinga. Miestuose, kur yra aukštesniosios mokyklos, taip pat į tai turi būti atsižvelgiama.

Suprantama, šitoks bibliotekų eilėmis skirstymas buvo padarytas atsižvelgiant daugiau į numatomas normalias gyvenimo sąlygas. Karo metu, kada naujų knygų apskritai taip nedaug teiseina, pasirinkimo, kaip ir negali būti, ir todėl beveik kiekviena išėjusi knyga turi skaitytojų kiekvienoje bibliotekoje.

Bibliotekų eilėmis suskirstymas turėjo palikti pastovus per ilgesnį laiką. Bibliotekos gi vedėjo atlyginimas nebūtinai turėjo atitikti bibliotekos eilę: turintis pasiruošimą, tarnybos stažą ir atsidedąs pareigoms bibliotekos vedėjas pagal šį patvarkymą galėjo gauti aukštesnį atlyginimą už tą, kurį gauna šių visų kvalifikacijų neturintis tarnautojas, nors jo tarnyba būtų ir aukštesnės eilės bibliotekoje, negu pirmojo. Taip tvarkant bibliotekų personalą yra galimi avansavimai ir be tarnybos vietos pakeitimo, nes priešingu atveju pakėlimai, kai jie surišti būtinai su tarnybos vietos pakeitimu, konkrečiais atvejais pakeliamųjų dažnai gali būti net nepageidaujami.

Visi čia minimi pertvarkymai buvo išdėstyti atskirame tuo reikalu Pradžios mokslo departamento 1942 m. sausio mėn. 28 d. išleistame aplinkraštyje. Jais buvo siekiama bibliotekų gyvenime daugiau lankstumo ir atsižvelgimo į pasikeitusius konkrečius reikalavimus. Šių pertvarkymų nepadarius, nepalyginamai sunkiau būtų buvę bibliotekų veikimą atstatyti.

Tais pačiais sumetimais ir skiriant bibliotekų vedėjus nebebuvo taip griežtai laikomasi 6 gimnazijos klasių cenzo minimumo reikalavimo. Betgi ir šiuo

atžvilgiu bibliotekų personalo lygis palyginti išėjo ne taip žemas. 1942 m. pradžioje, kada viešųjų bibliotekų veikimo atstatymas buvo kaip ir baigiamas, jų personalas (vedėjai ir bibliotekininkai) mokslo cenzo atžvilgiu buvo tokios sudėties:

1.	baigusią arba ėjusią aukštąjį mokslą	34 arba	12,9%
2.	“ gimnaziją	44 “	16,8%
3.	“ 6 gimnaz. klases	25 “	9,5%
4.	“ progimnaziją	47 “	17,8%
5.	nebaigusią progimnazijos	18 “	6,8%
6.	pradžios mokyklų mokytojų (antraeilėse pareigose).	95 “	32,2%
Iš viso bibliotekų vedėjų ir bibliotekininkų.....		263 “	100%

Taip buvo tvarkomos Lietuvoje veikusios viešosios bibliotekos iki 1942 m. balandžio mėn. 1 d., kada visos jos – išskyrus vienintelę Kauno dr. V. Kudirkos Biblioteką, kurią išlaikė Kauno miesto savivaldybė – priklausė Švietimo Vadybai. 1942 m. gegužės mėnesio atitinkamu potvarkiu visų viešųjų bibliotekų išlaikymas – išskyrus tik 3: Centrinę Biblioteką ir Šiaulių bei Panevėžio miestų bibliotekas – iš Švietimo Vadybos perėjo vietos savivaldybėms, Švietimo Generaliniam Tarėjui paliekant tik jų dalykinę priežiūrą. Švietimo Vadybai išlaikyti liko tik 3 minėtosios bibliotekos. Šio potvarkio įgyvendinimas iš savivaldybių pusės su labai mažomis išimtimis ilgai pasireiškė tik tuo, kad savivaldybės mokėjo bibliotekų tarnautojams atlyginimą. Kitais visais aprūpinimo reikalais, nesiimant jų vietos savivaldybėms, bibliotekos beveik visus sekančius dvejus metus tebesikreipė į Švietimo Vadybą, kuri galėjo padėti tik užsilikusių bibliotekinių priemonių (raštinės knygų, blankų ir kortelių) atsargomis. Daugumos viešųjų bibliotekų aprūpinimas net tomis taip neskaitlingomis¹⁷ naujai išeinančiomis knygomis per pastaruosius dvejus metus buvo nutrūkęs. Šiuo atžvilgiu nežymią išimtį sudarė tik vienos kitos apskritys ar miesto savivaldybė. Per pastaruosius dvejus metus knygų trūkumas viešosiose bibliotekose nepaprastai padidėjo. Švietimo Generalinio Tarėjo vadinamoji dalykinė viešųjų bibliotekų priežiūra, kuri yra labiau tik formali, buvo pavesta vykdyti apskričių ir miestų pradžios mokyklų inspektoriams. Tačiau ji buvo tik

17 Redaktorius virš šio žodžio užrašė „negausiomis“.

ties efektyvi, kiek šiems pastariesiems pavyko asmeninė įtaka savivaldybes jų išlaikomų bibliotekų reikalais paveikti.

Čia visai nenorima savivaldybėms padaryti kokių priekaištų. Jau iš anksto buvo galima numatyti, kad savivaldybėms šiuo metu perėmus viešųjų bibliotekų išlaikymą, šių pastarųjų reikalai dėl to kuo mažiausiai pagerės: viena, dauguma savivaldybių bibliotekomis rūpintis yra nepatyrusios, antra, daug kas, kaip knygų įgijimas, įrišimas, raštinės knygų ir bibliotekų darbui reikalingų specialių priemonių pagaminimas žymiai lengviau, ir net karo metu, atliekama centralizuotai, visoms bibliotekoms iš karto, negu kiekvienai jų atskirai besirūpinant. Ir tai ypač karo metu, kada savivaldybės taip yra užimtos teisoginiais karo ūkio reikalais, bibliotekos neišvengiamai turėjo likti nuošaliau.

Bet gi, iš to, kad negerovės priežastis galima suvokti, negalima daryti išvados, kad tai tuo pačiu jau ir pateisinama. Juk ne tiek daugelio miestų ir miestelių pastatai karo buvo sunaikinti, ir dažnai kaip tik ne tų vietų, kurių bibliotekos negali gauti net minimaliai patenkinamų patalpų. Prie visų bibliotekų turėtų veikti skaityklos, – ypač karo metu, kada ir knygų bibliotekose išsinešti sunkiau gaunamos ir daugeliui skaitytojų namuose nelengva su šviesa ir šiluma, bet kiek daug jų neveikia vien¹⁸ dėl patalpų neturėjimo. Tai žymiai sunkiau bepateisint. Šiuo atveju tikrai pravartu atsižvelgti į taip prasmingą posakį, kad žmonės ne viena tik duona gyvi. Ir tai turėtų būti visų ir visada giliau suprantama. Priešingai, jei ne visko, tai tikrai daug ko galėtų būti netenkama.

Tik tada galima tikėtis visur pastovesnių laimėjimų, kai ir dvasios kultūros reikalai yra ne vien tinkamai suprasti, bet ir įgyvendinti.

III. VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS 1943 METAIS ANKETŲ DUOMENIMIS

Pateikiama čia konkretesnių statistikos nuomonių apie Lietuvos viešąsias bibliotekas ir ypač apie jose vykusį knygų judėjimą 1943 metais. Dauguma duomenų imta iš 1943 m. balandžio mėn. 1 d. bibliotekose darytų anketų. Nevengta taip pat panaudoti ir senesniųjų metų anketų ir bibliotekų apyskaitų duomenų. Dalis bibliotekų vedėjų ypač netiksliai nurodė bibliotekų įsteigimo metus. Tačiau šiuo atveju kai kada ir apdairiam ne taip lengva išvengti netikslumų, pav.: pagal bibliotekoje esančią įsakymų knygą ištrauką biblioteka įsteigta pačiame metų gale, – kaip ne kartą pasitaikė bolševikmečiu:

18 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

gruodžio mėn. 25 d., – kai ji iš tikrųjų šiokią tokią egzistenciją pradėjo rodyti tik po kelių mėnesių sekančiais metais. Visais panašiais atvejais bibliotekos įsteigimo metais laikomi tie metai, kai ji iš tikrųjų pradėjo veikti.

Tomų skaičius reiškia visas bibliotekų knygas. Knygos svetimomis kalbomis (ne lietuvių kalba) nurodomos tik tose bibliotekose, kur jų yra kiek didesnis kiekis. Per mėnesį išduodamų skaityti tomų skaičius reiškia, kiek jų vidutiniškai per mėnesį išduodama vienerių metų laikotarpyje (per mėnesį skaityti išduodamų knygų vidurkis).

Skliausteliuose žymimos datos reiškia tarnybos pradžią bibliotekose apskritai¹⁹. Antroji data, jei ji yra, reiškia grįžimą į bibliotekos tarnybą antrą kartą.

Bibliotekų duomenys duodami apskritimis ir miestais. Apskritis apimtyje miestų bibliotekos žymimos pradžioje, o valsčiuose esančios bibliotekos eina vietos pavadinimų abėcėline tvarka.

Nėra čia Ašmenos ir Svyrių apskričių, kaip bibliotekų visai neturinčių. Nežymimi taip pat ir Lietuvos Centrinės Bibliotekos duomenys, nes ši biblioteka savo mastu ir paskirtimi kaip ir išsiskiria iš kitų viešųjų bibliotekų eilės.

Žinant, kad statistikos duomenų vertė priklauso nuo jų tikrumo, stegtasi to kiek galima siekti. Ir jei kokių netikslumų čia dar yra, tai dėl to turėtų pajusti atsakomybę pačių bibliotekų vedėjai, ir ne tik šiuokart, bet dar labiau ateityje, kai duomenų apie bibliotekas vėl bus reikalaujama. Jau čia pastebėtas klaidas ir netikslumus bibliotekų vedėjai ir bibliotekininkai maloniai prašomi nurodyti Švietimo Vadybos Suaugusių Švietimo Direkcijai.

I. ALYTAUS APSKRITIS

1. Alytaus viešoji biblioteka. Įsteigta 1925 m. Tomų 7.315. Svetimomis kalbomis t. 405. Skaitytojų 1.003. Per mėnesį išduoda t. 1730. Skaitykla veikia. Patalpos patenkinamos.
Vedėja Julija Žilinskienė (1935.XI.1).
2. Butrimonių viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.277. Skaitytojų 150. Per mėn. išduoda t. 250. Skaitykla veikia. Patalpos patenkinamos.
Vedėja Olga Skablauskienė (1943.IV.1).
3. Daugų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1200. Skaitytojų 144. Per mėn. išduoda t. 375. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk.
Vedėja Genė Misevičienė (1942.XI.1).

19 Žodis įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

4. Jiezo viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.574. Skaitytojų 460. Per mėn. išduoda t. 1.290. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Stasys Jakimavičius (1939.IV.1, 1941.VII.1).
5. Krokialaukio viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 679. Skaitytojų 174. Per mėn. išduoda t. 320. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Sofija Plutinskienė (1941.I.16).
6. Merkinės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 2.356. Atgaivinta 1941 m. Tomų 1.256. Skaitytojų 240. Per mėn. išduoda t. 1.000. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Petras Ardavičius (1941.XI.6).
7. Miroslavo viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 474. Skaitytojų 100²⁰. Per mėn. išduoda t. 150²¹. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Regina Radzevičiūtė (1943.VIII.1).
8. Seirijų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.203. Skaitytojų 152. Per mėn. išduoda t. 310. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Vaclovas Pilišauskas (1942.XII.15).
9. Simno viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.416. Skaitytojų 134. Per mėn. išduoda t. 260. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Ona Bendorienė (1942. VIII.1).
10. Stakliškių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.732. Skaitytojų 186. Per mėn. išduoda t. 600. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Mikas Šaulinskas (1939.V.1, 1941.X.1).

II. BIRŽŲ APSKRITIS

1. Biržų viešoji biblioteka. Įsteigta 1930 m. Tomų 11.307. Svetimomis kalbomis t. 1.769. Skaitytojų 1.469. Per mėn. išduoda t. 5.430. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Antanas Kimbrys (1942.I.21).
2. Alizavos viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.346. Skaitytojų 190. Per mėn. išduoda t. 200. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Albinas Mickevičius (1943.I.18).
3. Daujėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.144. Skaitytojų 102. Per mėn. išduoda t. 316. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Petrė Kaminskienė (1941.IX.1).

²⁰ Skaičius įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

²¹ Skaičius įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

4. Joniškėlio viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.633. Skaitytojų 300. Per mėn. išduoda t. 280. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Emilija Vaitiekūnaitė (1941.X.1).
5. Krinčino viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.199. Skaitytojų 81. Per mėn. išduoda t. 200. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Antanas Laurinaitis (1942.V.5).
6. Kupreliškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.207. Skaitytojų 250. Per mėn. išduoda t. 200. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Tamara Macaitytė (1941.IX.1).
7. Pabiržės viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.350. Skaitytojų 120. Per mėn. išduoda t. 140. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Valerija Janulytė (1941.X.1).
8. Papilio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.882. Skaitytojų 80. Per mėn. išduoda t. 340. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Bronė Pečiūraitė (1943.II.15).
9. Pasvalio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.205. Skaitytojų 756. Per mėn. išduoda t. 1.480. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Albinas Vaitkus (1941.X.1).
10. N. Radviliškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 4.024. Skaitytojų 135. Per mėn. išduoda t. 170. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Antanina Rupinskienė (1941.IX.21).
11. Saločių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.225. Skaitytojų 346. Per mėn. išduoda t. 432. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Alfredas Drapas (1941.IX.21).
12. Vabalninko viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.880. Skaitytojų 170. Per mėn. išduoda 400. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Antanas Šatas (1941.IX.1).
13. Vaškų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 845. Skaitytojų 308. Per mėn. išduoda t. 350²². Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Antanas Oškinis (1942.V.15).

22 Skaičius įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

III. EIŠIŠKIŲ APSKRITIS

1. Eišiškių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 700. Neveikia.
2. Šalčininkų viešoji biblioteka. Įsteigta 1943 m. Tomų 250. Skaitytojų 40. Per mėn išduoda t. 250. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Antanas Paulaitis (1943.I.15).
3. Valkininkų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Atgaivinta 1942 m.²³. Tomų 713. Skaitytojų 53. Per mėn. išduoda t. 100. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Saulėnaitė (1942.III.1).
4. Varėnos II viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.116. Skaitytojų 108. Per mėn išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Justinas Mickevičius (1941.XI.16).

IV. KAUNO MIESTAS

1. Kauno Dr. V. Kudirkos viešoji biblioteka. Įsteigta 1925 m. Tomų 20.355. Svetimomis kalbomis t. 8.548. Skaitytojų 727. Per mėn. išduoda t. 2.300. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Leonas Žurauskas (1924.VI.1). Bibliotekininkė Regina Juozapavičiūtė (1939).
2. Senamiesčio viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 3.519. Svetimomis kalbomis t. 1.063. Skaitytojų 555. Per mėn. išduoda t. 1.600. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Bronė Sakalauskienė (1931.XI.1). Bibliotekininkė Elyza Jurkšaitė (1940.III.1).
3. Šančių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Skaitykla veikė nuo 1925 m. Tomų 4.060. Skaitytojų 450. Per mėn. išduoda t. 2.400. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Remigijus Gylis (1937.X.1). Bibliotekininkė Veronika Urvakaitė (1940.IX.23).
4. Žaliakalnio viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 3.726. Skaitytojų 673. Per mėn. išduoda t. 1.035²⁴. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Ona Rymeikienė (1939.IV.1). Bibliotekininkas Jonas Laucevičius (1942.XI.1).

²³ Sakinys įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

²⁴ Skaičius įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

V. KAUNO APSKRITIS

1. Jonavos viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.302. Atgaivinta 1941 m. Tomų 1.039. Skaitytojų 160. Per mėn. išduoda t. 650. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Vaclovas Treinys (1939.XI.1, 1941.X.16).
2. Babtų viešoji biblioteka, Įsteigta 1937 m. Tomų 1.962. Skaitytojų 175. Per mėn. išduoda t. 458. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Aldona Viktorija Kursevičienė (1940.XI.7).
3. Čekiškės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.068. Skaitytojų 429. Per mėn. išduoda t. 678. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Magdalena Jančaitytė (1940.XI.1, 1941.X.1).
4. Karmėlavos viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.200. Skaitytojų 120. Per mėn. išduoda t. 130. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Teofilė Šopytė (1943.III.1).
5. Kruonio viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.695. Skaitytojų 285. Per mėn. išduoda t. 784. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Stasys Valantinas (1941.VII.1).
6. Kulautuvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.383. Skaitytojų 188. Per mėn. išduoda t. 500. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Silvestras Ambrozevičius (1941.X.1).
7. Lapių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.126. Skaitytojų 42. Per mėn. išduoda t. 83. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Petras Puplešys (1942.II.1).
8. Petrašiūnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.285. Skaitytojų 300. Per mėn. išduoda t. 583. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Ona Žvirgždaitė (1940.XI.1).
9. Raudondvario viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.580. Skaitytojų 250. Per mėn. išduoda t. 453. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Stasė Sadžienė (1942.I.1).
10. Rumšiškių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.415. Skaitytojų 150. Per mėn. išduoda t. 360. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Antanas Bačiulis (1940.XI.7).
11. Seredžiaus viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.401. Skaitytojų 331. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Anastazija Diemedžionienė (1941.IX.15).

12. Vandžiogalos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.847. Skaitytojų 551. Per mėn. išduoda t. 960. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Veronika Matulevičienė (1942.VI.1).
13. Veliunos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940. Tomų 1.380. Skaitytojų 430. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Aldona Šimulynienė (1942.X.1).
14. Vilkijos viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 2.474. Skaitytojų 335. Per mėn. išduoda t. 1.000. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Barbora Blinstrubienė (1943.II.1).
15. Zapyškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.443. Skaitytojų 200. Per mėn. išduoda t. 700. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Eduardas Katliorius (1943.I.26).

VI. KĖDAINIŲ APSKRITIS

1. Kėdainių viešoji biblioteka. Įsteigta 1921 m. Tomų 5.575. Svetimomis kalbomis t. 300. Skaitytojų 697. Per mėn. išduoda t. 540. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Jadvyga Laucytė (1925.XII.1).
2. Ariogalos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.707. Skaitytojų 380. Per mėn. išduoda t. 440. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Kotryna Januševičienė (1938.II.1).
3. Baisogalos viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 694. Skaitytojų 136. Per mėn. išduoda t. 598. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Juozas Satkaitis (1941.X.1).
4. Dotnuvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.739. Skaitytojų 251. Per mėn. išduoda t. 1.600. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Jadvyga Navickaitė (1942.VIII.10).
5. Grinkiškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.817. Skaitytojų 402. Per mėn. išduoda t. 2.100. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Vanda Nekrašienė (1942.VI.1).
6. Gudžiūnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.508. Skaitytojų 140. Per mėn. išduoda t. 200. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Vincas Vaičiulėnas (1942)²⁵.

²⁵ Metai įrašyti autoriaus arba redaktoriaus.

7. Josvainių viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 500. Skaitytojų 90. Per mėn. išduoda t. 150. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Petras Masiliūnas (1941.XI.1).
8. Krakų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.170. Skaitytojų 290. Per mėn. išduoda t. 650. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Stasė Vžesniauskienė (1940.X.1).
9. Pernaravos viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 500. Skaitytojų 118. Per mėn. išduoda t. 380. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jurgis Baltušinskas (1942.II.10).
10. Pociūnėlių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.136. Skaitytojų 240. Per mėn. išduoda t. 500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jonas Klimas (1942.XI.1).
11. Surviliškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.141. Skaitytojų 245. Per mėn. išduoda t. 390²⁶. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Kazys Jakaitis (1941.XI.1).
12. Šėtos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.710. Atgaivinta 1941 m. Tomų 645. Skaitytojų 169. Per mėn. išduoda t. 200. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Juozas Cicėnas (1937.V.1).
13. Žeimių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.010. Skaitytojų 160. Per mėn. išduoda t. 1400. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Antanina Žukaitė (1941.XI.1).

VII. KRETINGOS APSKRITIS

1. Kretingos Viešoji biblioteka. Įsteigta 1935 m. Tomų 2.884. Skaitytojų 650. Per mėn. išduoda t. 2.172. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Saliomėja Vaičienė (1941.IX.1).
2. Palangos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.333. Skaitytojų 278. Per mėn. išduoda t. 1.500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Milda Lesniauskienė (1942.X.1).
3. Darbėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.670. Atgaivinta 1941 m. Tomų 338. Skaitytojų 35. Per mėn. išduoda t. 83. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Natalija Rauchienė (1943.IV.1).

26 Skaičius įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

4. Gargždų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.993. Atgaivinta 1941 m. Tomų 325. Skaitytojų 123. Per mėn. išduoda t. 85. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Valteris Pėža (1942).
5. Kartenos viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.601. Skaitytojų 200. Per mėn. išduoda t. 450. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Mykolas Kazlas (1942).
6. Mosėdžio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.145. Skaitytojų 360. Per mėn. išduoda t. 450. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Jadvyga Baltuonienė (1941.XII.1).
7. Platielių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.325. Skaitytojų 200. Per mėn. išduoda t. 1.300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Štambergienė (1942.IX.1).
8. Salantų viešoji Biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 910. Skaitytojų 295. Per mėn. išduoda t. 600. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Kazys Domarkas (1942.V.15).
9. Skuodo viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 3.226. Skaitytojų 361. Per mėn. išduoda t. 900. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jeronimas Jankauskas (1937.V.1).
10. Šventosios Uosto viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 2.324. Skaitytojų 123. Per mėn. išduoda t. 380. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Sofija Vilčevskienė (1941.XII.1).
11. Veiviržėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941m. Tomų 1.143. Skaitytojų 207. Per mėn. išduoda t. 350. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Kleofa Jocytė (1943.III.1).

VIII. LAZDIJŲ APSKRITIS

1. Lazdijų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 3.330. Atgaivinta 1942 m. Tomų 687. Skaitytojų 159. Per mėn. išduoda t. 203. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Jadvyga Knyzienė (1942.I.1).
2. Kapčiamiesčio viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.598. Skaitytojų 160. Per mėn. išduoda t. 960. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jurgis Jurkūnas (1941.XI.1).

3. Leipalingio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.702. Skaitytojų 487. Per mėn. išduoda t. 2.000. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Jonė Andriulionienė (1943.II.1).
4. Rudaminos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.115. Skaitytojų 139. Per mėn. išduoda t. 436. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Vladas Matulevičius (1941.XI.11).
5. Veisiejų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.760. Skaitytojų 143. Per mėn. išduoda t. 214. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Julija Sliūnienė (1941.XI.21).

IX. MARIJAMPOLĖS APSKRITIS

1. Marijampolės viešoji biblioteka. Įsteigta 1921 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 9.432. Atgaivinta 1942 m. Tomų 2.867. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Į namus skaityti knygų neduoda. Vedėja Izabelė Dumčiūtė (1942.VI.24).
2. Kalvarijos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.149. Skaitytojų 240. Per mėn. išduoda t. 1.450. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Irena Jaruševičienė (1943.VI.1).
3. Prienų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.377. Skaitytojų 614. Per mėn. išduoda t. 2.000. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Mykolas Jonaitis (1940.IX.20).
4. Kazlų Rūdos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.375. Skaitytojų 307. Per mėn. išduoda t. 1.500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Kazimieras Grigas (1941.XII.1).
5. Liudvinavo viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.909. Skaitytojų 120. Per mėn. išduoda t. 275. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Ona Grinevičienė (1942.X.1).
6. Sasnavos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.419. Skaitytojų 150. Per mėn. išduoda t. 450. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Tamulaitytė (1941.VIII.1).
7. Veiverių viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 650. Skaitytojų 390. Per mėn. išduoda t. 700. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Juozas Juozaitis (1940.XII.1, 1942.II.2).

X. MAŽEIKIŲ APSKRITIS

1. Mažeikių viešoji biblioteka. Įsteigta 1922 m. Tomų 8.855. Knygų svetimomis kalbomis 1.526. Skaitytojų 863. Per mėn. išduoda t. 1.629. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Ona Lukštaraupienė (1942.I.1).
Bibliotekininkė Marija Tomkevičienė (1943.IV.1).
2. Akmenės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.645. Skaitytojų 536. Per mėn. išduoda t. 1.416. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk.
Vedėja Bronė Butkienė (1942.X.I).
3. Ylakių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.644. Skaitytojų 170. Per mėn. išduoda t. 700. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Stasė Milvydienė (1943.III.1).
4. Laižuvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.752. Skaitytojų 196. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Regina Mikulskienė (1942.IX.19).
5. Sedos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.240. Skaitytojų 365. Per mėn. išduoda t. 937. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Stasys Venslauskas (1937.V.1, 1941.IX.1).
6. Tirkšlių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.000. Skaitytojų 300. Per mėn. išduoda t. 600. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk.
Vedėja Stasė Milvidaitė (1940.XI.1, 1941.XI.1).
7. Vegerių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.908. Skaitytojų 151. Per mėn. išduoda t. 483. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk.
Vedėjas Mykolas Galinskas (1941.X.1).
8. Vieksnių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.317. Skaitytojų 420. Per mėn. išduoda t. 1.500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Klaudijus Gelžinis (1937.V.15).
9. Židikų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 2.786. Skaitytojų 420. Per mėn. išduoda t. 525. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Stasė Bučienė (1941.X.1).

XI. PANEVĖŽIO APSKRITIS

1. Panevėžio viešoji biblioteka. Įsteigta 1922 m. Tomų 32.495. Knygų sve-timomis kalbomis t. 14.944. Skaitytojų 1.659. Per mėn. išduoda t. 5.200. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk.
Vedėjas Antanas Biliūnas (1941.X.1.).
Vyr. Bibliotekininkė Elzė Jodinskaitė (1921, 1941.VII.11).
Bibliotekininkė Jadvyga Musnickienė (1934.XI.15).
Bibliotekininkė Gražina Lastauskienė (1941.X.1).
2. Šeduvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.723. Skaitytojų 654. Per mėn. išduoda t. 1.926. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Joana Jocaitė (1942.XI.7).
3. Kupiškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.749. Skaitytojų 780. Per mėn. išduoda t. 1.325. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Julija Gylienė (1942.V.1).
4. Krekenavos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2. 230. Skaitytojų 478. Per mėn. išduoda t. 1.150. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Kostas Stiklius (1941.II.16).
5. Pumpėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 2.178. Skaitytojų 160. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Ona Čeponienė (1942.II.1).
6. Pušaloto viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 2.117. Skaitytojų 212. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Stefanija Žilytė (1942.XII.16).
7. Raguvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.236. Skaitytojų 470. Per mėn. išduoda t. 1.020. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Jonas Šantaras (1939.II.1, 1941.X.16).
8. Ramygalos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.974. Skaitytojų 367. Per mėn. išduoda t. 1.470. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Eleonora Dumalauskaitė (1937.V.1).
9. Rozalimo viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.890. Skaitytojų 404. Per mėn. išduoda t. 800. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk.
Vedėjas Jonas Dvariškis (1942.IX.15).
10. Smilgių viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.622. Skaitytojų 199. Per mėn. išduoda t. 600. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk.
Vedėjas Jonas Kazlauskas (1941.X.1).

11. Subačiaus viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.355. Skaitytojų 280. Per mėn. išduoda t. 545. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Pranas Širvydas (1940.I.1).
12. Šilų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.263. Skaitytojų 235. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Antanas Mikonis (1940.XI.7, 1941.VIII.16).
13. Šimonių viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.269. Neveikia.
14. Troškūnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 708. Skaitytojų 131. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Juozas Parojus (1941.X.1).
15. Viešintų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 402. Skaitytojų 100. Per mėn. išduoda t. 308. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Jonas Strolia (1942.X.10).

XII. RASEINIŲ APSKRITIS

1. Raseinių viešoji biblioteka. Įsteigta 1921 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 9.352. Atgaivinta 1942 m. Tomų 1.063. Knygų svetimomis kalbomis t. 404. Skaitytojų 216. Per mėn. išduoda t. 900. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Valerija Puzinienė (1942.VI.15).
2. Jurbarko viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 4.884. Skaitytojų 551. Per mėn. išduoda t. 1.630. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Viktoras Kamantauskas (1937.II.1).
3. Betygalos viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.590. Skaitytojų 130. Per mėn. išduoda t. 280. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Antanas Kaminskas (1942.VII.22).
4. Kelmės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.588. Atgaivinta 1941 m. Tomų 490. Skaitytojų 400. Per mėn. išduoda t. 700. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Ignas Larickas (1942.XI.15).
5. Kražių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.988. Atgaivinta 1942 m. Tomų 480. Skaitytojų 176. Per mėn. išduoda t. 450. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Kazys Matulevičius (1941.XII.16).

6. Šiluvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.933. Skaitytojų 163. Per mėn. išduoda t. 26. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Emilija Kačarauskienė (1941.XI.1).
7. Viduklės viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.090. Skaitytojų 180. Per mėn. išduoda t. 220. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Genė Mauragaitė (1943.III.15).

XIII. ROKIŠKIO APSKRITIS

1. Rokiškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1923 m. Tomų 13.106. Svetimomis kalbomis t. 1.068. Skaitytojų 1.323. Per mėn. išduoda t. 5.800. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Albinas Ruigys (1941.III.1).
Vyr. bibliotekininkė Elena Zaleskytė (1942.III.16).
Bibliotekininkas Antanas Kulikauskas (1941.IX.1).
2. Južintų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.738. Skaitytojų 162. Per mėn. išduoda t. 321. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Juozas Vėgėlė (1941.X.1).
3. Kamajų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.620. Skaitytojų 302. Per mėn. išduoda t. 430. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Antanina Dainienė (1942.XI.1).
4. Obelių viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.324. Skaitytojų 473. Per mėn. išduoda t. 500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Ada Kulienė (1941.VII.14).
5. Pandėlio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.566. Skaitytojų 532. Per mėn. išduoda t. 1.500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Algirdas Jakubėnas (1942.IV.16).
6. Panemunio viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.300. Skaitytojų 120. Per mėn. išduoda t. 156. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Petras Bieliūnas (1942.X.1).
7. Panemunėlio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.772. Skaitytojų 214. Per mėn. išduoda t. 900. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Elzė Miškinienė (1940.XII.5, 1942.X.1).
8. Ragelių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.263. Skaitytojų 120. Per mėn. išduoda t. 430. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Pranė Varanavičiūtė (1942.IX.15).

9. Skapiškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1940. m. Tomų 1.218. Skaitytojų 182. Per mėn. išduoda t. 384. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Alina Baronienė (1940.XII.1).
10. Svėdasų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940. Tomų 1.722. Skaitytojų 187. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Emilija Šalkuvienė (1941.V.1).

XIV. ŠAKIŲ APSKRITIS

1. Šakių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.383. Skaitytojų 450. Per mėn. išduoda t. 2.300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Saliomėja Maksvytytė (1941.X.1).
2. K. Naumiesčio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.288. Skaitytojų 383. Per mėn. išduoda t. 987. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Pranė Gerulytė (1937.IV.1).
3. Gelgaudiškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 411. Skaitytojų 45. Per mėn. išduoda t. 30. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Leonida Šačkiūtė (1943.IV.1).
4. Griškabūdžio viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Neveikia.
5. Sintautų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.911. Skaitytojų 140. Per mėn. išduoda t. 68. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Agota Zokaitė (1942.X.1).

XV. ŠIAULIŲ APSKRITIS

1. Šiaulių viešoji biblioteka. Įsteigta 1921 m. Tomų 38.308. Knygų svetimomis kalbomis t. 24.193. Skaitytojų 2000. Per mėn. išduoda t. 8.800. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Ona Poškienė (1935.XI.5, 1939.III.20).
Vyr. bibliotekininkė Marija Žukauskienė (1927.V.1).
Vyr. bibliotekininkė Viktorija Staškevičienė (1933.VII.1).
Bibliotekininkė Marija Janavičienė (1940.IX.15).
Bibliotekininkė Konstancija Sipavičiūtė (1942.X.1).
2. Joniškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.063. Skaitytojų 498. Per mėn. išduoda t. 3.030. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Klemensas Norutis (1942.III.16).

3. Radviliškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.791. Skaitytojų 615. Per mėn. išduoda t. 3.003. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Stasė Kačinskaitė (1942.VI.16).
4. Žagarės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.580. Skaitytojų 280. Per mėn. išduoda t. 700. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Preikšienė (1937.II.1).
5. Bazilionų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.566. Skaitytojų 190. Per mėn. išduoda t. 380. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jonas Morkūnas (1941.VIII.16).
6. Gruzdžių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.320. Skaitytojų 300. Per mėn. išduoda t. 612. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Julija Papiliauskaitė (1940.V.21).
7. Kruopių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.717. Skaitytojų 145. Per mėn. išduoda t. 350. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Zuzana Kuzmickienė (1942.XII.1).
8. Kuršėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.600. Skaitytojų 490. Per mėn. išduoda t. 1.200. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Jadvyga Kibartienė (1942.V.15).
9. Lygumų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.625. Skaitytojų 200. Per mėn. išduoda t. 360. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Janina-Regina Duobienė (1942.X.1).
10. Linkuvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.724. Skaitytojų 480. Per mėn. išduoda t. 1.600. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Angelė Atkočiūnienė (1942.VIII.15).
11. Pakruojo viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.519. Skaitytojų 304. Per mėn. išduoda t. 760. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Flavija Petkevičiūtė (1939.II.5).
12. Papilės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.868. Skaitytojų 275. Per mėn. išduoda t. 650. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Veronika Stankaitienė (1943.V.15).
13. Pašvitinio viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Tomų 213. Neveikia.
14. Stačiūnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 631. Skaitytojų 103. Per mėn. išduoda t. 155. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jonas Vaitkevičius (1941.IX.1).

15. Šaukėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.175. Skaitytojų 81. Per mėn. išduoda t. 694. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Bartkaitienė (1941.VII.1).
16. Šiaulėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.921. Skaitytojų 160. Per mėn. išduoda t. 380. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Vanda Kontrimavičiūtė (1937.V.1).
17. Tryškių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.486. Skaitytojų 200. Per mėn. išduoda t. 290. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Prudencija Paslaitienė (1941.VIII.21).
18. Užvenčio viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.687. Skaitytojų 80. Per mėn. išduoda t. 155. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Vladė Darkintienė (1941.IX.1).
19. Žeimelio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.423. Skaitytojų 156. Per mėn. išduoda t. 994. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Stasys Steponavičius (1941.XI.6).

XVI. ŠVENČIONIŲ APSKRITIS

1. Švenčionių viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 9.500. Knygų svetimomis kalbomis t. 6.000. Skaitytojų 1.150. Per mėn. išduoda t. 1.100. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Vladas Galentas (1937.V.1). Bibliotekininkė Emilija Pakalkaitė (1942.XI.11).
2. Adutiškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1942 m. Tomų 571. Skaitytojų 219. Per mėn. išduoda t. 740. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Kondratienė (1942.VI.1).
3. Daugėlišio viešoji biblioteka. Įsteigta 1942 m. Tomų 418. Skaitytojų 27. Per mėn. išduoda t. 12. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Elena Plieskytė (1942.X.1).
4. Ignalinos viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 700. Skaitytojų 196. Per mėn. išduoda t. 1.764. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Veronika Pakalkaitė (1941.IX.25).
5. Joniškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.998. Skaitytojų 43. Per mėn. išduoda t. 30. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Zinaida Tamošiūnienė (1943.XII.1).

6. Kaltanėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.494. Skaitytojų 121. Per mėn. išduoda t. 362. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Nikodemus Jasiulionis (1942).
7. Mielagėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1942 m. Tomų 250. Skaitytojų 28. Per mėn. išduoda t. 50. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Vaitiekus Subačius (1942).
8. Pabradės viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.129. Skaitytojų 105. Per mėn. išduoda t. 183. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Julija Paukštienė (1941.IV.1).
9. Saldutiškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.083. Skaitytojų 159. Per mėn. išduoda t. 500. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Teklė Valiukaitė (1943.IV.1).
10. Švenčionėlių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.336. Skaitytojų 152. Per mėn. išduoda t. 1.000. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Valentina Butkevičienė (1941.IX.1).
11. Tverėčiaus viešoji biblioteka. Įsteigta 1942 m. Tomų 413. Skaitytojų 15. Per mėn. išduoda t. 15. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Marija Grudinskaitė (1942.IX.1).
12. Vidžių viešoji biblioteka. Įsteigta 1942 m. Tomų 420. Skaitytojų 165. Per mėn. išduoda t. 340. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Malvina Malinauskaitė (1942.X.15).

XVII. TAURAGĖS APSKRITIS

1. Tauragės viešoji biblioteka. Įsteigta 1931 m. Tomų 4.172. Skaitytojų 1.042. Per mėn. išduoda t. 2.970. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Larisa Koppaitė (1931.VI.15).
2. Batakių viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.556. Skaitytojų 103. Per mėn. išduoda t. 360. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Zofija Lazauskienė (1942.XII.1).
3. Eržvilko viešoji biblioteka. Įsteigta 1942 m. Tomų 537. Skaitytojų 97. Per mėn. išduoda t. 770. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Aldona Pramulienė (1942.II.25).
4. Kvėdarnos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 2.053. Atgaivinta 1941 m. Tomų 290. Skaitytojų 78. Per mėn. išduoda t. 500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Bronius Stankus (1941.III.1).

5. Laukuvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 913. Skaitytojų 232. Per mėn. išduoda t. 696. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Stefanija Linkienė (1942.VIII.1).
6. Naumiesčio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.315. Skaitytojų 334. Per mėn. išduoda t. 750. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Jadvyga Verpečinskienė (1940.V.15).
7. Skaudvilės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.190. Skaitytojų 202. Per mėn. išduoda t. 512. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Bronė Narbutienė (1942.IX.3).
8. Šilalės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.840. Atgaivinta 1941 m. Tomų 660. Skaitytojų 484. Per mėn. išduoda t. 1.200. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Pranas Didoras (1940.XII.1).
9. Švėkšnos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.350. Skaitytojų 525. Per mėn. išduoda t. 2.000. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Stasys Klumbys (1942.IV.1).
10. Vainuto viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.191. Skaitytojų 164. Per mėn. išduoda t. 500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Julija Butkienė (1942.XI.15).
11. Žygaičių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.072. Skaitytojų 215. Per mėn. išduoda t. 192. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Julė Lukoševičiūtė (1941.X.1).

XVIII. TELŠIŲ APSKRITIS

1. Telšių viešoji biblioteka. Įsteigta 1921 m. Tomų 10.902. Knygų svetimomis kalbomis t. 3.202. Skaitytojų 458. Per mėn. išduoda t. 1.290. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Emilija Nekrašaitė (1923.V.1). Bibliotekininkė Zuzana Girdvainytė (1941.VIII.15).
2. Plungės viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 5.700. Neveikia. Vedėjas Zigmas Astrauskas (1942.VIII.1).
3. Alsėdžių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.057. Skaitytojų 187. Per mėn. išduoda t. 804. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Aleksandras Šarva (1941.X.1).

4. Luokės viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.643. Skaitytojų 187. Per mėn. išduoda t. 367. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Ona Karitonienė (1940.X.1).
5. Nevarėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 280. Skaitytojų 36. Per mėn. išduoda t. 70. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Eva Baniienė (1943.VII.14).
6. Rietavo viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.501. Atgaivinta 1941 m. Tomų 620. Skaitytojų 255. Per mėn. išduoda t. 853. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Eugenija Kuneikienė (1939.II.1).
7. Tverų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Atgaivinta 1943 m. Tomų 321. Skaitytojų 39. Per mėn. išduoda t. 87. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Antanas Mingėla (1943.VI.1).
8. Varnių viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo t. 1.206. Atgaivinta 1943 m. Tomų 352. Skaitytojų 38. Per mėn. išduoda t. 100. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Ona Skridulaitienė (1943.IV.1).
9. Žarėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.205. Atgaivinta 1943 m. Tomų 261. Skaitytojų 68. Per mėn. išduoda t. 260. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Stanislava Liutkienė (1943.VI.1).

XIX. TRAKŲ APSKRITIS

1. Trakų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 2.052. Skaitytojų 156. Per mėn. išduoda t. 200. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Stasys Ivanauskas (1942.X.20).
2. Aukštadvario viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 1.540. Atgaivinta 1941 m. Tomų 429. Skaitytojų 125. Per mėn. išduoda t. 400. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jonas Bielevičius (1942).
3. Kaišiadorių viešoji biblioteka. Įsteigta 1936 m. Tomų 3.105. Skaitytojų 741. Per mėn. išduoda t. 2.215. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Jadvyga Laurinavičiūtė (1941.X.6).

4. Lentvario viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 539. Skaitytojų 34. Per mėn. išduoda t. 45. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Aloyzas Rudzitas (1941.XI.15).
5. Rudiškių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.075. Skaitytojų 77. Per mėn. išduoda t. 360. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Balkuvienė (1939.II.1).
6. Onušio viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.867. Skaitytojų 75. Per mėn. išduoda t. 70. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Aleksandras Naudžiūnas (1942.IV.1).
7. Užugusčio viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.157. Skaitytojų 81. Per mėn. išduoda t. 375. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Juozas Martusevičius (1941.X.1).
8. Vievio viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 805. Skaitytojų 410. Per mėn. išduoda t. 450. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Viktorija Kupčiūnienė (1941.XI.1).
9. Žaslių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.319. Skaitytojų 405. Per mėn. išduoda t. 730. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Edvardas Urnėžius (1936).
10. Žiežmarių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.475. Skaitytojų 160. Per mėn. išduoda t. 300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Janina Laurinavičiūtė (1943.IV.1).

XX. UKMERGĖS APSKRITIS

1. Ukmergės viešoji biblioteka. Įsteigta 1922 m. Tomų 11.198. Knygų svetimomis kalbomis 5.024²⁷. Skaitytojų 1.427. Per mėn. išduoda t. 4.120. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Petras Pukas (1928.III.1). Bibliotekininkė Sofija Klygienė (1942.XII.1).
2. Balninkų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.099. Skaitytojų 207. Per mėn. išduoda t. 700. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Vytautas Četkauskas (1942.V.1).
3. Gelvonių viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 2.375. Skaitytojų 298. Per mėn. išduoda t. 619. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Aleksandras Juškevičius (1939.III.1, 1941.IX.1).

²⁷ Skaičius įrašytas autoriaus arba redaktoriaus.

4. Giedraičių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.316. Skaitytojų 275²⁸. Per mėn. išduoda t. 650. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Juozas Marcinkevičius (1943.II.1).
5. Kavarsko viešoji biblioteka. Įsteigta 1937. Tomų 1.810. Skaitytojų 396. Per mėn. išduoda t. 1.288. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Vytautas Barčiauskas (1939.II.1).
6. Musninkų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.270. Skaitytojų 210. Per mėn. išduoda t. 1.766. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Anelė Kilijonaitė (1937.V.1, 1941.X.1).
7. Panoterių viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.628. Skaitytojų 133. Per mėn. išduoda t. 420. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Kostė Dirsienė (1937.X.2).
8. Siesikų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.500. Skaitytojų 260. Per mėn. išduoda t. 640. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Eleonora Maldeikienė (1941.VIII.16).
9. Širvintų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.679. Skaitytojų 250²⁹. Per mėn. išduoda t. 600. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Elena Vižinienė (1941.XII.1).
10. Taujėnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.521. Skaitytojų 180. Per mėn. išduoda t.312. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Pranas Kulys (1937.V.1, 1941.X.1).
11. Veprių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.331. Skaitytojų 186. Per mėn. išduoda t. 650. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Vladas Raila (1941.X.1).
12. Želvos viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.803. Skaitytojų 213. Per mėn. išduoda t. 1.000. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Veronika Saulevičiūtė (1941.XII.1).

XXI. UTENOS APSKRITIS

1. Utenos viešoji biblioteka. Įsteigta 1931 m. Tomų 4.933. Knygų svetimos kalbomis t. 332³⁰. Skaitytojų 1.076. Per mėn. išduoda t. 2.281. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Henrikas Raštikis (1931.VIII.1, 1941.VI.27).

28 Skaičius įrašytas autoriaus arba redaktoriaus.

29 Skaičius įrašytas autoriaus arba redaktoriaus.

30 Skaičius įrašytas autoriaus arba redaktoriaus.

2. Aluntos viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.787. Skaitytojų 178. Per mėn. išduoda t. 630. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Leonora Kazlienė (1942.XII.1).
3. Anykščių viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.228. Skaitytojų 816. Per mėn. išduoda t. 230. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Albina Pulkauninkaitė (1942.X.22).
4. Daugailių viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.797. Skaitytojų 121. Per mėn. išduoda t. 320. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Silvestras Bikelis (1942.V.1)³¹.
5. Debeikių viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 871. Skaitytojų 130. Per mėn. išduoda t. 416. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Stefa-Vanda Pekarskaitė (1942.IX.1).
6. Molėtų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.850. Skaitytojų 500. Per mėn. išduoda t. 1.481. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Viktorija Kraujelytė (1943.III.1).
7. Skiemonių viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 187. Neveikia. Vedėjas Ignas Leščius (1942.VI.15).
8. Užpalių viešoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.758. Skaitytojų 125. Per mėn. išduoda t. 600. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Vytautas Namikas (1942.X.15).
9. Vyzuonų viešoji biblioteka. Įsteigta 1943 m. Tomų 313. Skaitytojų 54. Per mėn. išduoda t. 60. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Vincas Marganavičius (1943.IV.1).

XXII. VILKAVIŠKIO APSKRITIS

1. Vilkaviškio viešoji biblioteka. Įsteigta 1935 m. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 4.000. Atgaivinta 1941 m. Tomų 1.594. Skaitytojų 504. Per mėn. išduoda t. 2.671. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Ona Dabrilienė (1937.II.1).
2. Kybartų viešoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 3.820. Skaitytojų 407. Per mėn. išduoda t. 1.150. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėja Marija Jocienė (1937.V.1).

31 Ši eilutė įrašyta autoriaus arba redaktoriaus.

3. Virbalio viešojoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.006. Skaitytojų 193. Per mėn. išduoda t. 550. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Antanas Gražulis (1941.V.1).
4. Alvito viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.356. Skaitytojų 67. Per mėn. išduoda t. 245. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Antosė Orantienė (1942.IX.1).
5. Gižų viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.478. Neveikia.
6. Pajevonio viešojoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 662. Skaitytojų 28. Per mėn. išduoda t. 112. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Bonaventūras Akucevičius (1942.V.1).
7. Pilviškių viešojoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 1.225. Skaitytojų 490. Per mėn. išduoda t. 1.200. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Marija Buragaitė (1940.XI.16).
8. Vištyčio viešojoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 2.235. Skaitytojų 250. Per mėn. išduoda t. 1.400. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Aldona Glovackytė (1942.IV.1).

XXIII. VILNIAUS MIESTAS

1. Vilniaus I viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 53.000. Knygų svetimomis kalbomis t. 50.000. Skaitytojų 900. Per mėn. išduoda t. 2.150. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Juozas Poška (1937.III.1). Bibliotekininkė Zita Pundziūtė (1943.III.25)³². Bibliotekininkė Elena Juchnevičiūtė (1939, 1941.I.16)³³.
2. Vilniaus II viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 50.630. Knygų svetimomis kalbomis t. 32.143. Skaitytojų 1.606. Per mėn. išduoda t. 3.500. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Tadas Adamonis (1937.VIII.1). Vyr. bibliotekininkė Viera Družyninaitė (1928.V.15). Vyr. bibliotekininkė Zosė Šukytė (1941.I.16).
3. Vilniaus III viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 22.079. Knygų svetimomis kalbomis t. 20.000. Skaitytojų 1.500. Per mėn. išduoda t. 3.250. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.

32 Data įrašyta autoriaus arba redaktoriaus.

33 Vardas, pavardė ir data įrašytos autoriaus arba redaktoriaus.

Vedėjas Antanas Poška (1940.V.1).

Vyr. bibliotekininkas Jonas Nedelskis (1941.XI.20).

4. Vilniaus IV viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 4.450. Knygų svetimomis kalbomis t. 3.050. Skaitytojų 400. Per mėn. išduoda t. 1.400. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Liudas Micas (1941.VI.2).
Bibliotekininkas Jonas Paukštė (1941.I.16).

XXIV. VILNIAUS APSKRITIS

1. N. Vilnios viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.913. Knygų svetimomis kalbomis t. 701. Skaitytojų 549. Per mėn. išduoda t. 1.300. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Veronika Čibiraitė (1940.III.21).
2. Jašiūnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 830. Skaitytojų 106. Per mėn. išduoda t. 180. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Marija Janutėnienė (1940.XI.10).
3. Maišiagalos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.114. Skaitytojų 44. Per mėn. išduoda t. 150. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėja Emilija Janušytė (1942.IX.15).
4. Mickūnų viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 693. Skaitytojų 60. Per mėn. išduoda t. 100. Skaitykla veikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Alfonsas Kraujalis (1943.II.9).
5. Nemenčinės viešoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 359. Skaitytojų 36. Per mėn. išduoda t. 50. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Pranas Blažys (1942.II.2)³⁴.
6. Paberžės viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 816. Skaitytojų 90. Per mėn. išduoda t. 630. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk.
Vedėja Stefa Stankevičiūtė (1942.X.10).
7. Riešės viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 759. Skaitytojų 20. Per mėn. išduoda t. 80. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk.
Vedėjas Saliamonas Paltanavičius (1942.IX.1).
8. Rudaminos viešoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 669. Skaitytojų 38. Per mėn. išduoda t. 57. Skaitykla neveikia. Patalpos nepatenk.
Vedėja Julija Gudonienė (1942.XII.1).

³⁴ Data įrašyta autoriaus arba redaktoriaus.

9. Šumsko viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 502. Skaitytojų 40. Per mėn. išduoda t. 120. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Juzė Aidukienė (1942).
10. Turgelių viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 935. Neveikia.

XXV. ZARASŲ APSKRITIS

1. Zarasų viešojoji biblioteka. Įsteigta 1923. Karo metu kilusio gaisro sunaikinta. Turėjo tomų 6.178. Atgaivinta 1942 m. Tomų 1.026. Skaitytojų 256. Per mėn. išduoda t. 800. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Steponas Čėsūnas (1942.III.1).
2. Antalieptės viešojoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 349. Skaitytojų 107. Per mėn. išduoda t. 68. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėjas Jonas Šiožinys (1941.XI.20).
3. Antazavės viešojoji biblioteka. Įsteigta 1942 m. Tomų 134. Skaitytojų 40. Per mėn. išduoda t. 139. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Petras Jakutis (1942.V.15).
4. Dūkšto viešojoji biblioteka. Įsteigta 1940 m. Tomų 1.312. Skaitytojų 185. Per mėn. išduoda t. 550. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Bronė Gaidelienė (1942.IX.15).
5. Dusetų Kazimiero³⁵ Būgos viešojoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.888. Skaitytojų 264. Per mėn. išduoda t. 690. Skaitykla veikia. Patalpos patenk. Vedėja Olga Kuzmickienė (1937.VI, 1941.VII.1).
6. Imbrado viešojoji biblioteka. Įsteigta 1939 m. Tomų 1.603. Skaitytojų 74. Per mėn. išduoda t. 400. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėjas Juozas Vaičiūnas (1942.V.1).
7. Salako viešojoji biblioteka. Įsteigta 1937 m. Tomų 1.835. Skaitytojų 376. Per mėn. išduoda t. 900. Skaitykla veikia. Patalpos nepatenk. Vedėjas Alfonsas Bikulčius (1941.XII.8).
8. Turmanto viešojoji biblioteka. Įsteigta 1941 m. Tomų 350. Skaitytojų 41³⁶. Per mėn. išduoda t. 30. Skaitykla neveikia. Patalpos patenk. Vedėja Ona Petravičienė (1942.X.15).

³⁵ Vardas įterptas autoriaus arba redaktoriaus.

³⁶ Skaičius įrašytas autoriaus arba redaktoriaus.

Padarius šių duomenų santrauką, gaunama, kad visose Lietuvos viešosiose bibliotekose kartu 1943 m. balandžio mėn. 1 d. buvo knygų³⁷ tomai. Iš visų 240 bibliotekų kiekvienai jų vidutiniškai išėjo po tomus. Tuo pačiu metu šiose bibliotekose buvo knygų svetimomis kalbomis tomai. Taip pat visose bibliotekose kartu buvo iš viso skaitytojai-abonentai. Padalijus juos 240 bibliotekų, gaunama, kad kiekvienai bibliotekai vidutiniškai atitenka po skaitytojus. Kas mėnesį visose bibliotekose kartu 1942.IV.1–1943.IV.1 laikotarpyje vidutiniškai buvo išduodama skaityti tomai, iš šio skaičiaus kiekvienai bibliotekai vidutiniškai atitenka po tomus. Prie bibliotekų veikė skaityklos, likusios bibliotekos skaityklų neturėjo. Patalpų gi atžvilgiu buvo šitokia padėtis: bibliotekos turėjo patenkinamas patalpas, o bibliotekų patalpos buvo nepatenkinamos.

Išvestieji vidurkiai leidžia, be kitko³⁸, nustatyti, kurios bibliotekos savo knygomis, jų judėjimu ir skaitytojais yra aukščiau šių vidurkių, ir kurios yra žemiau, nes jų nepasiekia.

Turint visus šiuos duomenis visai nesunku pasidaryti dar tolimesnes išvadas ne tik patiems bibliotekininkams, bet ir visiems bibliotekų bei knygos rėmėjams.

37 A) Autorius, matyt, nebeatliko apibendrinančių skaičiavimų ir neįrašė skaičių, toliau taip pat.

38 Du žodžiai įterpti autoriaus arba redaktoriaus.

ŠIAULIŲ MIESTO BIBLIOTEKOS IR JŲ RAIDĀ*

PELIKSAS BUGAILIŠKIS

Viešųjų ir šiaip visuomeninių bibliotekų kūrimasis Šiauliuose susijęs yra su jų ekonominės būklės pakilimu, jų pramonės išsivystymu. Buv[usios] Šiaulių ekonomijos ir kitų stambiųjų verslovininkų¹ sukurtosios įv[airios] pramonės įmonės, bankai, prekybos įstaigos davė akstino ir Šiaulių kultūriniam renesansui.

Knyga, iki šiol buvusi beveik išimtinai Lietuvos didikų luominė privilegija, pradeda veržtis ir į platesnę visuomenę.

Šiaulių inteligentų būrelis, daugiausia atbundančio lietuviškojo sluoksnio iniciatyva, steigia *Šiaulių visuomenės bibliotekos draugiją*, kurią 1900.V.14 d. patvirtina Vidaus reikalų ministeris², gi jos darbą paremia to laiko šiauliečių kultūrinių žygių vyriausias remėjas Vl. N. Zubovas, pavesdamas jai savo didžiąją biblioteką su istorinės reikšmės Šiaulių ekonomijos archyvu ir be to, užleisdamas bibliotekai bei skaityklai savo Didždvario rūmų antrą aukštą.

Pradėjusi veikti iš karto dideliu mastu, berods, 1902 m. pradžioje, biblioteka jau 1904 m. išleidžia didelį 100 pusl. spausdintą savo knygų sistemingą katalogą, kuriame randame inventorizuotų knygų virš 5300. 1913 m. apyskaitoje jų skaičius jau siekia 9273, per tuos metus įregistruojant 306 kn[ygas]. Knygų tarpe buvo 5115 rusų beletristikos, 318 rusų mokslinės literatūros, 2447 lenkiškų knygų, po šimtą – kitą vokiečių, prancūzų, anglų, 61 lietuviška ir 16 žydų kn[ygų]. Iš periodikos buvo Reč, Russk[oje] Slovo, Sev[ero] Zap[adnyj] Telegraf, Niva, Russk[oje] Bogatstvo, Sovrem[ennyj] Mir, Naša Zaria, Nov[yj] Voschod, Liet[uvos] Ukininkas, Liet[uvos] žinios, Draugija, Vilnis, Kurjer Litewski, Sfinks, Książka, Z blizka z daleka, Zaranie, Der Freund, Die idische Welt. Knygų ėmėjų b[iblioteka] turėjo 1913 m. 79 (1912–80), skaityta knygų 1911 m. – 7567, 1912 m. – 7552, 1913 m. – 8499. Pajamų iš ėmėjų 291 rub., iš narių 147 rb. ir iš aukų 350 rb. (daugiausiai Žemės ūkio įrankių „Progreso“ b[endro]vė ir Savit[arpio] Kredito D[raugija].

Draugijos narių buvo 1913 m. – 51 (1912 m. – 47). Valdybą 1914 m. sudarė: V. N. Zubovas (pirm.), A. Mikševičius, „Progreso“ vedėjas, adv. S. Lukauskis, dr. H. Sarcevičius, B. Nurokas, adv. Vac. Biržiška, inž. V. Bielskis, adv.

* Saugoma LNB RKRS, F47-95, I. 1–8.

1 A) Verslininkų.

2 B) Ministras.

K. Šalkauskis; kand[idatė] – A. Ziabickaitė, adv. K. Venclauskis ir P. Bugailiškis. Rev[izijos] komisija: dr. Grigiškis, K. Gruzdis ir A. Birutavičienė. Taigi, Valdybos tautinę sudėtį ilgainiui sudarė daugumoje lietuviai, kurie 1913 m. susirinkime jau kelia balsą dėl lietuviškų knygų padidinimo ir lietuviškos visuomenės patraukimo.

1914 m. karo pradžioje biblioteka iš Šiaulių rusų evakuota į Rusiją ir nebe-gražinta. Revoliucijos metu ji buvo sunaikinta Rostove prie Dono³.

Be jos, prieš did[ijį] karą Šiauliuose dar buvo vertinga ir gerai sukomplektuota, daugiausiai rusų knygų, privatinė vieša *R. Kairauskio* biblioteka (apie 4000 kn[ygų]?), irgi žuvusi 1914 m. karo ugnyje ir rusų *Blaivybės draugijos* biblioteka su politiniu rusinimo atspalviu, turėjusi keletą tūkstančių, daugiausiai, populiarių knygų, neblogai įrengta; prie jos veikė ir skaitykla vad[inama]me] Liaudies Auditorijoje (Narodnaja Auditorija), specialiai statytuose dr. Veintraubo namuose su scena ir sale (dab. Liaudies Namai).

Neviešų visuomeninių bibliotekų prieš did[ijį] karą Šiauliuose buvo:

1. *Šiaulių gimnazijos fundamentalinė biblioteka* (ist[eigta] 1851 m.), kurios didelę dalį sudarė knygos iš buv[usio] Bazilionų vienuolyno, perduotos Pašiausės dvaro savininko Vitkevičiaus; per did[ijį] karą jos dalis išnešiotą, kita pateko į Šiaulių valstyb[inį] knygyną, iš ten į Un[iversite]to biblioteką, kita gi – inkorporuota į Lietuvos valstyb[inės] gimnazijos biblioteką, sudarydama jai pagrindą.
2. *Šiaulių gimnazijos moksleivių slaptoji biblioteka*, kurioje lavinosi mūsų senosios kartos visuomenininkai ir politikos veikėjai, nebepatenkinti valdiška b[iblioteka] su jos daugumoje tendencinga prorusiška literatūra.
3. „Varpo“ scenos – muzikos – dainos draugijos lietuviškų knygų nedidelė keletą šimtų, gana populiari biblioteka, sudegusi did[žiojo] karo metu, atlikdama savo vaidmenį prieškarinio jaunimo lietuviškos sąmonės kėlime.
4. Panaši į Šv. Juozapo darbininkų draugijos biblioteka.
- ir 5. *Keliaujamosios lenkiškos bibliotekėlės*, plitusios daugiausiai dvarininkų ir šiaip pasigendančių platesnės lektūros knygos mėgėjų tarpe. Keliaujamų knygynėlių idėja periferijose po karo propaguojama buvo dar Šiaulių „Sietyno“ (1920 m. N 17), raginant jas steigti prie Švietimo kultūros dr[augil]jos, kurios provizoriniai įstatai buvo jame skelbiami.

Po did[žiojo] karo 1914–1918 m. griuvėsių Šiauliams tekus viską iš naujo kurtis, to laiko visuomenininkai, švietimo–kultūros srityje tiesdami gaires

3 Šis sakinytis įrašytas V. Biržiškos.

tam tikru suaugusių švietimo įstaigų ciklu (bibliotekos, liaudies universitetai, teatras, muziejus) griebėsi pirmon galvon bibliotekos kūrimo, rūpindamiesi kartu padriko knygų turto apsaugojimu, kurių spėjo nemaža⁴ suvežti iš apleistųjų dvarų (Žagarės Nariškino, Plungės Oginskių, Kretingos stačiatikių cerkvės, Daubiškės, Vieکشنیų v[a]l[sčiuje]), Moro ir kt.). 1920. III susidariusi visuomenės iniciatyva grupė, pasivadynusi *Šiaulių knygyno ir muziejaus komisija* (K. Bielinis, P. Bugailiškis, J. Fledžinskis, kun. J. Jasenskis, A. Povylis, K. Šalkauskis ir K. Venclauskis) kreipiasi į visuomenę atsišaukimu aukoti knygas, eksponatus ir istorinę medžiagą. Jų iniciatyvą ilgainiui perima finansiniai pajėgesnė Šiaulių apskrities valdyba, įsteigdama viešąją valstybinę biblioteką, kurią trumpą laiką tvarkė jos tarnautojas J. Januškis (paskui Seimo narys, polit[inis] emigrantas, „Liet[uvos] Žinių“ Paryžiaus korespondentas S. Dau-girdas). Tačiau ir savivaldybė, nepriklausomo gyvenimo kūrybos pradžioje turėdama per daug savo tiesioginių rūpesčių, nepajėgė visų darbų aprėpti ir pasiduodama centro valdžios pradėtajai valstybinių bibliotekų organizavimo akcijai, 1921.VIII.31 perleidžia biblioteką Šviet[imo] min[isterij]os žiniai su 931 įregistruota knyga.

Prieš tai dar, tenka pastebėti, iš visuomenės pusės buvo spaudoje („Sietyno“ N 2, 1920 m.) kelta sumanymų pagrindinės Š[iaulių] bibliotekos sustiprinimui „sukooperuoti“ esamas visuomeninių organizacijų bibliotekas depozito teisėmis į vieną viešąją biblioteką.

Naujasis bibliotekos juridinis savininkas pavadinęs ją *Šiaulių centraliniu knygynu*, neperėmė, betgi, visų savininko prievolių, palikdamas bibliotekos patalpų, kuro, šviesos ir ūkio išlaidų aprūpinimą savivaldybei, šį kartą *Šiaulių miesto valdybai*, kuri jas visą laiką gana rūpestingai atlikdavo, pridėdama savo lėšų dar ir knygomis, ypač periodikai įsigyti, iki Tarybų laikais 1940 m. vėl tapo bibliotekos savininku.

Tačiau ir Šviet[imo] min[isterij]a nedaug tepadėjo Š[iaulių] viešajai bibliotekai plėstis, šykštaudama etatų, lėšų, nebrangindama ir nesirūpindama tarnautojų kvalifikacijomis, pagaliau, varžydama ir sunkindama darbą savo biurokратиškais potvarkiais. Pirmiau biblioteka, turėdama savo pajamų (ėmėjų mokestis, subsidijos, aukos), kasmet pripirkdavo po 800–1000 knygų, p[a]v[vyzdžiui], 1926 m. – liet[uvių] kalba 591 kn[yga], rusų – 199, kit[omis] kalbomis – 47, viso už⁵ 4560 lt. Knygos buvo įgyjamos atsižvelgiant ėmėjų pagėdavimų ir įv[airiomis] progomis – net ištisos bibliotekos (Mažeikių privat[i]

4 Žodis įterptas autoriaus ranka.

5 Žodis įterptas autoriaus.

Viškario biblioteka virš 2000 knygų, didelis Amerikos lietuvių spaudos rinkinys ir pan.)⁶ ir šiaip vertingų rinkinių, retenybių – lituanistikos, periodikos spaudos komplektų ir kt. 1921 m. žiemą buvo suorganizuota vienos dienos knygų rinkliava, rinkėjams lankantis po namus.

Nuo 1937 m. I. I. bibliotekos apyvartos lėšos įterptos į valstybės pajamas, gi nuo 1936 m. pakeista knygų papildymo tvarka, kurias komplektuoja jau nebe bibliotekos vedėja, bet Švietimo ministerija. Pačios knygos gaunamos labai pavėluotai, svetimomis gi kalbomis (ypač populiari mokslo ir dailioji literatūra) kelerius metus visai nebegaunama. Be to, Šiaulių bibliotekai, nežiūrint daugkartinių pastangų, neteko gauti ir privalomųjų spaudos egzempliorių, nors čia iki 1932 m. rūpestingai buvo renkama ir perkama visos lietuviškos spaudos smulkmenos, kaip bibliografiniai dalykai ir tinkamai tvarkoma, kataloguojant bei komplektuojant visas gaunamas spaudos smulkmenas bei periodinius leidinius⁷.

Bibliotekos knygų turto būklei nušviesti pateikiama lentelė apie jos veiklą (tomais, atskirais metais)⁸:

	1922	1927	1932	1937	1939	1940	1942
Bendras skaičius	6.251	17.177	22.949	28.761	30.799	31.563	37.326
Sukatalogizuota	4.739	1.023	944	1.112			
Irišta	1.277	847	930	875	103	290	200
Pirkta	753	837	713	125		776	182

Kitais būdais įgyta knygų: 1937 m. iš Švietimo ministerijos – 688 (daugelis po keletą egz.), Vytauto Didžiojo Universiteto – 39, „Aušros“ muziejiaus – 59. 1939 m. – 827, 1940 m. – 20.000 (parduota K. P. A. I. Iga-liotinių bei „Aušros“ muz.).

Laikraščių ir žurnalų prenumerata:

Metai	lietuvių	rusų	vokiečių	lenkų	kt.	viso
1927	45	5	2	1	-	53
1929	74	5	3	1	-	83
1930	99	4	4	-	1	107
1931	111	3	3	-	-	117

1939 m. viso – 103, 1942 m. – 16.

1931 m. bibliotekos knygos pagal dešimtainę sistemą savo turiniu buvo taip suskirstytos:*

6 Sakinio dalis skliausteliuose įterpta autoriaus.

7 Sakinio dalis nuo žodžio „kaip“ įterpta autoriaus.

8 Skliaustuose esantys žodžiai įterpti autoriaus.

Knygų klasifikacija	bendras kn[ygų] skaičius	jo %	Namo išduota knygų	jų %	skaitykloje skaityta kn[ygu]	jų %
Bendrojo turinio	3843	17,0	155	0,9	819	9,4
Filosofija	483	2,1	143	0,8	192	2,2
Tikyba	1172	5,2	87	0,5	115	1,3
Social. Mokslai	2479	11,0	527	3,0	755	8,7
Kalbotyra	595	2,7	94	0,5	170	2,0
Griežtieji mokslai	1061	4,7	247	1,4	331	3,8
Taikom. “	1367	6,0	193	1,1	287	3,3
Menas, sportas	262	1,1	76	0,5	162	1,9
Literatūra	680	3,0	366	2,1	674	7,7
Istorija, geografija	4153	18,4	610	3,5	444	5,0
Beletristika	6503	28,8	14904	85,7	4761	54,7
Viso	22598	100	17402	100	8.710	100

*) Naudotasi daugiausia B[ibliotekos] apyskaitomis, skelbtomis Bibliogr[afijos] Žiniuose iki 1932 m. (toliau jų čia skelbiant nebematyti) ir 1939–1942 m. pačios b[ibliotekos] informacijomis.

Kalbos atžvilgiu knygų b[ibliotekoje] buvo:

	1930 m. knygų	%	1937 m. %
Lietuvių	5.332	25,2	34,7
rusų	7.994	37,7	32,4
Prancūzų	4.077	19,2	15,3
Lenkų	2.235	10,5	9,4
Vokiečių	934	4,5	5,7
Anglų	307	1,4	1,3
kt. kalbomis	311	1,5	1,2

Knygų skaityti į namus imta:

	1922 m.	1927 m.	1932 m.	1937 m.	1939 m.	1940 m.	1942 m.
viso per metus	11505	19865	20105	34420	42712	51864	34723
vidutiniškai per dieną	79	135	135	231	288	348	178

Ėmėjų skaičius pirmaisiais 1922 m. buvo 495, kasmet didėdamas (pav. 1927 m. padidėjo 449, 1929 m. – 349). 1930 m. viso jų buvo 725, 1931 m. – 760, 1937 m. – 967, 1939 m. – 1475, 1940 m. – 3904, 1942 m. – 2557.

Skaitytojai į namus 1930 m. ėmė daugiausiai šios rūšies knygas: beletristikos – 86%, istorijos, geografijos, literatūros, socialinių mokslų po 2,2–2,7%,

skaitykloje gi daugiau naudotasi rimtesne literatūra, būtent: mokslinių knygų – 44,7%, beletristikos – 55,3%.

Knygų skaityta pagal kalbas į namus duodant:

Kalbomis	1939 m.	1940 m.	1942 m.
Lietuvių	33.513	41.353	31.370
rusų ir 1942 m. vokiečių	5.522	6.509	859
Kitomis	3.683	4.002	2.494
Viso:	42.718	51.864	34.723
vidutiniškai į dieną	288	348	178

Skaitykloje skaitytos knygos:

Kalbomis	1939 m.	1940 m.	1942 m.
Lietuvių	6.411	6.874	902
rusų ir 1942 m. vokiečių	403	460	36
Kitomis	496	998	41
Viso:	7.310	8.332	979

Skaityklos lankymas, jo gyvumas pasireiškė:

	1927 m.	1930 m.	1931 m.	1935 m.	1937 m.	1939 m.	1940 m.	1942 m.
apsilankymų bendras skaičius	46.075	60.888	52.998	46.000	34.000	30.139	22.418	1648*
vidutiniškai per dieną	135	205	179	154	95			

*Staigus sumažėjimas aiškintinas ir patalpų nebeturėjimu. P. B.⁹

Skaityklos lankytojų mažėjimą tenka iš dalies aiškinti ir kitų skaityklų atsiradimu (Darbo rūmų, Šaulių S[ajun]gos ir kt. b[ibliote]kose).

Apsilankiusių tarpe buvo 1939 m. suaugusių 10.410, moksleivių 19.729; 1940 m. suaugusių – 7.011, moksleivių – 15.407; 1942 m. suaugusių – 743, moksleivių – 905.

9 Straipsnio autoriaus inicialai įrašyti ranka.

Skaityklos lankytojai lyties ir amžiaus atžvilgiu pasiskirstę buvo:

Metai	vyrų	moterys	vaikai iki 12 m.	jaunimas 13–17 m.	suaugusieji
1927 m.*	985	116	64	412	625
1930 m.**	343	51	52	134	208
1931 m.**	283	72	41	122	192

Pagal užsiėmimą:

Metai	tarnautojai	moksleiviai	darbin[ininkai], amat[ininkai]	kiti	viso
1927 m.*	125	750	181	41	1101
1930 m.**	36	235	88	35	394
1931 m.**	30	188	78	53	355

*1927 m. skaitmenys apima visą lankytojų skaičių.

**1930 ir 1931 m. apyskaitos teikia žinias tik apie tų metų naujai įsirašiusius lankytojus.

Bibliotekos lėšas sudarė Šviet[imo] m[inisteri]os asignavimai, paties knygyno pajamos ir savivaldybių subsidijos. Jų palyginimui duodame lentelę (litaais, centus subendrinant):

Lėšos	Knygų įgijimui	Įrišimui	Periodikos prenumerat[a]	Kartotekos raštinės ūkio išlaidos	Viso
1929 m.					
Ministerijos	417	-	238	90	745
Bibliotekos	3192	1541	1224	387	6324
1930 m.					
Ministerijos	605	162	383	90	1240 (20%)
Bibliotekos	2567	1588	811	54	5021 (80%)
1931 m.					
Ministerijos	770	100	412	301	1585
Bibliotekos	2187	1189	863	137	4477

Viešosios bibliotekos *patalpų* klausimas turi irgi savo įdomią istoriją. Iš savo pirmųjų Didždvario patalpų 1914 m. b[ibliote]ką evakavus į Rusiją, po karo ji naujai įsikuria Dvaro gatvėje buv. Zubovų trobesiuose, apskrities valdybos perimtuose, kur ji gauna 1 kambariuką, knygų dalį laikydama sandėliuose ir taikos teisėjo kabinete. 1921.XI.5 iš čia ji persikelia į senosios gimnazijos namus Vilniaus gatvėje, gavusi 2 kambarius b[ibliote]kai ir 1 skaityklai, gi nuo 1926.XII. – 6 kambarius, o 1934.XI.15 d. persikėlė į Tautininkų S[ąjūn]

gos rūmus su didele gerai apšviesta sale skaityklai, atskiru kambariu b[ibliote]kos ėmėjams, katalogams bei rūbinei ir 4 kambariais knygoms. Savo specialių namų klausimas brendo jau nuo 1931 m. kada „Aušros“ muziejaus iniciatyva Šiaulių m[iesto] savivaldybės pradėtuose statyti „Aušros“ muziejaus rūmuose (inž. Reizono projekt[is]) buvo suprojektuota 1 aukštas užleisti b[ibliote]kai, bet statybos darbus naujai išrinktajai Šiaulių miesto 1932 m. tarybai sugriovus, sumanymai pakibo ore.

Antras sumanymas privačiu keliu pastatydinti specialius bibliotekai rūmus (inž. Bitės projekt[as]) nebeįvyko dėl jo realizuotojo K. Venclausio mirties. Dabar gi, Šiaulių miestą naujai perplanuojant ir „Aušros“ muziejaus rūmų vietą vėl numatant parke, kyla minčių į Didždvario rūmus jų, kaip istorinio pastato, apsaugojimui, atkelti viešąją¹⁰ b[ibliote]ką su visu jos didžiuoju turtu, nebetelpančiu dabartinėse patalpose.

B[ibliote]kos *etatai* beveik visą laiką buvo ypatingai kuklūs ir neatitinką nei savo darbo apimtį nei uždavinius. Iki 1922 m. buvo tik 1 tarnautojas, nuo 1922 m. – 2, nuo 1927 m. – 3, 1939 m. – 4, tik nuo 1940 m. – 8.

Bibliotekos vedėjos buvo iki 1933 m. – O. Bugailiškienė, nuo 1933 m. – Staškevičienė ir nuo 1940 m. – O. Lukauskaitė-Poškienė.

Šalia valstyb[inės] b[ibliote]kos Šiauliai turėjo dar visą eilę viešų ir pusiau viešų, priklausančių įv[airioms] organizacijoms ir aptarnaujančių savo narius. *Viešųjų bibliotekų* tarpe minėtinos yra:

1. *Kultūros švietimo draugijos b[ibliote]ka* įsteigta 1937 m., poetui Jovarui-Kriščiūnui paaukojus buv. „Ažuolo“ dr[augi]jos knygas. 1938 m. I. 1 d. buvo joje 1350 liet[uv]iškų knygų, kurios Tarybų metu su visu dr[augi]jos turtu perimtos Valst[yb]inės leidyklos.
2. *Spaudos skyriaus b[ibliote]ka* (sav[ininkė] Stef. Vladimirovienė), įsteigta 1925 m., 1938 m. turėjo 1861 kn[ygą], daugiausiai rusų kalba beletristika.
3. *K. Petrausko b[ibliote]ka*, įsteigta 1936 m. su 1539 kn[ygomis] pusiau lietuvių ir rusų kalbomis beletristika.
4. „Pasaulio“ knygyno b[ibliote]ka su liet[uv]iškais knygomis ir
5. „Tarbut“ dr[augi]jos (žydų) b[ibliote]ka, įsteigta 1923 m., turėjusi 1938 m. 2600 kn[ygų], kurių 40% hebrajų, 60% žydų kalba.
6. *Žydų mokslo dr[augi]jos b[ibliote]ka*, įst[igta] 1916–1917 m., turėjusi 1878 kn[ygų] žydų kalba (75% dail[iosios] literatūros) ir kt.

¹⁰ Žodis įterptas autoriaus.

Visuomeninės bibliotekos tarnaujančios ribotam savo grupės ar įstaigos skaitytojų sluoksniui, ėmė kurtis Šiauliuose sąryšy su šiauliečių kultūriniu sąjūdžiu, kilusiu kartu su bendra nepriklausomybės kūryba. Jų čia buvo susidaręs nemažas skaičius, tačiau jų organizacija ir tvarkymas buvo labai netobulas, knygų apsauga silpna. Tatai davė net akstino¹¹ „Kultūros“ b[endor]vei išleisti A. Ladevigo bibliotekos vadovėlį¹² „Mažas knygynas ir jo tvarkymas“.

1. Tų b[ibliote]kų tarpe tačiau tenka išskirti „Žinios“ dr[augi]jos b[ibliote]ką, įsteigtą Šiaulių pašto – telegrafo tarnautojų, kurių veikėjai tinkamai suprato savo organizacijos uždavinius ir sugebėjo tvarkyti visą eilę jos kultūrinių ir ekonominių darbų.

B[ibliote]kos pradžia padaryta 1923. VII surinktomis aukų keliu 399 knygomis. Jos veikimą ir plėtimą liudija skaitmenys:

Metai	inventorizuota knygų	perskaityta knygų
1924	644	2322
1925	1051	1986
1926	1266	1653
1927	1568	1920
1929	2544	2538
1938	6536	
1939	6894	2883
1940	7126	2132

Be to, periodiškai gaunama buvo 20–45 leidiniai.

Skaitytojų buvo 1939 m. – 81, 1940 m. – 68, 1941 m. – 37. Karo metu dingo apie 40% b[ibliote]kos knygų.

2. *Šiaulių kraštyros dr[augi]jos bei „Aušros“ muziejaus b[ibliote]ka* pradėta rinkti 1927 m. iš specialės¹³ literatūros, kraštyros, etnografijos, archeologijos, istorijos, meno, taip jau senovės knygų; ypač turtinga li-tuanistikos rinkiniais. 1938 m. turėjusi 1.869 inventor[vizuotas] knygas, 1942 m. tą skaičių padidino jau iki 5427, jų tarpe – nemažą periodikos komplektą. Be to, atskirai tvarko ir turi sukatalogizavusi 305 rankraštin-es knygas (leidinius), 336 žemėlapius ir kt. Geresniam apsaugojimui bei naudojimuisi 1940 m. sukatalogizuota bei įrišta 616 smulkesnių spaudinių, kurie čia renkami kaip istorinė medžiaga (iv[airūs] įstatai, apyskaitos, visuomen[inės] brošiūros); be to, atskirai sugrupuoti ir su-

11 Sakinio dalis įrašyta autoriaus.

12 Du žodžiai įrašyti autoriaus.

13 A) specialios.

- brošiūruoti [v[airių] visuomen[ės] grupių bei įstaigų atsišaukimai ir pan. Knygos savo turiniu skirstomos taip: kraštotyra – 454, muziejai ir muziejininkystė – 137, archeologija, paleontologija – 130, istorija – 1336, metraščiai, enciklopedijos ir pan. – 1000, menas – 340, sen[ovinės] lenkiškos kn[ygos] – 324, sen[ovinių] lietuvi[iškų] knygų – 212, sen[ovinių], kit[omis] kalbomis – 169, periodikos – 764 ir kt.
3. *Šiaulių s[sunkiųjų] d[arbu] kalėjimo b[ibliote]ka*, aptarnaujanti kalinių ir kalėjimo administraciją, pačių kalinių kalėjimo mokytojaus priežiūroje tvarkoma, įsteigta 1925 m. Kalinių globos dr[augi]jos lėšomis ir knygų aukomis (rinkliavos keliu); aukotojų tarpe yra ir pačių kalinių (politinių), kurių čia yra buvę [v[airios] politinės] krypties, tautybės bei veiklos. 1940 m. knygynas turėjo viso 5602 knygas, tame skaičiuje lietuvių kalba 5302, vokiečių 133, rusų 93, anglų 26, prancūzų 23, latvių 13, lenkų 7, esperanto 5. Per metus knygomis naudojosi apie 1500 skaitytojų.
 4. *Šaulių S[ajun]gos b[ibliote]ka* su skaitykla, pradėta gražiai ir rūpestingai tvarkyti.
 5. *Jaunlietuvių b[ibliote]ka*, gerai aprūpinta lėšomis, abi bolševikų laikais likviduotos.
 6. *Pavasarininkų S[ajun]gos b[ibliote]ka*, įst[eigta] 1922 m., apie 2000 kn[ygų].
 7. *Katalikų veikimo centro b[ibliote]ka* prie Šv. Petro ir Povilo parapijos bažnyčios, įst[eigta] 1928 m. su 550 kn[ygų].
Dvi pastarosios b[ibliote]kos kartu su prieškarine Šv. Juozapo darbininkų dr[augi]jos b[ibliote]ka, jau turėjusia 1500 kn[ygų] 1930 m. susijungė į vieną Šv. Petro ir Povilo bažnyčios parapijos b[ibliote]ką.
 8. *Šv. Zitos tarnaičių dr[augi]jos b[ibliote]ka*, įst[eigta] 1923 m. su 600 knygų, bolševikų likviduota.
 9. *Šv. Jurgio parap[ijos] bažnyčios b[ibliote]ka*, įst[eigta] 1928 m. kun. Lapio pagrindine 300 kn[ygų] auka ir 1930 m. papildyta *Liet[uviių] katalikų mokytojų s[ajun]gos* bei Pavasarininkų bibliotekėlėmis, taip jau aukomis viso 1200 kn[ygų] ir su 180 skaitytojų dabart[iniu] laiku; jos didžioji dalis apie 800 kn[ygų] paimta NKVD.
 10. *Piliečių Klubo b[ibliote]ka*.
 11. *Kun. Daukanto b[ibliote]ka* (privati) apie 3000 kn[ygų], nuo 1928 m. prieinama ir platesniam skaitytojų rateliui, bolševikų paimta, bet nebeišvežta.

Tasai bibliotekų sąrašas papildytinas visos eilės viduriniųjų mokyklų (Berniukų, Mergaičių gimnazijų, Mokytojų seminarijos, Amatų mokyklos), pr[ad]žios mokyklų, kai kurių įstaigų bei įmonių tarnautojų; jų dabartinė būklė paaiškinėjusi nėra.

Pagaliau, kaip įdomūs momentai bibliotekininkų istorijoje tenka paminėti keletą įsteigtų bei pradėtų organizuoti Tarybų metais b[ibliote]kų prie įv[airių] įmonių bei įstaigų, pav., NKVD Šiaulių m[iesto] ir apskr[ities] darbo valst[iečių] milicijos (jos dalis patekusi apyg[ardos] teismui, sudarė pradžią teismo tarnautojų bibliotekai), Raud[onosios] Armijos b[ibliote]ka buv. Pilies klubo ir kt. Jų dauguma, tačiau suiručių metu išgrobstyta ar paskui išimta iš apyvartos, kaip ir visos žydų b[ibliote]kos bei knygos. Taip jau bolševikų sulikviduotos ar inkorporuotos į įstaigų b[ibliote]kas visos beveik minėtosios aukščiau liet[uviečių] organizacijų b[ibliote]kos, išskyrus „Žinios“ ir vienos, kitos nuslėptos bibliotekėlės.

Didesnių *privatinių* b[ibliote]kų prieš didįjį karą Šiauliuose be V. N. Zubovo buvo dar adv. L. Krečino turtingas rinkinys teisinės literatūros (sudegęs), adv. S. Lukausko ir kt.

Šalia minėtų čia b[ibliote]kų atskirą grupę sudaro vaikų bibliotekos-skaityklos, kurių – 1 įsteigta prie Šiaulių valst[ybinės] b[ibliote]kos nuo 1940.X.7. Kiek ankščiau (nuo 1928 m.) pradėjo rūpintis jomis „Liet[uvos] vaiko“ dr[augi]jos Šiaulių skyrius, steigdamas jas prie savo vaikų darželių. 1938 m. jie turėjo jų jau 4 su 1371 kn[yga] (502 + 362 + 269 + 218) ir 3 vaikų žurnalais kiekvienoje; per 5 mėn. jų veikimo laiką 3 kartus savaitėje per metus aplankė jau 7280 vaikų (2066 + 1429 + 1518 + 2267), 1930 m. – 2240, 1932 m. – 5960, 1936 m. – 9130.

Vidutiniškai per dieną skaityklas lankė:

	1928 m.	1932 m.	1937 m.
skaityklų skaičius	1	3	4
Berniukų	26	94	74
Mergaičių	-	38	49
Viso lankė ¹	26	132	123

Be to, prie „Liet[uvos] vaiko“ dr[augi]jos tėvų iniciatyva ir rūpesniu įsteigta 1939 m. prie I darželio ir *tėvų biblioteka*, gana gyvai veikusi.

Vaikų skaityklos buvo ir prie Š. Pauliaus dr[augi]jos vaikų darželių.

MISCELLANEA

**LIETUVIŠKAS TIKĖJIMO AKTO TEKSTAS,
PRIDĖTAS PRIE 1662 M. BALANDŽIO MĖN. 28 D.
VILNIAUS VYSKUPO JURGIO BIALOZORO RAŠTO.
IŠ MERKINĖS DEKANATO (1659–1683) PROCESŲ
KNYGOS NUORAŠO. JOS PRADŽIOJE PAVADINIMAS:
*PROCESSUS IN DECANATU MERECENSI AB ANNO
DOMINI 1659*[A].**

Konstantinas Jablonskis

Georgius Biallozor, Dei et apostolicae sedis gratia episcopus Vilmensis. Illustrissimis, perillustribus, illustribus, admodum reverendis dominis praelatis et canonicis, abbatibus, reverendis, venerabilibus decanis, praepositis, parochis, commendariis, vicariis, altaristis, capellanis et universo clero tam saeculari quam regulari dioecesis nostrae Vilmensis salutem in Domino [...] Secundum punctum. Itaque volumus, quoniam indictae et assignatae anterioribus annis supplicationes ob ecclesiarum desolationem, cantorum penuriam, aliasque legitimas causas praescripta ibi forma et modo peragi et expediri non possunt, in ecclesiis parochialibus et regularium post matutinas preces aut proxime ante vel post sacrum pro commoditate maiori ipsi parochi per se vel alium Pater Noster, Ave Maria, Credo, Decem Praecepta et Ecclesiae, Actum Contritionis lingua vernacula, cuius formam praesentibus affigimus, recitent, quem Actum Contritionis descriptum legibili caractere et ecclesiae fores vel parietes ab intra affigi statuimus [...].

Datum Vilnae anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo secundo vigesima octava mensis Aprilis.

Toliau, kitame lape, yra lenkiškas tekstas, pavadintas taip:

Akt wiary, nadzieie, miłości y schruchy serdeczney. Takowy akt w niedostatku spowiedzi z szczyrego serca językiem albo myślą odprawiony y naygrzesznieyszego człowieka zbawic moze w te albo tym podobne słowa.

1 A) Mašinraštis saugomas LNB RKRS, F47-98, l. 1–3. Šaltinio publikaciją, kaip rodo įrašas teksto pabaigoje, K. Jablonskis įteikė 1944.VI.7. Šaltinis buvo publikuotas, žr.: Lietuviškas tikėjimo akto ir giesmės „Tantum Ergo Sacramentum“ vertimas iš 1662. Iš Jablonskis, Konstantinas. *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*. Vilnius: Mintis, 1973. P. 209–213. – Šioje publikacijoje išlaikyta originali, tokia kaip mašinraštyje, išnašų sistema.

Po tų žodžių yra pats Tikėjimo Akto tekstas, kuris baigiasi taip:

In elevatione.

Przed tak wielkim sakramentem upadamy na twarży,
Niech ustaia z testamentem nowym sprawom juz starzy.
Wiara będzie supplementem, co się zmysłom nie zdarzy,
Ociec z Synem niech to sprawi, by mu dzięki zabrzmiała.
Niech Duch Święty błogosławi, by się jego moc zstała,
Niech nas nadsza wiara sławi, gdzie jest wieczna czesc, chwala.

Po lenkiško teksto, naujame lape, yra šis lietuviškas tekstas be pavadinimo:

Tykiu yr yzpazystu Diewa Traycey Szwintay wiena,
Tiewu, Sunu yr Dwasi[u] Swintu, tryša persunasa wiena
Diewa.

Fides Tykiu tay wisa, ku naris tiki yr tury Baznicia szwinta
kataliku Rymo, yr taj szwintay wieroy giwentie noriu yr
vzu tu tikieimu numirtie² gatawas esmi.

Spes Paduksy³ mano wisu milistay Diewa yr kuncioy Iezusa
Chrystusas, Sunos Diewa, paguldziow.

Charitas Milu tawi, Wieszpatie Diewe mano, yz wisos szerdes
mano, yz wisos duszias mano, yz wisu silu mano yr del⁴
tas meyles Diewa nog ta meta, nog tas walandas noru
yr stiprey zadu wisus prysakimus Diewo vzlaykitie yra
wisa nusideymu su Diewa padeymu sawgoties. Wieszpa-
tie Iezaw Chryste, tykras Diewe yr zmagow, sutwertai yr
atpirktai manas, Diewe wienatyi, gieribe mano, milu tawi
yz wisas szyrde[s] mano, milu tawi vnt wiso.

Actus con tritionis, promissio [e]mendationis

Gaylosi, gaylosi yz wisos szyrdes mano /⁵ iog tawi,
gieribe mano amzina, kada nusideymais mana pazeyd-
dziow⁶/. Zadu pataysyma zywata man[o], zadu dawgies-

2 kumirtie.

3 Lenkiškame tekste: nadzieia.

4 dey.

5 Iog tawi, gieribe mano kadu man[o] amzina, nusideymaia mana pazeydziow. Lenk.: zem cie kiedy, dobro moie wieczne, grzechami mymi obrazil.

6 Lenk.: nie grzeszyc.

mi nieprestotie⁷, wisakiu prazaysciu⁸ nusydeimo sawgoties. Zadu dasilaystuiu nusideymu spawiedocies yr pakutu nog kuniga yzdot[u] yzpilditie. Del meyles tawo wysokios abidas mano, kurias noris tureiow nog artyma mano, dawanoiu yr atlaydziu yr gieidzi⁹, adunt teypo[gi] yr man artimas mano padaritu, kuriam, iey pateysiey apsikaltinaw, nariu yz pirmo karta (gana) padarytie¹⁰.

Oblatio pro peccatis in vim satisfactionis

Del vzmokieima wel didziu nusydeimu yr neteysybiu mano tay, k[a] turiu brangawsie, taw, Diewe mano, afierawaiu, tawo tikru¹¹ kraw[iu], Iezaw Wiesz- patie, yzganitaios mano, del musu nusideiusu praleiey. Afierawaiu wisakiu kin teimu yr nupelnus tawo yr matinos tawo szwe[n]ciawsios Pannos Maryos yr wisu szwyn- tuiu, a prieg tam atadom[i] teypagi wisakius, iey kurie ira, gieras darbos mano, wisa zywat[a] mano, wisakius sapulus mano. Turiu paduksi gieribey yr mey[la]szyrdys- tey tawo, iog del kruwina kinteyma tawa dosi man m[ili] stu tawo, adunt zywatu mano pataysicia yr baymey tawa bucia iki smerti mano. Amen.

Teyp didi sakramentu wisi garbinkime,
Iam vnt weydo puldami garbu addokime.
Nu senas testamentas galu aptureia,
Nawios mislistas Diewa kad mumus ateia.
Tegul mus patwirtina twirtas tikieimas,
Iej ko negal pozinte kuno paiawtimas¹⁰.
Tawas yr Sunus tegul tay mumus padara,
Adant skumbetu garbe deywiszka be gala.
Ir Dwasia Szwinta prybus mums ant padeima,
Galibes Pano Diewo yr paszlawinima.
Tegul mus wiera musu awksztay yzszlawina,
Kur ira garbe Diewa awkszt[ty]bey amzyna. Amen.

7 Lenk.: okazyi.

8 giedzui.

9 Lenk.: dosyc uczynic.

10 tikiu.

11 paiartimas.

LIETUVIŲ ŪKININKŲ BAUDIMAS DĖL NEMOKĖJIMO POTERIŲ LENKIŠKAI¹

Konstantinas Jablonskis

1766–1767 metais buvo kilusi byla tarp Dubingių dvaro, kuris gynė ne tik savo reikalus, bet atstovavo taip pat Dubingių miestelėnams ir valsčiaus ūkininkams, ir Dubingių klebono kunigo Pranciškaus Stankevičiaus dėl vienos antrai šaliai padarytų skriaudų. Byla buvo sprendžiama Vilniaus vyskupijos konsistorijos. Tų metų konsistorijos protokolų ir nutarimų knygos, esančiose Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje ir Vilniaus valstybiniame archyve, yra nemaža tos bylos užrašų, jie niekuo ypatinga nesiskiria nuo protokolų kitų dvarų ir miestelių bylose su savais klebonais dėl įvairių skriaudų. Jei iš tos bylos būtų likę vien tie užrašai konsistorijos knygos, netektų kalbėti apie pasireiškiančią tose bylose Vilniaus vyskupijos kurijos kalbų politiką. Bet, be tų užrašų, Vilniaus Valstybinio Universiteto bibliotekoje yra dar vienas tos bylos raštas – Dubingių dvaro sąrašas klebono padarytų skriaudų. Iš jo matyti, kad buvo skundžiamasi, jog klebonas per porą metų įvairiomis neteisėtomis rinkliavomis, per didelėmis kalėdomis, turto grobimu ir t.t. padaręs dvarui ir jo atstovaujamiems žmonėms 9723 auksinus 19 grašių nuostolių. Sąrašas buvęs įteiktas konsistorijos paskirtiems komisariams, kurie buvo atvykę į Dubingius vietoje ištirti skundo, bet, atrodo, komisoriai į sąrašą nebuvo atsižvelgę. Tame sąrašė klebono padarytų ūkininkams skriaudų tarpe nurodyti keli atsitikimai pagrobimo iš ūkininkų sėmėgų ir kepurų – matyti, tai buvo įprastinė klebono taikoma prievartos priemonė – dėl nemokėjimo lenkiškų poterių, o jų mokėjimo tik lietuviškai. Iš to tenka spręsti, kad vyskupijos administracijai klebono reikalavimas iš lietuvių ūkininkų mokėti poterus lenkiškai atrodė normalus, todėl ir vartojimas prievartos priemonių dėl to reikalavimo nevykdymo neskustinas. Taigi sistemingas Vilniaus vyskupijos ūkininkų lenkinimas per bažnyčią XVIII a. buvo laikomas normaliu dalyku. Tokiomis aplinkybėmis, žinoma, to meto literatūra lietuvių kalba – tikišinio turinio knygos – Vilniaus vyskupijoje plisti negalėjo.

1 Publikuota remiantis K. Jablonskio darbų rinktinėje paskelbtu tekstu: Lietuvių ūkininkų baudimas dėl nemokėjimo poterių lenkiškai. Iš *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*. Vilnius: Mintis, 1973. P. 305–307.

Prideu ištraukas iš Dubingių dvaro skriaudų sąrašo.

Punkta pretensyi dworu y włości dubinskiej do j. mc x-dza Franciszka Stankiewicza, plebana dubinskiego, do kommissyi dekretem konsystorskim wileńskim wyznaczoney, ww. ich mc xięży kommissarzom ad actum commissionis wyznaczonym w roku terazniejszym 1767 miesiąca marca 27 dnia w Dubinkach podaney [...]

6-to. Józef Walukiewicz z synem z Wierbiliszek lat 3 jak w spowiedzi nie był w swoiey parafii, ze j. x. pleban nie przyimuie go, ale w Giedroyciach salwuiąc duszę spowiadać się muśi za to, że na tłoki jak drudzy nie chodzi; tego chłopą odraża od tłok zwyczaj j. x. plebana taki, ze chłopom y jemu siermięgi grabi, zeby drugi dzien bez tłoki robili, y pas zgrabil, że nie po polsku, ale po litewsku „chłopini litewka“ pacierz mowi, – to oddaie się do uwagi ww. j. xx. kommissarzow, a za pas zgrabiony kładzie się zł. 4 [...]

16-to. J. x. pleban, zeby jak nay(na)gleysza robota dworna była, chłopom koniecznie każe iść sobie na tłoki, a na tłokach siermięgi zabiera, zeby drugi dzien bez tłoki temuż j. mci robili, ile pod następującemi niepogody czasami w gospodarstwie szkody na zł. 100 [...]

19-no. Z Michaliszek Andrzejowi Bocianskiemu, że pacierza po polsku nie umie, ale po litewsku, wziol siermięgi dwie valoris bitych dwa, facit zło. 16.

20. Z Kieyryszek Maciejowi Barcisowi takoz, że nie umiał pacierza po polsku, ale po litewsku, wziol siermięgę ponoszoną valoris zł. 4 y pas panoszony valoris złoty jeden y groszy 20, facit zł. 5 g. 20.

21. Z Gawejek Wawrzyncowi Blaszewiczowi wziol czapkę ponoszoną valoris zł. 1 gr. 10, takoz z Sidabrow Andrzejowi Kierulisowi zgrabil czapkę nową, za którą dał zł pięć, siermięgę nową, za którą dał zł. 6, y pas nowy valoris zł. pięć, obudwum za nieumiejętność pacierzy po polsku, facit złotych 17 g. 10 [...]

BIBLIOTEKOS IR MOKYKLOS LIETUVOJE IR KITOSE TUOLAIKINĖS RUSIJOS IMPERIJOS MOKSLO APYGARDOSE 1830 IR 1831 METAIS*

Aleksandras Ružancovas

1832 metais išleistoje E. Ziablovskio „Rusijos statistikoje“ [1] surašytos visos stambiausios tuolaikinės Rusijos imperijos bibliotekos:

Pavadinimas ir vieta	Tomų skaičius 1831 metais
Viešojo Petrapilyje	273.776 [2]
Mokslų Akademijos “ “	101.837
Universiteto, Vilniuje	51.837 [3]
“ “ “ Dorpate (Tartu)	52.449
“ “ “ Maskvoje	22.777 [4]
“ “ “ Kazanėje	23.930
“ “ “ Charkive ¹	20.406
“ “ “ Petrapilyje ²	9.935
Rumiancevo muziejaus, Petrapilyje [5]	28.921
Viso	584.747

Visose 6 universiteto bibliotekose buvo 1831 metais 180.954 tomai, taigi Vilniui tenka 28,6% universitetų bibliotekose buvusiųjų tomų [6] ir 8,8% – visos imperijos stambiausių bibliotekų.

Mokyklų statistika paduota iš 1830 ir 1831 metų. Vilniaus mokslo apygardoje rasime didelį skirtumą ir kartu su tuo įsitikinsime, kaip neigiamai atsiliepė pirmasis sukilimas Lietuvos švietimui.

Pradėsime nuo universitetų. Tenka prisiminti, kad tuolaikinėje Rusijos imperijoje Vilniaus universitetas buvo pats seniausias, įsteigtas 1579 metais. Po jo ėjo Dorpato (Tartu) universitetas Estijoje, įkurtas 1632 metais. Pačios Rusijos universitetai atsirado vėliau. Maskvoje buvo įsteigtas 1755 metais, Kazanėje – 1804 metais. Tais pačiais 1804 metais įkurtas ir Ukrainos universitetas Charkive. Oficialiai Petrapilio universitetas buvo įsteigtas 1819 metais,

* Saugoma LNB RKRS, F47-2504, l. 1–3.

1 A) Charkove.

2 B) Sankt Peterburge.

tačiau dar imperatorius Petras I, steigdamas naujoje Rusijos imperijos sostinėje 1724 metais Mokslų Akademiją, liepė prie jos įkurti ir universitetą. Deja, vėliau jis savaime išnyko ir pirmuoju Rusijos universitetu buvo visada laikomas Maskvos universitetas.

Studentų skaičius universitetuose buvo toks:

Universitetas	1830 m.	1831 m.
Vilniaus	1321	120
Maskvos	754	814
Dorpatu (Tartu)	619	592
Charkivo	308	313
Petrapilio	202	236
Kazanės	113	146
Viso	3317	2201

Iš bendro studentų skaičiaus 1830 metais Vilniui teko net 39,8%. Po sukilimo, 1831 metais, Vilniaus universiteto studentai sudarė tik 5,4% bendro tuolaikinės Rusijos universitetų studentų skaičiaus. Ir jei Vilniaus universiteto bibliotekos knygos po jo uždarymo papildė kitų universitetų bibliotekas, tai to negalima pasakyti apie Vilniaus universiteto studentus, nes tuose universitetuose, kurie liko 1831 metais (be Vilniaus), studentų prieauglis buvo menkas, vos 72 nauji.

Panašiai buvo ir su mokyklomis Lietuvoje ir kitose mokslo apygardose. Štai lentelė:

Mokyklų tipas	Mokyklų skaičius metais	
	1830	1831
Gimnazijų [7]	63	62
Apskrities mokyklų	413	392
Parapinių ir sodžių mokyklų	718	469
Pansionų [8]	402	345
Viso: pagal knygą	1604	1271
tikrumoje [9]	1596	1268

Iš kitų lentelių, kur parodytas mokyklų, mokytojų ir mokinių skaičius mokslo apygardomis, ryškiau pamatysime Lietuvos ir kitų mokslo apygardų mokyklų būklės vaizdą. Ta proga tenka pažymėti, kad Vilniaus mokslo apygardos centras buvo Vilniuje, apygardai priklausė tuolaikinės Vilniaus ir Gardino Gubernijos ir Balstogės sritis. Kauno gubernija buvo išskirta iš Vilniaus gubernijos ir įkurta tik 1843 metais. Gudijos mokslo apygardos centras buvo

Vitebske, apygardai priklausė Vitebsko, Mogilevo ir Minsko (Miensko) gubernijos. Tiek Lietuvos (Vilniaus), tiek Gudijos mokslo apygardos, palyginus su kitomis apygardomis, užimdavo mažus plotus.

Mokslo apygarda	Mokyklų skaičius	
	1830 m.	1831 m.
Petrapilio	246	195
Maskvos	305	309
Dorpato (Tartu)	235	193
Vilniaus	393	91
Charkivo	219	233
Kazanės	107	109
Gudijos	45	78
Odesos	13	18
Užkaukazio ³	4	8
Sibiro	37	37
Viso	1604	1271

Tuo būdu 1830 metais Vilniaus mokslo apygardos mokyklos sudarė net 24,5% visų imperijos mokyklų. 1831 m. pasitenkinta jau 7,1%. Nors Petrapilio ir Dorpato apygardų mokyklų skaičius irgi sumažėjo, tačiau ne taip jau žymiai: Dorpato apygardoje liko 82,1% mokyklų palyginus su 1830 metais, Petrapilio – 79, 2%. Tuo tarpu Vilniaus mokslo apygardoje buvo palikta tik 23,1% mokyklų prieš metus buvusiųjų, tai yra mažiau kaip ketvirtis.

Mokytojų ir mokinių skaičiaus sumažėjimas Vilniaus mokslo apygardoje buvo tikrai katastrofiškas: mokytojų sumažėjo daugiau kaip per pusę, mokinių liko tik trečdalis.

Mokslo apygarda	Mokytojų skaičius metais	
	1830	1831
Petrapilio	303	309
Maskvos	1012	932
Dorpato (Tartu)	725	762
Vilniaus	880	306
Charkivo	676	827

3 A) Užkaukazės.

Kazanės	436	456
Gudijos	85	301
Odesos	62	142
Užkaukazio	--	35
Sibiro	105	100
Viso: pagal knygą	4283	4170
tikrumoje	4284	3170

1830 metais mokytojai⁴ sudarydavo 20,5% visų imperijos mokytojų, 1931 metais – tik 9,6%.

Mokslo apygarda	Mokinių skaičius metais	
	1830	1831
Petrapilio	9489	8714
Maskvos	15575	11969
Dorpato (Tartu)	7310	7625
Vilniaus	19079	6654
Charkivo	15068	14648
Kazanės	6663	6881
Gudijos	3407	4712
Odesos	754	1214
Užkaukazio	--	709
Sibiro	2035	2241
Viso: pagal knygą	82832	70662
tikrumoje	79380	64367

Pagal mokinių skaičių Vilniaus mokslo apygarda buvo 1830 metais pirmojoje vietoje, 1831 metais ji užėmė jau tik šeštą vietą! Pasikeitė ir apygardos mokyklų mokinių % palyginus su visų mokyklų mokiniais: 1830 m. – 24,0%, o 1831 m. tik 10,3%.

Gausus Lietuvos mokyklų studentų ir mokinių prisidėjimas prie sukilimo rusų akimis žiūrint turėjo pateisinti mokyklų uždarymą, mokytojų ir mokinių skaičių mažinimą. M. V. Dovnar-Zapolskij ir D. Z. Šendrik [10] pažymi: „Tuojau po sukilimo matomai pradėta galvoti apie krašto surusinimą, iš pradžių ne labai aiškiai. Vyriausybei kėlė nerimą platus vietinių mokyklų žydėjimas. Jos

4 A) Vilniaus mokslo apygardos.

buvo katalikų ir unijotų⁵ rankose. Vyriausybė pradėjo mažinti mokyklų skaičių, nepakeičiant jų rusiškomis mokyklomis. 1834 metais valdiškų mokyklų skaičius buvo sumažintas pusiau⁶. Kaip matome iš E. Ziablovskio statistikos tas sumažinimas buvo dar žymesnis...

NUORODOS

- [1]. Е. Зябловскій. Российская статистика. Санкт Петербург, 1832, Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje Vilniuje, šifras 514242.
- [2]. Iš jų 14.471 rankraštis.
- [3]. 1832 metais, uždarant Vilniaus biblioteką, jo bibliotekoje skaitoma buvo apie 52.000 t. Библиотеки вильевские. Wilno, 1932, pusl. 3.
- [4]. Atstatyta ir papildyta po 1812 metų gaisro.
- [5]. Muziejus atidarytas Petrapilyje 1830 m., į Maskvą perkeltas buvo tiksliai 1861–1862 metais. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. Спб., Т. III а, (6-pustomis), pusl.797.
- [6]. Vilniaus universiteto bibliotekos knygos, išskyrus tas, kurios liko Vilniaus R.-K. Dvasinėje Akademijoje ir Vilniaus Mediko-Chirurginėje Akademijoje, buvo perkeltos 1832–1835 m. į Kijevo universiteto biblioteką – apie 8000 t. ir į Charkivo universiteto biblioteką – daugiau kaip 3000 t. Įdomu pažymėti, kad paskutiniame kare šių bibliotekų likimas galėjo būti liūdnas. Jos galėjo smarkiai nukentėti evakuacijos metu. Tą pat tenka pasakyti ir apie b. R.-K. Akademijos biblioteką Petrapilyje.
- [7]. Pačioje Rusijoje gimnazijos daugiausia buvo gubernijos miestuose, Lietuvoje gi net ir miesteliuose, pav. Kėdainiuose, Kražiuose.
- [8]. Privačios mokyklos, daugiausia mergaitėms skiriamos.
- [9]. E. Ziablovskio statistikoje klaidingai parodyta suma.
- [10]. Россия. Том IX. Спб., 1905, pusl. 108.

Vilnius, 1944.5.14

⁵ B) Unitų.

ГУБЕРНАТОРИУС МОКЫКЛУ БИБЛИОТЕКОСЕ*

Aleksandras Ružancovas

Savo pastabas apie daromas gubernijoje revizijas Rusijos imperijos gubernatoriai surašydavo ir išleisdavo. Tad ir Kauno gubernijos spaustuvėje bemaž kasmet buvo spausdinamos tos pastabos („Zapiska“).

Pastabose buvo paliečiamos valstiečių reikalus tvarkančios įstaigos ir pareigūnai („mirovyje posredniki“ – taikos tarpininkai), mokyklos, gydymo įstaigos, policija, keliai, miestiečių reikalus tvarkančios įstaigos.

1892 m. gubernatorius Klingerbergas aplankė Kauno, Ukmergės ir Zarasų (rusiškai Novo-Aleksandrovsko) apskritys [1]. Iš patikrintų mokyklų sąrašo matyti, kad gubernatorius yra buvęs Kurkliuose, Apsoje¹, Krasnogorkoje ir Slabadoje (dab. Breslaujos aps.), Smalvuose², Salakuose³, Rokiškyje, Sveduose⁴, Antalieptėje, Andrioniškyje, Pagiriuose, Siesikuose, Raguvoje, Vidžiuose, Betygaloje, Taujėnuose, Vėpriuose, Onuškyje (dab. Rokiškio aps.), Breslaujoje.

„Pagirių, Siesikų ir Raguvos mokyklose – rašo gubernatorius – yra gana pakankamos bibliotekos, o Vidžiuose – knygų sandėlis, kas leido man išdalinti knygas mokiniams, kai tik baigusiems kursą. Šiais metais aš ketinu aprūpinti nedidelėmis bibliotekomis visas mokyklas ir tikiuosi p. p. Taikos Tarpininkų paramos.

Būdinga pastaba kiek toliau: „Kai kuriose mokyklose (Betygalos, Siesikų, Slabados, Salakų) berniukai, paklausti apie jų tautybę, atsakydavo, kad jie yra lenkai; iš tikrųjų gi jų tėvai tikrieji lietuviai. Būtų naudinga, kad p. p. Taikos Tarpininkai ir liaudies mokytojai pasistengtų ištirti priežastis, iššaukiančias tokių vaikų suklaidinimą“.

Mokyklų knygų sandėliuose buvo anuomet sukraunamos rusiškais raišėmis, nelemta „graždanka“ išspausdintos knygos, kurių, prof. dr. Vaclovo Biržiškos teigimu, lietuvių spaudos lotynų šriftu draudimo metu Rusijos imperijoje pasirodė tik 45 [2].

* Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-2505, l. 1–2.

1 A) Apse.

2 B) Smalvose.

3 C) Salake.

4 D) Turi būti Svedasuose.

1894 m. gubernatorius vėl buvo Ukmergės ir Zarasų, be to dar Panevėžio ir Šiaulių apskrityse, tačiau pastabos nebuvo šikart išleistos, nes apdirbti jas, esą, „nebuvo laiko“. Gal sutrukdė Kražių įvykiai?

1895 m. revizuota Kauno, Telšių ir Raseinių apskritys [3]. Tikrindamas mokyklas, Klingerbergas kreipdavo ypatingą dėmesį į mokinių išsilavinimo laipsnį ir „į mokyklos įtaką, kaip paties tikriausiojo būdo surusinti vietos gyventojus, supažindinant juos su visos imperijos gyvenimu ir istorija“. Geriausiomis mokyklomis iš aplankyto pripažintos Nevarėnų, Andriejavo ir Skaudvilės mokyklos.

„Ypatingieji bibliotekų skyriai užvesti ir knygos dalinamos pasiskaityti, išimtį sudaro Šimkaičių, Batakių ir Šilalės mokyklos; dviejų pastarųjų mokyklų mokytojų paaiškinimus aš negalėjau pripažinti vertais dėmesio, apie ką ir pranešiau liaudies mokyklų direktoriui“ – rašo gubernatorius.

Tikrai įdomus įvykis buvo Ylakiuose. Štai vertimas iš cituojamo dokumento 20–21 puslapių: „Dėl veikiančiojo krašte potvarkio, kuriuo uždrausta lotynų šriftu spausdintų lietuviškų ir žemaitiškų knygų vartojimas ir platinimas, valstiečiai nusiskundžia, kad jie neturi skaitymų gimtąja kalba. Tuo tarpu prie liaudies mokyklų yra sandėliai knygų, išspausdintų rusiškais raidėmis, bet tos knygos guli ir visai nevartojamos, neliesdamas pašalinių, gal būt ir esamų, tokio reiškinio priežasčių, pakanka sustoti prie pačios paprasčiausios: valstiečiai apie šias knygas nieko nežino. Ylakių valsčiuje jie buvo labai nustebinti tuo, kad aš laisvai skaičiau jiems žemaitiškai iš knygos, išspausdintos rusiškais raidėmis, ir, matomai, pirmą kartą išgirdo, kad yra žemaitiškos knygos, leistos vartoti. Man atrodė, kad p. p. Taikos Tarpininkai galėtų ir šiuo atveju būti labai naudingi, aiškindami valstiečiams, jog ne žemaitiškos ar lietuviškos knygos vyriausybės draudžiamos, o lenkų abėcėlė, visiškai svetima gyventojams“.

Kiek žemiau seka įsidėmėtina pastaba dėl valstybinės kalbos vartojimo tarnyboje: „Daugelyje valsčių kaimo seniūnų pareigas dar eina valstiečiai, kurie visai nesupranta rusų kalbos, ypač Raseinių apskrityje, ir I-os nuovados Taikos Tarpininkas randa leistinu kalbėtis su jais žemaitiškai [4]. Žinoma, su valstiečiais, kurie dėl nepriklausančiųjų nuo jų priežasčių nesupranta rusų kalbos, kodėl gi ir nepasikalbėti suprantamąja jiems kalba, bet su pareigūnais to nereikia leisti, bet atvirkščiai, kiekviena proga stengtis įtikinti juos, kad tarnybiniuose santykiuose leidžiamas tikrai valstybinės kalbos vartojimas“.

Pastabos rodo aiškias rusifikacijos pastangas mokyklose ir jų bibliotekose bei sandėliuose. Tačiau net ir toks atrakcijonas, kad ir paties gubernatoriaus skaitymas iš rusų raidėmis spausdintos lietuviškos knygos, neturėjo įtakos ge-

resniam tokių knygų platinimui. Jos buvo boikotuojamos iki spaudos uždraudimo atšaukimo.

NUORODOS

- [1] Zapiska po revizii, proizvedennoj Kovenskim gubernatorom v Kovenskom, Vilkomirskom i Novoaleksandrovskom ujezdach s 26 maja po 27 ijunia 1892 goda.
- [2] VACL. Biržiška. Lietuvių knyga spaudos uždraudimo metu. „Bibliografijos Žinios“, 1929 m., Nr. 2(8), 34 p.
- [3] Zapiska po revizii, proizvedennoj Kovenskim gubernatorom v Kovenskom, Telševskom i Rossijenskom ujezdach v 1895 godu.
- [4] Anais laikais, t.y. 1895 metais Raseinių apsk. I-os nuovados Taikos Taikos Tarpininku buvo..... (Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1895 god, ...p.)⁵

Vilnius, 1944.5.7.d.

5 Straipsnio autorius neįrašė duomenų.

BIBLIOTHECA LITUANA I: BIBLIOLOGICAL CHRONICLE

SUMMARY

These are the original articles which, under the complicated conditions of the first Soviet and Nazi occupations, had been prepared for publication in the bibliological chronicle *Bibliotheca Litwana*. The editor the chronicle Juozas Rimantas-Slapšinskas (1908–1973), Director of the Central State Library in Kaunas (1939–50), was unable to implement the undertaking because of the onset of the second Soviet occupation, although in a dispatch to the Deputy Commissar of Education of LSSR Michalina Meškauskienė, dated 12 September 1944, he attempted to justify the necessity to revive the ready for print publication. *Bibliotheca Litwana* was suppressed for ideological reasons, as the majority of the authors of the articles fled to the West in the summer of 1944 and, from the point of view of the Soviet authorities, became enemies of the people.

Several stages can be established in the history of the launching of *Bibliotheca Litwana*. In early 1941, during the first Soviet occupation, an idea was put forward, and supported by the People's Commissariat of Education of LSSR, to establish a journal *Bibliotekų metraštis* (*Chronicle of Libraries*) and to publish it with a print run of 1,500 copies. The People's Culture Foundation allotted 14,000 roubles for the project, the Soviet press informed about the plans to publish the chronicle. But the publishing was thwarted by the onset of the Soviet–German war in June 1941. During the Nazi occupation, after arguments about the German content of the publication had been presented and promises had been made to publish articles with such titles as “Review of the German library science”, “In the libraries and archives of Germany”, “Protection of libraries in war time”, on 29 January 1944, the Press and Propaganda Department of the General Commissar of Lithuania issued a permission to publish *Bibliotheca Litwana*.

Director of the Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius Petras Vaičiūnas, Head of the Directorate of the Education Board Juozas Raciūnas-Racevičius and other potential authors and contributors were informed by J. Rimantas of the permission to publish. The typesetting of the articles submitted to the chronicle started in Varpas printing house in Kaunas in June

1944. *Bibliotheca Litwana*, its first volume priced 15 RM (Reichsmark), was to be published with a print run of 5,000 copies. The chronicle was planned to be issued on 2 December 1944, on the sixtieth birthday of Vaclovas Biržiška, eminent bibliographer and founder of professional Lithuanian book research. But J. Rimantas could not publish the chronicle because of the change of political circumstances. Quite a number of the organizers and authors of *Bibliotheca Litwana* – brothers Vaclovas and Mykolas Biržiška, Zenonas Ivinskis, Konstantinas Avižonis, Vincas Maciūnas, Aleksandras Ružancovas, Antanas Rukša, Vincas Trumpa – fled to the West and continued their scholarly work and public activities in exile. The relations with the Soviet authorities of those who had stayed in Lithuania were complicated. Zigmas Toliušis was imprisoned by NKVD, and in 1951 deported to Siberia. J. Rimantas was fired from the post of the Director of the Central State Library in 1950, because of political motives. The career of Konstantinas Jablonskis took a more favourable turn: in 1956 he became a full member of the Academy of Sciences of the Lithuanian SSR.

Articles and other material presented in the book have been stored in the manuscript depositaries of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania and of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. The selection includes not only unpublished articles but also those that were printed in the war years and later. The motive to republish some articles is linked to the conceptual aim of the editors to keep intact the unified structure of *Bibliotheca Litwana*, as conceived by J. Rimantas. Aiming for greater authenticity and enduring historical value, the editors were guided by the intent to preserve the original authors' language, style, spelling of personal and place names. For the clarity of the readers these matters are discussed in page notes below.

The attempt to realize the project of *Bibliotheca Litwana* was undertaken in complicated conditions in Lithuania, but the articles were of a high level, written and presented by Lithuanian scholarly and cultural elite, which later emigrated to the West. On the other hand, in spite of unfavourable conditions for Lithuanian studies in Soviet Lithuania, imposed Marxist methodological frameworks and themes, the book research and library science were not at a standstill. But only after more thorough research it will be possible to answer the question how *Bibliotheca Litwana* and the incipient pre-war Lithuanian science of bibliography influenced the scholarly development and research directions. On the whole, *Bibliotheca Litwana* should be considered a testament to book research and, especially, to historical bibliography.

LEIDINIO
ILIUSTRACIJOS

Merkelis Račkauskas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 391, ap. 7, b. 4586

Juozas Raciūnas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 631, ap. 7, b. 8541

Konstantinas Jablonskis. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F98-41

Vincas Maciūnas. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (iš spaudos)

Dėl p. Trumpos netrumpo
straipsnio

- 1) Niekada antai:
jei kalbama apie tikrąsias
Radvilų kooperacijas,
tai reikia ir straipsnį at-
finkomai parašyti: Radvilų
kooperacijas Radvilų
bibliotekoje.
- 2) Ką čia daro tie kokie nors
bibliotekos darbuotojai ten su
straipsniu? Jų rašyti ne bi-
bliotekos darbuotojai, o kažkieno
savo bibliotekos, o ne Radvilų,
bet neįsivaizduoju. Radvilų
sąlykose ir sąvartainai val-
dovais ir didesniais, o ne kieno
savo Radvilų bibliotekoje
modifikuojami. Bet kas paprasčiau, kuo
greičiau, be straipsnio eilinių dalykų,

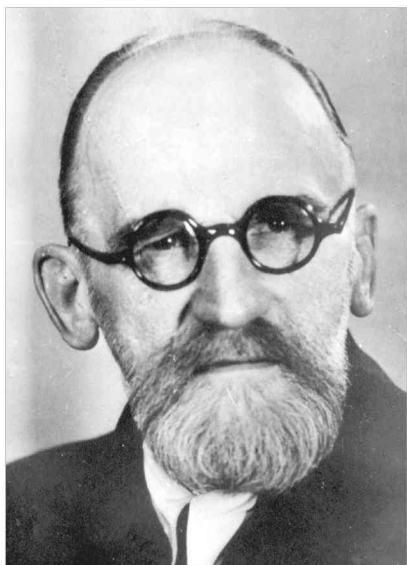
Zigmas Toliušis, apie 1923 m. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F68-545

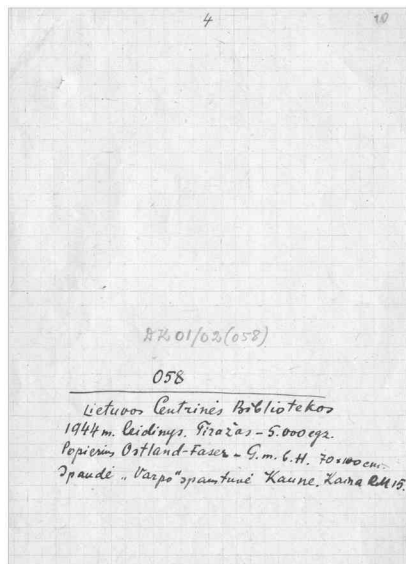
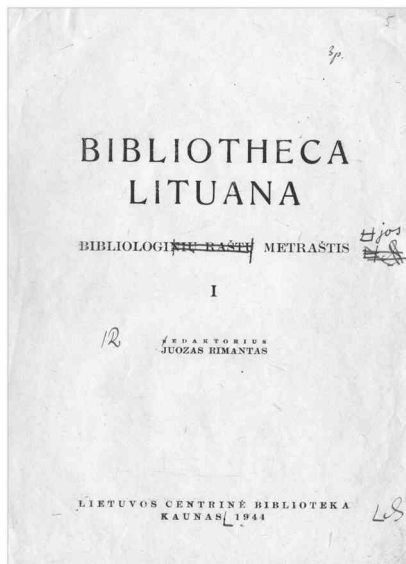
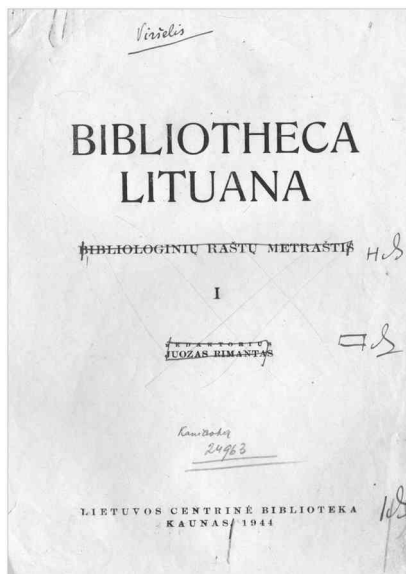
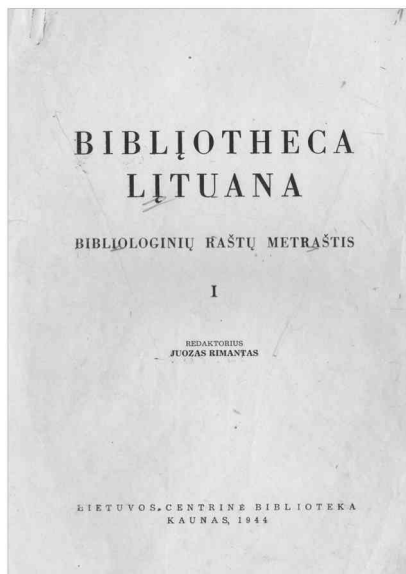
Aleksandras Ružancovas, 1934 m. rugpjūčio 10 d. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F25-579

Zenonas Ivinskis, 1935 m. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F29-1730

Vaclovas Biržiška, apie 1934 m. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F32-241

Leidinio *Bibliotheca Litwana* viršelio, antraštinio lapo ir metrikos projektai. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-65, l. 2-5

Lietuvų Bibliografinis Lietuvių
Vytauto Didžiojo universiteto Bibliotekos Organiza-
torini ir Direktorini

~~Lietuvistikos Enciklopedijos
Vyriausiam Redaktoriui
ir daugelio kitų kultūros darbų remiamam
darbuotojui~~

Ordinarium Profesoriui

Dr. phil.

Dr. Vaclovui Biržiškai

60 metų amžiaus 1944. xv. 2d. sužadavimais

panurėti.

Leidinio *Bibliotheca Litwana* dedikacijos Vaclovui Biržiškai projektas. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-65, l. 13

Sveikas,

Tamsta pranešimas apie leidimo
spausdinoti Bibliotheca lituana ir mane
nudėtingia. Tikrai tai būtų paminklas
atėičiai apie mūsų bibliotekas. Pragy-
tai apėvalgai medžiaga turin turinčia,
bet jo komiškas apšvietimas dar kiti
užtikrintas. Kito departamento pareigūni
mane informuoja, kad visi šio leidi-
nio bendradarbiai jau seniai savo
užsakymus yra paruošę ir šiuo metu
bet-ka daryti jau per vėlu. Todėl
nervėian būtinai pasakoti terminus
mano apėvalgai baigti. Siųp at-
rodytus, kad Lietuvos bibliotekų ap-
ėvalga toliame leidinyje turėtų
būti. Ir iš kito puseis, toliam pa-
minkliniam leidimui nėra neuėičian
atiduroti greitroimis.

Sveikindamas su parisiškia

Juozas Raciaus -

Vilnius, 1944. II. 19

Juozas Raciaus 1944 m. vasario 19 d. laiškas Juozui Rimantui. Lietuvos nacionalinės
M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-86, l. 3

Kaunas, 1944. III. 31

D. G.

Pone Direktoriau,

teigti, kad būdvardžio Lituanus nėra, galima tik tuo atveju, jei kartu teigiama, kad ir daiktavardžio Lituania nėra. Žinoma, klasikinės kalbos žodyne nerasime nei Lituania, nei Lituanus: juk prieš porą tūkstančių metų, kada klestėjo literatūrinė lotynų kalba, romėnai nebuvo dar girdėję apie Lietuvą. Tačiau viduriniais amžiais, kada bažnyčios, mokslo ir politikos reikalams buvo vartojama lotynų kalba, atsirado nemaža lotyniškų neklasikinių terminų ir vietovių pavadinimų, kuriuos sudarant buvo prisilaikoma klasikinės lotynų kalbos dėsnų. Tokiu būdu, Lietuvai tais laikais išėjus į istorijos areną, atsirado tokių daiktavardžių, kaip Lituania, Lituanus ir būdvardžių, kaip Lituanus, Lituanicus. Vidurinių amžių dokumentuose ir raštuose greta būdvardžio Lituanus, a, um aptinkamas ir būdv. Lituanicus, a, um, tačiau būdv. Lituanus, a, um dažniau pasitaiko /šita reiškinių jau bus pastebėjęs ir didelis lotynų kalbos mėgėjas K. Jokantas, kuris savo vadovelyje būdvardį "lietuviškas" verčia būdv. Lituanus, a, um, o būdvardžio Lituanicus, a, um visai nevartoja; žiūr. K. Jokantas, lotynų kalbos vadovėlis, I d., 7 leidimas, s. d., 135 psl., 1916 m. v. /Reikšmės atžvilgiu skirtumo tarp kalbamųjų būdvardžių /Lituanus ir Lituanicus/ nėra, yra čia tik tam tikras niuansas, kaip, pav., mūsų pasakymuose "Lietuvos šalelė" ir "lietuviška šalelė".

Dabar tenka atsakyti į klausimą, kodėl viduriniais amžiais galėjo atsirasti du būdvardžiai - Lituanus ir Lituanicus.

Pagal klasikinės lotynų kalbos dėsnius tatau visai suprantamas dalykas, ir kiekvienam lotynų kalbos mokovui to aiškinti nebūtų reikalo, jei neatstytų šioje joje dalyko dėl būdvardžio Lituanus buvimo. Tai yra klaida, skamba šitaip: jei krašto pavadinimas turi galūnę -anus, to krašto gyventojų pavadinimas turės galūnę -anus, būdvardis čia turės tokią pat galūnę -anus, greta gali būti vartojamas būdvardis galūnę -anicus. Štai keli pavyzdžiai:

1/daiktavardžiai Germania, Germanus

būdvardžiai: a/Germanus, a, um /Ov. A. 3, 163/

b/Germanicus, a, um /Caes. b. G. 4, 16, 1/

2/daiktav. Hispania, Hispanus

būdv.: a/Hispanus, a, um /Caes. b. G. 5, 26; b. C. 3, 38/

b/Hispanicus, a, um /Suet. Aug. 82/

3/Aquitania, Aquitanus

a/Aquitanus, a, um /Tib. 1, 7, 3; b/Aquitanicus /Plin. 4, 108/

4/Acarnania, Acarnanus

a/Acarnanus, a, um /Nep. Them. 1, 2; b/Acarnanicus /Liv. 26, 25, 16/

5/Albania, Albanus

a/Albanus, a, um /Plin. 6, 38/ "Albanicus" visai nevartojama.

6/Campania, Campanus

a/Campanus, a, um /Cic. Agr. 1, 20; Hor. S. 1, 5, 62; 1, 5, 45/

Taip pat Dardania ir kt. Išimti sudaro Mauretania: čia būdvardžio Mauretanus nėra, nes ir tokio daiktavardžio nėra /ji atstojama Maurus/. Taigi ir greta daiktav. Lituanus yra būdv. a/Lituanus ir b/Lituanicus. Vieno iš tų dviejų būdvardžių pasirinkimas yra beveik skonio dalykas; reikėtų tik atsižvelgti į tuos būdvardžius šiek tiek skiriantį niuansą. Man, pav., atrodo, kad pasakymas Bibliotheca Lituanica atitinka mūsų "Lietuvos biblioteka", o pasakymas Bibliotheca Lituanica - "Lietuviška, lietuviškų knygų biblioteka". Jei Jūsų studijų metraštis kalbės tik apie lietuviškas knygas, būtų teisingiau pavartoti būdv. Lituanicus, priešingu atveju vartotina Lituanus.

Ponui

Direktoriui J. Rimantui
Laisvės al. 76

J. Račkauskas

Merkelio Račkausko 1944 m. kovo 31 d. laiškas J. Rimantui dėl leidinio pavadinimo (mašinėraštis). Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-87

Šiaulių m. bibliotekos ir jų raida.

P. Bugailiškis.

Viešųjų ir šiaip visuomeninių bibliotekų kurimasis Šiauliuose susijęs yra su jų ekonominės būklės pakilimu, jų pramonės išsivystymu. Buv. Šiaulių Ekonomijos ir kitų stambiųjų verslo įmonių sukurtosios įv. pramonės įmonės, bankai, prekybos įstaigos davė skatinio ir Šiaulių kultūriniam renesansui.

Knyga, iki šol buvusi beveik išimtinai Lietuvos didikų luominė privilegija, pradeda virsti ir į platesnę visuomenę.

Šiaulių inteligentų būrelis daugiausia atbūdančio lietuviškojo sluosnio iniciatyva steigia Šiaulių Visuomenės Bibliotekos Draugiją, kurią 1900. IV. 14 d. patvirtina Vidaus Reikalų Ministeris, gi jos darba paremia to laiko šiauliečių kultūrinių žygių vyriausias rėmėjas Vl. N. Zubovas, pavesdamas jai savo didžiulę biblioteką su istorinės reikšmės Šiaulių Ekonomijos archyvu ir be to, užleisdamas bibliotekai bei skaityklai savo Didždvario rūmų antrą aukštą.

Pradėjusi veikti iš karto dideliu mastu, berods 1902 m. pradžioje, biblioteka jau 1904 m. išleidžia didelį 100 pusl. spausdintą savo knygų sistemingą katalogą, kuriame randame inventorizuotų knygų virš 5700. 1913 m. apyskaitoje jų skaičius jau siekia 9273, per tuos metus įregistruojant 306 kn. Knygų tarpe buvo 5115 rusų baletistikos, 316 rusų mokslinės literatūros, 2447 lenkiškų knygų, po šimta kitų vokiečių, prancūzų, anglų, 61 lietuviška ir 16 žydų kn. Iš periodikos buvo Reč., Russk. Slovo, Sev. Zap., Telegraf Niva, Russk. Pogostetvo, Sovrem. Mir., ~~Maža~~ Zaria, Nov. Vostok, Liet. Ukinkas, Liet. Žinios, Daugias, Vainis, Kurjer Litewski, Slinks, Ksiąžka, Z. blizka z. daleka, Zaranis, Der Freund, Die idische Welt. Knygų emėjų ~~baka~~ turėjo 1913 m. 79 /1912-80/, skaitykla knygų 1911 m. 7567, 1913 m. 7552, 1913 m. 8459. Pajamų iš emėjų 291 rub., iš narių 147 rb. ir iš aukų 350 rb. /daugiausia žemos ~~biro~~ irankių "Progreso" b-vė /Savit. Kredito D-ja /.

Draugijos narių buvo 1913 m. 51 /1912 m. 47/ Valdybą 1914 m. sudarė: V. N. Zubovas, /pirma./, A. Mikševičius "Progreso" vėdejas, adv. S. Lukauskis, dr. as H. Sarcevičius, B. Nurokas, adv. V. Biršiška, inž. V. Bielskis, adv. K. Šalkauskis; kand. - A. Ziabka, adv. K. Venclauskis ir P. Bugailiškis. Nov. Komisija: ~~dr. as~~ Grigaišius, K. Grudys ir A. Birutavičienė. Taigi, Valdybos tautinę sudėtį ilgainiui sudarė ~~lietuvių~~ lietuvių, kurie 1913 m. susirinkime jau kelia balsą dėl lietuvių knygų padidinio ir lietuviškos visuomenės patraukimo.

1914 m. karo pradžioje biblioteka iš Šiaulių rusų evakuota į Rusiją ~~gimn.~~ ir nebe-grįžta. *Rusų evakuacija ir bibliotekos likimas*

Be jos prieš did. karą Šiauliuose dar buvo vertinga ir gerai sukomplektuota daugiausia rusų knygų privati Reikšmės biblioteka /apie 4000 kn./, irgi žuvusi 1914 m. karo ugnį ir Rusų Reikšmės Draugijos biblioteka su politiniu rusinimo atspalviu, turėjusi kelerų tūkstančių daugiausia populiariųjų knygų, neblogai įrengta; prie jos veisė ir skaitykla vad. Liaudies Auditorijoje / Narodnaja Auditorija /, specialiai statytuose ~~dr. as~~ Vgiterauho namuose su scena ir sėle /ab. Liaudies Namai/.

Be viešų visuomeninių bibliotekų prieš ant. karą Šiauliuose buvo:

1. Šiaulių gimnazijos fundamentalinė biblioteka /ist. 1851 m. /, kurios didelę dalį sudarė knygos iš buv. Bazilionų vienuolyno, perduotos Pašieninės dvaro savininko Vitkevičiaus per did. karą jos dalis išnešiota, kita pateko į Šiaulių Valstyb. Knygyną, iš ten į Un-to Biblioteką, kita gi-inkorporuota į lietuvių Valstyb. Gimnazijos biblioteką, sudarydama jai pagrindą.

2. Šiaulių gimnazijos moksleivių slaptoji biblioteka, kurioje lavinosi mūsų senosios kartos visuomenininkai ir politikos veikėjai, neapatenkinti valdiška b-ka su jos dauguma tendencinga prorusiška literatūra.

Peliko Bugailiško straipsnio „Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida“ mašinraščio pirmas lapas. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-95, l. 1

x) Sprendimas, kaip tik darbe
užtikinti senųjų katalogų, bei toliau
kurti naujaitis versijas
soms dauginamos katalogų
renewalų bibliotekos Vas. A. Ka
xx) 199m. kiek poįvairinti ir išvaduoti
tęsinio dokumento ir kelių do-
stų knygy (į darbe karto-
tina ir senosios kompiuterio
bibliotekos kelių kompiuterio
direktorijos) pateto į Valsty-
bos centralios bibliotekos
katalogus. Kompiuterio direkto-
rijos darbuose V. A. Ka
bibliotekos. Vas. A. Ka

1

Knygų prekybos klausimu Lietuvoje XVI-XVII amž.
(Keletas ^{trumpas} žinios Lietuvos kultūros istorijai).

I. Juodos. Galimybės ~~šaltiniai~~ įsigyti užsienines knygas.

Atsitiktiniai pirkimai, pataravimai. Keliautojai po Vakarų Europą. Lietuvos studentai užsienio universitetuose. M. Gedraitis, M. Daukša, Abraomo Kulviečio biblioteka. Knygų dovanų pavyzdai.

II. Sąpraitos Sengmanto Augusto biblioteka Vilniuje.

Bibliotekos kilmės. Knygų pirkimas Frankfurte. Triessijaus sąpraitos 1552 ir 1550 m. Jaunojo Triessijaus sąpraitos 1551 ir 1552 m. pirktos knygos. Kito sąpraitos. Mokini veikalai ir jų kainos.

III. Knygynai ir jų inventoriai.

Vilniaus kultūrinis Lietuvos centras XVI amž. Pirmieji knygynai Vilniuje. Bibliopolo K. Wierzbowskio knygos inventoriaus. Knygų sąrašai ir jų kainos.

I. Bandyti kalbėti apie Lietuvos knygų prekybą XVI^{amž.}, net XVII-me amž., yra beveik neįmanoma, nes nėra iki šiol atsiradę tinkamos medžiagos. Tiesa, yra šiek tiek padrikų žinių apie popieriaus dirbuvės (malūnus), apie Vilniaus knygryšių cechą, vienintelį to rūsio Lietuvoje, apie knygų krauduvės ("bibliopojai"). Užtikriname inventoriuose atsitiktinių paminėjimų apie duonos ar klebonijose rastas knygas. Bet žinių apie pačią knygų prekybą kaip ir nėra, arba jos labai skurdžios.

Poni Rimantui.

gł.

Sobai deringos esu prof. Vad. Kivinskai
nė pastabas dėl tų mano straipsnių, bet, deja,
nei viena jų mano neįtikino. Dėl straipsnių
paliečių būsim, kurių jų parašiau. Galima būtų
prie straipsnių atkviesti į profesoriaus pastabas, bet
ar verta čia pat polemikuoti.

Su pagyba P. Galaunė

1944. VI. 22.

Pauliaus Galaunės 1944 m. birželio 22 d. laiško J. Rimantui dėl *Bibliotheca Litwana* faksimilė, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-1963, I. 1

ГУБЕРНАТОРИУС МОКЫКЛҮ БИБЛИОТЕКОСЕ

Savo pastabas apie daromas gubernijoje revizija Rusijos imperijos gubernatoriai surašydavo ir išleisdavo. Tad ir Kauno gubernijos spaustuvėje be maž kasmet buvo spausdinamos tos pastabos /"Zapiska"/.

Pastabose buvo paliečiamos valstiečių reikalus tvarkančios įstaigos ir pareigūnai /"mirovyje posredniki"-taikos tarpininkai/, mokyklos, gydymo įstaigos, polixija, keliai, miestiečių reikāms tvarkančios įstaigos.

1892 m. gubernatorius Klingerbergas aplankė Kauno, Ukmergės ir Zarasų /rusiškai Novo-Aleksandrivsko/ apskritis.^{1/} Iš patikrintų mokyklų sąrašo matyti, kad gubernatorius yra buvęs Kurkliuose, Apsoje, ir Slavačioje, Krasnogorkoje /dab. Brėslaujos aps./, Salakuose, Rokiškyje, Svedasuose, Antalieptėje, Andrioniškyje, Pagiriuose, Siesikuose, Raguvoje, Vidžiuose, Bėtygaloje, Taujėnuose, Verpiuose, Onuškyje /dab. Rokiškio aps./, Brėslaujoje.

"Pagirių, Siesikų ir Raguvos mokyklose-rašo gubernatorius-yra gana pakenkamos bibliotekos, o Vidžiuose-knygų sandėlis, kas leido man išdalinti knygas mokiniams, kai tik baigusiems kursą. Šiais metais aš ketinu aprūpinti nedidelėmis bibliotekomis visas mokyklas ir tikiuosiu p.p. Taikos Tarpininkų parama.

Būdinga pastaba kiek toliau: "Kaikuriose mokyklose /Bėtygalos, Siesikų, Slabados, Salakų/ berniukai paklausti apie jų tautybę, atsakė, kad jie yra lenkai; iš tikrųjų gi jų tėvai tikrieji lietuviai.

^{1/}Zapiska po revizii, proizvedennoj Kovenskim Gubernatorom v Kovenskom, Vilkomirskom i Novoaleksandrivskom ujezdach s 26 maja po 27 ijunia 1892 goda.

Bibliotheca Litwana redaktorius ir straipsnių autorius Juozas Rimantas. 1940 02 18, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-2643

Karolis Račkauskas-Vairas ir Juozas Rimantas 1968 m., Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-2656, l. 2

Peliksas Bugailiškis, 1936 m., Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F64-247

Vilhelmo Burkevičiaus portreto, 1942 m. tapyto dailininko V. V. Jonyno fotografija, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F25-569

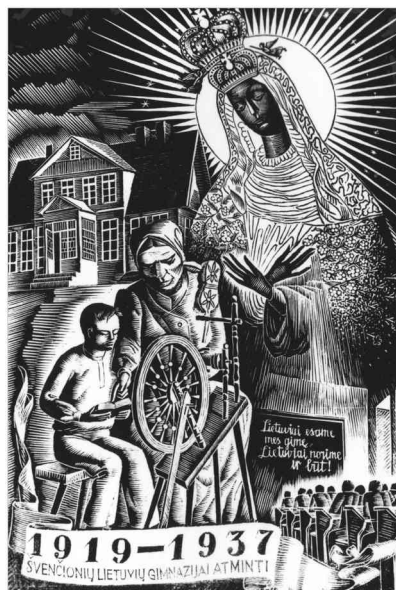

Petras Vaičiūnas 1940 m., Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F127-1615

Juozo Maceikos straipsnio „Vilniaus lietuvių spaudiniai 1919–1939 m.“ iliustracijos

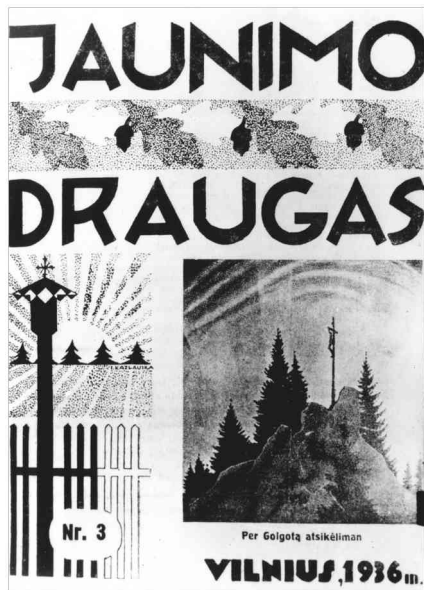

1938 m. gruodžio mėn. laikraščio „Lithuanica“, kurio visi numeriai buvo konfiskuoti“ antraštinis lapas. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-2722, l. 60

Vlado Drėmos raizinyš „Švenčionių lietuvių gimnazijai atminti. 1919–1937“. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, F47-2722, l. 126

Juozo Maceikos straipsnio „Vilniaus
lietuvių spaudiniai 1919–1939 m.“
ilustracijos

Leidinio „Jaunimo draugas“ (1936 m.
nr. 3), kuris buvo konfiskuotas už Kristaus
kančios atvaizdą ir įrašą „per Golgotą
atsikėliman“ antraštinis lapas. Lietuvos
nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų
knygų ir rankraščių skyrius, F47-2722,
l. 132

Pirmųjų vienkartinį leidinių
lietuvių kalba pavadinimai.
Lietuvos nacionalinės
M. Mažvydo bibliotekos
Retų knygų ir rankraščių
skyrius, F47-2722, l. 19

B152 **Bibliologijos metraštis** / Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas, Bibliotekinių kystės ir informacijos mokslų institutas ; [sudarytojai Arvydas Pacevičius ir Rasa Sperskienė]. – Vilnius : Vilniaus universitetas : Vilniaus universiteto leidykla, 2012. – 568 p.: iliustr., faks. – (Bibliotheca Litwana / redakcinė kolegija: Žygintas Būčys ... [et al.], ISSN 2424-3477 ; 1)

ISBN 978-609-459-015-3

Knygoje publikuojama Centrinės valstybinės bibliotekos Kaune direktoriaus Juozo Rimanto-Slapšinsko (1908–1973) ir knygotyrininko Vaclovo Biržiškos nacių okupacijos metais spaudai rengto, bet dėl prasidėjusios antrosios sovietinės okupacijos neišleisto bibliologijos metraščio *Bibliotheca Litwana* medžiaga. Žymių tarpukario Lietuvos mokslo ir kultūros veikėjų įteikti straipsniai neišvydo dienos šviesos ir atgulė

Lietuvos atminties institucijų fonduose. Šaltinių publikaciją papildė knygos parengėjų straipsnis „Bibliotheca Litwana: ištakos, reikšmė ir publikavimo principai“, kuriame atskleistos metraščio rengimo aplinkybės ir „numarinimo“ priežastys.

UDK 002.2(474.5)(03)

Bibliotheca Litwana I

BIBLIOLOGIJOS
METRAŠTIS

Viršelio dailininkas *Giedrius Kuzmickas*

30,4 aut. l. 35,5 sp. l. Tiražas 300 egz.

Išleido Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto leidykla

Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

Spausdino UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riovonių g. 11, LT-03153 Vilnius